Mehmet Ali Kılıçbay

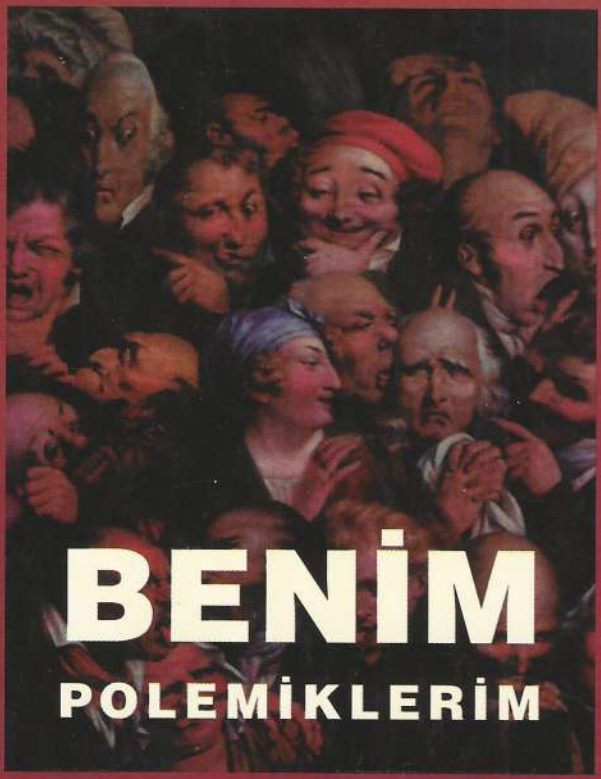

BENİM
POLEMİKLERİM

İMGE kitabevi

Mehmet Ali Kılıçbay, 1945'te Ankara'da doğdu. Galatasaray ve SBF'yi bitirdi, iktisat doktorası yaptı. Gazi Üniversitesi'nde ders veriyor, çeviri yapıyor, kitap yazıyor, polemik yapıyor. Kılıçbay'ın başlıca yapıtları: *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı* (1982), *Doğunun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti* (1992), *Şehirler ve Kentler* (1993), *Cumhuriyet ya da Birey Olmak* (1994).

İmge Kitabevi Yayınları: 119
Mehmet Ali Kılıçbay
Benim Polemiklerim
ISBN 975-533-108-5
1. Baskı: İmge Nisan 1995

Kapak Resmi
Trente-Cinq Têtes d'Expression (ayrıntı)
Louis-Léopold Boilly

Dizgi
İmge Ajans
Baskı ve Cilt
Zirve Ofset 229 66 84

©1995
Bu yapıtın tüm yayın hakları
İmge Kitabevi Yayınları'na aittir.
Kısmen de olsa fotokopi,
film gibi yöntemlerle çoğaltılamaz.

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 ANKARA
Tel: (90 312) 419 46 10 - 419 46 11 Faks: (90 312) 425 65 32

Mehmet Ali Kılıçbay

BENİM POLEMİKLERİM

İMGE kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
Tartışmak 9
I. BÖLÜM: BAŞKASININ GEÇMİŞİ
- "Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı" Üzerine Birkaç Not 13
- "Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı" Üzerine Erdost'un Notlarına Karşı Notlar veya Feodalite Üzerine Dersler 25
- Feodalite Üzerine Uyarıcı Bir İnceleme 39
- 1980'ler Türkiye'sinde FeodalizmTartışmaları ve Bir Feodalizm Anlayışı-1 43
- 1980'ler Türkiye'sinde Feodalizm Tartışmaları ve Bir Feodalizm Anlayışı-2 61
- Üretim Tarzı ve Feodalite ya da Epistemolojinin Önemi 77

II. BÖLÜM: DÜN BUGÜNÜ KURARKEN
- Tanzimat Neyi Tanzim Etti? 97
- Kılıçbay Tanzimat'ı Nasıl Tanzim Ediyor? 109
- Tarihçilik Geçmişin Tanzimidir 117
- Mükerreren "Kılıçbay'ın Tanzimat'ı" Hakkında Bazı Düzeltmeler 131
- Düzeltmeye Giderken Düzeltilmek 139
- "Kılıçbay'ın Tanzimatı"ndan Aydın Sosyolojisine 155
- Tartışma Olmayan bir "Tartışma"ya Dair 161

III. BÖLÜM: BİZİM GEÇMİŞİMİZ
- Geçen Sayıya Dair 171
- Tarih, İlim ve Pratisyen bir Apoloji 187
- Tarih Üzerine Konuşmalar 219
- İhtilâfta Rahmet Vardır 233
- Gene Tarih Konuşuyoruz 257

IV. BÖLÜM: TRADUTTORI TRADITORI
- Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 275
- Hatanın Diyalektiği ve Eleştiri 285
- Akdeniz ve Akdeniz Dünyası'nda İlmi Tenkidden Hissi Polemiğe 297
- Bilimsel Eleştiriyi Hasretle Ararken 303
- Bir Braudel Çevirisi 311
- Braudel'in Cambaz Çevirmenine İlk (ve umarım son) Uyarı 315
- Uyarılara Bayılırım, Aklıma Trafik Levhaları Gelir 319

V. BÖLÜM: KIRK AMBAR

- Orta Çağ mı, Orta Çağlar mı? 325
- Yüzyılların Gerçeğini Bilebilmek 329
- Laik Manifesto 333
- Sentetik Bir Sentez 335
- Tarih Neden Yazılır? 339
- Türkiye Tarihi Antolojisi 343
- Tarihi Yeniden Yazarken 349
- Bir Vakanüvisten bir Selçuklu Vekayinamesi 353
- Zenginler ve Yoksullar 357
- Kim Korkar Korkudan? 361
- Yeryüzü Cehennemi 365
- Çevreyi Kim Koruyacak? 369
- Osmanlı Bilimden Ne Aldı? 373
- Globalleşmenin Programı: Batılılaşma 377
- Tarihe Giriş Bileti 383

ÖNSÖZ

Tartışmayı pek beceremeyen bir toplumuz; buna karşılık, "bildiklerimize" iman etmeyi ve bizim gibi "bilmeyenlere", yani "cahillere" küfür etmeyi fazlasıyla iyi biliyoruz. Düşünmeyi bildiğimiz de pek söylenemez, daha çok ezberlemeyi tercih ediyoruz. Zihinsel olanaklarımızı geliştirmek, sentez ve analiz yeteneklerimizi artırmak, mantıksal bağlar kurmayı öğrenmek yerine, hazır bilgi daha işimize geliyor. Çelişkiler, tutarsızlıklar, uyumsuzluklardan rahatsızlık duymuyoruz.

Dil konusunda ise, inanılmaz bir kargaşa ve karmaşa hüküm sürüyor. Türkçe, adeta çeşitli feodal beyliklere ayrılmış durumda veya daha doğrusu, hemen herkesin kendi Türkçesi var. Ne yazım kuralları, ne de grameri oturmuş bir dille iş görmek zorundayız. Üstelik, bu dilin ifade olanakları da son derece sınırlı. "Yaratılan" yeni kelimelerin herbirinin de "çevrilmeye" ihtiyacı var.

Eğitim, her aşamada çok yetersiz ve çağdışı. Eğitenlerin büyük bölümünün, eğitilmeye şiddetle ihtiyaçları var. İnsanlar okula öğretmek veya öğrenmek için gitmiyorlar, geçilmesi gereken bir aşamanın dışsal gereklerini yerine getirmek için gidiyorlar. Bilimsel ve felsefi üretimimiz hiç mertebesinde, çalıntı veya yığma "eserler"i dışta bıraktığımız zaman, Türkiye'nin düşün ve bilim aleminde ürkütücü bir boşlukla karşılaşıyoruz. Sanat ise, yok. İcra ile üretimi aynı kefede toplayan ve hepsine birden "sanatçı" ünvanını veren bir toplumda, sanatın varlığından söz etmek, fazlasıyla nominalist bir tavır olur.

Bunlara daha birçok şey eklenebilir, liste çok uzatılabilir ve bunları sonuna kadar okuyacak sabra hâlâ sahip olanlar bulunabilirse, birlikte ağlanabilir. Ama ben esas olarak, bunların doğrultusunda, tartışmadığımızı ve tartıştığımızda da, bu işi çok kötü yaptığımızı vurgulamak istiyorum.

Yazı yazmaya başladığımdan beri, kader beni polemiklerin içine sürükledi. Bunların çoğunu kendim başlattım, bazıları da bana yöneltilen eleştirilerden kaynaklandı ve sonunda, Türkiye'nin en çok polemik yapanlarından biri haline geldim. Ve şaşkınlıkla gördüm ki, yazma cesaretini gösterebilen çok minicik bir azınlığın dışında, insanların (daha doğru bir ifadeyle, yazılı şeylerle ilgisi olanların) ezici çoğunluğu, kayda geçmeyen bir şekilde eleştiri yapmayı tercih ediyor, yani açıkçası, dedikodu yapmayı kendileri için daha uygun görüyorlar. Latinlerin dediği

gibi, söz uçup yazı kaldığından, şark geleneği içindeki bu "dar çevre eleştirileriyle" polemik yapmam olanaksızdı. Yazmak gibi, Türkiye için büyük bir cesaret gösterisi olan eylem sahipleriyle ise, istekle polemiğe giriştim. Fakat bunlar, mutlak ölçüler içinde az sayıdadırlar, ama Türkiye ölçülerine göre büyük bir miktar oluşturmaktadırlar. İşte, Türk düşünce hayatının çöle dönüşmüşlüğü, beni en fazla polemik yapanlardan biri haline getirdi.

Bu kitapta bunların bazılarını biraraya topluyorum. "Başkasının Geçmişi" adını verdiğim birinci bölümde, ülkemizde kesinlikle en yanlış anlaşılan konulardan biri olan feodalite üzerine yaptığım tartışmaları sunuyorum. Bu tartışmalar, benim 1982 yılında yayınladığım **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı** adlı kitabımda sergilediğim bazı tezlerimin, bazı çevreler tarafından, alıştıkları çerçevelerin dışında bulunması üzerine başladı. Onlara göre ben bir "sapkın"dım, çünkü zaten bulunmuş olan "doğru"yu tartışma cesaretini göstererek zındıklık yapıyordum. Tabii, bu tartışma esnasında ülkemizin hiç de yabancı olmadığı, nahoş olaylar meydana geldi. Örneğin cevaplarımı basmadılar. Bu çok ilginç ruh halini, gerçekten hâlâ anlayamıyorum. Haklılığından emin olan bir kimse, bir sapkının, bir zındığın cevabını yayınlayarak, bu haklılığı neden daha vurgulu hale getirmez?

"Dün Bugünü Kurarken" adını verdiğim ikinci bölümde, Tanzimatın niteliğine ilişkin uzun bir polemik yer alıyor ve gene ülkemiz için hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, asıl amacın "doğru"ların bulunması değil de, durulan yerin savunulması olduğunu gösteriyor.

Üçüncü bölüm, "Bizim Geçmişimiz", Osmanlı kimliği konusunda, nazik ve terbiyeli bir polemik de sürdürülebileceğinin bir örneğini oluşturmaktadır.

Dördüncü bölümde ise, çevirilerden kaynaklanan polemiklerin bazılarını sunuyorum. Bu polemiklerde, Türkçenin olanaksız ve yetersiz bir dil olması gerçeği karşısında, Batı dillerinin zengin haznelerini karşılamasının ne denli güç bir iş olduğunun ortaya çıktığını sanıyorum. Bunun yanı sıra, ortalama Türk okuyucusunun da ne kadar deneyimsiz ve geniş çaplı bilgiye ne kadar hazırlıksız olduğunun görüldüğünü sanıyorum.

Son olarak da, "Kırk Ambar" adını verdiğim beşinci bölümde, ülkemizde yayınlanmış çeşitli çeviri veya telif eserler hakkındaki bazı eleştirel görüşlerimi sunuyorum.

Bu çeşitli boyut ve kapsamdaki makaleleri bu kitapta biraraya getirmeme yol açan temel güdü, tartışma kısırlığı çekilen bir ülkede, bu faaliyetin ne kadar gerekli olduğunu göstermekti. Her yenileşme ve dönüşüm, mutlaka kapsamlı bir eleştiriden itibaren yola çıkar. Eleştiri ve tartışma yokluğu, sorunların çözüldüğünü değil, çözülmeden bırakıldığını gösterir. Eleştiren ve tartışan bir toplum sağlıklıdır. Bunu yapmayan ise, toplum olma niteliğinin en önemli özelliklerinden birinden vazgeçmiş demektir; bu durumda demokrasiye de sahip olması beklenemez.

Mehmet Ali Kılıçbay
Eylül 1993

Tartışmak

Türkçenin talihsiz kelimelerinden biri de, ne yazık ki çok önemli bir anlam küresine ait olmaktadır. Tartışmak kelimesini kök açısından değerlendirdiğimizde, birden fazla kişinin, hangisinin daha ağır olduğunu anlamak üzere birbirlerini tarttıkları anlamı çıkmakta ve böylece kavrama ait anlam küresinin ilk unsuru, Türkçede ortadan kalkmaktadır. Yani bu kavramın öncelikle ifade etmesi gereken nokta, bireylerin tezlerini nasıl savundukları veya üste çıkmayı becerip beceremedikleri değil de, **"doğru"**nun elde edilmesidir. Türkçede kavramın böylece yaralanmasının ikinci bir yansıması da demagojiye prim vermesidir. Madem ki bu eylem esnasında esas olan üste çıkmaktır, o halde amaca ulaşmak için karşı tarafı aldatmak, kelime veya mantık oyunları yapmak mübahtır. Tabii bu arada, eğer seyirci de varsa (seyirci kelimesini bilhassa kullanıyorum, çünkü bizde tartışmalar seyirlik gösteriler arasında sayılmaktadırlar), rakibin söylediklerinin, savunduklarının hiçbir önemi kalmamakta, seyircilerin onayını kazanacak her türlü yönteme başvurmak **"akıllıca"** bir tavır olmaktadır. Böylece, bu eylem de esas olan **"doğru"** veya **"haklı"** olmak değil, **"doğru"** veya **"haklı"** gözükmesini bilmektir.

Zaten okullarımızda da bu tavır şiddetle teşvik edilmektedir. Güya öğrencilere fikirlerini savunma alıştırması yaptırmak üzere, mantık dışı zıtlıklar üzerinde tartışma zemini yaratılmakta ve yukarıda belirttiğim anlayış doğrultusunda abesi savunan tartışmayı kazanmış sayılabilmektedir. Böylece öğrencilere tartışma öğretelim derken, aslında tartışmama öğretilmektedir.

Oysa, çağdaş bilim ve felsefe, **"doğru"**nun keşfedilmesi sürecinde, en önemli yeri tartışmaya vermektedirler. Bilim adamları ve filozoflar artık **"doğru"**nun bir kerede ebediyete kadar geçerli olmak üzere bulunamayacağının bilincine varmışlardır. Bu durumda, **"doğru"**ya ulaşmanın tek bir yolu kalmaktadır, yanlışların ortaya çıkartılarak elenmesi. O halde tartışma, bir pehlivan güreşi olmayıp bilimsel ve felsefi bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Kelimenin mi genel anlayıştan, yoksa genel anlayışın mı kelimeden kaynaklandığı pek belli olmadan, böylesine bir ters anlamlar küresi oluşturduğu ülkemizde, üzüntüyle fark ediyorum ki, tartışmalar çok büyük çoğunlukları itibariyle skolastiktirler. Yani **"ustalara"** ve **"üstatlara"** atıflarla yürütülmektedirler. Bu da başka bir kavramsal ve tavırsal yaradır. Bu tavır, biraz önce söylediğim gibi, **"doğru"**ların bir kerede ebediyete kadar geçerli olduğu kavrayışından kaynaklanmaktadır (küçük bir örnek, atom defalarca ve her seferinde başka yöntemlerle bölündüğü, atom bombası ve nükleer enerji gibi uygulamalar olduğu, gazeteler hergün soğuk füzyon haberleriyle dolu olduğu halde, Milli Eğitim'den izinli ortaya öğrenim kimya ders kitaplarında **"maddenin bölünemez en küçük parçası"**nın atom olduğu ibaresi hâlâ yer almaktadır). Bu durumda kim daha fazla ustalara atıfta bulunursa, "akıl" terazisinde o kadar ağır çekmiş sayılmaktadır. Tabii, buna "sen ...'den daha iyi mi bilceksin?" sözünün nasıl bir kesin galibiyet ilânı oluşturduğunu da eklemek gerekir. Son olarak eklenmesi gereken husus ise tartışma adabının ülkemizde nadir rastlanan hoş bir sürpriz olduğudur. Tartışma kelimesinin ilham ettiği üzere, ne pahasına olursa olsun kazanmaya şartlanmış olan ve bunu bir prestij sorunu haline getirmiş olan insanlarımızın çoğu, bilimsel ve felsefi bir tartışmayı tüm kuralları içinde yürütmekten aciz kalmakta ve bir süre sonra mahalle kavgalarını aratmayan manzaralar belirebilmektedir.

Toplum olarak birçok eksiğimiz var, ama galiba en başta, "şahsi" beyinlerimize karşı olan güvensizliğimiz geliyor. Kendi beynine saygı duymayan, başkasınınkine de duyamaz, ancak bazı "kerametli" olduğuna mistik olarak inandığı beyinlere tapar. Tapma ise bilimsel değil, dinsel bir faaliyettir.

Birinci Bölüm
BAŞKASININ GEÇMİŞİ

"Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı"Üzerine Birkaç Not

Son birkaç yıl içerisinde, ilgi alanıma giren bazı kitaplar yayınlandı. Bu kitaplardaki görüşleri paylaşamadığım, hatta karşıtı görüşleri daha önceleri yazmış olduğum halde, yanıtlamak olanağı bulamadım. Kimi zaman yazdım ve yazılı olarak kaldı.

Kimi zaman yayınlama olanağı olmadığını düşünerek, yazmaya bile elim varmadı. Mehmet Ali Kılıçbay'ın *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı* (Gazi Üniversitesi, Ankara 1982) kitabı, bunlardan biri. Üniversite yayını olması ve yazarının öğretim üyesi bulunması da, böyle bir yanıtı geciktirmenin sakıncalarını büyütüyor. Çünkü, öğrencilere ders kitabı olarak okutuluyor. Ama, bize yönelik yanlış yorumların yanıtından yoksun olarak.

Kılıçbay'ın kitabını bir bütün olarak ele almayacağımı hemen söylemeliyim. İlkin, tümünü okumadım kitabın. Şurasından burasından karıştırdım desem yeridir. Daha çok da, benim bir yazıma (Yeni Ülke, 2) ilişkin değerlendirmeleri içeren bölümlere bakabildim. Kitabına da yalnızca bu açıdan değineceğim:

1. Yazıların Yanlış Tanıtımı Üzerine

Kılıçbay, kitabının bir yerinde, benim, Osmanlı'nın Bizansı taklit ettiğini söylediğimi yazıyor; şöyle:

"Ancak, Osmanlı Devleti'nin basit bir göçebe aşireti tarafından kurulduğu iddiaları Türk tarih yazınında çok yaygındır. Bazı yazarlarımız bu kanıtlanmamış iddiaya dayanarak, Osmanlı üretim tarzı hakkında da sonuçlara varmaktadırlar. Bunlardan biri olan Muzaffer Erdost, göçebe Osmanlının tımarı, kendinden daha üstün mülkiyet biçimine sahip Bizans mülkiyet biçiminden aldığını ileri sürmektedir. (Muzaffer Erdost, "Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları", Ülke, sayı: 2, 1978, s.156) Aynı yazara göre, "fethedenler ile fethedilenlerin uygarlık düzeylerinde farklılıklar" vardır. bu nedenle de Osmanlı

Bizansı taklid etmiştir. (Loc. cit.)

"Oysa, kanıtlamaya çalıştığımız gibi, Osmanlı, Selçuklu yani İran okulundan geçmiştir ve Osmanlı Devleti kurulurken, daha önce de gördüğümüz üzere, Bizans ile Selçuklu eş konumdadırlar. Ayrıca, uygarlık nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Osmanlının kuruluşunu gören yıllarda, Bizans'ın İran'a öğretecek çok az şeyi vardır. Buna karşılık, tartışmasına burada girmenin gereksiz olduğu halde söylenmesi mutlaka gerekli olan olgu, Bizans'ın tüm tarihi boyunca, merkez örgütlenmesi ve toprak mülkiyeti gibi konularda İran'dan çok şey öğrendiğidir. Bu açıdan, Osmanlıyı bir göçebe aşireti olarak görmenin sonucu üretilen bu teoriler, Osman Bey'in İran okulundan geçme Selçuklu ümerası olması gerçeği karşısında iflas etmeye mahkumdurlar." (s.296)

Yanıtlanması ya da açıklanması gereken iki şey var: (a) "Osmanlıyı bir göçebe aşireti" olarak görüp görmediğim ve (b) "Osmanlının Bizansı taklit ettiğini" yazıp yazmadığım.

(a) "Osmanlı ve Göçebelik"

Kılıçbay'ın değindiği yazımda, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan uç beylerinin "göçebe" olup olmadığına ilişkin paragraf şöyle:

"Osmanlı devletinin kuruluş ve örgütlenişinin ilk çekirdeğini oluşturan uç beyliğinin toplumsal yapısı konusunda, birbirine karşıt görüşler vardır. Kimi yazarlar, bu uç beyliğinin göçebe ve yarı-göçebe bir Türkmen aşireti olduğunu ve devletin kurucusu Osman Bey'in de, bu aşiretin reisi olduğunu ileri sürerler. Bu görüşe karşı olan yazarlardan bazıları, daha sonra, eski dünyanın başlıca iki kıtasını ve bu iki kıtanın ticaret, uygarlık, nüfus vb. akışını daralan bir yolla, birbirine bağlayacak büyük bir imparatorluğu kuracak olan bu çekirdeğin, göçebe ve yarı-göçebelikten çıkmış, daha ileri bir topluluk oluşturması gerektiğini ileri sürerler. Anadolu'ya gelen ve büyük çoğunluğunu Oğuz Türkmenlerinin oluşturduğu aşiretler, daha başlangıçta Anadolu'ya yerleşmeleri (ve yerleştirilmeleri) sırasında, Selçuklu devleti tarafından önemli ölçüde parçalanmışlardır ve Osman Bey'in küçük aşiretinin, göçebe ve yarı-göçebe durumunda olsa bile, kurulacak olan devlet aygıtı için gereksindiği unsurları, Selçuklular, İlhanlılar, bazı Anadolu beylikleri ve hatta bazı İslam devletlerinde yetişmiş Türkler arasından bulmuş olmaları o denli olasıdır (Köprülü). Bazı yazarlar ise, daha değişik bir görüş ileri sürüyor: Bir uç beyi olan Ertuğrul ve oğlu Osman Beyler, bu bölgeye yerleşmiş olan aşiretin reisi değillerdir; onlara, bu uç beyliği, Selçuklu Sultanı Alâaddin tarafından bir ikta ya da malikâne (fief) olarak verilmiştir (Akdağ)." (Yeni Ülke, 2, 153-154.)

Söz konusu yazımdan, "Osmanlıyı bir göçebe aşireti olarak" gördüğüm sonucunu çıkarmak olanaksız. Bu konudaki tezleri/görüşleri özetlemeye çalışmışım. Çünkü, bir uç beyliği olarak gözüken aşiretin

göçebe veya yarı-göçebe bir aşiret olup olmaması, söz konusu yazımın amacı ve konusu dışında.

Konum açısından ise, soruna yaklaşımım şöyle:

"Esasen, Selçuklu devletinin egemenliğinin dağılmasıyla, bağımsız bir birlik oluşturacak olan bu uç beyliği, başlangıçta Selçuklu devletinin bir parçası olarak görünür. Bu nedenle de, bu uç beyliğini, bağımsız bir aşiret ya da -parçalanmış da olsa- bağımsız aşiretler topluluğu biçiminde düşünmemiz olanağı yoktur; bu beyliği, Selçuklu devleti tarafından malikâne ya da ikta olarak, verilmiş bir uç beyliği olarak, malikâne ya da ikta sistemi içerisinde ele almak zorunluluğu vardır ve bu nedenle de, ister aşiretin bünyesinden, ister dışardan görevlendirilmiş bir Türkmen beyi olsa da, malikâne ya da ikta sahibi olan uç beyi ile doğrudan üreticiler arasında artı-ürünün mal-edinilmesi biçimi, her üç durumda -bazı nicel farklılıklar dışında- aynı olacaktır." (Yeni Ülke, 155.)

Osman Bey ile uç beyliğini oluşturan topluluğu ayrı ayrı ele almak gerek. Ya Selçuklu tarafından, Osman Bey'e bu uç beyliği ikta olarak verilmiştir ya da Osman Bey, bu topluluğun içinden gelen ve bu topluluğa kan bağıyla bağlı soylu üyesi olarak bu uç beyliğinin geleneksel yöneticisi durumundadır. Her iki durumda da, buraya gelerek yerleşmiş veya Selçuklular tarafından yerleştirilmiş topluluğun, göçebe veya yarı-göçebe olarak geldiğini düşünmek yanlış olmasa gerekir. Ama, bunu, "göçebe Osmanlı" gibi bir terimle özdeşleştirmek olanaksızdır. Çünkü yazarın "Osmanlıyı bir göçebe aşireti olarak görmek" sözü, "Osmanlıyı", daha doğru bir anlatımla "Osmanoğulları"nı aşiret olarak görmek gibi bir kavramı çağrıştırmakta. Uç beyliğini oluşturan aşiretin, "Kayı" aşireti olduğu tezi dışında bir "Osmanlı aşireti"nden sözetmek, sözcüklerin özenle seçilmesi gerektiği bir konuda kitap yazan bir yazara yakışmıyor.

(b) Bizansın Etkisi Sorunu

Kılıçbay, "Muzaffer Erdost, göçebe Osmanlının timarı, kendisinden daha üstün mülkiyet biçimine sahip Bizans mülkiyet biçiminden aldığını ileri sürmektedir... Bu nedenle de Osmanlı Bizansı taklit etmiştir" (296) diye yazıyor.

Bu konudaki düşüncelerimiz açıktır. Osmanlı timarını Bizans pronoyalarının bir taklidi sayan görüşlere katılmadığımız bilinir. Ama Selçuklu iktaları ile pronoyalar arasındaki benzerlikler ve bunun yanısıra, timarlar ile iktalar arasındaki benzerlikler, timarların doğrudan değilse de dolaylı olarak, Bizans pronoyalarının etkilerini taşıdığını söylememize olanak vermektedir. "Etki" ayrı bir kavramdır, "taklit" ayrı bir kavramdır. Ayrıca, bizim timarların, yalnızca pronoyalardan etkilendiğini söylemediğimiz de açıktır. Türklerin Anadolu'ya gelene değin etkilerinde kaldıkları toprak mülkiyet biçimleri, İslam toprak hukukunun etkileri ve Anadolu'da buldukları toprak mülkiyet biçimleri bu etki alanlarının başlıcalarını oluşturur.

Yazımın bu konuya ilişkin bölümünden bir pasajı buraya aktarayım:

"Osmanlı timarlarını, Bizans pronoyalarının bir taklidi, hatta bir devamı sayan Batılı yazarlara (Deny) karşı, Osmanlı timarlarının, Selçuklu iktalarından devralındığı ve bunun kökeninin Arap İslam aleminde bulunduğu görüşü ileri sürülür (Köprülü ve Köprülü'ye katılan Barkan), İnalcık vb.). Fethedenler ile fethedilenlerin uygarlık düzeylerindeki farklılıklar, farklı bireşimlerle somutlaşır. Türkmen aşiretlerinin, toprak mülkiyet biçimi bakımından kendilerinden daha ileri bir düzeyde bulunan Bizans pronoya (timar) sisteminin büsbütün etkisinde kalmadığını düşünmek, toplumsal yasalara aykırı, öznel duygular taşıyan bir tutum olmak gerekir.

"İlk Osmanlı padişahları, devletin örgütlenmesinde töre ve yasaklara (ırksal geleneklere) ve şeri ilkelere(dinsel geleneklere), saf bir biçimde bağlı kalmamışlar, gerek bu iki geleneğin (ırksal ve dinsel geleneklerin) etkisinde kalmışlar, gerek bir uç beyliği olarak kendisinin bir parçası biçiminde ortaya çıktıkları Selçuklu devlet örgütlenmesinin ve savaşım içerisinde bulunduğu Bizans devlet örgütlenmesinin etkisinde kalmışlar ve yeni devleti, yeni çağa ve kendi özel koşullarına uygun düşen bir örgütlenme üzerinde oluşturmuşlardır. Toprak mülkiyet biçimleri, özellikle devlet ile doğrudan üretici köylü ve alt-feodaller ile doğrudan üretici-köylü arasındaki ilişkiler, Asya göçebe aşiretlerinin töre ve geleneklerinde yararlanabileceği öğeleri pek bulamazdı. Bu nedenledir ki, toprak mülkiyet biçimleri, kendine özgü farklılıkları ortaya koymakla birlikte, daha çok Selçuklu devletinde şekillenen -içersinde Bizans etkisini de taşıdığı- biçimlerin ve İslami ilkelerin etkisinde kalmıştır. İlk Osmanlı padişahlarının etkisinde kaldığı İslami ilkeler ise, kesin ve mutlak ilkeler değildir; bu ilkeler, zamanla değiştiği gibi, fethedilen toprakların halkının dinsel yapısına ve fetih biçimlerine göre de farklılıklar göstermiştir." (Yeni Ülke, 2, s.156.)

Sanırım herşey açık: Kılıçbay'ın sözleriyle yinelersek, Osmanlının Bizansı taklit ettiği söylenmiş değil. imparatorlukta, "toprak mülkiyet biçimlerinin, kendine özgü farklılıkları ortaya koymakla birlikte, daha çok Selçuklu devletinde şekillenen -içersinde Bizans etkisini de taşıdığı- biçimlerin ve İslami ilkelerin etkisinde kaldığı yazılı. Bizim sözlerimiz ile Kılıçbay'ın bu sözlerimizi okura aktarışı ne denli farklı.

Kılıçbay'ın "teorileri" çökertme yöntemi kadar, "teori" terimini de bilimsel anlamda kullandığı söylenemez. Nitekim "Osmanlıyı bir göçebe aşireti olarak görmenin sonucu üretilen bu teoriler, Osman Bey'in İran okulundan geçme Selçuklu ümerası olması gerçeği karşısında iflas etmeye mahkumdurlar" diyebilmektedir. Tarihsel ve toplumsal tahlillerin, "teori" olarak nitelendirilemeyeceği bilinir. Teori ayrı, tahlil ayrı kavramlardır. Teori doğru, tahlil yanlış olabilir. Doğru bir teorik anlayışla ortaya konmuş olsalar bile, yazarın soyutlama yeteneği ve becerisindeki eksiklikler, tahlillerin dayandıkları belge ve verilerin yanlışlığı veya eksikliği ile de sınırlı olarak, tahliller, yanlış veya eksik olabilirler.

İkincisi: Osman Bey'in, İran okulundan geçme Selçuklu ümerası

olduğu, kesin olarak kanıtlanmış değildir. Böyle bir görüşün doğruluğu kabul edilse bile, timarların oluşumu açısından, sorunu değiştirmesi de düşünülemez. Çünkü, Anadolu Selçuklu devletinin kuruluş ve gelişmesi döneminde oluşmuş bulunan iktalardan birine atanmış bulunan bir uç beyinin, bu iktaların oluşmasında etkisi bulunan etmenleri dışlaması değil, bu iktaları, yeni kurulmakta olan devlete uygun bir biçimde geliştirmesi söz konusudur. İktalar, içersinde, Bizans etkilerini taşıyorsa, bu etkilerin timar sistemi içersinde, daha da değişikliğe uğrayarak taşınması kaçınılmazdır.

Kılıçbay, bir "kılıç beyi" edasıyla demek ister ki, Osmanlı, Bizanstan dolaylı ya da doğrudan tek birşey almamıştır, biraz da kapalı olarak söylenen şu: herşey İran'dan alınmıştır. Osmanlıyı ilginç bir 'aklama' doğrusu. İlginç olduğu kadar da gereksiz. Çünkü, daha aşağıda okurun da göreceği gibi, yazar, İmparatorluktaki toprak-mülkiyet ilişkilerini, bazı farklar sıralamakla birlikte, Eski Roma'nın colonus'larıyla özdeşleştirmektedir.

Toplumların evrimi, birbirinden farklı olmakla birlikte, evrensel aşamalar izler. Colonus'ların köleciliğin çözülmesi ve feodalizme geçiş evresinde tarihsel olarak ortaya çıktığı bilinir. Köleci bir dönemi yaşamamış bir imparatorluğun, tarihsel bakımdan on yüzyıl kadar önce kölecilikten dönüşmüş ve tarihsel sürecini tamamlamış bulunan bir ara biçimi oluşturduğunu düşünmek, toplumsal evrimin diyalektiği ile çeliştiği kadar, bir anokranizmi de çağrıştırır.

2. Feodalitenin Yanlış Açıklanması Üzerine

Kılıçbay'ın bir başka eleştirisi şöyle:

"Bu konuda bir yazarımız, Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili somut veri sıkıntısı çekmediğimiz bir aşamada feodal üretim tarzı modelinin Osmanlı üretim tarzına tam uygulanabilirliği varsayımı altında, "timar sahibinin bir vergi tahsildarı" olmadığını ve "artı-emeği (ister emek, ister ürün, ister para olarak) mülk" edindiğini düşünmektedir. (Muzaffer Erdost, art. cit., s.164). Aynı yazar biraz ileride, reayanın toprağa bağlı olduğunu, "yani serf" olduğunu bildirmektedir. Kavramlar, içeriklerinden boşaltılarak, istenilen anlam yüklenmekte bu denli özgür davranılırsa, Osmanlı üretim tarzına "feodal" demek çok kolaylaşmaktadır. Oysa, göstermeye çalıştığımız gibi, Osmanlı sisteminde reayanın artık emeğine tümüyle el koymak mümkün değildir. Çünkü, gerekli ve artık emek aynı zaman ve mekanda üretilmektedir. Ayrıca, doğrudan üreticinin serf olması için toprağa bağlanmış olması yetmez, toprak sahibi tarafından da el konulmuş olması gerekir. Bu bağlamda reaya, serf değil, colonus statüsündedir. Osmanlı üretim tarzı ise, feodalite öncesi Batı Roma üretim tarzıyla: daha net olarak II-V. yy.'lar arası Roma sistemiyle büyük benzerlikler gösteren pre-feodal bir oluşumdur." (s.381.)

Yazarın konuya yaklaşımının ayrıntıları üzerinde durmayacağım. Burada yanıtlamak istediğim iki nokta var. Biri, reayanın artı- emeğine tümüyle elkonup konmamasının 'feodalite'yi dışlayıp dışlamayacağı. Öteki, "Osmanlı üretim tarzının... pre-feodal bir oluşum" olduğu görüşü.

a) Artı - Emeğin Tümüne Elkonulması

"Feodalite"yi "en yalın tanımıyla artığın tümüne emek-rant yoluyla el konulan üretim tarzı" (s.401) olarak tanımlıyor yazar. "Feodalite" konusunda kitap yazan bir yazar için, oldukça büyük bir talihsizlik. Çünkü, feodalitede, artı emeğin tümüne elkoyma söz konusu olmayacağı gibi, yalnızca emek-rant yoluyla elkonulması zorunluluğu da yoktur. Bilindiği gibi, tarımsal komünler içersinde, artı emeğin tümüne elkoyma, yalnızca Asya biçimine özgüdür. Tüm artı-ürün toprağın ismi sahibi hükümdar tarafından mal edinildiği için, doğrudan üreticinin biriktirebilmesi olanaksızdır ve bu nedenle de, Asya biçimi iç dinamizmden yoksundur. Aynı geleneksel yöntemlerle yinelenen yeniden-üretim ve süregen bir biçimde artı-ürünün tümünün doğrudan üreticiden çekilip alınması sonucu, Asya biçimi, çözülmeye karşı dirençli, bir üst üretim ilişkisine doğru evrimleşemeyen bir üretim biçimidir.

Feodalitenin başlangıcında, sınırları geleneksel olarak belirlenen artı emeğin tümüne, senyör tarafından elkonmakla birlikte, bu miktar/oran sözlü ya da tüzel/yazılı saptanmıştır. Üretim bilgi ve becerisindeki gelişmeler, üretim tekniklerindeki gelişmeler, emek üretkenliğini artırdığı halde, bu oran aynı kalır. Diyelim, başlangıçta gerekli emek zamanı ile artı-emek zamanı, 2/8 oranında belirlenmiştir. Yüz teneke buğdayın 20 tenekesi artı-ürün, 80 tenekesi gerekli-üründür. Emek üretkenliğinin artması sonucu 150 teneke buğday üretildiği yani 50 teneke ek artı-ürün üretildiği zaman, ek artı ürün de 2/8 oranında senyör ile serf arasında maledilir; dolayısıyla, net ürünün onda ikisi, yani 30 tenekesi senyöre, karşılıksız ödenecek, 120 teneke doğrudan üreticiye bırakılacaktır. Oysa, doğrudan üreticinin gerekli-emeğinin ürünü 80 tenekedir ve dolayısıyla ek artı-ürünün aynı orandaki kısmı doğrudan üreticinin kendisine kalmıştır. Bu, serfin biriktirebilmesinin ve feodal toplumun farklılaşmasının nedeni olacaktır. Marx'ın, feodal toplumun iç dinamizmini, böyle açıkladığı bilinir. Sınıfsal farklılaşmanın belirleyici bir yönü de buradadır.

Kuşku yok ki, serfin artı-emeğin ürününün bir bölümünü kendisinin maledinmesi, belirli bir dönem de belirli bir yörede, bireysel anlamda tüm serflerin artı-ürünün bir bölümünü maledindikleri anlamına gelmez. Kılıçbay'ın, İmparatorluğa yönelik kimi tahlillere girişerek ve bilinen şeyleri yineleyerek "bazı reayanın el konulmayan artığı olurken, bazı reayanın da gerekli ürününe tecavüz edildiğini" söylemesi (s.381), üretim ilişkisinin feodal olup olmadığına hiçbir açıklama getirmez. Bu, ifadesini, artı-ürünün bir bölümünün toplumsal olarak, toplumsal ölçekte, doğrudan üreticiler tarafından maledinilmiş olmasında bulur.

b) Artı-Emeğe Yalnızca Emek-Rant Yoluyla Elkonulması

Kılıçbay'ın, feodaliteyi, artığın tümüne emek-rant yoluyla el koymakla özdeşleştirmesi de bağışlanır bir yanlış olmasa gerek. Çünkü feodalitenin kendi iç evrimiyle, emek rantın giderek ürün-ranta ve ürün-rantın da giderek para-ranta dönüşmesi, bir üretim ilişkisi değişikliği anlamına kesinlikle gelemez. Bu üç biçimin bazan birarada bulunması ya da ilk ikisi ile son ikisinin bir arada bulunması da üretim ilişkisinde bir değişikliği ifade etmez. Yalnızca, doğrudan üreticinin bağımlılığında bir azalma anlamına gelir. Daha önceleri, yani emek-rant biçiminde, doğrudan üretici, senyörün malikânesinde yılın belirli günlerinde angarya hizmetini kırbaç ve yakın gözetim altında yaparken, bu kez yani ürün-rant biçiminde kırbaç ve yakın gözetimden uzaklaşır. Feodaliteyi belirleyen, artı-emeğin, emek olarak mı, ürün olarak mı ya da para olarak mı ödenmiş olması değildir. Toprak sahibinin, doğrudan üreticinin karşılığı ödenmemiş artı-emeğini maledinmesinin nedeni, toprağın feodal mülkiyetinden kaynaklanır. bu da, toprağın çıplak mülkiyetinin sahibi ile, bu toprağın ırsen tasarruf hakkına sahip bulunan serf arasındaki ilişkiden, yani mülkiyet ilişkisinden kaynağını alır. Mülkiyet ilişkisi değişmediği sürece, üretim ilişkisi değişmez, ama kendi içerisinde evrimleşir ve çözülüşünü hazırlayan ara evreler oluşturur.

Bundan ayrı olarak, feodalitede, doğrudan üretici ailesinin artı-emeğinin bir kısmını yalnızca kendisi için harcamasının koşulları da vardır. Hayvan beslemesi, ev el sanatları ve benzeri işler için harcanan artı-emek zamanının ürününün tümünü kendisi maledinir ya da maledinmesinin olanakları vardır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse feodalizmin, çözülmeye elverişliliği ve iç dinamizmi açısından, bu belirleyici özelliklerin, yani serfin artı-emeğinin bir kısmını kendisinin maledinmesinin, İmparatorlukta üretim ilişkilerinin feodal olmadığına kanıt olarak gösterilmesi, bilimsel açıklamalardan yoksun bir yakıştırma olmak gerekir.

c) "Prefeodal" ve Feodalite

Hemen aynı paragrafın bitiminde, yazarın İmparatorlukta üretim ilişkilerini "pre-feodal" olarak nitelemesi, kitabının sonlarında da, "Osmanlı üretim tarzının eğiliminin feodaliteye doğru olduğunu" söylemesi, toplumsal devrimlerin evrensel şeması gözönünde bulundurulduğunda, üretim ilişkilerine, hiçbir açıklama getirmemektedir.

"Pre-feodal"i ("feodalizm-öncesi"ni), dar anlamda şöyle ifade edebiliriz: Gelişmesi sürecinde, feodalizme evrimleşen ve feodalizme öngelen, ama henüz feodal olmayan üretim ilişkileri için prefeodal terimi kullanılabilir.

Terim, geniş anlamıyla, sakıncaları bulunmakla birlikte, pre-kapitalist (kapitalizm-öncesi) teriminde olduğu gibi feodalizm öncesine tekabül

eden tüm ilişkiler için de kullanılabilir. Buna karşılık, prefeodalizm, feodalizmin ilk evrelerini kucaklamaz.

İmparatorlukta, üretim ilişkileri prefeodal ise, feodalizme geçilmemiş demektir, o zaman da adının konması gerekir. Çünkü "prefeodal" diye belirli bir üretim ilişkisi yoktur. Bunun feodalizme öngelen biçimlerden biri olması gerekir. Ya köleci biçim olacaktır ya da komünal toplumun son evresini oluşturan tarım komünlerinden biri olması gerekir.

Tarım komünlerinden: örneğin, asya biçimi olamaz. Çünkü Asya biçimi, kendi içdinamizmiyle feodalizme dönüşmeye elverişli değildir. Örneğin, antik (eski Yunan ve Roma) biçim de olamaz. Çünkü, antik biçim, ilkin köleci biçime, ancak köleci biçim feodal biçime dönüşecektir. Tarım komünleri içersinde, feodalizme dönüşen biçim, cermen biçimidir. Cermen biçiminde ise, toprağın özel mülk olduğu, toprağın eski durumundaki otlak, koru, av alanı ve benzeri alanların topluluğun ortaklaşa mülkü sayıldığı bir tarım komünü tipi söz konusudur. Oysa, İmparatorlukta, doğrudan üretici reaya, ekip biçtiği toprağın sahibi değildir; bu toprağın ancak tasarruf hakkına sahiptir.

Kılıçbay'ın, "Osmanlı üretim tarzını" feodaliteye doğru evrimleşen "pre-feodal bir oluşum" olarak nitelemesi, inceleme konusu yaptığı İmparatorluğun üretim ilişkisinin ne olduğunu değil, ancak ne olmadığını söylemekten başka bir anlama gelmez.

Zaman zaman vurgulamışızdır. Her üretim ilişkisinin bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Bu iki uç arasında,o üretim ilişkisinin ara evreleri yer alır. Bu, feodalizm için daha da belirgin biçimde böyledir. Bir üretim ilişkisinin feodal olması ile, bu ilişkinin şu ya da bu evresinde bulunması arasındaki farklar, gözönünde bulundurulmak gerekir. Bizde, feodaliteye, Batı feodalitesinin olgunluk evresi, feodalitenin klasik biçimi, tek model olarak alınır. Böyle bir yaklaşım, bilimsel olmaktan çok, biçimsel bir yaklaşımdır. Feodaliteyi belirleyen mülkiyet ilişkisidir. Ötekiler, her ülkeye ve feodalitenin, evrelerine göre değişiklik gösteren özel özelliklerdir. Altı yüz yıl sürmüş bulunan İmparatorlukta, tüm bu altıyüz yıl içerisinde, üretim ilişkilerinin, kendi içerisinde evrime uğramadığı düşünülemez. İleri sürüldüğü gibi, İmparatorlukta üretim ilişkileri, feodalizme doğru evrimleşen colonus statüsünde bir üretim ilişkisiyse, altıyüz yıl, hep feodalizme doğru evrimleşmekte olduğu, hep colonus statüsünde mi kaldığı yazardan sorulmak gerekir.

d) Angarya ve Kişisel Bağımlılık

Kılıçbay'ın, "doğrudan üreticinin serf olması için toprağa bağlanmış olması yetmez, toprak sahibi tarafından da elkonulmuş olması gerekir. Bu bağlamda reaya, serf değil, colonus statüsündedir" sözleri, reayanın konumunun doğru değerlenmediğini kanıtlamaktadır. hemen aşağıda, Osmanlı İmparatorluğu'nda, angaryanın ortaya çıkmadığı görüşünde olduğunu belirtirken, bu yanılgısını yineleyecektir.

Biz, daha önceki yazılarımızda, bölgelere göre farklılık gösteren -feodalizmin bir özelliğidir bu- angarya örneklerini bol sayıda vermiştik. Ülke'deki yazımda, bunu bir basamak ileriye götürerek, imparatorluğun merkezileşmesiyle birlikte angaryanın merkezi bir yasayla genelleştirildiğini ve bunun, feodalizmin evrimleşmesi doğrultusunda, para-rantla özdeşleştirildiğini açıklamaya çalıştık.

Feodalizmin iç evrimleşmesi sürecinde, emek-rantın ürün-ranta, ürün-rantın para-ranta dönüşmekte olduğunu, bazı yerlerde, üçünün, bazı yerlerde ilk veya son ikisinin birarada bulunduğunu daha yukarda yazmıştık. Bu geçişin ayrıntılı açıklamalarını Kapital'in üçüncü cildinde okur açık bir biçimde izleyebilir.

Ülke 'deki yazımızın, "Yedi-Kulluk ya da Şahsi Hizmet ve Angaryalar ve Bunların Nakdi Ödemeye Çevrilmesi" ara başlığı altında, emek-hizmeti ya da angaryanın, hem varlığını ve hem de Fatih Kanunnamesiyle birlikte emek-hizmeti karşılığında nakit ödenebileceğini, yani emek-hizmetin yerini nakdi ödemenin almaya başladığını, Halil İnalcık'ın "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu" adlı incelemesinde aktardığı belgeye dayanarak açıklamaya çalışmıştık.

Reayanın, yalnızca toprağa bağımlı olmadığı, toprak sahibine veya onun temsilcisi sipahiye de bağımlı bulunduğunu göstermesi açısından, yazımdan genişçe bir parça aktarmak, konunun aydınlanmasına yardım edecektir sanırım:

"Reaya ile timarlı sipahi arasındaki bağımlılığın niteliğini belirleyen vergiler içersinde, en önemlisi çift-resmidir. Çift-resminin, kökeni bakımından, "köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetler"den başka birşey olmadığını ilk kez Halil İnalcık saptamıştır. (.....)

"Kulluk-akçesi ya da raiyet -resmi de denen çift- resminin kökeni ve niteliği konusunda en eski ve önemli kanunname, Fatih Sultan Mehmed'in reaya hakkındaki kanunnamesidir. Fatih Kanunnamesinde çift-resmi şöyledir: "Bir çift yılda [üç] hizmet [veya] üç akçe vere [ve] bir orak bir döğen ve bir kağnı odun, boyunduruk-resmi iki akçe vere", "bu yedi kulluktan ötürü akçe alınsa yirmi iki akçe alına" İnalcık, metni, günümüz Türkçesiyle şöyle ifade ediyor: "Bir çift [yer] tasarruf eden raiyat yılda üç hizmet veya bunun karşılığı olarak üç akçe vere, bundan başka bir orak (yani ot) ve bir döğen (saman) ve bir kağnı odun vere ve ayrıca boyunduruk resmi olarak iki akçe vere, bu yedi kulluk (hizmet) yerine para almak lazım gelse 22 akçe alına." (Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu", s.578 ve 581.)

İnalcık 'bu yedi hizmet veya kulluğu ve para olarak karşılıklarını şöyle saptıyor: (1) 3 gün şahsi hizmet veya 3 akçe (2) orak, yani bir araba ot veya karşılığı 7 akçe; (3) döğen, yani yarım araba saman veya karşılığı 7 akçe; (4) bir araba (kağnı) odun veya 3 akçe; (5) boyunduruk (araba ile hizmet) veya 2 akçe.

"Üçü şahsi-hizmet olan yedi kulluk, Fatih Kanunnamesi'nde görüldüğü üzere, emek ve diğer angaryalar biçiminde ödenebileceği gibi, para olarak da ödenebilmektedir. Bir başka deyişle, (şer'i hükümlerden

ayrı olarak) kaynağını görenek ve geleneklerden alan hizmet ve angaryaların para olarak ödenebileceği, devlet tarafından yasallaştırılmıştır. Para olarak 22 akçe tutan bu hizmet ve angaryalar, daha sonra çift-resmi adı altında, 22 akçe olarak alınmaya başlanmış ve kökenini feodal bağımlılıktan alan bu vergi, bir toprak vergisi biçiminde görünmeye başlamıştır.

"Burada, üründen, dolayısıyla topraktan alınan vergilerin değil (çünkü bu, öşür olarak zaten alınmaktadır), emek hizmetinin esas unsuru oluşturduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü, üç gün şahsi-hizmet ve bir gün araba ile hizmet, ürüne (toprağa) bağlı değildir, doğrudan doğruya emek-hizmetini içermektedir. Ürüne bağlı gibi görünen ot, saman ve odun, ürüne bağlı bir husus değil, bu şeylerin, sipahiye biçilip (ya da kesilip) taşınması hizmetini içerir. Reayanın yükümlü olduğu ot ve odun, köyün ortaklaşa tasarrufunda bulundurduğu doğal kaynaklardan sağlanacaktır. Bunlar zaten doğal olarak vardır (hüda-i nabittir), üretilmesi söz konusu değildir; reayanın otu biçmek, odunu kesmek ve her ikisini taşımak için (arabası dışında) gereken emek-hizmetinden başka harcayacağı birşey yoktur. Saman için de aynı şey söylenebilir. Çünkü, ürünün öşrü (genellikle onda biri) sipahiye ait olduğu için, ürünün bir parçası olan samanın onda biri de sipahiye ait olmak gerekir. Burada reayanın yükümlülüğü, bu samanın taşınması, yani emek-hizmetidir. Bu nedenledir ki, çift resmi, kökeni de, tümüyle emek-hizmetini içerir ve bu nedenle de angaryadır.

Bunun paraya dönüşürken öz niteliğini gizleyen değişik adlar almış olmasının, kulluk-resmi ve ırgadiye yerine çift resmi vb. denmiş olmasının onun öz niteliğini değiştirmeyeceği açıktır. Nitekim, kulluk-resmi, çift-resmi adıyla, yalnızca toprağı işleyenlerden alınmamaktadır, toprağı bırakan reaya çift-resmini ödemeye devam ettiği gibi, toprağı olmayan, tarımla uğraşmayan unsurlardan da çift resmi alınmaktadır. Bu unsurlardan alınan çift-resminin miktarı, sorunu, daha da açıklayacak niteliktedir.

"Örneğin, bir reaya, kendi toprağını bırakıp bir başka yere gitse, bıraktığı toprak, bir başkası tarafından işlenip öşür ve resmi sipahisine verilmiş olsa, giden reaya yazılı olduğu sipahisine çift-resmini ödemek zorundadır. reaya, topraktan ayrı olarak, serf ile bey arasındaki bağımlılığın ifadesi olan emek hizmetini, para olarak nereye giderse gitsin, üzerine yazılı olduğu sipahisine ödemekle yükümlüdür". Ve bir raiyet yerin koyub ahara gitse amma koyub gitdüğü yeri sürer kimesne olsa, yirmi iki akçe çift-resmin alalar, gayri nesne almayalar." (Barkan, Kanunlar, 234.) Köylü reaya çifti bırakmış bile olsa, bu vergiyi vermekten kurtulamaz. reaya, tasarrufundaki toprağı başkasına vermiş ve ölmüş olsa, çift-resmini, toprağı işleyen değil, raiyet yazılı köylünün oğulları ödemektedir. "Bir raiyet defterde sipahiye hasıl kayd olunmuş çiftliklerinin ekserlerinin ahar kimesneye virüb giderüb sonra ol raiyet vefat eyleyüb mütcaddit oğulları kalsa, ol çiftlik resmini sipahi oğlanlarından alur." (Ömer Lütfü Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi. s.24.)

"Kökeni bakımından şahsi-hizmet ve angaryaya dayanan çift-resminin, paraya dönüştürülmüş olması, reaya ile sipahi arasındaki bağımlılığı ortadan kaldırmamış, ama sipahinin reayanın doğrudan emeği üzerindeki zorlayıcı unsurunu kaldırmış, görenekten ve gelenekten kaynaklanan ilişkileri yasallaştırmıştır. Böylece reaya, doğrudan emeğini değil, paraya çevrilmiş emek-ürününü sipahiye ödeyerek, daha serbest duruma gelmiştir, ama bu serbestlik, onun serf olma niteliğini değiştiren bir serbestlik değil, bağımlılık ilişkilerinin yasal olarak düzenlenmiş olmasından doğan nispi bir serbestliktir." (Ülke, s.184-188.)

Açık olan şey, İmparatorlukta, angaryanın varlığıdır ve feodalitenin evrimleşmesiyle birlikte, nasıl angaryanın (emek-rantın) yerini ürün-rant ve para-rant almışsa, İmparatorlukta da, kaynağını angaryaya bağlı olarak emek-hizmetten alan ve giderek nakdi ödemeye dönüşen bağımlılık vergileri almıştır.

Yazarın ileri sürdüğünün aksine, İmparatorlukta, angarya vardır, koşulları da başlangıçta, gelişkin biçimiyle bulunuyordu. Bizim, reayanın yalnızca toprağa bağlı değil, aynı zamanda toprak sahibine veya toprağın sahibi devlet ise onun temsilcisi durumunda sipahiye bağımlı olduğunu açıkladığımız halde, yazarın bunu görmemezlikten gelmiş olmasını, bilimsel nesnellikle bağdaştırma olanağı yoktur.

Muzaffer İlhan Erdost

"Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı" Üzerine Erdost'un Notlarına Karşı Notlar veya Feodalite Üzerine Dersler

Eleştiri konusunda, daha önce bir başka yazımızda da söylemek ihtiyacını duymuş olduğumuz sözlerin altyapısına ilişkin durumun herhangi bir biçimde değişmediğini bir kez daha görmekten üzüntü duymaktayız.

Ülkemizde eleştiri yazmak son derece güç bir iştir. Herşeyden önce, eleştiri okuyucusu, eleştirmeni bir dedektif olarak görmek istemekte, bu beklentinin farkında olan eleştirmen de, hiçbir şeyi gözden kaçırmamış görünme kaygısıyla, çoğu zaman eleştirilmesi gereksiz hatta mümkün olmayan noktaları da eleştirmek durumunda kalmaktadır.

Diğer yandan, eleştirilen ise, yapılan eleştiriyi, bilgiyi ve doğruyu ileriye doğru götürme yönünde bir çaba olarak algılamaktan çok, "harim-i ismet"ine bir saldırı olarak algılayarak, "bu kötü niyetli hareketi" hoş karşılamamakta ve belki de bu konum gereği, yanlışlarına daha da fazla mahkum olmaktadır.

İşte bu ilişkilerin harekete geçiricilerinden biri olarak, "eleştiri kurumu" ülkemiz insanlarının birbirlerine karşı hoşgörüsüzlüğüne kaynaklık ederken, yanlışların da hergün yeniden üretilmelerine ve birbirlerini nadiren anlayan insanlardan meydana gelen bir toplum olmamıza katkıda bulunmaktadır.

Muzaffer Erdost'un, üstelik ilgi alanına girdiğini söylediği bir kitabın, yalnızca kendi adının geçtiği sahifelerini ve yalnızca buralardan aldığı mesajlarla bir cevap yazması, yukarıda söylenenleri doğruladığı kadar, ülkemiz düşünce hayatının durumu hakkında çok açık kanaatlere sahip olabilmemize izin vermektedir.

Muzaffer Erdost'a kitabımızın tamamını okutabilmek için, her sahifesinde ondan söz etmenin gerekli; ama aynı zamanda da bunun olanaksız olduğunun bilinci içindeyiz. Ancak, Erdost kitabımızın tamamını okuya-

bilseydi, herhalde o talihsiz yazısını yazmazdı, biz de cevap vermek zorunda kalmazdık. Fakat, okumadan yazılan bir eleştiriye cevap vermek, kitabı okuyanları koruyabilmek açısından mutlaka gerekmektedir ve bu cevap "harim-i ismet"imize yapılan bir saldırıyı uzaklaştırmaya yönelik olmayıp, yanlışların mümkün olduğu ölçüde elenmesi yoluyla, "daha doğru"ya ulaşmayı amaçlamamızdan kaynaklanmaktadır.

1. Yazıların Doğru Tanıtımı Üzerine

Erdost yazılarını yanlış aksettirdiğimiz kanısındadır. Bu kanaat iki nedenden ötürü yanlıştır. Birincisi, bir yazı yazılıp yayınlandıktan sonra sadece yazarının malı olmaktan çıkar ve kamuya mal olur. Herkes o yazıyı kendi izafet çerçevesi içinde okur ve anlar. Bu bağlamda artık yazar da kendi yazısına karşı, yalnızca bir okuyucu konumundadır. Bu nedenle 1978'de yayınlanmış bir yazının, 1983'de yazarı tarafından "ben aslında şunu anlatmak istiyordum" biçiminde savunulması anlamsızdır, çünkü geçen süre içinde yazarın bizzat kendinde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir ve artık yazıyı yazdığı andaki konumuna sahip değildir. Bu durumda, o da kendi yazısı olsa bile, o yazıya karşı mesafe kazanmış bir okuyucudan başka birşey değildir. Açıktır ki, artık yazar yazısını "yazıyı yazan" olarak değil; "yazıyı okuyan" olarak yorumlama hakkına sahiptir. Bu durumda da, hangi yazı olursa olsun ancak, "acaba gerçekten o anlamı taşıyor mu?" açısından değerlendirilebilir.

Erdost'un yazılarını yanlış aksettirdiğimiz konusundaki kanaatinin hatalı olmasının ikinci nedeni ise, bizim kitabımızda yazara atıf yaptığımız bölümün aynı olmamasıdır. Bu durum olsa olsa, yazarın makalesinde bazı çelişkilerin varlığını kanıtlar.

a) "Osmanlı ve Göçebelik"

Yazar, Osmanlı'yı bir göçebe aşireti olarak görmediğinin kanıtı olarak makalesinin 153-154. sahifelerindeki, Osmanlı kuruluşundaki etnik ve kültürel dokuya ilişkin bazı tarihçilerin görüşlerini özetlediği bölümü göstermektedir. Ancak, aynı makalenin 156. sahifesinde, yani bizim kitabımızdaki kanaatimizin oluşmasına kaynaklık eden sahifede Erdost, "Fethedenler ile fethedilenlerin uygarlık düzeylerindeki farklılıklar, farklı bireşimlerde somutlaşır. Türkmen aşiretlerinin toprak mülkiyet biçimi bakımından kendilerinden daha ileri bir düzeyde bulunan Bizans pronoya (tımar) sisteminin büsbütün etkisinde kalmadığını düşünmek, toplumsal yasalara aykırı öznel duygular taşıyan bir tutum olmak gerekir.

... Toprak mülkiyet biçimleri, özellikle devlet ile doğrudan üretici köylü ve alt-feodaller ile doğrudan üretici köylü arasındaki ilişkiler, Asya

göçebe aşiretlerinin töre ve gelenceklerinde yararlanabileceği öğeleri pek bulamazdı" demektedir.

Bu alıntıyı tamamen nesnel bir şekilde içerik çözümlemesine tabi tuttuğumuz zaman ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Fethedenler (göçebe Türkler) ile fethedilenler (yerleşik Bizanslılar) arasında uygarlık farkı vardır ve bu fark bir düzey farkıdır.

- Bu düzey farklılığı fethedenlerin aleyhinedir, çünkü Bizans pronoyası toplumların gelişme yasaları açısından daha ileri bir noktayı temsil etmektedir.

- Pronoya ile tımar aynı şeylerdir. Çünkü yazar pronoya sözcüğünü kullandığı her yerde bu kelimenin yanında parantez içinde tımar sözcüğünü de kullanmaktadır. Yazım kurallarına göre çok açık bir şekilde bu iki kelimenin eşanlamlı sözcükler olarak algılandığı anlamı çıkarılmaktadır.

- Pronoya ile tımar aynı şeydir ama, yazar Osmanlı toprak mülkiyet biçiminin Bizanstan etkilendiğini, bu arada tımarın da pronoyadan etkilendiğini söylemektedir. Acaba, birinci ifade mi yanlıştır, yoksa ikincisi mi? Açıkça ortada olan, her iki ifadenin birden ve aynı anda geçerli olamayacağıdır. Yani Erdost bir etkiden mi söz etmektedir, yoksa bir taklidden mi? Aslında yazar her ikisinden birden söz etmektedir, ama bunu böyle yaptığını farketmemektedir.

- Fethedenler, toprak mülkiyeti biçimi konularında kendi öz kaynaklarına, yani Asya göçebe aşiretlerinin töre ve geleneklerine müracaat edemezler, o halde Bizanstan aktarmalar yapmak zorundadırlar.

Bu içerik çözümlemesinin ışığında Erdost'un Osmanlı devletini bir göçebe aşiretin kurduğunu ve bu aşiretin daha üstün bir uygarlığın temsilcisi olan Bizans toprak tasarruf biçimini taklit ettiğini düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ancak, Erdost'un bu konuda kendini savunma ihtiyacını hissetmesi, düşüncelerindeki değişikliği vurgulaması açısından mutluluk vericidir.

Diğer yandan, Muzaffer Erdost Yarın dergisindeki yazısında, "Uç beyliğini oluşturan aşiretin 'Kayı' aşireti olduğu tezi dışında bir 'Osmanlı aşireti'nden sözetmek, sözcüklerin özenle seçilmesi gerektiği bir konuda kitap yazan bir yazara yakışmıyor" demektedir. Bu noktada Erdost'un kanaatini paylaşmaktayız. Ancak, yalnız bu konuda değil, her konuda sözcüklerin özenle seçilmesinin şart olduğunun da eklenmesi gerektiğini vurgulamaktan kendimizi alamıyoruz. Çünkü, üzerinde mutlak consensus sağlanmış hiçbir konu yoktur ve herşey her zaman tartışmaya açıktır.

Yazarın söylediklerinin aksine, kuruluş döneminde asıl sözedilmesi mümkün olmayan tezin "kurucu Kayı aşireti" olduğu; eğer mutlaka göçebelerin kuruculuğundan söz etmek gerekiyorsa, bu bağlamda, bir "Osmanlı aşireti"nden söz etmenin daha gerçekçi olduğunun altını çizmek istiyoruz. Çünkü, birçok tarihçinin uzun süren araştırmalarına rağmen, Osmanlıların Kayı boyuna mensubiyetlerini kanıtlamak

mümkün olamamıştır. Barkan bu konuda, Kayı boyundan kaynaklanma konusunun II. Murad döneminde, Osmanlı hanedanına bir asalet yükleme kaygısında olan o dönem tarihçileri tarafından uydurulduğunu ileri sürmektedir. (Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi", Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, c.I, sayı:2, 1944, s.345) 18. yüzyılda 30 yıl kadar Osmanlı sarayında kalan ve işgâl ettiği görevlerden ötürü devletin bütün bilgilerine ulaşabilen Boğdan voyvodası Dimitri Kantemir de "maalesef bugün bile, işbaşında bulunan hanedanın kökenini bilen yoktur" demektedir. (Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, 3. cilt, Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 1979, c.I, s.XLII.)

Bunların karşısında, açıkça ortada olan bir gerçek de, özellikle Anadolu'ya göç eden Türk kabilelerinin, önderlerinin adıyla anıldıklarıdır; Danişmendli, Ahmetli, Dülkadirli, Hamidli.. gibi. Hatta bu kabilelerden birçoğu da Anadolu'da yurt tuttukları yerlere önderlerinden kaynaklanan adlarını vermişler ve bunlar Osmanlı zamanında muhafaza edilmiş,bir kısmı da zamanımıza kalmıştır; Aydın, Hamit, Menteşe, Teke, Germiyan... gibi. Neden Anadolu'ya göç edenler, Asya steplerindeki totemik-kandaş aşiret adlarını koruyamamışlardır da, böyle önderlerinin adıyla anılır olmuşlardır? Bunun cevabı açıktır. Anadolu'ya göç edenler stepteki kandaş ilişkileri uzun göç güzergahları sırasında ve İslamiyete geçiş süreci içinde bozulmuş; bir kısmı Maveraünnehir'de, bir kısmı Horasan'da, bir diğer kısmı da İran içlerinde yerleşmiş veya yerleştirilmiş; önemlice bir bölümü dönemin İslam hükümdarlarının emrine paralı asker olarak girmiş kabile mensuplarının geriye kalanlarıdır. Bunlar da artık İran'da yerleşik bir devletin yöneticileri durumuna gelmiş olan Selçuklu tarafından (Selçuklu adı da anlatmaya çalıştığımız ilişkiler sonucu ortaya çıkmış bir kabile adıdır) Anadolu'ya gönderilmek istenmektedirler. Bu durumda bütün bu dağınık unsurları biraraya getiren artık eskiden olduğu gibi kandaşlık bağları olmayıp, Anadolu'da yurt tutmak üzere harekete geçmek zorunda kalan gayri mütecanis kitleleri toparlayan savaş ve göç önderleri olmaktadır.

Bu açıdan, Osmanlı devleti eğer göçebeler tarafından kurulsaydı, kurucu aşiret mutlaka "Osmanlı aşireti" (veya Ertuğrullu aşireti) adını taşırdı. Tek başına bu nokta bile, (Osmanlı aşireti diye bir örgütlenmenin olmaması) Osmanlı kuruluşunun göçebe unsurlara çok az şey borçlu olduüğunu kanıtlamaktadır. Kanıtlanan başka birşey de, Erdost'un aceleci hkümlerinin onun tarih alanındaki amatörlüğünün bir sonucu olduğu ve tarihin de amatörlüğe tahammülünün az olduğudur.

b) Bizans'ın Etkisi Sorunu

Yukarıda Erdost'un yazdığı bir paragrafa yaptığımız içerik çözümlemesinde yazarın pronoya ile tımarı bir ve aynı olarak gördüğünü belirlemiştik, bu bağlamda, aynı yazıdan çıkan anlam, tımarın prono-

yanın bir taklidi olduğundan başka birşey olamaz. Ancak yazar, *Yarın* dergisindeki yazısında, "Osmanlı tımarını, Bizans pronoyalarının bir taklidi sayan görüşlere katılmadığımız bilinir" demektedir. Üzüntüyle belirtelim ki, Erdost'un görüşlerini bilen ve izleyen insanlardan olmadığımızdan ötürü biraz utanç duymaktayız. Ancak bu görüşlerin nasıl bilinebileceği konusunda da bir fikre sahip değiliz. Bizim açımızdan bir yazarın yazdıklarından başka kaynakların bilgi kaynağı olması olanaksızdır.

Erdost'un gene *Yarın* dergisinde yazdıklarını , son yazdıkları olması nedeniyle asıl fikirleri olarak kabul ederek, yalnızca bunlar üzerinde durmak istiyoruz. Yazara göre, "Selçuklu iktaları ile pronoyalar arasındaki benzerlikler ve bunun yanı sıra, tımarlar ile iktalar arasındaki benzerlikler, tımarların doğrudan değilse de dolaylı olarak, Bizans pronoyalarının etkilerini taşıdığını söylememize olanak vermektedir". Bu cümlenin örtülü varsayımı; Selçuklu iktalarının Bizans pronoyalarından etkilendiği, tımarın da iktadan etkilendiği, bunun sonucu olarak da Osmanlı tımarının dolaylı olarak pronoyadan etkilendiğidir. Bunun tersinin mümkün olabileceği yazarın aklına asla gelmemekte, Bizans pronoyasının iktalardan veya daha doğru bir deyişle Doğu Akdeniz'in geleneksel toprak tasarruf biçimlerinden etkilenmiş olabileceği bir varsayım olarak bile ortaya konulmamaktadır.

Bir başka yazımızda ("Son Dönem Bizans Ekonomisi", *Ekonomik Yaklaşım*, c.3, Sayı: 7, 1982, s.137-168) belirttiğimiz üzere Bizans pronoya sistemi 11. yüzyılda Bizansın Malazgirt savaşından sonra içine düştüğü zorluklara bir çözüm getirilmesi amacıyla, İmparatorun diğer rakiplerini alt ederek taht üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla, doğrudan kendine bağlı bir soyluluk oluşturma çabalarının bir ürünüdür. Komnenos hanedanından Alexius pronoya sisteminin kurucusu olarak bilinir. Bu imparatorun amacı, devlete bağlı soylular ve olmayan soylular ikiliğini yaratarak, Anadolu merkez-kaç güçlerini bölmek, buradan da kendi hükümdarlığını tartışılmaz hale getirmekti. *Pronoia* (hükümdarın lütfuyla) İmparator yanlısı soylulara bu sadakatleri karşılığı, belirli topraklar üzerinde mali, yargısal ve askeri egemenlik kurmalarına olanak tanıyacak bağışıklıkların verilmesiydi.

Pronoia 'nın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, Alexius yanlısı toprak soylularına belirli hizmetler karşılığı belirli devlet topraklarının kullanım hakkının da bağışlanması, *pronoia* uygulamasını büyük çapta Karolenj *beneficium'* unun benzeri haline getirmiştir. Burada ilginç olan nokta, Bizans *pronoia*'sının Merovenj *beneficium*'undan çok uzak olmasına karşılık, Karolenj *beneficium*'unun hemen hemen aynı olmasıdır. Acaba bu benzerliğe bakarak, *pronoia*'nın *beneficium*'dan kaynaklandığını söyleyebilir miyiz? Kanımızca, böyle bir ilişkinin varsayım düzeyinde bile düşünülemeyeceği açıktır, çünkü her iki kurum arasında üçyüz yıllık bir zaman aralığı bulunmaktadır.

12. yüzyılda özellikle II. Alexius Komnenos döneminde (1180-1183) asker sıkıntısı çeken merkezin elinde *pronoia* başka bir nitelik kazanmıştır. Kendine *pronoia* temlik edilen toprak soylusu, bu toprağın

merkeze karşı yükümlü olduğu vergileri toplamaya ve bunun karşılığı olarak da, orduya bu gelire orantılı sayıda asker sağlamaya başlamıştır. İşte tımarın kaynağı olarak görülen, *pronoia*'nın 12. yüzyıldaki bu biçimidir. Ancak yasal olarak, *pronoia*'nın sahibi ölünce, devlete geri dönmesi gerekirken, Bizans devletinin fetihlerinin sona ermiş olması, *pronoia* temlik edilenlerin merkeze direnerek bu kazanımlarını ırsileştirmelerine yol açmıştır. Ordunun artık dış seferlere çıkmaması pronoia sahiplerinin orduya asker yollamamalarının en güçlü gerekçesini oluşturmaktaydı. Ancak, asker yollamamalarına rağmen *pronoia*ları gene de muhafaza etmeleri, bu kurumun en önemli merkez-kaç unsurlardan biri haline gelmesine yol açmıştır. İşte Osmanlının 14. yüzyılın başlarında tanıştığı *pronoia* bu ırsileşmiş ve mülkiyete çok yakın bir nitelik kazanmış olan toprak temlik tarzıdır. Oysa tımarın bundan çok farklı bir nitelikte olduğu çok iyi bilinen bir gerçektir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, *pronoia*'nın iktadan etkilenmiş olabileceği veya her ikisinin aynı mirastan kaynaklandığı görüşü üzerinde düşünülmeye değer bir savdır. Zaten, devletin belirli bir toprak parçasının gelirini askerlik hizmeti karşılığında (şahsi veya donatılan asker olarak) soylulara devretmesi uygulaması eski İran devletleriyle Helenistik devletlerde yaygınlık kazanmış bir uygulamadır. Bu kuruma, İran'a M.Ö. 6-4. yüzyıllar arasında egemen olan Akamenidler'de *ilku* veya *kaştu* adı verilmektedir. Burada hemen belirtmemiz gereken nokta, *ilku* teriminin Babilden alınma olduğu ve bu durumda da kurumun geçmişini M.Ö. 12. yüzyıla kadar geri götürmenin mümkün olduğudur. Helenistik çağda Akamenidler'in yerine Orta Doğu'ya egemen olan Selevkoslar büyük ölçüde eski kurumları korumuşlardır. Bu çağda devletten *kleros* adı altında toprak alanlar, bunun karşılığında ya askerlik yapmakta ya da asker donatmaktaydılar. Roma çağında İran'a hakim olan Arsasid hanedanı bu kurumu *karega* adı altında korumuş ve sürdürmüştür. İslam tarafından fethedilene kadar İran'a egemen olan Sasaniler de aynı kuruma sahip çıkmışlardır. Bilindiği üzere, İslam fetihleri, fethedilen ülkelerin toprak düzenlerinde kökten değişiklikler meydana getirmemektedir. Bu nedenle, Selçuklu iktaının kökeninin Doğu Akdeniz merkez formasyonlarının askeri amaçlı toprak temliklerinde olduğu söylenebilir.

Bütün bunların ışığında, 11. yüzyılda belirmeye başlayanve 12. yüzyılda netleşen Bizans *pronoia*'sını Selçuklu iktaıyla aynı kökten gelen bir kurum saymak gerçekçi olacaktır. Tersine bunların arasında ve özellikle de Osmanlı tımarıyla, *pronoia* arasında etki cinsinden ilişki aramak boşuna bir gayret olacaktır.

Erdost'un Bizansın etkisine ilişkin olarak söylediklerinden çıkan bir başka sonuç daha bizi, yazarın Osmanlı kurucu unsurlarını göçebe olarak gördüğü varsayımına götürmektedir. Çünkü, Erdost'un temel kavrayışına göre Osmanlı kuruluşunu gören yıllarda fethedenle fethedilen arasında uygarlık düzeyi farkı vardır, bu da zorunlu olarak Osmanlıyı Bizans'tan etkilenmek zorunda bırakmaktadır. Ne yazık ki bu görüşler başta Gibbon olmak üzere aralarında Toynbee'nin de olduğu birçok tarihçinin vülger tarih anlayışlarıyla çakışmaktadır. Bütün bu görüşlerin müracaat

noktası, 5. yüzyılda karşı karşıya gelen Germenlerle Romalıların ilişkilerinden, Germenlerin Romalılaşmalarının ortaya çıkmasıdır. Ancak, Roma'ya giren Germenlerin Roma kültürüne karşı çıkartacak herhangi birşeyleri olmadığından tam bir asimilasyon süreci yaşanmıştır. Oysa, Bizansı fetheden Osmanlılar, 10. yüzyıldan itibaren İslamlaşmaya başlamış olan ve büyük Oğuz göçlerinden itibaren İran okulundan yetişmekte olan kimselerin ardıllarıdır. Yani çoğu zaman sanılanın aksine, Türklerin Roma'sı Bizans değil, İran olmuştur. Göçebelikle uygarlığı ayıran çizgi Türkler tarafından İran'da aşılmıştır. Bu nedenle Bizans ucunda karşı karşıya gelen iki uygarlığın temsilcileridir. Roma limelerinde olduğu gibi, barbar Germenle, uygar Romalı karşı karşıya gelmemektedir. Bütün bunların ötesinde, Türklerin Bizans sınırına gelmeden önce İslamlaşmış olmaları, onları Bizans krumlarına karşı duyarsız kılmaktadır. Büyük tarihçi Pirenne'in dediği gibi, "Germen Romania'ya girdiğindc Romalılaşmakta, buna karşılık Romalı İslam tarafından fethcdildiğinde İslamlaşmaktadır." (Henri Pirenne, Mahomet et Charlemagne, Paris, P.U.F., 1970, s.111)

Erdost'a göre Osmanlının Bizans'tan etkilenmediğini (toprak düzeni konusunda) ileri sürmek ve etkinin kaynağını İran olarak göstermek, "Osmanlıyı aklamaktır". Acaba Osmanlının Bizanstan etkilenmiş olması bir suç mu oluşturacaktır da bir aklamadan söz edilmektedir? Bizim bunları yazmamızın nedeni, olay ve olgulara doğru tanı koyabilmektir. Yargılamak ve hüküm vermek gibi bir niyetimiz asla olamaz, ayrıca bunun anlamsızlığının da bilincindeyiz.

Bizans etkisi konusunda son olarak söylemek istediğimiz, Osmanlı fetihlerinin muhafazakâr nitelikte olduğudur. Yani Osmanlı bir bölgeyi fethettiği zaman oranın toprak düzenini uzun zaman aynen korumakta, kendi genel düzenine geçişi çok yavaş bir süreç içinde gerçekleştirmektedir. Bu nedenle Osmanlının özellikle Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da yayılmaya başlamasıyla birlikte, bu bölgelerin Osmanlı öncesi toprak tasarruf biçimleri Osmanlı kanunnamelerinde yerel biçimleriyle muhafaza edilmişlerdir. Baştina, monopolya, robota... gibi. Ancak, bu denli muhafazakâr olan Osmanlının hiçbir kanunnamesinde pronoya sözüne rastlanmaması bize çok anlamlı gelmektedir.

Erdost, bizim teori terimini de bilimsel anlamda kullanmadığımız kanısında. Bu kanısını da teori ve tahlili birbirinden ayırdıktan sonra, "teori doğru, tahlil yanlış olabilir", "tarihsel ve toplumsal tahlillerin 'teori' olarak nitelendirilemeyeceği bilinir" diyerek belirtmektedir. Bir kez daha mahçup olmaktan kendimizi alamıyoruz. Ne yazık ki biz tarihsel ve toplumsal tahlillere teori denilmeyeceğini bilmiyorduk. Bize göre teori, olay ve olguların belirli varsayımlara göre tutarlı bir şekilde açıklanması çabasıdır. Doğruluğu veya yanlışlığı söz konusu olamaz. Bir teoriyi geçerli kılan gerçekliği veya doğruluğu olmayıp, varsayımlarla birlikte meydana getirdiği iç tutarlığıdır. Bunun yanı sıra, her tahlil mutlaka teorik bir çerçeve içinde yapılır. Bu nedenle de, "doğru teori, yanlış tahlil" cinsinden önermeler geçerli değildir. Çünkü herşeyden önce teori ve tahlil uyum içinde olmalıdırlar. Doğru ise başka bir kavramsal çerçevenin

içinde yer alan bir kategori olup, "henüz yanlışlanmamış" anlamına gelmektedir.

Erdost'un toplumların evrensel aşamalar izlemesi konusundaki görüşlerini eleştirmek için ayrı bir alana ihtiyaç duymaktayım. Yani Yarın dergisinin bana cevap verme olanağı tanıyarak gösterdiği iyi niyeti istismar etmek niyetinde değilim ama, hemen belirtmeliyim ki, bu görüş en azından bu yazı kadar bir alana ihtiyaç gösteren bir başka yazıda eleştirilecektir.

2. Feodalite Üzerine Dersler

a) Birinci Ders:

Feodal üretim tarzını model düzeyinde algılayabilmek için hangi kıstasa başvurmak gerekmektedir?

Erdost'a göre, feodal üretim tarzının, artığın tümüne artık-emek yoluyla el konulması olarak tanımlanması yanlıştır, veya iyi niyetli bir yaklaşımla bu ifadeyi yumuşatırsak, eksiktir, çünkü yazara göre, ürünrant ve para-rant da feodal üretim tarzının kategorileridir. Buna bağlı olarak yazar feodalitede artık emeğin tümüne el konulmasının mümkün olamayacağını bildirmekte ve bizim görüşlerimizi, "feodalite konusunda kitap yazan bir yazar için oldukça büyük bir talihsizlik" olarak nitelemektedir. Erdost'un amatör bir tarihçi olduğu konusundaki kanaatimi daha önce belirtmiştim. Ancak söz konusu olan feodalite olunca, Erdost'u amatör olarak bile nitelemek zorlaşmakta, yazara bu konumda olsa olsa, "meraklı ama dikkatsiz bir okuyucu" nitelemesi uygun düşmektedir. Erdost'un feodaliteye ilişkin tasvirleri, yazarın bu konudaki bilgi eksikliğini ve yetersizliğini tam anlamıyla ortaya koyacak niteliktedir. "Feodalitenin başlangıcında, sınırları geleneksel olarak belirlenen artı-emeğin tümüne senyör tarafından el konulmakla birlikte, bu miktar/oran sözlü ya da tüzel/yazılı olarak saptanmıştır. Üretim bilgi ve becerisindeki gelişmeler, emek üretkenliğini artırdığı halde, bu oran aynı kalır. Diyelim ki, başlangıçta gerekli emek zamanı ile artı-emek 2/8 oranında belirlenmiştir. Yüz teneke buğdayın 20 tenekesi artı-ürün, 80 tenekesi gerekli üründür.

Emek üretkenliğinin artması sonucu 150 teneke buğday üretildiği, yani 50 teneke ek artı-ürün üretildiği zaman, ek artı-ürün de 2/8 oranında senyör ile serf arasında mal edilir; dolayısıyla net ürünün onda-ikisi, yani 30 tenekesi senyöre karşılıksız ödenerek, 120 teneke doğrudan üreticiye bırakılacaktır. Oysa, doğrudan üreticinin gerekli-emeğinin ürünü 80 tenekedir ve dolayısıyla ek artı-ürünün aynı orandaki kısmı doğrudan üreticinin kendisine kalmıştır."

Üzüntüyle söylemek zorundayız, bu açıklamada bütün kavramlar birbirlerine karıştırılmışlardır. Anlatılan veya tasvir edilen model feodalitenin hiçbir evresine tekabül etmemektedir. Diğer yandan, feodalitenin ikti-

sadi işleyişine ilişkin bir tasvir denemesine girişilmiş olmasına rağmen, çözümlemede iktisat bulunmamaktadır. Feodal üretim tarzının en önemli özelliklerinden birisi, belki de birincisi, üretimin farklı iki mekân ve zamanda yapılmasıdır. Bunun anlamı ve feodaliteye diğer tarzlardan farklı bir nitelik veren iktisadi işleyiş; gerekli-ürün/emek ile artık-ürün/emeğin farklı zaman ve mekânlarda ürctilmesidir. Feodal işletme birimi olan *manoir*larda işlenebilir ve işlenen (tarıma açılmış tarlaların tamamı feodal üretim tarzında emek-gücü azlığından ötürü işlenememektedir, feodal üretim tarzını mümkün kılan özelliklerden biri de budur) tarlaların üretkenlik açısından tam yarısı *reserve*, diğer yarısı da *terra mansinoria*'dır. *Manoir* alanının geri kalan bölümleri ise işlenebilir ama işlenmeyen tarlaların meydana getirdiği *terra inculta* ve tarımsal bitki üretimi dışındaki diğer gereksinmeler için kullanılan *communia* (orman, otlak, mera, odunluk vb.) alanlarından meydana gelmektedir. Feodal ürctim tarzının oluşma sürcci çok uzun bir zaman almıştır. Bu sürcci M.S. II. yüzyıl Roma oluşumları içinde başlatarak, IX. yüzyılın sonlarına kadar götürmek mümkündür. Roma ekonomisi içinde köleciliğin bir iktisadi sistem olarak iflasının ürünü olarak, *Latifundium*ların ürün cinsinden kira karşılığında *colonus*lara kiralanmasıyla başlayan bu süreç, özellikle 9. yüzyılda Batı Avrupa'da yaşanan nüfus azalmasıyla doruğuna ulaşmıştır. Ayrıntılarına burada girmemizin gereksiz olduğu siyasal ve ekonomik oluşumlar içinde Avrupa'da merkezi devletin tam anlamıyla ortadan kalkması ve yerel ekonomik-politik güç odaklarının konsolide olması süreci içinde, adına feodal merkez-kaç unsurlar denilen toprak soylularının ortaya çıkan bu atomize ortamda kendilerini yeniden üretme sorunu ortaya çıkmıştır. İşte II. yüzyıldan beri gelişmekte olan doğrudan üreticinin önce toprağa sonra da toprak sahibine bağımlı hale getirilmesi süreci içinde, yerel güç odakları açısından en önemli konu doğrudan üreticilerinin artıklarının maksimumuna el koyabilmek olmuştur. Yüzyıllar boyunca süren elyordamı süreci içinde, serflerin kendi geçimliliklerini üretecekleri tarlaların alanı konsolide olmuş ve bunun sonucunda da her serfin aynı büyüklükte bir alanı *reserve* tarlada senyör hesabına işlemesi uygulaması ortaya çıkmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak söylenebilecek şey, feodalitede *reserve*'in büyüklüğünün serf tarlalarının büyüklüğü tarafından belirlendiğidir. Yani artık-ürünün büyüklüğünü gerekli-emeğin büyüklüğü tayin etmektedir. Bunun sonucundada feodalitede gerekli-ürün ile artık-ürün birbirlerine eşit olmaktadırlar. Zaten işlenebilir nitelikte olduğu halde işlenmeden bırakılan *terra inculta*'nın varlık nedenini açıklamak başka bir bakış açısından mümkün değildir. O halde feodal üretim tarzını modelleştirirken müracaat etmemiz gereken kıstas, bu tarzda gerekli-ürün ile artık-ürünün birbirlerine eşit oldukları kıstası olmak zorundadır.

b) İkinci Ders:

Feodal üretim tarzının belirleyici ögesi artığa yalnızca emek-rant yoluyla el konulmasıdır. Bunun dışındaki ilişkiler feodalite öncesi veya sonrası ilişkilerdir.

Erdost'a göre "feodaliteyi artığın tümüne emek-rant yoluyla el koymakla" özdeşleştirmek "bağışlanır bir hata değildir". Erdost'un bilmediği ve üretim tarzı tartışmalarının odak noktasını oluşturan bir kavram, "bir tarzın *genesis* (oluşum)'i ile *structure* (yapı)'ünün aynı şeyler olmadığıdır". Gene bu bağlamda, bir tarzın oluşumu ile yapısı arasında büyük farklılıklar bulunabilir, ama, oluşum, tarzın kendisi değildir ve tarzın modelinin kıstası olarak alınamaz. Olaya bu açıdan bakılınca, Roma *colonus*luğu feodal üretim tarzının *genesis*'i içinde yer almaktadır, ancak bu üretim ilişkileri kesinlikle feodal tarzın kategorileri arasında yer almamaktadırlar. *Colonus* modelinde kiracı çiftçi kira bedelini toprak sahibine genelde ürünün belli bir oranı cinsinden ödemektedir. Bu cinsten ilişkileri feodalitenin bozulma dönemi olan 11. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da görmeye başlayacağız. Her iki durumda da ilişkinin temelinin ürün-rant olmasına karşılık bunlar birbirlerinden çok farklı oluşumlardır. Yüzeydeki benzerliklere bakarak üretim tarzları hakkında sonuçlara varmak çok yanlış sonuçlar doğurmaktadır.

Diğer yandan açıklanması gereken bir başka konu da, feodal üretim tarzının neden ancak artığın tümüne emek-rant biçimiyle el konulması halinde mümkün olduğudur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, feodalitede üretim iki farklı zaman ve mekânda gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra, feodalitenin bir diğer özelliği de ürünlerin değişim değerine değil, kullanım değerine sahip olmalarıdır, yani pazar için üretim feodal sisteme dışsaldır. Ayrıca, feodal tarzda bütün üretim araçlarının mülkiyeti senyörde temerküz etmiştir. Üretimin farklı zaman ve mekânlarda gerçekleşiyor olmasının nedenin, serfe senyör tarafından el konulmuş olmasıyla açıklanabilir. Bütün bunların ışığında baron açısından serfin mümkün olan en fazla artığına el koymanın yolu onu *reserve*'de kendi hesabına çalıştırmak ve buna karşılık onun kendi tarlasında kendini yeniden üretmesine izin vermektir. İşte bu bağıntı içinde, feodal senyör serfin ancak kendini yeniden üreteceği kadar bir tarlayı kendi hesabına işlemesine izin vermekte, aynı büyüklükte bir tarlayı da *reserve*'de ona işlettirmektedir. Bunun sonucu olarak *reserve*'in büyüklüğü serflerin toplam gerekli-ürünlerinin büyüklüğü tarafından belirlenmekte ve artık-ürün ile gerekli-ürün birbirlerine miktar olarak eşitlenmektedirler. Diğer yandan, serf kendi geçimliğini kendi tarlasında üretirken gerekli-emek, *reserve*'de artık üretirken artık-emek sarfetmiş olmaktadır. Yukarıdaki ilişkilerle bağlantılı olarak feodalitede gerekli-emek ile artık-emek de birbirlerine eşitlenmiş olmaktadırlar. Bütün bunların sonucunda feodal üretim tarzında artığın tümüne neden ancak emek-rant yoluyla elkonulabildiği ortaya çıkmaktadır.

c) Üçüncü Ders:

Ürün-rant ile para-rant hem feodalite öncesinin hem de sonrasının ekonomik kategorileridir. Ancak bunların *genesis*'ini oluşturdukları tarza göre, aralarında mahiyet farkı vardır.

Erdost açısından feodalitenin bozulma döneminde ortaya çıkan para

ve ürün rantla, Osmanlı formasyonları içinde görülen para ve ürün rant bir ve aynıdır. Bu nedenlerle Osmanlı tarzını da feodal olarak nitelemenin hiçbir sakıncası yoktur. Üstelik böyle yapmayanlar " affedilmez hatalar işlemiş olmaktadırlar". Daha önce de belirtmeye çalıştığımız üzere Roma *colonus*'u kira bedelini toprak sahibine ürünün belirli bir oranı veya para cinsinden veya her ikisi birden olarak ödemektedir. Ancak bunlar kesinlikle feodal ilişkiler olmayıp, yalnızca feodalitenin *genesis*'i içinde yer alan ilişkilerdir. Bu cinsten ilişkilerin varlığı tek başlarına feodalitenin oluşumu ve kemikleşmesi için yeterli olmaktan çok uzaktırlar. Bunların yanı sıra diğer bazı kurucu faktörlerin de devreye girmeleri gerekir. Bunların çözümlemesi çok yer kaplayacağından Erdost'tan kitabımıza bakmasını rica etmekle yetinelim. Diğer yandan, feodal üretim ilişkilerinin krize girmeye başladığı 11. yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan ve özellikle 13. yüzyılda yaygınlık kazanan ürün-rant ve para-rant artık kapitalist üretim tarzının *genesis*'i içinde yer almaktadırlar. Tıpkı *colonus* tarzı kiracılığın köleci üretim tarzının bir kategorisi olmadığı kadar feodalitenin de bir kategorisi olmadan bir geçiş tarzı olarak kendini sürdürmesi durumunda olduğu gibi, para ve ürün-rant da ne feodalitenin bir kategorisi ne de kapitalizmin bir kategorisi olmaksızın, ama kapitalizmin *genesis*'i içinde yer alarak kendilerini sürdürmüşlerdir. Bu bağlantı içinde, ürün ve para-rant, tarımsal üreticiliğin başlaması ve artık üretilmeye başlanmasından itibaren her toplum içinde çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan ilişkilerdir. Bunların salt varlıklarına bakarak ve bunları saf feodal kategoriler olarak görerek, bunların ortaya çıktığı her yerde feodalite görmek bizi bir pan-feodalizme ve bunun sonucu olarak da bütün kapitalizm öncesi tarzların feodalite olarak algılanmasına yol açar. İşte bu gibi sakıncaları önleyebilmek ve herşeyi gerçek adıyla çağırabilmek için her iktisadi kategorinin hangi tarzın yapısı içinde veya hangi tarzın *genesis*'i içinde yer aldığının iyice belirlenmesi gerekir. Aksine davranışlar bizi Roma'da kapitalizm, eski Mısır'da feodalite, Sovyetler Birliği'nde Asya Tipi Üretim Tarzı görmek gibi anakronizmalara sürükler ki, bu cins tavır alışlarla belki herşey yapılabilir ama, bilim yapılamaz.

d) Dördüncü Ders: Pre-feodal Terimi Üzerine

Erdost pre-feodal terimini feodalizm öncesi tüm ilişkileri kapsar bir biçimde algılamaya eğilimli olduğunu belirtmektedir. Oysa pre-feodal sözcüğü feodalite öncesini kapsadığı kadar, feodalitenin *genesis*'ini yani oluşumunu da kapsamaktadır. Kendisinin kıstas olarak aldığı pre-kapitalist terimi de paralel bir anlamda kullanılmaktadır. Yani sadece kapitalizmin *genesis*'ine giren iktisadi formasyonlar pre-kapitalisttir. Bu noktada Erdost'un sorduğu bir soruya cevap vermemiz gerekmektedir. Bizce Osmanlı pre-feodal aşamada kalmış ama, feodaliteye geçememiştir. Erdost o zaman bunun adının konulmasını istemektedir. Oysa bu bizim açımızdan mümkün değildir. Çünkü herşeyi bitmiş sonlu kategoriler içinde düşünmek, başlayan bir değişimin mutlaka bir sonuca ulaşacağını kavramak bizim için mümkün değildir. Aksine bir davranış, tarihe kesitler içinde yaklaşmak olur ki, bizim tarih anlayışımız bunun

kesinlikle zıddında yer almaktadır. Tarih hareketli bir platform üzerinde değişmenin bilimi olarak kavram çerçevemize girmektedir. Bu nedenle, tam anlamıyla modelleştirmemizin mümkün olmadığı çok sayıda toplumsal formasyonun var olabileceğini peşinen kabul ederek tarihi incelemeye başlamamız gerekmektedir. Bu nedenle tarih içinde belli bir yönde değişmenin kader olmasının mümkün olamayacağı gibi, başlayan her değişme süreci de mutlaka "mutlu son"la noktalanmaz. Tarihsel oluşumların serinkanlı incelenmeleri halinde, birçok yarım kalmış, tevkif edilmiş, duraklamış, geriye dönmüş, sıçramış toplumsal değişme süreçlerini görmek mümkün olacaktır. Tarihe doğrusal evrimin bir yasa olarak algılanarak yaklaşılması halinde bu olguların anlaşılamayacağının bilinci içindeyiz. Ancak, bu noktada hemen sorulması gereken soru, Eski Mısır'ın 10.000 yıllık tarihinde acaba hangi tarzın veya tarzların egemen olduğudur. Bunun gibi, acaba 8. yüzyıldaki Merovenj dönemi Galya'sı ile 10. yüzyıldaki kralsız Galya'nın hangi ekonomik tarzlarla adlandırılabileceğidir. Bu gibi soruları çoğaltmak dünyanın en kolay işidir. Asıl zor olan, karanlıkta ilerlerken kendine yol gösterecek bazı çıkıntıları saptamakla uğraşanlara yolun sonunda ne var diye sormaktır. Yolun sonuna hep birlikte ulaşmak zorunda olduğumuzun bilincinin artık üretilmesi zamanı gelmiştir hatta geçiyordur.

e) Beşinci Ders: Angarya ve Kişisel Bağımlılık

Erdost'a göre Osmanlı tarzının feodal olarak nitelendirilebilmesi için angaryaya dair örneklerin sırala- nabiliyor olması yeterlidir. Oysa yazının başından beri belirtmeye çalıştığımız üzere, tek başlarına alındığında feodal sayılabilecek hiçbir kategori yoktur. Feodaliteyi mümkün kılan ve onu diğerlerinden ayrı bir tarz olarak algılamamıza izin veren olgu, çok sayıda değişke- nin belirli ilişkiler manzumesi içinde birbirleriyle eklemleşmeleridir. Bu açıdan angarya tek başına alındığında feodalitenin bir göstergesi olamaz. Bir kere angarya tarih kadar eski bir uygulamadır ve her tarzla eklemleşmesi mümkündür. İkincisi, feodaliteyi belirleyen angaryanın bizatihi varlığı değil, onun üretim ilişkileri içinde aldığı özel konumdur. Üçüncüsü Erdost'un belirttiği üzere, angaryanın para veya ürünranta dönüşmesi angaryanın varlığı veya devamı anlamına gelemez, angarya ancak karşılığı ödenmeden emek-gücünün kullanılması anlamına gelmektedir. Bu kullanım fiili bir kullanımdır. Bu nedenle de kapitalizmde bir angarya ilişkisinden söz etmek mümkün değildir, karşılığı ödenmeyen emek bulunduğu halde. Bütün bu söylenenlerin ışığında Osmanlı tarzında zaman zaman angaryayla karşılaşılması Osmanlı üretim tarzının feodal olduğunu ilân etmemiz için yeterli olmaktan uzaktır. Bunu söyleyebilmemiz için artığın tamamına yalnızca emek-rant yani angarya yoluyla el konuluyor olması gerekir. Oysa bu cinsten ilişkilere Osmanlı tarzında yalnızca çok sınırlı sayıda köyde ve çok sınırlı bir zaman dilimi içinde "Ortakçı kulluklar" içinde rastlanmaktadır. Zaten bunlar da sisteme marjinal kaldıklarından bir süre sonra olağan reaya çiftlikleri haline dönüşmüşlerdir. Diğer yandan Osmanlı kanunnamelerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi halinde, Osmanlı sisteminde geçerli olan yegâne an-

garyanın reayanın sipahinin öşrünü yılda bir kez en yakın pazara iletmek ve köyde eğer yoksa, bir kereye mahsus olmak üzere bir sipahi ambarı inşa etmekten ibaret olduğu görülür. Bunun dışında, çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve çok farklı toplumsal konumlarda bulunan halkları çok değişik tarihlerde egemenliği altına almış olan Osmanlının, bunların geleneksel üretim ilişkilerini bir süre muhafaza etmiş olması, Osmanlı tarzında angaryanın egemen olduğunun kanıtını asla oluşturamaz. Ayrıca tarihe kesit analizi biçiminde değil de süreç algılaması içinde yaklaşıldığı takdirde görülecek olan, Osmanlının bir ülkeyi fethettikten sonra, orada eskiden varolan angaryaları kaldırarak kendi olağan vergi sistemini egemen kıldığıdır.

SON SÖZ

Ülkemizde ne yazık ki Batıya ilişkin hiçbir şey yeterince tanınmıyor. Bunun mevhum-u muhalifinden ülkemizin iyi tanındığı sonucu çıkartılmasın. Ancak bu noktada asıl belirtmemiz gereken, üzerinde gerçekten derinlemesine düşünülmesi ve araştırılması gereken konularda aydınlarımızın büyük bir kolaycılıkla hemen sonuca ulaşma iştiyakleridir. Bu cinsten davranışların sonucu olarak herşeyi yüzeysel olarak bilen kahvehane bilgiçlerine dönüyoruz ama, derinlemesine tahlillerden yoksun bir toplum olarak kalmanın acısını da yüreklerimizde sürekli olarak hissediyoruz.

Muzaffer Erdost'a şükran borçluyum. Hiç olmazsa kendiyle ilgili sahifeleri okuyarak kendini savunma ihtiyacını hissetti ve bazı açıklamalar yapabilmeme olanak verdi.

Bu tartışmaya girmedeki yegane amacımın doğruyu ileri götürme yönünde olduğunu bir kez daha belirtmek istiyorum.

Feodalite Üzerine Uyarıcı Bir İnceleme

Mutluluk verici bir gelişme olarak, ülkemizde feodalite üzerine ciddi araştırmalar nihayet yapılmaya başlanmıştır. Feodalite olgusunun doğru tanınması ve tanımlanması, kendi geçmişimizi teşhis edebilmemiz ve toplumumuzun ortak belleğinde yer etmiş olan bazı kalıpları anlayabilmemiz açısından çok önemlidir. Ayrıca, ülkemiz tarihinin daha bilimsel bir şekilde ele alınabilmesi açısından feodalite kavramı mükemmel bir analiz aletidir.

Halil Berktay"ın *Kabileden Feodalizme* adını verdiği kitap bu ciddi araştırma zincirinin halkalarından birini oluşturmakta. Yazar bu kitabında bize, insanın oluşumundan feodal üretim aşamasına kadar bir kuş uçuşu yaptırıyor. Kitabın bu tarzda ele alınması, çeşitli insan toplumlarının çeşitli tarihsel dönemlerde oluşturdukları toplumsal örgütlenmelerin birbirlerini izleyen zorunlu aşamalar oldukları izlenimini yaratıyor. Öyle görünüyor ki, yazar (biraz da kadercilik kokan) bir evrimcilik teorisinden yanadır. Bu anlayış ise, tarihçilik mesleğinin en büyük düşmanı olan, tarihte kanunlar arama sapmasına, sonunda da tarih biliminin bir tarih felsefesi olarak yozlaşmasına varır.

Berktay geniş bir yer ayırdığı kabile toplumu çözümlemesine "ilkel sürü" varsayımından hareketle başlıyor.Tarihsel olarak kanıtlanması mümkün olmayan ve bazı hayvan topluluklarından analoji yoluyla çıkartılan bu tamamen akli kategori, insanın hangi kıstaslara göre hayvan sayılması gerektiği sorularına cevap vermekten acizdir.

Berktay, kabile toplumuna ilişkin çözümlemelerini çok sayıda saha antropolog ve etnoloğunun birinci elden çalışmalarının bolluğuna rağmen tek kaynağa bağlı kalarak yapmayı yeğlemiş. Bu bölümün başlıca malzemesi ve ilham kaynağını oluşturan George Thompson ise, meslekten bir antropolog veya prehistoryacı olmayıp, uzmanların eserlerini kullanan ikinci elden bir yazardır. Bu nedenle Berktay'ın kabile toplumuna ilişkin olarak ulaştığı sonuçlar, başka kaynaklardan test edilmediklerinden ötürü, bazı istisnalar dışında Thompson'un bütün yanlışlarını taşımakta. (Örneğin: İnsanlığın ilk aşamalarında toplumsal örgütlenme tarzının evrensel olarak anaerkil olduğu tezi). Böylece Berktay bu konuda, Lewis Morgan'dan beri gelen ünilineer evrimcilik gele-

neğini sürdürüyor.

Berktay'ın feodal üretim tarzını incelediği bölüm, kapsam olarak geniş olmakla birlikte, ne yazık ki bu tarzı neden ve nasıl ayrı bir üretim tarzı olarak algılamamız gerektiğine dair pek fazla bir destek getirmemekte.

Batı Avrupa feodalitesi, Berktay'a göre bir Roma-Germen sentezidir. Köleciliğin batağında çürüyen Roma, "bu çirkefe bulaşmamış" taze barbar kanıyla canlanmış ve feodalite ortaya çıkmıştır.Bu şiirsel anlatımın geri planında ise, barbarların ne gibi bir katkılarının olduğuna, yani taze kanın ne olduğuna dair pek fazla inandırıcı bilgi bulunmuyor. Batı feodalitesinin bir Roma-Germen sentezi olduğu düşüncesi akla hemen barbarların taze kanlarını neden yalnız Roma'ya transplante edebildiklerini ve bu cinsten bir sentezin başka yerde neden çıkmadığı sorusunu getirmektedir. Eğer bu soruya, her yerde böyle olmuştur cevabı verilirse, bu Toynbee vülgerliği içine düşmek olur ve barbarlarla yerleşiklerin kavuştukları her yerde feodalite teşhis etmek olur. Oysa, Roma'nın ilk tanıdığı barbarlar Germenler değildir. Üstelik Roma'yı kuran Latin klanlarının barbar geçmişlerini unutmak da mümkün değildir.

Berktay, Roma-Germen sentezi kuramını sergilerken, büyük bir unutkanlıkla, Roma'nın son dönemlerini köleci olarak nitelemekte ve daha I. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarak, V. yüzyılda çok büyük yaygınlık kazanan, toprağa bağlı *colonus'* ların doğrudan üretici olarak köle'yi büyük çapta gerilettiklerinden söz etmemekte. Unutulan bir diğer nokta da, Roma'yla ilişkiye geçmelerinden sonra Germenlerde de çok sayıda kölenin varlığıdır.

Üretim tarzlarını birbirlerinden farklı kılan temel mekanizmaların başında artığa el konuluş biçimleri gelir. Berktay, bu noktada feodaliteyi, Batı'da olsun Doğu'da olsun, doğrudan üreticilerin üzerinde yükselen ve onların artıklarının bir bölümüne şu veya bu yolla el koyan bir sınıfın varlığıyla özdeşleştirmekte ve buradan da, kabile toplumuyla kapitalizm arasındaki bütün tarzlara feodal demektedir.

Berktay bu çözümlemesini yaparken, oluşumları yakalamak yerine, kesitleri birbirleriyle karşılaştırıyor. Oysa bu zaten yapılan birşeydi. Yani daha açık deyişle, Türkiye'de feodaliteye yaklaşma geleneği bu yöndeydi. Artık, Türk okuyucusuna feodaliteyi gerçek açılımları içinde anlatabilmek için, bu tarzın çeşitli zaman ve mekânlardaki oluşumunu bir süreç algılaması içinde kavratmak gerekmektedir. Bunu yapmak için de, ünlü feodalite tarihçisi Marc Bloch'un dediği gibi, yalnızca benzerliklere değil, aynı zamanda benzemezliklere de bakmak gerekirdi.

Feodaliteyi ayrı bir tarz olarak algılayabilmemiz için; onu zaman ve mekân içinde sınırlandırarak tarihselleştirebilmemiz için müracaat etmemiz gereken kıstas, artığa nasıl el konulduğudur. Gene ünlü Bloch'un açıkça belirlediği gibi, senyörlük feodaliteden çok önce oluşmuş, o çöktükten sonra da yaşamaya devam etmiştir. Feodaliteye bu bağlamda kendine özgü rengini vere, senyörlük rejiminin bizatihi kendisinden çok, adam adama kişisel bağlar ve bunun uzantısı olarak da artığa emek-rant

yoluyla el konulmasıdır. Bunun dışındaki artık devşirme yöntemlerinin varlığı feodalitenin *genesis* 'ine tekabül ederler; ama kendine değil. Bu nedenle de feodalitenin *genesis* 'iyle benzerlikler gösteren, ama gerçek anlamda feodal kurumların eklemleşmelerine sahne olmayan toplumsal oluşumların feodal olarak nitelendirilmeleri; bu vargıdan daha sonra türetilecek sonuçların niteliği bakımından vahim bir hatadır. Bu cinsten toplumsal oluşumlara pre-feodal demek daha az sakıncalıdır; her pre-feodal oluşumdan feodalite çıkmasının mutlaka zorunlu olmadığının bilinmesi halinde.

Berktay'ın da sitayişle sözünü ettiği Bloch, kitabına *Feodal Toplum* adını vermiş ama, yalnızca Batı Avrupa'yı incelemiştir. Kitabının sonucunda ise, eğer başka bölgelerde feodalite olmuş ise buna ancak Batı Avrupa modeline bakılarak karar verilebileceğini söylemiştir.

Kabileden Feodalizme cansız Türk yayın hayatına canlılık verebilecek nitelikte bir çalışmadır. En azından uyardıkları ve düşündürdükleriyle...

1980'ler Türkiye'sinde Feodalizm Tartışmaları ve Bir Feodalizm Anlayışı-1

Türkiye'de feodalizm üzerine görüş belirtmenin geçmişi Cumhuriyet başlarına kadar gitmekle birlikte, daha geniş çevrelerde "tartışma" konusu olması ancak 1960'lardan sonradır. Bu ilginin kaynağı, Türkiye'nin mevcut ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal ve ideolojik biçimlenişi ve yönelişleri konusunda soru sormaya başlayan yeni kuşakların, bu oluşumların tarihsel kökenlerini sorgulamak bilincine giderek varmalarıdır. Tarih ve ilginin asıl odağı olan Osmanlı tarihi konusundaki bakış açılarını yönlendiren bilgi kaynağı ise Osmanlı tarihçilerinin araştırma ve incelemeleri olmuştur. Kabul etmek gerekir; yerli ve yabancı Osmanlı tarihçilerinin ve özellikle iktisat tarihçilerinin ayrıntılı araştırmaları olmaksızın iktisatçı, siyaset bilimci ve toplumbilimcilerimizin Osmanlı tarihi üzerine akıl yürütmeleri herhalde düşünülemezdi. Ama, tarihçilerin Osmanlı toplumuna, bu arada konumuzu asıl ilgilendiren feodal toplum üzerine birbirine oldukça benzeyen genel bakış açıları başlangıçta pek tartışılmaksızın kabul edilince, kaçınılmaz olarak bazı olumsuzluklara yol açılmıştır. Bu olumsuzlukların bizce en önemlisi, Osmanlı toplumunun feodal topluma göre bilimsel temeller üzerinde karşılaştırmalı olarak incelenememesidir. Feodalizm, bir kere tanımlanıp üzerinde herşey söylenmiş kalıplaşmış bir kavram olarak ve özellikle XIX. yy. sonu XX. yy'ın ilk çeyreğindeki anlayışların etkisi altında ele alınınca, bu tür bir incelemenin maddi/bilimsel temelleri oluşamamıştır.

1960'lardan sonra feodalizmin bilimsel bir tartışma zeminine oturtulamamasının ikinci bir nedeni, bu tarihlerde dünyada ve bu arada Fransa'da yeniden büyük ilgi toplayan "Asyagil Üretim Tarzı" (ATÜT) tartışmalarının Türkiye'ye çeviri ve yerli incelemeler çerçevesinde aktarılmasının köstekleyici etkileri olmuştur. Henüz feodalizmin tartışılmadığı bir bilimsel boşluk ortamında (bir-iki makaleyi bunun dışında tutuyoruz), ATÜT tartışmalarına girişilmesi ve Osmanlı toplumunun bu tür bir yaklaşımla incelenmesinin yarattığı çarpıtıcı etkileri yeterince sergileyecek kapsamlı eleştiriler bile yapılmamıştır. Bunda

Türk aydınının sorumluluk payı da az değildir.

Son otuz-kırk yıl içinde dünyada feodalizm konusunda bugün yakalanması güç bir mesafe katedilirken, Türkiye'de ilgi alanı feodalizmin bilimsel tanımı ve geliştirilmesinden uzaklaştırılınca, ortada feodalizmin karikatüründen başka birşey kalmamıştır. Batı'nın "tipik" feodal toplumları Osmanlı toplumu incelemelerinde referans olarak kullanıldığında, bu iki toplum tipinin benzemezliğini vurgulamak için, genellikle Batı feodalizminin farklı aşama ve evrelerinin eşanlı olarak bir arada tam olarak bulunması olanaksız birtakım özelliklerinin ardarda sıralanması yolu seçilmiştir. Örneğin, Batı feodalizminin ekonomik temeli tanımlanırken, genellikle oluşma aşamasının *domanial (manorial)* örgütlenme biçimi temel alınmış ve buna bağlı olarak emek-ranta dayalı serflik tipi, yaygın ve temel belirleyici biçim olarak görülebilmiştir. Öte yandan, feodal senyörün, feodal üstyapının bir bütün olarak kurumsallaştığı serpilme/olgunluk aşamasında hızla tasfiye olan bedensel yükümlülükler yerine bir anlamda telafi edici olarak geliştirdiği (siyasal anarşiyi düzene koyucu/koruyucu bir rol üstlenerek) ve bir ekonomik sömürü aracı olarak kullandığı, ekonomik/hukuksal temelli yöresel kumanda hakları da *(droits de ban, banalite* veya *banality)*, kuruluş aşamasının "klasik" *domanial* rejimiyle birlikte feodalizmin ortak özü olarak sunulabilmişlerdir. Keza, feodal üretim tarzının tanımlanmasında, yanlış olarak, siyasal/hukuksal üstyapı da her zaman devreye sokulmuş; üstelik, Batı'da siyasal/yargısal iktidarın bölünmesi ve yerelleşmesi her aşamada farklı derecelerde ve özelliklerde olmasına rağmen, standart bir yerelleşme modeli her dönem için örtük olarak geçerli sayılmıştır.

Şu soru sorulabilir: Batı Avrupa feodalizminin temel kurucu unsurlarını ayırdetmek gerektiğinde, onun belirli bir aşamasını ve bunun özelliklerini saf/katıksız kabul edip feodalizm tanımımızı bununla mı sınırlandıracağız, yoksa çeşitli aşamaların bir arada bulunması olanaksız görece özerk özelliklerinin keyfi bir bileşimini mi seçip alacağız ve nihayet, tüm bu aşamalara ortak olan özü mü çekip çıkarmaya çalışacağız? Birinci yolun seçilerek dar bir feodalizm anlayışının sınırları dışına çıkılamaması Batı tarihçiliğinde çokça görülmüştür.[1] Türkiye örneğinde, tarihçi ve tarihle ilgilenen diğer formasyonlardan aydınlarımızın (genellikle üniversiter çevreden), feodalizm konusundaki bulanıklık ortamında bilinçli/bilinçsiz genellikle ikinci yolu seçerek tarih dışı bir feodalizm tanımına savruldukları görülebilmiştir. Biz neden üçüncü ve gerçek bilimsel yolun seçilmesi gerektiğini *Yarın* 'ın geçen sayısında belirtmiştik.

Şimdi feodalizm üzerine çeviri ve özgün çalışmaların yeni bir ilgiyle sürdürüldüğü 1980'ler Türkiye'sine gelelim.[2] Çeviriler konusundaki görüşümüzü geçen ay bir yazımızda belirtmiştik. Burada özellikle üzerinde durmak istediğimiz, *Yarın*'ın Temmuz sayısındada görüşleri sergilenen M. A. Kılıçbay'ın *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı* adıyla yayınlanan doktora tezinin ana fikirleri ve dokusu. İlk önce, Kılıçbay'ın yukarıda belirttiğimiz birinci yolun dar tanımını seçerek feodalizmi esas itibariyle Batı Avrupa feodalizminin oluşma aşamasındaki

biçiminde teşhis edip dondurduğunu vurgulayalım. Kılıçbay bunu yaparken Türkiye'de şimdiye kadar, özellikle akademik tarihçi çevrelerde, feodalizmin "karma" (ikinci yol) tanımının dışına çıkılamadığının farkındadır ve Osmanlı toplumunun *sui generis* niteliğinde direnen bu çevrelerin zayıf noktalarını kendince yeni kanıtlarla güçlendirerek adeta onların yardımına koşmaktadır. Yazarın feodalizm konusunda savunduğu dar ve partikülarist anlayış çok eskilere gitmektedir. Bu alandaki "yeniliği", kimi modellerden ve birkaç marksist kavramın temelsiz yorumundan esinlenerek, şekillenme döneminin *domanial* rejimini hiçbir zaman ve mekanda rastlanmaz hipotetik bir biçim altında incelemesidir. Osmanlı konusundaki "yeniliği", tarihçilerimizin yarım yüzyıldır söylediğini, deforme marksist terminolojiyle süsleyip, nevi şahsına münhasır bir *"Osmanlı" üretim tarzı* bulup çıkarmasıdır.

Bir Feodalizm Anlayışının Anatomisi

Burada yerimizin elverdiği ölçüde bir düşünce çarpıklığını sergilemeye çalışacağız: Ayrıntılara daha sonra girmek üzere ilk önce Kılıçbay'ın feodalizm (Batı Avrupa) konusuna yaklaşım tarzını iki kelimeyle özetleyelim. Yazarımızın feodalizmin dönemlendirilmesi ve tanımına ilişkin görüşleri esas olarak Pirenne'ci görüşlerin etkisini taşır. Ona göre feodalizmin ekonomik temeli ve üst doku kurumları IX. yy'da oluşumunu büyük ölçüde tamamlamış ve "IX.-X. yy'larda tam egemen olmuştur" (s.217) Dönemin üst sınırı konusunda kesin birşey söylememekle birlikte, XI. veya XII. yy. için çözülme aşaması dediğine (s.169n.139) ve XIII. yy'ı kapitalist gelişmeye bağladığına göre (s.79) bilinçli olarak açık bıraktığı bu konu netleşmektedir. Sistemin ekonomik temeline değin ısrarla vurguladığı nokta ise kıt emek/bol toprak ilişkisinin varlığına indirgediği feodalitede artığın ele geçirilmesinin emek rant biçiminde olduğu ve bundan uzaklaşıldıkça feodaliteden de uzaklaşıldığıdır. (Burada B. Hindess ve P.Q. Hirst'in ve W. Kula'nın[3] görüşlerinden esinlenir.) "Tezini" desteklemek için kullandığı bazı hipotetik önermeler ise serf çiftlerinin büyüklüğünün aile büyüklüğüne eşit olduğu, feodal rantın emek ranta (angarya emek) eşit olduğu ve olması gerektiği, dolayısıyla artık emeğin gerekli emeğe eşit olduğu ve olması gerektiğidir.

Yerli feodalizm teorisyenimizin genel olarak feodalizmin ve özel olarak Batı Avrupa feodalizmi ile Osmanlı toplumunun özüne ilişkin yaptığı çarpıtmaları daha iyi değerlendirebilmek için, ikincil planda kalmakla birlikte kitabının birçok yerinde karşımıza çıkan daha küçük boyutta ama önemli bazı çarpıtma tahrif ve bilinçli/bilinçsiz maddi hatalara değinmemiz yararlı olacaktır. Çünkü kitabının ve ana tezinin dokusunun örülmesinde -elbette doğrular yanında- bunların payı küçümsenecek gibi değil.

Bir İktisat Tarihi "Araştırması" Nasıl Yapılır? Gayeci Yöntem mi, Tahrif mi?

Kılıçbay kitabına "Giriş"inin ilk cümlesinde "çalışmasında bir iktisat tarihi *araştırması* yapmaya çabaladığını" söylemekte. İkinci el kaynaklardan ve aşağıda sergileyeceğimiz biçimde yazılan bu eklektik çalışmanın ne ölçüde bir iktisat tarihi *"araştırması"* sayılabileceğini ve yazarımızın "çabalamalarının" hangi sonuçlara vardığını birlikte değerlendireceğiz. İlk önce "Giriş"i okumayı sürdürerek bir noktaya işaret edelim. Yazarımız, "bazı araştırıcıların gayeci *(teleologique)* yöntemi benimsemiş olmalarına" karşı tavır almaktadır. "Osmanlı sisteminin şu veya bu olduğuna *a prioi* karar veren bu araştırıcılar, tüm çabalarını bu kararların kanıtlanmasına yöneltmektedirler". (s.7) Güzel, bunakatılıyoruz. Sürdürelim: "Biz bu çalışmamızda, günümüzü veri alarak, geçmişe oradan bakmak yerine, geçmişi, bugünü unutarak incelemeyi yeğledik. Bunun yöntemsel açıdan en tutarlı yol olduğuna inanıyoruz. Çünkü böylece, hiçbirşeyi hiçbir şeye uydurmak zorunda kalmadık". (s.7) Bunu ne ölçüde gerçekleştirdiğine geçmeden önce şu "geçmişi, bugünü unutarak inceleme" savına değinelim. François Sigaut bir eleştirel tanıtma yazısında[4] şöyle demekte: "E. Le Roi Ladurie bir keresinde 'tarih içi boş bir çerçevedir. Saf tarihçinin kaynaklarına soracağı önceden oluşturulmuş (önyargılı soruları yoktur' demişti. Bu tür bir ilk masumiyet çoğunlukla yöntem düzleminde bir avantajdır. Fakat çoğunlukla da bir handikaptır: Bu, diğer disiplinlerin uzmanlarının tarihe yeni bir sorunsalla gelmelerinde tersine olarak görülmektedir (Bairoch, Fourastie, Simiand, Toutain...)" Bunlara M. Dobb'u da eklemeden geçmeyelim ve şunu soralım: Bir sorunsalı olmayan iktisatçının tarihle uğraşması neden? Bu sorunsalın da, yaşanılan çağın dayattığı tarihe dönük bir güncellik olduğu açık. Öte yandan her çalışmanın temel bir tezi olmak zorundadır ve bu tez araştırmayı yönlendirir. Ancak araştırma sürecinin kendisi de edilgen değildir ve o da tezi yönlendirir veya tezin şu ya da bu sivriliklerini törpüler, nüanslandırır veya hatta bu tezden bütünüyle vazgeçilmesini gerektirebilir. Bu anlamda *kaçınılması gereken* bir tezi kanıtlama (ve orijinallik) çabasının her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesi yani yolumuza çıkan tezimize aykırı olguların özlerini çarpıtarak görüşümüze uydurmak "yöntemi" olmalıdır. Yazarımız "Giriş"te gayesini "Osmanlı sisteminin neden Batı modelinden farklı olduğunu ortaya koyabilmek" olarak belirlediğine ve kitabının büyük bölümünü Batı feodalizmini oluşma ve kurumsallaşmasına ayrıldığına göre bu ısmarlama amacına nasıl ulaştığını konumuzu şimdilik Batı feodalitesi ile sınırlandırarak değerlendireceğiz.

M. A. Kılıçbay çok kaynak kullanmayı ve bunları göstermeyi seviyor. Buna ancak sevinilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin "ödünç" alındığı izlenimini uyandıran birkaç pasaj dikkatimizi çekince iki-üç kaynağı temel alarak ve bunlara bir,iki paragraf sonra yapılan göndermeleri esas alarak bir karşılaştırma yaptık. Sonuç doğrusu çok yadırgatıcı çıktı: Yazarımızın bazı tarihçilerin çok özgün görüşlerini ve terimlerini kaynak göstermeden

"temellük" edebildiği gibi tırnak kullanmayı da pek sevmediğini öğrendik.[5] Bize göre daha önem taşıyan husus ise yazarın gönderme yaptığı kaynakların söylemediği şeyleri onlara söyleterek görüşlerine ünlü isimlerden destekler araması veya yaratmasıdır. Birkaç örnek verelim. Yazarımız deniz aşırı lüks mal ticaretinin yabancı unsurlar eliyle Merovenj döneminde sürdürüldüğünü söyleyecektir. H. Pirenne (1970, 54)'e atfen (tırnaksız) şöyle der: "Örneğin, Narbonne'un 589'daki nüfusunun *yarıdan fazlası*nı Suriyeli, Yahudi ve Yunanlılar oluşturmaktaydı". (s.138) Oysa Pirenne sadece şunu söylüyor: "589'da Narbonne'un nüfusu Gotlar, Romalılar, Yahudiler, Yunanlılar ve Suriyelilerden oluşmaktadır". Yazarımızın "araştırmasında" hayal gücünü kullanmadığını söylemek kendisine haksızlık etmek olacaktır; öyle ya, 5 ayrı etnik unsur sayıldığına göre bunun 3/5'i çoğunluktur! Bunu Pirenne nedense akıl edememiş, yerli teorisyenimiz de katkılarını esirgememiş. Öte yandan, somut bazı tarihi olayları hiç kaynak göstermeden aktardığı bir paragrafta (s.194), sonuncu paragraf) M. Bloch'un Norman saldırılarıyla ilgili çizdiği karanlık tabloyu daha da karartmayı görev bilir. Bloch (1968, 73), "861'de küçük filolarıyla kaçan Parisli tacirler Norman kayıklarına yakalandılar ve tutsak edildiler" mi demiş ne eksik ne de fazlasıyla, yazarımızda bu ifade şu şekle bürünür: "861'de gemileriyle beraber *kentlerini* bırakıp kaçan Parisli tüccarlar Sen nehri üzerinde Normanlar tarafından yakalandılar, *gemileri batırılıp*, kendileri *köle* haline getirildiler". (s.194-195, a.b.c.) Yazarımız "mutlaka gemilerini de batırmışlardır ve köleleştirmişlerdir bu barbar Normanlar" diye düşünüp "iktisat tarihi araştırmasına" bireysel katkılarını esirgemiyor.

Roma-Cermen Sentezi

Geçelim. Yazarımız, "Batı feodalitesinin bir Roma-Cermen sentezi olduğu iddialarına oldukça büyük bir darbe vurduğunu" söylediği Vandaller örneğini yalnızca H. Pirenne (1970, 26-27) atıfta bulunarak aktarır. Ama nasıl? Bu konuda gösterdiği tek kaynak Pirenne olmasına karşın ona atfen onunla taban tabana zıt şeyler söyleyerek1 H. Pirenne, Kuzey Afrika'ya yerleşen Vandallerin kralı Genseric'in İtalya fatihi Ostrogotların kralı Teodorik gibi bir Roma memuru niteliğinde olmadığını, tam tersine onun bağımsız davrandığını ama, buna rağmen "istilacıların cermen karakterinin gene de Roma adet ve kurumlarına yerlerini bıraktığını" söylemekte. keza Roma etkisinin yoğun olarak bu topluluğu sardığını, "krallarının Roma'nın patikalarında yürüdüğünü", Roma dil ve kurumlarının (hukuk, ekonomi) canlı kaldığını; "kısacası, Vandallerde Ostrogotlardan daha da az cermenik izler kaldığını" söylemekte. Pirenne'i aktaran teorisyenimize göre (s. 118-120), "Vandaller, germanik karakterlerinden çok şey yitirmişlerdir, *ama Roma sistemini de benimseyememişlerdir*" (a.b.c.) Yazarımız bunun nedenlerini de bir güzel sıralar ve "çarpıcı" sonucuna varır: "Zaten başlangıçtan beri Roma'nın Batı'sından farklı bir kader izlemiş olan Kuzey Afrika (...) böylece Batı Avrupa oluşumundan sapmaktadır. (...) Vandaller Germen

kökenli olmakla birlikte, Batı Avrupa feodalleşme sürecinin dışında kaldılar. (...) barbarlar, burada Roma temeli üzerine oturmalarına rağmen neden diğer barbarlarda olduğu gibi *Roma kurumlarını benimsememişlerdir?* Bunun cevabı kanımızca, Kuzey-Batı Afrika'nın Roma oluşumlarına da marjinal olmasıyla ilgilidir". Şimdi yorumlayalım. Pirenne, ayrıksı gibi gözüken Vandal örneğini kendi bakış açısına göre inceleyerek bunun da yoğun olarak Roma etkisi altında biçimlendiğini göstermeye ve böylece Cermen etkisi ve katkısının hemen hemen bir hiç düzeyinde kaldığını kanıtlamaya çalışır. Yazarımız ise, Cermen etkisini sıfırlamada Pirenne'in görüş açısını aynen benimseyip kullanmakla birlikte, Vandal örneğini -gene Pirenne'in ismi arkasına sığınmasına rağmenonun görüşlerinin özünü tahrif ederek kullanır. Böylece Roma kurumlarını benimseyememiş barbarların kendi kurumlarıyla feodaliteyi oluşturamadığı ve oluşturamayacağı genellemesine varmak ve buradan, dolaylı olarak genc Pirenne'le buluşarak, Cermen etkisinin önemini küçümsemek ister. Bu arada, kitabının başlarında Roma İmparatorluğu'nun salt Doğu'su ile Batı'sı arasında farklılıklar görüp sıralarken şimdi Kuzey-Batı Afrika'yı ve Vandallerin yoğun olarak yerleştiği Kuzey Tunus'u da Roma oluşumlarına (kaynak göstermeksizin) "marjinal" görmek durumunda kalır. Oysa Kartaca'nın yer aldığı bugünkü Tunus yöresi Roma'nın en erken İtalya dışı fetihlerindendir ve Roma etkisinin en yoğun olduğu bölgelerden birisidir.[6] Yazarımız Vandal örneğiyle ilişki kurarak Britanya örneğini de çarpıtmakta sakınca görmez. (s.120 n.32) Britanya adalarındaki oluşumun salt "Roma bazından hareket ettiği için bu tarza (feodaliteye) geçebilmiş olduğunu" söylerken, başka bir yerde de (s.197) sadece 1066 yılının Norman fethiyle ilişki kurarak "Fransa'dan kaynaklanan İngiliz ve Alman feodaliteleri ithal malıdır" diyebilmektedir.

Bir kalemde geçilen bu konuyu biraz açalım. V. yy'dan sonraki istilacıların (Angl, Jüt ve Saxonlar) Keltleri sürmelerinden sonra Roma etkisinin iyice azaldığı İngiltere'de , VIII. yy'dan sonra köylülerin bağımlılaşma süreci,yeni göçler ve saldırıların (özellikle VIII. yy. sonundan itibaren Vikingler/Danimarkalılar) kışkırtıcı etkisiyle yayılan askeri "fief" temliki usulüyle bütünleşmiştir. *Manoir* terimi Norman ithali olmakla birlikte, tekabül ettiği işletme biçiminin Saxon kralları döneminden (IX. yy.) beri oluştuğu görülmekte, Normanları 1066'daki maceralarına iten, İngiltere'nin içinde bulunduğu maddi gelişmenin çekiciliği olduğu gibi, bir avuç Normandiyalının merkezi sistemlerini kolayca yerleştirebilmeleri de istila öncesinin tarımsal yapılarının feodal evrimiyle büyük ölçüde bağıntılı. Norman fethinin İngiliz feodalizminin bilinen özelliklerini almasındaki önemi küçümsenmemeli, ama bunun tek kaynağını, salt *Domesey Book*' 'a (1086) dayanarak, Norman fethinde görmek yanılgısına da düşülmemeli.[7] Kılıçbay, Britanya örneğinin, iddiasının aksine, kendi tezlerini ne denli çürüttüğünün ya farkında değildir ya da çarpıtarak es'geçmektedir.

Şunu da özellikle belirtelim: Frank ve Anglo-Saxonları, sayıları genellikle 80-200 bini geçmeyen ve anayurtlarından çok uzağa düşen Cermen toplulukların (Ostrogot, Vizigot, Vandal, Lombard gibi) göç kollarından ayıran temel farklılık, bunların Cermanya'dan, şu veya bu biçimde takviye

alabilmeleridir.[7 bis.]

Alman feodalizminin Frank "ihracı" olduğuna ise katılıyoruz. Katılmadığımız şu: "Fransız feodalleşmesiyle birlikte, 10. yy'da Ren bölgesinde ortaya çıkan Alman feodalitesi, 12. yy'dan itibaren Almanya içlerine yayılmaya başlamıştı". (s.197) Kılıçbay, kitabında hakim yer tutan feodalleşmeyi hukuksal/siyasal kurumlara bağlama eğilimini, kanımızca X. yy. sonundaki Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nu kastederek, burada da göstermektedir. Oysa Cermenya, 560 yılından itibaren, direnme odaklarına rağmen, Frank nüfuzu altındadır ve geniş bölgelerinde, belirli özelliklerini koruyarak, oldukça erkenden (Karolenjiyen dönem) feodal ekonomik ilişkiler yayılmaktadır. Roma etkisini daha az veya dolaylı olarak taşıyan İngiliz ve Alman feodalizmlerini salt çok gecikmiş ithal malları olarak göstermek, Kılıçbay'ın savlarındaki boşluklardan kaynaklanmaktadır. H. Pirenne, hareket noktası farklı olmakla birlikte, *Frank* feodalizmini de, Cermen etkisinin arttığını söylediği Karolenjiyen döneme yerleştirerek, Cermen etkisinin rolünü hep ima etmiştir.

Devam edelim. İtalya 568 yılında yeni bir saldırıya, Lombard istilasına maruz kalır. İstilacıların daha önce hiç Roma etkisinde kalmamış olmaları bu yeni istilaya ayrı bir özellik ve anlam kazandırır. Kılıçbay bunu Roma-Cermen sentezinin geçersizliğine uygun bir kanıt olarak kullanmak ister. Şöyle der (s.143): Lombardlar, bu özellikleri nedeniyle, "fetih hakkına dayanarak aynı Franklarda olduğu gibi tüm topraklara el koymağa kalkmışlardır. Ancak, uzun zamandan beri Roma okulundan geçmekte olan Frankların onların bu tutumuna silahla engel olmaları ve Kuzey İtalya'nın Roma kökenli toprak soylularının da Franklarla işbirliği yapmaları sonucu,*Lombardlar yerlilerin topraklarına el koyamamışlardır"* (a.b.ç.) Kime dayanarak söyler bunları? H. Pirenne'e dayanarak (1970, 43-45). Oysa Pirenne bu son cümlede yazılanların hiçbirisini söylemediği gibi tam tersini söylemektedir: "İtalya'ya giren Lombardlar, hemen hemen Britanya'ya yerleşen Anglo-Saxonlar kadar cermaniktirler. Bunlar, kıtada ilk defa olarak, ne bir Roma ordusu ne de *foederati* (müttefiklik) ile ilgisi olmayan saf istilacılardır. Kendilerini halka zorla kabul ettirirler, *topraklarını alırlar, onu mağlupların konumuna indirgerler.* (a.b.ç.) İşgalleri, Gotların Teodorik'iyle çarpıcı bir kontrast oluşturur. Ordu tarafından seçilen dükleri, kralları saf cermeniktir. (...) Gelenekleri, hukukları hiçbir Roma etkisi altında kalmamıştır.

Barbarların Roma mirasına ne gibi katkıları olduğunu, Roma-Cermen sentezinin hangi somut tarihsel ortamda mayalandığını kimseye zorla benimsetmek tasamız yoktur ve olamaz. Ancak yazarımızın dipnot ve kaynakçasında gösterdiği eserlerin konuyla ilgili olanlarından önemli bir kısmının, Roma-Barbar karşılıklı etkileşiminin öneminin altını çizdiklerini okuyucuya bildirmekle yetinelim.[9] Yazarımız bunu bilir ama, görmezden gelir; kaynakları işine geldiği gibi ve gerektiğinde çarpıtarak kullanır. Bütün *gayesi* feodalizmin Roma özel oluşumundan türediğini (M. Bloch etkisiyle bir de Japonya'yı görmek zorunda kalarak) kanıtlamak ve partikülarist anlayışını *yeni bir şey* söylüyormuş gibi sunabilmektir.

Serflik ve Barbar Fethi

Yazarımızın başka amaçları olduğu da görülüyor. Örneğin serflikle fetih arasında kurulan ilişkiyi bir kalemde geçer ve kendisine ait olmayan görüşlerden kendisine pay çıkarmaya çalışır. Ama önce bir tahrife başvurması gerekir: "Ancak, Marx ölümünden birkaç yıl önce yazdığı bir mektubunda, bu konuda (serflikle fetih arasındaki ilişki konusunda) şüpheye düşmüş görünmektedir" diyerek (s. 182 n. 162) ilk önce bir güzel Engels'in ünlü bir mektubunu Marx'a maleder.[10] Ve sürdürür: "Ancak Marx gene de fetih ve serflik arasında doğrusal bir ilişki olduğu inancını korumuştur. (?) Oysa *daha önce de göstermeye çalıştığımız üzere,* (a.b.ç.) serfliğin kökleri Roma *colonus* 'unda olup, merovenj ve Karolenj çağları gelişmeleri, serfi *colonus*'tan üretmiştir". Burada biraz duralım. Roma *colonus*'unun serfin habercisi -ama sadece habercisi- olduğunu Marx'ın sayın Kılıçbay doğmadan çok önce tesbit ettiğini konuyla ilgili herkesin malumu olduğu ve bugünkü Marksist tarihçilerin bu anlayışı sürdürdükleri bilinir.[11] Dolayısıyla yazarımızın buradan kendi hesabına geçireceği hiçbir şey yoktur. Şimdi dipnotu okumayı sürdürelim: "Zaten bu konuda en güçlü kanıt, özellikle Frank krallığında olmak üzere, tüm barbar krallıklarında Roma İmparator topraklarını ele geçiren ve bunlara fetih hakkına dayanarak el koyan barbarların aynı fetih hakkına dayanarak *colonus* 'ları serfleştirenlerin Roma kökenli *potentas* olduğudur. (!!) Bunun yanında, barbar kralları, *colonus* 'ların serfleştirilmelerine karşı toprak soylularıyla mücadele de etmişlerdir". Yazarımız şu gerçeği fazla zorlamaktadır: En fazla romanize olmuş Akdeniz ülkeleri Orta Çağda Batı'nın Akdeniz dışı ülke ve bölgelerinden farklı bir tarımsal evrim işlemişlerdir.[12] En fazla Roma etkisini taşıyan İtalya, İspanya ve Galya'nın Akdeniz'e ve Roma etkisine en yakın bölgeleri (Güney Galya ve Akitanya gibi) tarımsal mülkiyetin ve işletmenin Kuzey'e göre çok daha parçalanmış bir biçimde tezahür ettiği, *domanial* rejimin, "klasik" biçimiyle, en az geçerli olduğu bölgeler olarak belirirler. Buna karşılık, Merovenjiyen *domaine* 'lerin (*villa* 'ların) ve sayıları artan Karolenjiyen *villa* 'ların hep Orta Loire ile Ren nehirlerinin arasında kalan, Merovenjlerin ilk yerleştiği bölgelerde yoğunlaştığı görülür.[13] Cermanya örneği de, ayrıntıda bazı farklılıklar taşımakla birlikte, en fazla Frankya örneğine yakındır, İtalya veya Güney Galya'ya değil. Buralarda *"colon"* ları serfleştirenlerin salt "Roma kökenli *potentas* " olduğunu iddia etmek, yazarımızın pek sevdiği deyimle "bir optik bozukluğu"dur. Her halükârda, bilinmesi gereken, karolenjiyen dönemde Loire ile Ren arasında özellikle Paris havzasında sayıları gittikçe artan villaların bilhassa Kral ve Kilise villaları olduğu ve serfleştirmenin, o zamanki biçimiyle, Kılıçbay'ın iddiasının aksine, bunlar eliyle yapıldığıdır. Serfleştirmenin biçimi de, bu bölge ve zamanı ele alırsak, kolon'lara *manse* verilerek onların artık-emeğine emek-rant (angarya) biçiminde el koymaktan ziyade, özgür köylülerin çeşitli biçimler altında ve çeşitli derecelerde (ortak payda bunun henüz gevşek olmasıdır) bağımlılaştırılarak serfleştirilme girdabına sokulmasıdır. Nitekim, Karolenjiyen villa'larda *ingenuile manse* tasarruf eden özgür kökenli ve angarya yükümlülükleri çok sınırlı

(mevsimlik) serf kategorisinin, *manse* (çift) tasarruf eden tüm serfler içinde en kalabalık grubu oluşturması bunu doğrulamaktadır. Peki *dominus*'un *domaine* 'i veya sonraki deyişle senyörün *reserve* 'i nasıl işlenmektedir sorusu akla takılabilir. Bunun bir kaynağı, *manse* verilerek *(manse servile)* toprağa yerleştirilmiş *(casati),* özgür kökenli olmayıp (eski köle veya topraksız kolonlar) haftada iki-üç gün angarya hizmetine tabi tutulan üreticilerdir. (Buna *manse lidile* tasarruf eden ve Cermen hukukuna göre "azatlı" kabul edilen bir ara kategori de eklenebilir, ancak bunlar daha çok Cermanya'da yaygın bir grup oluştururlar.) *Reserve* 'in işlenmesinde ikinci bir insan kaynağı, doğrudan *dominus* 'un (efendinin) *domaine* 'ine bağlı, orada doyurulup barındırılan, çifti-çubuğu olmayan ve haftanın *tüm* günleri *dominus* hesabına bedeni hizmet vermek zorunda olan köleler ve topraksız serf *(non-casali)*' lerdir. Senyörün, gerektiğinde, bunlara ek olarak villa dışından ücretli (genellikle aynî ödenen) emeğe başvurması da tamamen olanak dışı değildir.[14] Ama yukarıda saydığımız emek rezervi genellikle senyörün emek ihtiyacını fazlasıyla karşılayacak düzeydedir. Kölenin varlığı konusunda da şunu söyleyelim: Köle ticareti ve kullanımı Merovenj ve Karolenj dönemlerinde, dönem sonuna doğru azalmakla birlikte sürmüştür. Köle kaynağı bu dönemde özellikle barbar Slavlardan oluşmaktadır. Batı dillerinde köle karşılığı kullanılan sözcükler hep bu dönemin ürünleridir: *Esclave* (Fr.), *slave* (İng.), *sklave* (Al.) gibi. Sonuç olarak, feodalizmin bu şekillenme döneminde serfliğin henüz köylünün *dominus* 'a bağımlılık biçiminin *(homo proprius)* geçerli olduğu; geniş özgür köylü kitlelerin serfleştirilmesiyle köylünün toprağın ayrılmaz bir parçası haline gelmesinin (*adscriptus glebae* =toprağa bağlılık) sonraki olgunluk döneminin (XI.-XIII. yy.'lar) yaygın bir karakteristiği olduğunu vurgulayalım.[15] Bir karışıklığa meydan vermemek için şunu da ekleyelim: Güney Avrupa'daki Akdeniz bölgelerinin Kuzey'e göre farklılığı bizim için bu ülkelerin feodalizm dışında bir gelişmeleri olduğu anlamında değildir; ama yazarın dar bakış açısıyla feodalizmle özdeşleştirdiği "klasik" *dominal* rejimden farklı bir gelişmedir. Yukarıdaki açıklamaların, yazarımızın emek-rantla özdeşleştirdiği feodal rant anlayışının da geçersizliğini ortaya koyduğu açıktır. Yazarımızın "mükemmel teorisinin" temelsizliğine aşağıda kısaca tekrar değineceğiz. Ama öncelikle yazarımızın bukonuda da başvurduğu tahrifata son bir örnek verelim. Yerli teorisyenimiz R. Hilton'a atfen şöyle der (s.212): "Böylece feodalitede baronlararası ana mücadele *emek-rant* için olmaktadır". (a.b.c.) Atıfta bulunduğu Türkçe çeviride acaba bir çeviri hatası mı var diye merak ederseniz, bekleneceği gibi böyle birşey bulamazsınız: "Feodal toplumda 'ana etkenin' *rant* için mücadele olduğunu inandırıcı bir şekilde gösterebilmek için..."[16] Böylece yazarımız, feodal rantı emek-ranta eşitleyen yanlış görüşlere karşı hep mücadele etmiş olan ünlü Marksist tarihçiyi[17] montajlarında "düzelterek" "teorisine" alet etme fütursuzluğunu gösterebilmektedir. Burada iki-üç kaynağa bakarak saptadığımız ve sadece bir kısmını işaret ettiğimiz örnekler yazarın, kaynakların söylemediği şeyleri onlara söyletme yönteminin "inceliğini" göstermektedir. daha geniş bir taramanın birçok "ilginçlikleri" daha ortaya çıkaracağına kuşku yok. Ama buna harcayacak ne zamanımız ne de niyeti-

miz var. İşimiz bir doktora jürisi raporu yazmak da değil. Sadece yazarın diğer kaynakları kullanma biçimi konusundaki kuşkularımızı da belirtmekle yetinelim.

Maddi Hatalar ve Tutarsızlıklar

Kılıçbay'ın kitabındaki maddi hatalar da az değil. İşte bir-iki örnek: Eğer şimdiye kadar Frankların *Euric* diye bir kralları olduğunu duymamışsanız bunu Kılıçbay'dan öğrenebilirsiniz (s.118). Konuya yabancıysanız, I. Theodoric'in oğlu olan Euric'in bir Vizigot kralı (466-480) olduğunu anımsatalım.

Tersine olarak, son Batı Roma İmparatorunu tahtından indiren (476) *Odoacre*, yazarımızın sandığı gibi bir Vizigot kralı değildir. (bkz. s.101 ve 108)

Odoacre, Herullarla birlikte birçok küçük cermen kavminden oluşan sen Roma ordusunun subayıdır. 469'da Ostrogotlar önünde bozguna uğrayan bu ordunun artıkları İtalya'ya göçerler ve daha önceki müttefik *foederati* statülü cermen topluluklara özenerek, 476'da, İtalya'nın işlenen topraklarının üçte birini isterler. Kabul edilmeyince de Odoacre liderliğinde iktidara el koyarlar. Odoacre bunların ve özellikle Skyre ve Herulların kralıdır.[18]

Bazan Kılıçbay'ı izlemekte çok güçlük çekebilirsiniz: "Ostrogot kralı Teodorik, babası, son Roma İmparatorunu tahttan indiren kimse olmasına rağmen, kendini sadece imparator naibi ilan ederek, sadece kararname yayınlamış, yasa çıkartmanın bir imparator görevi olduğunu söylemiştir" (?) (s.118) Bu duruma göre Odoacre şimdi de Büyük Teodorik'in babası yani bir Ostrogot olmaktadır! Kılıçbay'ın bahsettiği Teodorik'in kimliğini atıfta bulunduğu Pirenne"den (1970,25) çıkarıyouz. (Çünkü Vizigotların da baba-oğul iki Teodorik'leri var.) Ancak B. Teodorik, son Roma İmparatorunu değil, son Roma İmparatorunu tahtından indiren Odoacre'ı (bizzat kendisi, babası değil) devirmiştir. Kılıçbay, tırnaksız aktardığı Pirenne'in cümlesini kendisine göre düzenlemeseydi hem bu hatayı yapmaz, hem de büyük tarihçiyi bu tür ucuz hatalara ortak etmez, ona söylemediği şeyleri dedirtmezdi. Tarihçi şöyle diyor: "En açık durum Teodoric döneminde ortaya çıkmaktadır. O, fiilen, bir Roma kral naibidir. Sadece kararnameler yayınlar, kanunlar değil."

Şimdi biraz da kitabın dokusunu saran tutarsızlıklardan bir-iki örneğe değinelim.

Roma Ekonomik Sistemi

Kılıçbay bu konuda bizim de katıldığımız birçok noktaya değinir. Roma'da köleci üretim ilişkilerinin özellikle İmparatorluğun Batı

bölümünde yoğunlaştığı, köle emeğinin verimsizliğinin daha İ.Ö. II. yy'da Cato tarafından ortaya konduğu[19], bu verimsizliğin çok sayıda ucuz köle kullanımıyla kısmen aşıldığı ve bunun ancak sonsuza yakın bir köle arzıyla telafi edildiği sürece işleyebildiği, İtalya dışı fetihlerin sadece ucuz ve bol köle sağlamayıp Roma sömürü ve talan makinasının işlemesinde belki de daha fazla öneme sahip vergi-haraç gelirlerini Roma'ya (veya İtalya'ya) akıttığı, ticaretin toplum dokusuna derinliğine nüfuz etmekten uzak bir olay olarak belirdiği, sanayinin küçük sınai üretim ölçeğini geçemediği ve kentler kadar kırlarda da (III. yy'dan sonra artarak) varlığını sürdürdüğü gibi.

Biraz daha açalım.[20] Batı'da, özellikle Galya'da, bir site-kent kimliğinde olan kentler, kendilerini çevreleyen ve yakından denetleyip düzenledikleri kırsal sitenin ürünlerine çok büyük ölçüde bağımlılar: Kent, kırın sömürülmesine dayalı bir ekonomik asalak niteliğinde. Ticaret esas olarak köle kullanan büyük toprak sahiplerinin ve küçük köylü ile kolonların (henüz toprağa bağlanmamış ögür ve iradi ama yarı-bağımlı bir *kolonluk* II. yy'dan itibaren yaygınlık kazanmaya başlamakta) tüketim fazlalarının kente aktarılmasıyla sınırlı. Kent bir pazar görevi görmekte ama, kendi sitesi için. Ticaret yolu üzerinde bir liman kenti değilse, site dışı değişim ilişkileri marjinal. Deniz ve su yolları dışında ulaşım son derece güç ve maliyetli. Peki büyük ticaret bir söylence mi? Sözümüzü şimdilik feodalite tartışmaları için daha önemli olan Galya ve *pax romana* dönemiyle sınırlarsak, bunun büyük ölçüde böyle olduğunu veya ticaretin hem çok sınırlı hem de çok yoğunlaşmış bir olay olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ticaret, başta İtalya ve Roma kenti merkezli olmak üzere, büyük idari (Galya'da Narbonne gibi) ve ticari (Marsilya gibi) merkezleri, Roma lejyonlarının yoğunlaştığı (Galya'da kuzeydoğudaki Ren bölgesi) yöreleri kavrayan sınırlı eksenler üzerinde yoğunlaşmakta. Bu eksenler üzerinde yer almayan kentler bu ticari hareketin de dışında kalmaktalar. Sözü edilen eksenlerin*yönünü* belirleyen asıl etken ise satın alma gücünün dolayısıyla talebin eşitsiz dağılımı. Bilindiği üzere, tüm prekapitalist toplumlarda olduğu gibi Roma'da da üretim esas olarak bir *kullanım değeri üretimi* niteliğinde *(değişim değeri üretimi* 'nin hakim karakter olması ancak emek gücünün metalaşmasıyla kapitalizmde gerçekleşecektir)[21] ve dolayısıyla arz talebe bağlı, onun tarafından belirlenmekte. Satın alma güçlerinin farklı dağılımını belirleyen etken ise büyük ölçüde Roma'nın gözü doymaz ve kolonyalist vergi-haraç sisteminde aranmalı. Şöyle: İtalya dışı fetihler yolunun açılmasından sonra, özellikle İ.Ö. 167'den itibaren İtalya halkı üzerindeki dolaysız vergi yükü tamamen fethedilen yörelere (bazılarına bağışıklık tanınarak: Marsilya gibi) kaydırılmıştı. Bir arazi-servet *(tributum soli)* ve şahsi baş vergisi *(tributum capitis)* niteliğindeolan bu dolaysız vergi, tıpkı üretimde eski ilişkilerin birçok yerde korunması (örneğin İç Galya'da fetih öncesi üretim ilişkilerinin-keltik-sürmesi) gibi eyaletlerde fetih öncesinde geçerli olan artık-ürünün ele geçiriliş biçimleri büyük ölçüde korunarak farklı şekillerde alınmıştır. (Örneğin Galya'da askeri birliklerin ödemelerine tahsis edildiği için *stipendium* adını alan bu ikili vergi *sabit* olarak alınırken

Anadolu'da *tributum soli* gayri safi tarımsal ürünün bir yüzdesi (*decimus* =ondabir veya sonradan *dime, öşür)* şeklinde nisbi olarak alınmaktaydı. Ticaretin niteliği ve yönü şimdi daha açık: Dolaysız vergi yükümlüsü olmadıkları için gelirleri bu nedenle azalmayan, üstelik bir de tabi eyaletlerin ayni-nakdi vergisel ödemelerinin ve haraçlarının aktığı yörelerde yerleşik hakim sınıfın üyeleri (başta *patrisyenler)* uzak mesafe ticaretinin nitelik ve niceliği ile yönünü belirlemekteler. (Başta *dev Roma* kenti olmak üzere özellikle büyük kentlerin barındırdığı üretken olmayan *plebyenler* de buna katkıda bulunmakta.)

Roma İmparatorluğu'nda ticari sermayenin (ticari kapitalizm değil) kendi etki çapını çağın koşullarına göre olağanüstü genişlettiği biliniyor. Ama antik Roma'da bir ekonomik belirleyici düzeyine yükselmesine karşılık ticari sermayenin ana işlevinin meta alım-satımına dayalı bir değişim ve yeniden dağıtım işlevi olduğu; bu değişimin ise esas itibariyle kullanım değeri için üretim yapan bölgelerin üreticileriyle satın alma gücü olan bölgelerin tüketicilerini ilişkiye geçirmek düzeyinde kaldığı görülüyor. Uzak ticaretin konusu da bu yüzden daha ziyade yüksek gelirlilerin talebine yönelik bilhassa yükte hafif pahada ağır mallar. Gıda maddelerinde her zaman gerçek bir ticaretin söz konusu olup olmadığını bilebilmek ise ayrı bir sorun: Bu aynı bir haraç veya vergi de olabilmekte.

Başkent Roma, sayısız kollarıyla Akdeniz dünyasının zenginliklerine el koyarken geriye pek az şey vermekte. Batı Akdeniz, bu arada Galya kentleri de verdiğinden fazlasını alan "tüketim kentleri" niteliğini ağırlıkla korumakta. Kırsal zenginliklerin köle emeği yoluyla sömürülmesine dayalı *latifundium* tipi örgütlenmeler de İtalya başta olmak üzere özellikle Batı Akdeniz'in kıyıdan çok uzak olmayan verimli bölgelerinde yoğunlaşmış bulunmakta.

Şimdi Kılıçbay'a dönelim. Yazarımız bazı zorlamalara başvurmadan edemiyor.

Kılıçbay, köle emeğinin, verimsizliği dolayısıyla sınırlı bir artık-emek ürettiğini, dolayısıyla anlamlı bir tarımsal artık kütlesine ulaşmak için*l latifundium* sahiplerinin hem tarımsal işletmelerini hem de köle kullanımını sürekli genişletmek zorunda olduklarını, bunun da ancak sonsuza yakın bir ucuz köle arzıyla yani verimli dış fetihlerle olabileceğini söylerken (özellikle s.21), bizim de katıldığımız bir görüşü dile getiriyor. Köle arzında tıkanıklıklar başlayınca yani fetihler durunca (I. yy'dan sonra), diğer çözücü etkilerin de oluşmasıyla (bunun ilk doruğu III. yy'da yaşanır) Roma sisteminin ekonomik temelinin çökmesi ve yeni çözümlere doğru evrilmesi (feodalleşme belirtileri) beklenir. Buraya kadarına itirazımız yok. Ama köle emeğinin verimsizliğini, hatta artık elde etmek için "kölenin çok çalıştırılarak gerekli emeğine tecavüz edildiği ve böylece kölenin yaşama umudunun kısaltıldığını" (s.73) söylemek başka şey, köle emeğinin hiçbir ekonomik artık üretmediğini söylemek başka. İkincisini söylediğiniz an kabile örgütlenmesinin alt basamaklarına geçersiniz, sınırsız bir köle talebi olan ortama değil. Yoksa Roma hakim sınıfları, kölelerin bedava karın doyurarak istismar ettikleri saflar veya hayırseverler durumuna düşerler.

Yazarımız yer yer şu veciz sözleri söylüyor: "Kölenin tüm ürünü gerekli ürün olabilir" (s.75) "Köle emeği ile hiçbir şey elde edilememektedir" (s.76) "Roma'nın Batı'sının ayakta kalmasının köle emeği sayesinde değil de köle emeğine rağmen olduğunu ileri sürebiliriz". "Roma, sağladığı barışın bedeli olarak bu artığa ("tüm yenik halkların ekonomik artıklarının önemlice bir bölümüne") el koymuş ve bu sayede milyonlarca köle barındırabilmiştir". (s.77) "Roma ekonomik sistemini, artığın kaynağı olarak köleyi görerek, köleci olarak nitelemek, kanımızca olanaksızdır". (s.79) Bu ifadeler, bize göre yazarın tarihçiliği yanında iktisatçılığına da gölge düşürecek türdendir. Roma'nın temel zenginlik kaynağının dış talandan geldiği, ölçmek olanaksız da olsa, ileri sürülebilir. Ama eğer bu, bir zorlamayla, tek kaynak olarak alınırsa, o zaman köleleştirilenleri ve gerekli ürünü bile üretemeyenleri beslemek için yapılıyor demektir sadece. Ayrıca dış talan içinde sürekli olarak akan köle de var. Hiçbir artık üretmeyenleri kölcleştirmek neden? Söylediklerinin mantıksal tutarlılığı olmadığını göstermek için bizzat yazarın kitabına da başvurulabilir: Kılıçbay, İ.Ö. 104 yılında Roma Cumhuriyeti nüfusu 51 milyon iken sadece Batı Roma'daki köle nüfusunun 21 milyon olduğunu aktarmakta. (s.21) Bu kadar büyük bir orana ulaşan kölelerin hiçbir artık üretmeden sistem içinde tutulabilmesi, bırakalım Roma'nın ilkel ve geri teknolojisini, kapitalist sistemin geliştirdiği teknolojiyle bile güç olsa gerekir.

Kılıçbay, "köleleri bir sınıf olarak algılamayı" da hatalı buluyor. (s.74) Köle salt bir üretim aracıdır. Varmak istediği şu: "Köleyi bir üretim aracı olarak kabul ettiğimiz zaman onun ürettiği bir artıktan söz edemeyiz" (s.74), dolayısıyla buradan da "Roma ekonomik sistemini, artığın kaynağı olarak köleyi görerek, köleci olarak nitelemenin olanaksızlığı" (s.79) kendiliğinden ortaya çıkar! Bu düşünce çarpıklığına şaşmamak elde değil. Köle iki niteliğiyle tanımlanır: Birinci niteliği, yukarıdaki nüfus sayılarının da gösterdiği gibi, Batı Roma'nın uzun yüzyıllar boyunca temel üretici sınıfı olmasıdır; ikinci niteliği ise, efendisinin, üzerinde *mutlak* bir mülkiyet hakkına sahip olması (öldürme dahil) ve kendisinin hiçbir hukuki kişiliği olmaması yüzünden aynı zamanda bir üretim aracı düzeyine indirgenmiş olmasıdır.

Kılıçbay bir yerde de (s.68) şunları söylüyor: "Parçanın bütünü açıklaması çok güç rastlanan bir olasılıktır. (...) Roma gibi uzun soluklu bir oluşumu, zamansal kategorilerinden birine (köleciliğe) indirgeyerek incelemek araştırıcı açısından büyük kolaylıksa da tarihin oluşumlar bilimi olduğunun inkarı anlamına geldiğinden tarihçilik açısından çok sakıncalıdır. (...) Bu açıdan, Roma ekonomik sistemini köleci olarak nitelemek, bütünü parçayla özdeş tutmaktır. "Roma sistemini" köleci olarak niteleyenlerin düştükleri hataları sergilediği bir başka yerde de (s.73), "kölecilik" (tırnaklar yazarın) savaşların uygun ortamının sağladığı bir ara çözümden ibarettir" diyor. Oysa kölecilik kısa sürede gelip geçici bir olay olmadığı gibi (Cumhuriyet döneminin büyük bölümünde tüm Roma oluşumunu, imparatorluktan itibaren Doğu Roma üzerindeki dolaysız etkileriyle birlikte Batı Roma'yı *yoğun olarak* olmak üzere en az toplam altı uzun yüzyıl boyunca ,II. yy. sonuna kadar- etkiler), köleciliğin öncesi

(oluşumu) ve sonrası (çözülüşü) da ancak olgunluk dönemi köleciliğine göre açıklanabilir. Fazla uzağa gitmeye gerek yok, bakın yazarımız ne söylüyor: "Roma'nın İtalya'yı ele geçirme süreci, bir anlamda *latifundia* tarzının genişlemesi ve köle emeğinin büyük yaygınlık kazanma sürecidir. İtalya'nın fethi sırasında, bir yandan toprakları büyüyen büyük toprak sahipleri, buna paralel olarak büyük bir siyasal etkinlik de kazandılar. Bu iki yanlı kazanımlarını konsolide etmek isteyen *latifundia* sahiplerinin ellerindeki en etkili araç bizzat temsil ettikleri senato idi. Bu nedenle, büyük toprak sahipleri, Roma'nın İtalya'daki yayılması devam ederken, krallığı tasfiye ederek, Senato egemenliğine dayalı Cumhuriyet yönetimini kurdular (İ.Ö. 509)." Burada *latifundia* gelişiminin ve İtalya'da hızlı yayılma sürecinin krallık dönemine yerleştirilmesi konusunda katılmadığımız bir tablo çizilmesine rağmen, yazarımızın Roma'nın köleci dönemine bizden çok daha uzun (yedi yy.) bir ömür biçtiği görülmektedir. O halde şu "ara çözüm" ve kölcci "parçanın" bütünü açıklamaması ne oluyor? Yazarımızın kendisiyle çeliştiği bizce *daha temel bir nokta da,* feodaliteyi dar bir coğrafi alanda, heterojen bir yapı içinde, Duby'ye göre, "sürekli bir evrim içinde kısa bir pasaj olan" domanial sistemle özdeşleştirerek "parçayı bütün yerine" koymasıdır. Oysa kendi deyişi şu: "tarih gibi tamamen değişken bir platform üzerinde, homojen nitelikte parça ve bütün varsaymak, gerçeklere tamamen sırt çevirmiş, mantıksal düzeyde bir modelden öte pek ileri bir yere götürmez." (s.68) Kılıçbay'ın feodalite modelinin mantıksal bir model bile oluşturmadığını gördük ve göreceğiz.

Oğuz Oyan

NOTLAR

1

Bir örnek için bkz.: O. Oyan, "Batı Avrupa Feodalizmi ve Pirenne'in Tezleri", **Bilim ve Sanat,** Ekim 1983. İzlediğiniz yazının daha iyi anlaşılması için. bu makalenin okunmasının gerekli olduğuna inanıyoruz.

2

İki örnek var: M. A. Kılıçbay'ın **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı** (Ankara, Gazi Ü., 1982) ile H. Berktay'ın **Kabileden Feodalizme** (Ankara. Kaynak Yn., 1983) adlı çalışmaları. Bizce bunlardan birincisi ne kadar olumsuz bir örnek oluşturuyorsa, ikincisi de o kadar olumlu bir örnek oluşturuyor. Üçüncü bir örnekten de söz edilebilir. Gene, H. Berktay'ın **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü** (Ankara, Kaynak Yn., 1983) adlı çalışması, özellikle 1950'ler öncesi Türkiye'sinde tarihe ve Türk tarihine yaklaşımın ideolojik ve yöntemsel çerçevesini F. Köprülü örneğinden kalkarak çiziyor. Bu deneme, artık enine-boyuna tartışılması gereken Türk Aydını konusu için de, bize göre, yeni bir başlangıç oluşturacak nitelikte. Son iki kitabın bir an önce okunup tartışılmalarını öneriyoruz.

3

B. Hindess ve P.Q. Hirst, **Pre-capitalist Modes of Production**, Londra, Henley ve Boston, RKP, 1977. Bu kitapta geliştirilen feodal rant çözümlemesi (s.221-259), tarihsel gerçekliklerle bağdaşmaz bir soyutlama düzeyinde (Bk. Yarın Ekim sayısı.) Bu tarih dışı görüşlerin çok tartışılır olduğunu ve tartışıldığını belirtelim. Ama, hiç olmazsa, kafalarının arkasında XII. yy. İngiltere'si olduğunu sandığımız yazarlar, bu hipotetik modeli Karolenjiyen döneme uygulama talihsizliğini göstermiyorlar. Ünlü Polonyalı tarihçi W. Kula ise **(Theorie economique du systeme feodal. Pour un modele economique de l'economie polonaise -XVIe-XVIIIe siecle-**, Paris-La Haye, Mouton, 1970; veya İngilizcesi, **An Economic Theory of the Feudal System,** Londra, NLB, 1976), **ikinci serflik** dediğimiz, Doğu Avrupa'da XVI. yy'dan sonra yenilenen serflik olayını, Polonya örneğinde inceleyebilmek için bir model denemesine girişmektedir. Bu "model denemesini", X. yy. öncesinin Batı Avrupa'sına uygulanır sanmak bir aykırılıktır.

4

Annales E.S.C., Mayıs-Haziran 1981/3 içinde, s.440.

5

Aynı yılların baskılarını ortak kullandığımız ve yazarın da çok kullandığı şu iki kaynağı ölçüt aldık: H. Pirenne, **Mahomet et Charlemagne**, Paris, PUF, 1970 ve M. Bloch, **La societe feodale**, Paris, Ed. A. Michel, 1968. Tırnaksız ve/veya kaynaksız "alıntılar"ın bazıları için yazıda zaman zaman notlar düşeceğiz. Şimdilik başka bir kaynaktan örnek verelim. Yazar, F. Lot'dan **(La fin du Monde Antique et le debut du Moyen Age**. Paris, La. R. du Livre. 1927 -Kılıçbay, 1968 baskısını kullanıyor-) aynen "temellük" ettiği bir pasaj için başka bir kaynağa göndermekte sakınca görmüyor. (.126'daki 3 ncü paragraf). Bu paragrafa aşağıda **alleu** konusunda geleceğiz.

6

Hatta, yazarımızın yakından izlediği H.Pirenne (1970, 43) VII. yy. başında, yani Lombard istilasından sonra bile, "Akdeniz buna rağmen yitirilmemişti: Afrika. Sicilya, İtalya'nın güneyi Romalı kalmışlardır" demektedir.

7

Bkz.: A. Maurois, **Histoire d'Angleterre**, Paris, Fayard, 1960, 33-78; G. Fourquin. **Histoire economique de l'Occident medieval,** 2. bs., Paris, Armand-Colin, 1971, 81-82; M. Bloch (1968), 48-60, 350, 376-377, 592-595; vb.)

7bis

Frank örneği için aynı görüşü savunan şu tarihçilerin ortak eserine başvurulabilir. F.Lot, Ch. Pfister ve F.L. Ganshof. **Histoire du Moyen Age. C.1: Les destinées de l'Empire en**

Occident de 395 a 888. Premiere partie: **De 395 a 768,** Paris, PUF, 1940, 306.

8

Pirenne'in hakkını da Pirenne'e verelim. Biz Pirenne'in çok fazla iddialı ama çürütülmüş tezlerinin geçersizliğini göstermekle birlikte, ünlü tarihçinin her türlü ayrıntıda yanlış şeyler söylediğini, hele kaynakları çarpıttığını hiçbir zaman aklımıza bile getirmedik. Pirenne yanlış öncüllerinin tutsağı olmuştur dedik ve bunu göstermeye çalıştık o kadar.

9

Örneğin, F. Lot, **Les invasions germaniques. La penetration mutuelle du monde barbare et du monde romain**. 2. bs., Paris, Payot, 1945, 165-276 ve 294-320 veya F. Lot (1927), 399-422 veyahut M. Bloch (1968) 592-595 gibi. Barbarların gelişme düzeyleri, katkı veya etkileri, idealize edilen barbar Frank-Merovenj Devleti'nin ne kadar Roma benzeri olduğu bir yana. ne ölçüde bir "Devlet" olabildiği (260 yıllık itibari ömründe 60 yıl kadar tek bir kral altında birleşebilen bu "Devlet" ve kralları hakkında en iyi dökümü eski kaynaklar veriyor: G. Ducoudray, **Histoire generale depuis l'invasion des barbares jusqu'en 1610**, 9. bs., Paris, Lib. Hachette et Cie, (1907), Karolenj Rönesansının anlamı vb. konularda bizce şu kaynaklar daha nesnel bir yaklaşım getirmektedir: J. Le Goff, **La civilisation de l'Occident medieval**, Paris, Arthaud, 1967, 13-86 ve 147-168; E. Perroy, **Le Moyen Age. L'expansion de l'Orient et la naissance de la civilisation occidentale,** 3. bs., Paris, PUF, 1961, 7-28 ve 117-138. keza şu tarihçilerin de H. Pirenne'den daha nüanslı olduğunu anımsatalım. Lot, Pfister, Ganshof (1940), 302, 306, 308, 312, 315. Bu son tarihçilere, Cermen kurumları ve hukukuna olduğundan fazla hakim rol atfeden XIX. yy. Alman Cermanist okulunun görüşlerinin, XVIII. yy. Fransa'sından kaynaklandığı tesbiti için de başvurulabilir. (s.302 n. 26; keza Romanist okul için not 27).

10

Bu, Engels'in Marx'a yazdığı 22 Aralık 1882 tarihli mektubudur: C.E.R.M. (ed), **Sur les societes precapitalistes,** Paris, E S. 1973, 347-348. Kılıçbay'ın kullandığı Türkçe çevirisinde (K. Marx-F. Engels, **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri,** 2. bs., Ankara, Sol Yn., 1977, 270) bir baskı hatasına da rastlamadık (küçük bir çeviri hatası hariç: "eğilimli değildik" yerine "eğilimli idik" olacaktı).

11

Örnek olarak bk.: Ch. Parain, "Caracterèes généraux du feodalisme", CERM (ed), **Sur le feodalisme,** Paris, E S, 1974-A, 15 ve aynı yazar, "Evolution du systeme feodal", CERM (ed. 1974-B), 19; R. Hilton, "Commentaire", in M. Dobb, P.M. Sweezy vd., **Du feodalisme au capitalisme: problemes de la transition,** 2 cilt, Paris, F. Maspero, 1977/1953, c.1, 162-163.

12

G. Fourquin (1971), 61-66 ve 80-81; G.Duby, **L'economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident mèdieval,** 2 cilt, Paris, Aubier, 1962, c.1, 119-124 ve c.2, 427-428.

13

Karolenj döneminde, serf çiftlerinin yükümlü olduğu feodal rant içinde emek-rant (angarya) kategorisinin hakim unsur oluşturduğu "klasik" villa tipinin, Loire'ın Kuzey-batısına bile tam olarak ulaşamadığını gösteren örnekler var. Aynı şey, Bretagne (Fransa), Normandiya'nın bir bölümü, Maine için söylenebilir. Güney Burgonya, Auvergne, Akitanya, Septimanya ve Provence için bu durum zaten öteden beri bilinmektedir. (Bkz. not 12'deki kaynaklar) ve E. Perroy (1961), 122, 124-125.)

14

G. Duby (1962), c.1, 103 ve genel olarak **manse** konusunda 100-107.

15

Ch. Parain (1974-A), 13-14.

16

R. Hilton, "Yorum", in M. Dobb, P.M. Sweezy vd., **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş,** 2. bs. İstanbul, May yn., 1974, 157 veya Fransızcası (1977) c.1, 165.Tahmin edileceği gibi İngilizce özgün kaynaktada bir "hata" yoktur: Bkz., aynı yazarlar, **The Transition from Feudalism to Capitalism,** Londra, NLB, 1976, 115. Ayrıca yazarımızın R. Hilton'u "kullandığı" bir-iki yer daha var: S.20 n. 27'de Türkçe çevirinin 183'ncü sayfasına gönderiyor, oysa kitap toplam 170 sayfa; s.35 n.67'deki gönderme ise söylenenle ilgisiz. Ciddiyetten uzak

kaynak gösterme "yönteminin" başka örneklerini geçiyoruz.

17

Son derece açık bir tavır alış için bkz.: R. Hilton, "İntroduction", in Dobb-Sweezy vd. (1977), 21.

18

Bkz.: F. Lo (1945), 117-119; F. Lot vd. (1940), 95-97; R. Latouche, **Les Grandes invasions et la crise de l'Occident,** Paris, Aubier, 1946, 124-131; vb.

19

Şu çalışmalara bakılabilir. Ph. Salomon, "Essai sur 'les structures agraires de l'İtalie Centrale' au IIe siecle avant Jesus Chirst", in R. Besnier (ed), **Recherches d'histoire economique,** Paris, PUF, 1964. 5-68; ve J. Toutain, **L'economie antique, Paris, La R. Du Livre, 1927, 334-423.**

20

Bu konuda bkz.: C. Goudineau, "Les villes de la paix romaine", in G. Duby (ed). **Histoire de la France urbaine,** Paris, Ed. du seuil, 1980,c.1, 237-390; C. Goudineau, P.A. Fevrier, M. Fixot, "Le reseau urbain", in G. Duby (ed), c.1, 74-137; P.A. Fevrier, "Vetera et Nova: le poids du passe, les germes de l'avenir, III-VI e siecle", in G. Duby 'ed), c.1, 397-493; A. Wagner, **Traite de la science des finances,** 4. cilt, Paris, 1913, c.1: H.Deite ile birlikte, **Histoire de L'impot depuis L'Antiquite jusqu'a nos jours,** 20-36; G. Ardant, **Histoire financiere de L'Antiquite a nos jours,** Paris, Galimard,1976, 37-89; J. Toutain (1927); vb..

21

Roma'da değişim değeri üretiminin sınırlılığı konusunda bkz.: K. Marx, **Le Capital,** kitap 1, cilt 1, Paris, E.S., 1971, bölüm X, 231-232.

1980'ler Türkiye'sinde Feodalizm Tartışmaları ve Bir Feodalizm Anlayışı-2

Feodalizm Konusundaki Tutarsızlıklar ve Yanlışlar

Kılıçbay'ın feodalizme yaklaşımı başta H. Pirenne'in etkisini taşır demiştik ve bunu kısmen görmüştük. Ama bu yaklaşım, Pirenne'in analizinin kendi içindeki göreli tutarlılığından da yoksundur. Yazarımız salt Pirenne'i izlememek için tırnaksız ve bazan atıfsız olarak Pirenne'i aktardığı sayfalar arasına eline ne geçtiyse onlardan katkılar serpiştirmeyi ihmal etmemiştir. Şimdi kısa kısa bazı tutarsızlık örneklerine değinelim.

Kılıçbay, feodalitenin oluşması konusunu üst yapıdaki gelişmelere büyük ağırlık vererek ele almaktadır. Yazar Merovenj dönemini birçok açıdan Roma kurumlarına bağlamasının yanında şu görüşlere de yer vermekte: Merovenj Krallığı'nda, *"beneficium, fief* 'ten henüz çok uzaktır ve toprakların serbestiyet üzere temliki *(alleu)* henüz geçerliğini korumaktadır". (s.126) İlk önce, "Barbarlar Roma mekanizmalarına kendilerinden birşey katabilecek durumda değillerdir" (s.95) diyen yazarın açmazına dikkati çekelim. Henüz *alleu* tipi mutlak özel mülk türü çok yaygın olduğu için feodalitenin ekonomik temelinin de oluşmadığı gerçeğini ima etmektedir. (Bizim bu dönemde feodalizmin oluşma halinde olduğunu söylememizin önemli bir nedeni de budur). Peki *alleu* nereden gelir? Yazara başvuralım: "Roma'da köküne rastlamadığımız tek germen kurumu olan *alleu* " (s.200 n.209) der. Oysa Barbar katkısı diye birşeyin söz konusu olmadığını savunduğu uzun bölümde (s. 83-105), bu mülkiyet türüne hiç değinmediği gibi, ünlü isimlerin yanlışını bulmaya da can atarak, göçebe cermenlerde "toprak üzerinde herhangi bir mülkiyetin (kamu veya özel) olmaması ve esas mülkiyetin hayvanlar ve topraktan elde edilen ürün üzerinde olması, Roma'da olduğu gibi, bir toprağa veya kente bağlılık bilincinin oluşmasına engel olmuştur" diyebilir ve cermenleri kabile örgütlenmesinin alt düzeylerine yanlış olarak indirir. Devam edelim. Yazarımız *alleu* 'nün rahatsız edici varlığından kurtulabilmek için

dipnotunda şöyle sürdürür: "*Alleu* 'nün feodalitenin oluşumu sırasında (Karolenjiyen dönemin sonlarını kastederek) hemen hemen tamamen ortadan kalkması, feodalitenin bir Roma-Germen sentezi olduğu iddialarını bir kez daha yanlışlar niteliktedir" (s.200 n. 209). *Alleu* biraz daha geç XI. yy'a doğru iyice önemsizleşir ama, önemli olan bunun nasıl olduğudur. *Alleu*, iki feodal oluşuma kaynaklık ederek silinir. *Alleu* 'nün *fief* 'e kaynaklık ettiğini yazarımız aynı sayfada (!) belirtir (s.200). Belirtmediği, yaygın olarak özgür köylü mülkleri olarak beliren *alleu* 'nün, serbest *manse*'lara *(manse libre* veya *ingenuile)* kaynak olması ve, sandığının tersine, serfleştirilen köylülerin en fazla bu kaynaktan beslenmesidir. Geçelim.

Yazarımız, "Roma devleti yıkılmış ama Roma oluşumları kaldıkları yerden devam etmişlerdir" (s.100) der fakat bu "oluşumların" en önemlisi olması gereken *villa* tipi örgütlenmenin ne olduğu konusunu açıkta bırakır. Düz çizgisel bir evrimi yanlış olarak benimser (başta söyledikleriyle de çelişerek) ve bu evrimi de açıklayamaz.

Ticaret üzerinde de biraz duralım. Şu inciler de yazarımızdan: "Franklar sadece Akdeniz'e değil, tüm denizlere küsmüşlerdir. Veya daha doğru bir anlatımla, Frank devletinin denizlerleilişkisi yoktur ve denizlerden bir beklentisi yoktur. (...) Aslında Merovenjlerin satacak malları hiçbir zaman olmamıştı" (s.147). Arapların ticaret amacıyla "Frank krallığına yerleşmemelerinin nedeni, sadece Frankların altınlarının bitmiş olmasıdır" (s.148). Böylece yazarca Merovenj döneminde tekrar canlanarak (s.146) varlığını koruyan ticaret iki yüzyıl boyunca hem de tek yönlü olarak sürdürülebilmiştir. Yazarımızın bu sayfalarda, az-buz değil, Pirenne'in Arap yayılmasının ticareti gerilettiği (ki B. Avrupa'nın Akdeniz eksenli ticareti için doğrudur) tezine karşı tavır almak istemesi de var. Ama gene yanlış zemin üzerindedir.M. Lombard'a dayanarak (s.147) H. Pirenne eleştirilemez. Kavranması gereken, Batı Avrupa'nın ekonomik merkezinin Roma'nın son yüzyılından itibaren Kuzey'e kayma eğilimi ve Arap yayılmasının da bunu pekiştirmesidir. Aslında Pirenne daha tutarlıdır. Çünkü ticaret ve kentlerin gerilemesine bağladığı feodal gelişme için, yanlış da olsa Arap yayılmasında bir neden bulmuştur. Kılıçbay aynı yaklaşımı yapar ama, nedeni de attığı için boşlukta kalır.

Bir örnek daha: *Karolenjiyen dönemde* "pazar hemen hemen hiç yoktur" (s.179). Zaten "fiyatların pazarda teşekkül etmesinin olanaksız olduğu bir ekonomidir" (s.169). "Üretimin tamamı *manoir* içinde tüketilmektedir. Ayrıca, bu engeller aşılsa bile, iç ticaret gene de olanaksızdır, çünkü kentsel talep, ortada kent kalmadığından, sıfıra inmiştir" (s.198). Esasen, Norman saldırıları da, sonuçta "tek tük kalmış kentlerin de tam anlamıyla terkedilmelerine neden olmuştur" (s.195). Kılıçbay, bazı tarihçilerin (Pirenne, Bloch) belli bir ihtiyat payı bırakarak çizdiği yanıltıcı karanlık tabloyu, hayal gücünün katkılarıyla mutlaklaştırmaktadır. Şimdilik bu konuda yukarıda yazılanlara ve Pirenne üzerine makalemize gönderiyoruz. Siyasal yapı konusundaki tutarsızlıklara ise değinemiyoruz.

Hipotetik Bir Feodalizm Modeli

Teorisyenimizin, tek feodal rant biçimi olarak gördüğü emek-rantı artık-emeğe bunu da gerekli emeğe eşitlemesi için bir dizi ayarlamalar yapması gerekecektir. Bu zor çabanın altından "başarıyla" kalkar ve sonunda hiçbir zaman ve mekanda rastlanmayan şaşırtıcı derecede hipotetik modeline veya oyuncağına kavuşur. Bu zihin cimnastiğini nasıl kurguladığını birlikte izleyelim. (Bkz. kitabında s.180 vd. ve ayrıca *Yarın*'daki yazısı.)

Köylü çiftleri (manse) : Kılıçbay'ın *manse*'lar konusunda söylediği, bunların 1-2 hektardan 20-30 ha.'a kadar genişlikte olmakla birlikte genellikle rastlananların 5-10 ile 15-20 *dönümlük* çiftlikler olduğudur. (? yani 0,5-1 ha. ile 1,5-2 ha. anlamına gelir bu, ki gerçek dışıdır; bu sayfaları -s.180-181- bırakıp çok ötedeki bir nota ulaşabilirseniz -s.214 n.41- beş ile otuz hektarlık boyutlara geçersiniz!) Yazarın 1-2 hektarlık boyutları seçtiği şuradan çıkmaktadır: *"Mansus'lar* 0,4 ha.'lık üçer dilim halinde çeşitli bölümlere dağıtılmakta ve *mansus* 'lar arasında verim eşitliği sağlanmak istenmektedir" (s.182. Şimdilik şuna değinelim; çiftin üç parçaya ayrılması verim eşitlenmesini değil üç yıllık rotasyon sisteminin uygulandığını gösterir. Oysa yazarımız bu dönemde "teknolojik duraganlığın ve artığın sabitleşmesinin" kanıtı olarak ikili nadas sistemini esas aldığını iki kez belirtir -s.169 n. 139 ve s.215. Geçekte üçlü nadas yani toprağın sadece üçte birini her yıl nadasa bırakma ileri teknolojisi, gelişmiş kilise villa'larının *reserve*'lerinde Karolenjiyen dönemde uygulanmıştır). Yazar daha sonra üç tür *manse* çeşidini sıralar (bk. geçen sayı) ama, "bunlar arasında statü farklarının kalkmağa ve angarya sürelerinin eşitlenmeye başlanmasına, Karolenj döneminin sonlarına doğru güçlü bir eğilim izlemekteyiz" der (s.181 ve 182). Ama bu yetmez; modele aykırı bazı noktaların daha önceden tasfiye olmuş olması gerekir ve gerekli ayıklamayı yapar: "Ekonominin kapanması ve pazar için üretimin sıfıra çok yakın bir düzeye inmesi sonucu, köle ve azatlı gibi unsurlar, 7. yy'da çok sayılarda olmalarına karşılık, 9. yy'da hemen hemen yok olmuşlardır. (Köle kullanımı salt pazar için üretimle mi ilişkili?) Sadece *reserve* 'de ve senyörün özel hizmetinde birkaç tane kalmıştır. (...) Köleler ve azatlılara *mansus* verilerek, senyöre angarya ile yükümlü serfler haline dönüştürülmüşlerdir" (s.186). Böylece statüleri eşitlenmeye başlayan "serf tarlalarının *(mansus)* , toprağın verimliliğine ve aile büyüklüğüne göre (s.214) değişen ölçülerde olması, artık ürün-gerekli ürün eşitliğini sağlamak için ikinci zorlama adımdır.

Şimdi Kılıçbay'ın söylemediklerine gelelim. Geçen sayıdaki açıklamalarımıza şunları ekleyeceğiz:

1) *Manse* üç ayrı özelliği birleştirir. Birincisi bunun bir *mali birim* olması yani efendi *(dominus)* hesabına ödenecek belirli yükümlülükleri taşıyan toprakların bütünü olmasıdır. İkincisi, bunun bir aile *işletme birimi* olmasıdır. (Normal olarak *manse* bir aile tarafından işlenir. Bunun için *manse* büyüklüğünün bir ailenin gereksinimlerine yetecek boyutta

olması esas gibi gözükür. Buna gereğinden fazla itibar edilmemesi gerektiği aşağıda ortaya çıkacaktır.) Üçüncüsü, *manse* 'a genellikle *komünal kullanma hakları* da bağlıdır: Efendinin korusunda domuz semirtmek, yakacak odun kesmek, *reserve* 'in fundalık ve batak arazilerinde hayvan otlatmak; henüz çok genelleşmemiş olmakla birlikte, hasattan sonra, çevrili olmayan tarlalarda (açık tarla sistemi) ve nadas alanında hayvan otlatma hakkı da bunlara eklenir.[22] (Yazarımıza göre feodalitede kullanma hakları yoktur -s.178 n. 157 ve s.213,220-; açık tarla sisteminin nedeni ise -s.217- *"manoir* üzerindeki verim farklılıklarına göre, serf başına düşen angarya süresini farklılaştırmamak içindir"!)

2) Öte yandan *manse* büyüklüğünü belirleyen birinci ölçüt, *manse* sahibinin hukuki statüsüdür. *Serbest manse* tasarruf edenler, angarya yükümlülükleri görece çok az olmakla birlikte, daha geniş topraklara sahiptirler. (Tek başına bu özellik bile,Kılıçbay'ın kurgusal modelini tepetaklak etmeye yeterlidir). Örnek verelim. B. Guerard'ın[23], Saint-Germain manastırı villalarının bütününü kapsayarak yaptığı bir araştırmaya göre, serbest *manse*'ların ortalama büyüklüğü 10,6 hektara ulaşırken, ağır angarya yükümlülüğü ile bağımlı *manse*'ların *(manses serviles)* genişliği 7,4 hektarda kalmaktadır. Bu farklılık bize tüm *manse*'lar için tek bir ortalama hesaplamanın olanaksızlığını da göstermektedir. İki ayrı ortalama hesaplamak da gerçeğin ancak bir yüzünü verir. Bu konuda statü içi, statüler arası, bölge içi ve bölgeler arası farklar önemini hep korumuştur. Bu, bölgeler arası verimlilik farkları veya farklı nüfus yoğunluluklarından ziyade, geleneklerin ve uzun bir evrimin etkisiyle yoğrulmuştur; *hayali* modellerin hesaba katmadığı bir nokta da, *manse* 'ların önemlice bir bölümünün zorla veya gönüllü olarak villa'ya ve senyöre bağlanan farklı genişlikteki eski küçük köylü mülkleri *(alleu)* olduğudur.[24] *Manse* 'lar arasındaki büyüklük farklarının 45 kata kadar çıkabilmesinin, verimlilik ve aile büyüklüğü ile ilgili olmadığı açıktır.

3) Yazarımızın "Batı'da feodalitenin tam egemen olduğu yüzyıllar olarak gördüğü 9. ve 10. yy'larda (s.217), çifti-çubuğu olmayan köle ve serflerin*(servi manuales, mancipia non casata)* tamamen yok olarak sadece birkaç tane kalmaları görüşü de gerçeklerle bağdaşmaz. Kılıçbay'ın pek önemsediği ortak çalışma (ekip çalışması) başta bunlar eliyle yürütülmektedir. "Ortak çalışma" tezini çürüttüğünün farkında olmaksızın, (artık emek-gerekli emek mutlak eşitliğini "kanıtlayabilmek" için) belirttiği gibi (s.219, n. 62), *servile manse* tasarruf edenler bu dönemde genellikle *reserve* 'de kendilerine ayrılmış küçük parsellerin -elde edilen ürünün tamamen senyöre kalması koşuluyla- işlenmesinden (haftada üç gün kadar ayırarak) sorumludurlar. Çoğunluk kategoriyi oluşturan *serbest manse* tasarruf edenlerin de mevsimlik bedensel yükümlülük ve bazı aynî/parasal ödemelerden başka yükümlülükleri olmadığı da gözönüne alınırsa, domanial rejimde de küçük üretimin *hakim karakter* olduğu görülür. Köle kullanımı konusunda dikkate alınması gereken bir başka nokta da, bu dönemde sadece senyörün değil iyi durumdaki köylülerin de köle veya topraksız serf kullanabilmeleridir.[25] Gerektiğinde bu konumdaki köylünün, bir köleyi veya "yanaşmayı"

mevsimlik angarya yükümlülüğü için görevlendirmesi bu sistemin mantığına aykırı değildir.[26] Önemli olan *manse* başına bir kişinin bedensel hizmeti yerine getirmesidir. Kılıçbay'ın "dört dörtlük" teorisini, eğer hala gerekliyse, çürüten bir başka olgu da, yer yer nüfus artışlarının bazı bölgelerde, bu dönemin erken zamanlarından itibaren birkaç aileyi birden barındıran manse'lar ortaya çıkarmasıdır. Manse'ın bir işletme birimi niteliğini yitirmesine neden olacak olan yarım ve çeyrek manse'ların yaygınlaşması süreci, manse birimi başına yükümlülük miktarı sabit kaldığı için (birkaç aile ortak olarak bir kişiyi tarla hizmetleri için görevlendirmektedir; buna bir de bir kadının senyörün işliğinde çalışması eklenmektedir) serf topluluğu üzerindeki angarya yükünü azaltacaktır. Bu durum, senyörün X. yy. sonlarından itibaren köylülere *reserve* 'inden yeni parseller dağıtarak ve daha ziyade ürün-ranta dayanarak feodal rant kütlesini artırma eğilimlerine yol açacaktır.[27]

4) Bu dönemin büyük tarımsal mülklerinde bedensel hizmetlere bu kadar fazla gereksinme duyulmasının nedeni, bol toprak kıt nüfus ilişkisinden ziyade üretimin teknik koşullarının geriliğiyle bağıntılıdır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, çeşitli serf statüleri arasındaki farklılıkların hangi ortak payda üzerinde birleşilmesiyle azaldığıdır. (Hiçbir zaman tamamen yok olmazlar). Yazarımız bunun yoğun angarya yükümlülüğüne doğru olduğunu ima etmektedir. Oysa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, statü farklarının azalması ve serflerin farklı konumlarının birbirine yaklaşması, ürün-rant kategorisinin ağırlık kazanması ortak temelinde XI. yy'a doğru hakim eğilim olmaktadır. Bu eğilimin ikinci bir yönü de, o zamana kadar bu hareketin dışında değişik ölçülerde özerkliklerini koruyarak kalabilmiş olan özgür köylüleri de serfleşme girdabına sokmasıdır.[28]

Villa ve reserve- Önce yazarımızın veciz sözlerine yer verelim: "Feodalitenin oluşum döneminde, *manoir* 'ın (villa'nın bütünü) ne kadarının reserve'e ne kadarının serf tarlalarına ayrıldığı kesinlik kazanmamıştı. Feodalitede bu bire bir olmuştur. Yani işlenebilir alanın yarısı reserve yarısı da serf tarlalarıdır. Bunun böyle olması, feodal rantın oluşmasıyla ilgilidir ve başka türlü olması da mümkün değildir". Kılıçbay bu derece iddialı bir önermeyi hiçbir kaynağa dayanmadan yapabiliyor. Ama yapmak zorunda, çünkü spekülatif teorisini oturtacağı temel dayanaklardan birisi budur. Önce villa büyüklüğüne değinelim. Yazar, 8. yy'dan itibaren "villa ölçekleri sabitleşecektir" (s.136) dedikten sonra "işletmelerin çoğu 2500 hektardan büyüktür; 10.000 hektar olanına bile rastlanmaktadır" (s.212 n.32) demekte. Çelişki bir yana, villa ölçekleri konusunda bir ortalama hesaplamak olanaksızdır. Çoğunun 2500 ha.'dan büyük olduğunu söylemek ise desteksiz bir atıştan başka birşey değildir. (Yazarın kaynaklar arasında saydığı M. Bloch'u -1968, s.336- daha iyi okumasını salık veririz). Biz yelpazeyi genişletelim: Villa ölçekleri 40 hatta 20 hektardan 18.600 hektara kadar değişebilmektedir![29] Bu büyük farklılıkların işletme biçimlerindeki farklılıkları da beraberinde getireceğine kuşku yok. Kral Sofu Louis'nin kızı Gisele'in çeyizini oluşturan bilinen en büyük *villa*'nın ne kadarının işlenebildiğini kestire-

bilmek bile sorun. Biz bilinebilen örnekler üzerinde duralım. Koru veya ormanı da kattığımız zaman *reserve* alanının birçok durumda (her zaman değil) manse'ların toplam alanına yakın bir genişliğe ulaştığını söyleyebiliriz. Sadece işlenen toprakları aldığımızda ise *(terra arabilis) reserve* oranının 1/4 ile 1/2 arasında değiştiği görülecektir. Bu oran genellikle yüzlerce hektarlık bir alana tekabül etmekte, gerçekte ise 14 hektardan 1.000 hektara kadar değişebilmektedir.[30] Bire birlik bir orantının ne denli zorlama olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Esasen sınırlı bir alanda geçerli olan "klasik" domanial rejim, bir de sadece bire birlik oranın yaklaşık olarak tuttuğu villa'lara indirgenirse, bölgesel bütünlük bile göstermeyen birkaç adacık üzerinde feodalizm teorisi inşa edilmiş olur. Germanya, Lombardiya ve hatta Paris havzasının senyörlüklerini incelemeye aldıktan sonra, G. Duby şöyle diyor: "Karolenjiyen çağın tarımsal ekonomisinin ister istemez çok hipotetik olarak yeniden inşasında, "domanial rejimin" özü yapılan çiftleri domaine'e bağlayan angarya bağına, köylü "evleri" ile efendininki arasındaki emek ortaklığına, belirleyici bir yer atfetmek ihtiyatlı bir yol mudur? Birçok bölgede, bu tür bir işletme rejiminin hiç tanınmıyor olmasa da, en azından tamamen istisna olduğu görülmektedir".[31] Başka bir ünlü tarihçiye de kulak verelim: "Feodalite, Karolenjiyen çağlarda filizlenme halindedir; ama bin yılı civarında (yani XI. yy. eşiğinde) serpilir".[32] Bu tarihçiler yazarımızın pek itibar etmediği marksist tarihçilerden de değillerdir.

Feodal mülkiyet biçimi- Sözü gene J. Le Goff'a verelim: "Batı Ortaçağı insanlarının çoğunun ufku, bazen yaşamları boyunca, bir orman kıyısından öteye geçmiyorsa da, Ortaçağ toplumunu yerleşik, hareketsiz, korularla kuşatılmış toprak köşelerine bağlı olarak tahayyül etmemek gerekir. Ortaçağ insanlarının hareketliliği aşırı ve şaşırtıcı olmuştur. Bu açıklanır birşeydir. Maddi veya psikolojik gerçeklik olarak mülkiyet, Ortaçağda hemen hemen bilinmemektedir. Köylüden senyöre kadar her birey, her aile genişliği değişen geçici tasarruf veya yararlanma haklarına sahiptir. Herkes, üstünde, kendisini şiddet yoluyla toprağından -köylü çifti veya senyoryal fief- edecek bir efendi veya hak sahibine bağlı olmakla kalmaz sadece, ama bizzat hukuk da senyöre serfin veya vasalin toprağını -bir eşdeğerini (bazen ilkinden çok uzakta) vermek koşuluyla- alma yasal olanağını tanır".[33] Bu konuya *Yarın* 'ın geçen sayısında değindiğimiz için geçiyoruz. Şimdi diğer üretim araçlarının, iş araçlarının durumuna gelelim. Kılıçbay, sağa-sola çattığı bir dipnotunu (s.232 n.98, ayrıca bkz. s.233-235 ve 211) şöyle noktalar: "Ancak çözülme döneminde kiracı çiftçi üretim aracına sahip olmuştur. Bunun dışında, doğrudan üreticinin üretim aracına sahip olduğuna dair bir örnek yoktur. Yazarımızın feodalizmi bütünüyle alt-üst etmesi için bunu da alt-üst etmesi gerekmektedir.

İlk önce, serfin üretim aracına sahip olmasının maddi koşullarını belirleyelim. Ele alınan dönemde (IX. ve X. yy'lar) serfin kullandığı iş araçları, genellikle tarım emekçisinin bizzat kolayca imal edebileceği türden basit tahta araçlardır. Bunların senyörün işliklerinde üretilip köylüye satılması veya emanet edilmesi gibi bir durum söz konusu

değildir. Demir pek az kullanıldığı gibi, *reserve* 'lerde demir pulluk kullanan henüz az sayıdaki villa'larda da demir işleme işlikleri son derece istisnaidir.[34]

Bununla birlikte, iş araçlarına sahip olma bakımından farklı statülerdeki serflerin farklı konumları söz konusudur. *Servile* statüdeki serflerin yükümlülükleri esas olarak el emeği türünden angaryalara denk düştüğünden, bunların ilke olarak çeki hayvanları ve saban gibi önemli iş araçlarına sahip olmaları gerekli değildir. Tarımsal araç donanımı, Kuzey'in ağır, nemli ve derin topraklarına uygun olmadığından, Akdeniz kökenli karasabanın toprağı alt-üst etmeden ve havalandırmadan çizdiği çizgiler yeterli değildir. Bu yüzden sabanla sürme işleminin mutlak takviye edilmesi gerekir. Bunun için, el aletleri ile (çapa) donanmış *serviles* ve topraksız serflerin bir bahçe tarımı yaparcasına sürme işlemini tamamlamaları gerekir.[35] Bu dönemdeki ağır bedensel yükümlülüklerin temel nedeni işte budur. Buna karşılık, farklı bir ekonomik ve hukuki düzeyde olan özgür kökenli serfler, *tüm* iş araçlarına (çeki hayvanları ve saban dahil) sahiptirler. Esasen bunlara düşen mevsimlik angarya hizmetleri, kol emeği türünden olmayıp, sabana veya arabaya koşulmuş hayvanlarıyla sürme ve taşıma işlemlerine vazgeçilmez bir destek olma şeklindedir. *Reserve*'in teknik donanımına çok önemli katkıları olan bu serflerin, hayvan beslemeye de elverecek oldukça geniş manse'lara sahip olmaları anlamsız değildir. Bu iş araçlarının köylü çiftlerinde olduğu kadar *reserve* 'in hizmetinde çalıştıkları zamanlarda da yıprandıkları açıktır. Aşınma ve yıpranma maliyeti de araçların sahibi köylüye aittir.[36]

Feodalitenin Çözülüşü ve Kılıçbay Teorisinin Sonu

Kılıçbay, "teorisini" emeğin toprağa göre nisbi kıtlığına dayandırdığından, feodalitenin "çözülüşünü" açıklamak içinde başka neden aramasına gerek kalmayacaktır ve zaten arasa da, önceki sınırlı varsayımları yüzünden bulamayacaktır. Herşey "12. ila 14. yy'lar arasında Avrupa'da yaşanan nüfus artışına", dolayısıyla tersine bir gelişmeyle, "toprağın emeğe göre nisbi kıtlığı"nın hakim olmasına bağlanacaktır (s.222 vd). Ancak bu iddianın yetersizliğinin farkına varır ve şu bahaneye sarılır: "Feodalitenin çözülmesini nüfus dengeleriyle açıklamak istemiyoruz. Zaten feodalitenin çözülmesinin incelenmesi bu çalışmanın kapsamının dışındadır" (s.223 n.74). Kılıçbay, görüldüğü gibi, nüfus artışını bağımsız bir değişken olarak alarak Pirenne'le buluşmaktadır. Ancak, "feodal" dediği kısa dönemin sınırlarını biraz olsun genişletebilmek için, başka bir önemli önermesinin çiğnenmesi pahasına (emek-rantın XI. yy'dan sonra azalması), nüfus artışını XII. yy. sonrasına yerleştirir. (Oysa Pirenne nüfus hareketindeki yeni dinamizmi, doğru olarak X. yy. sonuna koyar). Bu da yetmez, "12. yy'ın başında nisbi anlamda toprak o kadar bol, emek o kadar kıttır ki, toprağın belirli bir

değişim değeri bile yoktur" (s.223 n. 72) diyerek gerçeklerle bir kez daha ters düşmek pahasına XII. yy'ı da zorlar.

Nüfus konusuna tekrar dönerek şu saptamaları yapalım: 1) Batı Avrupa nüfusu X. ve XIV. yy'lar arasında iki kat artmıştır. X. yy. öncesinde de nüfus artışının yaşandığı ve bunun ihmal edilir düzeylerde olmadığı, birbirleriyle uyuşan yeni nüfus tahminlerinden çıkan önemli bir sonuçtur: "J. C. Russel'e göre, Batı Avrupa'nın nüfusu 600'lere doğru 14,7 milyon iken 950'de 22,6 milyona ve 1348'deki büyük Veba salgınından önce 54,4 milyona çıkmıştır. M. K. Bennett'e göre, artış, tüm Avrupa için, 700'e doğru 27 milyondan bin yılında 42'ye ve 1300'de 73'e ulaşmaktadır".[37] Esasen, Karolenjiyen dönemdeki çok yönlü atılımın, bir nüfus artışıyla desteklenmeden söz konusu olamayacağına tarihçiler dikkat çekmektedirler. 2) Herşeye rağmen, X. yy. öncesinde ve sonrasında da nüfus büyüklüğünün sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak birim alan başına nüfus yoğunluğu hesapları yaparak da feodal üretim tarzının nüfus yasasına varılamaz. Birinci dönemde, emek gücüne duyulan büyük gereksinme sonucu, görece çok yoğun nüfuslu köyler ve villa'lar, bütünüyle boş alanlarla tezat teşkil edebilmiştir.[38] Üretici güçlerin veri düzeyinde ise, toprağın görece bol olduğunu savunmak mümkün değildir. Nitekim, X. yy. sonundan itibaren hem yeni toprakların üretime açılmasını hem de nüfus artışını mümkün kılan, teknik üretici güçlerin genel düzeyinin yükselmesi temelinde üretim artışları ve bu gelişmenin yeniden hız verdiği nüfus artışı/teknik gelişme/işlenebilen toprak alanının genişlemesidir. Bu sarmal hareket kentsel ve ticari gelişmeyi de harekete geçirerek büyümüş ve feodalite yeni bir dengeye vararak kendisini yenilemiş ve ilk defa tüm toplumu kucaklayacak bir güce erişebilmiştir.

Kılıçbay, "feodal üretim tarzı teknolojik iyileşmeyi dışlar" (s.216) n.50) anlayışına mutlaka sarılması gerektiğinden, gerek teknolojik iyileşmeyi gerekse de yeni toprakların tarıma açılmasını XII. ve XIII. yy'lara yerleştirerek (s. 169-170, n. 139-140) sadece feodaliteyi değil, XI. yy'dan sonraki tüm görünür değişmeleri de (kentler, ticaret, nüfus gibi) açıklayamaz duruma düşer. Ama Kılıçbay, kapitalizmini de, önceden hiçbir birikime (hem üretici güçler genel düzeyinin yükselişi anlamında hem de saf anlamında; çünkü yazarımız serfler için hiçbir birikim olanağını ve hiçbir servet farklılaşmasını kabul etmez) izin vermeden XIII. yy'dan itibaren başlatmakta sakınca görmez (s.79). Aslında Kılıçbay, kentsel gelişmeyi de kapitalist ilişkilerin doğmaya başlamasıyla ilişkilendirerek (s.230 n.95), kapitalizmi XI. yy'a kadar götürmekte ve farkında olmadan kendi kendisini ve Pirenne'i aşmaktadır.

Kılıçbay'ın Osmanlı toplumsal formasyonunu daha iyi açıklayabilmek için ele alıp değerli katkılarını esirgemediği feodal toplum örneğini yeterince aydınlatıcı bulabilirsiniz. Biz de bunu düşünerek bu konuya iki cümleyle değineceğiz sadece. Kılıçbay, Osmanlı toplumunu "kendi kendisinden başkasına benzemez" diye tanımlayan akademik Osmanlı tarihçilerinden daha yeni birşey söylemez. 50 yıldır yinelenen

görüşlere tek "katkısı" tarihçilerin saptadığı nüfus büyüklüklerini kendisine göre yorumlayarak Osmanlıda, feodalitenin aksine, nüfus/toprak ilişkisinin nüfus bol toprak kıt şeklinde belirdiğini, bu nedenle de feodaliteye geçilemediğini savunmasıdır. Anımsatmak için söyleyelim; Ö. L. Barkan'ın 1520-1535 yıllarının Osmanlı imparatorluğu nüfus tahrirlerinden çıkardığı sonuçlar, imparatorluğun Asya ve Avrupa topraklarının toplam 11,4 milyonluk bir nüfus barındırdığı; bunun Asya yakasında kalan bölümünün (Musul'a kadar) 5,7 milyon olduğudur.[39] Bu son rakam Fransa'nın bugünkü sınırları içinde X. yy'da barındırdığı nüfustan hayli küçüktür ve Cumhuriyet dönemimizin başındaki sınırlı nüfustan bile üç kat daha azdır, ama bunlar yazarımızın modelini istediği gibi kurgulamasına engel teşkil etmez. Kılıçbay, türlü küçük ayrıntılar çerçevesinde döndürdüğü Osmanlı incelemesinde, konuyu açıkladığından fazla karanlığa boğarak sonuçta kocaman bir soru işaretine varır. Hep feodalleşmenin ilerlediği bölgeler, kurumlar vardır, ama zinhar feodal üretim tarzı yoktur.[40] Sonuçta "Osmanlı üretim tarzı"nı keşfederek bilim dünyasına yeni bir armağan sunar.

Kılıçbay'ın, akademik tarihçi çevrelerden "hakettiği" ve herhalde beklediği aferini alıp almadığını bilmiyoruz, ama kesin olan birşey varsa o da kendisinin eski ve yeni çarpıtmaları süsleyip aktarmaktan başka yeni hiçbir şey getirmediğidir.

Son Söz

Kitabında ve kitap-makale eleştirilerinde,[41] son derece iddialı bir tutumla, tarih ve feodalizm üzerine ders vermeye kendisini pek yetkili gören ve bunu benimsetmeye çalışan yazarımız, "tarihin amatörlüğe tahammülü yoktur" özdeyişini ileri sürerek, bunun "mevhum-u muhalifini" yani "profesyonel tarihçiliği" kendisine yakıştırmaktadır. Tevazu ile arası pek iyi olmadığı anlaşılan yazarın "tarihçiliği"nin değerlendirilmesini okuyuculara bırakırken, vecizesine şu eklemeyi yapmamıza izin vermesini diliyoruz: Tarihin tahrifçiliğe ve spekülasyona hiç tahammülü yok.

Son olarak şunu söyleyelim: Son derece basite indirgeme, gerçek ve tarih dışına düşme pahasına model oluşturma çabaları, biraz karmaşıklaştırılan bir sunumla, bol kaynak göstermekle ve en ikna olmazları da iknaya yönelik belirli bir terminolojiyi kullanmakla, etkileyici olmayı başarabilir. Hipotetik varsayımlar ve herşeyi modele uydurma, uymayanları dışlama anlayışı için, iktisat biliminde de görüldüğü gibi, elbette her türlü spekülatif modelleştirmenin yolu açıktır. Ama bütün bunlardan bilim yapılabilmesi, tarih biliminin, iktisat tarihi disiplininin bunlardan birşey kazanması mümkün değildir.

Temel açıklamalara yer veremeden ele aldığımız konular, bir yığın yabancı sözcüğün de zorunlu kullanımıyla, bunlarla ilk kez karşılaşan okuyucunun özellikle bir sanat dergisi okuyucusunun sabrını zorlamış

olabilir. Bu eleştiri yazısını biraz sert bulanlar da olabilir; ama belirtelim ki, eleştirinin dozu her zaman eleştirilenin kendi üslup ve iddialılığı ölçüsüne göre ayarlanır. Okuyucunun, kendisine sunulan kitap ve yazılar hakkında en geniş değerlendirmelere ulaşma hakkına da artık gereken saygının gösterilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Bir makalenin sınırlılığı içinde feodalizm konusunun tüketilemeyeceği açıktır. Bu eleştiri yazısı, bilimsel düzeyin ve titizliğin ne olması gerektiği konusunda bir fikir verebilmişse ve okuyucuyu yeni okumalara yöneltecek bir ilgiyi harekete geçirebilirse görevini yeterince yapmış sayılacaktır.

Feodalizm Tartışmalarında İleri Bir Adım: Kabileden Feodalizme

H. Berktay'ın *Kabileden Feodalizme* adlı kitabı, feodalizm konusunda günümüzün en geçerli değerlendirmelerini yapmış olan çağdaş tarihçilerin yorumları ışığında feodal üretim tarzının (F.Ü.T.) özüne inen önemli bir çalışma. Uzun döneme yayıldığı anlaşılan bir birikimin, ciddi ve titiz çalışmaların, sağlam bir kavrayışın ürünü.

Berktay, "Önsöz"ünde şöyle diyor: "Ana temam, kabile toplumuyla kapitalizm arasındaki esas ve en evrensel üretim tarzını feodalizmin meydana getirdiği, fakat insanlığın feodalizme geçişinin ve çeşitli feodalizmlerin gelişmesinin eşitsiz birçok çizgilik içinde gerçekleştiği; dünyanın pekçok köşesinde, eski kollektivizmin doğrudan doğruya feodalizm yönünde (değişik tempolarda) çözülmesine karşılık, sadece bir yerde araya köleci bir aşamanın girdiği, bununda Akdeniz bölgesinin özel koşullarıyla ilgili olduğudur. Bu sentezi, iki önemli yan fikir: a) ayrı bir "Asyatik" *üretim tarzı*nın mevcut olmadığı; b) XV.-XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun da feodal üretim tarzına dayandığı önermeleri destekliyor" (s.12). H. Berktay, tarih öncesinin ve İlkçağın ilkel topluluk ve köleci toplumlarını, dilimize de çevrilen G. Thomson'un[42] rehberliğinde incelemekte ve buradanda, M. Bloch ve G. Duby gibi son elli yılın en önemli Avrupa Ortaçağı tarihçilerinin izini sürerek "genel bir feodalizm teorisinin ana hatlarını" ortaya koymaya çalışmaktadır. M. Bloch'un yakında dilimize de çevrilen son kapsamlı çalışmasından[43] Berktay'ın haklı olarak daha önemli gördüğü ilk önemli eserinden[44] aktardığı, "kabile veya klan reisliğinin manor lordluğuna dönüşmesinin oldukça basit mesele olduğu" (s.268-269, 351) görüşünün de gösterdiği gibi, feodalizmin salt Roma toplumunun dönüşümünden türeyen Batı Avrupa'ya özgü partiküler bir tarz olmadığı, çok sayıda tarihçinin öteden beri dikkatleri çekmeye çalıştığı bir husustur.

Tartışmacı bir yaklaşımı hiç elden bırakmayan H. Berktay, feodalizmin ne olup ne olmadığı konusunda çok aydınlatıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Feodalizm konusundaki yanılgıların (aşırı ampirisist ve bilinemezci görüşlerin, dar hukuksal-formalist yorumun, ekonomik temele

ilişkin hataların, feodal ekonomiyi doğal ekonomiye eşitleyen görüşlerin) sergilendiği sayfaların (s.279-327) yanısıra, üretim tarzı kavramını üstyapıyı da içeren daha geniş kapsamdaki soyut toplumsal formasyon kavramıyla yanlış olarak özdeşleştirmeden, Asya üretim tarzının teorik olarak savunulamayacağını ve Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını vurgulayan görüşleri de çok uyarıcıdır.[45] (s.35-43, özellikle n. 42; ayrıca s.303).

Kabileden Feodalizme 'nin, her kitap için olabileceği gibi, eleştirilmesi gereken yanları da yok değil. Bu çalışmada göze çarpan aksaklıklar, kanımızca büyük ölçüde yazarın çeşitli zamanlarda kaleme alınmış ders notlarının çok kısa bir sürede yayına hazırlanmasından kaynaklanmakta. Bu durum, bazı tekrarlara, kitabın sistematiğinin yer yer aksamasına, doğru yapılan saptamaların bazan aceleye getirilerek hatalı veya yetersiz açıklamalara dönüşmesine yol açabilmiş. Burada bunlara kısaca değinirken, ileriye dönük bazı öneriler de oluşturmaya çalışacağız.

Bir sentez çalışmasının çok geniş bir tarihsel kesit üzerine yayılmasının yadırganacak yanı yoktur. Belirli bir tez etrafında yoğunlaştığı sürece bunun açık üstünlükleri olduğu da söylenebilir. (Berktay'ın çalışması da bu türdendir). Ancak bu tür ele alışların belirli sakıncaları taşıması da kaçınılmazdır. Sosyo-ekonomik evrimin önemli bazı uğrakları ya tamamen bir kenara bırakılacak veya yeterince işlenemeyecektir (Berktay bunun bilincindedir: s.12).

Kabile toplumunun çözülmesinin genel olarak feodalizme doğru bir evrimi öne çıkardığı ve bunun köleciliğe doğru olan yönelişten çok daha evrensel olduğu tezi bugün, Berktay'ın da değindiği gibi, birçok tarihçinin dikkatlerini yoğunlaştırdığı bir araştırma ekseni olabilmiştir. Biz bu tezin, Berktay'ın biraz aceleci olarak verdiği hükmün aksine, Sovyet tarihçileri arasında da son onyıllarda giderek daha fazla taraftar bulduğunu belirtelim. Bunun en azından bir örneği, Tükçeye çevrilmiş olan bir derleme içinde de yer almıştır.[46] Melekechvili'de de olduğu gibi, Eski Doğu'nun erken feodal toplumları genellikle "proto-feodal" kavramıyla karşılanmakta ve Ortaçağ'ın olgun feodal toplumlarıyla birlik noktaları yanında ayrılık noktaları da belirtilmek istenmektedir. Berktay da proto-feodal kavramını benimsemekte, ama feodalizmin özüne ilişkin teorik bir yaklaşım yapmak gerektiğinde, kanımızca çok haklı olarak, tüm gelişme, aşama ve evreleri oldukça iyi bilinen Batı Avrupa feodalizmini analizinin çıkış noktası olarak almaktadır (s.329-330). Gerçekten, nasıl ki İngiltere somut örneğinin incelenmesi ile genel bir kapitalizm teorisine ve kapitalizmin ekonomik yasalarına ulaşılması öteki kapitalist toplumların ve bunların özgüllüklerinin incelenmesine engel olmamışsa, Batı Avrupa feodalizminden yola çıkılarak oluşturulacak bir feodalizm teorisi de feodalizmin almaşık varyasyon ve biçimlerinin yok sayılması anlamında değildir. Bizzat Batı Avrupa feodalizmi de bu varyasyonlardan -üstelik türdeş olmayan- birisidir. Yalnız, proto-feodal olarak tanımladığımız toplumlar konusunda daha fazla güçlükle karşılaşılacağı da açıktır. Proto-feodalizmin görece özerk ve özgün karakterini ve

gelişme dinamiklerini aydınlatma çabaları ve bu konuda atılacak her yeni adım bu yüzden büyük değer taşımaktadır.[47] "Her feodal toplum için diğerleriyle ortak maddi temeller"in belirlenmesi, örneğin "belli bir teknik eşiğin" (s.233) ortak alınması, Mezopotamya örnekleriyle XI. yy. sonrası Batı Avrupa ve XV.-XVI. yy'ların Osmanlı toplumları açısından bir genellemeye varılmak gerektiğinde bazı güçlükleri ortaya çıkarabileceğinden, proto-feodalizm kavramının geliştirilmesi kanımızca önemli bir araştırma alanı olarak ortada durmaktadır.

Daha mütevazi birtakım alanlarda ise *Kabileden Feodalizme* 'nin şimdiden geliştirilebileceği inancındayız. Modelleştirme arayışında temel alınan Batı Avrupa'da (özellikle kıta Avrupa'sında) F.Ü.T.'nın gelişimini açıklayabilmek ve bunun için de, her üretim tarzını somuta uygulamada yapılması gerektiği gibi, üretim tarzını kendi içinde görece özerk alt aşamalar halinde kavramak/incelemek ve bir aşamadan diğerine (bilhassa şekillenme aşamasından olgunluk aşamasına) geçişin nedenlerini sistemli olarak açıklayabilmek önem taşımaktadır. Bu yönde bir çabanın F.Ü.T.'nın evrensel yasalarının bulunup çıkarılması veya sistemleştirilmesinde önemli katkılar sağlayacağı da söylenebilir.

Üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimlerinin üretim ilişkilerinin tanımlanmasında oynadığı merkezi rol (bkz. *Yarın* 'ın Ekim sayısı) ve salt hukuksal/siyasal ilişkiler çerçevesinde kavranamayacakları gerçeği sayfa 309-317'deki tartışmaları izleyebilmek için, yer yer değinildiğinden (s.331 ve 346) daha geniş ve bütünsel bir yaklaşım içinde ele alınabilirdi kanısındayız. Keza, feodalizmin özüne ilişkin tesbitlerin geliştirileceğini beklerken (s.332 vd.), yazarın tekrar feodalizm veya Osmanlı toplumu konusundaki aykırı görüşlerle hesaplaşmaya girişmesinde görüldüğü gibi (bunlar gereksizdir ve ilginç değildir demiyoruz) çalışmanın sistematiğini aksatan yerler, ders notlarından kitaba geçişte giderilemez miydi sorusunu akla getirmektedir.

Bize göre yetersiz işlenen konular arasında kullanım değeri üretimine ayrılan sayfaları (s.122-126); değişim değeri üretimini, genellikle sıkça yapılan bir hatayla, çok kolayca pazar için üretimle özdeşleştirici bir anlayışı gösterebiliriz. Öte yandan, Roma'nın işlenmesinde M. Selik'in el kitabına[48] fazla bağlı kalınması (s.202-215), *kolon* 'un evriminin yeterince izlenmemiş olması (s.239-241) bu boyutta bir kitapta göze çarpan yetersizlikler.[49]

Bizim paylaşmadığımız bir görüş ise, "ürün-rantın ne köleliğin ve ne de kapitalizmin bir unsuru olmayıp sadece feodalizmin ayrılmaz bir özelliğini meydana getirdiği ve ürün-rantın gözlendiği hemen her zaman ve mekan diliminde, dar bir yörede gözleniyorsa sırf o dar yörede, ne kadar gözleniyorsa o kadarıyla, bir parça feodalizmden; feodal, proto-feodal ya da yarı-feodal bir ilişkinin varlığından şüphe edebiliriz" görüşü (s.343). Özellikle günümüze aktarıldığında ve ortaklık ilişkisinin her türüyle ilişkilendirildiğinde, bu önermenin yanıltıcı sonuçlara varması mümkündür. Ortakçılık, feodalizmin çözülüş ve geçiş aşamalarının ortaya çıkardığı, ama belirli bir dönüşüme uğrayarak kapitalizmde

de varlığını koruyabilmiş bir kurumdur. Büyük toprak sahibiyle küçük üreticiyi şu veya bu derecedeki kişisel bağımlılık ilişkileri içinde karşı karşıya getirmeyen ortakçılık ilişkilerinin yarı-feodal ilişkiler kapsamında ele alınması, feodal rant kavramıyla da uyuşmamaktadır. Kapitalizmin ileri evrelerinde bile (örneğin bugünkü Fransa'da) varlığını sürdürebilen ortakçılık türünde, ürünün paylaşılması usulü artık feodal ekonomide olduğu gibi sadece toprak üzerindeki hakları dolayısıyla toprak beyine ödenen bir yükümlülük değil, ama toprak sahibinin yatırdığı sermayenin de kısmi karşılığı olabilmektedir.[50]

Bektay'ın Pirenne üzerine gerek kitabında gerekse de *Yapıt* dergisinin Ekim 1983 sayısında sergilenen ve ilginç bir rastlantı olarak bizim aynı ayın *Bilim ve Sanat*'ında yayımlanan yazımızla hemen hemen tam bir paralellik içinde olan görüşleri, doğruya ulaşmakta doğru yöntem ve kavrayışların belirleyiciliğini göstermektedir kanısındayız. Berktay'ın Pirenne konusunda, özle ilgili olmamakla birlikte, bazan yanılgıya düşmesinin ise kitabının hazırlanış koşullarından kaynaklandığını sanıyoruz.[51] Örneğin, "Pirenne, Batı Avrupa feodalizminin doğuşunu, VIII. yy'da başlayan Viking, Arap ve Macar akınlarının tahribatı yüzünden Antik ticaretin *sönmesine* eşitler" (s.234), veya başka bir yerde,"H. Pirenne'e göre (...) İlkçağ dünya ticareti, önce Cermen istilasının ilk dalgası (V. yy'ı kastederek) ... ile kesintiye uğramıştır" (s.289) derken, yanlış bir değerlendirmeye düşmektedir. Pirenne, V. yy'daki Cermen istilasının Akdeniz ticaretini kesintiye uğratmadığını, bu ticarette bir kopuşun ve Batı Avrupa'da "içe kapanışın" ancak VII.-VIII. yy'larda Arap istilasının etkisiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Viking (Norman) saldırıları ise IX. yy'da ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında yer almaktadır. Karpatları ancak 896'da aşan Macarların saldırıları ise X. yy'ın ilk yarısında etkili olmuştur. Norman ve Macar saldırıları Pirenne için, feodalleşmeyi başlatıcı değil, kentsel-ticari yaşama son darbeyi vurarak hızlandırıcı etkenler olmuştur. Zaten, ona göre, saldırıların durduğu yüzyılın (X. yy) hemen sonuna doğru yeniden canlanma belirtileri başlamıştır.

Yukarıda üzerinde durduğumuz aksamaların boyutu, *Kabileden Feodalizme* 'nin ortaya çıkışını geciktirerek böyle bir çalışmayı daha fazla beklemeyi haklı çıkaracak ölçüde değildir. Eleştirilerimiz, daha ziyade, belki ilerde düşünülebilecek bir ikinci baskı için yönlendirici olarak kabul edilebilir. H. Berktay'ın çalışması, çözümleyici ve tartışmacı bir yaklaşımla özellikle XIX. ve XX. yy. Batı Ortaçağ tarihçiliğinin aşılmış tezleri yanında önemli yeni katkılarını da Türk okuyucusu önüne getiren ve ülkemizdeki feodalizm tartışmaları için kanımızca artık gerisinde kalınamayacak yeni bir başlangıç noktası oluşturan,[52] üzerinde önemle durulması gereken bir çalışmadır.

Oğuz Oyan

NOTLAR

22

G. Fourquin (1971), 70-71 (Orman üzerindeki ortak kullanma haklarının barbar kökeni için bkz., aynı yerde, 33-34); H.K. Takahashi, "Contibution a la discussion", in Dobb-Sweezy vd. (1977), c.1, 102-103.

23

Aktaran G. Furquin (1971), 71 ile J. İmbert-H. Legoherel. **Histoire economique des origines a 1789,** 2.bs. Paris. PUF, 1970. 126; G. Duby (1962), c.1, 91-93.

24

G. Fourquin (1971), 72. G. Duby (1962, aynı yerde), ayrıca alım-satım, parçalanma. içe ve dışa göçlerinmanse boyutlarının çok farklı olmasındaki rolünü belirtir.

25

G. Duby (1962), c.1, 101-102. Ayrıca, serf ailelerinden **manse** başına bir kişinin ekip çalışmalarına katılması günlük olmaktan ziyade mevsimliktir (Duby, 105). Bununla birlikte, **manse servile** tasarruf edenlerin başka bazı angaryalarada koşulması konumları gereği doğaldır. "Feodalitede köle yoktur" (s.170 n.140) diye kestirip atan Kılıçbay için şunu da ekleyelim: Saint-Germain manastırına bağlı villalardaki toplam 1646 **manses** içinde 1430' serbest **(ingenuile) manse**'lardır (J. İmbert ve H. Legoherel-1970 126). Bu durumda, **reserve**'in işlenmesi için köle ve topraksız serf kullanmak zorunda olan bu villaların, **domanial** rejiminin en geçerli sayıldığı bir bölgede yer aldıklarını belirtelim. (bkz. aynı yazarlar, 125, 127).

26

G. Duby (1962, c.1, 94, 105; J. İmbert ve H. Legoherel (1970), 131-132.

27

R. Hilton (1977), 20-24; aynı yazar (1977/1953), 163-164; M. Bloch (1968), 352; G. Duby (1962), c.2, 416-419, 436 vd.; vb. Burada bir eğilimden ve bunun nedenlerinden yalnızca birisinden söz ediyoruz. Daha kapsamlı bir açıklama başka bir yazının konusu olabilir.

28

Çok şematik bir tablodan kaçınmak gerek. X. yy'daki istikrarsızlık ortamında sayıları azalan **alleu** sahipleri, toprak açmalarının ve nüfus artışının hızlandığını izleyen dönemde (XI. yy. ve sonrası), tekrar oluşacaklardır (aynı kökenden gelmeseler de); ama senyörlerin bunlar üzerindeki ekonomik tahakkümü **(ban)**, tüm ürünlerini kendilerine ayırmalarına izin vermeyecektir. Bkz.: G.Duby (1962), c2, 379-380-402; E. Perroy (1961), 248-250. Almanya ve İngiltere'de eski statü farkları genellikle XI-XII. yy'larda da korunmuştur. Fransa'da dahi, topraksız serflerin XI. yy'da birdenbire kaybolmadığı gerçek. Ayrıca **yeni** toplumsal farklılaşmaların sürekli ürediği bir toplumsal dinamizm ortasında olunduğu unutulmamalı.

29

G. Fourquin (1971), 67; e. Perroy (1961), 122.

30

G. Fourquin, 69 ve J. İmbert-H. Legoherel, 127.

31

G. Duby (1962), c1, 122-123.

32

J. Le Goff (1967), 124.

33

Aynı yerde, 172.

34

G. Duby (1962), c.1, 74-78; J. Le Goff (1967), 258-262. XII. yy. İngiltere'sinde **reserve**'e ait pulluk-çeki hayvanı sayısı, bu bir tekel oluşturmamakla birlikte, çok daha fazladır. (Duby, c.2. 431) Ancak İngiltere, genel Avrupa feodalizmi incelemeleri için ayrıksı bir örnek oluşturur.

35

G. Fouquin (1971), 36; G. Duby, c.1, 92; E. Perroy (1961), 251-252.

36

G. Duby, c.1. 92-105-106; G. Fourquin, 53 ve 75.

37

J. Le Goff (1967). 92; XI. yy. sonrası nüfus artışı için ayrıca bkz. G. Duby, c.1, 211-215.

38

G. Duby, c.1, 79. 142. 153, 213. Kılıçbay, emeğin kıt, toprağın bol. dolayısıyla yeni toprak açmalarının (XII. yy. öncesi) görülmediğini söyler. Oysa. V-X. yy'lar arasında toprak açmaları. XII. yy. ile karşılaştırılamayacak ölçüde olsa da. hep görülmüştür. Yeni villaların oluşumunun, eski köyleri yutmak yanında, bir kaynağı da budur. Bkz.: G. Fourquin (1971). 28-33, 64; J. İmbert ve H. Legoherel, 127, 129 ve Duby, aynı yerde.

39

Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". **Türkiyat Mecmuası**, 1953/X, 1-26, özellikle 11-17; aynı yazar, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siecles", **JESHO**, 1957/1, 9-6; aynı yazarın aynı konuda birçok makalesi bulunmaktadır.

40

Kılıçbay'ın her yerde tekrarladığı "feodalleşme eğilimi"ni, yarım yüzyıl öncesinin Barkan imzalı yazılarında "derebeylik temayülleri" biçiminde, belki daha az uygun bir terminolojiyle bulabilirsiniz.

41

Bkz. **Ekonomik Yaklaşım**, 1981/II6; **İletişim**, 1982/4; **Yarın**, Temmuz 1983; **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1983.

42

G. Thomson, **İnsanın Özü**, İstanbul, Payel Yn., 1976 ve 1979; aynı yazar, **Tarih Öncesi Ege-1**, İstanbul, Payel Yn., 1983. Bu kaynaklardan özellikle ikincisiyle birlikte okunursa **Kabileden Feodalizme**'nin daha iyi anlaşılacağı kanısındayız.

43

M. Bloch (1968/939); Türkçesi, **Feodal Toplum**, Ankara, Savaş Yn., Ekim 1983. Bu çeviri konusunda şimdilik, baştaki ilk iki sunuş yazısı olmasa daha iyi olurdu demekle yetineceğiz.

44

M. Bloch, **Les caracteres originaux de l'histoire rurale française,** Paris, Lib. Armand-Colin, 1964. İlk yayını: 1931.

45

Üretim tarzı ile üstyapının karşılıklı etkileşimlerini karşılayan soyut bir kavram ("ekonomik ve toplumsal formasyon" kavramı) varken, bunun yalnızca bir yönüyle yani somut toplum tipleri için kullanılması alışkanlığı, analiz araçlarını yoksullaştırmaktadır. Bu konuda Emilio Sereni'ye başvurulabilir: "La categorie de formation economique et sociale". **La Pensée**. Ekim 1971/159, 3-49. Bu makalenin Fransa'da yol açtığı tartışma ve katkılar aynı dergiden izlenebilir: s.50-106. (M. A. Kılıçbay da. yöntemi gereği, üretim tarzı kavramını üstyapıyı da içerecek bir genişlikte kullanmaktadır.)

46

G. A. Melekechvili, "Esclavage, feodalisme et mode de production asiatique dans l'Orient ancien", in C.E.R.M. (ed.), **Sur le "mode de production asiatique"**, 2. bs., Paris. E.S., 1974, 257-277 (ilk yayını. Rusça olarak. 1966'da). Türkçesi. **Asya Üretim Tarzı** içinde. İst., Ant Yn., 1970. 273-301. Sadece "dış tiketime" yönelik çeviri kitaplardan veya 1960'lar öncesinin yazılarından yola çıkılarak Sovyetler veya Doğu Avrupa'daki tartışmaların boyutu ve içeriği konusunda sağlam bir yargıya varılamayacağını gösteren başka makalelere de başvurulabilir. Örneğin, J. Pacirka, "Discussions sovietiques", in **Recherches İnternationales** (özel sayı: **Premieres societes de classes et mode de production asiatique)**, 1967/57-58, 59-78. Aynı dergide yer alan V. Strouve, E. Varga, Y. Garouchiantz, Y. Semenov, N. Kolesnitski, I. Sellnow, E. C. Welskopf, vb.'nın makalelerine de başvurulabilir. Keza. benzeri tartışmalar için aynı derginin 84'üncü (197) sayısına da bakılabilir: **Formes**

d'exploitation du travail et rapports sociaux dans l'Antiquité classique.

47

Farklı yaklaşımların ürünleri olmakla birlikte, Mısır -Mezopotamya-İran-Çin örneklerini vassallik ve serflik gibi feodal sistemin kurumları açısından inceleyen şu makaleler derlemesi (özellikle J. Pirenne'in çok sayıda makalesi ile G. Cadascia'nın yazısı) ilginç başvuru kaynakları olarak değerlendirilebilir: Recueil de la Societe Jean Bodin, **I, Les liens de vassalités et les immunités**, genişletilmiş 2. bs., Brüksel, Ed. de la Lib. Encyclopedique, 1958 (ilk yayını: 1936). Derlemenin 1961, 1968 ve 1969 yıllarına da bakılabilir.

48

M.Selik. **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul. Gerçek Yn., 1973.

49

Köleci üretim tarzının çözülüşü ve kolonluğun gelişmesi problemlerin aydınlatılmasının yeni araştırmaların temel sorularını oluşturduğunu ve 1970'lere kadar özellikle Doğu tarihçilerinin bu sorulara yanıt aradığının tesbiti için, bkz.: P. Leveque, "Problemes theoriques de l'histoire et societes antiques", in N.C. (ed.), **Aujourd'hui l'Histoire,** Paris, Ė S., 1974, 89 (s. 71-93)

50

Çeşitli ortakçılık ilişkileri konusunda K. Boratav'ın incelemelerine başvurulabilir.

51

Başka bir karışıklık da, Fransız deyimi olan "aşağı" Ortaçağı, İngilizcenin "Erken" Ortaçağ deyimi ile karşılamakta ortaya çıkıyor (keza, Yukarı Ortaçağ=Geç Ortaçağ?; bkz. s.120 vb.) Oysa Yukarı Ortaçağ=Erken Ortaçağ ve Aşağı Ortaçağ=Geç Ortaçağ olması gerekmektedir. (Benzeri bir hata Pirenne'le ilgili yazımızda -s.31, sü.2 son paragraf- bizim de dikkatimizden kaçmıştır).

52

Yarın'ın geçen ayki Tarih sayısında yer alan ve örneğin, "köleliği kaldıran şey... makinenin ta kendisidir" diyen veya feodal ekonomiyi "doğal iktisada" bağlayan (vb., vb.) A. Timuçin'in yazısı, bize göre bu noktanın hayli gerisindedir.

Üretim Tarzı ve Feodalite ya da Epistemolojinin Önemi

Epistomolojinin Önemi

Oğuz Oyan *Yarın* dergisinin ekim, kasım, aralık 1983 sayılarında çıkan dizi makalesinde öz olarak her üretim tarzının evrensel bir kategori olduğunu kanıtlamaya yönelmiştir. Bunu yaparken de, örtülü bir şekilde de olsa, bir tarihsel kaderin varlığını kabullenmiştir. Bir tarihsel kader vardır ve her toplum onu şu veya bu tarzda izler, farklılıklar önemli değildir, çünkü soyutlama denilen bir maymuncuk vardır. Soyutlamanın düzeyi ne kadar yüksek tutulursa, benzemezler o kadar benzer hale gelir. (Nihayet, insanla taş arasında atom düzeyinde bir özdeşlik kurmak mümkündür.) Soyutlama düzeyini düşük tutan, yani benzemezlikleri de görmek isteyenler ve tarihsel tasnifleri daha sağlam kıstaslara göre yapmak isteyenler, hemen partikülarist olarak suçlanır ve ruhlar kurtarılır. Oysa, evrenselcilik yalnızca üretim tarzı tartışmalarında değil, nesnesi kaypak her zihinselleştirilmiş kategorinin sunumunda ortaya çıkan bir hastalıktır. İnsanların çoğunun karmaşıklığa direnci azdır. Düzen algılaması ise, mümkün en geniş bazda kurulmak istenir. Tekili çoğula egemen kılmak sade ruhları rahatlatacaktır.

Bilimin görevi ayrıştırmak, felsefeninki ise birleştirmektir. Madem herşeyi birleştirecektik, o halde felsefenin rahat kucağından neden koptuk? Aslında felsefe bile bu kadar birleştirici değildir ama, bilim ayrıştırabilmek ve inceleme nesnesinin özelliklerini görebilmek için felsefeden kopmuştur.

Keyfi seçilen benzerlerle *genus* 'a ulaşılamaz. *Genus* tasnif yapanın problematiğinden çıkmaktadır.

Oyan'ın problematiği feodalitenin evrensel bir tarz olmasıdır. Bunu kanıtlamak için yaslandığı metodolojik yaklaşım şöyledir: "Kavramlar tek tek bireysel olguların ortak çizgilerinin ve aralarındaki ilişkilerin bir

bütününü, bir genellemesini vermekte, yani nesnel gerçekliği yansıtmaktadırlar. Her soyut kavramda, her 'genel'de yaklaşık bir biçimde de olsa, ifade edilmek istenen bütün özel konuların özü yoğunlaşmış olarak kavranmaktadır, kavranmalıdır."

Ülkemiz aydını genelde, etiketlerle slogan düzeyinde ilişki kurabilmekte ; olduğunu ilân etiği ile fiilen olduğu arasındaki mütekabiliyeti her zaman doğrusal bir şekilde kuramamaktadır. Yukarıdaki ifade Platon veya Hegel'e hiç de ters gelmeyecek kadar saf idealist bir tavır alışı belirlemetedir. Oyan'ın kavram dediğine Platon *idea* derdi ve tek ayrılık da ortadan kalkardı. Kavramlar olguların nesnel gerçekliklerinin özü değildirler. Kavramlar, bizim olgular arasında görmeyi seçtiğimiz bağlantıların anlaşılır hale getirilme araçlarından başka şeyler değillerdir. Bitmiş, sonlu bir kavramlar evrenine ne yazık ki sahip değiliz. Herşey, kavramlar da dahil, hergün yeniden oluşmaktadırlar. Dış dünyanın her zaman, bir bakış açısına göre bir kez oluşmuş kavramlar aracılığıyla açıklanabileceğini; kavramların kapsayıcı bütünlüğünden sapmaları törpüleyerek doğruya (*idea* 'ya) ulaşılabileceğini düşünmek, idealizmin tam göbeğinde saf tutmaktır. Biz Oyan'ı bu düşünceden tenzih ederiz, herhalde kalemi sürçtü. (Bu ifadeden idealist olanları suçladığımız anlaılmasın, o düşüncenin yandaşları olanların bunları sonsuza kadar savunma hakları vardır.)

Oyan'ın bu idealist tavrı (kendi farkında değil), bilimsel tavır alışına da yansımaktadır. Oyan'a göre yukarıda anılan durum, kavramlar bütünüyle ulaşılan kavramlar sistemi için de geçerlidir. Hemen altında ifade ettiğine göre, "gerçekliğin bilimsel bilgisinin üretilmesi bir kere olmuş bitmiş değişmez bir kalıplaşma içinde düşünülemiyeceğine göre, kavramlar sistemi de hareketsiz ve durağan bir yapılanma içinde düşünülemez". Bu yaklaşımda temel bir mantıksal çelişki vardır. Bir yandan kavramlar ve kavramlar sistemi nesnel gerçekliği yansıtmakta, diğer yandan da bunlar hareketli olmaktadırlar. Acaba nesnel gerçeklik mi değişmektedir, yoksa kavramlar mı? Hangisi değişirse değişsin, kavramların nesnel gerçekliği yansıttıkları iddiası havada kalmaktadır. Çelişki vardır ama Oyan bunu epistemolojik konumundan ötürü görememektedir. Bizim daha önce de ifade ettiğimiz görüşümüze göre herşey *oluşmaktadır*. Bu nedenle nesnel gerçeğe tam tekabül eden kavramlar bizce olamaz. Ancak, Oyan'ın ifadesi idealist bakış açısından hiç de çelişkili değildir. Çünkü bu görüşe göre, iki evren vardır: İdealar ve nesneler evreni (veya numen, fenomen). İdealar aynı zamanda kavramlardır ve biz yavaş yavaş nesneler dünyasından idealar dünyasına yaklaşmaktayızdır. Bütün lineer evrimci görüşlerin kökenini oluşturan bu anlayışa göre, hareket kusurludan kusursuza doğrudur. İşte bu bağlantı içinde, Oyan'ın şu cümlesi aşikâr bir idealist anlam kazanmaktadır: "Demek ki açıklanmaya çalışılan *dinamik* gerçeklik konusunda bilimsel bilgilerimizin gelişmesine bağlı olarak kavramların da derinleştirilerek, zenginleştirilerek (dikkatinizi çekeriz, *değiştirileek* değil MAK) bu dinamik sürece uyum sağlanması kaçınılmazdır (Tekrar dikkat, kavramlar ana yapılarını bozmuyorlar, yalnızca törpüleniyorlar MAK)."

Üretim Tarzı Kavramı

Oyan'ın üretim tarzı tanımına da katılmamız mümkün değildir. Oyan'a göre, "toplumsal evrimin her aşamasında belirli toplumsal gereksinmeleri karşılamaya yönelik malların hangi tarzda yani hangi maddi üretim güçleri temelinde ve ne tür bir toplumsal üretim ilişkisi çerçevesinde üretildiğinin yoğunlaşmış bir ifadesi olan üretim tarzı kavramı, toplumun belirli gelişmişlik düzeyinin anahtarı da olmaktadır."

Bu tanımdaki belirsizlikleri belirlemek hayli zaman alacağından, bu tanımın duragan ve kesit analizine dayalı bir ifade olduğunu belirleyelim. Üretim tarzı kavramı, ekonomik olduğu kadar, tarihsel bir kavramdır da, bu nedenle de "evrimin her aşaması" gibi nesnesi son derece kaypak bir şekilde ifade edilmesine rağmen, ancak belli bir tarihsel kesiti incelemekten öteye bir becerisi olamayacağını belirleyen bu ifade, bu tanımın hareketsizliğini, yani tarihsel olmadığını ortaya koymaktadır. Oysa, tarih oluşumun bilimidir ve üretim tarzı kavramı da, biraz sonra koyacağımız çerçeve içinde, iktisadi oluşumu yakalamamıza olanak verecek şekilde formüle edilmelidir. Oyan'ın bu tanımı tarihsel olmamanın ötesinde, iktisatçıları şaşırtan hatalar içermektedir. Bir kere, yalnızca belirli toplumsal gereksinmeleri karşılamaya yönelik malların(bundan hizmetleri de anlamamıza Oyan itiraz etmez sanırım) üretimi üretim tarzı kavramı içine girmekte, diğerleri dışlanmaktadır. Yani, bireysel ihtiyaçlara cevap veren malları da herşey toplumsaldır mantığı içinde toplumsal mal saysak bile; toplumsal gereksinmelere cevap verenlerden de ancak bazıları tasnif içi kalmaktadır. Acaba hangi malların üretiminin üretim tarzı kavramı içine alınması konusunda nasıl karar vereceğiz? Bu tanımın bir başka özelliği de, çarpık ve eksik bir şekilde olsa dahi, ancak kapitalist üretim tarzına uygulanabilir nitelikte olmasıdır. Çünkü, bilindiği üzere mal (değişim değeri), kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen ürün biçimi değildir. Nihayet, üretim tarzının toplumun *belirli* (a.b.ç.) gelişmişlik düzeyinin anahtarı olması, idealist tavrın yenilenmesinden başka birşey değildir.

Oyan'ın yazısı üzücü ve ürkütücü bir şekilde Hegel damgası taşımaktadır (ama ayakları üzerine oturmamış Hegel). Tarihin soyut bir teoride çizilen aşamalara, momentler halinde mütekabiliyeti Hegelci düşüncenin bizatihi kendisidir. Çünkü, Hegel'e göre, *geist* (ruh) ile varoluştaki olguların kesişme noktaları momentler olarak görülür. Yani oluşumlar, insanın aklıyla erdiği -ulaştığı, keşfettiği, ama olmayandan yaratmadığı- durumlar *geist* 'ın ereği ile tarihin belli anlarında çakışırlar. İnsanın iradesi *geist* 'in ereğinin yanında ikincildir. Belirleyici olan *geist* 'tır ve bunun ortaya çıkışı da tarihsel momentlerdir. Oyan'ın bu görüşleri şöyle ifade edilmektedir: "Bu aşamalar, üretici güçlerin nisbeten daha geri düzeylerden daha gelişkin düzeylere doğru evrilmelerinde belirli özgün *momentlere* (belirli özellikler taşıyan sınırlı zaman dilimleri, *tarihsel evrimin uğrakları* a.b.ç.) ilişkindir."

Oyan oldukça eski bir geleneğe sadık kalarak, bir üretim tarzından bir

diğerine geçişi üretici güçlerdeki gelişmeye sıkı sıkı bağlamakta ve bizce esas olan bazı faktörleri ikincil saymaktadır: Ekonomik/toplumsal örgütlenme, mülkiyet, artık ürüne el konulma tarzı, sınıfların konumu ve tabii bazı üst doku kurumları. Burada hemen şu sorunun sorulması gerekir: Üretici güçler neden gelişir? Bu kendiliğinden midir? Yoksa bağımlı mıdır? Fazla uzatmadan, göğüs koşumunun ve ağır pulluğun Roma döneminde, rüzgar değirmeninin M.Ö. II. yy'da, buhar gücünün kullanılır hale getirilişinin M.Ö. II. yy'da bilinmelerine rağmen, bunlardan ilk ikisinin 11, 12. yy'larda, üçüncüsünün 13, 14. yy'larda, sonuncusunun ise 19. yy'da kullanılmaya başlanması nasıl açıklanır? İdealist bakış açısından elbette açıklanamaz. Çünkü, o görüşe göre, kendiliğinden gelişmeler olmalıdır ki, bir üst aşamaya terfi edilsin. Bize göre durum hiç de böyle değildir. Değişmeyi tayin edici faktörlerin kanuniyetine ulaşıldığını sanmıyoruz ve Oyansal analizde ikincil görülen faktörlerin çoğu zaman belirleyici-değiştirici roller oynadıklarını da gözlemiş bulunuyoruz.

Feodalite Üzerine

Oyan'a göre "tarihsel olarak doğrudan üreticinin toplumsal varoluş biçimi feodalizmde serfliktir". Diğer yandan biraz aşağıda ifade edildiğine göre serf statüsüne; köle, *colonus* ve özgür köylünün uzun bir süreç sonunda "tek bir statüye, tek bir toplumsal varoluş tarzına, serfliğe doğru" yönelmeleri (Oyan evrilmeleri diyor, tabii biz özgür köylünün özgürlüğünü kaybetmesindeki evrimi anlayamadığımız ve bu incelikleri kavrayamadığımız için kendi terminolojimizi muhafaza ediyoruz) sonucunda ulaşılmıştır. Bunlara tamamen katılıyoruz. Ancak, bu iki önermenin birarada okunmaları halinde feodalitede doğrudan üreticinin egemen statüsünün serf statüsü olmasının zorunlu olduğu ve bir tarzın feodalite sayılabilmesi için, daha önceki tarzların doğrudan üretici tiplerinin (köle, *colonus*, özgür köylü) tek bir statüde birleşmeleri gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Serfi diğer doğrudan üretici tiplerinden ayıran temel özellik nedir? Köle efendisine bağlıdır, toprağa değil. Topraktan ayrı olarak satılabilir. *Colonus* ise toprağa bağlıdır, topraktan ayrı satılamaz. Serf ise hem toprağa, hem de efendisine bağlıdır. Topraktan ayrı satılan veya başka bir senyöre kiralanan serflere dair örnekler, Oyan'ın bile rastlamış olacağı kadar boldur. İşte, serfi diğer doğrudan üretici tiplerinden farklılaştıran bu özellik, feodal rantın emek-rant biçiminde ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ülkemizdeki tartışmalarda görülemeyen noktalardan biri de budur. Feodalitenin oluşma süreci içinde, Oyan tarafından da anılan doğrudan üretici tipleri, tek bir statüye doğru yönelirlerken, o herc-ü merç içinde her türden rant birarada bulunmaktadır (emek, ayni, para-rantlar), serflik statüsü egemen hale geldiğinde ise, emek-rant da egemen hale gelmektedir. Ancak, Batı Avrupa'nın hiçbir yerinde, hiçbir zaman serflik statüsünün doğrudan üreticilerin tümünü kapsamına aldığı söylenemez.

Çok çeşitli adlar altında, çok çeşitli statüler varolmuştur. Ancak, bunlar feodal tarzın kıyısında kalmışlardır. Bunları da feodal üretim tarzının kurucu unsurlarından saymak, elmalarla armutları toplamak olur. Buna bağlı olarak feodal üretim tarzında serfliğin zorunlu bir unsur olarak konulmasından sonra, serfliği hiç tanımamış Osmanlı toplumunu feodal saymak nasıl mümkün olabilmektedir? İyi bilindiği, hem de çok iyi bilindiği üzere, Osmanlı doğrudan üreticisinin egemen tipi reayadır ve reaya efendiye değil toprağa bağlıdır. Bu nedenle de tam anlamıyla bir *colonus* 'tur. Eğer reayanın padişaha bağlı olduğu ve tek bir senyör sayılabilecek olan padişahın bu sahiplenişi nedeniyle, feodalitenin zorunlu koşulu olan doğrudan üreticiye kişisel olarak el konulma koşulunun Osmanlıda da yerine geldiği söylenirse, cevap olarak Roma *colonus* 'unun da devlete ait sayıldığını hatırlatmakla yetiniriz.

Diğer yandan, Oyan'ın katı serflikten gevşek serfliğe geçiş olarak yorumladığı, ama serf statüsünün gene de devam ettiğini çağrıştıracak bir şekilde ifade ettiği olay, aslında serfliğin gevşemesi değil, tıpkı feodalite öncesi doğrudan üretici statülerinin serfliğe doğru değişmeleri gibi, artık serfliğin de bir başka statüye doğru değişmesidir. Oyan'ın da çok iyi bildiğini umduğumuz üzere, serf statüsündeki değişmeler, feodal üretim tarzındaki değişmelerle paraleldir. Serf statüsündeki en önemli değişme, serfe kişisel olarak el konulmuş olmasının belirtisi ve sonucu olan, bedensel yükümlülüklerin yerini ayni ve nakdi ödentilere bırakmasıdır. Feodal dönemde efendinin *homme de corps* (vücuduyla adam)'u sayılan serf, feodal üretim tarzının değişme süreci içinde artık kendi bedenine sahip bir kimse sayılmaya başlanmış ve angarya yükümlülüğü özellikle para-ranta dönüşürken, bu durumun hukuki yansıması da, serflerin azad edilmeleri olmuştur. İlişki tereddüte yer bırakmayacak kadar açıktır: Feodalitenin oluşum döneminde doğrudan üreticiye toprak sahipleri tarafından el konulmuştur, bu ise bütün doğrudan üretici tiplerinin, tamamen değilse bile çoğunlukla, feodalitenin zorunlu kurucu unsurlarından olan serf statüsünde birleşmelerine yol açmıştır. Serf, statüsü gereği 'toprak sahibine kişisel olarak bağımlı olduğundan, feodal rant emek-rant olarak ortaya çıkmıştır. Feodalitenin bir başka tarza dönüşme süreci içinde, serflik statüsü korunamaz olmuş ve para-rantın egemen olduğu her yerde, serfler azad edilmişlerdir. Demek ki, para-rant serf statüsünün ve dolayısıyla da feodalitenin bir kategorisi olamamaktadır. Ayrıca, bu serflerin çoğu eski kölelerin azad edilenlerinin torunlarıdır. Acaba neden, andığımız ilişkiler içinde birkez daha azad edilmektedirler? Bu çok açıktır, azad denilen olay, serfin toprak sahibinin *homme de corps* 'u olmaktan çıkması, yani angarya yükümlülüğünden kurtulması anlamına gelmektedir. Bu ilişki bir kez kurulduktan sonra, adına ne denilirse densin, artık yeni bir statü doğmuştur ve bu da serf statüsü değildir. Zaten, böylece angaryadan kurtulan Batı doğrudan üreticilerine başka adlar verildiğini (*laboureur* gibi) Oyan da bilir.

Oyan feodal toprak sahipliği konusunda da yanlış bilgiler aktarmaktadır. Ona göre senyöre ait bir doğrudan malikâne, bir de serflere ait "çift"ler vardır. Buradaki tahrifat çok açıktır. Osmanlı oluşumlarıyla pa-

ralellik kurmak kastıyla, olgular çarpıtılmaktadır. Bir kere, feodalitede toprak mülkiyetinin tamamı senyöre aittir. Bu durum, *"nulle terre sans seigneur"* (senyörsüz toprak olmaz) sözünde kanıtını bulmaktadır. Diğer yandan, çift terimiyle karşılanarak, Batı serfinin, işlediği toprak açısından Osmanlı reayasından hiç de farklı olmadığı imajının yaratılmak istendiği yerde de büyük bir çarpıtma vardır. Bilindiği üzere, Osmanlı reayasının işlediği çiftler, mekânsal olarak sabittir ve aile büyüklüğünden bağımsızdır. Oysa, Batı serfinin işlediği tarlalar *(mansus)* bütün toprakların sahibi olan senyör tarafından ona geçimliğini üretmesi için verilmektedir. Bu *mansus* hem serf ailesinin büyüklüğüyle orantılıdır, hem de verimlilik değişmelerini telâfi etmek üzere senyör tarafından istendiğinde yeri değiştirilir niteliktedir. Feodal dönemde söylendiği gibi, serf *"nihil praetor ventrem"* , yani karnından başka birşeye sahip değildir. Ve gene o çağda söylendiği gibi, her serf ailesine *portiunius familae* (aileye uygun pay) verilmektedir. Bu durumda, serfin emek-rantın yanında ayni ve parasal rant da ödeyebileceğini söylemek ve bunları da feodal ilişkiler saymak son derece yanlıştır. Ayni ve parasal rant *colonus* 'luk döneminin kalıntıları olarak örfi hukukun içinde yaşamaya devam etmektedirler. Ancak bunlar artık fiktif kategorilerdir. Feodal çağda sözü edilen yegâne nakdi ödenti olan *chevage* 'ın alındığı çok nadirdir. Gene Roma oluşumları içinde ortaya çıkan *jus primae noctis* (ilk gece hakkı) örfen *formariage* adlı nakdi bir ödentiye çevrilmiştir, ama alınmamaktadır. Bu, birçok diğerleri gibi, senyörün serflerinin kişilerine sahipliğini belirleyen bir sembol haline gelmiştir ve asla bir ödenti değildir. Ayni ödentilere örnek gösterilebilecek *mainmorte* ise, senyörün serfin yegâne mirasçısı olduğunu belirleyen sembolik bir kurumdur. Bu durum da serfin karnından başka birşeye sahip olmaması bağlamında düşünülmelidir. Baron mirası almamakta, sembolik bir eşyayı alarak serflerin kendine bağımlılıklarını yeniden üretmektedir. Bunun dışında, Noel gibi özel günlerde senyöre verilen bir iki yumurta veya bir tane ekmeği ayni ödenti saymak hayalleri aşırı zorlamak olacaktır. Bu açıdan feodalitenin olgunluk döneminde artığa el koymanın tek yolu vardır: Emek-rant.

Oyan hukukçu yaklaşımları eleştirmekte haklıdır. Ancak bunu yaparken kendinin, hukuksal ifadelerle bunların gerçek hayattaki karşılıkları arasındaki uyumsuzluğu yakalayamıyarak; formel hukukla gerçek yaşamı bire bir mütekabiliyet içinde görerek, lekelediklerinin safında yer aldığını farkedememektedir.

Oyan biraz aşağıda "Toprak ise feodalitede *genelde* hiç kimsenin bireysel ve mutlak mülkünü oluşturmamaktadır" demektedir. Yazar bir kez daha, reddettiği hukukçu bakış açısısının dar kalıbı içine sığınmayı tercih etmekte ve modern mülkiyet anlayışının tarihsel bir kategori olduğunu göremeyerek, bunu evrensel sayıp, feodal mülkiyete bu gözlükle bakmaktadır. Feodalitede *hukuken* herkes birbirinden fief almıştır (bu arada belirtmeden geçmeyelim, basit bir senyörden fief alan krallar da vardır) ve bu bağlantıda toprakların sahibi bütün fieflerin ilk kaynağı olan kraldır. (Her zaman öyle değildir, ama basitleştirmek için öyle ol-

duğunu varsayalım). Fakat, gerçekten yaşanan asıl feodal ilişkiler içinde fiefler bir süre sonra vassallerin patrimuanına geçmiştir. (Patrimuan lâfı bilinçli bir şekilde Türkçeleştirmeden kullanılmıştır, çünkü vassallerin fief dışında da mülkleri vardır). Diğer yandan, bir vassalin birçok senyörden toprak alabilir hale gelmesi ve alması, fiefleri fiilen özel mülkiyet konusu haline getirmiştir. Bir kez daha gerçek yaşam formel hukuktan farklılaşmıştır. Üstelik Oyan'ın analizlerini yaslandırdığı formel hukuk, yüksek soyluluğun topraklar üzerindeki egemenliğini artırma kastıyla (özellikle kilisenin laik senyörlerin ellerine geçen topraklarını geri alabilme umuduyla) varolan mülkiyet ilişkilerinin kodifikasyonu olmanın çok dışında kalan ve bir temenniyi dile getiren hukuk derlemeleridir ve bunlar 13., 14. yüzyıllarda rahipler tarafından kaleme alınmışlardır. Bunların gerçek feodal ilişkileri açıklama ve belirleme düzeyleri hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar düşüktür ama, bu örnekten edindiğimiz izlenim, Oyan'ın düşüncelerini oluştururken başvurduğu kaynakların çok ama çok kuşkulu olduklarıdır. Yazar bütün bunları ileri sürerken gene Osmanlı miri toprak rejimiyle paralellik kurabilme amacında olup, olguları tahrif etme pahasına, beyan düzeyinde reddettiği formel hukuğa, kendi teorisini kanıtlayabilmek için sarılabilmektedir. Feodalitede bir kişisel mülkiyetin değil de, sınıfsal bir mülkiyetin olduğu savı, "en güçlülerin piramidin zirvesindeki kral veya sultanın geniş alanlar üzerindeki fiili olmayan *üstün mülkiyet hakları"* beyanıyla birleştirildiğinde, Batı feodalitesi ile Osmanlı düzeninin bu düzlemde de bir ve aynı olduklarının ima edilmek istenildiği anlaşılmaktadır. Sorulmalıdır ki, acaba hangi kral kimin toprağını savaşmadan elinden alabilmiştir ve hangi kral küçücük bir senyörü bile başka bir toprağa nakledebilmiştir? Elinden tımarı alınan veya başka bir yere nakledilen hangi sipahi, sancak beyi, vezir padişaha, bırakın direnmeyi, itiraz edebilmiştir?

Oyan, "çok çeşitli biçimler altında gerçekleşen toprak temlik sistemleri (bénéfice, fief, ikta, tımar vb.)" derken ve bunların varlığının bir üretim ilişkisinin temel ayırdedici unsurlarından olmadığını söylerken iki şey birden yapmaktadır: Bir yandan, aralarında farklılıklar olsa bile, Batı toprak temlikleriyle Doğu toprak temliklerinin aynı baza indirgenebileceğini ve bu bazın temlik olduğunu söylemektedir. Bu beyan son derece yanıltıcı bir kavrayış bozukluğuna dayanmaktadır. Batıda *beneficium* ve fief temlik edilmekte, yani belli bir toprak parçası bir senyör tarafından bir vassale verilmektedir. İkta ve tımar ile ise, verilen toprak değil, toprakta çalışan doğrudan üreticilerin bazı vergileridir. Bu temel bir farktır ve kalem darbelerinin arkasına saklanamayacak kadar önemlidir. Diğer yandan, Oyan gene aynı ifadeyle bir kez daha Batı ve Osmanlı oluşumları arasında esaslı bir paralellik olduğunu, farklılıkların ayrıntı düzeyinde olduğunu şartlandırmaya yönelik hayli cüretli bir zorlama yapmaktadır.

Yazarın vassalliği feodal üretim ilişkisinin temel ayırdedicilerinden saymamasını yukarıdaki bağlamda değerlendirmek gerekir. Çünkü, eğer vassal temel ayırdedicilerden sayılırsa, Osmanlı ile kurmak zorunda olduğu paralellik nedeniyle, sipahinin de öyle sayılması gerekecektir. Oysa

Oyan bunların arasında, üretim ilişkileri bağlamında temel farklılıkların olduğunu iyi bilmektedir. Bu durumda, feodalitenin evrensel bir üretim tarzı olduğu inancını bozmamak için, vassalin sistem dışına atılması gerekmektedir.

Oysa, gerçek hiç de Oyansal analizdeki gibi değildir, çünkü vassal de bir senyördür ve bir fiefi temellük etmesi nedeniyle oranın serflerine de el koymuştur. Hem toprağa, hem de doğrudan üreticiye sahip olan bu senyör, üretimin doğrudan bir ajanı olmanın yanısıra, feodal hiyerarşi içindeki yerini yeniden üretebilmek veya artırabilmek için, mümkün en fazla artığa el koymak zorundadır. Bütün bu konumların kesişme terimi olarak fief sahibi serfin geçimliğinin üstünde kalanın tamamına el koymak zorundadır. Bu ise yalnızca emek-rant illişkisiyle mümkündür. Oysa sipahi toprağı tasarruf etmemekte, üretimle bir ilgisi bulunmamakta ve yalnızca beratında yazılı olan vergileri toplamaktadır. Bu büyük fark Oyan'ı rahatsız ettiğinden önemsiz sayılıp, analiz dışı bırakılmaktadır.

Ancak, vassalin üretimdeki rolü analiz dışı bırakılırken, paralellik kurma uğruna başka vahim bir zorlamaya başvurulmakta ve serfin toprak üzerinde fiili bir tasarruf hakkı olduğu söylenmektedir. Buradaki amaç açıktır: Osmanlı reayası aynı toprağı tapu resmini verme koşuluyla, atadan oğula işler. Bunun Batı'da bir varyantının veya benzerinin bulunması gereklidir ki, paralellik kurulsun. Oysa, Batı serfinin toprak üzerinde hiçbir fiili tasarruf hakkı yoktur. Başka senyörlere kiralanan veya satılan serf örnekleri çok fazladır. Serfin güvence altındaki yegâne hakkı geçimliliğini üreteceği bir *mansus* 'un kendisine geçici olarak tahsis edileceğidir. Bu *mansus* 'un yeri, büyüklüğü her an değiştirilebilir. Ve bu *mansus* tahsisinin tek nedeni de, serfin senyör tarlasında artık üretmesi, yani angaryaya koşulması içindir. Bu ilişki toprağa oranla emeğin kıt kaldığı sürece devam etmiştir. Toprak nisbi olarak kıtlaşınca, tarlalarından kovulan çok sayıda serf, Oyansal iddialara rağmen serfin toprak üzerinde fiili bir tasarruf hakkının olmadığını kanıtlamaktadır.

Toprak serfin fiili tasarrufunda olmadığı gibi, gene Oyan'ın savunduğunun aksine, iş araçları da serfin mülkiyetinde değildir. Bir kere feodal işletme birimleri içinde tüm endüstriyel üretim senyör hesabına yapılmaktadır. İkincisi, serfin yegâne mirasçısı senyör olmaktadır *(mainmorte)*. Bu iki olguya birarada bakılınca, iş araçlarının mülkiyetinin senyörde, zilyedliğinin serfte olduğu görülür. Senyör, serflerin ihtiyacı olan iş araçlarını kendi serf-zenaatkârlarına ürettirmekte ve bunları serflerine dağıtmaktadır. Mirası almayarak serfin oğluna bırakması, bir mülkiyet değil, tersine sürekli bir zilyedlik hali belirler.

Bu noktada Oyansal analizin temel yanlışlarından biri ortaya çıkmaktadır. "Toprak fiilen köylü ailesinin tasarrufunda olduğu için (ve ayrıca iş araçları) köylünün *mülkiyetinde* olduğundan, *ve işte tam da bu yüzden,* köylünün *kişiliği üzerinde sınırlı* da olsa *bir mülkiyet hakkı*, bir tahakküm kurulması zorunlu olmaktadır. Çünkü köylünün kişiliği üzerinde kurulan ve özgürlüğünü sınırlayan bu sınırlı mülkiyet hakkı olmaksızın geçinme vasıtalarını üretebilecek her türlü maddi koşula sahip

olan köylüyü toprak beyi hesabına bedava çalıştırmak, ondan kişisel hizmet yükümlülükleri yani angaryalar talep etmek, toprak kirasının karşılığı olmayan türlü harç, vergi ve ayni ödemeler istemek, onu toprağa bağlamak mümkün olamazdı". Burada bütün benzemezler biraraya getirilmiş, zamansal kategoriler altüst edilmiş, evrensellik mitosu uğruna gerçekler feda edilmiştir. Bir kere, köylünün toprağa bağlanması, onun üzerindeki hakkın oluşmasından, ona el konulmasından çok önce *colonus* 'luk ilişkisi içinde olmuştur. Diğer yandan, köylünün bedava çalıştırılması bir zorlama sonucu değil, bütün toprakların sahibi senyörün, serfe kendi geçimliğini üretme hakkını vermesinin karşılığıdır. Bu ilişkide bir toprak kirası görmek de mümkün değildir, çünkü serfe toprak sahibi tarafından el konulmuştur. Ve son olarak, serfliğin asıl belirleyici özelliği toprağa bağlanması değil, kişisel olarak el konulmuş olmasıdır. Bazı Osmanlı özellikleriyle bazı Batı özelliklerinin birarada sayılması fahiş bir hatadır, ama yazar bunu bir evrenselliği teşhis ediyormuş gibi sergilemekten çekinmemektedir. Oyan'ın yazısının her yerinde serfliği toprağa bağlı olmakla özdeşleştirmesi de dikkat çekicidir. O zaman serfi *colonus* 'tan ayıran nedir? Bu soru Oyan bağlamında cevapsız kalır. Ancak, Oyan'ın evrensellik zorlaması içinde serf ile reayayı ne pahasına olursa olsun aynılaştırması gerekmektedir. Bu nedenle de serfin topraktan ayrı olarak efendiye de bağımlılığı hep es geçilmektedir.

Diğer yandan, serften zaman zaman toprak emekçisi diye sözedilmesi, basit bir hatanın ötesinde, iktisat nosyonlarından azade olmayı belirlemektedir. Bilindiği üzere, emekçi Türkçede emeğiyle geçinen, işçi anlamında kullanılmaktadır. İşçi ise, emeği metalaşmış doğrudan üretici demektir. Serfin emeğinin metalaşmadığını ise hepimiz biliyoruz.

Bazı yanılgılar

Oyan'a göre, feodal üretim tarzına "feodal rantın tek biçimi olan" emek-rant açısından yaklaşmak yanlıştır ve "bu görüş geçersiz bir partikülarizm anlayışının ürünü olduğu kadar, bir üretim tarzının içinde barındırdığı görece farklı özellikteki aşama ve evrelerinin bütünü olarak kavranması gerektiğinin de farkında değildir."

Her tarz gibi feodal üretim tarzı da önce bir *genesis* (oluşum), sonra olgunluk ve en sonunda da bir *transition* (geçiş) aşamalarından geçer. Feodaliteyi model düzeyinde algılayabilmek için onun olgunluk durumundaki kemikleşmelerine bakmak gerekmektedir. Yoksa, üretim tarzlarını Oyan'ın dediği gibi, farklı özellikteki aşama ve evrelerinin bir bütünü olarak kavramaya kalkarsak, *genesis* ve *transition* aşamalarında hiç de feodal olmayan bazı elemanları feodal sayma hatasına düşeriz (ayni ve parasal rant gibi). Zaten ülkemizde çoğu zaman yapılan budur ve yanılgıların kaynağı bu optik bozukluğu olmaktadır. Bir tarzın *genesis* 'i ve *transition* 'u o tarzın asla kendi değildir ve model-

leştirilmesine kıstas olarak alınamaz. Bunun iki nedeni vardır. Bir kere *genesis* denilen dönem hem eski üretim tarzının kurumlarını barındırmaktadır, hem de oluşmakta olan tarzı *ancak eğilim halinde* bünyesinde taşımaktadır. Bu durumda bu eğilim halindeki durumdan mutlaka feodalite çıkacağını savunmak kaderciliktir, bu dönemin de feodalitenin kapsamı içinde olduğunu savunmak epistemolojik eksikliktir. Diğer yandan, olmuş bitmiş oluşumlara bakarak, belli bir süreç algılamasına ulaşmak hatalıdır. Bir yerde, olgunluk haline ulaşan tarz, bir başka yerde eğilim halinde kalabilir. Nihayet ve bunların ötesinde, bir tarzın olgunluk dönemi demek, o tarzın bütün kurucu unsurlarının eklemleşerek kemikleşmeleri demektir. *Genesis* durumunda, bunların eklemleşmeden birarada bulunmaları, o tarzın varlığını teşhis etmemiz için yeterli değildir. Aynı ortamda oksijen ve hidrojen atomlarının varlığı, suyu teşhis etmemize yetmez, bunların suyun formülüne göre eklemleşmeleri bu teşhisin ön koşuludur. İşte bu nedenle, bir tarzın modeli ancak o tarzın olgunluk eklemleşmelerine göre yapılabilir ve bu açıdan da feodaliteyi belirleyen, feodal rantın yegane kaynağı olarak, emek-ranttır. Oyan görüşlerini kanıtlamak için Duby'e başvurmaktadır. Ancak Duby'nin sorunu feodal üretim tarzının bir çözümlemesi olmayıp, Batı Ortaçağının tarımsal ekonomisini çözümlemektir. Bu bağlamda, M.S. 476'dan 1453'e kadar sürdüğü kabul edilen Ortaçağ ile feodalite zamansal olarak birbirleriyle çakışmamaktadırlar. Ancak, Oyan bunları çakışıyor kabul etme eğilimindedir ve feodaliteden önce de sonra da var olan senyöriyal rejimi feodaliteyle (bütün değişimleri dahil) özdeş kabul etmek zorunda kalmaktadır. Model böyle kurulunca, Oyan'ın senyöriyal rejimin domanial aşamasının feodalitenin olgunluk döneminde, bu rejimin bu tarzla kesişme terimi olduğunu anlayabilmesi olanağı ortadan kalkmaktadır.

Oyan'ın feodalitenin çok geniş bir zaman ve mekân dilimine yayıldığını kanıtlamak kastıyla kapitalist tarza ilişkin olarak verdiği örnek bizi şaşırtmıştır. Oyan'a göre, "nasıl ki ücretli emeğin kapitalizmin kuruluş ve kısmen olgunluk (ticari ve sınai kapitalizm dönemi) aşamalarındaki son derece ağır sömürü koşullarını, kadın ve çocuk emeğinin çok yaygın sömürüsünü, emeğin kapitalizmdeki temel karakteristik varoluş biçimi olarak görüp tanımlayamıyorsak aynı şey serflik açısından da geçerlidir."

Kapitalizmin kuruluş döneminde son derece ağır sömürü koşulları ile kadın ve çocuk emeğinin yoğun sömürüsü, ücretli emeğin kapitalizmin olgunluk aşamasındaki konumundan nerede farklılaşmaktadır acaba? Oyan bilir veya bilmelidir ki, emek gücü bir kez metalaştıktan sonra (emeğin kapitalizmdeki varoluş biçimi budur) artık bir değişim değerine sahip olur ve ücret işte bu değişim değeridir. Değişim değerinin yüksek veya düşük olması, Oyan'ın sandığı gibi, emeğin statüsünde niteliksel bir değişiklik olmasından kaynaklanmaz, sermayenin organik bileşiminin büyümesi, yani sermaye birikiminin artması, buna bağlı olarak emek başına sermaye malının artması ve bütün bunların sonucu emeğin üretkenliğinin artmasından kaynaklanır. Bu durumda kâr oranları sabit kalırken veya

düşerken, emeğin değişim değeri artar. Kapitalizmin başlangıcındaki ağır çalışma koşulları emek statüsünde niteliksel bir fark belirlemez, yalnızca sermaye birikiminin düşüklüğü nedeniyle, mutlak artı-değerin ücrete nazaran, değerin daha büyük bir parçasını oluşturduğunu belirler. Yoksa olgunluk veya oluşum aşamasında ücretli emeğin statüsü aynıdır. Böyle yanlış bir nesne konularak analoji yapılmak istenilen serf statüsünde ise, artık üretme mekanizması emek-ranttan (feodal rant) para ranta (kapitalist rant) doğru bir değişim geçirmiştir. (Bunun ayrıntısına girmiyoruz. Ancak, serfliğin bozularak kiracılık ilişkilerinin ortaya çıkmasının sonucu olarak ücretli emek ilişkisinin ilk kez tarımda ortaya çıktığını sonra da endüstriye geçerek lonca örgütlenmesinin bozulma süreciyle paralel gittiğini belirleyelim.)

Son olarak, Oyan'ın feodalitenin topu topu iki yüzyıla sıkışmış olmasından duyduğu rahatsızlığı anlıyor ama, kabul etmiyoruz. Evet feodalite topu topu iki yüzyıla sıkışmıştır ama, çok uzun bir *genesis* 'i ve olgunluk döneminden daha uzun bir *transition* 'u (kapitalizmin *genesis* 'i) olmuştur.

Bu noktada hemen soralım ve bu sorunun temel bir soru olduğunu belirleyelim. Oyan'a göre acaba feodalitenin *genesis* 'i aynı zamanda köleciliğin *transition* 'u ve feodalitenin *transition* 'u kapitalizmin *genesis* 'i midir? Bu soruya hayır diye cevap veriyorsa "tarihsel evrim" nerede kalır acaba? Evet diye cevap verirse, bundan iki soru çıkar: Eğer feodalitenin *genesis* 'i köleciliğin *transition* 'u ise, bu aşama köleci tarza mı aittir, feodal tarza mı? Eğer köleciliğe aittir denilirse, feodalitenin *transition* 'u da feodaliteye ait olur, ama feodalite bu bağlamda *genesis* 'ine bakılarak tanımlanamaz duruma düşer. Eğer bu aşama feodaliteye aittir denilirse, bu kez de feodalitenin *transition* 'u kapitalizmin kapsamına girer ve feodalite *transition* 'u hesaba katılmadan modelleştirilmek zorunda kalır. Bu iki durum gereği, genelde üretim tarzının ve özelde feodal üretim tarzının ancak olgunluk haline bakılarak modelleştirilebileceği açıkça ortaya çıkmıştır. Bütün bunların dışında bir çözüm getirmek için, feodalite bir Roma-Germen sentezidir denilirse, acaba Germenler gelmeselerdi feodaliteye geçilemez miydi diye sorarız. Hayır cevabını alırsak tarihse yasaların olmadığına hükmederiz, evet cevabını alırsak feodalitenin Batı'ya özgü olduğuna karar veririz.

Feodalitenin Beşiği ve Roma-Germen Sentezi'nin Tutarsızlığı

Feodalitenin oluşumunun nedenleri üzerinde durulurken temcid pilavı gibi gündeme getirilen Roma-Germen sentezi iddiaları, feodalitenin bizatihi kendi beşiğine bakıldığında savunulamaz duruma gelmektedir. Hemen istisnasız kabul edildiğine göre Batı Avrupa feodalitesinin beşiği Galya'dır.

Germenler Roma'nın hemen her yerine girdikleri halde, feodalite Galya'dan kaynaklanmış ve diğer Batı ülkelerine oradan yayılmıştır. Bunun böyle olmasının nedeni, ya Roma'ya gelen Germen kabilelerinin

birbirlerine nazaran önemli niteliksel farklılıklara sahip olmalarıdır; ya da Galya'nın Roma'nın diğer bölgelerinden farklı olmasıdır. Her iki olasılıktan hangisi kabul edilirse edilsin; Roma-Germen sentezi, bırakalım evrensel bir yerleşik-göçebe sentezinin Avrupa varyantı olarak savunulmayı, Batı Avrupa'nın bizzat kendinde dahi savunulamaz hale gelmektedir.

Bize göre, 5. yy'daki "büyük Germen göçleri"nin unsurları olan barbarlar hemen hemen homojen özellikte iken, Galya Batı Roma eyaletleri içinde özel bir konuma sahiptir ve bu konumu Roma oluşumlarının ürünüdür. Yani, onu feodalitenin beşiği haline getiren olgular Germen göçlerinde değil de Batı Roma oluşumlarında aranmalıdır.

Nedir Galya'yı farklı kılan ve onu feodalitenin beşiği haline getiren özellikler?

Roma'nın son dönem oluşumları içinde Galya'da büyük çaplı bir ekonomik yerelleşme yaşanmıştır. Roma İmparatorluk merkezinin kendini yeniden ürettiği Roma kenti ile İtalya, İspanya ve Kuzey Afrika Akdeniz dünyası içindeki salınımlarını sürdürürlerken, Galya'nın Akdeniz dışındaki bölgeleri daha 1. yy'dan itibaren hızla yerelleşen bir ekonomik dokuya sahip olmaya başlamışlardır.

Roma'nın yayılma döneminde yenik halklardan elde edilen talan gelirlerinden biri de, bol ve bedava denilecek kadar ucuz olan kölelerdir. Kölenin ve toprağın savaş ganimeti olması ve bunların Roma devletiyle özdeş Senatör Sınıfının elinde temerküzü, Roma tarımının yayılmasını lateral hale getirmiş, yani toprak köleyi, köle de toprağı davet ederek, sabit teknolojik düzeyde, Roma *legion* 'larının ulaştıkları en son sınır, Roma tarımsal alanının da sınırını oluşturmuştur. Bu bağlamda Galya'nın hemen hemen tümü Roma fetihleri sırasında köleci tarıma açılmıştır. Ancak, kölenin bir süre sonra kıtlaşarak pahalılaşması *latifundium* sistemini sorunlu hale getirince, bundan en çok Galya zarar görmüş ve *colonus* 'luk ilk önce Galya'da yoğunlaşarak egemen hale gelmeye başlamıştır.

İkinci olarak, Galya'nın Akdeniz dünyasına uzaklığı bu bölgede çok sayıda kentin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun nedeni bazı amatör tarihçilerin söyledikleri gibi Roma ihtişamının vitrinde teşhiri veya canlı bir uluslaarası ticaret olmayıp, aksine ticaretin yerelliğinin belirtisi olmalarıdır. Bir yandan, pazar için üretim yapan *latifundium* tipi tarımın gerilemesi, diğer yandan da kara taşımacılığının çok yüksek maliyeti, Galya pazarlarının Akdeniz dünyasındakilerin tersine, iyice yerelleşmelerine yol açmıştır.

Galya'daki *latifundium* 'lar kara taşıma maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle dış pazardan çok yerel pazara yönelik olma özelliğini taşımaktadırlar. Roma'nın son dönem oluşumları bu olguyla birleşince ve özellikle köle arzında ortaya çıkan darboğazlar nedeniyle, Galya *villa* 'larının bu yerellikleri bir süre sonra tarımsal işletmelerin kendi içlerine kapanma eğiliminin başlangıcını oluşturacaktır.

Tarımın yanı sıra endüstri de Galya'da yerelleşmektedir. Kara

ulaşımının zorluğu endüstri için tarımdakinden daha büyük bir engel oluşturmaktadır. Tüccarlar hangi taşıma tekniğini kullanırlarsa kullansınlar, günde 30-35 km'den fazla yol alamamaktadırlar. Kara taşımacılığının bu geriliğinin yanı sıra, ulaşım maliyetleri de çok yüksektir. Örneğin bir yağ sıkıcısını 25 mil taşımak, sıkıcının maliyetinin %14.5'inc mal olmaktadır. Eğer aynı alet 75 mil taşınırsa bu maliyet % 75'e çıkmaktadır. Bir araba keteni 240 mil uzağa götürmek ise maliyetini iki katına çıkartmaktadır. Buna karşılık deniz taşımacılığının kara taşımacılığına nazaran çok daha ucuz olması -örneğin aynı malı karada 75 km. taşımakla, İspanya'dan Suriye'ye taşımak eş maliyetliydi- bazı sonuçlar doğurmuştur:

a) Galya kentleri birbirlerine ve Akdeniz kentlerine, Akdeniz kentlerinin birbirlerine olan uzaklığından çok daha uzak kalmışlardır. Örnek vermek gerekirse aralarındaki mesafenin 150 km'den az olduğu Marsilya ve Avignon kentleri birbirlerine Barselona'nın Beyrut'a olduğundan daha uzak kalmaktadırlar. Burada unutulmaması gereken örnek verilen bu iki Galya kentinin birinin Akdeniz kıyısında olduğu, diğerinin de çok yakın olduğudur. Bu nedenle, kara'nın içlerine girildikçe mutlak mesafelerle nisbi mesafeler arasındaki açığın nasıl artacağı çok iyi anlaşılacaktır.

b) Bu durumun uzantısı olarak, Galya endüstrileri, küçük yerel pazarlara hitap eden küçük endüstriler olarak kalmışlardır.

c) Bu endüstrilerin hitap ettiği küçük pazarın talep değişmeleri, köle sayısındaki değiştirmelerle arza yansıtılmış, bu durumda endüstride arz, talebin fonksiyonunda kalmıştır. Yani açılan, büyüyen ve gelişen bir endüstriden söz etmek mümkün değildir.

d) Çok sayıda yerel endüstri kuruluşunun ortaya çıkması, bölgesel işbölümü ve uzmanlaşmaya engel olarak endüstrinin kendi kendine talep yaratmasını olanaksız hale getirmiş, bu durumda bir endüstriler arası ticaret de ortaya çıkmamıştır.

e) Roma kentinin ve İtalya'nın asalak karakteri, özellikle Doğu'dan ve Kuzey Afrika'dan gelen vergi gelirlerinin yalnızca bu bölgenin tüketimine sarfedilmelerine yolaçmış; Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra da, Batı Doğu ile ticaretini bu kez talanları sırasında elde ettiği altınları Doğu'ya kanatarak sürdürmüştür.

Bütün bunların sonucu olarak, Roma'nın Batısındaki eyaletler arasında, adına ticaret denilebilecek bir iç alışverişin olmadığı, ama buna karşılık Akdeniz kıyısındaki kentlerin birbirleriyle canlı bir ticaret sürdürdükleri açığa çıkmaktadır.

Batı Roma eyaletlerinin en karasalı olan Galya ise, Akdeniz ve Kuzey Denizi kıyıları hariç (bunlara belki bazı nehirler boyunca sürdürülen arızi ticareti de eklemek gerekir) hem tarımsal hem de endüstriyel olarak büyük çaplı bir yerelleşmeyle karşı karşıyadır.

Hatalarım Üzerine

Kendi kitabıma yazmayı düşündüğüm bir özeleştiride yer alacak hataların bazılarını Oyan'ın tespit etmiş olması beni ancak sevindirir ve yazarın dikkatiyle özenini belirler. Bu hatalardan kabullendiklerimi üstleniyor ve sorumluluğunu taşıyorum. Bu hatalar bilgi eksikliği, yanlış kaynak seçimi ve dikkatsizlikten kaynaklanmışlardır. Eleştirinin olumlu görevlerinden bir tanesi de budur: Daha doğruya ulaşmak. Yalnız bana öyle geliyor ki, Oyan'ın görünüşteki niyeti ile gizli niyeti aynı değildir. Hata her yazılı ürünün, kaçınılması mümkün olmayan unsurlarındandır ve bunların açıklanması her namuslu okuyucu için görevdir. Fakat Oyan bu olağan durumu bana özgüymüş gibi göstererek, teorik, olgusal ve mantıksal düzeyde çürütemediği tezlerimi, bir iki maddi hatanın gerisine sığınarak mahkûm etmeye çalışmaktadır. Bu yöntem, ne yazık ki, ülkemizde alışılmış ve egemen yöntem olduğundan beni şaşırtmamıştır, fakat gayrımeşru olduğunu söylemenin de gerekli olduğuna inanıyorum.

Oyan'ın maddi hata diye bölüm başlığı attığı ve gördüğümde yüreğimi hoplatan kısma yakından bakıldığında iki tane hatamın tespit edildiği görülmektedir:

a) Euric Frank kralı değildir. Vizigot kralıdır. Benim bu hatayı yapmamın nedeni, kitabı kaleme aldığım tarihlerde Galya'nın bütününün Franklar tarafından fethedildiğini sanmakta olmamdır. Bu sanı, Güney Galya'yı o tarihlerde veya ilk fethedenlerin Vizigotlar değil de Franklar olarak düşünmeme yol açmıştır.

b) Odoakr'ı Ostrogot kralı Teodorik'in babası sanmam. Söyleyecek hiçbir şey yok, evet yanlış yapmışım. Ancak, Oyan Odoakr bir Vizigot kralı değil de Skyre ve Herullerin kralıdır derken, bizim bir hatamızı değil, bir eksiğimizi ortaya koymuş olmaktadır. Çünkü Gotları, Batı Gotları (Vizigot) ve Doğu Gotları (Ostrogot) olmak üzere iki ana gruba ayırmak adet olmuştur. Bu durumda çok sayıda Got kabilesi bu iki ana gruptan birinde yer almaktadır. Bu arada Skyre ve Heruller de Vizigotlardandır. Ben Odoakr için Vizigotların kralıdır demedim, çünkü bu terim bir kabileler konfederasyonunu belirler ve daha çok Güney Fransa ile İspanya'yı ele geçiren Batı Gotları böyle anılmaktadırlar. Benim söylediğim Odoakr'ın bir Vizigot kralı olduğudur, ki bu doğrudur. Okuyucuyu küçük kabile adlarının anlaşılmazlığı içinde boğmamak kastıyla daha iyi bilinen ve üst etnik grubu belirleyen Vizigot adını kullanmış olmam Oyan için büyük bir av olmaktadır.

Gelelim hata avcısının hatalarına. Hayatında talihsiz eleştiri yazılarından başka birşey yayımlamamış olan Oyan'ın hatalarını ancak bu işin avcılığını yaptığı kısacık metinlerde aramak olanaklıdır ve burada çok ilginç bir tablo ortaya çıkmakta, yazarın başka bir yazısını ne yazık ki bulamadığımızdan gölge boksu yaparak gene kendi yazdıklarımızın çerçevesinde kalırken Oyan'ın hata düzeltirken hata yaptığını görüyoruz. Bu traji-komik bir durumdur. Euric'in Vizigot kralı

olduğu dönem yazarın söylediği gibi 466-480 arası değil 466-484 yılları arasıdır. İkincisi ise çok daha önemli bir hatadır. Odoakr yazarın sandığı gibi İtalya'da işlenen toprakların üçte birini istemez. Barbarların bir kısmına uygulanan *tertia* rejiminin kendi kabilesine de uygulanmasını ister. Konunun uzmanlarının bildikleri gibi *tertia* rejimi toprakların mülkiyetinin değil, elde edilen hakların ve ürünlerin barbarlara verilmesi anlamına gelmektedir. Ve yanlışın içinde yanlış: *Tertia* üçte bir anlamına gelmekle birlikte, İtalya'da barbarlara tanınan pay üçte iki olmak üzere uygulanmıştır.

Görülüyor ki ben iki tane maddi hata yapmışım (bunları ortaya koyduğu için Oyan'a şükran borçluyum), ama Oyan onları düzeltirken küçücük bir mekân içinde üç tane hata yapmış. Kendilerini doğruların muhafızı sananlar, ancak öküz altında buzağı ararlar ve bu teknolojinin de kendilerine özgü olduğunu sanırlar. Şimdiye kadar bu eleştiri yazılarından başka birşey yayınlamamış bir yazarın topu tüfeği iki hata bulup (üstelik bence önemsiz, çünkü ben çok daha önemli hatalar da yaptım ve özeleştiri yazımda bunları okuyucuya sunacağım), bunları sergilerken iki büyük bir de küçük hata yapması, neden sadece eleştiri yazılarıyla yetindiği konusunda bize ışık tutmaktadır.

Gelelim tahrifat iddialarına. Oyan beni tırnak kullanmamakla suçluyor. Bu her zaman doğru olmamakla beraber zaman zaman başvurduğum bir yol olmaktadır ve bu durumlarda tırnak kullanmamamın nedeni, yazarları aktarmaktan çok, onlardan yararlanarak kendi dokumu oluşturduğum içindir. Dipnotlarda zikredilen kaynaklara okuyucu giderek kendi yorumunu kendi yapabilir. Ben o kaynakları öyle *okudum*, bir başkası bir başka türlü *okuyabilir*. Eğer yazardan yararlanarak yaptığım yorumu tırnak içinde verseydim, asıl o zaman bir tahrif söz konusu olurdu. Oyan bunu bilemeyecek kadar bilimsel yazım kurallarının amatörü mü acaba, yoksa niyet üzüm yemekten başka birşey mi? Üstelik Oyan çoğu zaman bizi yanlış okumuş ve beni eleştirirken ortaya çıkandan çok daha vahim birşey yaparak bu yanlış okumalarını tırnak içinde vermiştir. Vay azgelişmiş ülkenin bilimsel tartışmasına!

Gelelim tahrifatların yakından incelenmesine. Oyan bende tahrifat yakaladığını yumurta tavuğu çığlıkları içinde ilân ederek söylediği durum iki tanedir. Bunlara bakalım. Ben Pirenne'e atfen -tırnaksız- Narbonne nüfusunun yarısından fazlasını Suriyeli, Yahudi ve Yunanlıların meydana getirdiğini söylemişim. Oysa Pirenne sadece nüfus unsurlarını saymakta ve oranları vermemektedir. Bu haklı bir eleştiri olabilir, ancak ne benim -gerek görmediğimden-, ne de Oyan'ın -işine gelmediğinden- zikretmediğimiz bir önceki cümlesiyle, benim bu atıf cümlem birlikte okunduklarında anlamlı olmaktadır. Pirenne bir önceki cümlesinde Güney'de Doğulu "kaynadığını" söylemektedir. Evet bir yorum yapmışım (zaten tırnak içinde vermeyişimin nedeni budur) ama bunun maddi temelleri vardır: a) Güney Galya'ya kaç Got gelmiştir? Loire'dan Cebelitarık'a kadar olan muazzam alana 100.000 Got geldiğine göre, bunların ne kadarı Güney Galya'ya gelmiştir ve ne kadarı da Narbonne'a yerleşmiştir? Gotların özünde asker ve toprak paylaşıcı oldukları düşünülünce,

Narbonne'a yerleşen Gotların az sayıda olduğunu okuyucu kendi bulabilir. b) Romalılara gelince, özellikle II. yüzyıldan itibaren Romalı nüfus (Senatörler, köleler, azatlılar, zenaatkârlar, tüccarlar vb.) büyük çapta kıra çekilmeye başlamıştır. 6. yüzyılda da kentteki Romalı nüfusun çok az olduğunu tahmin etmek zor bir iş değildir. Bu durumda 589'da Narbonne nüfusunun yarıdan fazlası Doğululardan meydana geliyordu derken kendi yorumumu verdim. Pirenne'i buna "bulaştırmamak" için tırnak içinde olmaksızın üstada genc dc -dürüstlük gereği- gönderme yaptım. Demek ki tahrif Oyan'ın kafasında. Çoğu zaman sanıldığının aksine Türk aydınlarının çoğu medrese kafasından kurtulamamışlardır. Onlar için bilimsel bir yazının yazılması, daha önce yazılmışlardan yapılan alıntıların tırnak içinde biraraya getirilmesinden ibaret bir nakil işlemidir. Bilindiği üzere medrese zihniyeti içinde geçerli yegâne yol nakil idi ve içtihat kapısının kapanmış olması bunu zorunlu hale getiriyordu. Oyan'da tipik bir örnçğini bulan aydın görüntüsündeki aynı zihniyet, nakil dışındaki yolları mahkûm etmek istemekte ve böylece hidayete erdikleri genel kabul görenlerin yazdıklarının nakledilmesiyle bilim yapıldığını "yutturmaya" çalışmaktadır.

Yazarın bizi eleştirme uğruna eleştirdiği bir başka yerde, somut tarihi olayları kaynak göstermeden aktardığımı söylemekte. Acaba İstanbul'un 1453'de fethedildiğini hangi kaynağa atfen söylememiz gerekir? Batı tarihinin bize yabancı olması nedeniyle mi, ona ilişkin somut tarihi olayların kaynak zikredilerek aktarılması gerekiyor? Ayrıca yazar bir paragraf daha sabretseydi bu bilginin kaynağı olan Bloch'a atıf yapıldığını göürdü. Kötü niyet gözleri karartıyor galiba. Diğer yandan Bloch düşüncelerini ve bilgilerini kitabına serpili bir tarzda vermiştir. Eğer bu kaynağın 43. sahifesine bakılırsa aynı yazarın şu ifadeyi kullandığı görülür: "845'de halkı tarafından hemen hemen terkedildikten sonra talan edilen kent, aynı aşağılanmaya sonraları büyük bir olasılıkla iki kez daha uğramıştır". Bu bilgiye sahip olduğumuza göre Parisli tüccarların kentlerini bırakıp kaçtıkları biçimindeki yorumunun doğrudur. Diğer yandan, Bloch'un kullandığı terim *emmenés en captiviité* 'dir ve bunun anlamı Oyan'ın sandığı gibi tutsak etmek değil, satılmak üzere esir almaktır. Bunu olgusal olarak da kanıtlamak mümkündür, eğer Oyan Bloch'u anlayarak okusaydı veya Normanlar hakkında herhangi bir yazı okusaydı, onların satmayacakları veya satamayacakları hiçbir insanı yanlarında taşımayacaklarını öğrenirdi. Buradaki götürmek fiili, bu esirlerin satılacağı anlamını taşımaktadır. İşte tahrifat iddialarının bir diğer örneği. Eleştiri iyi birşeydir, erbabı tarafından yapılırsa.

Modelimin Hipotetik Olması Üzerine

Lisede matematik okurken bir hocam matematiğin ne işe yaradığını şöyle anlatmıştı. Somut olguların çok çeşitli düzeylerdeki modellerini çıkartmak mümkündür. Örneğin bir ev söz konusu olduğunda onun

aynını yapabilirsiniz ve bu bire bir bir modeldir. Bir maketini yapabilirsiniz, planını çizebilirsiniz veya bir krokiyle yetinebilirsiniz. Görüldüğü üzere somutun özelliklerinin giderek terkedilmesi ve daha soyut ögelerin kullanılması sonucu model giderek aslına benzemez hale gelmektedir. İşte bu süreç içinde en soyut olan yani somuttan hiçbir öğe içermeyen model de matematiktir demişti hocam.

Olaya bu açıdan bakınca modellerin mümkün olduğu kadar soyut ve tabii ki hipotetik olması gerektiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bilimin asli görevlerinden biri de olguları anlaşılır kılmaktır. Birine evi anlatmak için aynını yapmak nasıl anlamsızsa, iktisat tarihinde de olguları aynen anlatmak o kadar anlamsızdır ve zaten bu cins tarihçilik Batı'nın kronik, Osmanlının da vekayi dediği bir tür olup, bugün tarih biliminde hiçbir yeri yoktur. Diğer yandan, olgulara tam tekâbül eden bir feodalite modeli hem kurulamaz, hem de kurulsa bile bir ucube olur. Feodalite modeli onun en belirgin ve kendine özgü özelliklerinin *mantıksal* düzeyde eklemleştirildiği bir model olmalıdır. Gerçekte buna tam tekâbül eden zamansal ve mekânsal bir yaşanmışlık bulmak mümkün değildir. Zaten modelin başarısını belirleyen de bu olmaktadır. Aksi takdirde belirli bir zaman ve mekânın anlatılmasından başka birşey yapılmamış olunur ki, bilimsel anlamda teorileştirme işlemi bu yolla olamaz.

Feodalite Türkiye açısından talihsiz bir kadere mahkûm olmuş bir kavramdır. Ne yazık ki, herkes bu konuda söz etmeye kendini ehil görmektedir. Cazibenin nereden kaynaklandığını araştırmak ilginç olabilirdi. Ancak hemen tespit etmemiz gereken husus, eğer bir konu üzerinde herkes konuşabiliyorsa, o konunun henüz bilimsellik rütbesine terfi etmediğidir. İktisat tarihçileri bu işi beceremememişlerdir. Becermeleri ise mutlaka zorunludur. Yarın gene benzeri tartışmalarla karşılaşılmak istenmiyorsa...

İkinci Bölüm
DÜN BUGÜNÜ KURARKEN

Tanzimat Neyi Tanzim Etti?

Tanzimat'ın Kökeni

Resmi tarih Osmanlının kendine özgü bir devlet oluşturduğunu, bundan da öte, bu devletin bir "deha" ürünü olarak ortaya çıktığını, herhangi bir delile dayanmaksızın ileri sürüp durmakta, hatta bunu emredici bir şekilde, her kademedeki ders programlarına sokmaktadır. Tüm dikkatlerin birey ve topluluktan özerk cemaatlerden uzaklaşarak yalnızca devlet üzerinde yoğunlaşmasını amaçlayan resmi tezler, bu kadarla da kalmamakta, devletin her siyasal toplumun kurduğu, kurmak zorunda kaldığı bir formasyon olduğunu inkâr edercesine, devlet kurmayı Türklerin ulusal özelliklerinden bir haline getirmektedir. Bunun yansıması, Türkiye'de hemen tüm çevrelerde devleti her şeyin üstüne çıkartmakta, onun parasiyasal bir özellik atfedilerek tartışma dışı bırakılmasına yol açmaktadır. Bu tartışmadan arınmışlık, onun gizil bir varlık yeryüzü tanrısı olarak hissedilmesine neden olduktan başka, tartışılmasını "suç" terimleri haline dönüştürmektedir. Oysa olay bu karmaşık sunumun anlatmak ve kabul ettirmek isteğinden çok daha basit bir düzlemde yer almaktadır. Osmanlı devleti bir imparatorluk formasyonudur ve diğer tüm imparatorluklar gibi fethin organizasyonundan ibarettir. Kanuni sergileri adı altında dünyayı dolaşan eserlerin içinde halkın gündelik hayatına ilişkin bir şey olup olmadığına, bu eserlerin tümünün fetihçi bir imparatorluğun simgelerinden oluşup oluşmadığına dikkat edilmiş midir acaba? Asur, Babil, İskender, Roma, Sasani, Charlemagne, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Bizans vd. tarihin gördüğü imparatorlukların tümü gibi Osmanlı İmparatorluğunu da amaçlı bir eylemin sonucu olmanın yerine, "fethin fetihle finansmanı" adını verebileceğim bir oluşumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Çok kalın çizgileriyle söylemeye çalışırsam, böylesine bir oluşumun başlangıcını, bağış, göç, silah zoru veya herhangi başka bir şekilde bir çekirdeğin ele geçirilmesi oluşturmaktadır. Bu çekirdeği ele geçiren

unsur eğer yerleşik halkın üzerinde bir artık ürün transferi mekanizması kurabiliyorsa, bundan bir imparatorluğun oluşum süreci harekete geçebilir. Bu artık ürünün büyütülmesi amacıyla, çekirdekten sağlanan olanakların silah gücüne yöneltilmesi yeni toprakların ele geçirilmesine izin verebilmektedir. Tüm imparatorluk oluşumlarında ortak olan nokta, bunların zenginliklerinin cazip bir av meydana getirdiği, ama tasfiye sürecine girmiş eski imparatorlukların yakınlarında oluşmaya başladıklarıdır. Bu akıl yürütmenin tek istisnasının Roma olduğu akla gelebilir, ama o dahi hem Kartaca, hem de Helenistik imparatorlukların mirasının üzerinde yükselmiştir.

İmparatorluk oluşum sürecine giren siyasal-ekonomik bir bütünün, çekirdeğin dışında yeni toprakları ele geçirmeye başlaması, buraların askere tahsisi yoluyla başka topraklara yönelik harekâtın desteklenmesini mümkün kılmaktadır. Genişleyen daireler halindeki bu süreç önce hızlı, sonra yavaş bir tempoyla artarak, sonunda bir optimuma ulaşmaktadır. Bu optimum, sonuncu fetih savaşında elde edilen ile, bu savaş için harcananın eşitlendiği bir noktadır. Bu eşitlikten itibaren imparatorlukların kaderi tersine döner ve fethin organizasyonu, "geri çekilmenin organizasyonu" haline dönüşür. Ancak, imparatorlukların optimumdan geri dönmeleri olanaksızdır. Zaten imparatorlukların optimumda konsolide olmaları da olanaksızdır. Çünkü sistem fethin sürekliliği üzerine kurulmuştur. Yeni fethin yapılmaması tüm sistemi tartışmalı hale getirecek, toplumsal hiyerarşiler ve bu hiyerarşilerin dayattığı dengeler altüst olacaktır. Öte yandan, ekonomik organizasyon bu yapının paralelinde biçimlendiği için, sabit sınırlı bir siyasal yapıya uyum sağlaması olanaksızdır. Bu durumda ulaşılmış olan muazzam coğrafi mekânın belli bir ekonomik rasyonellik içinde yeniden örgütlenmesi de olanaksızdır. Bu kadar geniş mekânları tek bir sistemin içinde toparlayabilmek için kapitalizmi beklemek gerekecektir ve hiçbir imparatorluk kapitalizme intikal edememiştir.

Osmanlı zihniyeti geri çekilmeyi bir "nizam" bozulması, nizamdan bir sapma olarak görmüştür. İşlerin eskisi gibi yürümediğinin ilk kez fark edilmeye başlandığı andan itibaren, padişahlara veya "devletlû"lara verilen tezkire ve layihaların ana teması, bozulmadır. Bozulma teriminin kullanılması ise, örtülü bir varsayımı, bozulmadan önceki durumun ideal bir hal olduğu varsayımını gerektirir. Bu da Osmanlı düşüncesinde "nizam-ı âlem" olarak ifade edilen durumdur. Değişmez ve ideal olduğu kabul edilen bu düzen, Osmanlı düşüncesine İslam felsefesi kanalıyla aktarılan Eski Yunan tarih ve devlet anlayışıdır. Eski Yunan tarih düşüncesinin çevirisel olduğu, her çağın bir öncekinden daha geri olduğu, ama sonunda toparlanma dönemleriyle tekrar baştaki altın çağa dönüldüğünü öğrettiği bilinmektedir.

Bu konuda ikna olmak için diğer birçok örneğin arasında, Hesiodos'un *Günler ve İşler* adlı uzun şiirine bakılabilir. Öte yandan Osmanlı tarihçilerinin sadık birer öğrencisi oldukları İbn Haldun'un tarih anlayışının da son derece çevirisel olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Bunların yanı sıra, en gelişkin örneğini Platon'un eserlerinde bulan Yunan si-

yasal felsefesi de bir ideal devlet tanımı vermektedir. Platon'un eserlerinden yansıdığı üzere ve çok kaba olarak, filozof bir kralın yönetiminde askerler ve üreticilerden meydana gelen toplum değişmezliğini yakalamış olacaktır, Çünkü idealdir. Osmanlı nizamı, bu modelin dünyadaki en iyi uygulamalarından birini meydana getirmektedir. Ancak bu önermenin, Osmanlı yöneticilerinin Platon'u okuyarak, onu uygulamaya geçirdikleri şeklinde anlaşılmasını istemem. İslam devleti uzun el yordamlarından sonra, Eski Yunan felsefesinden alıntıladıklarıyla, tarihsel bir süreç içinde belli bir noktaya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti ise, İslam devleti modeli mirasına, Bizans ve İran'ınkini eklerken, bir üst sentezlenme olarak Platon idealizmine bir nebze daha yaklaşmış olmaktadır.

Osmanlı devlet sisteminde padişah her şeyi bilen ve her şeyin sahibi olan kimsedir. Diğer birçok imparatorluğun tersine, başından sonuna kadar tek hanedanın yönetiminde kalmasının birçok nedeni vardır ama, bir tanesi de bu anlayışta yatmaktadır. Osmanlı hanedanının ülkenin yegâne sahibi olması, başka herhangi bir alternatif iktidar odağının yeşermesine izin vermemektedir. Padişahın yönetim mekanizması onun devşirme kullarından meydana gelmektedir. Bunlar devlet idealinden başka herhangi bir şeye bağlanamamaktadır. Çünkü onlar için bir ana rahmi olan bu odaktan başka bir bağlantıları yoktur. Bu yönetim mekanizması, ulemanın da katkısıyla halkın ideolojik yönlendirmesini de elinde tutmaktadır. Hem devleti koruyan, hem de fethi sürdüren ordu ise, imparatorluğun ikili karakterine uygun olarak, padişaha kulluk bağıyla tabi olan hassa ordusu ve fethin fethi finanse etmesine dayalı sipahilerden oluşmaktadır. Yeni toprakların ele geçirilmesi, vergi gelirlerinin tımar cinsinden dağıtılacağı yeni birimlerin padişahın "mülkü"ne eklenmesi, bu da asker sayısının artması, dolayısıyla fethin çapının genişlemesi anlamına gelmektedir. Nihayet, nizam-ı âlemin maddi cephesini sağlamak üzere, statüsüne zincirlenmiş ve üreterek vergi vermekten başka herhangi bir amaca yönelmesine olanak tanınmayan reaya, yani padişahın sürüsü. Böylesine bir toplumsal-ekonomik oluşumun, işler iyi gittiği sürece, yani fethin fethi finanse edebildiği sürece ideal bir durum olarak algılanması, bunun bir değişmezlik boyutunu içerdiğinin düşünülmesi anlaşılır bir durum olmaktadır.

Nizam-ı âlem algılaması yalnızca imparatorluğu değil, tüm dünya sistemini kapsayan bir bakış açısıdır. Bu anlayışa göre, dünya da değişmeden kalmaktadır. Onun için diğer toplumlarda neler olduğuyla ilgilenmek hiçbir Osmanlının aklına gelmemiştir. Ama, fetihlerin optimuma ulaştıktan sonra yapılamaz hale gelmesi, sistemin "bozulma" sürecine girmesine yol açmaktadır. Her imparatorluk teknik ve coğrafya gibi iki engele çarpar. Bir imparatorluk oluşumu alternatif merkezler yaratamayacağı hatta kendi merkezini güçlü tutmak üzere,onları yok etmek durumunda olduğu için her şeyi bu merkezden itibaren harekete geçirmek zorundadır. Fetih savaşlarına bu merkezden itibaren çıkılmakta, ordu ve bürokrasi burada yoğunlaşmaktadır. Ancak savaşın maliyeti, oraya varmak için kat edilecek mesafeyle orantılı olarak artmaktadır. Bunun yanı sıra, savaş alanı merkezden uzaklaştıkça, ele geçirilen toprak miktarı da

azalmaktadır. Bu durumda savaş açık veren ekonomik bir faaliyet haline gelmektedir. Böylece, imparatorluk oluşumunun varlık nedeni olan savaş mekanizması, önce sınırları konsolide etmeye, sonra da diğer cepheden kaynaklanan toprak taleplerine karşı mümkün olduğunca az taviz vermeye yönelir. ancak, imparatorluğun fizik daralmasına orantılı bir ordu ve bürokrasi daralmasını sağlamak mümkün olmadığından, iç sömürünün boyutu artmakta, enflasyon önce ortaya çıkıp, sonra hızlanmakta, nihayet "bozulma" herkesin kavrayabileceği bir hale gelmektedir. Bu durumda, reform önerilerinin tümü eski düzene dönülmesi yönünde olmakta, bozulmanın bizatihi bu eski düzenin (nizam) doğal bir sonucu olduğu asla kavranamamaktadır.

Tanzimat da bu gelenek içinde yer alan bir eylem olup, nizamı sağlamak için başvurulan düzenleme tedbirleri (tanzim, çoğ. tanzimat) olarak ortaya çıkmaktadır. Demek ki Tanzimat, çoğu zaman sanılanın aksine, yapanlar tarafından, bir modernleşme programının bir parçası olmaktan çok, Osmanlı haşmetinin ihyasına, yani nizam-ı âlem'e dönmeye yönelik bir hareket olarak anlaşılmaktadır. 3 Kasım 1839'da Gülhane bahçesinde Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümâyun'un ilk kısmından bir alıntı, bu zihniyet iklimini ortaya koymaktadır: "Benim Vezirim! Cümleye mâlûm olduğu üzre, Devlet-i aliyyemizin bidayet-i zuhurundan beri ahkâm-ı celile-i Kur'aniyye ve kavanin-i şeriyyeye kemâliyle riayet olunduğundan Saltanat-ı Seniyyemizin kuvvet-i miknet ve bilcümle tebaasının refah-ü mamurriyyeti rütbe-i gayete vasıl olmuş iken, yüz elli sene vardır ki, gavail-i müteakibe eshab-ı meteneviyya mebni ne Şer-i Şerif'e ve ne Kavanin-i Münife'ye inkiyad-ı imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet-i ma'muriyet bil-aks za'f-u fakra mübeddet olmuş va hallbuki kavanin-i şeriyye tahtında idare olunamayan memalikin pâydâr olamayacağı vazıhatdan bulunmuş olup..." (Benim Vezirim! Herkes tarafından bilindiği üzere, Ulu devletimizin ortaya çıkışının başından beri, Kuran'ın yüce hükümlerine ve şer'i yasalara tam anlamıyla uyulduğundan, (Tanrı'nın iktidarından sonra) ikinci (derecede olan) sultanlığımızın güç ve kudreti ile (ülkenin) tüm uyruklarının refah ve bayındırlıkları yüksek bir dereceye ulaşmış iken, yüz elli yıl vardır ki, birbirini izleyen sıkıntılar çeşitli nedenlere bağlı olarak, ne şeriata, ne de ulu yasalara boyun eğmek ve bunların verdikleri emirlere uymak biçiminde davranılmamması nedeniyle, bayındır olma gücü, bunun tersine zayıflık ve fakirliğe dönüşmüştür. Oysa şeri yasalara bağlı olarak yönetilmeyen ülkelerin sağlam ve sürekli olamayacağı çok açık olup...).

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun böylesine bir dibaçe ile işe başlaması oldukça açıklayıcıdır. Bu fermanı kaleme alanların gözünde yurttaş gibi bir kavram asla yoktur, yalnızca emirlere boyun eğmeyen ve uymayan, bu nedenden ötürü sistemin bozulmasına neden olan tebalar vardır. Her müstebit devlet kendi yanlışlarından halkı sorumlu tutar. Bunun yanı sıra, aynı hatt'ın Fransızca metninde *"charte impériale"* (imparatorluk *carta* 'sı) ibaresi yer almaktadır. Bu üzerinde durulmayı hak eden bir ifadedir. Çünkü ülkemizde Tanzimat fermanın üzerinde düşünenlerin

çoğunluğu, bu belgenin bir *carta* olduğu konusunda buluşmaktadır. Oysa bu Doğu'nun nominalist tavrının bir yansıması olmaktan başka bir anlama sahip değildir. Doğu nominalizmine göre, adlar düzeyindeki özdeşlik, içerikler düzeyindeki özdeşliğin karinesidir. Ancak *carta* tamamen başka bir toplumsal iklimin ürünüdür ve çok farklı bir içeriğe sahiptir.

Batı Ortaçağının hak belgesi olarak ortaya çıkan *carta*, bir özgürlük kürcsinin iktidarı elinde tutana/tutanlara kabul ettirilmesidir. Bu toplumun her düzeyinde ve kademesi arasında olabilmektedir. Çünkü Ortaçağ sürecinin büyük bir bölümü itibariyle feodal toplumsal-ekonomik sistemle çakışmaktadır. Bu tarzın en önemli engebelerinden, karakter çizgilerinden biri de insanları birbirlerine bağımlı kılan kişisel tabiyet bağlarıdır. Aslında despotluk ve gayrişahsi bir devletin toplumun her anını kapsayan kişiliğine topluca tabi kılınmış olmaktan daha ileri bir durumdur. İşte toplumun çeşitli katmanları arasındaki bu bağımlılıklar antitezlerini de üreterek, hak taleplerini ortaya çıkartmaktadır. Bunların düzenleme yollarının en başında *carta* gelmektedir. Batı Ortaçağında, gene imparatorlukların çoğunda ve Doğu'nun hiçbir yerinde ortaya çıkmayan özgürlük kavramı güçlü bir atılım içindedir. Özgürlük Batı'nın o andaki konumu içinde, varoluşunu devlete borçlu olmamak anlamına gelmektedir, zaten Batı'nın imtiyazları değil de hakları düzenleyen bir toplum olmasının kökeni bu noktada yer almaktadır. Önce yalnızca soylular tarafından temsil edilen özgürlük küresi, zaman içinde diğer toplumsal tabakaların da benzeri statülere ulaşmalarıyla, Batı'nın toplumsal desteklerinden biri haline gelmiştir. Bunun neden böyle olduğunun açıklanması bir parantezi hak etmektedir. Batı feodalitesinde, soylular toprağı her kimden almış olurlarsa olsunlar, kendi mülkleri olarak tasarruf etmektedirler. Buna karşılık, onlara kişisel tabiyet bağlarıyla bağlı olan ve toprağı işleyen serfler ise, toprağı bu bağımlılık ilişkisi içinde tasarruf ettiklerinden ötürü özgür değillerdir. Zaman içinde, feodalitenin işlerliğini kaybetmesi, bu serflerden bir kısmının toprakları kiracı olarak işler hale gelmelerine yol açmıştır. Bu tek başına serflik bağını kopartmaya yeten bir durum olmaktadır, çünkü kiracı çiftçi toprağı artık bağımlılık ilişkileri içinde tasarruf etmemektedir. Diğer tabaka ve sınıfların da süreç içinde, benzeri ekonomik nedenlerle feodal bağların dışına çıkmaları, özgürlük küresinin genişlemesine ve sonra da tüm Batı insanlarını kapsamına almasına yol açmıştır.

Tanzimat fermanı konusunda sıklıkla kıyaslama nesnesi olarak kullanılan 1215 tarihli *Magna Carta* 'ya bakıldığında, 39. maddesinde "özgür kişi" olarak yalnızca baronların, yani toprak sahibi soyluların kabul edildiği görülecektir. Soyluların bu haklarını bir *carta* ile belgeleme ihtiyacını hissetmeleri, İngiltere tarihinin özgüllüklerinden birinin ürünüdür. 11. yüzyılda Fransa'dan gelen Normandiya Dükü Guillaume tarafından fethedilen bu ülke, dükün malı sayılmıştır ve feodal hukuka göre bunda şaşılacak bir yan yoktur. Ancak dük, İnglitere'yi ele geçirirken vassallerinin, yani kendine yeminle bağlı ve toprak temliki karşılığında hizmet veren adamlarının yardımına başvurmuştur. Bu vas-

sallere dağıttığı fieflerin mülkiyeti dükün kendindedir. Ancak Avrupa'da çoktan sonuca bağlanmış olan, fiefleri'n vassalin mal varlığının içine dahil olması süreci İngiltere'de yeni başlamaktadır ve baronların fief olarak tasarruf ettikleri topraklar üzerindeki üstün haklarını krala kabul ettirmelerinin arkasından, bunun teyidi olarak bir *carta* 'nın gelmesi, Avrupa ile aradaki mesafenin kapatılması anlamına gelmektedir. *Magna Carta* 'nın kabul ettiği, tıpkı kıtada en azından iki yüzyıldan beri kural haline gelmiş olan, baron topraklarının devletle bir ilişkisinin olmadığıdır. Devlet dışı bir tasarrufla elde tutulduğu kabul edilen bu topraklar, baronları özgür kılmaktadır. Ancak Kral Topraksız Jean'ın Norman soylularının İngiltere toprakları üzerindeki haklarını Avrupa'dakilerle paralel hale getirme çabalarına direnmesi, baronların krala "yasalara uymak zorunda" (yani feodal örfil hukuk) olduğunu silahla hatırlatmalarına yol açmış ve ortaya çıkan belge de *Magna Carta* adını almıştır.

Aslında *carta* , Ortaçağ boyunca çeşitli tabakaların, çok çeşitli düzeylerde birbirlerine dayattıkları "haklar"ı içeren belgeler olmuşlardır. Kentlerin krallara veya senyörlere (*commune* hareketi), loncaların kentlere (lonca *carta* 'ları), kalfaların ustalara (*compagnonnage carta* 'ları) gibi.

Hal böyle olunca, Gülhane Hattı-ı Hümâyunu'nun bir "haklar belgesi" olarak kabul edilip, Batı oluşumlarıyla yapay özdeşlikler kurmak güçleşmektedir. Bir kere olayın en önemli unsuru sahnede yoktur, yani hak talep eden bir zümre, sınıf veya tabaka yoktur. İkincisi ve daha önemlisi, Tanzimat fermanı "haklar"ı değil, "imtiyazlar"ı düzenlemekte ve böylece, hiç de sanıldığı gibi Batı programı içinde değil dê, Osmanlı/ Doğu geleneği içinde yer almaktadır. Öyleyse bu "imtiyazların verilmesine neden gerek duyulmuştur?"

Tanzimatı Yerine Oturtmak

Tanzimat fermanının okunduğu 3 Kasım'da, Padişah Abdülmecit'in tahta geçişinin 4 ay 3 günü dolmuştur ve bıyıkları henüz terleyen bu genç hükümdar 16 yaşını yeni doldurmuştur. Mustafa Reşid Paşa ise, Hariciye Nezareti'ni de elinde tutan Londra elçisi olarak, 12 Ağustos 1839'da İngilizlere, Fransızca yazılmış bir muhtıra vermiş ve düşündüğü ıslahatı anlatmıştır. Elçi-nazırın yapmak istediği, bir *"système immuablement établi"* (değişmez şekilde ihdas edilen bir sistem) kurmaktır. Demek ki Gülhane Hatt-ı Hümayunu ne bir *carta*, ne de bir lütufdur. Osmanlı intellicensiyasının nizam-ı âlemi ihya tutkusunun, o çağın Avrupai terimleriyle ifadesinden ibarettir. Öte yandan, belgenin bizzat kendine bakıldığında, amacın "mülk ve milleti ihya etmek" olduğu da anlaşılmaktadır. Burada kavramlara biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Osmanlı anlayışında "mülk" ülke veya vatan anlamlarını taşımamakta, Zilullah'a yani Tanrının yeryüzündeki gölgesi olan padişah'a ait olan toprakları kastetmektedir. Bizim bugün ulus kav-

ramıyla ifade ettiğimiz şeyin karşılığı o dönem Osmanlı insanı için "kavm"dır. belgede "kavm" kelimesinin değil de millet teriminin seçilmiş olması tek başına anlamlıdır. Bu durumda fermanın kendi lâfzı içinde, onun modern bir ulus-devlet kurma peşinde olmadığını ve Osmanlı köhne sisteminin dayanaklarını "ihya etmeye" yöneldiğini söyleyebiliriz. Yani amaç, anakronik olduğu ve hayatiyetini kaybettiği kesinlikle görülemeyen imparatorluğu kurtarmaktır. Zaten aydınımıza iki yüz yıldan beri musallat olan ve kendi kendine vehmettiği "devleti kurtarma misyonu" bu noktadan itibaren ortaya çıkmaktadır.

Osmanlının 16. yüzyılın ikinci yarısından itibarenki tarihe bir gerileme süreci olarak bakmak adet olmuştur. Aslında birçok kalıplaşmış ve kalıplaşmış olduğu için de sorgulanmayan düşünce gibi, bu da yanlıştır. Bir kere örtülü bir varsayım olarak, Osmanlının "bozulma" öncesi döneminin mükemmelliğini kabul etmektedir. Sonra, Osmanlının izleyen yüzyıllardaki "gerilemesi"ni kanitsız olarak, *a priori* kabul etmektedir. Oysa, Osmanlının bu yüzyıllar esnasında, mutlak anlamda gerilediğini gösteren kanıtlarımız yok, aksini gösterenlere ise sahibiz. O halde ne olmuştur? Nisbi kavramlarla düşünmeye alışık bir zihniyet iklimine ulaşamadığımız için, birçoğumuz bunun bir hız farkından kaynaklanan, bir yanılsama olduğunu fark etmekte güçlük çekiyor, fark edemiyoruz. Olay aslında aslında son derece basittir. Batı alemi Osmanlıdan daha hızlı, çok daha hızlı değişmeye başlamış (bazıları gelişme terimini tercih edebilirler) ve aradaki mesafe açıldıkça, bu bir gerileme olarak algılanmıştır. Oysa işin aslı anlaşılabilseydi sistemin bizzat kendini sorguya çekmek mümkün olabilirdi.

Tanzimat'ın mimarları Avrupa ile olan farkın bir tarih farkı olduğunu görecek yapıda değillerdi. Aslında bunların çoğu Avrupa(larda) okumuş, en azından bir Batı dilini çok iyi bilen (hemen hepsi Tercüme kaleminden yetişmiştir) kimselerdi. Ama Batı'yı anlamak için onların dilini bilmek yetmez, kültürüne ve uygarlığına da nüfuz etmek gerekir. Tanzimatçılar, Batı dillerinden, yalnızca Osmanlı olan düşüncelerini yabancı bir dilden ifade etmek üzere yararlanmışlardır. Aslında bir fark görüyorlardı, ama bunun Batı'nın kendi sistemine sadık kalmasından Osmanlının da kalmamasından kaynaklandığını düşünmekteydiler. Üstelik, daha ilk ıslahat hareketlerinden itibaren Batı'ya yanlış teşhis konulmakta ve onun maddi uygarlığı, teknolojik kazanımları ön plana çıkartılmaktaydı. Batı üzerinde düşünen Osmanlı aydınlarının hemen tümü, onu yekpare bir bütün olarak algılamışlardır. Eğer tersi olsaydı, bir İngiltere'ye, bir Fransa'ya veya Almanya'ya yönelmeleri açıklamasız kalırdı.

Batı Nedir?

Osmanlı aydının göremediği noktaların başında, Batı'nın asıl içeriği gelmektedir. Batı her şeyden önce çoklu bir oluşumdur. Bu noktada önemle vurgulanması gereken husus, Batı'nın önceden düşünülen ve bilinçli bir şekilde saptanan bir modele göre ortaya çıkmadığıdır. Tanzi-

matçılar bunu hiçbir zaman anlayamadılar. Kendi devlet ve toplum kavrayışları buna izin verecek nitelikte değildi. Her zaman toplumu biçimlendiren unsur olan Osmanlı "devletlû"ları, kendi kendine biçimlenen ve en güçlü yanını da bizatihi bu özelliğinden alan bir toplum modelini kavrayamazlardı. Nitekim kavrayamamışlar ve Batılılaşmayı bir devlet reform programının bir parçası haline getirmekte herhangi bir sakınca görmemişler, ama sonunda Cemil Meriç'in harika ifadesiyle "Babıâli'nin Batılılaşması" ortaya çıkmıştır. Bu hastalıktan, aydınlarımızın bugün de kurtulduklarını söylemek henüz mümkünmüş gibi gözükmemektedir.

Batı'ya eğer mutlaka bir başlangıç aranıyorsa, 9. yüzyılın ilk yıllarında kurulan Charlemagne İmparatorluğu'ndan itibaren, Doğu'nun (Bizans) yörüngesinden çıkarak, kendine özgü kimliğini oluşturmaya başlayan bir uygarlık küresi, öyle sanıldığı gibi, tarihin her anında Avrupa kıtası coğrafyasının tümünü kapsamamıştır. Daha açık olmak gerekirse, Batılaşma asıl Avrupa'nın sorunu olmuş, bir Avrupa Batılaşması süreci yaşanmıştır.

Avrupa'nın iyice belirli yerlerinde başlayan, belirli bir ekonomik ve toplumsal düzen (eğer gene belli bir mekân verilmesi isteniyorsa, Kuzey Fransa, Alçak Ülkeler ve Kuzey İtalya) kendini yavaş bir süreç içinde, kıtanın Batı'sına dayatmaya başlamıştır. Birçok toplumsal ve ekonomik değişkenin farklı, zaman zaman da çelişkili hareketlerinin sonucu olarak, Batı *kendiliğinden* oluşmaktadır (bunu tepeden inme müdahale olmaksızın, veya her grubun müdahale olsa bile bunu dengeleme olanağına sahip olması olarak okuyunuz). Başka toplumların bu oluşuma katılmak veya katılmamak tercihiyle karşı karşıya kaldıkları an ise, bu modelin o dönemin nesnelliği içindeki başarısının algılandığı noktadır. Avrupa toplumları da, gene kendiliğinden, bu topluluğa katılma yoluna girmektedirler. Böylece Batı hem bir *concert* olarak ortaya çıkmakta, hem de yerelliklerin tedavüle girerek, evrenselin denek taşına vurulduğu bir çokseslilik alanı olmaktadır.

Batı kavramı, Aydınlanma Çağı'ndan iibaren olumlu bir değer yargısını ifade eder olmuştur. Bunun yanı sıra, Batı kaynaklı kapitalizmin, doğası gereği kendi sınırlarını zorlar hale gelmesiyle, bu uygarlık küresi, kendi tarzını diğerlerine, zor da dahil, her yöntemi uygulayarak kabul ettirme yoluna gitmiştir. Demek ki ayrım noktası, Avrupa'nın Batı'sının kendiliğinden Batılaşması ile, Avrupa'ın Doğu'su ve diğer kıta ülkelerinin programlı Batılaşmaları arasında ortaya çıkmaktadır.

Tanzimat da programlı Batılaşma çabalarından biridir ve bu nedenden ötürü, zaman içinde dondurulmuş, homojen ve idealize edilmiş bir Batı algılamak zorundadır. Böyle olunca da, Batı'nin kendini oluştururkenki tarihi yaşanmamış kabul edilmekte ve Osmanlı tarihiyle Batı'nınkinin kesişme teriminin düşüklüğü gözardı edilerek, birkaç kararname veya hükümet uygulamasıyla "Batı gibi olunacağı" sanılmaktadır (bu zihin hali aydınlarımızın çoğu için hâlâ egemenliğini sürdürmektedir, fazla uzağa gitmeden Osmanlı kimliğine ilişkin tezlerde

her seferinde Batı ile kurulan paralelliklere bakmak yeterlidir). Oysa, ortaya çıkan yalnızca bir iç kolonizasyon olmaktadır. Çünkü, Batı kapitalizminin sınır tanımaz hale gelmiş olan ekonomisi, mamulleri ve bu mamullerin üretilmesi için zorunlu olan hammaddeler için *tüm dünyaya* muhtaçtır. Bu durumda, hem dünyanın geri kalanını kapitalist ekonominin içine sokmak, hem de kendi mallarının beğenileceği, aranılacağı bir iklim yaratmak durumundadır. 1838 ticaret sözleşmeleriyle bunun maddi altyapısını sağlayan Batı kapitalizminin, kültürel alanda da "Batı gibi olmaya çalışan" toplumlara ihtiyacı vardır. Bunu bazen silahla sağlamaktadır. Ama Tanzimat bu alanda, silaha başvurulmasına gerek bırakmayacak kadar açık bir tercihin belgesi olmuş, bu açıdan Batı'nın başka ülkelerde çok daha güç koşullarda sağlayabildiği ortamı, kendi iradesi dahilinde oluşturmaya yöneldiğinden, bir iç kolonizasyon olarak ortaya çıkmıştır.

Tanzimat'ın *kendiliğinden* gelişen bir değişim sürecinin ürünü olarak değil de, "devletlû"ların farklı bir toplum yapısında ve farklı koşullarda gerçekleşen bir sürecin sonuçlarını (bu sonuçlardan her ne anlıyorlarsa onları) benimseyerek, onları başka bir tarihe yamamaya çalışmaları, bir kopuş yaratmıştır, bu nedenle de Osmanlı değişme modeli ideolojik bir içeriğe bürünmekte, bundan da kötüsü, kabul ve red cepheleri yaratmaktadır. Günümüzde egemen olan anlayışa göre, başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere bir kısım Osmanlı devlet adamı, bir reform çabasıyla toplumu ileri götürmüşlerdir. Bu düşüncenin tamamlayıcısı da, bazı yazarlarımızın çok net bir şekilde ortaya koydukları, ilerici bürokrat-gerici halk ayrımı olarak ortaya çıkmaktadır. Bürokratların her ilerleme çabası, halkın engellemesine çarpmaktadır.

Oysa hiçbir toplum hazır olmadığı bir dönüşümü kabullenemez. Bu nedenle Tanzimat'ı derin bir dönüşüm dönemi olarak kabul etmek yanıltıcı olacaktır. Herşeyden önce tek bir Osmanlı toplumu yoktur. Çokuluslu bir imparatorluğun, toplumsal mozayiklerden meydana gelmesinden daha doğal birşey olamaz. Bunun yanı sıra, merkezi denetim ne kadar yoğunsa, ilginç bir paradoks olarak, her minik topluluk kendi yerelliğine o kadar mahkûm olmaktadır. Örneğin bugün ülkemizde tarihi ve kültürel bir hazine olarak görülüp, "iftihar" terimleri içinde sunulan halk oyunları ve halk kıyafetlerinin aşırı bolluğu ve çeşitliliği, minik, soyutlanmış kültürel ögelerin yayılma olanağı bulamamalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her kültür ögesinin dar alanlara sıkışması yeni sentezleri önlemiştir, bu da merkezi yönetimin yansımalarından biridir ve iddia edildiği gibi bir kültürel zenginlik olmayıp, fakirliktir. Zenginlikler sentezlerdedir. Bu ayrı toplumsallıklar, genel bir eğilim olarak, birbirlerinden farklı, ama çok yavaş değişim süreçleri içindedir. Etkileşme olmaması, sentez eksikliğini, sentezlenememe de yavaş değişme sürecini getirmektedir. Bu konuda coğrafya ve siyaset kadar, tarih de emredici rolünü oynamaktadır. İkincisi, Osmanlı egemen ideolojisi, toplumu sürekli olarak dondurmaya yönelmiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın Fransızca ibaresinden, bu amaçtan uzaklaşılmadığı anlaşılmaktadır. O halde toplumun değişmesini nasıl bekleyebilirler?

Osmanlı tarihiyle Batı tarihinin benzeştiği nadir kesimlerden biri, bürokratın oluşumuna ilişkin olanıdır. Batı'nın kendine özgü bir kimlik üretmeye başladığı süreç, aynı zamanda feodal tarzın yerleşimi aşamasına denk düşmektedir. Feodalite çok genel olarak, merkezi devletin, hatta devletin ortadan silinmesi anlamına da geldiğinden; Batı tarihinin uzunca bir dönemi bürokrattan "yoksun" kalmıştır. Gerek senyörlerin, gerekse bir başka senyörden ibaret olan kralın yönetime ilişkin görevleri teslim ettikleri kimseler, onlara feodal uygulamalar içinde hizmet etmek üzere sözleşme yapan vassallerdir. Bunlar zaten yönetici değil, kâhyadır. Feodal dönemde, toplumsal bir tabaka olarak bürokrasi hiçbir zaman olmayacaktır.

Ulusal devletlerin kurulma aşamasında ise, kapitalizm kendini kanıtlamış ve feodaliteyi çoktan gündemden düşürmüştür. Bu ortamda oluşmakta olan merkezi-ulusal devletin, kendini belli bir coğrafya üzerinde egemen kılabilmesinin temel unsurlarından biri olarak, bürokrasi oluşmaya başlamıştır. Feodal hukukun tamamen dışında, kişisel tabiyet bağlarından arınmış ve devletin tüzel kişiliğiyle özdeşleşmiş olan Batı tipi bürokrasi, önce küçük ve güçsüzken, devletin gücünün ve çapının artmasının paralelinde büyümüştür.

Osmanlı Devleti de, başlangıçta bir bürokrasiye sahip değildir. Ülkenin padişahın mülkü olması nedeniyle, merkez ve taşra yönetim aygıtı, doğrudan kendine bağlı devşirme (kul) kökenliler tarafından işletilmektedir. Keza ordu da kul ve padişahın vergi toplama hakkını devrettiği sipahilerden oluşmaktadır. Buradaki esas bir çiftlik yönetimi, boyutları bir imparatorluğun sınırlarına ulaşan bir çiftlik yönetimi terimleri içinde ele alınmaktadır. Ancak, III. Selim döneminden itibaren, bir bürokrasi oluşmaya başlamış ve Tanzimat dönemine gelindiğinde, oldukça güçlenmiştir. Bu bürokrasi, varlık nedeni olarak, kutsallaştırdığı bir devlet kavramının arkasında mevzilenmekte ve herşeyi bu açıdan gördükten başka, görülmesi için de elinden geleni ardına koymamaktadır. Bu açıdan onları Alman kameralistlerine benzetmek mümkündür.

Batı Avrupa'nın kendiliğinden oluşumu esnasına, Ortaçağ kurumları kapitalizm ile aşılmıştır, ama Almanya'da bu böyle olmamış, Ortaçağın özerk cemaatleri ve parçalanmışlığı öne çıkartan yapısı, bu ülkede merkezi devletin oluşmasının en büyük engeli olmuştur. İşte Alman bürokrasisinin kökenlerinde yer alan kameralistler, bu nedenden ötürü Ortaçağa karşı olmuşlardır. Osmanlı bürokrasisi de olaya benzer bir açıdan bakmakta ve aslında ihya etmek istediğini sandığı geleneksel Osmanlı kurumlarının tamamen silinmesiyle güvence altına alınabileceğini farketmemektedir. Osmanlı bürokrasisinin derin çelişkisi budur. Çünkü, Osmanlı, bu kurumların işlemez hale gelmesiyle zaten anakronik hale gelmiştir. Aslında yapılması gereken bu imparatorluğun tasfiyesi ve ulusal bir devlet kurmak üzere çalışması iken, bu anakronik, fersude, devrini tamamlamış yapı yüceltilerek korunmaya ve buna bağlı olarak, bürokra-

sinin varlık nedeni ihya edilmeye çalışılmıştır, ancak eğer bu sistem ihya edilebilirse bürokrasiye gerek kalmayacaktır.

Tanzimat harekâtının bürokratik niteliğinin birçok kanıtı vardır. Bana göre, bunların arasında en karakteristik olanı, Hatt-ı Hümâyun'un devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekâyi* 'de yayınlanmasından başka, bir hafta sonra her eyalet valisine ve sancak mütesellimine ayrı ayrı fermanlarla *tebliğ edilmesi* 'dir. Bu fermanlarda, vergi ve asker maddesi hakkında, ileride gönderilecek talimatların beklenilmesi, bunun dışında, Hatt'taki bütün esasların derhal uygulamaya konulması *emredilmiştir.* Gene aynı fermanlarla, Tanzimat belgesinin önce sancak merkezlerinin meydanlarında, tüm ileri gelenler ve halk önünde, büyük törenlerle okunması, sonra kaza ve kasabaların hepsine teker teker gönderilerek, "büyük ve küçük umum ahali ve reayaya güzelce anlatılması" *emredilmiştir.*

Görülüyor ki, Tanzimat fermanı ne siyasal bir toplum kurmayı amaçlayan anayasal bir belge, ne de halkın bir kısmının dayatmasıyla, verilmek zorunda kalınan bir "haklar belgesi"dir. Yalnızca, tebliğ edilen, yani hazırlanmasına olduğu kadar, uyulmasına da tepeden karar verilen bir idari programıdır. "Bürokrat Osmanlı Cumhuriyeti'nin" anayasasıdır.

Tanzimat Dönemi

Genellikle kabul gören bir tarihlendirmeye göre, 1839-1876 arası Tanzimat dönemi olarak kabul edilebilir. Ancak, burada temel bir kabulün tartışılması gerekmektedir. Tanzimat fermanı, Tanzimat döneminin yegâne harekete geçiricisi midir? Veya, bu ferman olmasaydı, benzeri oluşumlar gene de ortaya çıkarlar mıydı? Muhtemelen evet. Çünkü birçok tarihi oluşum gibi Tanzimat dönemi de tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir nedensellikler ağının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zaten bizzat Tanzimat fermanı da, bu ağın içindeki düğüm noktalarının birinin sonucudur. Bu durumda Tanzimat fermanı ile Tanzimat dönemini birbirlerinden ayırmak ve kesin belirlemelere pek fazla bel bağlamamak gerekmektedir.

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu, özü itibariyle idari bir reformun ana hatlarını saptamaktadır. Oysa Tanzimat dönemi, zihniyet düzleminde önemli kaymaların yaşandığı bir süreç olmuştur.

Bu açıdan, bu iki oluşum birbirlerinin neden veya sonucu olmak yerine, çakışan süreçler olarak belirmişlerdir. Tanzimat'ın Tanzimat dönemi üzerindeki tek doğrudan etkisi, Pandora'nın kutusunun açılmasına neden olmasıdır. Batı'nın yalnızca yönetim usullerini ve teknolojisini alarak, köhne bir varlığı kurtarmaya çalışan hareket, bu "medeniyet nakli" sırasında, bir uygarlığın eas altyapısı olan kültürel ögelerin sızabileceğini öngörememiştir.

Kılıçbay Tanzimat'ı Nasıl Tanzim Ediyor?

Mehmet Ali Kılıçbay'ın, *Argos* dergisinin Kasım 1989 sayısında yer alan "Tanzimat Neyi Tanzim Etti?" başlıklı makalesi, bize, okuyacağınız bu yazıyı ilham ettirdi.

Velût bir yazar olan Kılıçbay'ın yazdıklarını, vasat bir okuyucu olarak elimizden geldiğince takibe çalışıyoruz. Kalem oynattığı "ilim sahaları"nın bolluğuna bakılırsa Kılıçbay, bizde yakın zamanda nesli tükenen, Batı'da ise Rönesans'tan beri pek görülmeyen "hezâr-fen" veya "allâme-i küll" tipinin mücessem örneğidir. Yazılarında "ülkemizde tarihçiliğin pek geri olduğu saptaması"nı zevkle tekrarlayan yazarın Tanzimat hakkındaki görüşleri, bizim gibi "dönem"in tarihi ile uğraşanlar için çok istifadeli olur diye düşündük. Sağolsunlar, bizleri de kıymetli fikirlerinden müstefit kılmaya çalışmışlar.

Kılıçbay'ın sık sık dile getirdiği iki tespiti, "tarihçiliğimizin pek geri olduğu" ve "tarihçiliğimizin bir edebi tür olmayı aşamayışı", yazılarını, bizim gibi hasbelkader tarihle uğraşanların gözünde çok cazip kılıyor. Bunları hakimâne tekrarlayan yazarın kaleminden, azgelişmişlik zincirlerini kırmış, "ilerlemiş" tarihçiliğin nasıl yapıldığını görmek, kaçırılacak şey midir? Yazarın yukardaki tespitlerine bütün kalbimizle katılıyor ve hiç unutmuyoruz. Tarihçilik, gerçekten ciddi bir iştir: Geniş ufuklu, kültürlü olmayı gerektirir; tarih bilmeyi, tarih metodu bilmeyi gerektirir; her an tetikte olmayı, önüne çıkan bilgileri tenkitçi bir kafayla, kılı kırk yararak irdelemeyi gerektirir.

Azami şekilde istifade etmek üzere, şuurumuzun bütün lambalarını yakarak, "Tanzimat Neyi tanzim Etti?" başlıklı makaleyi okumaya başlıyoruz. Başlar başlamaz ilk cümlede çarpılıyoruz; tarihçiliğin herşeyden önce 'tenkid' olduğunu hatırlıyoruz.

"Resmi tarih Osmanlının kendine özgü bir devlet oluşturduğunu, bundan da öte,bu devletin bir 'deha' ürünü olarak ortaya çıktığını, herhangi bir delile dayanmaksızın ileri sürüp durmakta, hatta bunu emredici bir şekilde, her kademedeki ders programlarına sokmaktadır". Kılıçbay'ın

ilk cümlesi budur.Yazar, daha ilk cümlede bizi temkinli olmaya icbar ediyor. Zira, 'mütearife' halinde biliyoruz ki, resmi tarih tezi, Kılıçbay'ın herhangi bir delile dayanmaksızın" ileri sürdüğünün tam aksidir. Cumhuriyet Türkiyesi Osmanlıyı "redd-i miras" ederek kurulmuştur. Hikmet-i vücudunu temellendirmek için "her kademedeki ders programlarına" 'zalim sultanlar' edebiyatını sokmuştur. Atatürk'ün sözleriyle: Osmanlı devleti (deha ürünü değil) 'milletin esareti üzerine' kurulmuştu; 'mutlakiyetçi', 'müstebit' ve 'zalim'di; yönetimi 'keyfi' ve 'serseri' idi. Osmanlı sarayı ve etrafı, 'bir baştan memleketi soyarlar, diğer yandan milletten aldıkları askerlerle Viyana'yı, Mısır'ı, İran'ı zabt için fetihlere kalkarlardı. (Bu ifadeleri Sina Akşin'in editörlüğünü yaptığı *Türkiye Tarihi I'* de yer alan, **Halil Berktay**'ın "İktisat Tarihi: Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi" başlıklı yazısından aldık. Kılıçbay'ın bu kitap üzerine bir "eleştiri" yazısı vardır. Yazısında, editörün yazıları okumadığını iddia eder. Acaba kendisi okumadan mı eleştirmiştir?) Resmi tarihin, Cumhuriyet'in bir "deha" ürünü olduğunu ispatlayabilmek için bu edebiyata ihtiyacı vardı. Biz, Osmanlı'nın belki bir "deha ürünü" olduğunu değil ama, çağına göre ileri bir sosyal-siyasal organizasyonu temsil ettiğini 'resmi tarih'ten değil, önce Batı'lılardan, sonra nesnel ilmi çalışmalardan öğrendik. İnsaf, herhalde **Kemal Tahir** 'resmi tarih'i yeniden üretmek için yazmıyordu...

Peki Kılıçbay'ın 'resmi tarih'i ters-yüz ederek yapmaya çalıştığı nedir? Önümüzde iki ihtimal var: Kılıçbay Cumhuriyet'in endoktrinasyonundan öyle etkilenmiştir ki, farkında olmadan 'resmi tarih'inin yeni bir versiyonunu üretmek için 'mugalata' kabilinden tersine çevirmektedir. Biz devam edelim.

İkinci cümlede,'resmi tarih'in işi daha ileri götürdüğünü öğreniyoruz: Resmi tezler "devletin her siyasal toplumun kurduğu, kurmak zorunda kaldığı bir formasyon olduğunu inkâr edercesine devlet kurmayı Türklerin ulusal özelliklerinden biri haline getirmektedir". 'İlerlemiş tarihçilik acaba bu mu ola?' diye düşünüyoruz. Demek ki "Türkler" gibi "her siyasal toplum" devlet kurmak zorunda kalmış, bu yüzden Türklerin o kadar çok devlet kurmasının övünülecek bir tarafı yokmuş. Cümlenin sonunda "Türkler"den bahsettiğine göre, Kılıçbay "siyasal toplum"la, 'sivil toplum' karşıtı birşeyi kastetmiyor. Yazarı, dünya tarihini yeniden yazarak "Türkler" gibi "her siyasal toplum"a devlet kurdurtma zahmetinden kurtarmak lazım.

Kılıçbay'ın her cümlesine bu kadar takılırsak tanzimat hakkındaki 'yeni' yorumlarına geçemeyeceğiz. Bu yüzden, Tanzimat'la pek alakasını kuramadığımız uzun paragrafları bir kenara bırakıp 'sadede' gelmeye çalışalım.

Kılıçbay'ın yazısının ağırlığını 'nizam-ı âlem' Osmanlı tarihinin "altın çağını, değişmez ve ideal" bir durumu ifade etmektedir. Tanzimat ise Kılıçbay'a göre "nizam-ı âlem'i ihya çabaları"ndan ibarettir. Kendi cümlesiyle yazarın Tanzimat hakkında, şimdiye kadar bir akl-ı selim sahibinin aklına gelmemiş orijinal yorumu şudur: "Tanzimat, çoğu zaman

sanılanın aksine, yapanlar tarafından, bir modernleşme programının bir parçası olmaktan çok, Osmanlı haşmetinin ihyasına, yani nizam-ı âlem'e dönmeye yönelik bir hareket olarak anlaşılmaktadır". Demek ki, "sanılan", Tanzimat'ın "bir modernleşme programının bir parçası" olmasıdır. Kılıçbay'a göre ise "Osmanlı haşmetinin ihyasının" ve (değişmez, ideal dönem olduğunu öğrendiğimiz) "nizam-ı âlem'e dönmeye yönelik bir hareket"tir.

Bu "ilerlemiş tarihçilik"e karşı, artık bazı şüphelerimiz tebellür etmeye başlıyor. Kavramlar kendi malımız değildir, onları istediğimiz gibi tasarruf edip, keyfimizce yorumlayamayız. hele 'nizam-ı âlem' gibi tarihten alınmış bir deyime bu muamele hiç yapılmaz. Kılıçbay'ın 'nizam-ı âlem' hakkında, mesnetsiz bir fikr-i sabiti olduğu anlaşılıyor. Yazar 'nizam-ı âlem'i 80 öncesi radikal milliyetçilerinin jorgonundan ödünç aldığı bir muhteva ile kavramlaştırmaktadır. Osmanlı'da 'nizam-ı âlem'in doğru karşılığı 'düzen ve asayiş'tir; 'fevzâ' halinin olmamasını ifade eder. Orijinal kullanılışında deyimin ideolojik bir çağrışımı yoktur. 'Nizam-ı âlem'in bozulması, düzen ve asayişin bozulması demektir. Deyimin, Kılıçbay'ın zannı gibi 'değişmez ve ideal' bir durumla yakından uzaktan alakası yoktur. Biraz zorlama ile deyime Batı'dan bir karşılık ararsak, en uygunu 'Pax Ottomano' olur.

Yazarın, nizam-ı âlem deyiminden yola çıkarak Eski Yunan'da sürdürdüğü seyahati, "İslam devletinin uzun el yordamlarından sonra, eski Yunan felsefesinden alıntıladıklarıyla, tarihsel süreç içinde belli bir noktaya geldiklerini" ifşa ederek yüreğimize su serpmesi, Osmanlı devlet sistemi ile ilgili spekülasyonları, "Osmanlı tarihçilerinin sadık birer öğrencisi oldukları İbn Haldun'un tarih anlayışının da son derece çevirisel olduğunda kuşku bulunmadığı" türünden tenvirat, bizi 'nizam-ı âlem' ile Tanzimat arasında kurulan paralellik konusunda ikna edemiyor. **İbn Haldun** hakkında yazara şu bilgileri verelim: Osmanlı tarihçilerinin birkaçı dışında İbn Haldun'un ne kadar tanındığı hakkında elimizde kesin deliller yoktur. "Son derece çevirisel" İbn Haldun'un tarih anlayışının karşısında, Ortaçağda, 'az derecede çevirisel olmayan' tarih felsefesi de bulunmamaktadır. İlave olarak İbn Haldun'un tarih felsefesi bir değişme teorisi olduğundan, yazarın zannettiği gibi değişmez, ideal bir toplum düzenini meşrulatırmaz. **Zeki Velidi Togan**, son dönem Osmanlı Aydınları üzerinde İbn Haldun'un karamsar görüşlere yol açtığını aktarır. Zira İbn Haldun'un 'Etvar nazariyesi' bir ideal altın çağa dönüşü değil, tam terzine 'zevâl'i öngörür.

Yazarın 'nizam-ı âlem' ve Tanzimat arasında kurduğu ilişkide ve Tanzimat'in orijinal 'nizam-ı âlem'ci yorumunda, her iki kelimenin de aynı kökten gelmesinin dışında delili bulunmamaktadır. Tarihçilik ciddi bir iştir; sadece Osmanlıca-Türkçe sözlükle tarih yazılmaz. Aynı kökten gelen kelimelerin, bunlardan birinin ifade ettiği mananın tezahürleri olduğunu ileri sürmek ve başkaca bir delile dayanma ihtiyacı hissetmemek en hafif tabirle türrehattır. Türrehat kabilinden yazara katkıda bulunmak üzere başka tezler de ortaya atılabilir; Divan edebiyatının nesir yerine **manzum** edebiyatta ısrarı veya belediyelerimizin Tanzim Satış

Mağazaları ile 'nizam-ı âlem' arasında kurulabilecek çok 'yakın' ilişkiler gibi.

Kılıçbay'ın "nizam-ı âlem" kavramlaştırmasına sadık kalarak, "Tanzimat'ın... nizam-ı âlem'e dönmeye yönelik bir hareket" olduğu tezini, ülkemizin 'geri' tarihçiliğinin metodlarıyla sorgulayalım. Tanzimat (değişmez, ideal düzen olan) "nizam-ı âlem"i ihya etmek için ne yapmış, hangi tedbirlere başvurmuştur? 13 yıl önce lağvedilen Yeniçeri Ocağını açmaya mı kalkmıştır? Timar sistemini yeniden ihdasa mı teşebbüs etmiştir? Veya Tanzimat'ın yaptıklarından yola çıkalım: Tanzimat'ın Batılı kanunlaştırma hareketleri "nizam-ı âlem'i nasıl ihya etmiştir? Saray karşısında hükümetin özerkliğini arttırma çabaları ile "nizam-ı âlem" arasında ne gibi ilişkiler vardır? Ayrıca yazarın kendisi, Tanzimat Osmanlı devlet ricalini "birkaç kararname ve hükümet uygulamasıyla Batı gibi olunacağını", "yaşamadıkları Batı'nın tarihini iktisab edebileceklerini" sanmaları yüzünden cahillikle itham ederken, "Batı gibi olmaya çalışmak" ve "Batı tarihini iktisaba yeltenmek" ile "nizam-ı âlem'i nasıl "ihya" ettirecektir. Bu soruların cevabını maalesef Kılıçbay'ın makalesinde bulamıyoruz. Muhayyilemiz yazar gibi çalışmadığından, sorularımızla ortalıkta kalakalıyoruz. Aklımızda kalan ama yazara sormaya cesaret edemediğimiz bir soru daha var: "Nizam-ı âlem"i diriltmek için çabalayıp duran Osmanlılar, daha Tanzimat'tan önce III. Selim zamanında kurulan yeni orduya "Nizam-ı Cedit'i (Yeni Düzen) adını, acaba niçin vermişlerdi? Sakın eski düzenin artık 'ihya' edilemeyeceğini kavradıkları için olmasın?

İkna olmuş değiliz. Biz yine eskisi gibi Tanzimatçıların (yazarın zannettiği gibi) lükse kaçan endişeleri olmadığını; çabalarının Kütahya'ya gelen Mısır ordusundan kurtulmak; Batı'dan birşeyler alarak (üzerlerine 'alla turca'lık eklemeyi ihmal etmeden) güçlenmeye çalışmak; Avrupa muvazenesi içinde yer edinerek Rus tehdidini durdurmak gibi mütevazi endişeler taşıdıklarını düşünüyoruz.

Nihayet Tanzimat fermanına geldik. Tanzimat hakkında hüküm veren, fikir yürütenlerin, çoğu zahmet edip de Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nu okuma ihtiyacı hissetmezler. Kılıçbay yazısında Hatt'ın "dibace'sinin hem orijinalini, hem de sadeleştirilmiş halini vererek bu geleneği yıkıyor. (Hatt'ın Latin harfleriyle orijinali 7-8 eserde bulunmaktadır). Ancak yine de bir felâketle karşılaşmaktan kurtulamıyoruz. Birkaç satırlık orijinal metin hatalarla doludur: Yazar "ve" anlamındaki "ü" (vav)leri, izafet eklerine tahvil etmiş, o kadar hacme sığdırılması mümkün olamayacak kadar fazla kelimeyi yanlış aktarmış. Eksik olan sadece biraz dikkat diyelim, ama diyemiyoruz. Yazar sadeleştirmeye geçtiği zaman güzelim Osmanlıca tam bir katliama uğruyor. Şüphesiz tarih bilmemek veya Osmanlıca bilmemek yüzünden kimseye tarih hakkında yazı yazmayı yasaklayamayız. Ama yazarın sadeleştirme yaparken Tarih birinci sınıf öğrencisine sorarak öğrenebileceği veya lügate bakıp doğrusunu bulabileceği hatalarını affedemiyoruz. Kılıçbay "Saltanat-ı seniyye"yi, "ikinci sultanlık" olarak çevirmiş. Bu kadarla da kalmamış yaratıcılığını konuşturarak parantezler içine ilavelerde bulun-

muş: "(Tanrının iktidarından sonra) ikinci (derecede olan) sultanlık" diye. (Allah bizi 'civitas dei', 'civitas terrena' gibi aydınlatıcı bir açıklamadan korumuş).Anlaşılan yazar 'saniye' ile 'seniyye' arasındaki farkı bilmemektedir. Efendim, 'seniyye' ulu, yüce demektir; ayrıca 'seniyye' 'sin' ile,'saniye' ise 'peltek se' ile yazılmaktadır, yani aynı kökten türeme kelimeler değillerdir. 'Saniye', **ikinci** manasına gelen 'sani'nin 'müennes'idir.

Gülhane Hattı'nın 'dibâce'si, özetle, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü durumu şeriattan ayrılmaya, şer'î kuralların uygulanmamasına bağlar. **Halil İnalcık** gibi ehil tarihçilerin 'dibâce' hakkındaki görüşü, bu ifadelerin belgenin inkılapçı muhtevasının gizlenmesi amacıyla koyulduğu istikametindedir.Kılıçbay ise Latin harfleriyle orijinalini koyduğu, sonra da sadeleştirmeye çalıştığı dibâce'den çok farklı bir netice çıkartıyor: "Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun böylesine bir dibaçe (doğrusu 'dibâce' olacak) ile işe başlaması oldukça açıklayıcıdır. Bu fermanı kaleme alanların gözünde yurttaş gibi bir kavram asla yoktur, yalnızca emirlere boyun eğmeyen ve uymayan, bu nedenden ötürü sistemin bozulmasına neden olan tebalar vardır. Her müstebit devlet kendi yanlışlarından halkı sorumlu tutar". Osmanlıcanın kaşını gözünü yararak yapılan sadeleştirmeler hep boşa gitmiş, yazar sadeleştirdiği metni anlamamış. Dibâce'de Osmanlı devletinin düşkünlüğünden halkı sorumlu tutan tek bir kelime yoktur; tam aksine sebep olarak şeriate uyulmamasını gösterir ki bu, şeriatin uygulanmasından 'ululemr' mes'ul olduğuna göre, yönetenleri sorumlu tutuyor demektir. Bizim "geri" tarihçiliğimizde 'vesikaya dayanmak', 'vesikanın aslına sadık kalmak', 'bütününü gözden kaçırmamak' gibi "eskimiş" metodlar uygulanır. Kılıçbay 'dibâce' yorumuyla, anlaşılan bunları aşıyor. Nasıl yaptığını bir anlayabilsek.

Tanzimat Fermanı "carta" mıdır, değil midir? Dibâce ile ilgili yaratıcı yorumlardan sonra yazar bizi, geniş soluklu, öğretici ve eğitici bir "carta" tartışmasının içine sokuyor. Kılıçbay'ın tartışmayı başlatan cümleleri şunlar: "Aynı hattın Fransızca metninde 'charte impériale" (imparatorluk carta'sı) ibaresi yer almaktadır. Bu üzerinde durulmayı hak eden bir ifadedir. Çünkü ülkemizde Tanzimat fermanının üzerinde düşünenlerin çoğunluğu, bu belgenin bir **carta** olduğu konusunda buluşmaktadır. Oysa bu Doğu'nun nominalist tavrının yansıması olmaktan başka bir anlama sahip değildir. Doğu nominalizmine göre, adlar düzeyindeki özdeşlik, içerikler düzeyindeki özdeşliğin karinesidir". "Ah şu Doğu kafası, bakın neler yapıyor' diyeceğiz, ama Kılıçbay yukarıdaki cümlelerde birkaç hata yaparak bizi bu zevkten mahrum ediyor. Bu hatalar gerçekten "üzerinde durulmayı hak eden" hatalar. Bir kere fermanın Fransızca metninde "charte impériale" ibaresi yer almamaktadır; Fransızca metnin başında (Latin harfleriyle) 'Hat-tı Chérif' ibaresi bulunmaktadır. 'Charte İmpériale' ibaresi, **Bianchi**'nin 1856 Islahat Fermanı'nı Fransızcaya çevirirken kullandığı bir ibaredir. (Bakınız: Thomas Xavier Bianchi, *Khaththy Humaioun ou Charte İmperiale ottomane du Fevrier 1856,* Paris 1856) İkinci olarak, Tanzimat Fermanı için 'Charte' ibaresini ilk olarak kullananlar

Doğulular değil Batılılardır. daha 1840 yılında Belin, Fermanı 'Charte des Turcs' olarak Fransızcaya çevirmiştir. (Bakınız: François Alphonse Belin, 'Charte des Turcs", **Journal Asiatique**, Series III: 9, January 1840, s.5-29). Bizde Tanzimat fermanının "carta"lığını, *Tanzimat I*'deki makalesinde Yavuz Abadan ve sonraları Niyazi Berkes, Batılılardan aktararak tartışırlar. Onlar da "carta" bahsine, Tanzimat fermanının bir anayasa olamayacağı görüşüyle girip, olsa olsa bir "carta" sayılabileceğini ifade ederek bitirirler. (Niyazi Berkes'in *The Development of Secularizm in Turkey* , (Montreal, 1964) kitabının Tanzimat'la ilgili bölümü "Tanzimat Charter" başlığını taşır.) Özetlersek fermanın"carta"lığı, Doğu nominalizminin ürünü değil, Batılıların yakıştırmasıdır.

Ancak mesele bu kadarla bitmiyor. 'Eski' tarihçiliğimizden ilham alarak 'Kılıçbay bu küçük hatalara neden düşmüştür?' sorusunu kurcaladığımız zaman, tek kelimeyle vahim bir durumla karşılaşıyoruz. Yazar 'charte imperiale' ibaresini ve birazdan üzerinde duracağımız "systéme immuablement établi" deyimini, Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabından (hafif bir tabirle) aktarmıştır. Berkes'in kitabında ise, bu ibareler 'yerli yerinde' ve doğru biçimde yer alırlar. (Bakınız: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.207 vd.; ayrıca s.584 dn. 3 ve 6). Yani Kılıçbay, deyimlerini nerede ve kimler tarafından kullanıldığını, kısaca doğruyu bilmektedir. Bu durumda Kılıçbay için tek ihtimal kalıyor. Kasd-ı mahsusa ile tahrifat yapmak. Peki 'kasdı' nedir? İlk akla gelen, okuyucuyu iyi hazırlandığı "carta neye denir?" bahsinden mahrum bırakmamak ve "Doğu nominalizmi"ni aşağılamak için bu küçük tahrifatları masum birer vesile addetmiş olabileceğidir. Olur mu? Şayet iskambil oyunlarındaki el çabuklukları ile tarih ilmi arasında bir kesişme alanı mevcutsa, olur. Bizim "geri" tarihçiliğimizde, şükür böyle bir alan bulunmamaktadır.

Kılıçbay yine Berkes'den aktardığı "systéme immuablement établi" ibaresini kullanırken, yukardaki kesişme alanının başka bir örneği ile karşılaşıyoruz. Berkes, Reşid Paşa'nın İngiliz Dışişleri Bakanı **Lord Palmerston**'a verdiği bir muhtırada geçen bu ibareyi aktararak, 'hükümdarın hükümet üzerindeki müdahalelerini önleyecek değişmez bir sistem kurmayı amaçladığını" nakleder. Gerçekten de Tanzimatçıların ana gayelerinden biri budur. Osmanlı imparatorluğunda yükselen 'Bab-ı âli asrı' Tanimat döneminin mümeyyiz vasıflarından biridir. Kılıçbay (yukarda olduğu gibi) kaynak göstermeden aktardığı (acep dipnotsuz yazmasının hikmeti bu mu ola?) "systéme immuablement établi" ibaresini şu cümleyle yorumdan geçirir: İbare "Osmanlı intellicensiyasının nizam-ı âlemi ihya tutkusunun o çağın Avrupai terimleriyle ifadesinden ibarettir". Bu "ileri" tarihçilik örneklerini, hep tersinden mi okumak zorundayız? Kılıçbay "ibare"nin 'bu'ndan ibaret olmadığını, tam tersinin varit olduğunu bile bile bizi "ihya" etmekten geri durmamaktadır.

Yazar kelimeler üzerinde çok durur. (Acaba Doğu nominalizminin eseri mi ola?) "Mülk" kelimesi üzerinde giriştiği spekülasyon, Osmanlıcadan vazgeçtik, Türkçedeki dirayeti hakkında bizi şüpheye sevkediyor. Gülhane hattının son kısmında yer alan 'din ü devlet, mülkü millet'

ibaresinin ikinci kısmını, yani sadece "mülk ü milleti ihya etmek" kısmını alan Kılıçbay, "kavramlara yakından bakmak gerekmektedir" ikazını yaparak 'ayne'l yakîn' bir yorum getiriyor. Takip edelim: "Osmanlı anlayışında 'mülk' ülke veya vatan anlamlarını taşımamakta, zilullah'a (doğrusu zıll-ullah olacak), yani Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan padişaha (o zaman zıllullah fi'l-arz demeliydi) ait olan toprakları kastetmektedir. Osmanlı ülkesi, insanları ve toprağıyla birlikte padişahındır". Kılıçbay'ın bu 'ifşaatı' ilim ile pratik hayat arasında verimli bir işbirliği örneği vermektedir. Yetkili makamların bu 'ifşaat'tan haberdar olmaları, mahkemelerimizi süsleyen 'Adalet mülkün temelidir' vecizesini hemen kaldırmaları gerekmektedir; zira bu vecize 'irtica' kokmaktadır. Neyse doğrusunu biz söyleyelim: "'Mülk" Gülhane hattında yer aldığı şekliyle 'ülke' demektir. 'Memleket' (çoğulu 'memalik') "mülk" kelimesinden gelir. İbn Haldun'da olduğu gibi, klasik kullanımında kelimenin 'devlet' manası da vardır.

Tanzimat'ın "Batı programı olmadığını" (ne demekse?) ispatlarken Kılıçbay 'ilginç' yorumlarına bir yenisini ekliyor. Tanzimat fermanı "hakları değil imtiyazları düzenlemekte"dir diye buyuruyor. Tabii ki tarih bir edebiyat türü değildir. Bir tarih vesikasında yer almayan bilgileri 'ilhâm' yoluyla üretemezsiniz. Kılıçbay'a bunu hatırlatmak boynumuzun borcu. Soruyoruz: Tanzimat fermanı hangi imtiyazları düzenlemiş, kime hangi imtiyazları vermiştir?

Bizler "geri" tarihçiliğimizde, tarihçinin beşeri ilimlerin hiç olmazsa temel kavramlarına az buçuk hakim olmasını bekleriz. Demek ki, "ileri" tarihçilikte buna pek gerek yokmuş. Bu sözleri Kılıçbay'ın yazısının son bölümünde Batı'da ve Osmanlı'da "bürokrasi"nin doğuşuyla ilgili 'parlak' yorumları üzerine sarfetme ihtiyacı duyduk. Kılıçbay'a göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tımar ve kul sistemlerine bakarak imparatorluğun yönetimini "Bir çiftlik yönetimi, boyutlarını bir imparatorluğun sınırlarına ulaşan bir çiftlik yönetimi" olarak görebiliriz. İmparatorluklar "bir çiftlik gibi" nasıl yönetilir? Bu soruyu bir kenara bırakıp Kılıçbay'ın "bir çiftlik yönetimi"nden yola çıkarak Osmanlı imparatorluğunda "Bürokrasi"yi III. Selim devrinde doğurtması üzerinde duralım. Kılıçbay, acaba **Weber**'i hiç duymamış mı, **Metin Heper**'in kitaplarını hiç okumamış mı? diye sormamıza gerek kalmıyor. Zira Kılıçbay'ın "bürokrasi"den ne anladığını, "Tanzimat'ın bürokratik niteliğini" ispatlarken kavrayıveriyoruz. Kılıçbay, "Tanzimat fermanının bürokratik niteliğine" delil olarak fermanın eyaletlere gönderilmesini, meydanlarda okunmasını gösteriyor. Biz de, "bürokrasi" buysa, III. Selim'den önce de şükür "bürokrasi" varmış diye seviniyoruz.

Bizim "geri" tarihçiliğimizden de çok önce esatirle gerçeklerin birbirine karıştığı, daha çok halk arasında sözlü olarak yayılan bir tarihçilik türü vardır. Bu tarihin mümeyyiz vasfı 'eğlendirici' ve 'ibretamiz' olması idi. Kılıçbay'ın hakkını yemeyelim; yazdıkları o kadar kötü değil, hiç olmazsa eğlendirici tarafları var. Yazarın **Kanuni** sergilerinde, halka ait eserler araması; Osmanlı devletinin "amaçlı bir eylemin sonucu kurulmadığını" ifşa etmesi; "İslam devletinin uzun elyordamlarından sonra

Eski Yunan felsefesinden alıntılandıklarıyla, tarihsel süreç içinde belli bir noktaya geldiklerini" öğretmesi; küçük bir anakronizmle "despotik" devletleri "totaliter" devletler gibi görüp, feodalizmin "daha ileri bir sosyo-ekonomik sistem" olduğunu ileri sürmesi; Tanzimat'ın kurucularını "Avrupalarda" okutması; hele yazısını bitirirken Tanzimat fermanını "Bürokratik Osmanlı Cumhuriyeti'nin Anayasası" olarak nitelemesi bize eğlendirici geldi.

Yazının başında, Kılıçbay'ın "gerilik" ve "edebi tür"le ilgili mevcut tarihçiliğimize yönelttiği eleştirileri unutmayacağımızı belirtmiştik. Eksik olmasın makalesinin her satırında aklımıza geldi. Ancak "edebi tür"le ilgili bir eksiltmeye gitmemiz lazım. Kılıçbay tarih yazarken, belli ki yukarılardan bir yerlerden ilham alıyor, bilgi eksikliğini muhayyilesi ile doldruyor. Ancak yazdıkları, 'ifade-i meram' ve 'idare-i kelâm' yetersizliğinden ötürü bir "edebi tür" olarak tavsif edilemez. Yoksa edebiyatçılarımız alınırlar.

Eskiden cühela taifesini nitelemek için: 'Elifi görse mertek sanır' derlerdi. Bu söz artık mecaz olmaktan çıkıp, Elif'in ne olduğunu bilmeyen 'tarihçi'lerde mücessem hale geldi. 61 yıl öncesine uzanan tarih hakkında bilgi sahibi olabilmenin asgari şartı 'Elif'i bilmektir. 61 yıl öncesinin tarihi (sadece bizim değil 20'ye yakın ülkenin), bu alfabe ile beraber fakir sayılamayacak kütüphanelerimizde ve nispeten düzenli arşivlerimizde yatmaktadır. Osmanlı, Kılıçbay'ın dediği gibi bazı şeyleri "kavrayamamış" olabilir. Ancak Osmanlı yaşarken tarih yaptığının şuurnda idi. Arşivde elinize alacağınız her vesikada bunu farkedersiniz. Tarihçiliğimizi ilerletmenin yolu sağlam bir tarih metodu ile o vesikalarla haşır neşir olmaktır.

Oryantalizmden kuvvet alan 'Euro-centric' tarihçilik, bugün Batı'da hemen hemen terkedilmiştir. Yerli müsteşrik edasıyla, 'Eurocentrism'i yeniden canlandırmaya çalışmak, 'ileri' tarihçilik değil, bizim bugünkü "geri" tarihçiliğimizden daha da geri bir tutumdur. Kılıçbay'ın yapmaya çalıştığı da tam olarak budur.

Mümtaz'er Türköne

Tarihçilik Geçmişin Tanzimidir

Yazı yazma macerasının en sevimsiz yanlarından biri de, kalem kavgası yapmaktır. Ama bu bazen zorunlu hale geldiği için,insan istese de istemese de kendini bu yolda bulmaktadır. Kalem kavgası, yazar ile, önce okuyucu, sonra da yazar olan bir başkası arasındaki kavramsal kesişme teriminin küçüklüğünden kaynaklanmaktadır ve tabii zihinsel iklimlerin farklılığından. Aslında bir yazı yazıldıktan sonra, yazarının da o yazıdan uzaklaşması, ona tıpkı bir okuyucuymuş gibi yaklaşması gerekmektedir. Çünkü yazar, yazısını yazdıktan sonra da değişme sürecini sürdürmektedir ve yazısını savunduğu zaman, yazısını yazdığından başka bir konumda bulunmaktadır. Ben bu nedenle ilke olarak eleştirilere cevap verme yanlısı değilim. Ama, eleştirilerin olması gereken boyutların dışına çıkarak hatayı kutsallaştırma noktasına geldikleri zamanlarda, cevap vermek benim için bir ödev haline gelmektedir.

Mümtaz'er Türköne benim *Argos* 'ta Kasım 1989'da yayınladığım "Tanzimat Neyi Tanzim Etti?" başlıklı yazıma nazire yaparak, "Kılıçbay Tanzimatı Nasıl Tanzim Ediyor?" adıyla kaleme aldığı eleştiri yazısının bu başlığından itibaren, zihinsel iklim farklılığını ortaya koymaktadır.

Eleştirmenin yazısında üslup olarak alaycı bir dili seçmiş olmasının nedenlerine daha sonra geleceğim, ama bu üslup içinde "ilerlemiş" tarihin ne olduğunu çok merak ettiği anlaşılmaktadır. Bu da beni, bizim tarihçiliğimizin, genelde neden "geri" olduğunu biteviye ileri sürdüğümü açıklamaya ve bugün tarih biliminin ulaştığı düzeye dair bazı bilgileri aktarmaya götürmektedir.

Tarihçiliğimiz geridir, çünkü anlamayı değil, anlatmayı tercih etmektedir. Tabii bu bir söyleme biçimidir. Aslında tarihçiliğimiz büyük kitlesi itibariyle, esas görevinin anlamak olduğunun farkına bile varmamıştır. Anlatmak ise, zorunlu olarak bugünün düne taşınmasından başka bir sonuç veremez. Aslında her tarihin nihayette "güncel tarih" olduğu doğrudur ama, anlama işlemini içermeyen bir tarihsel araştırma yöntemi, geçmişi bugüne gelmenin zorunlu aşamalarından ibaret bir süreçten başka birşey olarak göremez. Daha başka bir ifade ile söylersem, tarihte

olasılık gibi, ilk bakışta abes, ama biraz daha yakından bakınca, beyinleri oldukça zorlayan bir yöntemi, kullanmayı aklına bile getiremez. O zaman bizim tarihçiliğin büyük kitlesi itibariyle bir belge fetişizminin esiri olduğunu ve esas geriliğin buradan kaynaklandığını söylemenin zamanı gelmiş olmaktadır. Belgenin tapınılacak bir kanıt mertebesine yükseltilmesinin sakıncalarına geçmeden önce, bu fetişizmin doğal olarak sahteciliğe ve geçmişin apolojisine yönelik olduğunu da söylemeliyim. Sayılamayacak kadar çok nedenin yanı sıra, tarihçiliğimiz belgeleri yalnızca seçmeci bir yöntemle kullanmasının ürünü olarak ve belge eleştirisi yöntemlerinden bihaber olarak, büyük çaplı bir geçmiş hayranlığına ve methiyesine yönelmiş durumdadır. Türk tarihçiliğinde, tarihin güncelleşmesi bu methü senâ yoluyla yapılmaktadır. Bugünkü azgelişmişliğimizi örtebilmek için, geçmiş olabildiğince abartmalı bir gelişmişlik olarak algılanmakta ve anlatılmaktadır. Tarihçiliğimizin bu fiktif karakteri, Türköne'nin hiç anlamadığı haldc, istihza ile bakmayı bir marifet saydığı "tarihçiliğimizin edebi bir tür olması" önermesini doğrulamaktadır.

Tarihçilerimizin çok büyük çoğunluğu, belgeyi tarihsel araştırmanın en sağlam, sarsılmaz malzemesi saymakta, delillendirme ve akıl yürütmelerini belgeye dayandırmayı, tarihçiliğin olmazsa olmaz kuralı olarak koymaktadırlar. İşte tarihçiliğimiz bu açıdan da geridir, çünkü belgenin insan ürünü olduğunu ve her belge düzenleyicisi insanın, çok çeşitli nedenlerden ötürü gerçeği saptırdığını veya gerçeği düpedüz algılamaktan aciz olduğunu anlayamamıştır. Öte yandan belgeler, çoğu zaman gerçeklerin yansıtılmasından çok, o belgeyi çıkartanların temennilerini yansıtmaktadırlar. Sadece örnek olsun diye söylüyorum, tarihçilerimiz Osmanlı sultanlarının çıkarttıkları "Adaletnameler"i Osmanlı sisteminin ne kadar adil olduğunun kanıtı olarak görmektedirler, oysa çağdaş tarihin yöntemlerini kullanabilselerdi, bu kadar çok Adaletname'nin çıkartılmış olmasının nedenlerinin: 1) Adaletsizliklerin önlenemediği ve sürdüğü, 2) Osmanlının bu işin üstesinden gelecek güce sahip olmadığı olduğu görülürdü, ama geçmişe apolojetik kaygılarla bakmayı bilim sananlar, burada gerçek yorumu üretmekte aciz kalmakta ve hiç de öyle olmadığı halde, Osmanlı yönetimini adil bir yönetim olarak sunmaktadırlar. Belgelerin yorumu, daha doğrusu yanlış ve maksatlı yorumu konusunda tek sıkıntımız, binlerce örnek arasından seçim yapma noktasında düğümlenmektedir. Yukarıdaki örnekle yetiniyorum. Belgeye fazla güvenmek, ona sahip olduğundan daha fazla bir nesnellik ve açıklayıcılık yüklemek, tarihçilik yapmak olmayıp, geçmişi o anı yaşayan ve belge düzenleme olanağına sahip olanların optiğinden görmekten başka birşey değildir. Veya belgeci tarih halksız, halkı devre dışı bırakan, onu tarihin aktörü olarak görmeyen, yalnızca egemen ideolojinin peşine takılan tarihtir.

Belge fetişizminin yanlış bir yöntem olduğunu söylemek, belgenin tarihsel malzeme olarak değerinin inkârını gerektirmemektedir, ama onu yalnızca hakettiği yere otutmak koşuluyla. İşte Türköne'nin ne mene birşey olduğunu merak ettiği çağdaş tarihçilik, belgeye diğer tarihsel

malzemelerden bir gram daha fazla önem vermemekte ve her belgenin mutlaka başka kanıtlar tarafından da desteklenmesi halinde kullanılabilir bir nesne olduğunu kabul etmektedir. Öte yandan, çağdaş tarihçilik belgeleri tersinden okuma yöntemini de geliştirmiştir. Gene binlerce ve binlerce örnek arasından birini seçer ve herhangi bir Osmanlı İhtisap kanunnamesinde, börekçi esnafının böreğe halis yağ koyması zorunluluğunu okursam, bunu börekçi esnafının böreklere halis yağ koymadığı biçiminde de yorumlamam gerekir. Bu durumda, bakın Osmanlıda börekçiler halis yağ kullanırmış, devlet de bunu garanti edermiş diye bir yorum yaparak geçmişi methetmenin yanlılığı ortadadır. Çünkü börekçiler hiçbir istisnası olmadan halis yağ kullansalardı, böyle bir hükme ve hele bunun bir kanunname halinde düzenlenmesine gerek olmazdı. Tabii bizim tarihçilerin çoğunun işine gelmiyor ama, belgelerin tersten okunmasıyla yetinilmesi halinde bile, karşımıza resmileşmiş Osmanlı tarihinden çok daha başka birşeyin çıkacağı açıktır.

Öte yandan, çağdaş tarihçiliğin esas amacı anlamaktır. Anlamak ise, geçmişi yeniden inşa etmek demektir. Yani geçmişi, o dönemi yaşayan insanların anlattıkları gibi değil de, bizim çerçevemizden anlamak için yeniden oluşturmak. Daha açık olmak gerekirse, geçmişin kendi hakkında bıraktıkları da bir inşadır ve bu inşa hemen her zaman gerçeğin saptırılması biçimindedir. O halde tarih yeniden inşa edilmek zorundadır. Bunu kavrayamayan biri nasıl olur da tarihçilik diye bir meslek olduğunu kabul eder, asıl anlaşılması güç olan budur. Geçmişin kendi hakkında sunduklarını aktarmayı tarihçilik sananlar, artık bilmelidirler ki, yalnızca edebiyatın alt türlerinden birine mensupturlar.

Bugün Batı'da yapılan tarih çalışmalarının hemen tamamı, geçmişi anlamaya yönelik "senaryolar" biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bunlara yöneltilen itirazlar da, bunların birer senaryo veya tanzim olmasına değil de, bu senaryoların veya tanzimlerin iç tutarlığına ilişkin olmaktadır. Bu konuyu uzatmak istemiyorum, çünkü yazının hacmi çok artacak, ama meraklılarına ve tarihçi olma çabası içinde olduğunu anladığım Türköne'ye, ülke içi çalışmaların yanı sıra ülke dışı çalışmalara da itibar etmelerini öneririm. Tabii bunun için 'elifi görse mertek sanır' gibi kaba ifadelerden kaçınmakta güçlük çeken birinin, A'yı görünce merdiven sanmaktan kurtulması gerekmektedir.

Türköne'nin bana belge kullanma konusundakinden sonra yönelttiği ilk itiraz, "resmi tarih" konusundaki "resmi" açıklaması beni hayal kırıklığına uğrattı. Olsun, insan her zaman baklava, börek yemez ya. Tartışmayı gene de sürdürmek gerekiyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşta Osmanlı mirasını reddedip, reddetmediğini boyutlu bir şekilde tartışmak ilginç olabilirdi, ama gene mekân sorunu (ve dergi muhafızı Mustafa Çalık'ın çatık kaşları). Ancak "redd-i miras" konusunda gene de bazı şeylerin bilinmesi gerekmektedir. Bir kere, Osmanlı devletinden yalnızca Türkiye Cumhuriyeti değil, sayıları yirmilerle ifade edilen birçok devlet doğmuştur. Bunların hepsinin teker teker incelenmesi halinde, Osmanlı mirasına büyük çapta sahip çıkanın gene de, tek başına Türkiye Cumhuriyeti olduğu görülecektir. İşte gene çağdaş tarihçiliğe

ilişkin bir kavram: Geçmişi anlamak için, mutlaka nisbi terimlerle düşünmek zorundayız. Hatta olaya mutlak kavramlarla baksak bile, Osmanlı hukukundan, Osmanlı kurumlarının çoğuna, örf ve adetlerden, yaşama biçimine kadar birçok şey Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir. Çağdaş tarihçiliğin bu noktada da söyleyecek sözü vardır: Tarihte süreksizlikler kazalardan ibarettir, aslolan sürekliliktir. Veya başka bir ifade ile, tarih ancak sürekliliklerin varlığı nedeniyle bir süreç olarak algılanabilmektedir. Osmanlının çokuluslu bir imparatorluk olduğu geçeği gizlenerek, bir Türk devletiymiş gibi sunulmak istenmesine rağmen, imparatorluğun ürettiği 20'den fazla çağdaş devletin hiçbirinin Türklük kavrayışı içinde yer almaması ve yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kavramın sahibi olması, geleneksel tarihçilerimizin sürekli iddialarının tersine Osmanlı devletinin bir Türk devleti olmadığını kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin de Osmanlı mirasına sahip çıkması gerekmezdi, zaten o da imparatorluğu oluşturan çeşitli uluslardan yalnızca birinin kurduğu bir devlet idi. Buna rağmen biz bugün kendimizi Osmanlının ardılları sayıyorsak, Cumhuriyetle birlikte radikal bir redd-i miras olmadığındandır. İdeolojik söylem düzeyinde söylenilen bazı sözler gerçeğin böyle olduğunun kanıtı olamazlar "tarihçi" olmaya çalışanlar, tarihi tersten okumayı öğrenmelidirler.

Türköne'nin beni hayal kırıklığına uğratan düşüncelerinden biri de, Atatürk'ün Osmanlı sultanları için söylediği sözleri, bir redd-i miras kanıtı olarak yeterli görmesidir. Ama bu tavır, eleştirmenin belli bir zihin halini ortaya koymaktadır. Türköne Osmanlı sultanları ile Osmanlı toplumunu ve uygarlığını bir ve aynı görmektedir. Bir toplumun yöneticilerinin eleştirilmesi, o toplumun eleştirilmesi veya reddi değildir, bu noktada artık serinkanlı bakışlar üretmek gerekiyor. Türköne böyle bir tavır ortaya koyuyor, çünkü geleneksel tarihçilerden başkasını tanımadığı için tarihçiliğin ancak onların yöntemleriyle yapılabileceğini sanıyor ve geçmişe ancak apolojetik bir bakış içinde yaklaşabiliyor. Geçmişimizin, zinhar bir zerresini eleştirmek, tarihsel kafirlikle özdeştir. Bu tavır tabii, demokratlığı sindirmekle de eşdeğerlidir. Ayrıca Mustafa Kemal'in bir tarihçi değil, bir siyaset adamı olduğunu, bir devlet kurucusu olduğunu ve her devlet kurucusunun belli bir meşruiyetin peşinde olduğunu da akılda tutmak gerekmektedir.

Öte yandan, Cumhuriyet'in başlarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin başka bir kumaştan olduğunu kanıtlamaya yönelik, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlıyı geriye doğru aşan kökenlere sahip bir oluşum olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bir "resmi tarih tezi"nin üretildiği doğrudur. Yanlışlık bu noktadan itibaren başlamaktadır. Türköne tarihte değişmezlikler olduğu yanılgısına düşerek, bu resmi tezin ilelebed yürürlükte kaldığını sanmaktadır. Oysa 67 yıllık Cumhuriyet tarihimiz esnasında, "resmi tarih" birçok kereler değişmiştir ve sonuncusu ve halen yürürlükte olan "resmi tarih tezi" 12 Eylül döneminin ürettiğidir. Mümtaz'er Türköne bunun böyle olduğunu bilmiyor mu? Güncelden bu kadar uzak olmasına olanak var mı? Yoksa benim yaptığımı çok büyük bir kolaylıkla söylediği tahrifatı kendi mi yapıyor? Ayrıca eklemeliyim

ki, "resmi tarih" tek olmak zorunda da değildir, çeşitli iktidar odakları, çeşitli "resmiyetler" üretip, dayatabilirler. Türkiye son on yıldır böylesine bir resmiyetler hiyerarşisi içinde yaşamaktadır. Uzağa gitmenin gereği yok, 12 Eylülden sonra statüleri değiştirilen Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu acaba hâlâ Atatürk dönemindeki resmiyetleri mi üretiyorlar? Orta öğrenim tarih ders kitaplarına bakıldığında, Osmanlı sultanlarını kötüleyen sözlerle mi, yoksa aşırı yüceltenleriyle mi karşılaşıyorsunuz? Ben Türkönc'nin ciddiyetten uzak eleştirilerini, hem onun el çabukluğunu teşhir, hem de okuyucuyu aydınlatmak için cevaplandırıyorum. Yoksa bu konu kuşku duyulamayacak kadar açıktır. Ayrıca resmi tarihin toplumun her kurumunda sonsuz derecede değiştiğine dair binlerce örnek verebilirim, ama işi açık artırmaya çıkartmak istemiyorum ve eleştirmenimin beni tahrik etmesine rağmen, ben hâlâ ciddi olmak istiyorum. Durum son derece nettir. Türkiye'de resmi tarih tezi değişmiştir ve devletin güçlendirilmesi hareketiyle birliktc, Osmanlıyı tekrar yücelten, ona bir yeğânelik atfeden düşünceler resmiyet kazanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün tarih hakkındaki görüşlerini öğrenmek için başvurmayı aklıma en son getireceğim kaynaklardan biri olan, Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi,* I, içinde, Halil Berktay "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi" adlı makalenin tarafımdan okunmamış olabileceği imasını da yalnızca ayıplıyorum. Çocukların kendilerine zevk veren unsurlar karşısında, büyüklerin kayıtsızlığını gördükleri zamanlarda düştükleri şaşkınlık türünden bir hayretle, bu özensiz makalenin salık verilmiş olması da beni Türköne'nin kaynak seçme becerisi konusunda soru sormaya yöneltmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti bir devrimle kurulmuştur ve her devrim gibi, onun da kendini, koptuğunu iddia ettiği eski rejimden farklılaştıracak araçlara ihtiyacı vardır. Ben Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki resmi tarihin niteliğini böyle açıklıyorum, ama *bugün* ülkemizde geçerli olan ve başlangıçtakiyle hiçbir ilgisi olmayan *resmi tarih tezi,* böylesine reel bir ihtiyaçtan kaynaklanmıyor, tamamen iç siyasete yönelik ideolojik tavırlara bağlı, bu yüzden de bilim-karşıtı. Kısaca anlatmak gerekirse, tersini söylemenin suç terimleri içinde ifade edildiği her tarih anlayışı, bir ideoloji ve "resmi tarih"tir. İşte bu noktada gene çağdaş tarihçilikle, bizim tarihçiliğimiz arasındaki önemli farklardan biri daha ortaya çıkmaktadır. Bunları Türköne'nin merakını gidermek için sunuyorum. Bir kere, bizim ülkemizde tarih gündelik siyasetin önemlice bir malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle de bilimselliğe terfi etmesi çok güç olmaktadır. Oysa Batı'da tarih oldukça uzun bir zamandan beri ideolojik çerçeveden çıkmıştır. Türkiye'de tarih alanında (diğer birçok alanda olduğu gibi) tabular vardır. Ve her kim bu tabuların tersine bir yönelme içine girerse, başına gelmedik kalmaz. Bu durumda geleneksel tarihçiliğimizin bilimselliğinden söz etmek ancak tebessüm yaratabilir. Bunun yanı sıra, geleneksel tarihçiliğimiz, mevcut ideolojik ve siyasal tavırları doğrulamak ve meşrulaştırmak üzere, geçmişi tahrif etmekten çekinmemektedir. Bu da çok "bilimsel" bir yol olsa gerek. Batılın savunulması bilim değil, ancak ideoloji olur, ben de bunu Mümtaz'er

Türköne'ye yakıştıramam. Dili sürçtü herhalde.

Türköne'nin, yarım ağız olsa bile, Osmanlının bir "deha" ürünü olmadığını kabul ederek, "resmi tarih"ten bir miktar sapmasını takdirle karşılamakla birlikte, "çağına göre ileri bir sosyal-siyasal organizasyonu temsil ettiğini" öğrendiğini söylediği "Batılılar ve nesnel ilmi çalışmaları" gerçekten merak ettiğimi bildirmek isterim. "Çağına göre ileri", işte size anahtar bir "resmi tarih" ifadesi. Bu o kadar sık kullanıldı ve kullanılıyor ki, sırf bu kullanım sıklığından ötürü, tartışma görmeden kabul edilen *a priori* bir gerçek, bir postüla mertebesine yükseltildi ve tabii bu noktadan itibaren resmiyet kazanması da hiç güç olmadı. Türköne'nin de bu tuzağa düşmüş olmasından üzüntü duyuyorum. Ama belirtmeliyim ki, "çağına göre ileri" azıcık mantığı ve tarih bilgisi olan herkesi çatlatacak bir ifadedir. Osmanlının "çağına göre ileri bir sosyal-siyasal organizasyonu temsil ettiği" önermesi hiçbir delile dayanmadan ileri sürüldüğü için, aslında tartışmaya bile değmemektedir. Ama insanları "doğrular" yerine, "hoşlarına giden"i kabul etme eğilimleri karşısında, işin aslının *bir kez daha* anlatılması gerekmektedir. Bilim "doğruları" anlamaktan bıkarsa, demagoji üste çıkar, onun için bıkmıyor ve bir kez daha anlatıyorum.

Osmanlı toplumsal-siyasal örgütlenmesi, tipik bir antik imparatorluk organizasyonudur. Bu tür içinde yer alan toplumsal-siyasal formasyonlara birkaç örnek vermek gerekirse, Eski Mısır, Asur, Babil, Eski Çin, Roma Sasani, Bizans gibi, hepsi de Osmanlıdan önce, hem de çok önce varolmuş ve ömürlerini tamamlamış birçok imparatorluk sayılabilir. Bunları aynı model içinde biraraya getiren özelliklerin başında, hepsinin de fethin örganizasyonu esası üzerine kurulu, *asker* devletler olmalarıdır. Burada vatandaş, yurttaş gibi kavramlar yoktur, yalnızca kendi için varolan yüce bir devlet vardır ve tüm insanlar bu devletin varlığını sürdürmesinin araçlarından ibarettirler. Ülke toprakları asker beslemeleri için belli unsurlara tahsis edilmekte, fetihler genişledikçe, bu taşra ordusunun sayısı artmaktadır.

Bunlar aynı zamanda birer başkent imparatorluğudur ve herşey, diğer tüm rakip oluşumları tasfiye etmek amacıyla, başkentte toplanmaktadır. Öte yandan, bu formasyonlar, doğaları gereği çokuluslu olup, ancak merkez ideolojisi ve din bazında bir yapıştırıcı unsur bulabilmektedirler. Bu cins imparatorluklar arasında bol miktarda bulunan diğer ortak noktaları saymayacağım, bunların bırakın dökümünü, örneklenmesi bile sahifeler tutacaktır. Ama sonuncu bir ortaklıktan söz etmeden geçemeyeceğim. Tüm bu imparatorluklar, bizatihi örgütlenme tarzlarından ötürü çökmeye mahkûmdurlar. Hegemonya paradoksu adını verdiğimiz bir eşik noktasından itibaren, fethi daha uzağa taşımaları olanaksız olan bu imparatorluklar, bu noktadan itibaren gerilemeye, iç kaynakları talan etmeye ve çökmeye yönelirler. Tarihin bu kadar çok imparatorluğa sahne olmasının temel nedeni budur.

Durum bu iken, Osmanlının "çağına göre ileri" olduğunu söylemek, ancak tebessüm yaratır, çünkü işin aslına bakılırsa, bırakın ileri olmayı,

anakroniktir. Çünkü Roma 476'da, Bizans 1453'de sahneden silinmişlerdir, ama Osmanlı aynı tarzı 1920'lere kadar sürdürecektir. Eğer Osmanlının ileriliği savaşlarda Avrupalılara üstün gelmesine bakılarak söyleniyorsa, burada da yanılgı vardır. Türköne'nin zorlayarak büsbütün utandırmamak için teknik, sanat, bilim tarihlerine girmeyeceğim. Tartışmayı Osmanlının en ileri olduğuna inanılan savaş alanında kabul edeceğim ki, akıl yürütme çarpıcı olsun. Bu bağlamda da tek bir örnekle yetineceğim. Resmi tarih, Akdeniz'in bir Osmanlı gölü haline getirildiğinden söz eder. Bunu da hemen hiç kimse tartışmaz. Bu büyük bir uydurmadır. Osmanlıların Doğu Akdeniz sahillerini fiktif egemenlikleri altına aldıkları doğrudur, ama buralarını hiçbir zaman tam denetimleri altına alamamışlardır. Hatta, 16. yüzyıldan itibaren Batılı korsanların kendi karasularında cirit atmasını hiçbir zaman engelleyememiştir ve 18. yüzyılda küçücük Venedik Çanakkale Boğazı'nı denizden abluka edince, açlık tehlikesiyle karşılaşan İstanbul halkı, taşraya göçetmeye kalkışmıştır. Bunları geçelim ve örneğimize dönelim: Preveze ve İnebahtı savaşlarının arasında yalnızca 31 yıl olması gerçeğine dönelim. Üstelik hem Preveze'de, hem de İnebahtı'da Osmanlının karşısına çıkan Hristiyan donanması, resmi tarihin savunduğu gibi, bir Haçlı donanması olmayıp, oradan buradan devşirilen, birbirlerini tanımayan, hatta aynı dili konuşmadıkları için manevra ve yönetim sorunlarının diz boyu olduğu bir donanmadır. Preveze'de yenilen bu donanma, İnebahtı'da Osmanlı donanmasını yok etmiştir. Ve dikkat edilsin, her iki çarpışma da Osmanlı karasularında olmuştur. Ve üzülerek söylüyorum, Osmanlı bu tarihten sonra hiçbir ciddi deniz savaşını kazanamayacaktır. Hatta ünlü Kâtip Çelebi, Osmanlı denizcilerine, Batı kalyonlarını gördükleri zaman kaçmalarını tavsiye edecektir. Ve nihayet Osmanlı madem çağına göre ileridir, o halde ta başından beri, tüm savaş teknolojisini neden Batı'dan almıştır?

Macar Urban olmasaydı, Fatih'in ünlü topları olur muydu? 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin getirdikleri yeni teknikler olmasaydı, sayıları onbinlere varan Hristiyan mühtedileri ve savaş esirlerinin teknik bilgi ve becerileri olmasaydı, Osmanlının 16. yüzyıldaki savaş teknolojisi ortaya çıkar mıydı? Buna rağmen, Osmanlı gerilemesinin nedenlerinden biri de gene teknolojik yetersizlikte yatmaktadır. Batılıların çakmaklı tüfek kullanmaya başladıkları 16.-17. yüzyıllarda, Osmanlılar hâlâ büyük çoğunlukla ok ve yayla savaşmaktaydılar, bu mu çağına göre ilericilik? Uzatmıyorum, yalnızca hayallerle ve temennilerle tarih yapılamayacağını bir kez daha hatırlatıyorum.

İşin olgusal düzeyine bir nebze değindikten sonra, bu "ilerilik" önermesinin mantıksal ve teorik yanlarına geliyorum. Modern tarihçilikte ileri, geri gibi yön belirleyen kavramlar artık terkedilmiş durmudadır. Bunlar daha çok ideolojik tarihin veya tarih felsefesinin alanına girmektedirler. Bir kere, "Osmanlının çağına göre ileri olduğu" önermesi, herşeyden önce tarihte bir yön olduğu kavrayışına dayanmaktadır. Artık biliyoruz ki, böyle bir yön yok, tarih biz ne yaparsak odur. Bunun yanı sıra, varsayalım ki bir yön var, o zaman ilerinin kıstası ne olacak? Yani

tüm dünya toplumlarının ulaştıkları düzeyler arasına bir hiyerarşi getirmemiz gerekiyor. Gene üzülerek söylüyorum ki, tarihte hiyerarşiler bulmak da ideolojik bir tavırdır. En hafif deyimiyle bilimsel değildir. Ve nihayet, Osmanlının çağına göre ileri olduğu önermesi hangi zaman kesiti için geçerlidir. Tüm Osmanlı tarihi için mi? Yoksa belli bir zaman kesiti için mi? Ve bu önerme hangi kıstaslara göre yapılmaktadır? Bunlara cevap verilemez, çünkü bunlar bilimsel kıstaslar değildir. İnsanların kul veya en iyisinden reaya sayıldığı bir toplumun ileri bir toplumsal organizasyon olduğunu, en iyi yöntemin kafa kesme olduğu (siyaset bu anlama geliyor) bir siyasal yapının ileri bir siyasal organizasyonu temsil ettiğinin nasıl savunulabildiğini anlayamıyorum. Ama bu mesnetsiz iddiaların eleştiri malzemesi olarak kullanılmasını ise affedemiyorum. Eleştirmenlik çok ciddi bir iştir, menkıbelere dayanarak akıl yürütülemez.

Mümtaz'er Türköne'nin "nizam-ı âlem" kavramı konusundaki belki iyi niyetli, ama özü itibariyle naif irdelemelerini de, doğrunun bir kerede ebediyete kadar geçerli olmak üzere keşfedilmesinin mümkün olduğu anlayışı içinde yer aldıklarını teşhis ediyorum. Eleştirmenime göre, "kavramlar kendi malımız değildir, onları istediğimiz gibi tasarruf edip keyfimizce yorumlayamayız. Hele 'nizam-ı âlem' gibi tarihten alınmış bir deyime bu muamele hiç yapılmaz". Bu alıntıya, pekiyi kavramlar kimin malıdır, diye bir soru sorarak, eleştirmenimin o çok "çarpıcı" üslubunu benimsersem ne olur? Tartışmaya değil de, üste çıkmaya uğraşmış olurum. Onun için daha başka bir yönteme başvuruyor ve bu cümleye küçük bir içerik çözümlemesi yapıyorum. Kavramların malımız olmadığını söylemek, tarihi reddetmekle eşanlamlıdır. Hele bunu tarihle uğraştığını iddia eden birisi yapıyorsa, vahamet katlanmış olur. Her koyun kendi bacağından asılır, aslında fikir veya söylem düzeyinde reddettiği bir işi, pratik düzeyinde yapan ilk kişi Türköne değil. Biz işimize dönelim ve okuyucuya, bir eleştirmenin önce mantıklı olması gerektiğini anlatmaya devam edelim. Kavramlar bizim malımızdır, çünkü her yaşayan kuşak, miras aldığı kavramları kendi yaşam deneyine göre yoğurduğu gibi, yenilerini de oluşturur. Semantik kayma dediğimiz bu olgu, bizatihi kavramın oluşma sürecine tekâbül eder. Yani daha açık bir ifadeyle, kavramların her zaman aynı gerçekleri ifade etmeleri söz konusu değildir, çünkü gerçekler de değişmektedir. Bu nedenle her kavramı istediğimiz gibi yorumlama hakkına sahibiz, zaten tarihçilik biraz da budur.

Bu cümlede beni şaşırtan, hatta şoke eden ifade, yorumlama işleminin "tarihten alınmış" bir deyime uygulanamayacağı yönündeki buyrultudur. Tarih kutsal bir alan mıdır, bir ibadetgâh mıdır ki, kavramlarını yorumlamayalım? Ayrıca, kavramlarımızın çoğunun tarihten geldiği düşünülecek olursa, değişme sürecini dondurmamız mı gerekir? Geçiyorum ve Türköne'nin nizam-ı âlem için verdiği tanımı doğru sayarak, tartışmayı bu temelde yürütüyorum. Eleştirmenime göre, "Nizam-ı âlem'in doğru karşılığı düzen ve asayiştir". Pekalâ, iki başka kavram, öyleyse onları değelim. "Düzen" ne demektir? Osmanlı düzenden ne anlıyordu? Düzen matrisyel bir kavramdır ve tabanında "doğru"ya,

"değişmezlik"e dayanır. Bu ikisi olmadan belli bir düzeni algılamak mümkün değildir. Biraz mantık: Belli bir toplum biçimi *tanımlanır*; bu doğru kabul edilir; *doğru* olduğu için de *değişmemesi* gerektiği söylenir ve buna *düzen* denilir. Asayiş ise, düzen'den sapmaları düzeltme anlamına gelmektedir. Veya, düzeni ihdas eden otoritenin, sapmalara karşı aldığı önlemlerin adıdır. Demek ki, nizam-ı âlem: Düzen ve asayiş diyen Türköne, benim bu kavrama ilişkin yorumunu yanlışlayamamanın ötesinde, üstelik bir de teyid etmektedir, ama bunu ne yazık ki ancak bu yazıyı okuduktan sonra fark edebilecektir. Eleştirmenlik ciddi bir iştir. Kullanılan kavramlara sahip olmayı gerektirir.

Hata avcılığı yapmak istemiyorum ama, Türköne'nin Batı'yı iyi tanıdığını ima eden cümlesini de gündeme getirmek zorundayım. Eleştirmenim, "biraz zorlama ile deyime Batı'dan bir karşılık ararsak, en uygunu 'Pax Ottomano' olur" demektedir. Hemen bir sorum var, acaba Türköne mümkün ve muhtemel Batı terimlerinin hepsini biliyor mu? Örneğin *ordo, imperium, principatus, regimen, ordo mundi, ordo universalis* vb. yüzlercesini duymuş ve bunların arasındaki anlam farklarını biliyor mu? Herhalde biliyor ki içlerinden en uygununu seçmiş, ama ne yazık ki yanlış yazmış. *Pax* dişil bir kelime olduğu için, tamlaması da dişil olur ve "ottomano" olarak değil *Ottomana* olarak tamlanır. Kulaktan dolma Latince ile ve tahrifatla çevrilmiş Batı kaynaklarından edinilen bilgi, ancak bu kadar sağlam olur.

Gelelim *Pax Ottomana* 'ya. Bu terim nizam-ı âlem=düzen, asayiş anlamına asla gelmez. Roma imparatorluğunun Akdeniz ve Batı Avrupa dünyaları üzerinde kurduğu tekelci otoriteyi ifade etmek üzere *Pax Romana* olarak türetilmiş ve sonradan tüm geniş imparatorluklar için, gerekli tamlamaların eklenmesiyle kullanılmış bir terimdir. Bu kavram, birçok anlamı birden içeren kompleks bir terimdir. Diğerlerinin arasında,a) Osmanlının hükümran olduğu tüm alanı; b) Osmanlı devletinde *auctoritas* 'ı elinde tutan unsurun (yani padişah ve kulları) diğer tüm özerk unsurlara kendi iradesini dayatmasını, c) savaşın yalnızca merkezin tekelinde olmasını, d) bağımlı ülke ve halkların Osmanlı sistemi içinde salındıklarını ifade eder.

Türköne'nin kısacık yazısında yer alan çok sayıdaki bilgi, gramer, kelime hatası ve yorumlama yanlışı vb. beni gölge boksu yapmaktan kurtarıyor, ama tüm çabalarıma rağmen bu yazının hacmini artırıyor. Eleştirmenimin İbn Haldun hakkında söyledikleri de, üzerinde durulmadan geçiliverilecek şeyler değil. Bunları birer kalem sürçmesi saymam halinde, neden modern tarihçiliği savunduğum bir miktar havada kalır. Türköne'nin "tezvirat" gibi terimleri kullanmadaki serbestisini, kendini bağlayan bir tavır olarak görüyor ve bu işi ilk kez yapanların heyecanlarını örtmek için başvurdukları bir yöntemi teşhis ediyorum. Kahve sohbeti ile bilimsel tartışmayı birbirinden ayıramayan bu üslubu ciddiye almıyorum. Yazarın bana İbn Haldun hakkında verdiği "bilgileri" sevinçle kabul etmeye hazırım, ama kötü huy işte, bir bakalım bunlar geçerli mi? Türköne'ye göre "Osmanlı tarihçilerinin birkaçı dışında İbn Haldun'un ne kadar tanındığı hakkında elimizde kesin deliller yoktur".

Bu doğrudur, ama bunu bilmemizin Osmanlı tarihçilerinin İbn Haldun'dan etkilenmiş olmaları gerçeğini değiştirme gibi bir katkısı olmayacaktır. Çünkü Osmanlı tarihçiliği bir "edebi tür"dür ve daha da kötüsü, tam bir zenaat anlayışı içinde sürdürülmektedir, yani ustaların izinden gidilmekte, özgün eserler çok, ama çok nadiren çıkmaktadır. Bu durumda Osmanlı tarihçilerinin bir çoğunun İbn Haldun'u bizzat okumuş olup olmamaları olayı değiştirmeyecek ve herkes bir önündeki ne yazmışsa, onu tekrarladıktan sonra, "vak'a"yı gününe kadar getirecektir. Vak'a da tabii ki Osmanlı merkezinde ne oluyor cinsinden bir kavrayış kalıbı içinde kağıda dökülecektir. Bu kronik veya almanak tipi yazı türünü tarih bile saymak mümkün değilken, hadi o kadar acımasız olmayalım da tarih diyelim diyerek devam ediyorum. Bu durumda ve limitte, tek bir Osmanlı tarihçisinin İbn Haldun'dan etkilenmiş olması, hemen tüm tarihçilerin aynı yazardan etkilenmeleri için yeterli olacaktır (bugün de Türkiye'de bilimsel eserlerin çoğu böyle üretilmiyor mu? Benim deneme türünde yazdığım yazılarda neden dipnot olmadığını merak eden eleştirmenim de acaba aynı geleneğin içinde yer almıyor mu?). Türköne'nin "tarih felsefesi" ile "tarih anlatısı"nı karıştırmasına da artık şaşırmıyorum, ama düzeltiyorum. İbn Haldun'un *Mukaddime* 'si tarih felsefesini, yani değişme sürecini değişmez bir şekilde algılama biçimini sergilediği kesim, *Tarih* 'i ise, belli bir zaman kesitini anlattığı bölümdür. Türköne'nin "İbn Haldun'un tarih felsefesi bir değişme teorisi olduğundan, yazarın (yani benim) zannettiği gibi değişmez, ideal bir toplum düzenini meşrulaştırmaz" demesi de elma+armut olmaktan öteye geçememektedir. Ciddi olalım, "çevirisel" duragan demek değildir, çevirisel bir tarih anlayışında tabii ki değişme olacaktır. Bunlarla ne diye uğraşıyorum, ama zorunluluk; tabii ki tarih sözünün geçtiği her yerde, değişmenin de olduğu aşikârdır, ama demek ki defalarca anlatmak gerekiyor. İbn Haldun'da da değişme vardır, ama bu değişme kendini tekrarlamaktadır, çevirisel olan işte budur. İbn Haldun'un karamsar görüşler aşıladığı doğrudur, çünkü her devletin sonunda çökeceğini söyler. Ama İbn Haldun Osmanlı tarihçilerini işte tam bu noktada etkilemiştir, haşmete geri dönüşün mümkün olduğu noktasında. İşlerin kötüye gittiğinin farkedilmesinden sonra, Osmanlıya verilen tüm ıslahat tezkire ve layihaları eskiye dönmeyi önermekte değil midir? İşte İbn Haldun'un etkisi buradadır. Ayrıca Türköne'nin sanki böyle birşey gerekiyormuş gibi, İbn Haldun'u mazur göstermek üzere "son derece çevirisel İbn Haldun'un tarih anlayışının karşısında, Orta Çağda 'az derecede çevirisel olmayan' tarih felsefesi de bulunmamaktadır" demesinin bir anlamı yoktur. bu cümleyi Türkçe olsun diye "olmayan"ın yerine olan yazarak okumama eleştirmenimin herhalde itirazı olmayacaktır. Orta Çağın tarih anlayışının (belirtilmemiş ama, herhalde Batı Orta Çağı kastediliyor) bazı istisnalar dışında çevirisel olduğu doğrudur, ama esas can alıcı nokta, Batı'nın bu çeviriselliği aşmasına karşılık, Osmanlının resmi tarihçi Cevdet Paşa'ya kadar, hatta daha sonralarına kadar aynı minval üzere yürümesidir.

Eleştirmenimin kavram ile kelime ailesini karıştırmasını veya aynı

kökten türeme kelimelerin, aynı kavramsal aileye tekâbül etme zorunluluğunu *a priori* kabul etmesini de anlayışla karşılıyorum. Tarihçilik "edebiyat"tan öteye gidemeyince, dilsel bazı karineler, tarihsel kanıt olarak gösterilebilir. Ama bu, tabii ki bilim olmaz. Arapçanın *nzm* kökünden türeme koskoca bir kelime dizisi vardır. Nizam ve tanzim'in yanı sıra nazım, manzum, manzume, nizamat, nizamiye gibi birçoğu sayılabilir. Bunların farklı gerçeklere tekâbül etmeleri olgusu karşısında, aklı evvellik yaparak, bunlar birbirlerine benziyorlar mı ki, tanzimat ile nizam-ı âlem arasında bir ilişki olsun demeye getirmek, ifade kıtlığı çekilmemesine rağmen, en nezihini seçersem, demagojidir. Bu bütün dillerde karşımıza çıkan bir oluşumdur ve aynı kök bir yandan somuta daha çok yaklaşan kelimelere can verirken, öte yandan da soyuta daha çok yaklaşanlarını da türetmektedir. O halde eleştirmenim şu kuralı herhalde görmezden gelemez, ancak benzerleri karşılaştırmak anlamlıdır. Ben nizam-ı âlem ile nizamiye kapısını karşılaştırmadım, tanzimatı karşılaştırdım ve bunlar köken sorunları da olursa olsun, aynı anlam küresi içinde yer alırlar. Bu yazıda fazlasıyla ders veriyor havasına girdiğimin farkında olmakla birlikte, bu tavrın zorunlu olarak ortaya çıktığını bildirmek durumundayım. Ders almadan ders vermeye kalkışmak, sonunda mutlaka bir rahle-i tedris'in önüne çökme zorunluluğunu doğurur. Veya şöyle söyleyeyim, bugün öğrenilmezse, hayat mutlaka öğretir.

Şimdi geliyorum, eleştirmenimin yazısının üslubunu normalleştirdiği ve akla yakın sorular sormaya başladığı bölüme. Soruların özünü, OsmanlınınTanzimat hareketi ile nizam-ı âlem'i ihya etmek için ne yaptığı önermesi oluşturmaktadır. Bunu desteklemek üzere, 13 yıl önce kaldırılan Yeniçeri Ocağını, tımar sistemini ihyaya teşebbüs edilip edilmediği sorulmaktadır ki, bunlar mantıklı sorulardır ve verimli bir tartışma ancak bu noktadan itibaren başlayabilir. Türköne, "nizam-ı âlem" kavramsallaştırmasını kavrayabilseydi, bu soruları sormazdı. Osmanlı nizam-ı âlem kavramı şu veya bu kurumun değişmezliği üzerine dayalıdır. Yani padişah (ülkenin sahibi), onun yönetimindeki yardımcıları (bunlar kul olabilecekleri gibi, bürokratlar da olabilir veya ordu yeniçeri ile tımarlı sipahiden oluşabileceği gibi, nizam-ı cedid askeri veya asakir-i mansure-i muhammediye'den de oluşabilir) ve nihayet, reaya, bu düzenin değişmez tabakalarıdır. İşte nizam-ı âlem bu üçlü *ordo* 'nun (düzen unsuru haline gelmiş tabaka) içini dolduran unsurlar değişse bile, yapısının ve karşılıklı konumlarının değişmezliği anlayışına dayalıdır. Bu anlaşılmadan Tanzimat'ın nizam-ı âlem'i ihya etme hareketi olduğu kavranamaz. Onun için biraz daha açıyorum ve gene Platon'a gidiyorum. Onun ideal devletinin filozof kral, koruyucular ve üreticilerden oluşması ile Osmanlı nizam-ı âlemi arasında (padişah, kullar veya bürokratlar ve reaya) paralellik kuruyorum. Tabii Dumezil'in Hind-Avrupa toplumları için farkettiği üç-işlevsel tabakalanmayı da görüyor ve bunun 1839'da bir anakronizma olduğunu savunuyorum. Orta Çağa ait olan, orada kalmadığı zaman, tuhaftan da öte birşey oluyor. Türköne'nin aklına geldiği halde soramadığı soruya, bu bağlamada cevap

verebilir hale geldik. Soru: "Nizam-ı âlem'i diriltmek için çabalayıp duran Osmanlılar, daha Tanzimat'tan önce III. Selim zamanında kurulan yeni orduya Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adını acaba niçin vermişlerdi? Sakın eski düzenin artık 'ihya' edilemeyeceğini kavradıkları için olmasın"? Cevap: Eski düzenin ihya edilmesinin ancak, artık aşınmış olan bazı tekil kurumların değiştirilmesi yoluyla olacağını düşündükleri için. Veya, daha açık olmak üzere şöyle söyleyeyim, üç-işlevsel ana gövdeyi yani nizam-ı âlem'i muhafaza etmek üzere, işe yaramayacak hale gelen organları ameliyat etmek, yani ıslahat. Osmanlı ıslahatına iyi bakıldığında, yeniçerinin yerine nizam-ı cedid askerinin geçmesi, humbaracı ocağının yerine mühendishane kurulması, kapıkulu-devşirme Osmanlı ricalinin yerine Babıâli bürokratının geçmesi, tımar sisteminin yerine iltizam sisteminin ikâme edilmesi, Osmanlının topluma, ekonomiye, insanlara bakışında bir değişim meydana getirmiş midir? Osmanlıda vatandaş, yurttaş kavramına ulaşılmış mıdır? Memalik-i mahrusa *Res publica* haline gelmiş midir? Hayır. Öyleyse, ıslahat (veya tanzimat) nizam-ı âlem'i ihya çabasından başka birşey değildir. Aktörler değişse de, aynı oyun sergilenmektedir. Bunun bilincine ulaşılması, birçok uzun tartışmadan tasarruf etmemize olanak verecektir.

Eleştirmenimin küçük katkıları, büyük ağızdan kaçırmalara da yol açmaktadır. İşte size bir örnek, biraz uzun bir alıntı pahasına, "ikna olmuş değiliz. Biz yine eskisi gibi Tanzimatçıların (yazarın zannettiği gibi) lükse kaçan endişeleri olmadığını; çabalarının Kütahya'ya gelen Mısır ordusundan kurtulmak; Batı'dan birşeyler alarak (üzerlerine "alla turca"lık eklemeyi ihmal etmeden) güçlenmeye çalışmak; Avrupa muvazenesi içinde yer edinerek Rus tehdidini durdurmak gibi mütevazi endişeler taşıdıklarını düşünüyoruz". Yanlış olsalar bile, düşüncelere saygı şiarımız sürüyor. Ancak eleştirmenlik eski mesleklerimden biri olduğu için, "yine"yi gene ve *"alla turca"lık'ı alla turca* olarak okumaktan kendimi alamıyorum (Türköne Batı'yı tanıdığını kanıtlama derdine düşmeyerek alaturkalık deseydi, galat-ı meşhur doğrudur der geçerdik, ama İtalyancasını verince, eleştirmen yanım hemen dürtüyor ve *alla turca* , Türk tarzına göre davranış demektir, buna bu haliyle "lık" eki gelmez, hadi söylesene diyor). Bunları geçelim, Mısır ordusundan kurtulmak, Batı'dan (alaturkalaştırarak) birşeyler alıp güçlenmeye çalışmak (ne kadar da şarklı bir kurnazlık), Avrupa dengesi içinde yer tutarak Rus tehlikesini durdurmayı istemek acaba mütevazi endişeler midir? Yoksa "devleti ebed müdded"i sürdürmek gibi anakronik, o yüzden de iddialı talepler midir? Öte yandan Türköne'nin alaturkalaştırma tespitine katılmakla birlikte, bunun Osmanlıyı methetmek için söylenmiş olmasına şaşırıyorum.

Türköne Tanzimat fermanına gelince, ben de geliyorum, çünkü cehaletimden olsa gerek, eleştirmenimin şimdiye kadar hiçbir yazısını görmediğim için, ancak bu yazının doğrultusunda kalmak, onun diğer kalem oynatmalarının ürünü olan katkılarla irşad olmaktan mahrum kalmak zorundayım. Bir kere Tanzimat fermanının dibaçesinde (bu kelimenin aslı eleştirmenimin söylediği gibi dibacedir ama, biz bugün dibaçe diye

yazıyor ve söylüyoruz. Türköne Türkçenin ses uyumu kuralından habersiz mi? Bu kadar garip eleştiriler yapılacaksa, adı Mehmet olanların tümünün adlarını Muhammed'e tahvil etmelerinin gerektiği ileri sürülebilir, abesle değil, akıllıca işlerle uğraşalım) aslında uyruk kavramından yurttaşa geçiş varmış da, bu gizlenmiş gibi bir safsatayı ciddiye alırsam, bilimi ciddiye almamış olacağımın farkındayım. İkincisi, eleştirmenim ne kadar tevil etmeye çalışırsa çalışsın, Tanzimat fermanı halka bir emirname biçiminde tebliğ edilmiştir. Despot bir devleti, halkını sürü olarak gören bir yönetimi (etrak-i bi idrak lâfını biz icad etmedik herhalde, resmi tarihin Türk devleti olarak göstermekte ısrar ettiği Osmanlı Türk halkından her zaman idraksiz Türkler olarak söz etmiştir) demokrat ve özgürlükçü ilkelere sahipmiş gibi göstermeye kalkışmak, çarpıtmanın dik alâsıdır. Bunu tartışmıyorum, tartışmaya kalkışan olursa da cevap bile vermem benim batılla ilişkim yok, çünkü boyut ideolojik.

Gelelim *carta* meselesine, Türköne beni bir kez daha hayal kırıklığına uğratıyor ve anlayamamaktaki ısrarını bu konuda da sergiliyor. Ben Tanzimat fermanının, bırakın anayasal bir metin olmasını, *carta* bile olamayacağını söylüyorum, eleştirmenim ise, bunu bizimkiler değil Batılılar söyledi, herhalde bir bildikleri vardır demeye getiriyor ve böylece, benim eleştirdiğim Doğu nominalizminin tam göbeğine yerleşiyor. Şimdi de gelelim T.X. Bianchi'nin Tanzimat fermanı çevirisine. Önce kim bu Bianchi? "Ancien secrètarie-interperète du Roi, officier de l'ordre impérial de la Légion d'Honneur décoré des ordres ottomans du Nichân et du Médjidié, Membre de l'Académie İmpériale des sciences et lettres de Constantinople...", "Kralın eski çevirmen-kâtibi, imparatorluk mertebesinden Légion d'Honneur nişanı, Osmanlı nişan ve Mecidiye madalyaları sahibi, İstanbul İmparatorluk Bilimsel ve Edebiyat Akademisi üyesi...", "Yani tamamen Osmanlının hizmetinde bir yabancı ve *charte impériale* sözü, Osmanlı yöneticilerinin izni olmadan metne giremez, çünkü Fransızca metinde belirtildiği üzere, bu Babıâli tarafından gözden geçirilmiş ve onaylanmış metindir, bu bir. İkincisi, aynı Fransızca metnin kapağında, "Plus les monarques ont de graces á conférer et de bienfaits á repandre plus ils sont puissants" sözü yer almaktadır, yani "hükümdarlar ne kadar lütuf yapar ve iyiliklerini ne kadar yaygınlaştırırlarsa, o kadar güçlü olurlar". Bunun Arap harfleriyle Osmanlıcası da aynı metinde yer almaktadır. Demek ki, onaylı. İşte bu cümle Tanzimatçıların tavrını açıkça ortaya koyuyor. Amaç hükümdarın hak vermesi filan değil, ülkenin ve halkın efendisi "lütuf"ta bulunuyor, keyfi öyle istediği için "iyilik" yapıyor. *Carta (Charte)* sözünün metne girmesi ise, Avrupa kamuoyuna yönelik bir şark kurnazlığı. Daha bitmedi, 1850'de çıkartılan Tanzimat madalyasının ön yüzünde Fransızca olarak "L'Empire subsistera, Dieu le veut", arka yüzünde de "Régénération de l'empire d'Osman par Abdulmedjid" yazıları okunmaktadır. Yani "İmparatorluk sürecektir, bunu Tanrı istiyor", "Osmanlı imparatorluğunun Abdülmecid tarafından ihyası". Kimse kimseyi özellikle kendini aldatmasın, istekler hiç de mütevazi değil, imparatorluk ihya ediliyor ve teokratik bir söylemle. Herşey nizam-ı âlem'i ihyaya yönelik, onun için de *carta* da değil. Bu ko-

nuda el çabukluğuna gerek yok, herşey son derece açık.

Bu yazıyı çok uzatmak, hem de çok çok uzatmak mümkün. Türköne'nin eleştiri getiriyorum derken kendi eksikliklerini sergilediği yerleri okuyucuya çok uzun bölümler halinde sunmak mümkün. Kendi bilgilerini sarsılmaz doğrular sanmanın ve bunlara güvenerek eleştiri gibi ciddi bir işe girişmenin sonunda nasıl garip durumlara düşülebileceğinin örneklerini daha da çoğaltmak mümkün, ama ben okuyucuya ülkemizde "eleştiri"nin çoğu zaman nasıl yapıldığına dair yeteri kadar örnek verdiğimi düşünerek, Türköne'nin tahminlerle temennileri karıştırdığı ayrıntılar üzerinde durmayacağım, zaten amacım bana yöneltilen eleştirilerin tümünü de cevaplamak değil, ama "eleştiri"nin nasıl yapılmaması gerektiği hakkında birkaç söz söyleyerek bitireceğim. Bu yazıyı yazmamın nedeni de zaten esas itibariyle buydu. Müptedilere yanlışları söylenmezse, doğru yaptıklarını sanarak hep bu yol üzerinde ilerleyebilirler.

Türköne'nin yazısında alaycı bir üslup benimsemiş olmasının nedenlerini okuyucuya açıklamam gerekir. Eski Yunan'dan beri bilinir ki "akıl daha ileri gidemeyeceğini anladığında, istihza kılığına bürünür". Akıl ve mantık yoluyla çürütülemeyecek önermelere karşı bu yöntemin kullanılması, ancak deneyimsiz okuyucuyu etkiler. Bundan da kötüsü; eleştiri kariyerine böylesine bir yazıyla başlanmış olması, yazarın geleceğini etkileyecektir, bundan üzüntü duyuyorum.

Öte yandan bir eleştiride bir yerde geçerli, başka bir yerde geçerli olmayan kıstaslar kullanılıyorsa (Türköne hep böyle yapmaktadır), yapılanların eleştiri olmayıp, saldırı olduğu ortaya çıkar. Beş sahifelik bir metinde tutarsız olmak neredeyse olanaksızdır, ama eleştirmenim bunu başarmıştır.

Bir başka nokta, haklı çıkmak için bağırmaya gerek olmadığıdır, bu kahve tartışmalarının üslubudur. Zaten yüksek ses, içlerinin bir yerinde "acaba haksız mıyım?" korkusunu taşıyanların başvurduğu yoldur. Gece karanlığında korkuyu gizlemek için ıslık çalmak gibi birşey. Zaten eleştirmenim tartışmada önemli olanın, haklı çıkmak veya haklıymış gibi görünmek değil de, "doğru"ları birlikte bulmak olduğunu anladığı gün, eleştiri yapmaya başlayabilecektir.

Mükerreren "Kılıçbay'ın Tanzimat'ı" Hakkında Bazı Düzeltmeler

M. Ali Kılıçbay'ın Argos'da yayımlanan (Kasım 1989) "Tanzimat Neyi Tanzim Etti?" başlıklı yazısına, **Türkiye Günlüğü**'nün 9. sayısında bir tenkit yazmıştım. Geçen sayıda Kılıçbay'ın karşı tenkidi yayımlandı. Kılıçbay'ın benim için kullandığı "müptedi" gibi nitelemeleri (Osmanlıca bilmemesinden dolayı) sehven kullanılmış ifadeler olarak kabul ediyor, kullandığı kaba üslubu ise sui emsal emsal olmaz diye reddediyorum. "Eleştirmenliğin eski mesleği olduğunu" söyleyen tartışmacının, mesleki kariyeri hakkında hüküm vermenin yeri burası değil. Tartışmanın hakikat arayışı olduğu inancıyla, burada, tekrar ettiği bazı hatalarını tekrar düzeltmeye çalışacağım.

1. Kılıçbay'ın Türkiye'de geçerli olan tarihçiliğin belge tarihçiliği olduğu hükmüne, bazı istisnalar saklı kalmak kaydıyla katılıyorum. Ama, belgeleri gözden çıkaran, onları önemsiz malzemeler sayan yaklaşımına katılmıyorum. Tarihçilikten tam olarak Bloch'un şu sözlerini anlıyorum: "Tarih yazmaktan, onu namusluca, doğru olarak yazmayı ve yapılabildiği ölçüde gizli kaynaklara ulaşmayı, yani zorluklara katlanmayı anlıyorum."

Kılıçbay'ın belge kullanma konusundaki yeteneğini, Tanzimat fermanının "dibace"si hakkındaki yorumlarını tek tek yanlışlayarak göstermiştim. "Saltanat-ı seniye"yi, "(Tanrının iktidarından sonra) ikinci (derecede olan) Sultanlık" diye çeviren, "mülk" kelimesini, sahip olunan varlıklar diye anlayan bir tarihçi, şüphesiz dil engelini aşmadan belgelerden istifade edemez. Benim Kılıçbay'ın yorumlarına getirdiğim tenkidler toplama-çıkarma işlemi hatalarına ilişkindi. Bunlara karşılık Kılıçbay "anlama"da zorluk çektiği belgelerin Batı'daki çağdaş tarihçiliği emsal göstererek, önemsiz "malzemeler" olduğunu ispatlamaya çalışıyor. Ben ise, çağdaş tarihçiliğin belge kritiği konusunda geliştirdiği tenkitlerle "çağdaş". olduğunu, belgelere dayanmaya ise devam ettiğini söylüyorum. Kılıçbay'ın belgelerin önemsizliğine delil olarak verdiği örnekleri hep "belgeli" örnekler olduğu için yeterli bulmuyorum.

Kılıçbay'ın belgeleri küçümseyen özlü cümlesini aktarıyorum: "İşte Türköne'nin ne mene birşey olduğunu merak ettiği çağdaş tarihçilik, belgeye diğer tarihsel malzemelerden bir gram fazla önem vermemekte ve her belgenin mutlaka başka kanıtlar tarafından da desteklenmesi halinde kullanılabilir bir nesne olduğunu kabul etmektedir". Yazarın anahtar deyimleri "diğer tarihsel malzemeler" ve "diğer kanıtlar"dır. Kılıçbay'a göre çağdaş tarihçilik bu ikisini bir kefeye, belgeleri de diğer kefeye koyarak, kuyumcu terazisiyle tartmaktadır. Çağdaş tarihçiliğin esrarı ise "diğer tarihsel malzemeler" ve "diğer kanıtlar"dadır. Kılıçbay, bu ikisinin neler olduğu hakkında bize ipucu vermediği için, çağdaş tarihçilik hakkındaki merakımızı gideremiyoruz. Kılıçbay'ın belge ile sadece "yazılı" belgeleri kasdettiği ihtimalini de aklımıza getirmiyoruz. Ama yine de Kılıçbay'ın önemsiz sayacağı bazı hatırlatmalar yapalım. "Belge"yi, "vesika"nın karşılığı olarak kullanıyoruz. "Vesika" ise "delil", "iz" manasına geliyor. Tarihçiler, öğrenme kolaylığı açısından belgeleri üçlü bir tasnife tabi tutarlar; yazılı, gömülü ve dikili belgeler diye.

Bize göre, -tekrar belirtelim- çağdaş tarihçilik belge kritiği konusunda geliştirdiği mükemmel tekniklerle çağdaşır. Belgeyi ihmal etmek bir yana, daha fazla belge diye çırpınmaktadır.

Batı'daki belgeleri tersinden okuma metoduna örnekler veren Kılıçbay'ın izahatını benim için zait görüyorum. Ben Kılıçbay'ın tenkid ettiğim yazısını başından sonuna tersinden okuyarak, bu konudaki yeteneğimi göstermiştim.

2. Kılıçbay'ın ısrarla tekrarladığı, Osmanlı devletinin anakronik olduğu, miyadını doldurmuş bir antik imparatorluk olduğu tezini ciddiye almıyorum. Çağdaş tarihçi böyle bir hüküm vermez; "anlamaya" çalışır. Anlamak için ise Osmanlı imparatorluğunun 1920 yılına kadar yaşaması vakıası, bir hareket noktası olabilir. Çok özel coğrafi şartlarda ortaya çıkmış olan "Eski Mısır, Asur, Babil (Babil imparatorluk değildir), Eski Çin" gibi imparatorluklarla Osmanlı imparatorluğunu özdeş görmenin, tartışılabilir bir önerme olduğunu sanmıyorum.

3. Kılıçbay'ın Osmanlının "çağına göre ileri" olmadığını ispatlamak için getirdiği deliller, garip bir şekilde kendisini nakzediyor. İşte Kılıçbay'ın delillerinden biri: Yazar, Preveze'nin bir zafer olmadığını ispatlıyor: "... Osmanlının karşısına çıkan Hristiyan donanması, resmi tarihin savunduğu gibi, bir haçlı donanması olmayıp, oradan buradan devşirilen, birbirlerini tanımayan, hatta aynı dili konuşmadıkları için manevra ve yönetim sorunlarının diz boyu olduğu bir donanmadır". Maalesef bu sözleri Andre Doria'nın ahfadından duymuyoruz. Resmi tarihin bu büyük yalanını teşhir eden Kılıçbay'a göre, demek ki, haçlılar aynı dili konuşan, oradan buradan devşirilmeyen mütecanis bir topluluk oluyorlar. Kılıçbay'ın bir başka delili: "Macar Urban olmasaydı, Fatih'in ünlü topları olur muydu? 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin getirdikleri yeni teknikler olmasaydı, sayıları onbinlere varan Hristiyan mühtedîleri ve savaş esirlerinin teknik bilgi ve becerileri olmasaydı, Osmanlının 16. yüzyıldaki savaş teknolojisi ortaya çıkar mıydı?" Bu sorular "Alman

mühendisler olmasaydı, Ruslar ve Amerikalılar uzaya gidebilir miydi?" cinsinden sorular. Bu soruları, milli onuruna düşkün bir Fransız köy öğretmeni, Kanuni'ye başvuran Fransa kralını mazur göstermek için, köylülere çektiği nutukta sorsaydı, zannederim orda bulunan köylülerden biri, şu soruyla karşılık verirdi: "Peki bu Macar Urban ve bahsettiğiniz dahi Yahudiler ve Hristiyanlar niye Paris'e gelmediler de, İstanbul'a gitmeyi tercih ettiler?"

4. Kılıçbay'ın "resmi tarih"i kavramlaştırmak için sarfettiği sözler uzun bir iktibasa değiyor: "Osmanlının çokuluslu bir imparatorluk olduğu gerçeği gizlenerek, bir Türk devletiymiş gibi sunulmak istenmesine rağmen, imparatorluğun ürettiği 20'den fazla çağdaş devletin hiçbirinin Türklük kavrayışı içinde yer almaması ve yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kavramın sahibi olması, geleneksel tarihçilerimizin sürekli iddialarının tersine Osmanlı devletinin bir Türk devleti olmadığını kanıtlar niteliktedir". Osmanlıdan kopan devletlerin niçin Türklük kavrayışı içinde olmaları gerektiğini anlayamıyoruz; sonra neyin ne ile kanıtlandığını da kavrayabilmiş değiliz. Kılıçbay'ın anakronizminin kronik hale geldiğini düşünüyorum. İmparatorluklar adı üzerinde çokulusludur. İmparatorluklar çağının sonu, sadakat odağının kraldan, aynı millete mensubiyet duymaya geçmesiyle beraber gelmiştir. "Milli devlet" fikrinin, "self determinasyon" prensibinin ortaya çıktığı 19. asırdan önceki imparatorlukları "milli" nitelikleriyle kavrayamazsınız. Türkler niye Osmanlının mirasına sahip çıkıyor, diğerleri çıkmıyor sorusu; İngilizler niye Büyük Britanya imparatorluğunun mirasına sahip çıkıyor; Macarlar niye kendileri Avusturya imparatorluğunun devamı olarak görmüyor şeklindeki sorulardan farksızdır.

Kılıçbay'ın yukardaki pasajı şöyle devam ediyor: "Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin de Osmanlı mirasına sahip çıkması gerekmezdi, zaten o da imparatorluğu oluşturan çeşitli uluslardan yalnızca birinin kurduğu bir devlet idi. Buna rağmen biz bugün kendimizi Osmanlının ardılları sayıyorsak, Cumhuriyetle birlikte radikal bir redd-i miras olmadığındandır". Bu cümleleri daha kolay anlıyoruz. Bir tarihçiye "yaşanmış tarihi reddetmek mümkün müdür?" diye sorulmaz; bu yüzden Kılıçbay'a bu soruyu sormuyoruz. Kılıçbay'ın Cumhuriyetin resmi tarihini üretenlerden daha "radikal" olduğu anlaşılıyor. Yalnız resmi tarihçiler Osmanlıyı redd-i miras ederken, ortaya çıkan bir boşluğu da doldurmaya çalışmışlardı. Bize "Anadolu'da ne işiniz var?" diye soranlara Hititlerin torunları olduğumuzu söylüyorlardı. Kılıçbay; işin bu tarafını eksik bıraktığı için, mahâzâ, birileri kalkıp bizi Amu-Derya kıyılarına geri göndermeye kalkabilirler.

Görüldüğü gibi, Kılıçbay'ın savunduğu tek parti döneminin "resmi tarih" tezidir. Ancak bugün, bazı eksikliklerine rağmen demokratik bir hava soluduğumuzdan, Kılıçbay'a bunları yazabiliyoruz.

Kılıçbay, (Osmanlıyı redd-i miras etmeyen) bugünkü tarih tezlerini "bilim karşıtı" olarak nitelerken, tek parti döneminin resmi tarihinin "reel ihtiyaçlardan" kaynaklandığı kanaatindedir. Kılıçbay'ın "resmi tarih tek

olmak zorunda değildir" hükmüne de katılmıyorum. Şayet birden fazla tarih tezi varsa, her iktidar odağına "resmilik" yüklenemiyeceğine göre; bu durum toplumun çoğulculuğunun ürünüdür. Birden fazla olan "resmi" değil, sadece tarih tezidir. Bilim de, tek parti döneminin şartlarında değil, birden fazla tarih tezinin ortaya çıktığı, birbirini eleştirdiği zaman başlar.

5. Kılıçbay'ın, Tanzimat'ın "nizam-ı âlemi", yani Osmanlı tarihinin altın çağını ihya hareketi olduğunda ısrar ediyor. Aynı şekilde "nizam-ı âlem" deyimini" kavramlar bizim malımızdır, çünkü her yaşayan kuşak, miras aldığı kavramları kendi yaşam deneyimine göre yoğurduğu gibi" istediği gibi tasarruf edebilir diyerek, kendi kavramlaştırmasının doğru olduğunu söylüyor. Ben yazara tekrar hatırlatıyorum. "Nizam-ı âlem" sizin "miras" aldığınız kavramlardan değildir; Türkiye'de bu kavramı tevarüs eden bir grup, yine çok yanlış bir şekilde, sizden farklı manada kullanmaktadır. "Nizam-ı âlem" belirli bir tarihi çerçevede üretilmiş, tarihten aldığımız bir kavramdır. Kavramlara keyfimizce anlamlar verirsek, tarihçilikle değil çocukların kelime oyunlarına benzer bir işle iştigal ederiz.

Kılıçbay'ın "nizam-ı âlem"i ihyâ önermesini, Tanzimat'ın Osmanlının ideal dönemine dönüş hareketi şeklinde alarak, "nizam-ı âlem" kavramlaştırmasını saf dışı bırakabilir, tezini tartışabiliriz. Yazar, bu tezini ispatlamak için: "İşte nizam-ı âlem bu üçlü **ordo**'nun (düzen unsuru haline gelmiş tabaka) içini dolduran unsurlar değişse bile, yapısının ve karşılıklı konumlarının değişmezliği anlayışına dayalıdır" diyor. Kılıçbay'ın "üçlü ordo" dediği, "padişah, onun yönetimindeki yardımcıları ve nihayet reaya"dır. Bu da mantıklı bir önermedir. Bu önemenin tabiî neticesi olarak Kılıçbay Osmanlıda reayanın durumunun değişip değişmediğini, Padişah'ın yardımcıları karşısındaki konumunda bir değişme olup olmadığını soruyor. Buraya kadar yürüttüğü muhakeme ve sorduğu sorular normal, ama tam bu noktada artık tarihçiliğe geçmesi ve sorduğu sorulara "tarih"den cevaplar araması gerekir. Kılıçbay, bunu yapmıyor, sürdürdüğü skolastikle yanlış cevaplar veriyor. Osmanlı tarihinde Tanzimat dönemi, tam da Kılıçbay'ın üçlü **ordo** dediği tabakaların hem karşılıklı konumlarında, hem de yapılarında köklü değişikliklerin meydana geldiği dönemdir. Tanzimat fermanı temel insan haklarını tanımayı taahhüd eder. "Millet-i hakime ve millet-i mahkûme" ayırımı ortadan kalkar, Islahat fermanı ile "tam müsavat" sağlanır. Kılıçbay'a, Tanzimat fermanı ile ilk adımı atılan, Islahat fermanı ile tamamı tanınan "vatandaş hakları"nın, o tarihlerde Avrupa'daki din ve ırk ayırımı politikalarına göre "daha ileri" olduğunu söylersem (Bu hüküm Engelhardt'ındır), anakronizme düşmeden bunları değerlendirebilir mi? Tanzimat'ın en tartışmasız tarafı, yönetimdeki yardımcıların yani Babıâli yöneticilerinin, padişah karşısındaki durumlarının değiştirilmesidir. Zaten Tanzimat'tan önce müsaderenin kalkmasıyla bu durum ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı tarihinde Tanzimat dönemi, Babıâli diktatörlüğü dönemi olarak anılır. Tanzimat'la yöneten güç saraydan Babıâli'ye geçmiş, saray Kılıçbay'ın bahsettiği "üçlü ordo"daki konumunu kaybetmiştir. Kılıçbay'ın tam tersini anladığı "system immuablement etablie"

deyimi, bu yeni oluşumu ifade etmek için kullanılmış bir deyimdir.

Kılıçbay'ın skolastiği bir kenara bırakıp, sorduğu mantıklı sorulara tarihten cevaplar getirmesi, bu fikrini değiştirmesi için yeterlidir.

Tanzimat reformcuları Koçi Bey'lerin yaşadığı şartlara ve lükse sahip değillerdi. Onlar, herkesin son demlerini yaşadığına inandıkları devleti, mümkün olan her çareye başvurarak kurtarmaya çalışıyorlardı. Gülhane hattı, bu çerçevede bir cemile, pratik bir kurtuluş hamlesidir. Kimsenin eski düzenin ihyası gibi, hayal aleminde dolaşacak vakti yoktu. Tanzimatçılar, devleti kurtarmak için yapılması gerekenleri yapmışlardır. Yaptıkları Avrupa dengesi içinde yer alarak Rus tehdidini durdurmak, reformlarla devleti sağlamlaştırmak ve ayakta tutmaktı.

Cumhuriyetin tevarüs ettiği merkezi bürokrasiyi geliştirerek ve Kırım savaşında olduğu gibi Avrupalılarla beraber Rus yayılmasını durdurarak izledikleri politikalarda başarılı olduklarını göstermişlerdir. Ben izledikleri politikaların ve yaptıklarının,"değişmez altın çağ olan nizam-ı âlem"i ihya gibi lüks endişeler olmadığını, "mütevazi" yani gerçekçi endişelerin ürünü olduğunu söylemiştim.

6. Kılıçbay'ın yazısının büyükçe bir kısmı "carta" bahsine ayrılmıştı. Yazar, Tanzimat fermanının Fransızca metninde "charte impériale" ibaresi bulunduğunu söylüyor, bunu "Doğu nominalizminin" ürünü olarak niteliyordu. Arkasından "carta"nın Batı'da hangi siyasal ve sosyal şartların ürünü olarak ortaya çıktığını, Batı tarihini özetleyerek uzun uzun anlatıyor ve sonuçta "Tanzimat fermanı hakları değil, imtiyazları düzenlemektedir" diyerek "carta" olamayacağına hükmediyordu. (Ben "hangi imtiyazları düzenlemiş" diye sormuştum, cevap vermemişler.) Kılıçbay'ın "carta" hakkındaki spekülasyonlarına karşılık, Tanzimat fermanının Fransızca metninde "carta impériale" ibaresi bulunmadığını, "carta"yı Doğuluların değil Batılıların kullandığını ve "carta impériale" ibaresinin nerede geçtiğini kaynaklarını vererek göstermiştim.

Kılıçbay, "carta" konusundaki hatasında diretirken, daha büyük hatalar yaptığı için bunları göstermek istiyorum:

"Gelelim carta meselesine. Türköne beni bir kez daha hayal kırıklığına uğratıyor..." diye söze başlıyor. Bu girizgahı, hatalarında direnen tartışmacının, hangi üslubu benimsediğini göstermek için alıyorum. Yazı şöyle devam ediyor: "Ben Tanzimat fermanının, bırakın anayasal bir metin olmasını (Halbuki Kılıçbay, yazısında fermanı "Bürokratik Osmanlı Cumhuriyetinin Anayasası" olarak nitelemişti.) **carta** bile olamayacağını söylüyorum, eleştirmenim ise bunu bizimkiler değil Batılılar söyledi, herhalde bir bildikleri vardır demeye getiriyor..."

Ben öyle demeye getirmedim. Bir tarihçi olarak Batı tarihinin ürünü olan kavramlarla Osmanlı tarihinin kavranamayacağı ve böyle şeylerle uğraşmanın laf üretmek olduğu kanaatindeyim. Ben sadece Kılıçbay'ı düzeltmeye çalışıyorum. Kılıçbay'ın meseleye avdet ettiği, benim okuduğum zaman tenkidlerimin boşa gittiğini gördüğüm cümlesine geliyorum. "Şimdi de gelelim T.X. Bianchi'nin Tanzimat fermanı çevirisine?" diyor ve "Önce kim bu Bianchi?" diye soruyor. Maalesef Kılıçbay'ın

geldiği yer Bianchi'nin Tanzimat fermanı çevirisi değil.

Kılıçbay'ın Tanzimat fermanının Fransızca metnine kondurduğu "charte impériale" deyimini, Bianchi'nin kullandığını söylemiştim. Kılıçbay buraya kadarını anlamış. Ancak, bu ibarenin Tanzimat fermanında değil, Bianchi'nin çevirdiği Islahat fermanında geçtiğini, kaynağını göstererek aktarmıştım. Kılıçbay, ya bu kısmı anlamamış, yahut da Tanzimat fermanı ile Islahat fermanının aynı şeyler olduğunu zannediyor. Bizim açık açık yazdığımıza, Kılıçbay'ın da üşenmeden cevap verdiğine göre ikinci ihtimal daha kuvvetli görünüyor. Durum böyle olunca Kılıçbay'ın "Önce kim bu Bianchi?" diye verdiği ansiklopedik bilgilerin ve giriştiği tevillerin üzerinde durmamıza gerek kalmıyor. Ancak Kılıçbay hata düzelteyim derken yeni hatalar yapıyor. Bu yeni hataları da düzeltmemiz gerekiyor.

Ülkemizdeki "belge fetişizmi" tarihçiliğine yan gözle bakan Kılıçbay, Bianchi hakkındaki ansiklopedik bilgileri hem Fransızcası, hem de Türkçesi ile üşenmeden aktarıyor. Kılıçbay'ın hiç tereddüt etmeden aktardığı bilgiler arasında Bianchi'nin "İstanbul İmparatorluk Bilimler ve Edebiyat Akademisi" üyeliği de bulunuyor. Bu üyeliği karine alıp: "Yani tamamen Osmanlının hizmetinde bir yabancı ve charte impériale sözü, Osmanlı yöneticilerinin izni olmadan metne giremez" diye hüküm veriyor. Kılıçbay, ansiklopedik bilgileri fetiş mertebesine yükseltmeseydi, aktardığı "akademi" hakkında tereddüt edebilirdi. Tereddütü ve doğruyu bulması için ise, 19. asır Osmanlı tarihi hakkında çok genel bilgilere bile ihtiyacı olmaz, biraz sağduyu ile böyle bir akademinin olmadığını farkedebilirdi. Tabii bu çıkarsamalarının neticesi "Carta (charte) sözünün metne girmesi ise, Avrupa kamuoyuna yönelik bir Şark kurnazlığı..." diye ısrar etmesine de gerek kalmazdı. "İmparatorluk sürecektir, bunu Tanrı istiyor" cümlesini "İmparatorluk ihyâ ediliyor ve teokratik bir söylemle" diye yorumlamasına da gerek yoktu. Çünkü bu cümle, küçük nüanslarla zamanın bütün imparatorluklarının klişeleştirdiği bir vecizedir.

Şimdi benim daha önce söz konusu etmediğim, Kılıçbay'ın da haberinin olmadığı Bianchi'nin Tanzimat fermanı çevirisine gelebiliriz. Elçilik dragonu olarak çalışan Bianchi'nin de bir Tanzimat fermanı çevirisi vardır. Ama bu çeviride "charte impériale" deyimi yer almaz. Bianchi'nin **Le Nouveau Guide de la Conversation en Français et en Turc** isimli kitabının ikinci baskısında (birinci baskı 1838, ikıncı baskı, Paris, 1852) 295. sayfadan itibaren Tanzimat fermanının hem Osmanlıca hem Fransızca metinleri yer alır. Islahat fermanı için "charte impériale" ibaresini kullanan Bianchi, Tanzimat fermanı için "Khaththi-Chérif ou Acte Constitutif de Gulkhanè, du 3 Novembre 1839" başlığını kullanır.

Kılıçbay'ın Osmanlı tarihçilerinin yüzeyselliğinin müsebbibi olarak İbn Haldun'u göstermesini, İbn Haldun hakkındaki bilgisizliğine bağlıyorum. Osmanlı tarihçileri, Kılıçbay'ın zannettiğinin aksine İbn Haldun'u yeteri kadar tanımış olsalardı, İbn Haldun'dan istifade eden Taşköprülüzâde, Katip Çelebi, Naima gibi tarihçilerin haricinde de iyi

tarihçiler çıkartabilirlerdi. Kılıçbay'ın dönüm noktası olarak aldığı Ahmet Cevdet Paşa da, İbn Haldun'un şakirtlerinden biridir. Pirizade'nin yarım bıraktığı Mukaddime tercümesini tamamlayan odur.

Kılıçbay'ın ikinci defa tekrar ettiği ve bazı yerde çoğalttığı hatalarından birkaçını düzeltebilirsem, emeğimin karşılığını almış olacağım. Kılıçbay'ın müdellel olmayan hükümlerine tartışmaya değer bulmadığım için temas etmiyor, "laf tasarrufu" yapmak için yazıyı uzatmıyorum. Kılıçbay'ın aramızdaki yaş farkını ima ederek kullandığı kaba üslubunu, aldığım "Doğulu" terbiyenin gereği yaşına hürmeten ve teeddüben karşılıksız bırakıyorum.

Mümtaz'er Türköne

Düzeltmeye Giderken Düzeltilmek

Bir yazının başlığında yanlış yapılırsa, metin hakkında çok kötü bir ön izlenimin yaratılması kaçınılmazdır. Türkiye gibi, başlık okuyarak allameliğe soyunanların mebzûl miktarda bulunduğu bir ülkede, yazarlar hiç değilse bu konuda dikkatli olmak zorundadırlar. Yoksa onların başlıklarından feyiz alarak kanaat önderi haline gelenleri yanlış yönlendirmiş olurlar. Türköne'nin cevabî makalesi "Mükerreren Kılıçbay'ın Tanzimat'ı Hakkında Bazı Düzeltmeler" adını taşımaktadır. İleride görüleceği üzere, Türköne'nin "düzeltmeler"i benim **Argos**'taki yazıma değil, **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısındaki polemik makaleme yöneliktir. Bu birinci hata, ama hiç üzülmesin Türkiye'de postacılar çok ferasetlidirler, adresi yanlış yazılan mektupları bile yerine ulaştırırlar. İkinci hata, birşeyin hakkında düzeltme yapılmaz, birşey düzeltilir. Bu elemanter Türkçe bilgilerini buraya getirmekten üzüntü duyuyorum, ama ne yazık ki gerekli. Üçüncü hata ise "düzeltme" kelimesinin kavramsal içeriğinin genişliğini algılamayarak, bu sözün olur olmaz kullanılmasıdır. Hiçbir müptedinin kaçınamadığı bir yanılgıya, ne yazık ki Türköne de düşmekte ve doğruların muhafızı olabileceği zehabına kapılmaktadır. Geçici olması temennisiyle, doğrunun ne tek, ne değişmez, ne de bazı kimselere nazil olmuş birşey olduğunu bildirmeliyim.

Tabii ülkemiz birçok konuda olduğu gibi, tartışma adab ve üslubunda da mesafe kat'etti, ama bu ortalama bir söyleyiş; bu sürçç içinde bazılarının ileride, bazılarının da geride olmaları çok doğaldır. Türköne'nin tartışmayı kişiselleştirme çabasını bir "ilk heyecan" olarak görüyorum ve onun dayatmaya çalıştığı yoldan gitmeyeceğimi bildiriyorum. Her iki makalesinde de, adımı başlığa koyarak, ramp ışıklarının altına çıkartarak beni taciz edebileceğini sanmak gibi küçük kurnazlıklarını da hoşgörüyorum. Jean Bodin'e, J.J. Rousseau'ya veya birçok diğerine, adlarını başlığa koyarak yöneltilen itirazların sahibi olan risale yazarlarının çok büyük çoğunluğunun kimler olduklarını bugün ancak bu konuda aşırı uzmanlaşmış birkaç kişiden başka kimse bilmiyor. Bunlar

dostane uyarılar. Eğer birini batırmak istiyorsanız, adını hiç zikretmeyeceksiniz. Çünkü propagandanın iyisi kötüsü olmaz, aslında Türköne benim reklamımı yaptığını farketseydi, bu yola başvurmazdı. Öğrenecek. Benim derdim bunlarla değil, işimize bakalım.

Ancak, okuyucudan peşinen özür dilemeliyim, çünkü adabına uygun hiçbir eleştiri yazısı **ad hominem** olmamalıdır, yani yazarı değil de, yazılanı hedeflemelidir. Fakat Türköne benimsediği tarz ile bu ilkeyi sık sık bozduğu ve tartışma deontolojisine hiç uymadığı için, ben de hiç istemediğim halde bazen bu yola girmek zorunda kalacağım. Bilim ilkelere dayalıdır, bu ilkeleri yok edersek geriye biraz ideoloji, biraz da kabadayılık kalır, tabii biraz da demagoji ve popülizm, başka birşey değil. Bütün bunların hepsi son derece tehlikeli sonuçlar doğurur, seyircinin tasvibini veya beğenisini kazanmak için, çoğu zaman onlarla aynı seviyede kalmak gerekebilir. Popülizmin bilime hiçbir yararı yoktur. Çünkü bilim sonuçları itibariyle halka yararlı oluyorsa da, onu yürüten cemaat ve çalışma teknikleri açısından tamamen elitisttir. Etrafa hoş görünmek üzere, konuyla, bilimle hiçbir ilgisi olmayan konuların gündeme getirilmesi sabun köpüğü etkisi yapar, kalıcı hiçbir yanı yoktur. Yazın tarihi milyonlarca şahsiyata yönelik yararsız tartışmayla dolu. Özürümün bu doğrultuda anlaşılmasını istiyor ve başka türlüsü mümkün olmadığı için, ilk şahsiyatımı yapıyorum.

Eleştiri mantığa, bilgiye, gerçeğe dayanmadığı zaman, maksadın "bağcı dövmek" olduğu kuşkusu uyanır. Türköne yazısının hemen başında "Kılıçbay'ın benim için kullandığı 'müptedi' gibi nitelemeleri (Osmanlıca bilmemesinden dolayı) sehven kullanılmış ifadeler olarak kabul ediyor, kullandığı kaba üslubu ise sui emsal emsal olmaz diye reddediyorum". Mantığın önemini vurgulamak üzere, bu kısacık cümleye içerik analizi yapıyorum: a) Türköne'nin "müptedi" olmadığının kanıtı benim Osmanlıca bilmememdir, b) Ben bilmediğim bir alanda yanlışlık yapma yeteneğine sahibim, yani bu mantıktan Çincede veya nükleer fizikte de hata yapabilirim. Ciddiyet: Hata bütünün en azından bir kısmına sahip olunması halinde yapılabilir, c) Üslubum kabadır. Bunları okuyucunun sabrına sığınarak mantıklı bir çözümlemeye tabi tutarsam, a) Türköne müptedi olmadığını ancak karşı tarafın bir dili bilmemesine bağlayarak çürütebileceğini düşünmektedir, ama aynı zamanda, hiç farkına varmadığı halde, ilgili tarafın o dili bildiğini ikrar etmektedir (bir miktar bilmeden hata mümkün olmadığına göre). O halde bu cümledeki her iki önerme de, herhangi bir dış desteğe ihtiyaç göstermeden, içsel olarak çürütülmüş olmaktadır. Yazar kendi cümlesini bir kez daha okursa, Türköne'nin "müptedi" olduğunun ve Kılıçbay'ın da Osmanlıca bildiğinin kendisi tarafından iddia edildiğini bu kez görebilecektir. Kaba üsluba gelince, ben böyle bir üslup kullanmaya mezun değilim, çünkü kahve tartışması yapmıyorum. Bana kalırsa, yazar canını sıkan sözleri "kaba" olarak görme gibi bir özsevgi yanılsamasının içinde olup olmadığını araştırmalıdır. Hataların, eksikliklerin ortaya konulması durumunda alınganlık gösterip, bunu yakınma konusu yapanların, tartışma ehliyeti edinmeden bu işe girişmemeleri gerekir. Ben Türköne'nin hem çizmeyi,

hem de kendi çapını fazlasıyla aşan sözlerine herhangi birşey söylüyor muyum? Tartışmada tortular gittikten sonra, geride gerçeğe, doğruya ilişkin ne kalmış o önemlidir. Gerisini dikkate almak ne yazık ki, tartışılan konu ile tartışan kişiyi özdeşleştirmek gibi, bir "ilk hata"nın göbeğinde saf tutmanın belirtisidir.

Ama geçerken belirtmeliyim ki ben Osmanlıca bildiğimi iddia edecek kadar bu dile uzak değilim. 600 yıllık bir yoğrulmuşluğu, daha doğrusu yoğrulmayı tek başıma ihata edebileceğimi sanmam için, geçekten "müptedi" olmam gerekir. Formel bir Türk dili ve edebiyatı eğitimi görmemiş, meraklı her aydın kadar Osmanlıca biliyorum, ne eksik, ne fazla. Zaten artık bir ölü dil haline gelmiş olan bu dilin tam bilgisine hiçbir ölümlünün ulaşabileceğini de sanmıyorum. Bunu yapabileceğini sanmak, Osmanlı tarihinin genişliğini küçümsemekle eşanlamlıdır. Çünkü Osmanlıca da uzun ömrü boyunca sayısız değişmelere uğramıştır. Bu nedenle herkes, az veya çok, bu bütünün ancak kısmına veya kısımlarına egemen olabilir. Osmanlıcanın tüm geçmişiyle birlikte tek tek kişilerin bilgi haznelerinin içinde yer alması istenilen, ama ulaşılamayacak bir hayaldir. Bu bilinç içinde, bu dile sahipmişim gibi gözükmeye kalkışmak ucuzluğuna düşmüyorum. Ve Türköne'yi, her eleştiri yazısının eğitim amaçlı olduğu düşüncesi içinde ikna etmek üzere, herhangi bir Osmanlıca metinden yaptığım bir alıntıyı dikkatine sunuyorum. 18. yüzyıl Osmanlı vakanüvislerinden Mustafa Sakıb Efendi'nin **Kenzü'l Vekayi** adlı risalesinden küçük bir alıntı yapıyorum. Dikkat edilirse, Divan edebiyatının veya saray ritüelinin ağdalı Osmanlıcasına başvurmuyorum. Gündelik olayları anlatan sıradan bir tarih metnini gündeme getiriyorum: "Ve bade hazâ evsâf-ı celiyye-i şehriyâr-ı madelet şivar ve meâsir-i celile-i cihan-dâr-mekremet disâr ebru-yı mülûk-i saltanat ayin bihterin-i havakin-i mevhibet karin zıll-ı avâtıf-ı sübhâni nukave-i dûdmân-ı Osmani hüdavend-i âlem pâdişah-ı beni âdem...". Bu metni okurken sözlüğe bakma (hem de defalarca) ihtiyacını duymuyorsa ve hâlâ Osmanlıca biliyorum derse, şapka!

Türköne "tartışmanın hakikat arayışı olduğu"nu ikrar ettiğine göre, benim geçen yazımda ona yönelttiğim eleştirilerden, bu yazıda hiç sözünü etmedikleri hakkındaki kanıtlarını neden söylememektedir? Hakikati arayan birinin böyle davranmaya hakkı olabilir mi? Bunlara katılmış mıdır? Eğer katıldıysa, "hakikat arayışı içinde" bunları söylemesi gerekmez mi? Eğer katılmadıysa, bunları neden "düzeltmemiştir"? Pazardan mal almıyoruz ya, seçmece yok. Anlaşılan, Türköne ile tortusal bir tartışma yürütmek gerekiyor, yani muarızım, nihayet ikna olduğu tartışma noktalarını söyleyemeyeceğine göre, onunla hiçbir şey söylemeyeceği noktaya kadar tartışmak gerekiyor. Ama Türköne'nin bu seçmeci tavrını, "mükerreren" (kısmî tekrar) gündeme getirdiklerinin hepsinin üzerinde durmayı tartışma adabının bir parçası olarak görüyor, bunları birer soru olarak kabul ettiğim için, cevaplandırmayı görev kabul ediyor ve hiç de tutarlı olmamakla birlikte, onun izlediği sıraya göre gidiyorum.

1. Türköne "Kılıçbay'ın Türkiye'de geçerli olan tarihçiliğin belge

tarihçiliği olduğu hükmüne, **bazı istisnalar saklı kalmak kaydıyla** katılıyorum (abç.). Ama belgeleri gözden çıkaran, onları önemsiz malzemeler sayan yaklaşımına katılmıyorum. Tarihçilikten tam olarak Bloch'un şu sözlerini anlıyorum: "Tarih yazmaktan, onu namusluca, doğru olarak yazmayı ve yapılabildiği ölçüde gizli kaynaklara ulaşmayı, yani zorluklara katlanmayı anlıyorum" diyerek ilk "düzeltme"sine girişmektedir. Her düzeltmeyi memnuniyetle kabule hazır olduğum için, ve tabii eğer bir düzeltme varsa, onu kavramsallaştırabilmek ve özümleyebilmek için, bazı sorular sormak gerekiyor. Eğer Türköne bu soruları cevaplandırırsa, yılda hiç değilse dört yazı yazmış olur (**Türkiye Günlüğü** ne yazık ki artık üç aylık). a) Türköne saklı tuttuğu bazı istisnaları neden ifşa etmiyor, onları öğrenebilmemiz için remil mi dökmemiz gerekiyor? Yoksa böyle yaparak, bana katılmış olmanın zulünden mi kurtulmak istiyor? b) Benim belgeleri gözden çıkardığım, onları önemsiz saydığım hükmüne nereden varıyor? Kendinin de biraz ötede alıntıladığı cümlemi bir kez daha okursa, benim belgenin öneminin abartılmasına, onun diğer tarihsel malzemeden daha değerli görülmesine ve en önemlisi, tüm tarihsel zenaatların bunun üzerine dayandırılmasına karşı çıktığımı görecektir. c) Bloch'tan alıntılanan cümle ile, belgenin önemi arasında ne gibi bir bağ vardır? İnsan bu cümleyi okuduğu zaman belge çok önemliymiş gibi bir sonuca varabilir mi? Bloch "gizli kaynaklar"dan söz etmiştir, bunları belge olarak yorumlamak için Bloch'u hiç tanımıyor olmak gerekir. Bu konuda ikinci husus, Türkçede Bloch'tan iki kitap ve iki de parça çevirisi var. Kitapları ben çevirdim. Küçük parçalardan biri 1985'te, diğeri de Bahaeddin Yediyıldız tarafından derleme bir kitabın içinde olmak üzere çevrilerek yakınlarda yayımlandı. Acaba Türköne bu tarihten önce tarihçiliği nasıl anlıyordu (dipnot vermediği için Bloch'tan yapılan alıntının yerini saptayamıyorum, ama Yediyıldız çevirisinde yer aldığını sanıyorum?) Tabii belirtilmesi gereken başka bir nokta da, soyadı Bloch olan en azından on tane (Block, Blok, Blaug gibi biçimlerini saymaksızın) ünlü bilim adamı ve yazarın bulunduğudur. ben Türköne'nin Marc Bloch'u kastettiğini "karine"yle çıkartıyor ve muarızımın belge konusundaki merakını gidermek üzere, bu çok büyük tarihçinin bu alandaki görüşlerini sergilediği **Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği** adlı kitabından bazı aktarmalar yapıyorum (yazılışı 1941, Bloch'un Naziler tarafından kurşuna dizilmesinden ötürü Lucien Febvre tarafından yayımlanışı 1952, benim çevirimle Türkçesi 1985).

Bloch kitabının 15-16. sahifelerinde Zwin nehrinin M.S. 10. yüzyılda Flaman kıyılarını kemirmekte olduğunu, sonradan körfezin bu nedenle kumlandığını anlatmaktadır. Bu jeolojik oluşumun sonucunda, o çağın en büyük Kuzey Avrupa limanı olan Bruges'ün önemini kaybederek, yerini Anvers'e terkettiğini söylemektedir. Hiçbir belgede (yazılı, gömülü, dikili ve diğer benzeri) Bruges'ün gerilemesini ve Anvers'in yükselişini bu jeolojik olaya bağlayan bir ima bile yoktur. Sonuçları çok büyük olan bu tarihsel olayı, ancak jeoloji açıklayabilirdi ve açıklamıştır. Acaba Bruges'ün açıldığı körfezin doğal bir değişim sonucu kumlanarak, sığlaşıp, büyük ticari teknelerin yanaşmasına uygun olmaktan çıkmasının tüm

Kuzey Avrupa ve tabii burayla ticaret yapan İtalyanlar aracılığıyla, aynı zamanda Akdeniz iktisat tarihi (bu arada Osmanlı) üzerindeki sonuçlarını, Türköne'nin "yazılı, gömülü ve dikili" belgeler sıralaması içinde, hangisine bakarak keşfedebilirdik. Bu konuda hiç örnek sıkıntısı çekmememize karşılık, Türköne'nin bu konudaki fersude düşüncelerini terketmesine belki yardımcı olur diye, Kuzey Avrupa ormanlarındaki ağaçların uzunluğunun, Akdeniz ağaçlarına göre çok fazla olmasının Atlantik'in16. yüzyıldan itibaren Kuzey bahriyelerinin denetimine geçmesindeki rolünü, hangi belgelere dayanarak açıklamak mümkündür diye sormalıyım. Tarih 20. yüzyılda daha yeni yeni bilim olmaya başladı ve bu kimliğine, eskinin dar belgeciliğinden ve belge kritiğinden sıyrılarak ulaşıyor, bunu anlamamakta ısrar edenlerin tarih bilimini de anlamaları güç olacaktır. Belge önemlidir, ama diğer tarihsel malzemeden (örneğin Bloch'tan aldığım örnekte jeolojinin katkısı veya diğer örnekte botaniğin katkısı) daha önemli değildir derken kastedilen buydu, ama Türköne herhalde "saklı tuttuğu" nedenlerden ötürü modern tarihçiliğin kat ettiği mesafe konusundaki bilgilerini söylemek istemiyor.

Bloch'un iyi okunması halinde, bize ulaşan tüm belgelerin (o tanıklıklar diyor) aslında kuşaklar boyunca bir seçme işlemine tabi tutulduğu anlaşılacaktır. Her kuşak, kendine miras kalanların bir kısmını korumuş, bir kısmını da tasfiye etmiştir. Tahrip edilenlerin neler olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz, o halde belgenin yanında diğer tarihsel malzemeye de ihtiyaç vardır. Örneğin gene Bloch'tan, ama başka bir eserinden örnek veriyorum. İlk kez 1931'de Oslo'da yayımlanan ve üstadın **Feodal Toplum**'dan sonra en önemli eseri sayılan **Les Caractères originaux de l'histoire rurale française**'inden (Fansız kırsal tarihinin özgün karakterleri). Bloch bu eserinde Fransa'nın tarihsel kırsal iskânını incelerken, tabii ki dönemi içinde ulaşabildiği tüm belgeleri kullanmıştır, ama kendinin de belirttiği üzere, eserini yalnızca bunlara dayanarak yazsaydı, ortaya çok başka bir Fransız kırsal tarihi çıkardı. Bloch ne yapmıştır? Jeoloji, agronomi, kimya, mekanik gibi çok sayıda bilimin bulgu ve yöntemlerinden yararlanmıştır. Bu son derece açık konuyu bitirmek üzere, gene **Annales** okulundan ünlü bir tarihçi olan Emmanuel Le Roy Laduire'nin **1000 Yılından Bu Yana İklim Tarihi** adlı çalışmasını örnek veriyorum. Laduire bu eserinde, belge dışında sayısız malzeme kullanmıştır, örneğin iklim bilimcilerin yöntemlerini izlemiştir ve iklim ile üretim arasında kurduğu ilişkilerle ulaştığı sonuçlar, belgelerden çıkanlardan çok farklıdır. Nihayet, acaba ülkemizdeki ve yeryüzündeki "dikili ve gömülü" eski kalıntılara, yalnızca bunlara bakarak, yani yalnızca arkeolojinin ortaya çıkartabildiği "belgeler"e dayanarak, kalıntının kalıntı olmadığı dönemin tarihini oluşturmak mümkün müdür? Çağdaş tarihçiliğin bu konuda da geliştirdiği bir yöntem vardır, o da boşlukları doldurma, yani belgelerin söylediklerini, söylemedikleriyle kıyaslama ve yokolan belgeleri yorumlama, daha açık hale getirmek üzere bir antik kent kalıntısında neden bazı binaların ayakta kaldığını, bazı yapıların ise bize kadar neden gelemediğini sorgulama. Daha doğusu bir "olmayan belge" çözümlemesi.

Türköne benim belge kullanma yeteneğimi takdir hakkını kendine vehm ettiği cümlesinde "Kılıçbay'ın belge kullanma konusundaki yeteneğini Tanzimat fermanının 'dibace'si hakkındaki yorumlarını tek tek yanlışlayarak göstermiştim" diyor. Herhalde hafıza-i beşerin nisyan ile malûl olmasına güveniyor. Hem bu yangından mal kaçırmaya izin vermemek, hem de okuyucuyu önceki sayılara dönme zahmetinden kurtarmak üzere, Türköne'nin "teker teker yanlışladıkları" na bir bakalım. Eleştirmenimin Tanzimat fermanı dibaçesine ilişkin görüşlerime ilişkin itirazları şunlardı: a) sadeleştirme hataları vardır, "seniyye" ile "saniye" karıştırılmıştır, b) Dibaçenin doğrusu dibacedir, c) Tanzimat fermanı dibaçesi, içine düşülen durumdan halkı değil, memurları sorumlu tutmaktadır, d) Bunlara son yazıda bir de "mülk" kelimesini yanlış anladığıma dair bir itiraz daha eklenmektedir. Ben bunlara, birincisi hariç, geçen yazımda cevap vermiştim, o nedenle ilgili yazıya gönderme yapıyorum. Ama sevaplarımı olduğu kadar hatalarımı da üstlenirim. Türköne'nin bana yönelik yegâne haklı itirazı seniyye ile saniye'nin karıştırılması konusundadır. Ancak, bir yanılgısı var, sadeleştirmeyi ben yapmadım, Türköne'nin de zaman zaman herhalde başvurduğu ünlü bir siyaset bilimcisinden aktardım. Geçen sefer bu konudaki suskunluğumun nedeni, araştırma yapmadan kabulden kaynaklanan hatamdan ötürü, başka birini daha bu işin içine çekmemekti. "Mülk" kelimesine gelince, bunun üzerinde binlerce sahife yazılabilir. Türköne'nin mezarlıkta ıslık çalmaya benzeyen "bilmiyor" çığlıklarına tenzil olmadan, tarihsel semantik diye koskoca bir bilgi dalının varlığını bildirmeliyim. Her kelimenin bir tarihi vardır ve bunu inceleyen bilim dalı olan semantik, tarihçiye birçok malzeme sağlamaktadır. Mülk kelimesinin sonradan ülke anlamına gelmiş olması, tarihe durulan yerden bakarak yorum getirilemeyeceğinin iyi bir örneğini sunmaktadır. Osmanlıda tüm ülke hem **hukuken**, hem de zihinlerde yer etmiş toplumsal bir vakıa olarak padişahın mülkü idi. Bunun anlaşılmaması halinde, Osmanlı toplumsal, hukuksal ve iktisadi tarihini anlamak kesinlikle mümkün değildir. Örneğin Osmanlı miri toprak rejimini, tımar sistemini, devşirmenin merkez yönetimindeki rolünü kavramak olanaksız olur. Tanzimat fermanında mülk kelimesinin yer alması, eski düzeni ihya çabalarının kanıtıdır, başka birşeyin değil. Bu konuda çok küçük bir örnek vermek istiyorum. Bugün serbest kelimesini özgür anlamında kullanıyoruz, ama esas anlamı itibariyle "başı bağlı" demektir. Yorum yapmadan, kelime anlamıyla kabul edilmesi halinde, bugünkü dilsel kavrayışlarımız içinde, bunun büyük bir çelişki olarak görülmesi gerekir. Oysa tarihe yönelik bir yorum, başı bağlı olanların yani Osmanlı hiyerarşisi içinde kendilerine ve rütbelerine uygun bir sarık veya herhangi başka bir başlık takma hakkına sahip olanların, aynı zamanda vergi muafiyetinden yararlanmalarıyla ilgili toplumsal-iktisadi bir oluşumun karşısındayız. Bu da insanların gözünde bir özgürlük imgesi yarattığı için, böylesine bir anlam kayması meydana gelmiştir. "Tarihsel kavramlar" karşısında duyarlı olduğunu yinelemekten tat alan Türköne, bu konunun enginliği karşısında biraz dikkatli olmak zorundaydı.

Türköne'nin "çağdaş tarihçilik hakkındaki merakı"nı iyiye işaret ola-

rak görüyor ve diğer tarihsel malzemeler ve diğer kanıtlar konusuna tatmin olduğunu sanıyorum. Eğer bunları yeterli görmezse, her zaman yardımına hazır olduğumu bilmesini istiyorum.

Türköne'nin birinci itirazını bitirmek üzere, benim "tersinden okuma" konusunda söylediklerimin üzerinde tekrar düşünmesini öneriyorum. Çünkü benin yazdıklarımı tersten okuduğunu sandığına göre, galiba burada bir sorunla karşılaşmış durumda. Ayrıca Türköne'nin maksadıyla ikrarı arasında çoğu zaman ortaya çıkan zıtlıklara bir örnek vermekten kendimi alamıyorum. Muarızımından bir alıntı daha: "Batı'da belgeleri tersinden okuma metoduna örnekler veren Kılıçbay'ın izahatını benim için zait görüyorum. Ben Kılıçbay'ın tenkit ettiğim yazısını başından sonuna tersinden okuyarak, bu konudaki yeteneğimi göstermiştim". a) Ben belgelerin tersten okunmasına ilişkin olarak Batı'dan örnek vermedim, Osmanlı adaletname ve ihtisap kanunlarının tersten okunmasına dair kendi örneğimi verdim, herhalde benim Batı'da yaşadığımı sanıyor; b) Türköne benim yazımı "tersten okuyarak" bu konudaki yeteneğini gösterdiğine göre, benim yazımı bir belge olarak kabul ediyor. Teşekkür ederim; c) Birşeyi "başından sonuna tersinden okumak" nasıl mümkün olur? Eğer baştan sona okuduysa, bu düzden okuma değil midir? Herhalde sondan başa demek istedi. Tükçemiz elden mi gidiyor? Galiba, çünkü "izahatını benim için zait görüyorum" Türkçe değildir "kendim için" olarak düzeltilmesi gerekir.

2. Osmanlının antik imparatorluk modeli içinde yer alan anakronik bir oluşum olduğu teorisini reddeden kanıtları getirmeden, "ciddiye almıyorum" diyerek işten sıyrılabileceğini sanmak, fıkrada borç verdiği kişinin yargıç önünde onu tanımadığını iddia etmesi üzerine, "ben seni hiç tanımıyorum" diyen adamın durumuna benzer. Bu cümleden yalnızca Mümtaz'er Bey'in "kanaatini" ve "duygusunu" öğreniyoruz, o kadar. Bu konuyu da uzatmayacağım. Türköne'nin bu konuda hiçbir yazısını görmedim, eğer bu alanda derinleşmek istiyorsa benim **Gergedan, Argos, Tarih ve Toplum, Cumhuriyet, Türkiye Günlüğü** ve diğer yayın organlarında konuya değinen makalelerime bakabilir. Osmanlı imparatorluğunun 1920 yılına kadar yaşamış olması anakronik olmadığının bir kanıtıysa, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar veya Monaco veya Lichtenstein gibi devletlerin 1990'a kadar yaşamaları neyin kanıtıdır? Bu mantığa göre, erken çöken imparatorluklar Osmanlıdan daha beceriksiz olmaktadır.

Bir kez daha tersten okuyalım, bir imparatorluğun uzun bir süre ayakta kalması, çağdaşlığı yakalama konusundaki bir gecikmişliğin ifadesidir. Türköne burnumuzun dibinde ve 1990'da tasfiye olan Sovyet imparatorluğu hakkında ne düşünüyor acaba? Şimdiye kadar yaşaması bir anakronizma mıydı, yoksa bir hayatiyet belirtisi miydi? Sovyetler şimdi mi çağa daha yakındırlar, yoksa eskiden mi daha yakınlardı? Geçelim, karşılaştırmalı tarih kütüphane süsü değildir.

3. Mümtaz'er Türköne benim "Osmanlının çağına göre ileri" olmadığını örneklendirmek üzere söylediklerimi okurken, anlama sıkıntıları

çekiyor. Benim istediğim Preveze ile İnebahtı arasındaki çok kısa süreye dikkat edilmesi ve her iki savaşta da Osmanlının karşısına çıkanın aynı donanma olduğunu vurgulamaktı bu bir. İkincisi, Haçlı seferleri 1291'de sona ermiştir. Bu konuya hiç girmek istemiyorum. Ama Türköne'nin de içinde yer aldığını üzüntüyle gördüğüm, şu anda tahtta olan resmi tarih, her Osmanlı Batı çatışmasını Hilâl-Salip zihniyeti içinde göstermeye uğraşmaktadır ki, bu doğru değildir. Preveze ve İnebahtı'da Osmanlının karşısına çıkan, esas itibariyle İspanya'dır ve her iki savaş da Osmanlı-İspanyol çatışmasıdır. Bazı şeyleri anlamadan tarihsel oluşumu kavramak mümkün olamaz. Her iki deniz savaşında da karşı tarafta İspanyol, İtalyan, Malta ve Papalık tekneleri yer almıştır. İtalya ve Malta İspanyol fethiyle bu devlete ait topraklar haline gelmişlerdir , papa da parasal destek vermektedir, çünkü 16. yüzyılda Katoliklik elden gidiyora benzemektedir ve Katolikliği savunabilecek yegâne güç İspanya'dır. Demek ki Osmanlının karşısında Haçlılar yoktur ve zaten bu bir din savaşı da değildir. Paylaşılamayan şey, Kuzey Afrika'dır. İspanya'nın Atlantik macerasına girişmesi, Osmanlının da İran savaşlarının batağına gömülmesiyle, her iki devlet de Akdeniz'i eşzamanlı olarak terkedeceklerdir ve bu olgu tek başına Preveze ve İnebahtı savaşlarına Hilâl-Salip çatışması açısından bakmanın sakat olduğunu kanıtlar niteliktedir. Öte yandan, bunları Andrea Doria'nın ahfadı bile söylemiyor gibi ucuz sözleri son derece gülünç bulmakla birlikte, es geçerek haklılık karinesi yaratmamak için cevap veriyorum. Çünkü tartışmanın tabanı bilimsellikten uzaklaştığı ölçüde demagojinin öne çıkma olasılığı var ve ben buna asla izin vermem. Andrea Doria'nın tarihçi olan herhangi bir ahfadını tanımıyorum. Ama aklı başında tüm Batılı tarihçiler olaya böyle bakıyorlar, yetkisinden kimsenin kuşku duymasının mümkün olmayacağı Braudel'e bir göz gezdirmesini öneriyorum. Öte yandan, "bilimsellik" iddiasını taşıyan bir yazıda "ihbar" kokan ifadelerin yer almasını hoş karşılamıyorum.

Diğer yandan, benim "hatta aynı dili konuşmadıkları için manevra ve yönetim sorunlarının diz boyu olduğu bir donanmadır" cümleciğimi Türköne, demek ki "Haçlılar aynı dili konuşmak zorundadırlar" diye yorumlayarak, yapay bir eleştiri üretmektedir. İyi okursa, dil farklılığının bağlantısının manevra ve yönetim sorunlarıyla olduğunu görecektir. Bu bağlamda, Türköne'nin bir Fransız köylüsünün (muhayyel bir köylü) ağzından sorduğu "Peki bu Macar Urban ve bahsettiğiniz dahi Yahudiler ve Hristiyanlar niye Paris'e gelmediler de, İstanbul'a gitmeyi tercih etiler?" sorusuna cevap vermeyi görev sayıyorum. Cevap çok basit, çünkü o tarihlerde Batı'nın yetişmiş insan gücü açısından hiçbir sıkıntısı yoktur, hatta fazlası vardır. Zaten birçok Batılının Osmanlı hizmetine girmelerinin nedeni bu fazlalıktan ötürü kendi ülkelerinde iş olanağı bulamamış olmalarıdır. Türköne insaf etsin, başka bir açıklama olabilir mi? Batı en iyi evlatlarını "Osmanlının cazibesinden" veya "çağına göre ileri olmasından" ötürü bize kaptırsaydı; bilimsel, teknolojik ve sanatsal atılımlarını nasıl yapardı? Sorunun ters yönü ise, "çağına göre ileri" Osmanlı neden hep Batı'nın teknik insanlarına ihtiyaç duymuştur, tersi

olması gerekmez miydi? Herhangi bir Osmanlı icadı var mıdır da ben bilmiyorum? Bazen doğruyu bulmak için soruyu sorabilmek yeterlidir. Türköne bilimsel yöntemler arasında taharrinin yer almadığını, tetkikin önde geldiğini kavrayarak, gene benim çevirdiğim, Braudel'in ünlü **Akdeniz**'ine de bakarsa, yeterli cevaplar bulacaktır. Ayrıca Osmanlının şöyle ileri, böyle gelişmiş olduğunu, hiçbir kanıt getirmeden sürekli olarak ileri sürmenin, bizim bugünümüz açısından ne denli aşağılayıcı olduğu farkedilmiyor mu? Demek ki biz, böylesine gelişmiş bir devleti mahvetme yeteneğine de sahibiz sonucu çıkmaz mı? Bunu söylediğim zaman da hemen "dış düşmanların hain komploları" tezine sarılınmasın, çünkü buna karşı, neden bu komploları onlara karşı Osmanlı yapamamıştır diye sorarım. Mümtaz'er Bey'in bu önermeleri ciddiye alıp almaması beni zerre kadar ilgilendirmiyor. Teoriler, bilmedikleri konularda bile konuşacak kadar cüretlilerin ciddiye alma derecelerine göre değil de, yanlışlanmalarına göre gündemden düşerler.

4. Türköne ne yazık ki, resmi tarihe ilişkin olarak söylediklerimi de çarpıtıyor. Buna üzülüyorum, çünkü amacın doğruyu bulmak değil de, "her ne pahasına olursa olsun galip gelmek" olduğunu kokluyorum. Benim o cins bir tartışmayı da yürütmeye terbiyem müsait olmakla birlikte, okuyucunun canını sıkmak istemediğim için, sabırla ve bir kez daha anlatacağım. Ben resmi tarih tezinin zaman içinde değiştiğini söyledim ve **Türkiye Günlüğü**'ndeki değerli komşum A. Turan Alkan da bunu böyle anlamış. Türköne onun yazısına bir baksın. Zaten bu yazıyı da değerli komşumun temennisi üzerine yazıyorum.

Geliyorum Türköne'nin anlama sıkıntılarına ve onun benden alıntıladıklarından hareketle, a) Osmanlıdan ayrılan yirmiden fazla devletin hiçbirinin Türklük iddiasında olmamasının, bu imparatorluğun bir Türk devleti olmadığının kanıtı olduğunu söylediğim cümleciğe, Türköne "Osmanlıdan kopan devletlerin niçin Türklük kavrayışı içinde olmaları gerektiğini anlayamıyoruz; sonra neyin ne ile kanıtlandığını da kavrayabilmiş değiliz" diye yanıt vermektedir. Bir kez daha ve sabırla: Ben bu yirmi küsur devletin Türklük kavrayışı içinde olmaları **gerektiğini** söyledim mi? Tersine, bunların Türklük kavrayışı içinde olmamalarıyla, Osmanlının Türk devleti sayılamayacağını kanıtlıyorum. Eğer bir devletten kopan çok sayıda devletin içlerinden yalnızca bir tanesi Türklükten yana tavır koymuşsa, onun Türk devleti olduğunu savunmak mantığa terstir, çünkü herkesin bildiği üzere parça bütünü açıklamaz. Karışık dondurmada, kaymaklıyı seviyorsanız, tabaktaki dondurmanın tümünün kaynaklı olduğunu savunmakla eş bir mantıksızlık olur bu. Ve bir örnek veriyorum, gerek Emevi, gerek Abbasi imparatorluklarının parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletler Araplıktan yana tavır koymuşlardır, bu yüzden bu imparatorluklar Arap imparatorluklarıdır. Sovyet imparatorluğu çökerken, bizim ülkede çok söylendiğinin tersine, bu oluşumun bir Rus imparatorluğu olmadığı ortaya çıkmaktadır. İşte Osmanlının durumu budur. Türköne'nin "İngilizler niye Büyük Britanya imparatorluğunun mirasına sahip çıkıyor, Macarlar niye kendilerini Avusturya imparatorluğunun devamı olarak görmüyor?" diye sorarak, ge-

tirmeye çalıştığı analojiye de değinmek gerekir. Elmalarla armutları toplamaktan kaçınmak tarihçinin mutlaka dikkatli olması gereken hususların başında gelir. Bir ufak tashih, o imparatorluğun adı Büyük Britanya imparatorluğu değil, Britanya imparatorluğudur. Çünkü Büyük Britanya, şu anda İngiltere, İskoçya ve Galler gibi üç devleti barındıran adanın adıdır. Kuzey İrlanda ve Manş adalarıyla birlikte, bu devletin adı Birleşik Krallıktır. Dünya kupası maçlarında İngiltere bayrağını beyaz zemin üzerinde kırmızı haç olarak görüp, bu ülkenin bayrağı mavi zemin üzerinde çapraz kırmızı ve beyaz haç değil miydi diye soranlara, bu bayrağın kırmızı İngiliz, mavi İskoç ve beyaz Galler haçlarından oluşan Birleşik Krallık bayrağı olduğunu hatırlatalım. Adaya büyük denilmesinin nedeni, bir de Küçük Britanya'nın olmasıdır. Burası da Fransa'nın kuzeybatı ucunu oluşturan Bretagne'dır. Türköne buradaki "Büyük" sıfatını, imparatorluğun vüsatiyle bağlantılı sandı herhalde. Olur a, herkes herşeyi bilemez. Ama bilinmeyenlerin bilgiymiş gibi sunulmasına izin verilmez.

İngilizler Britanya imparatorluğunun mirasına tabii sahip çıkarlar, çünkü bu tamamen emperyalist amaçlar doğrultusunda kurulmuş, "üstün bir ulus"un dünya egemenliği mücadelesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İngilizler gittikleri yerleri İngilizleştirmemişler, sömürmüşlerdir. Osmanlı ile Britanya imparatorluğunu aynı görmek açıklanabilir gibi değildir. Türköne'nin Avusturya imparatorluğu diye vaftiz ettiği oluşumun adı, tarih içinde çok değişmiştir; önce Östermark (Doğu ucu), sonra Habsburg imparatorluğu ve nihayet Avusturya-Macaristan imparatorluğu. Macarlar kendilerini Avusturya imparatorluğunun devamı olarak göremezler, çünkü öyle bir imparatorluk yoktur. Ayrıca varsayalım ki olmuştur, o zaman Macarların bu tavrı Osmanlıdan kopan devletlerinkiyle aynı olmaz mı ve benim tezimi desteklemez mi? Bu arada Türköne'nin sanki antik tarih konusunda uzmanmış izlenimini vermek istermişçesine, benim antik imparatorluklar arasında saydığım Babil için parantez içinde Babil imparatorluk değildir, demesine de tebessüm ediyorum. Bu konuda koca koca ciltler devirmesi gerekmez. Babil'in neden imparatorluk olduğunu anlayabilmesi için önce S.N. Eisenstadt'ın **Revolution and the transformationof societies** adlı kitabının imparatorluklarla ilgili 114-159. sahifelerine bakması, sonra da çok sıradan ve başlangıç düzeyindeki bazı genel tarih kitaplarına bakması yeterli olacaktır.

Redd-i miras konusunda Türköne'yi geçen sayıda yeteri kadar aydınlattığımı sanıyordum, ama öyle olmamış, aynı şeyleri "mükerreren" getirmemek üzere, ısrarın haklılık karinesi olmayacağını, yalnızca bilgi ile kişilik savunmasının karıştırılmasını göstereceğini bildiriyorum. Ve Türköne'nin bu yazıda yaptığı eklentileri hayretle karşılıyorum. Bir kere bize "Anadolu'da ne işiniz var?" diye kimse sormamıştır. Biraz mantık: Böyle bir soru sorulabilir mi? Eğer sorulursa, tüm dünyada kim o andaki yerinde kalü belâdan beri oturduğunu iddia edebilir? Türköne hiç korkmasın, Cumhuriyetin ilk resmi tarih tezinde Hititlerin torunu olmaya ilişkin iddiaların, bizim Amu Derya kıyılarına gönderilmemiz tehlikesini önlemeye yönelik hiçbir yanı yoktur. Onu rahatlatmak için söylüyorum.

Hititler de Anadolu'ya başka yerden geldiler, Yunanlılar da Yunanistan'a. Ayrıca İngiltere veya Fransa halkı kat kat göçlerden oluşmuştur. İngiltere örneğiyle yetinirsem, M.Ö. Keltler, M.S. 4.-5. yüzyıllarda Angller ve Saksonlar, 9. yüzyılda Danimarkalı ve Norveçliler, XI. yüzyılda Normanlar (yani kendi de bir halklar hercümerci olan Fransızlar). Bu gibi çözümlemeleri tüm modern uluslar için rahatlıkla yapabilirim. Onun için, bize kimse "Anadolu'da ne işiniz var?" diye soramaz. Bu soru soranın boğazında kalır. İlk resmi tarih tezinin Hitit ve Sümerleri atalarımızın arasına yerleştirilmesinin nedeni ise Güneş-dil ve Kavimler göçü teorileriyle ilgilidir. Yani bütün dünya Türk olduğuna göre, Hititler ve Sümerler de Türktür gibi çok basit ve çok naif bir çıkarsamaya dayanmaktadır ve esas amaç, Osmanlıdan farklı bir kimlik üretebilmenin yollarını aramaktır. Geçelim.

Türköne zaman zaman mağdur olmuş bir aydını da oynamaktadır. Şaşırtıcı. Bu bağlamdaki cümlesi aynen şöyle: "Ancak bugün, bazı eksikliklerine rağmen demokratik bir hava soluduğumuzdan, Kılıçbay'a bunları yazabiliyoruz". Yani Türköne Türkiye'de şimdiye kadar ilk resmi tarih tezinin egemen olduğunu ve bunun anti-demokratik ortamla desteklendiğini, ama bugün demokrasi olduğunu ve konuşabildiğini söylüyor. Hiç de doğru değil. Bugün Türkiye'de demokratik bir ortam olduğunu iddia etmenin tebessüm yaratacağını bir yana bırakıyorum. Mümtaz'er Türköne bunları yazabiliyor, çünkü resmi tarih tezi değişmiştir. Ve Türköne bu resmi tarih tezinin savunuculuğunu yapıyor (arada bir televizyona bakarsa, kendi savunduklarının dizi, "belgesel", sohbet olarak sürekli ekranda olduğunu görecektir). Asıl sorulması gereken nokta, ben bu resmi tarih tezine karşı çıkıyorum diye, Türköne'nin beni Andrea Doria'nın ahfadından bile daha hızlı bir Osmanlı düşmanı görmesidir. Olay çok açık, tüm resmi tezlerde olduğu gibi, Türköne'nin savunduğuna da, karşı çıkılması ihanet terimleri içinde ifade edilmektedir. Ciddi olalım. Resmi olan tez Türköne'nin savunduğudur.

5. Beni artık şaşırtmayan kavrayışıyla Türköne, nizam-ı âlem tartışmasında hukuki metinleri, tarihsel gerçekliğin kanıtları mertebesine yükselterek, Nuhu nebiden kalma bir yöntemi tozlu raflardan indiriyor. Efendim, hukuki belgeler gerçeğin, yaşanmışlığın aynası değil, tersine, olması istenen ve beklenenler hakkındaki temennilerdir. Bu açıdan Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla "tanınan vatandaş hakları'nın, o tarihlerde Avrupa'daki din ve ırk ayırımı politikalarına göre daha ileri olduğunu söylersem (bu hüküm Engelhardt'ındır); anakronizme düşmeden bunları değerlendirebilir mi?" sorusuna, elbette, zaten başka türlüsü mümkün değildir diye cevap veriyorum. Bir kere "hüküm Engelhardt'ındır" belirtmesine neden gerek duyulmuştur? Bir kaza vukuunda suçu üzerinden atmak için mi? Bu görüşe katılmıyorsa neden almıştır, katılıyorsa, öyle olduğunu neden belirtmemiştir? İkincisi, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla Osmanlı ülkesine bırakın "vatandaşlık hukuku"nu, vatandaş kavramı gelmiş midir? Burada dikkat çekici olan vatandaş haklarının **tanınma**'sıdır. Ne demek? Bir atıfet mi söz konusu? Atıfet alan nasıl vatandaş olur? Avrupa'da XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan

vatandaş (geniş anlamda burjuva derseniz fazla bir hata yapmış olmazsınız), Osmanlıda hiç varolmuş mudur? Bunları gözardı etmenin olanağı yoktur, Osmanlı devleti batana kadar despot bir devlet olarak kalmıştır, fermanlarda veya yasalarda her ne hüküm yer alırsa alsın, vatandaş denilen canlı türü hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır, çıkmasına engel olunmuştur. Batı'da ise, yasal düzenlemeler her ne olursa olsun, vatandaşlık kavramı sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Zaten Türköne "yeteneğini gösterdiği"ni söylediği tersten okuma yöntemine bihakkın sahipse Osmanlı'daki olumlu hükümlerin vatandaşın yokluğuna, Batı'daki olumsuz hükümlerin de varlığına kanıt olduğunu görecektir. Olmayan birşeye karşı önleyici hüküm getirilmez. Batı'daki toplumsal mücadeleler içinde, vatandaşlık bilincinin tüm tabakalara yayılmasının önlenmek istendiği bilinmeli ve Engelhardt'ın hükmü bu doğrultuda okunmalıydı. Türköne arada sırada kendine, acaba demokrasi, parlamento, seçim vb. kavramları neden Batı'dan aldık da, biz üretmedik diye soruyor mu?

Nizam-ı âlem konusunda söyleyeceklerimin esas bölümünü, konuya ilişkin çeşitli makalelerinde, **Argos**'taki mahut yazımda ve ilk cevabi yazımda belirttiğim için, bunları tekrarlamıyorum. Ancak gene **Türkiye Günlüğü**'ndeki değerli başka bir komşum olan Durmuş Hocaoğlu'nun nizam-ı âlem'in asayiş ve düzeni aşan daha üst bir kavram olduğu konusundaki kanısını zikrettikten sonra, 1777'de yayımlanan Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin **Mür'i't-tevârih**'inden nizam-ı âlem'in nasıl tanımlandığına dair bir alıntı yapıyorum: "Devlet-i Osmaniye'nin rütbelerinin alâdan alâsı rütbei vezaret olmağla, vüzerâ nizamü'l-âlemdir. Böyle olacak herkes aklı mikdârı nizâma kâdir olur. Eğer muktedir olur ise, **âlem nizam bulur** (a.b.ç.)". Bu tartışmayı da uzatmayacağım, ama tarihe ait kavramlar konusunda hassas olan Türköne, Tanzimat Fermanına 60 yıl kala yazılmış bir Osmanlı tarih kitabında yer alan, kavramın bu kullanımı konusunda biraz düşünmelidir. Âlemin nizam bulması acaba asayiş ve düzen, yani basit kolluk işleri mi demektir? Yoksa, Osmanlının egemenlik ideolojisinin başka bir dayanağı olan daire-i Adliye ve mulûk-ı devlet kavramlarıyla mı bağlantılıdır?

6. Türköne **carta** konusuna da takılmış. Bir kez daha ve sabırla. İnsanlar ilk kez duydukları veya kullandıkları kavramların kaynağını belirtmezlerse, onlara ait olduğu sanılabilir ve kaynaktan doğan tüm yanlışlar onlara fatura edilir. Böylece Türköne'nin **carta**'nın Latince ve **charte**'ın da onun Fransızcalaşmış hali olduğunu bilmesinde yarar vardır; bu durumda, herhangi bir dizgi hatası olasılığını da kaldıracak bir şekilde birden fazla kere "carta imperiale" diye bir hilkat garibesini icad etmezdi. Sahip olunmayan şeylerin, sanki onlara alışkınmış gibi kullanılması halinde, Moliére'in Bay Jourdain'inin durumuna düşmek kaçınılmazdır. Hani, nesir konuştuğunu güzel konuşma hocası tuttuktan sonra öğrenen yeni zengin var ya.

Bu durumda Türköne'nin "Kılıçbay, '**carta**' konusundaki hatasında diretirken, daha büyük hatalar yaptığı için bunları göstermek istiyorum" cümlesinin işlevi sıfırdır. Çünkü **carta** konusunda ne biliyorsa, benim o konuda yazdıklarımdan biliyordur. O halde bunları kuşatacak daha üst

bir bilgi basamağına sıçramadığı taktirde, bu konuda hata bulması olanaksızdır (hata olsa bile). Başkasının kesesinden hovardalık olmaz.

Şimdi de gelelim Bianchi çevirilerine. Türköne yanılmıyor, benim gözümde Tanzimat fermanı (1839) ile Islahat fermanı (1856) arasında nitelik farkı yoktur. Zaten 1. Meşrutiyet'e kadar olan döneme genel olarak "Tanzimat dönemi" adı verilmektedir. Tanzimat fermanı ile Islahat fermanı paralel okunursa, aynı temele dayandıkları görülür; bence aralarında yalnızca ayrıntı farkları bulunmaktadır. İkincisi, İstanbul'da bir İmparatorluk Bilimler ve Edebiyat Akademisi olmadığını ben de tabii ki biliyorum ve bunun varlığını da iddia etmedim, yalnızca Bianchi'nin çevirisinde kendini takdim ederken bunu da koyduğunu söyledim. Türköne'nin adresi yanlış, kendine olmayan bir sıfatı yakıştıran, akıl yürütmelerini dayandırdığı Bianchi; itiraz etmeyen de Osmanlı. Beni ilgilendirmeyen bir sahtekârlık konusunda, Türköne Osmanlıya başvurmalıdır. Böylece Türköne bir sahtekârlığı kendi ifşa ettiğine göre, aynı metne giren "**charte impèriale**" sözünün de başka bir sahtekârlık ve Avrupa'yı aldatma hareketinin parçası olduğunu görmeyip, kendi kendini çürüttüğünün farkına varmayarak, tersini savunma çıkmazına girmekten kaçınamamıştır.

Türköne'nin kötü bir huyu var, bir yazıda sözü edilmeyen şeyleri bilinmiyor sanıyor. Biz Anadolu'da dolaşan çerçi miyiz, veya kahvede kanaat oluşturmaya soyunmuş, mahallenin aklı evveli miyiz ki bildiğimiz herşeyi olur olmaz sergileyelim? Bianchi'nin Tanzimat fermanına ilişkin çevirisinden söz etmemiş olmamdan, bu metni bilmediğimi çıkartma yeteneği şaşırtıcı. Geçelim ve gelelim bu çeviriye. Türköne'nin harf harf iktibas ettiği başlık şöyle: "**Khaththi-Chérif ou Acte Constitutif de Gulkhané du 3 Novembre 1839**" yani 3 Kasım 1839 tarihli Hatt-ı Şerif ya da Gülhane kurucu Fermanı (belgesi). Lafı gevelemeyelim; Bianchi 1839 fermanına anayasa adını vermektedir, evet Anayasa. Çünkü Batı dillerinde **constitution** bizim anayasa ile karşıladığımız kavrama tekâbül eder ve bir toplumun siyasal kuruluşunu belgeleyen metindir. Biz Batı ile aynı siyasal deneylerden geçmediğimiz için, anayasa gibi hiç de derde deva olmayan bir terim icad etmişiz (Teşkilat-ı Esasiye'nin çok daha doğru olduğunu belirtmeliyim). Osmanlıda ferman yasa olduğuna ve **constitutif** de kuruluşa ilişkin anlamına geldiğine göre; Bianchi'nin çevirisi bal gibi anayasa anlamına gelmektedir. Türköne gene kendi eliyle, kendini çürüten bir kanıt getirmiş olmaktadır. Çünkü anayasa **carta**'dan daha iddialı bir nitelemedir. Ve 1852 çevirisi ile 1856 çevirisi arasında, yani Tanzimat fermanı çevirisi ile Islahat fermanı çevirisi arasındaki sürede "anayasa"dan "**carta**"ya düşmenin nedeni, ilk ifadenin Batı'da çevrek kahkahalara yol açması olmalıdır. Çünkü çok iyi bilindiği üzere, anayasa bir toplumun siyasal toplum oluş belgesidir ve o halkın meşru kurucu iradesinin temsilcileri tarafından oluşturulur. Bir hükümdar tarafından atıfet olarak verilen bir belgeye anayasa denilmesi, en hafif deyimiyle gülünçtür. Çünkü anayasa halkın iradesinin ürünü değilse, verdiklerini geri alabilir, o halde anayasa da olamaz. İşte Türköne'nin dört elle sarıldığı Bianchi çevirileri böyledir. Her türlü tahri-

fi yapmaktan kaçınmamaktadır ve tabii Osmanlı ricalinin bilgisi dahilinde. Demek ki Bianchi güvenilir bir kaynak değildir.

Burada yeri gelmişken Türköne'nin bir sorusuna daha cevap veriyorum. Muarızım benden alıntılıyor: "Ben Tanzimat fermanının bırakın bir anayasal metin olmasını (halbuki Kılıçbay, yazısında fermanı, "Bürokratik Osmanlı Cumhuriyetinin Anayasası" olarak nitelemişti) **carta** bile olamayacağını söylüyorum". Herhangi bir karışıklığı önlemek üzere, alıntıdaki parantez içindeki bölümün Türköne'nin katkısı olduğunu söylemeliyim. Beni "düzeltmek" isterken kendini düzelten Türköne'nin getirdiği üzere Bianchi 1839 metnine anayasa, 1856 metnine **carta** demiştir ve fena halde yanılmıştır. Türköne de 1839'da **carta** yok, **acte constitutif** var diyerek, kendine çok kötü bir darbe vurmuştur, çünkü (ah keşke birine sorsaydı), bu söz **anayasa** demektir. Gelelim Tanzimat fermanının "Bürokratik Osmanlı Cumhuriyetinin Anayasası" olduğuna dair sözüme. Türköne Cumhuriyet ile **Res publica** kavramının karşılandığını herhalde duymadı. **Res publica** ise **politeia**'nın Latince karşılığıdır. Yani siyasal toplum, daha doğrusu toplumun siyaset yapabilen, başka bir ifadeyle iktidara ortak olan kesimini ifade eder. Cumhuriyeti yalnızca kralın olmadığı bir rejim veya kavram olarak görmeye alıştırılmış insanların çoğunlukta olduğu ülkemiz aydınlarını biraz daha ikna edebilmek için, 16. yüzyılın en büyük monarşi yanlısı yazarlarından biri olan Fransız düşünürü Jean Bodin'in ünlü kitabının **Cumhuriyet'in Altı Kitabı** adını taşıdığını bildirmek istiyorum. Bu açıdan her toplumda mutlaka cumhuriyet vardır, sorun bu **res publica**'nın genişliğidir. **Res publica** nihayette tüm toplumu kapsıyorsa demokrasi, tek bir kişiye inerse despotizm ortaya çıkar. Bürokratik Osmanlı Cumhuriyeti sözü, kavramlara alışık olunmadığından ötürü anlaşılmamış olabilir diye açıklarsam, Tanzimat döneminde siyasal toplumun bürokrasiyle sınırlı olduğu anlamına gelir. Anayasa ise, siyasal toplumun kuruluş belgesi olarak okunduğunda, Türköne'nin taharri memuru edası içinde yakaladığını sandığı ipucu (veya çelişki) ortadan kalkar. Aslında bu açıklama ile ortadan kaldırılan bir okuma bozukluğudur, veya başkalarının nesnelere, olaylara, kavramlara Türköne'nin sahip olduğu bagajla yaklaşmak zorunda olduğu zehabının silinmesidir. Türköne gene Bloch'tan ve **Annales** tarihçilerinden **via** Kılıçbay öğrenip, kaynak göstermeden kendine malederek söylediği üzere, tarihçinin esas işinin yargılamak değil de, "anlamak" olduğuna gerçekten inanıyorsa, bunun ilk alıştırmalarını kendi üzerinde yapmalı ve okuduğu metinleri "anlamaya" çalışmalıdır.

Osmanlı tarihçilerinin yüzeyselliğinin müsebbibi olarak İbn Haldun'u göstermem konusunda da, Türköne anlama sıkıntısı çekmektedir. Bir kereliğine kendimden alıntı yaparak, bu konuda geçen makalemde söylediklerime gönderme yapıyorum: "İbn Haldun'da değişme vardır, ama bu değişme kendini tekrarlamaktadır, çevirisel olan işte budur. İbn Haldun'un karamsar görüşler aşıladığı doğrudur, çünkü her devletin sonunda çökeceğini söyler. Ama İbn Haldun Osmanlı tarihçilerini işte tam bu noktada etkilemiştir, haşmete geri dönüşün mümkün olduğu noktasında. İşlerin kötüye gittiğinin farkedilmesinden sonra, Osmanlıya veri-

lcn tüm ıslahat tezkire ve layihaları eskiye dönmeyi önermekte değil midir? İşte İbn Haldun'un etkisi buradadır ... ama esas can alıcı nokta Batı'nın bu çeviriselliği aşmasına karşılık, Osmanlının resmi tarihçi Cevdet Paşa'ya kadar, hatta daha sonralarına kadar aynı minval üzere yürümesidir."

Gene sorular: a) Türköne Osmanlı tarihçilerinin yüzeyselliğinden İbn Haldun'u sorumlu tuttuğumu nereden çıkartıyor? b) Taşköprülüzâde'nin, Kâtip Çelcbi'nin, Naima'nın iyi tarihçiler olduklarını neye dayanarak iddia ediyor? c) Ahmet Cevdet Paşa'yı bir dönüm noktası saydığımı nereden çıkartıyor? Tek bir yerden, maksatlı, peşin hükümlü okumadan, a) Ben Osmanlı tarihçilerinin yüzeyselliklerini değil, çeviriselliklerini İbn Haldun'dan aldıklarını söyledim, b) Osmanlı tarih anlayışının iyi tarihçi çıkmasına izin vermediğini söyledim. Türköne'nin saydıkları iyi yazarlar, iyi vakanüvislerdir, ama iyi tarihçi değillerdir, c) Cevdet Paşa'yı bir dönüm noktası olarak görmüyorum, yetenekli bir kişi olarak görüyorum.

Son olarak, Türköne'nin kısacık metninde sergilediği Türkçe ve mantık yanlışlarının ürkütücü miktarı, beni güzel dilimizin geleceği konusunda umutsuzluğa sevkediyor. Yazarın, acaba ilkokulda bir kardeşi var da, ona mı yazdırdı diye düşündüğüm cümlelerinden yalnızca birini örnek olarak veriyorum. Türköne yazısının sonuncu paragrafında, "Kılıçbay'ın ikinci defa tekrar ettiği ve bazı yerde çoğalttığı hatalarından..." diyor. Ben **Argos**'ta bir yazı yayımladım, burada "hatalar" yaptım, sonra Türköne bunları "düzeltti", ben cevap verdim ve bu hataları **tekrarladım**. İkinci defa tekrarlayabilmem için, Türköne'nin o yazısını yazarken okumasının olanaksız olduğu bu yazıyı yazmış olmam gerekirdi. Demek ki Türköne tekrar ile "ikinci" sayı sıfatının bağlantısı konusunda biraz düşünmek zorunda. Zaten ben bu yazıyı "tashihat" için yazmadım, çünkü Türköne'nin gayri kaabili tashih olduğuna inanıyorum. Yazdıklarını okurken, hidayete ermiş bir kişiyle karşı karşıya olduğuma inanıyorum. Ancak benim üslubumu taklid ederek bu hidayeti yaraladığını da düşünüyorum. Türköne'nin bu yazıya rağmen hâlâ tatmin olmaması olasılığına binaen, sürdürmekten asla gocunmayacağım ve bıkmayacağım bu tartışmaya devam etme niyeti varsa, **Türkiye Günlüğü** okuyucularını bıktırma tehlikesi karşısında, onu diğer yayın organlarının sahifelerine de çağırıyorum. Çünkü ben kahve tartışmasını da bilirim, bilimsel tartışmayı da. Ve aydın onurunun doğrunun peşini bırakmamak olduğunu da yaşamış bulunuyorum. Ayrıca Türköne'ye hatırlatmak isterim ki, ben aramızdaki yaş farkını değil, bilgi farkını ima ettim. Ama bundan bilginin yaşla doğrusal ilişki içinde olduğu sonucunu üretmesini istemem. Her tartışma okuyucuya birşeyler vermelidir. Kişilik savunmanın yeri polemik makaleler değildir.

Kılıçbay'ın Tanzimatı'ndan Aydın Sosyolojisine..

Bu yazıyı, dört sayıdır Kılıçbay'la **Türkiye Günlüğü** sayfalarında sürdürdüğümüz tartışmanın devamı olarak kaleme almadım. Kılıçbay'ın sayfalar boyu süren cevaplarında, bize cömertçe sunduğu "done"leri kullanarak Aydın Sosyolojisi sahasında kalem oynatmak niyetindeyim. Bu yüzden, tartışmamızın artık kabak tadı verdiğini düşünen okuyucuların beni bağışlayacağını umuyorum.

Önce kısa bir özet yapalım.

Tartışmaya temel teşkil eden, Kılıçbay'ın **Argos**'da çıkan "Tanzimat Neyi Tanzim Etti?" başlıklı yazısında savunduğu tez: Tanzimat'ın "değişmez ve ideal altın çağ" olarak kavramlaştırdığı "nizam-ı âlem"i ihyâ hareketi olduğuydu. Ben, hem "nizam-ı âlem"in "değişmez, altın çağ" olmadığını, hem de Tanzimat'ın geçmişin ihyâsına dönük bir hareket olmadığını, Kılıçbay'ın delillerine bağlı kalarak göstermeye çalıştım. Bunu yaparken, Kılıçbay'ın böyle iri hükümleri verebilecek ehliyete ve donanıma sahip olmadığını, basit Osmanlıca deyimleri sadeleştirirken yaptığı, hükümleri kadar iri hatalarını sergileyeek göstermiştim. Bir de beni tenkid yazmaya sevkeden, Tanzimat fermanının "carta" olup olmadığı bahsi vardı. Kılıçbay'ın, Tanzimat fermanının Fransızca metnine kondurduğu "charte imperiale" ibaresinin, engin muhayyilesinin ürünü olduğunu; olmayan birşeyi olmuş gibi gösterip, arkasından sağa sola hücum etmenin ve bunu bile bile yapmanın "iskambil oyunlarındaki el çabukluklarına" benzediğini söylemiştim.

Kılıçbay'ın ilk tenkidime verdiği cevabı okuduktan sonra, belki ikincisinde "anlar" düşüncesiyle, hatalarını "mükerreren" düzelttim. Tabii bu arada yaptığı yeni hataları da düzeltmek zorunda kaldım. Kılıçbay'ın son cevabına gelince: Emeklerimizin boşa gitmediğini görmekten duyduğum mutluluğu tarif edemem. Mutluluğumu, Kılıçbay'ın tedafüî gayretleri boyunca artık aksamaya başlayan skolastiği bile gölgeleyemiyor. Zeytinyağı ve suya yaptığı nazireleri de, yaşına hürmeten tebessümle karşılayıp neticeye gelelim.

Kılıçbay, Tanzimat'ın "nizam-ı âlem'i ihyâ hareketi" olduğu,

değişmez, ideal bir altın çağa dönüş hareketi olduğu fikrinden artık vazgeçmiştir. Sükûtun ikrar olduğu kaydından ve 12 sayfalık yazısında temel tezini "unutmasının" makûl olmadığı faraziyesinden hareket ederek bu neticeye varıyorum. Kılıçbay, sadece benim "nizam-ı âlem" kavramlaştırmamın doğru olmadığına temasla yetindiğine göre, asıl meseleyi unutmadığını da gösteriyor. Demek ki, tartışmamız boşa gitmemiş. Kılıçbay Tanzimat konusundaki zehabının mesnedsizliğini görmüş ve anlamıştır. Kılıçbay'ın serdettiği teferruat kabilinden sair görüşler aşağıda girişeceğim sosyolojik tahlillerin "done"lerini teşkil edecekler.

Artık tarih ilmiyle, tarihçilikle, son dönem Osmanlı tarihiyle bağlarımızı koparıp Aydın Sosyolojisi sahasına geçiyoruz. Kılıçbay'ın takdim ettiği "done"lerle, ülkemizde aydın zümresinin garip hallerini tefekkür edenlere; tarihçilikle, tarih hakkında söz etmekle "aydın" olarak imal-i fikr etmek arasındaki farkları merak edenlere, ufuk açıcı birtakım tahliller sunabileceğimi sanıyorum.

"Aydın" kelimesini, "münevver"i sadeleştirirken bulduk. Batı'da bu zümreyi ifade etmek için kullanılan "intellectual" gibi, insanın zihin faaliyetlerine atıfta bulunan bir deyim yerine, "ışıklı" bir deyimin bulunması, aydın zümresinin misyonunu da emsallerinden farklılaştırıyor. Deyim, kendiliğinden sahibine bir görev ve imtiyaz yüklüyor: Yenilik getirmek ve bunu topluma yaymak. Buna göre, "efkâr-ı atika"yı savunanların karşısına "efkâr-ı münevvere" zümresi çıkıyor ve toplum ışıklı bir geleceğe doğru, aydınlar sayesinde ilerliyor.

Çoğu durumda görüldüğü gibi söyleyecek yeni birşeyi olmayan aydın ne yapar? Alalade okur-yazarlığın üstüne, aydın mertebesine, yeni birşey söylemeden ulaşmanın sırları nelerdir? Yeni birşey üretmeyen aydınlarımızın yetkinleştikleri ihtisas alanını, bu soruların cevaplarında bulabiliriz. Çare basittir: İfadeyi ağdalaştırmak, herkesin anlayamayacağı kelimelere başvurmak, başı sıkıştıkça yenilerini icat etmek, ecnebî lisanlardan bol bol kelime kullanmak. Kestirme yoldan, okur-yazarlıktan düşünür mertebesine atlamanın yolu budur. Ancak akıllı ve ukâla arasında sanıldığından daha kısa bir mesafe vardır.

Ahmet Cevdet Paşa, zamanının Batıcı devlet ricalini ve münevverlerini nitelemek için "müteferricîn" tabirini kullanıyor. Sadece Batı'dan beslenen aydınlarımızın bugüne kadar sürdürdüğü geleneği, Cevdet Paşa'ya atfen teferrüc geleneği olarak tavsif edebiliriz.

Şöyle diyorlar: Batı bizi geçti, biz geri kaldık. İlim-fen, medeniyet, refah hep orada. Yapılacak iş, Batı'nın geçtiği uzun, meşakkatli yollarda oyalanmadan, Batı'nın geldiği yere atlamak. Bunun için Batı'nın geliştirdiği ileri teknikleri bilimleri alıp uygulamak yeterlidir. Modernleştirmecilik adını verdiğimiz ideolojinin özü de budur. Ancak bu iş bugüne kadar hep teferrüc geleneği içinde yapılmış ve Batı'dan alınacaklar bu işi yapanlarca ayıklama işleminden geçirilmiştir. Liberalizmin iktisadisini alıp siyasisini unutmak, laikliği alıp din ve vicdan hürriyetlerini bırakmak gibi. Bir de "sa'y" gerektirenler hep unutulur, zahmetsiz olanlar alınır; tarihçilikte olduğu gibi.

Bizim tarihçiliğimiz belgecilikten öte geçememiştir. Amenna. Tarihçiliği Batı'nın geliştirdiği modern usullere göre yapalım. Ona da amenna. Ama tıpkı onlar gibi. Belgeleri tüketerek, kırk türlü tenkidden geçirerek; dirsek çürüterek, göz nuru dökerek. Kılıçbay'la "belgeler" üzerine giriştiğimiz tartışma, aydınlarımızın teferrüc geleneğine mücessem bir misal teşkil ediyor ve ben de lafı oraya getiriyorum.

Kılıçbay'ın bir aydın olarak bizleri aydınlatmaktan, belgelerle uğraşmaya harcı alem şeyleri bile okumaya, haklı olarak zamanı yoktur. Ama, Batı'nın ilerlemiş tarihçiliğini bilmekte ve bu ileriliğin belgelere "diğer tarihsel malzeme ve diğer kanıtlardan... bir gram daha fazla önem vermemek" olduğunu ifşa ederek bizi de aydınlatmaktadır. Biz, yazarımızın belgelerle uğraşmaya zaman ayıramamasını mazur görüp, "diğer tarihsel malzeme ve diğer kanıtlar"a hakimiyetine hayranlığımızı ifade edecekken, merakımıza mağlup olup bunların neler olduğunu sorarız. "Diğer tarihsel malzeme" mistiğinin sonunu, Kılıçbay'ın yazdıklarından öğreniyoruz. Bunlar, bildiğimiz jeoloji, kimya gibi "fen" ilimleri oluyorlarmış. Bu ilimlere "diğer tarihsel malzeme" muamelesi yapan Kılıçbay'ın yazdıklarımızı mazur görmesi gerekiyor; zira biz de yazdıklarını tenkidden geçirirken bu "malzeme"lerden sosyoloji ilmini imdada çağırıyoruz. iktidarımız haricinde olduğu için psikolojiye müracaat edemiyoruz. (Yeri gelmişken, yazdıklarına "belge" muamelesi yaptığım için bana teşekkür eden Kılıçbay'a mukabelede bulunalım. Ayrıca, artık "belge"nin ne olduğunu anlamış olacağını ümid edelim.) "Diğer tarihsel malzeme"nin Kılıçbay'ın yazdıklarını tahlil ederken, tarih ilmiyle bağlarımızın koptuğu yer olduğunu söylemeye, bilmem gerek var mı?

Böyle aşılmaz yalçın duvarlar örüp arkasına gizlenmek, bir dereceye kadar anlaşılır birşey; ancak, "Benim bildiklerimi kimse bilmez, bilmediklerimi de zaten bilmezler" megalomanisi içinde, cehaletini ifade etmek için harcadığı emeği görünce, insanın muhatabı adına yüzü kızarıyor. Aydın sosyolojinin önümüze açtığı ufuk da, durumu izah etmemize yetmiyor. Bu sözleri, Kılıçbay'ın Osmanlıca bahsinde oynadığı tuluat üzerine sarfediyorum.

Batı'dan istifza-i hayat eyleyen aydınların, Osmanlıca öğrenmeye karşı kırılmaz dirençlerinin kaynağını hiç anlamamışımdır. Zannediyorum Osmanlıca öğrenmeyi gerilik, aydınca olmayan bir tutum olarak görüyorlar. Bana göre her aydının bilmesi elzem olan Osmanlıca, tarihçiler için tarihçi olmanın bir ön şartıdır. Kılıçbay, "600 yıllık... yoğrulmuşluğu tek başıma ihata edemeyeceğim için..." diyerek, bu konuda mazaret beyan ediyor. Bir Fransız tarihçisi Latince için Kılıçbay'ın söylediklerini tekrarlasa, alacağı cevabı söylemek haddimizi aşar. Lakin, biz Latinceden de bahsetmiyoruz. Kılıçbay'ın "sadeleştirme hataları" dediği hataları ve bu hatalar üzerine inşa ettiği spekülasyonları ortadan kaldıracak kadar eski alfabeyi öğrenmesini bekliyoruz. Bunu temin etmek için ise iki ay mesai harcaması kifayet eder. Mesele sadece Osmanlıcaya karşı direncini kırmakta. Bunu yapsa, benim gibi bir cahilin kendisini techil etmesine fırsat vermemiş, cehaletini ilan etmek için mürekkep har-

camasına gerek kalmamış olacaktı.

Kılıçbay, Osmanlıcanın ne kadar anlaşılmaz bir dil olduğunu ispatlamak için kısa bir Osmanlıca metin iktibas etmiş. Tamamı "Elkab-ı Padişahî" olan metni bize "Gündelik olayları anlatan sıradan bir tarih metni" diye takdim ediyor. Bu kısacık metni aktarırken, Kılıçbay'ın yaptığı hataları artık usanç geldiği için düzeltmeyeceğim. Sadece, 1990 yılında Tarih eğitimine başlamış bir öğrencinin iktibas ettiği metni okurken bunun bir "elkab" metni olduğunu ilk tamlamasından anlayacağını, Osmanlıca bilmeyen herkesin de, aynı metnin "sıradan olayları" anlatan bir metin olmadığını anlamak için tasannûya dikkat etmesinin yeterli olacağını söyleyelim. Kılıçbay adına duyduğumuz üzüntüyü hafifletmek için dostane bir ikaz ekleyelim. Kılıçbay, bu metni anlarsam "şapka" çıkaracağını yazıyordu. Şapkayı çıkarsın ve muhtacın-i ilmiyye sıfatıyla elinde tutsun. Öğrenmeye karar verdiyse, ben de kendisine yardımcı olabilirim.

Tanzimat fermanının Fransızca metninde "Charte Imperiale" ibaresinin bulunup bulunmadığı, benim açımdan tartışmayı başlatan bahisti. Kılıçbay ilk yazısında Tanzimat fermanının Fransızca metininin başına bu ibareyi kondurmuş, sonra da Batı tarihinin bu mukaddes kavramını suflî emellerinize nasıl alet edersiniz musülli Tanzimat ricaline öfkesini kusmuştu. Bunu yaparken, "carta" nın ne olduğunu bir güzel anlatmış ve Tanzimat fermanını bu gözle kritik etmişti. Tarih üzerine yazan bir aydın, olmayan birşeyi ilham perisi yardımıyla nasıl olmuş gibi gösterir ve bunun üzerine bir yığın ishal-i fikir eder? Kılıçbay'ın "diğer tarihsel malzemeler"ine müracaat etmekten başka çaremiz yok. Ancak psikolojinin iktidarım haricinde olduğunu söylemiştim; Yine de bir açıklama getirmeye çalışacağım.

Kılıçbay'ın yazdıklarını bir müstemleke aydınının kendi mazisi altında nasıl ezildiğini, nasıl çaresizlik içinde "redd-i miras"a çalıştığını gösteren bir "belge" olarak okuyoruz.

Batı'da teferrüc etmiş aydın "carta" bahsini öğrenmiştir. Sahip olduğu bilgileri düzenli ve sistemli bir şekilde kullanmak, "işe yarar kelâm" etmek kaygısı taşımadığı için, bu bilgilerini "döktürecek" vesile aramaktadır. Ayrıca kendi tarihine mide bulantıları içinde kıvranarak baktığı için, Osmanlıyı "benzetecek" fırsatlar aramaktadır. "Charte imperiale" ibaresini Tanzimat fermanının başına kondurarak her ikisini birden yapacağı verimli bir alan yaratır. Hem Osmanlıyı cehaletle, yaşamadıkları bir tarihi iktisab etmeye yeltenmekle suçlayacak, hem de "carta" bahsinde ne kadar çok şey bildiğini okuyucuya gösterecektir.

Kılıçbay bu cürmü bilfiil işledi ve ben kendisini yaptıklarından dolayı haddimi aşarak itham ettim. Kılıçbay'ın bana cevap olarak yazdığı iki yazıda "carta" bahsinde söylediklerini arka arkaya okuyacak bir okuyucu, ihtilale temenna çakan gazetecilerin yaptıklarına çok yakın teviller bulacaktır. Bu panik içinde Kılıçbay, benim kendisine yakıştıramadığım hataları arka arkaya sıraladı. Doğrusunu öğrenmesi için kendisine takdim ettiğim bilgileri kullanarak artık aksamaya

başlayan skolostiğini sürdürdü. Bu arada, o küçümsediği belge tarihçiliğinin çok gerisinde ansiklopedi tarihçiliğine soyundu Çok basit bilgileri, Tanzimat fermanı ile Islahat fermanını birbirine karıştırdı. Ruhbilimciler insanların panik halindeyken ayinesini ortaya döktüğünü söylerler. Kılıçbay, son yazısında bunu yaptı; aydınları anlamaya çalışan okuyucu için epeyce faydalı bilgi, Kılıçbay'ın sığınmaya çalıştığı "yiğidin kalesi"nde bulunabilir.

Bana "carta konusunda ne biliyorsa, benim yazdıklarımdan biliyordur" diyen Kılıçbay, herhalde okuyucunun hafızasına hakaret ettiğini farketmemiştir. Kılıçbay'ın Tanzimat fermanına kondurduğu "Charte imperiale" ibaresinin, gerçekte kimin tarafından ve nerede kullanıldığını söyleyen bendim. Olsun, Osmanlılar kullanmasa da bir yabancıya kullandırtmışlardır diyerek geri çark eden, bu sefer de Bianchi hakkında spekülasyonlara girişen Kılıçbay'dı. Bianchi'nin, Kılıçbay'ın üzerinde düşünmesine bile gerek olmayan (Çünkü 1852'de yapılmıştı ve bir Fransızca gramer kitabında yer alıyordu: yani merak edenlerin Osmanlıcalarını geliştirmeleri için yapılmış bir tercüme) Tanzimat fermanı çevirisini veren bendim. Olsun, "charte" değil "constitutif" diyor, daha kötü diyerek verdiğim bilgiler üzerine spekülasyon yapan Kılıçbay'dı. Kılıçbay'ın kullandığı bir tabiri kullanmaya mezunum: "Başkasının kesesinden hovardalık olmaz" veya "ancak bu kadar olur". Zira ben Kılıçbay'ın huyunu bildiğim için Bianchi'nin çevirisini eksilterek verdim. "Carta" benim meselem değil; benim için Tanzimat fermanının "carta" olup olmaması havanda su dövmekten öte bir kıymet ifade etmiyor. Kılıçbay zahmet eder. Milli Kütüphane'ye kadar gider, Bianchi'nin söz konusu kitabını çıkarttırır, Tanzimat fermanı çevirisinin bir kitabın fihristinde, bir de ilgili bölümün başındaki ibarelerinin farklılığını görürse, meseleyi anlar, yuttuğu oltayı çıkarmak için epeyce uğraşması gerekir. Benden bu kadar; biraz da kendi gayretiyle öğrensin. Biz yine de sosyolojik tespitlerimize devam edelim: Demek ki, aydınlarımızın vazgeçemedikleri huylarından biri, başkalarının kesesinden hovardalık yapmak oluyormuş.

Donelerimiz epey zengin, ama Kılıçbay'ın bir türlü beceremediği bir şeyi, "laf tasarrufu"nu yapabilmek için uzatmayacağım. Okuyucunun skolostikle zevahiri kurtaracağını zanneden yazarların, skolastik lafazanlıklarının da nasıl aksadığını gördüğüne inanıyorum. İşte benim cümlemi eleştiren Kılıçbay'ın önermesi: "Ben bilmediğim bir alanda yanlışlık yapma yeteneğine sahibim". Yanlışlık yapmanın bir yetenek olduğunu, Kılıçbay söylediğine göre haklıdır. Bu kadar yanlışın, bu kadar sıklıkla yapılabilmesi için gerçekten de bir yeteneğe ihtiyaç var. "Cehlin ol mertebesi sehl olmaz". Bu yetenek sanıyorum Kılıçbay'a mahsus.

Bu yazıyı niçin yazdım? Daha doğrusu tartışmayı niçin başlattım? Bilginin iktidar vasıtası olarak kullanıldığı Türkiye'deki aydın geleneğine; her türlü sosyal-tarihi zemini ego tatmini için kullanan geleneğe; okuyucuya birşeyler vermek için değil, bol bol Frenkçe tabirle malumat furuşluk taslamayı marifet sayan, medrese skolostiği ile zahmet-

sizce düşünür mertebesine yükselebildiğini zanneden geleneğe karşı olduğum için. Bu geleneğin yaşayan bir numunesini teşhir ettiğimi sanıyorum.

Mümtaz'er Türköne

Tartışma Olmayan Bir "Tartışma"ya Dair

Türkiye Günlüğü'nün 13. sayısında yayımlanan "Kılıçbay'ın Tanzimat'ından Aydın Sosyolojisine..." adlı yazının sahibi dört sayıdır benimle birlikte bir tartışma yürüttüğünü söyleyerek yaptığı girizgâhta, mutadı veçhile hemen hatalar zincirine başlamaktadır. Benim de maalesef katılmak zorunda kaldığım bu yazışmaların benim kalemimden çıkan kısmını, eğer tartışma buysa, tartışma teriminden tenzih ederim. Çünkü, tartışma her ne kadar gizlemeye çalışılırsa çalışılsın, "kim daha ağırmış bakalım?" sorusunu da bazen gündeme getirmektedir ve bu yazışmaların karşı tarafı olaya yalnızca bu açıdan bakmıştır. Çünkü başka türlüsü elinden gelmemektedir. Onun için bir tartışma söz konusudur, benim için değil. Çok açıkçası, ben kendimi tartmaya kalksaydım, tartabilecek ağırlık bulmaya çalışırdım; ikincisi kendini tartmak isteyenler hep kendinden ağırına yönelirler. Ben bu yazışmalarda ne kavga etmek, ne gösteriş yapmak istedim, yalnızca haksız ve maksatlı bir saldırıya, maksatlı, tutarsız ve aynı zamanda şöhret edinmeye yönelik bir horozlanmaya, sonradan iyice düşmanlaşan ve zaten pek yüksek olmayan düzeyini irtifa kaybederek iyice yitiren bir üsluba karşı hem müdafaa hakkımı kullandım, hem de meydanın her isteyenin gireceği kadar boş olmadığını gösterdim.

Olay son derece açık bir nedenden kaynaklanıyor, bazı kimseler başka türlü de düşünülebilmesine tahammül edecek düzeye gelemediler, belki de hiç gelemeyecekler. Onlara öğretilen, belletilen, temrin ettirilen, ezberlettirilen, sık sık tekrarlattırılan, bu yüzden de doğruluğuna iman ettikleri düşüncelerin dışında birşeylerin söylenmesinden çok, söylenebilmiş olmasından rahatsız oluyorlar. Türkiye çok uzun zamandır kendi beyniyle düşünmedi. Modeller ya Batı'da oluşturuldu, ya da Doğu'da, bizim ülkenin insanları ise bunları paylaşmakla yetindiler, sonra bunları minik birer zihinsel vatan haline getirdiler, yani aklın hapishanesi olan gelenekler haline çevirdiler ve hem kendilerini bu hapishanelere kapattılar, hem de herkesi kapatmak istediler. Şimdi dışarıda, açık havada birilerinin dolaşıyor olmasından dehşet duyuyorlar. Benimle tartıştığını söyleyen, ama aslında yalnızca kendi hapishanesinin apolojisini yapan, yolun çok başındaki genç bilim meraklısının durumu da bun-

dan ibarettir. Böylesine bir tutuma mahkûm olmasının beni üzdüğünü belirtmeliyim. Ama bu yazının konuları bu tutumun kendinden çok insanı ne gibi bilim ahlâkına sığmayan yollara sevkedebildiği üzerinde yoğunlaşacaktır.

İlk olarak, beni eleştirme işine girişen gayretli yazarla herhangi bir bilimsel sohbet veya müzakere yürütmek olanaksızdır. Esas olarak iki nedenden ötürü: a) Yönelttiği eleştirilerin çürütüldüğünü kavrayamadığı çok açıkça ortadır; okuyucu için bir kez daha göstereceğim; b) Okuduğunu anlamakta zaman zaman büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Nitekim, falcılık yapmak benim işim değil ama saydığım psikolojik nedenlerden ve bu eleştirileri harimi ismetine yönelik sayacağından ötürü tekrar cevap vermeye kalkışacak ve bu yazıyı da anlamadığını belirtecek birçok cümle yazacaktır. İşim var ve çok sevimsiz bir iş biliyorum ama bu cins kişilik mücadelerinin bilimsel kisveye bürünme gayretlerini ve aslında bilime karşı yapılan bu cins saygısızlıkları, ne kadar sevimsiz olsalar da, savuşturmayı sonuna kadar sürdüreceğim, bu böyle biline, kimse beni bıktırarak bu işten vazgeçiremez.

Öncelikle çürütülmeye direnci ve bunların çürütülme olduğunu anlamaması konusundaki kanıtları sergilemek istiyorum. İlk yazarlık denemelerini "eleştiri" yaparak gerçekleştirmeye uğraşan zoraki "muhatabım" (sonuçta bir belediye otobüsünde de bazı kimselerle muhatap olmak zorunda kalınabilir) ilk yazısında bana şu "eleştiri"leri yöneltmiştir:

1) Benim resmi tarihe karşı çıkmakla birlikte, aslında Cumhuriyet'in resmi tarih tezini "onlardan bile daha fazla" savunduğum. Yazıyı çok karmaşık hale getirmemek için her eleştirinin kaderini hemen yanı başında incelememe izin verilsin. İlk cevabî yazımda asıl kendisinin 12 Eylülden sonra egemen hale gelen resmi tarih tezini savunduğunu kanıtladım. Yazarımız ikinci yazısında kanısında ısrar etti ve ben de ikinci yazımda tekrar kanıtladım. Sonuncu yazıda buna dair birşey söylemedi. "Sükûtun ikrardan geldiği"ni kabul ettiğine göre, bu konuda nihayet doğruyu kabul ettirebildim.

2) Nizam-ı âlem sorunu, son yazıya kadar sürdü ve iddia sahibinin okuduğunu anlamakta ciddi sorunları olduğuna ilişkin bir kanıt olarak şu cümle yazılabildi: "Kılıçbay Tanzimat'ın nizam-ı âlemi ihya hareketi olduğu, değişmez, ideal bir altın çağa dönüş olduğu fikrinden artık vazgeçmiştir." Ben ise bir önceki yazıda şöyle demişim: "Nizam-ı âlem konusunda söyleyeceklerimin esas bölümünü konuya ilişkin çeşitli makalelerimde, **Argos**'taki mahut yazımda ve ilk cevabî yazımda belirttiğim için tekrarlamıyorum..." Türkçe okuma bilen herkes bu cümlenin benim bu konuda söylediğim bütün düşünceleri hâlâ koruduğum ve savunduğum sonucunu kolaylıkla çıkartabilir. Zoraki muhatabım için bu durumda fazla olasılık yok; ya okuduğunu anlamıyor, ya tahrifatı bilimsel bir yöntem sanıyor, ya da düpedüz yalan söylüyor.

3) Uzatmadan ve yazarın ayrıntıdaki çok sayıda yanlışı konusundaki kanıt ve çürütmeleri yeniden gündeme getirmeden, İbn Haldun konusunu hem yanlış anladı, hem yanlış eleştirdi ve ilk cevabımdan sonra bir

daha gündeme getirmedi, demek ki bu konu çabuk anlaşıldı.

4) Tarihçiliğimizin geriliği, Muhatabımı çabuk ikna edebildiğim nadir konulardan biri olup, ikinci yazısında bu noktaya geldi. "Osmanlının bir deha ürünü olduğu" gibi son derece bilim dışı tezini de gerekli girişimlerim sonucu, ikinci yazısında terketme ferasetini gösterebildi.

5) **Carta** konusuna ise ileride başka bir bağlamda geleceğim.

Eleştiriler ana hatlarıyla bunlardan ibarettir. Ben cevabî yazılarımda, eleştiri işine kalkışmanın, hele bu işi iyi bilmiyorsa ve şöhrete yönelik amaçları varsa, kendinin de eleştirilmekten kurtulamayacağı bağlantısı içinde heveskâr tartışmacıma, hiçbir yabancı dili hiç bilmediği halde biliyormuş gibi yapmaktan ötürü içine düştüğü hatalardan tutun da, kavramsallaştırma ve bilim mantığına varana kadar birçok konularda uyarılarda bulundum. Bunların hiçbirine cevap vermedi. Üzülerek söylüyorum, zaten taktiği de böyle, cevabının kalmadığı konularda susuyor ve eğer son yazısı dikkatle okunacak olursa hiçbir cevabı kalmadığı ve tevil ile tahrife başvurarak "işi götürmeye" uğraştığı görülecektir.

Bunu nizam-ı âlem konusundaki fikrimin değiştiğini söylerken yaptığı gibi, küçük bazı cümlelerle de yapmaya uğraşmaktadır. Örneğin "emeklerimin boşa gitmediğini görmekten duyduğum mutluluğu tarif edemem" gibi okuyucuda bilinçaltı güdüleme yaratmaya yönelik cümleler. "Bravo doğrusu, karşı tarafı pes ettirmeye emek harcadı, şimdi bundan mutluluk duyuyor" denilecektir. Doğu'yu küçümsemeyi aklımdan geçirmem, ama Batı'yı reddettiğine göre, Doğulu tartışma tarzı bu olsa gerek (şaşırmıyorum, çünkü Saddam Hüseyin de yendiği iddiasında ve hem halkını hem de ülkesini perişan ettiği halde, hâlâ ortalıklarda horozlanarak arzı endâm ediyor. Şark delikanlıları böyle oluyor galiba. Onlar asla yenilmezler).

Ancak, büyük oynamaya kalkışanlar beni daima heyecandırırlar, çünkü ülkenin, toplumun bu gibi insanlarla ileri gideceğine inanırım ama bunun da bir koşulu vardır: Büyük oynayanlar kör gözüm parmağına hatalar yapmazlar. Benim bundan önceki cevabi yazımın 12 sahife olduğunu yazmış, oysa 8.5 sahife. Benim daktilo metnimden okuduysa, fena halde yanılmış, o da 14 sahife. (Tabii daktilo metinden okuduysa, o da ayrı bir deontoloji sorunu çıkartır, ama olaya Makyavelik bir şekilde bakan biri için ne gam). Herhalde yazının içeriği, ondaki hacim duygusunu bozdu ve böylece nitelik ile nicelik arasındaki tüm bağlantılarını yitirdi. Tabii 12 sahifenin büyük bir miktarmış gibi gösterilmesi de, bir bilim adamı adayının azami okuma kapasitesine dair izlenimler veriyor.

Bu yazıyı, muhatabımın hacimle ilgili sorunlarından ötürü uzatmayacağım, sonuçta bu yazıyı onun aydınlanması için yazıyorum, sonlara doğru güçten kuvvetten düşerek, anlamama sıklığının artmasını istemem, aksi takdirde diğer cevabi yazımın hacmi artacaktır. Ancak zoraki muhatabım, tartışmacımla tortusal tarzda bir ilişki sürdürmekten başka bir yol olmadığını daha önce söylemiştim. Nitekim haklı çıktım. İlk yazısından sonuncu yazısına, dergi sahifesiyle bir sütundan daha az bir yere sığan ihtilaf noktasına kadar getirebildim. Bu ihtilaflar da, hiçbir

kanıtı olmadan, karanlıkta ıslık örneği ortaya konulmuşlardır.

Şimdi de sonuncu yazının tanımlanması son derece güç fahiş hatasına geliyoruz. Tek kişiden sosyolojik bir çözümlemeye ulaşılabileceğini sanan biri benim açımdan kesinlikle gündeme getirilmesi mümkün olmayan bir duruma kendi kendine gelmiştir. Artık bu noktadan itibaren, iyi niyetli okuyucunun aldatılmasına karşı bir kalite kontrolünden ibaret bir çaba içinde olacağım. Yoksa "Aydın Sosyolojisi"ni tartışmayacağım. Kendime ve bilime saygım açısından. Bu tavrın bana romancı-tarihçi Kemal Tahir'in bir yakınına "bir belge buldum ki azizim, bütün tarih yeniden yazılacak" demesini hatırlattığını söylemeden geçemeyeceğim. Bir tek kişiyle sosyoloji... Pes. Ama Türkiye'de insanların birçok şeye hazırlıksız yakalandıklarını biliyorum. Kendi üretmedikleri teknolojiler ve düşünceler karşısında, kendi izafet (muhtemel eleştirmenlere not: İzafiyet değil, izafet) çerçevelerinin kalıplarını sürdüren bizim toplumumuzun insanları otomobillerini evleriyle karıştırarak yastıklar, örtüler ve diğer aksamla süslemekte, bilime soyunan gayretli gençler de muhtara bakarak yönetim aygıtı hakkında ve buradan da devlet teorileri hakkında ahkâm kesebileceklerini sanmaktadırlar. Olur böyle şeyler.

Yazarın "aydın" kelimesinin **genesis**ini anlatmaya çalışırkenki derin Osmanlıca bilgisine şaşmamak mümkün değildir. Bir kere münevver, yani tenvir olmuş, aydınlanmış kişi, kendi beyniyle düşünen ve üreten entellektüelin karşılığı değildir, **"l'homme eclairé"**nin karşılığıdır, yani aydınlanmış adamın. Münevver ve onun aynen çevirisi olan aydın bir aynadan ibarettir. Işığın kaynağı değildir. Kaynak başka yerdedir ve münevver bunu yansıtır. Osmanlı münevvere tahammül etmiştir, ama akil adama (kendi beyniyle düşünene) asla tahammül edememiş, onu çoğul biçimiyle ukala şeklinde küçümseyici bir terim haline getirmiştir ve tabii aslında kendini küçülttüğünü farkedememiştir bile. Bilgi ve düşünce üretilmesine duyulan bu öfke geleneği bugünde bazı çevrelerde sürüyor, bir farkla, zoraki muhatabımın da örneğini verdiği üzere, onlar aydına da dayanamıyorlar. Ama üzülmesin ben kendimi hiçbir zaman aydın olarak görmedim. Yaptığım hatalarla birlikte bir entellektüelim ve bunun kavgasını veriyorum, birkaç sayıdır muhatap olmak zorunda kaldığım bu manasız saldırının da Türkiye'nin geniş kesiminin bu türe alışık olmamasının ürünü olduğunu biliyorum. İlginç bir nokta da aydını belirlerken şöyle bir tanım yapılması: "Alelâde okur-yazarlığın üstüne, aydın mertebesine yeni birşey söylemeden ulaşmanın sırları nelerdir?.. Çare basittir: İfadeyi ağdalaştırmak, herkesin anlayamayacağı kelimelere başvurmak, başı sıkıştıkça yenilerini icat etmek, ecnebi lisanlardan bol bol kelime kullanma". Bunlar benimle tartışmayı meslek haline getirmek üzere olan kişinin mensup olduğu zihinsel iklim içindeki münevverlerin özelliğidir. Yazar psikiyatride "yansıtma" denilen bir tavrın ürünü olarak, kişinin kabahat olarak gördüğü, hissettiği bir davranış kalıbını başkasının üstüne atarak, kendini arındırmaya yönelik bir tavrı sergilemektedir. Yazar psikiyatriden anlamadığını kendi söylemektedir, onun için buna itiraz ederse hiç şaşmayacağım, çünkü **one man sociology** yapabilen birisi, psikiyatriyi de bir gecede öğrenir ve bizi "düzeltir". Teker

teker bakacağım ve okuyucunun aldatılmasına izin vermeyeceğim: a) İfadeyi ağdalaştırmak Osmanlı yazma biçimidir, hani ne olduğunu bilmeden hayran oldukları Osmanlı var ya, onun yazma biçimidir. Bana Karacaoğlan veya Köroğlu örnek gösterilmesin, onlar Osmanlı değil, Osmanlı tebasıdır, Osmanlı İstanbul'da oturur, vergi salar ve yönetir. b) Herkesin anlayamayacağı kelimelere başvurmak da, halktan kopmayı marifet sayan Osmanlı yazar-çizer takımının benimsediği tavırdır. c) Herkesin anlamayacağı kelimelere başvurmak (zoraki muhatabımın anlayamayacağı kelimeler olarak da okuyabilirsiniz) belli disiplinlerin dar konularında tartışıldığında kaçınılmaz olmaktadır. Bilim ve tartışma mantığından bu kadar uzak birine bunu anlatmakla zaman kaybetmeyeceğim. Şimdiye kadar öğrenmesi gerekirdi. Yalnıca kadınlar anne olabilir ve nihayet en can alıcı kıstas. d) Ecnebi lisanlardan bol bol kelime kullanmak. Osmanlıcada kaç tane Türkçe, kaç tane Arapça ve Farsça kökenli kelime vardır? Araplar ve İranlılar Türk müdürler ki, onlardan alınan kelimeler "**ecnebi** lisandan" gelme olmasın? Safsatayı bırakalım. Osmanlı Türkçenin gelişmesine ne engel olmuştur, ne de teşvik etmiştir. Her dil alıntı yapar ve sonuçta Osmanlıca, egemen tabakanın Türk diline karşı kayıtsızlığından ötürü, Türkçe kelimelerden daha çok Arapça ve Farsça kelime içerir olmuştur. Bu durumda Türkçe onlardan boşandığı zaman yerlerine Batı dillerinden ödünç almalar yapmak zorunda kalmış, ayrıca çağa uymak için buna mecbur da kalmıştır, bu bir; ikincisi, Türkiye'de kendi kafasıyla düşünenlerin kafası kırılmaya çalışıldığı için, hiçbir bilim dalında Türkçe terminoloji gelişmemektedir. O zaman Arapça ve Farsça terimler kullanmak hem anlamayı daha güçleştirecek ve bu iki dil modern bilimlerin oluşturucu unsurları arasında yer almadığından, ülkemizdeki bilimsel bilgiyi geriye götürücü sonuçlar doğuracaktır. Demek ki "ecnebi" kelime illâki kullanılacaksa, bu bilimsel bilgi edinmenin gereği olarak, şu anda bilim üretme tekelini elinde tutan Batı kelimeleri yoluyla yapılacaktır. Arapça ve Farsça kelimeler de "ecnebidir". Daha önce ithal edilmiş olmaları, Türkçe oldukları anlamına gelmez ve bunların kullanımını haklı, diğerlerinin kullanımını haksız görmek Türkiye'yi geriletmekle eşdeğerlidir.

Tek kişiden hareketle toplum veya belli bir toplum kesimi hakkında ahkâm kesmenin sırrına vakıf olan, yani hidayete eren yazar öyle bir tevil ve tahrifat yapıyor ki, insanda ısırılacak parmak kalmıyor. Yazara göre Batıcı aydınlar şöyle diyorlarmış: "Batı bizi geçti, biz geri kaldık. İlimfen, medeniyet, refah hep orada. Yapılacak iş, Batı'nın geçtiği uzun, meşakkatli yollarda oyalanmadan, Batı'ın geldiği yere atlamak. Bunun için Batı'nın geliştirdiği ileri teknikleri, bilimleri alıp uygulamak yeterlidir". Bayanlar, baylar ciddi olalım, bunları ne Batıcı aydınlar, ne de entellektüeller söylemektedir. Bunlar III. Selim'den, hatta II. Osman'dan beri Batı'ya karşı kompleks duyan Osmanlı, sonra da Cumhuriyet üst bürokrasisinin şiarı olmuştur. Problemlerimizin özü buradadır. Yazarın resmi tezlere bağlılığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır, çünkü Tanzimat hareketi, yani nizam-ı âlem'e Batı'nın geliştirdiği olanaklarla dönme konusundaki Şark kurnazlığı da kendi ifşa ettiği bu tavrın tam göbeğinde

yer almaktadır.

Eleştiri yazarına yeni tarihçiliğin ne olduğunu anlatmaktan da artık vazgeçiyorum, çünkü Zwin nehrinin kumla dolmasıyla "ekonomi-dünya"nın merkezinin Bruges'den Anvers'e kaymasının ortaya çıkartılmasına yol açan devrimci zihniyet değişikliğini "bildiğimiz jeolojiymiş" diye geçiştiriveren birine bunları anlatmak olanaksızdır, tabii çağdaş tarihçiliğin artık "akınlarda çocuklar gibi şendik" edebiyatı olmadığı, kaybedenlerin tarihini yaptığını anlatmak da olanaksızdır. Herkesin herşeyi kendi izafet çerçevesi içinde ve ancak o kadarını kavrayabileceğini biliyorum, ama şunu eklemekten de geri duramıyorum, madem bunlar biliniyormuş da, tarihçilik bu ülkede neden bu kadar geri?

Bu arada yazarın hem haddini, hem de çapını defalarca aşan, terbiye sınırlarının dışına fazlasıyla çıkan sözlerini yazıyla cevaplandırma terbiyesizliğini yapacak değilim, ama bilmelidir ki bana "tuluat oynama" gibi birşey yakıştırabileceğini ve bunun marifet olduğunu sananlar kendilerini benim terbiyemin insafına terketmişlerdir; benim aslında buna cevap vermeye terbiyem fazlasıyla müsaittir ve söyleyebileceğim sözlerin böylesine özgür bir yazarı bile kızartması olasıdır, ama arada okuyucu olduğu için bunları yapmıyorum; Sulukule kavgasıyla bilimsel tartışma arasındaki farkı algılamadan bir işi yapmaya kalkışanları kendilerine benzeyenlerle halhamur olmaya çağırıyorum. Bunu altını çizerek söylüyorum, çünkü herkes benim kadar bilime değer vermeyebilir ve bu gibi tavırların başkasıyla da tekrarlanması halinde gereken cevaplar aynı dilden verilebilir. Geçelim, zaten bir tartışma söz konusu değil, tartıştığını sanan biri ve bilimi savunan acizleri var.

Benimle tartıştığını sanan yazarın tahrifatına dair örnekler bile çok yer tutuyor. Bir tanesi daha: "Kılıçbay'ın 'sadeleştirme hataları' dediği hatalar ve bu hatalar üzerine inşa ettiği spekülasyonlar". Bayanlar, baylar eğer bu kadar gayriciddi ve tutarsız olunacaksa, zemin bu kadar kaypak olacaksa, bu kadar açıkça yalan söylenecekse, bunun adı nasıl tartışma olur? Bu karalamadan başka bir şekilde ifade edilebilir mi? Bir tane sadeleştirme hatası vardır: Seniye ile saniye karıştırılmıştır ve bu hatanın üzerine hiçbir spekülasyon inşa edilmemiştir. Yorumlamalarda bu terimin lafı bile geçmemiştir. Anlayamıyorum, insan kendini de aldatır mı?

"Bu kısacık metni aktarırken Kılıçbay'ın yaptığı hataları artık usanç geldiği için düzeltmeyeceğim" tribünlere oynama lafıdır. Hata varsa ortaya konulur, eleştiri hata var demek için yazılmaz, hataları göstermek için yazılır. Ayrıca ben onun hatalarını temcit pilavı gibi gündeme getirmekten hayâ ederken, o bir tane yanlışa sarılmaktan medet umarak kendini gene benim terbiyeme teslim ettiğinin farkında mıdır acaba? Ama biz Türklerde "aman" ilkesi vardır. Ben bana bu kadar teslim olan birine birşey yapamam, benden bu kadar fazla korkmasına neden yok.

Bu yazı gereğinden fazla uzuyor. Bir iki noktaya daha değinip, bu sevimsiz ama gerekli işi bitireceğim. Yazar benim için "kendi tarihine mide bulantıları içinde kıvranarak baktığı için, Osmanlıyı 'benzetecek' fırsatlar aramaktadır" demektedir. Bir kere iyi bilinsin, insanlık tarihinin

tümü benim tarihim; ikincisi şimdiye kadar Osmanlı tarihi diye yutturulan safsatalar egemen tabakanın tarihidir; ben Osmanlı egemen tabakasından hiçbir zaman hoşlanmadım ve bu tarih sarayda cariyeyken, dışarı atılınca veya Cumhuriyetle açıkta kalınca kendine "saraylı" diye iğrenç ve mesnetsiz bir soyluluk yakıştıranları, padişahın ayak tozunu silmeyi şeref sayanların, kafes arkasında korkuyla ölüm veya cülûs bekleyenlerin... ve bütün bunları birşey sananların tarihidir. Benim tarihim ise çalışanların, üretenlerin, Leonardoların, Galilelerin, Kâtip Çelebilerin, Hezarfenlerin, İbrahim Müteferrikaların tarihdir. Bunu iyi anlamalısınız ve eleştiride kantarın topunu kaçırdığınız her seferinde, yani daima aklınıza getirmelisiniz.

Okuduğunu anlamakta büyük sorunları olan birine bunları anlatmak için daha çok mürekkep akıtacağım, ama bundan yılmam, üşenmem, zaten bizimki gibi ülkelerde bazı kimselerin hayatı böyle geçiyor.

Anlama güçlüğüne ilişkin iki örnek yeterli olacaktır. Birincisi: Yazar yazıyor, "bana *carta* konusunda ne biliyorsa, benim yazdıklarımdan biliyordur" diyen Kılıçbay, herhalde okuyucunun hafızasına hakaret ettiğini farketmemiştir. Kılıçbay'ın Tanzimat fermanına kondurduğu **'charte impériale'** (aksanı ben ekledim MAK) ibaresinin gerçekte kimin tarafından ve nerede kullanıldığını söyleyen bendim". Efendiler dikkat buyrula, zatımızın sözünü ettiği bir ibarenin "kimin tarafından ve nerede kullanıldığı", ben kulunuzun söylediği ise **carta**'nın kavramsal içeriği ve tarihsel boyutu. Bunları bir ve aynı zanneden biriyle nereye kadar gidebilirim? İkincisi ise, yazar gene yazıyor "Kılıçbay'ın önermesi: 'Ben bilmediğim bir alanda yanlışlık yapma yeteneğine sahibim'. Yanlışlık yapmanın bir yetenek olduğunu, Kılıçbay söylediğine göre haklıdır". Yazarın tek başına, soyutlayarak çekip çıkardığı ve bu yüzden de meşhud bir tahrif yaptığı bu cümlecik, onun mantık hatalarını sergilemek üzere ve onun bir cümlesine yapılan içerik çözümlemesinin ikinci şıkkıdır ve aslı şöyledir: "b) Ben bilmediğim bir alanda yanlışlık yapma yeteneğine sahibim, yani bu mantıkla Çince veya nükleer fizikte de hata yapabilirim". İlkokul düzeyinde Türkçesi olan herkesin rahatlıkla anlayacağı üzere, benimle tartışmaya uğraşan kişinin bana aynı konu için hem bilmiyorsun, hem de hata yapıyorsun demesinin tutarsızlığını ortaya koyan bir cümlenin zoraki muhatabım tarafından nasıl anlaşıldığı herşeyi açıklamaktadır. Son olarak, iki yazım boyunca sorduğum 63 soru ve kaba bir sayımla, düzelttiğim kırk küsur hata konusunda neden hiçbir şey söylememiştir? İnsan ya evet doğrudur teşekkür ederim der, ya da hatalı değildir, çünkü... der ve sorulara cevap verir. Ama amaç bilimsel olmayıp, birilerinin gölgesinde şöhret sağlamak olunca, galiba böyle davranmak mukadder oluyor.

Hatalarında ısrar etmeyi erdem, belki de delikanlılık sanan, tevil ve tahrifi şiar edinen, okuma ve anlama zorlukları çeken, hiç tanımadığı Batı'dan atavik bir korku duyan ve bütün bunlara rağmen eleştiri gibi bir işe kalkışan birini ilk kez görüyorum. Elhak cesur!

Üçüncü Bölüm
BİZİM GEÇMİŞİMİZ

Geçen Sayıya Dair

Her toplum varoluşunun bazı anlarında tarihiyle hesaplaşmak, daha doğrusu onu yeniden okumak ihtiyacını hissetmektedir, hatta tarihin bizzat kendisi buna zorlamaktadır. Tarih orada duruyor, bu çok kesin, ama "tarih" orada duran şey değil, bunun böyle olduğunu sanmak çok büyük yanılgılara kaynaklık ediyor. Orada duran şey "yaşanmış güncellik", tarih ise, bu "yaşanmış güncel"in tarihçinin bulunduğu yerden ve onun diline çevrilerek okunması. Çok söylendi, ama tekrarlıyorum, her tarih ancak güncel olabilir. O halde tarih bilimi dediğimiz şey aslında bir "kanaat". Demek ki, ancak bu okuma bilimsel olabilir, daha doğrusu kendi diline çeviri. Ve bilim yalnızca açık bir ideoloji olduğuna göre ve böylece refleksleri zaman ve mekân içinde değiştiğine göre, tarihin okunması da değişebilir, değişmektedir. Zaten bundan doğal ne olabilir ki, değişmeyi inceleyen bir disiplinin kendinin değişmezlerin peşinde koşabileceğini düşünmek çelişkinin en sunturlusunun içine düşmek olmaz mı?

Biz Türkler tarihi önce efsane olarak okuduk, sonra da çeşitli edebi türlerin dolambaçlarından geçirerek, inanılmaz bir toplumsal zihniyet kaymasıyla, savunmanın methiyesine yönelik hamaset öykülerine geldik. Kanije ve Plevne bir dönem neredeyse tarihimizin tümü haline geldi. En büyük iki kahramanın Tiryaki Hasan Paşa ve Gazi Osman Paşa olarak algılandığı bu "tarih okuma"sı süreci, tek başına içinde bulunulan konum ile tarihe bakış arasındaki paralelliği kanıtlamaya yeterlidir. Savunmadan savunmayı yücelten bir toplum, birgün iktisadi başarılar kazanırsa, geçmişte hayali iktisadi başarılar yaratma, edebi ve bilimsel başarılar kazanırsa, geçmişte hayali edebi ve bilimsel başarılar yaratma derdinden kurtularak, geçmişine karşı daha özgür olacaktır. Bugüne duyulan güvensizlik, insanlarımızı hayali bir tarihe esir etmektedir.

Bugün ülkemizde "tarihi okumak" hiç değilse bazı aydınlar arasında büyük bir deri değişimi geçirmektedir ve ülkemizde ilk kez, çok mutlu bir gelişmenin ürünü olarak, şimdiye kadar gündemde olan "tarih okumaları" da okunmaya başlamışlardır. Her bilimsel gelişme geçmişle hesap-

laşmayla başlar, bu açıdan tarihimizle hesaplaşma, şimdiye kadar bize çeşitli yollardan dayatılmış olan "tarih okumaları"yla hesaplaşmadır, yoksa yaşanmış tarihin kendisiyle değil. Bu çok saçma olurdu ve anlama alanından yargı alanına geçmek gibi, bir tarihçinin aklına bile getirmemesi gereken bir tavrın dışavurumu olurdu. Biliniyor, ama tekrarda yarar var; tarihçilik bir yargılama değil, anlama işlemidir. Anlayamayan tarihçi olamaz, yargılayan ise hiç olamaz.

Türkiye Günlüğü'nün "Osmanlı tarihi ve toplum yapısı tartışmaları"na tahsis edilmiş olan geçen sayısı, bu yeni türden okumaların çok yetkin ve ufuk açıcı bazı örneklerini barındırmaktadır. Bunlara ilişkin bir değerlendirmenin, tamamen kişisel bir okuma notları derlemesinin, ülkemizde köprülerin altından ne sular aktığını göstermeye yeterli olacağını düşünüyorum.

I. İnanç'tan Bilime

Okuma notlarımı okuyucuya aktarmaya Ahmet Turan Alkan'ın nitelikli yazısıyla başlıyorum. Osmanlı tarihinin bir "inanç alanı" olduğu tesbitiyle işe başlayan yazar, aslında bir bakıma geçmiş okumalarla bir hesaplaşmanın gereğini vurgulamakta, hem de bu hesaplaşmanın anahtarını vermektedir. Gerçeği aramanın yanılgıyla bağlantısını dile getirirken, genelde bilimsel maceranın, özelde de tarihçiliğin başlıca sıcak noktalarından birine temas etmektedir. Tarihin "orada duruyor" olması, onun "olduğu gibi" yakalanabileceği yanılgısını yarattığı için, tarih diğer disiplinlerden çok daha katı bir gerçek arayışı olarak sunulmak istenmiştir. Hangi gerçek veya gerçek nedir gibi işi yokuşa süren felsefi tartışmalara girmeden, geçmişe bakan tarihçi "gerçek"ten ne anlıyorsa o demeliyim. Bunu söyleyince de, geçekliğin ancak şimdiki zamanda bulunan bir yer tutmadan başka birşey olmayacağını belirtmeliyim. Burada hemen bir parantez açarak, toplumsal bilimlerin nesnesinin homojen olmadığını da vurgulamalıyım. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, **exact** denilen uygulamalı bilimlerin nesnesi zaman boyutundan soyutlanmış bir gerçekliğe sahiptir, yani fizik veya kimyanın nesnesi zamanın her anında aynıdır. Buna karşılık, insan bilimlerinin ve özellikle de tarihin nesnesi zaman içinde esas olarak değişkendir. Zaten tarihi bilim yapan da, bilim olmasa bile bir inceleme alanı haline getiren de, nesnesinin zamanın fonksiyonunda değişiyor olmasıdır. Böylece tarihçi zor bir dilemma karşısındadır. Kendi de bir değişmenin ürünü olarak zamanın belli bir yerinde durmaktadır ve durduğu bir yerden başka değişimleri değişmez terimlerle ifade etmeye uğraşmaktadır. Çünkü sonuç olarak, bilim nesnelerin sabitleşmiş ifadelendirilmelerinden başka birşey değildir. Bu durumda tarihçinin elinde tek bir olanak bulunmaktadır, anlamak, çünkü her türden açıklama gayreti, ister istemez olmuş bitmişin yargılanması olacaktır ve yargı ise durulan yerin, bakılan yere nazaran üstün olduğu örtülü varsayımının yansımasıdır. Öyleyse yargılamanın

bilimsel bir faaliyet olmadığı kendiliğinden anlaşılmaktadır, çünkü yargılananlar, varılan karar ister lehte, ister aleyhte olsun, onlarla aynı zihinsel düzlemde ve konumda olmayan yargıçların anlaşılmaz yargılarına maruz kalacaklardır. Zaten Alkan bu noktada E. Halkin'den yaptığı alıntı ile "tarihi olgu (nun) ancak tarihçinin tasavvuru çerçevesinde algılana"bileceğini belirtmektedir.

A. Turan Alkan'ın bana göre önemli yazısının vurgulu noktalarından biri inanç alanı kavramına açıklık getirirken, "tarihi bilgiye sanki bir imanmış gibi yaklaşmak... tarihi bilgiyi mukaddesleşirmek, onun değişmezliğine inanmak ve bu değişimi göze almaktansa kavga etmeyi seçen agressive tavırları anlıyorum" dediği yerdir. Ne yazık ki ülkemizde tarihle amatör veya profesyonel olarak uğraşanların ezici çoğunluğunun anlayışları bu yöndedir. **A priori** olarak oluşturulan kavrayışları, bakış açılarını, tarihin böyle birşeye hiç tahammülünün olmamasına rağmen, geçmişe yönelik" olması gerekenler"i, "bize ancak böyle bir geçmiş yakışırlar"ı kanıtlamak üzere tarih yeniden inşa edilmekte ve insan yapısı bu inşalara bizatihi bir gerçeklik atfedilerek, bunların uğruna meydan savaşları verilmektedir. Bu durumu ortaya çıkartan zihinsel iklimi anlamak mümkündür, ama kabul etmek olanaksızdır, çünkü bu dinsel bir tavırdır. Hemen söylemeliyim ki, bu tavır postülalardan hareket eden, yani kanıtlanmasına gerek görülmeyen, kanıtlanması istenildiği zaman da bunun ya aşikâr olduğu söylenilerek tartışmadan kaçırılan, ya da dinsel emirlermiş gibi mukaddesin alanına sokulan bir ilk önermeler manzumesinden hareket eden arkaik Yunan felsefesinden bir adım öteye geçememişliğin belirtisidir. Tarihin, siyasal ve ideolojik postülaların meşruiyetlerinin temellendirilmesi için bu denli zedelenmesi ve örselenmesi, tarihe saygı duyduklarını sananların, hatta ona tapanların ilginç psikolojik konumlarının göstergesi olmaktadır. Tarih adeta bir aşk cinayetine kurban gitmektedir. "Çok sevdiğim için öldürdüm hakim bey."

Ancak yazarın "inanç alanı olarak tarih" irdelemesinin can alıcı bir noktasındaki bir alıntısının üzerinde biraz durmak ihtiyacını hissediyorum. Alkan, "Ben insanım ve beşeri olan hiçbir şey bana yabancı değildir diyen düşünür haklı ve bu noktada uzmanlaşmanın ne işe yaradığı sorgulanabilir" demektedir. **Nihil humanım alienam mea est,** M.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan Romalı oyun yazarı Terentius'un bu cümlesi aslında insan-karşıtı bir tavrı belirlemektedir. İnsan-karşıtlığı da doğal olarak tarihin reddine ulaştırmaktadır. Biraz daha açık olmayı denersem, insana ait birşeyin "tarihin belli bir konağındaki" bir insana yabancı olmayacağını iddia etmek, insanın zaman boyutu içindeki homojenliğini ve değişmezliğini savunmak demektir. O zaman tarih de değişmez, yani tarih olmaz. Oysa sadece insana özgü olan tarih, değişmenin karşılıklı sürecini vurgulamaktadır. İnsan değişir, değiştiği için değiştirir, değiştirdiklerinin etkisiyle değişir. O halde ezeli-ebedi bir insan algılaması olanaksızdır. Bu noktada gene bir parantez gerekli hale gelmektedir. Tarihi açıklayan tek unsur değişme değildir. Eğer öyle olsaydı, evrende hemen herşeyin değiştiğini ve bunların hepsinin de tarihinin olacağını iddia etmek mümkün hale gelirdi. Nitekim bazı kimseler tarihi hiç

anlamadıklarının belirtisi olarak Tabiat tarihi gibi garip disiplin adları icat etmekte ve bazıları da bunu sürdürmekte ısrarlı olmaktadırlar. Bu konumda arıların veya karıncaların tarihi de meşruluk kazanabilir. Oysa tarihi mümkün kılan değişmeden çok değiştirmedir. Ve bu eylemi sadece insan yapabildiği için tarih de ona özgü bir alan olarak kalmaktadır. Tarihte değişme, değiştirmenin bir türevi olarak ortaya çıkmaktadır. O halde kendinin insan olma olgusundan hareketle, büyük harfle İnsanı kavrayabileceğini sanmak, tarihin reddiyle veya insanı sadece maddesine indirgemekle aynı şeydir. Ama Alkan bana bu alıntısıyla ufuk açarak, ülkemizdeki profesyonel-amatör tarihçilerin çoğunun nasıl Terentius'un izinde olduklarını farketmeme neden oldu. "Bugünü biliyorsam, dünü de biliyorum" şeklinde formülleştirilebilecek bu kavrayış, en azından Terentius'un formülü kadar tarihi reddetmektedir.

Ahmet Turan Alkan'ın Osmanlı devletinin kimliğine ilişkin irdelemeleri, ülkemizde tarihin "inanç alanı" haline getirilmesinden ötürü çoğu zaman sıkı sıkıya örtülen, söylenmeleri karşısında ihanete uğramış gibi davranılan bazı çok önemli gerçekleri ortaya koymaktadır. Alkan bunların herkesin bildiği gerçekler olduğunu söylüyor, ama eklemeliyim, kimsenin de söylemediği gerçekler, veya daha doğrusu tersinin resmi tarih tezleri halinde ısıtılıp önümüze getirildiği gerçekler. Alkan'ın bu alandaki ilk saptaması "Osmanlı devleti merkezi görünümü altında bir ırklar, dinler ve milletler federasyonu idi" cümlesinde ortaya çıkmaktadır. Telaffuz edilişini büyük bir zevkle gördüğüm anahtar kelime "federasyon"dur.

Bize şimdiye kadar Osmanlının bir Türk devleti olduğu, Türk dışı unsurların da bulunmakla birlikte, Türklerin bu devlette egemen konumda oldukları öğretildi, "federasyon" saptaması bu resmi önermelerin hepsini bir anda tartışmalı hale getirmektedir. Alkan'ın bu bağlamdaki ikinci çarpıcı saptaması, Osmanlı tarihinin bizim olduğu kadar, ondan ayrılan devletlerin de tarihi olmasıdır. Gene bu akıl yürütme çizgisi üzerinde mantıklı bir konak olarak, Osmanlı tarihinin aynı zamanda Batı tarihi de olduğu söylenerek, zincir tamamlanmaktadır. Osmanlı tarihinin Batı tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu söylemek, her ne hikmetse ülkemizde çok ters karşılanmakta, çok uzun zaman önce terkettiğimiz uzak geçmişimizin fiktif güncelleştirilmeleriyle bugünümüze kimlik bulmak yeğlenmektedir. Bunun çok tuhaf bir tarih bilinci olduğunu söylemekten kendimi alamıyor ve güncel varoluşun böylesine reddedilişini açıklamakta güçlük çekiyorum.

Alkan'ın lezzetli yazısıyla ilgili konuşmamızı tamamlamak üzere, yazarın harika bir sezgiyle (sezgi bilimsel bir unsurdur), geçmişi yeniden inşa eden "güncel" teorileri kastederek, tarihi tahriften daha vahim bir eksiklik saymamız gereken "tarihe müdahil olmak" niyetinden söz etmektedir. Gerçekten, Türkiye'de tarih disiplininin karşısındaki en büyük sorun "tarihe müdahil olma"nın kendine geniş bir alan buluyor olması, tarihçilerin bile çoğu zaman kendilerini bu "müdahale"den alakoyamamalarıdır. Bu noktada eklenmesi gereken bir husus, tarihe seçkinci bir tavırla yaklaşılmasıdır. Özellikle gündelik siyasetin oynak alanını "tarih yapma" gibi bir işlevle donatmaktan tat alan "büyüklerimiz", ikide bir ta-

rihi tanık tutmakta, ama daha da beteri, eylemlerinin birgün tarih tarafından "asıl yerine oturtulacağı" hayalini beslemektedirler. Gündeliğin tarih oluşturduğu doğrudur, ama herkesle birlikte; fasulye pişiren Hatçe hanımın eylemiyle, "devlet büyüğünün" kararı tarihin oluşmasına aynı derecede etki eder.

II. "Nahoş" Dışlanırsa Geriye Kalan "Hoş" Olmaz

Yahya Sezai Tezel'in doyurucu yazısı, gene bana göre Ahmet Turan Alkan'ınkiyle paralel bir bakış açısı içinde gelişmektedir. Örneğin Tezel'in "hoş-nahoş" ayırımı ile Alkan'ın "inanç alanı" betimlemesini aynı kavramsal çerçeveye oturtmak mümkündür, çünkü geçmişi anlamak değil de, hoş anları açığa çıkartmak, nahoşları söyleyenleri de "katletmek" üzere bakma, bu bölgenin bir "inanç alanı" olduğu saptamasına katkıda bulunmaktadır.

Tezel'in Alkan'ın saptamlarıyla şaşırtıcı bir paralellik gösteren irdelemelerinden biri de, Türkiye'deki egemen ideolojik kampların kendi inançlarının dışında kalan değerlendirmeleri sansür etme eğilimine dairdir. Nitekim, ülkemizde tarihin hiçbir zaman nesnellik kazanamamasının kökeninde, her kampın kendi "resmi tarih"inin bulunması ve bunun dışında yer alan bakış açılarını bilim adına değil de -bu zaten mümkün değildir-, siyaseten mahkûm etmeye uğraşmalarıdır. Çoğu kimse için pek belirgin olmamakla birlikte, Türkiye'deki en büyük siyasal mücadele zeminlerinin başında tarih gelmektedir. Bu durumda, siyaseti tarih alanının dışına atmak mümkün olmazsa, bilimsel tarih de bir hayal, bir dil pelesengi olarak kalacaktır. Aynı aksak durum siyasetin bizatihi kendi için de söz konusudur. Tahrif ve belli bir ön modele göre inşa edilmiş bir siyasal model, topluma yön vermeye uğraşan, toplumun serbest gelişmesine olanak tanımaktan şiddetle kaçınan bir çoban kavalı olarak kalacaktır ve bu tabii ki siyaset olmayacaktır. Bu despotizm olacaktır. Çünkü siyaset, limitte bir toplumun tek bir ferdinin bile düşüncelerinin hayata geçirilme olanağının varlığı demektir. Eğer bir yanda kendi toplum kanaatlerini topluma dayatanlar, diğer yanda da dayatılanlar olursa ve bunun altyapısını, muhayyel bir tarih oluştururşa, o toplum ne yazık ki henüz siyasetsiz demektir.

Tezel'in harika bir şekilde ortaya koyduğu ve Türkiye'de tarihçiliğin başlıca sıkıntılarından birini oluşturan bir nokta da, tarihin en son tarihçilere bırakılacak bir alan olduğuna dair, ilan edilmemiş tavırdır, bunun uzantısında, Tezel'in çok uygun bir şekilde formüle ettiği üzere, "Türkiye'de yaşayan herkesin sürdürmesi gerektiğini sandıkları doğru hayat açısından uygun bir tarih resmi vardır ... Arzulanan şey, bu uygun tarih resmi'ni doğrulasın doğrulamasın tarihi bilginin üretilmesi değil, bu uygun tarih resmi'nin doğruluğunun teyid edilmesidir."

Bu durumda, Türkiye rakip resmi tarih tezlerinin kavga alanı haline

gelmekte, bunlardan birinin altındaki siyasal ideoloji iktidara gelince, o tarih tezi de "resmiyeti"ni tüm ülkeye dayatmak gibi bir uğraş içine girmekte, MEB yayınlarının içerdiklerinden, TTK yayınlarına, okullardaki tarih dersinin müfredatına, TV'deki "eğitici" programlara kadar herşey yeni resmiyet çerçevesinde tekrardan düzenlenmektedir. Bu da Tezel'in "kızkardeşimizin namusu" benzetmesiyle ironik bir şekilde eleştirdiği, resmi tarih tezinin tarihle ilgisinin kalmaması gibi saçma bir noktaya kadar ulaşmaktadır. Geçmişe birşeyleri kanıtlamak amacıyla yönelmek, onun içinden yalnızca ideolojik çerçevenin kanıtlanmasına yarayan unsurları almak, tarihi belli bir projeye göre yeniden kurgulamak, hoşa gidenleri yüceltip, hoşa gitmeyenleri yok sayarak seçmeciliği mantıksız bir noktaya kadar ilerletmek, sonunda ortaya bir anti-tarih çıkartacakır ve geçmişin bu sınır tanımaz apolojisi veya yergisi (inanılmaz gibi görülecek, ama ülkemizde bazı ideolojiler Osmanlı tarihini, belki de karşı idcolojiyc bir tcpki olarak, tamamcn yerin dibinc batırmaktadır) ile bugün arasında zorunlu olarak ortaya çıkacak kopukluk,, bu olmayan kopuşu icad edenlere fatura edilecektir. Geçmişin görkeminden bugünün (sefaletine) bizi kim getirdi? diye eğer birgün sorulursa, Orta Asya'da herşey vardı da neden göçedildi (iklim değişmeleri inandırıcı olmaktan çıktı, çünkü eğer bu tez doğru olsaydı, Orta Asya'da insan kalmaması gerekirdi, oysa çok sayıda göçebe bugün bile oralarda geçimlerini sağlayabiliyor) diye eğer birgün sorulursa, sorumluları yüceltilen, şişirilen, çirkinliklerinden arındırılan tarihte bulamayacak olan "resmi tarihçiler" yalancı çoban gibi, kurtlara yem olacaklardır.

Tezel'in yazısının çok güzel bölümlerinden birini de, yalnızca "hoşlukları" ele alıp, diğerlerini ihmal ederek inşa edilen bir tarih ile, dünya ölçeğinde bir itibar peşinde koşmanın sağlıksızlığını ortaya koyduğu kesim oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak gelişen yazıda, Batılaşma karşısındaki güncel tavırların Osmanlı tarihinin bilgisinin üretilmesine yansıması da vurgulanmaktadır. Böylece Tezel, Türkiye'de tarihçiliğin gündelik tavır alışların fazlasıyla etkisinde kalan bir alan olduğuna dair görüşlere katılmış olmaktadır. Yazının bu bölümünden çıkartılması gereken bir başka sonuç da, itibar kazanmak uğruna tarihin tahrif edilmesinden kaçınılmaması, insanlarımızın çoğu için bugünün son derece kötü bir konum olarak algılanıyor olmasıdır. Ama bu insanlar bugünün tarihin sonucu olduğunu kavrarlarsa, yücelttikleri geçmişin, beğenmedikleri bugünü ürettiğini görerek, müthiş bir çelişkinin içine düşeceklerdir. Aynı zamanda, altın çağdan bakır çağına doğru ilerleyen bir tarih anlayışının, yani değişme sürecini bir gerileme olarak görmenin Eski Yunan tarih anlayışı olduğunu görmekten de kendimi alakoyamıyorum.

Tezel Osmanlı kimliğine ilişkin önemli irdelemelerde de bulunmakta ve çok özet olarak söylemek gerekirse, uzun zamandan beri tartışılan feodal mi, ATÜT mü, yoksa kendine özgü mü kısır döngüsünün ve yanlış başlamış olan bir kavganın dışına çıkma aklı selimini göstererek, Osmanlının Orta Doğu'nun (ve Akdeniz'in) antik imparatorlukları çizgisi üzerindeki yerini belirlemektedir. Aslında Tezel'in yazısının tümü

alıntılanmayı ve irdelenmeyi haketmektedir, ancak ben burada birkaç okuma notunu aktarmakla yetiniyor ve okuyucuyu yazının tümüne tekrar gönderiyorum.

III. Osmanlı Roma'sı

Aslında **Türkiye Günlüğü**'nün geçen sayısı, sanki birbirleriyle tartıştıktan sonra, belli noktalarda aynı şeyleri düşünmeye başlayan bir tarihçiler topluluğunun, birbirlerini tamamlamak üzere yazdıkları yazılardan oluşturulmuş olduğu izleniminin edinilmesine fazlaca uygun bir yapıda ortaya çıktı. Bu bağlamda, İlber Ortaylı'yla yapılan söyleşide, onun ileri sürdüğü görüşler, A. Turan Alkan ve Y. Sezai Tezel tarafından vurgulanan bakış açılarıyla ilginç ve sevindirici bir benzerlik içinde yer almaktadır.

Ortaylı'nın Osmanlı devletinin üçüncü Roma olduğunu belirten saptaması, bunun arkasından, bu devlette çok kavimliliğin bulunduğunu belirtmesi ve nihayet devlet dilinin Türkçe olmasına rağmen, "kimlik bilinci haline gelmiş bir Türklük söz konusu değil" demesi ve uzun bir alıntı pahasına "bir kere kendine Türk demiyor, öyle bir gayreti yok, başka ad koyuyor. Önce Müslüman demiş, sonra Osmanlı demiş. Osmanlılıkla Türklüğün kavgasını etmiş ... (Türklük bilincinin) başlangıcı 93 harbi ve hızlanması da Balkan savaşı ... Çanakkale, Kafkaslar, Yemen filan derken Türklerden başka herkes imparatorluktan kopmaya çalışınca biz de artık bakışlarımızı biz kimiz diye kendimize çevirmek zorunda kaldık ... Bu milletin arasına katılırken kimse bize sormadı, bu toplumun içinde doğarak Türk olmuş olduk, bunu da benimsiyoruz... Türklük bizim Osmanlı imparatorluğunun son döneminde ulaştığımız bir kimliktir" diye nefis bir şekilde vurguladığı yerleşik-inançlar-karşıtı düşüncelerinin hepsi birarada okunduklarında, Alkan'ın "inanç alanı" olarak tarih saptaması ile Tezel'in "hoşluklar" alanı olarak tarih betimlemesi Ortaylı'nın söyledikleriyle aynı doğrultuda yer almaktadır.

Artık açıkça söylenmelidir ki, biz bugün Türk olmaktan gurur duyuyorsak da, bunu geçmişin her anına taşımak, tarihin bozulması, olmayanı yaratmak üzere tarihe müdahaledir. Küçük bir kıyaslama düşüncemi daha açık hale getirmeme yardımcı olacaktır. Bugün Fransa adını taşıyan coğrafya parçasının Roma antikitesi dönemindeki adı Galya'dır, yani Keltler ülkesi. Bu topraklar 5. yüzyıldaki barbar istilalarıyla Frankların eline geçmiştir, ama hepsi değil. Galya'nın kuzeyi. Ancak aynı Franklar bugünkü adlarıyla Belçika, Batı Almanya gibi topraklara da egemen olduklarından, Francia (Franklar ülkesi) buraları da kapsayan bir adlandırma olmuştur. Daha sonra Frank imparatorluğunun defalarca bölünmesi ve Batı Franklarının Galya'nın güneyini de ele geçirmeleriyle Francia, Frankların da Batı'daki ülkesini ifade eder anlamda kullanılmış, zaten bu arada Doğu bölgesi de Saksonların eline geçerek başka bir ulusun kaderini izlemeye başlamıştır. Frank asıllı Fransız krallarının uzun

bir süreç içinde tüm Galya'yı egemenlikleri altına almaları sonucu bu bölgenin tümü Fransa adını almıştır. Fransız adının bu topraklarda yaşayan her insanı ifade etmesi ise çok daha uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. İngiliz, İspanyol, Alman, İtalyan tarihleri de, ayrıca incelemeyi gerektirmeyen paralellikler göstermektedir. Buradan benim çıkardığım sonuç, bir halkın bir ülkeye adını vermesi ve oradan türeme bir ulusallığın yeşermesi arasındaki bağlantıdır.

Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti'nc gelininceye kadar Türklerin çoğunlukta oldukları, hanedanı Türk asıllı olan veya fetihle ele geçirilerek Türklerin yerleştikleri hiçbir ülkenin adı Türkiye olmamıştır. Anadolu'da devlet kuran Selçuklular, beylikler ve Osmanlılardan hiçbiri bu toprağa Türkiye adını vermemiştir. Bunun nedeni çok açık bir bağlantıya dayanmaktadır. Batı'daki gelişmeler esnasında, ülkenin tümüne egemen olabilen tek bir hanedan olmadığı için (feodalite), ülke o yüzden halkın adını almış, buna karşılık Doğu'da her hanedan ülkeyi kendi mülkü olarak gördüğü için ülkeye kendi adını vermiştir (memleket kelimesinin mülk'ten türemesi bir raslantı değildir). Bunun yanı sıra, Doğu'da kurulan hemen her devlet imparatorluk olma eğilimindedir. Osmanlı da antik imparatorluklar silsilesi içindeki yerini büyük bir keyifle almıştır. Böylesine siyasal formasyonlarda ne esas bir ulus, ne de eşref bir ulus söz konusu olur. İmparatorluğun kozmopolit yapısının dayattığı reel politika, gerektiğinde çeşitli halkları ve dinleri birbirine karşı oynamaya dayanır. Böylesi bir oluşumun içinde. Osmanlı devletinin esas olarak bir Türk devleti olduğunun savunulması, imparatorluk hakkında hiçbir şey kavramamış olunduğunun ikrarından başka birşey değildir. Bu bağlamda, Haçlı seferleri esnasında, yani 11., 12. yüzyıllarda Batılıların bu topraklara Türkiye adını vermelerine karşılık, bizim bu işi ancak 20. yüzyılın başında becerebilmemizin kökeninde, tarihteki devletlerin Türklük bilincine sahip olmamaları yatmaktadır. Bu konunun artık serinkanlılıkla tartışılmasının zamanı gelmiştir de geçmektedir. Bugün Türk olmamızı geriye taşıyarak, geçmişimizde yer alan tüm siyasal formasyonları Türk olarak görmek kadar tarihi çarpıtan birşey olamaz.

IV. Osmanlı Toplumu

Türk tarihçiliğinin artık ABD'de yaşayan önemli zirvelerinden biri olan Halil İnalcık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" adını taşıyan yazısına, bu devletin "farklı kültürlere mensup milletlerden teşekkül etmiş bir imparatorluk olması ve hanedanın belli bir dönem ortak sadakatin yegâne odak noktası olması" önermesiyle başlamakta ve Osmanlı kimliği konusunda, onun bir Türk devleti olduğu konusunda ısrarlı olanlardan farklı bir çizgi üzerinde yer tutmaktadır.

İnalcık, XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Tursun Bey'in toplum üyeleri arasındaki uyumun her bireyin toplum içindeki yeteneğine göre belirlenmiş yerini korumayı amaç edinen devlet politikası ile gerçekleşeceğini

özellikle vurguladığını belirterek, Ortaylı'nın Osmanlının üçüncü Roma olduğu konusundaki görüşüne bir destek getirmektedir. Çünkü Tursun Bey'in bu önerisi, herkesi bulunduğu göreve, yaptığı işe ırsi olarak bağlayan Roma'nın devlet ve toplum kavrayışının Türkçe ifadesinden başka birşey değildir. Bu aynı zamanda, Hristiyanlığın Orta Çağda ideolojik bir çerçeve olarak oturttuğu, ama Roma'dan müdevver, üçlü işlevsel tabaka (**ordo**) teorisinin de, Osmanlıdaki dışavurumu olmaktadır.

İnalcık Osmanlı devlet felsefesinin değişmezlik esasına dayandığını ve bunun da sultanın kişisinde düğümlendiğini belirtmektedir. Bu saptama, yazarın böyle birşey amaçladığına dair bir belirtinin olmamasına rağmen, Osmanlı devletinin Platoncu anlamda, ideal ve değişmez bir yapılanmayı oluşturmayı amaçlayan antik imparatorluklar modeli içindeki yerini göstermektedir. Zaten üçüncü Roma önermesinin bir anlamı da budur.

Yazarın bazı önermeleriyle uyuşmak benim için mümkün olmamaktadır. İnalcık bunlardan birinde, Osmanlı tımar sisteminin bozulmasını 16. yüzyılın sonunda Batı'da gelişen silah teknolojisine Osmanlının karşılık verebilmek için, tımarlı sipahiyi gözden çıkartarak, zamanın silahlarıyla donatılmış yeniçerilerin sayısını ve gücünü artırmasına bağlamakta, bunun sonucunda tımarlı sipahilerin dayanağı olan toprak düzeni ile vergi sisteminin bozulduğunu ileri sürmektedir. Tımar sisteminin bozulmasına ilişkin olarak İnalcık tarafından getirilen açıklamada, nedenler ile sonuçlar yer değiştirmiş durumdadır. Bir kere 16. yüzyılda Batı Avrupa'da silah teknolojisinde öylesine devrimci değişiklikler meydana gelmemiştir. Ateşli silahların kullanımı çok yavaş bir süreç içinde yaygınlaşmıştır ki, piyadenin gerçek bir vurucu güç haline gelebilmesi için 18. yüzyılı beklemek gerekecektir. İkincisi, Batı sınırı nadir bazı istisnaların dışında, 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlılarda Habsburglar arasında bir **no man's land** haline gelmiştir, yani savaş yoktur; bir iki akın vardır ve bu da piyadeyi değil, süvariyi öne çıkartmaktadır (akıncılar, deliler). Üçüncüsü, yeniçeri sayısının artması yeni silahlarla donatılmış elit birliklere duyulan ihtiyaçdan değil, doğrudan doğruya tımar sisteminin bozulması, nüfus artışı gibi etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan Celali karışıklıklarından ötürü Anadolu ve Rumeli'nin İstanbul'a ihraç ettiği artık-emek kitlesini bir yere kapılandırma zorunluğundan kaynaklanmıştır. Bu arada parantez içinde söyleyeyim, yeniçeriler kendilerine yeni silah verilmesi ve bunun taliminin yaptırılması lafı karşısında bile kazan kaldırmışlardır. Yeniçerilerin ne kadar serkeş olduğunu bilmeyen yoktur, onlara yeni birşey kabul ettirmenin mümkün olduğunu düşünmek saflıktır. Dördüncüsü, tımarlı sipahiye ateşli silah vererek daha etkin bir güç haline getirmeyi engelleyen herhangi birşey yoktur, o halde sistemin bozulma nedeni başka biryerde olmalıdır. O da fiyat devrimi sonucu Osmanlı ülkesini istila eden enflasyondur. Bilindiği üzere tımar gelirleri sabit rakamlar olarak belirlenmektedir. 16. yüzyılda başlayan ve giderek şiddetlenen, Amerikan gümüşü kaynaklı büyük enflasyon dalgası, akçenin değerini sürekli olarak düşürmüştür (öylesine ki, akçe sonunda reel para olmaktan çıkarak, adı

var kendi yok bir muhasebe sikkesi haline dönüşmüştür). Gelirleri reel olarak sürekli azalan tımarlılar, devlete karşı ödevlerini yerine getiremez hale gelerek, olayı da teşhis edemeyerek, Celâli isyanlarının esas temelini oluşturmuşlardır. Bilindiği üzere, tımarların kitlesel olarak ilk geri alınışı, Kanuni döneminde Şehzade Bayezid'in ayaklanması sırasında, tımarlıların ona umutla destek vermelerinin hemen ertesindedir. Ama devletin tımar sisteminin çözülmesine göz yumması ve her fırsatta tımarları geri almasının asıl nedeni, gene 16. yüzyılın sonundan itibaren fethin durması, dış talan gelirlerinin düşmesi gibi nedenlerden ötürü, merkezin iç kaynaklara yönelmek zorunda kalmasıdır.

İnalcık'la uyuşmadığım noktalardan biri de, "tımarlı ordusunun çöküşünden sonra, merkezi yönetim sayıları gittikçe artan yeniçeri ordusunun büyüyen para ihtiyacını karşılamak için vilayetlere paylaştırılan olağanüstü vergilere oldukça sık başvurdu" dediği noktada ortaya çıkmaktadır. İlişki burada da ters kurulmuştur. Çünkü devletin tımarları miriye geri alarak kendi hesabına toplamaya başladığı, vegiler de, aynı nominal-reel çelişkisinden ötürü, enflasyonun etkisiyle rakamsal olarak aynı kalmakla birlikte, satın alma gücü olarak azalmayı sürdürmektedir. Çünkü birim para giderek daha az birim mal satın alabilmektedir. Bu durumda reayanın elinde el konulamayan artık miktarı atmaktadır. Bu ilişkiyi göremeyen merkez, artığa el koyabilmenin sezgi düzeyinde olmak üzere, yolu olarak olağanüstü vergileri görmüştür.

V. Statü-Sınıf

Sina Akşin ile yapılan söyleşide ileri sürülen bazı görüşleri tartışmanın uygun olacağını düşünüyorum. İlk itirazım yazarın statü ile sınıf kavramlarını eş tutmasınadır. Böylesine bir eşdeğerliğin savunulamaz olduğunu düşünüyorum, çünkü sınıf, toplumun işlevsel açıdan ve mülkiyet karşısında, ırsi bölüklerinin konumunu belirleyen bir durumdur. Oysa statü kazanılan ve bireysel bir haldir.

Akşin'le uyuşmamın mümkün olmadığı bir ikinci önerme de, yazarın Asya Tipi Üretim Tarzı soyutlanmasında devletin işlevinin esas itibariyle sulama işleri olduğuna ilişkin olanıdır. Oysa, bu ATÜT teorilerinden yalnızca biri olup, adına hidrolik model denilenidir. Bunun dışında sayılamayacak kadar çok ATÜT modeli ve teorisi bulunmaktadır. Bir teori ailesini, içlerinden yalnızca birinin aynasında resmetmek, olguyu anlaşılmaz hale getirmektedir.

Sina Akşin'in "kul sistemi Osmanlı icadı değildir" dedikten sonra, "devşirme sistemi Osmanlı icadıdır" demesine de katılmıyorum. Fazla uzağa gitmeden, Selçuklu veziri Nizam-ül Mülk'ün 11. yüzyılda yazılmış **Siyasetname**'si okunacak olursa, her yıl Türk çocuklarından 1000 tanesinin gulâm yapılmak üzere saraya alınmasını önerdiği ve bu önermenin de sonradan uygulandığı görülür. Tabii ortaya çıkabilecek itirazlara karşı

peşinen söylemeliyim ki, İran Selçuklu devleti hanedanının Türk asıllı olmasına rağmen, dili Farsça olan ve İran devletlerinin tüm geleneğine bağlı kalan ve üstelik Türk unsuru ya pasifiye etmek, ya da dışlamak isteyen bir İran devleti idi. Bu nedenle Türk aşiretlerinin sadakatinin kazanılmasına yönelik böyle bir, saraya çocuk alma sistemi bal gibi bir devşirme sistemi olmaktaydı. Keza Romalıların veya Yunanlıların çok çeşitli uluslara mensup köleler arasından, daha küçük yaşlarda bürokrat ve köle olacakları ayırmaları; Akamenidlerin, Sasanilerin, Eski Mısırlıların ve diğer birçok imparatorluğun yenik halkların çocuklarından bazılarını alıp eğiterek kendi yararları doğrultusuna yönelttikleri bilinmektedir. Hatta Çin'deki mandarinlik ve hadımlık gibi kurumların da, biraz daha geniş bir yorumla devşirme sistemi olarak kabul edilebilecekleri açıktır. Bunun ötesinde, dünya tarihinin hemen tüm imparatorlukları, elit askeri birlikler veya tamamen merkeze bağlı bürokratik kadrolar oluşturmak üzere, devşirme sistemine benzer uygulamalar içinde olmuşlardır. Ama Osmanlı öncesi en ilgi çekici iki devşirme sisteminden biri, Katolik Kilisesi'nin kadrolarını oluşturmak ve dini yaymak için, henüz Hristiyanlığa geçmemiş halkların çocuklarından devşirdiklerini, manastırlara alma uygulamasıdır. Diğeri de, adının da belirlediği üzere, bir köle yöneticiler devleti olan Memlûk sistemidir.

Sina Akşin'in merkezi feodalizm kavramsallaştırmasını da anlamak, benim için mümkün olmamıştır. Çünkü feodalite hem tanım, hem yaşanan gerçeklik olarak, limitte merkezin tam reddine dayanan bir siyasal ve ekonomik atomizasyondur.

Nihayet, Akşin'le sonuncu uyuşmazlık noktam, yazarın devşirme sisteminin ırk taassubuna yer vermemesinden ötürü, sonuçta bir kültür çeşitliliğine yol açtığına dair önermesidir. Kültür genetik değil, toplumsal bir olgudur. Bu durumda, çok küçük yaşlarından itibaren Osmanlı ideolojisine göre yetiştirilen bu çocuklar, köken "ırk"larının kültürel özelliklerinin taşıyıcısı olamazlar. Yani Osmanlı devşirme sistemi bir kültür harmanına yol açmaz. Zaten Osmanlı sisteminde böylesine bir harman diğer düzlemlerde de ne ortaya çıkmış, ne de merkez tarafından istenmiştir. Osmanlı mantığı, oluşturduğu mozayiğin unsurlarını, dışına taşmalarına izin vermediği kendi alanları içinde dondurmuştur. Eğer bir kültür harmanı söz konusu olsaydı, Osmanlı çözülmesi esnasında o kadar çok ulus birbirinden bu kadar kolay kopabilir miydi?

VI. Praksis, Physis, Episteme ve Tarih

Durmuş Hocaoğlu'nun amatörleri ürkütecek kadar bilgi yüklü makalesinin tümüne yaklaşmak haddimi aşar, yalnızca yazarın tarihe temas ettiği noktalara ilişkin görüşlerimi aktarıyorum. Hocaoğlu nizam-ı âlem kavramını çok isabetli bir şekilde, asayiş ve düzeni de kapsayan bir üst model olarak görürken ve bu kavramı bugün yorumlayan bazılarımızın onu daraltmasını, kendimize göre/için bir transformasyon olarak görürken

çok haklıdır. Buradan tarihı kendi konumu içinde anlamanın gerektiği dersini de çıkartırken, pratisyen kelimesinin yetmeyeceği bir tarihçi sezgisi göstermektedir. Durmuş Hocaoğlu aynı sezgiye, belgelerin fetiş haline getirilmemesini söylerken de sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazarın insani olanı doğa-karşıtı sayarak, bunu yapay olarak nitelemesi ve buradan hareketle her açıklamanın akli, yani öznel bir senaryo olduğu noktasına ulaşması ve böylece bu açıklamaların hatalı, hatta yanlış olduğu sonucuna varması, nefis bir bilim mantığının sergilenmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, bilimin doğruları değil de, ancak yanlışları bulacağı önermesine herhalde katılmaktadır.

Hocaoğlu'nun bilim felsefesi ve mantığına ilişkin irdelemelerinin lezzetine kapılmamak mümkün değil, ama insan kendini burada bir kaybederse, tarihe gelmek bir türlü mümkün olamaz. Kendimi bu tad aleminden zorlukla kurtardıktan sonra, asıl tartışma alanına nihayet geliyorum ve yazarla ilk uyuşmazlık noktamı gündeme getiriyorum. Hocaoğlu "bütün mesele, Osmanlı ile günümüz Türkiye'sinin, yani tarihi Türkiye ile aktüel Türkiye'nin farklı (eşit olmayan potansiyellere sahip olması (dır)... Osmanlı bir "süper" idi, biz ise (maalesef) sıradanız" demektedir. Ve sanıyorum türdeş olmayan iki nesneyi karşılaştırmaktadır. Osmanlı, tarihi Türkiye değildir; tarihi Türkiye'yi de kapsayan, ama tarihi Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı, Arabistan'ı, Yugoslavya'yı vd. de kapsayan bir üst örgütlenmedir, bu çeşitli ulusallıkların eski zaman örtüsüdür. Türkiye tarihinde, tüm bu ülkelerin tarihleri de yer alamayacağı için, Osmanlı tarihi bir tarihler topluluğudur ve Türkiye tarihi onunla ancak bir kesişme terimine sahiptir. İkincisi Osmanlı ile Türkiye arasında bir potansiyel farkı vardır, ama bu fark zaman içinde hep aynı kalmamıştır veya Osmanlı hep "süper" olmamıştır. Yani Hocaoğlu Osmanlı tarihinin zirvesini bu tarihin tüm sürecine yayarak, onu homojenleştirmektedir. Oysa Osmanlı büyümüş, zirveye ulaşmış ve sonra da ağlanacak bir düşüş içine girmiştir. Eğer aktüel Türkiye düşüş halindeki Osmanlı ile karşılaştırılacak olursa, potansiyel farkı lehimize olur. Ve nedeni söylemeden sonucu söylemenin bir yararı yoktur. Varsayalım ki bu potansiyel farkı Osmanlının lehinedir. O halde neden bugünkü Türkiye Osmanlıdan ayrılan devletlerin içinde hemen hemen en fakir olanıdır? Acaba Osmanlı ile Türkiye arasındaki bu varsayılan potansiyel farkı, Osmanlının süper olmasının bedelinin Türkiye'ye ödettirilmiş olması olamaz mı?

Durmuş Hocaoğlu'nun bilim yöntemlerine aşinalığı her tür kuşkunun üstündedir. O halde bedahat derecesinde bir bilgi kavramı ile Osmanlının bir Türk devleti olduğunun aksiyomunu birleştirmemesi gerekirdi. Çünkü bu sonuncu önermenin kanıtlanması gerekir, üstelik tersine yönelik iddia ve kanıtlar da vardır. Veya şöyle söyleyeyim, Osmanlı devletinin bir Türk devleti olduğu önermesi bedahat derecesinde bir bilgi değildir. Hocaoğlu bu önermenin bedahat derecesinde olduğunu kanıtlamak üzere "eğer aksi iddia edilir ve iddiamızın mesnedi olarak da onun enkazı üzerinde bilmem ne kadar devletin kurulduğu veya onun "çokuluslu" olduğu ileri sürülecek olursa, bu mantıktan yola çıkarak, tarih boyunca hiçbir Türk devletinin mevcut olmadığını ve TC'nin de bir Türk devleti

sayılamayacağını ferah ferah ileri sürebiliriz. Zira tarihteki bütün Türk devletlerinin coğrafyalarını bilahare başkaları kapladığı gibi, TC'nin yerinde de ileride nelerin bulunacağını, yani TC'nin hangi devletleri "üreteceğini" kestiremeyiz... Saniyen her imparatorluk "çok uluslu"dur, hatta "imparatorluk" olmak "çok uluslu" (çok milletli) olmak demektir. Osmanlı çeşitli milletlerin bir federasyon şeklinde teşkil ettiği federal bir devlet değildi, tam aksi; içlerinden yalnız birinin (milleti hakime olan Türklerin) kurduğu ve diğerlerini hakimiyeti tahtına aldığı merkezi bir devlet idi"demektedir. Bu uzun alıntı kapsamlı bir içerik çözümlemesini haketmektedir: 1. Osmanlı devletinin çok uluslu olması olgusu ile, tarihteki bütün Türk devletlerinin coğrafyalarının sonradan başkaları tarafından kaplanması olgusu arasında hem bağlantı yoktur, hem de nitelik farkı vardır. Çünkü Osmanlı devletinin coğrafyası sonradan başkalarının eline geçmemiş, hep başkalarının elinde olmuştur. Örneğin Bulgarlar veya Yunanlılar veya Sırplar, Osmanlı fethinden önce neredeyseler, kopuştan sonra da aynı yerde olmuşlardır. Hatta bazıları alan genişletmişler ve tarihsel olarak sahip olmadıkları yerlere de yayılmışlardır. Osmanlı himayesi olmasaydı olamayacak bir Yunan devleti 19. yüzyılda güçlü bir varlık olarak ortaya çıkabilmiş ve Kurtuluş savaşında anavatanımıza saldırabilmiştir. Tabii ki bu yerinde olma meselesi TC'ni kuran Türkler içinde söz konusudur. Türkleri Anadolu'ya Osmanlılar getirmedi. Gene bu bağlamda, tarihte Türkler tarafından kurulan devletlerin yerlerinin bugün başkalarının elinde olmasının nedeni, Türklerin oralardan sürülmesi midir? Hiç de değil. Birkaç örnekle yetiniyorum. Gazneli devleti Afganistan'da, Selçuklu devleti İran'da, Memlûk devleti Mısır'da, sırasıyla Afgan, İranlı ve Mısırlı halkların üzerine kurulmuş hanedan devletleridir ve bu hanedan kurucularının Türk asıllı olmaları bu devletleri Türk devleti yapmaz. Hemen tüm "Türk devletleri" için bu irdelemeleri yapmak mümkündür. Ve eğer konuyu biraz daha ileri götürmek istenirse, İran Selçuklularının tutumundan daha iyi bir örnek verilemez. Bilindiği üzere 10.-11. yüzyıl Türk göçlerinin yoğunlaştığı asıl ülke İran olmuştur ve burasının gerçek bir Türk devleti haline gelmesi an meselesi haline gelmişti, Horasan öyle olmuştu bile. Ama İran davasına angaje olan ve İran geleneği içinde bir hanedan haline gelen Selçuklular kendi düzenlerini sarsacağından korktukları Türk göçebeleri ne pahasına olursa olsun dışlamak ve asimile etmenin peşine düşmüşler, bu amaçla Türklerin Asya'daki birikme noktalarına saldırmışlar, evet Türkleri öldürerek yoketmeyi denemişler, ama başaramayınca İran dışında bir hedef göstererek Anadolu'nun yolunu açmışlardır. Anadolu'nun vatanımız olmasının nedeni, Türklerin burayı sahiplenmeleridir. Tekrarlıyorum, hanedan ile ulus arasında çok fark vardır, artık bunun bilgisinin üretilmesi zamanı gelmiştir.

Ve dış tarihten bir örnek veriyorum. Osmanlının Avrupa'daki en büyük rakibi Habsburglar İsviçre asıllı bir hanedandır. Bunların kurduğu imparatorluk, İspanya, Belçika, Hollanda, Almanya, Avusturya, İtalya gibi ülkeleri kapsamına almaktaydı. 16. yüzyılda bu hanedanın başına geçen Charles Quint (V. Charles veya V. Carlos) Belçikalıydı, oğlu II.

Felipe ise İspanya kralı oldu, kardeşi Ferdinand ise Avusturya kralı. O halde İspanya bir Belçika devleti miydi? Keza Hollanda'nın Alman asıllı Orange ailesinden olan, ama Belçika'da yetiştiği için ana dili Fransızca olan III. Guillaume d'Orange 1689'da İngiltere kralı olunca, İngiltère artık bir Alman-Hollanda-Fransız devleti mi olmuştur? keza, Rus çarlarının atalarının Viking olması Rus imparatorluğunu bir İskandinav devleti haline mi getirir? Keza Normandiya dükü Guillaume'un Danimarka asıllı olması, bu dükün sonradan İngiltere'yi ele geçirerek, İngiliz krallığını kurmasıyla, ortaya çıkan devletin bir Danimarka devleti olduğunu mu düşünmek gerekir, yoksa Guillaume'un Fransızlaşmış olmasından ötürü bir Fransız devleti olduğunu mu? Tabii bu arada Fransa'da bile bir Fransızlık kavramının olmadığını da hesaba katarak bu irdelemeleri yapmak iyi olacaktır. Çin'in Mançu veya Hun veya diğer dış uluslardan hanedanların eline geçtiği dönemlerde, bu devletin bir Moğol, bir Mançu, bir Hun devleti mi olduğunu kabul etmek gerekir? Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı veya Barbarosların Cezayir'i Türk devletleri miydi? Yoksa Mehmet Ali Paşa'nın Arnavut asıllı olmasından ötürü Mısır bir Arnavut devleti ve Cezayir dayılarından birçoğunun İtalyan, Rum, hatta Korsikalı olmasından ötürü, Cezayir İtalyan, Rum, Korsikalı devleti miydi? Bunu sonsuza kadar uzatabilirim. Hocaoğlu tarihe büyük adamlar açısından bakmanın yanlışlığını kendi de vurguladıktan sonra, hanedan esasına göre devletlerin kimliğini, milliyetini belirlemenin uzağında durmalıydı. Tarihe artık bu açılardan bakılmıyor. Halklar ve onların kendilerini hangi kimlikler altında tanımladıkları açısından bakılıyor. Zihniyetler tarihi büyük mesafeler katetmiş durumda. Türk devleti, hiç tartışmasız, halkının çoğunluğu kendini Türk sayan, Türkçe konuşan, Türk kültürüne katkıda bulunan devlettir. Eğer bu kıstası kaale almazsak, tarih boyunca kurulan devletlerin birçoğunu, hemen tüm uluslara aitmiş gibi göstermek mümkündür.

TC ise kesinlikle bir Türk devletidir (ileride bu coğrafya kime ait olursa olsun, biz bu andan söz ediyoruz) çünkü ülkeyi yönetenlerin hangi ulusa mensup oldukları açısından değil, o ülkenin halkını oluşturan insanların mensubiyeti açısından bu böyledir. Yoksa Selçuklunun Türk asıllı olmuş olmasından ötürü bugün Farsça konuşan ve İran tarihine sahip çıkan İran halkının ve devletinin bir zamanlar Türk devleti olduğunu iddia etmenin tutarsızlığı açısından değil.

2. Osmanlı devletinde Türklerin "millet-i hakime" oldukları, bugünden düne taşınan bir fiksiyondur. Türkler bırakın egemen olmayı, merkez tarafından küçümsenmişlerdir de (etraki biidrak lafı kime aittir?) Öte yandan, çiftçilik ve zenaat dışında Türklerin önünün açık olduğu herhangi "muteber" bir meslek de yoktur (açın bir Osmanlı tarihini, sadrazamları, defterdarları, kaptan paşaları, hekimleri, tüccarları, mensup oldukları milletlere göre tasnif edin ve sayın bakalım içlerinde kaç tane Türk var?) Bu konuyu uzatmıyorum. Egemen ulus (hele o dönemde) kendi çalışmaz, ayağının tozunu sildirirdi. Bu egemen ulus iddiası çok temelsiz.

Hocaoğlu'nun tarihi anlamayı terkederek apoloji yaptığı yerlerin bi-

rinde, "Osmanlı askeri sahada uzunca bir müddet bariz üstünlük sahibi idi" ve "Deniz hakimiyetinin karalardakinin mertebesinde olmadığı bir dereceye kadar doğrudur. Ne var ki, Osmanlının -umumen Türkün- denize alışkın olmaması, coğrafyasının da bunu pek zaruri kılmayışı gözönünde tutulursa, bu mesele nisbeten anlaşılabilir bir hale gelir. Kaldı ki İnebahtı ve Navarin'in dışında "olay" sayılabilecek cesamette bir deniz mağlubiyeti de yoktur" ve nihayet "hatta İzlanda bile Türk korsanları karşısında masun kalmamıştır" demektedir.

1. Osmanlının Batı karşısında askeri açıdan üstünlüğü eğer asker sayısı olarak ölçülüyorsa doğrudur, silah teknolojisi olarak ölçülüyorsa yanlıştır. Osmanlı ok, yay, gürz vb. dışında tüm silah teknolojisini Batı'dan ithal etmiştir; 2. Denizde karadaki kadar başarılı olmama nedenleri arasında, coğrafi konumun buna gerek göstermediği savı yanlıştır. Osmanlı haritasına bakılacak olursa, denizden uzak kalmanın vahim bir hata olduğu görülür. Buun yanı sıra İnebahtı ve Navarin'den sonra "olay" sayılabilecek bir deniz yenilgisi olmadığını söylemek, gerçeğin dörtte birini açıklamaktır, çünkü bu iki deniz savaşından sonra hiçbir Osmanlı galibiyeti olmamıştır, esas nokta budur. Üzülerek söylüyorum. Osmanlı Preveze'den sona denizlerde hiçbir savaş kazanamamıştır, bu bir, ikincisi, Akdeniz 16. yüzyıldan itibaren Batı tarafından terkedilmiştir, başta İspanya olmak üzere tüm Batılı güçler Atlantiğe açılmışlar ve savaşlarını önce burada, sonra dünyanın yedi denizlerinde vermişlerdir. Galatalı Seydi Ali Reis'in Osmanlının tek Akdeniz dışı deniz macerası olan Diu savaşında Portekizlilere yenilerek donanmasının parçalanması sonucu, ta Hind'den İstanbul'a karadan yürüyerek döndüğünü hatırlatırım. Zaten Osmanlı donanması da Akdeniz'e giderek seyrek açılmakta, açıldığı zaman da birkaç İtalyan kıyı köyünü yağmalamaktan başka birşey yapmamaktadır. Gerçeklerden korkmayalım. Osmanlı denizciliğini Kâtip Çelebi kadar da bildiğimizi sanmayalım. O kendi çağının Osmanlı denizcilerine Batı kalyonlarından kaçmayı önermekteydi; 3. Bir olay tam anlatılmadı mıydı, hiç anlatılmamasından daha kötü sonuçlar doğurur. Türk korsanlarının İzlanda'ya kadar gittikleri doğru değildir. Cezayirliler bir iki kere İngiltere'nin batı kıyılarını yağmalamışlardır, ama burada asıl ilginç nokta, bunun Danser Paşa denilen Danimarkalı dönme bir denizcinin Cezayir korsanlarına Cebelitarık'tan çıkış tekniklerini öğretmesinden sonra olmasıdır. Yani açıkçası, Cezayir korsanlarının denizcilik bilgileri, Cebelitarık'ın akıntı ve karşı-akıntılarından sıyrılmayı sağlayacak düzeyde değildir.

Bu gibi konuları sonsuza kadar uzatmak mümkündür, ama daha az hataya ancak birbirimizi dinlersek ulaşabileceğimiz ortadadır. Geçen sayıda yer alan makalelerin birçoğu tarihin bir methiye alanı olmaktan çıkartılması konusunda önemli uyarılar içermektedir. Tarihimize karşı bu hastalıklı saygıdan kurtulamadığımız ölçüde, sağlıklı bir tarih bilimi ve bilgisi oluşturmamızın olanağı olmayacak ve yarattığımız hayallerle avunmayı sürdüreceğiz. Türk toplumu artık geçmişi gerçek görüntüsü içinde görebilecek kadar olgunlaşmıştır. Ona tarihin gerçek yüzünü

göstermemek de, zaten bir vesayet rejimidir ve modern bir toplum olma yolunda büyük mesafe kat'eden Türk insanları bunu haketmemektedirler.

Türkiye Günlüğü'nün geçen sayısına ilişkin izlenimlerimi burada noktalıyor ve yazıların birçok kereler daha okunmayı hakettiklerini, bir yerlerde kaybolmalarının gerçekten yazık olacağını düşünüyorum.

Tarih, İlim ve Pratisyen Bir Apoloji

Cemil Meriç'den Türkiye Günlüğü'ne

Cemil Meriç ile takdim-i kelâm etmek istiyorum. Keşke, diyorum, üstad sağ olsaydı da **Türkiye Günlüğü**'nü göreydi. Uzunca bir müddet sadece yazdıklarıyla konuştuktan sonra şahsını çok geç tanıdığım -bunun için de ne kadar esef etsem yeridir- merhum üstadın, beyninden başka hiçbir yeri çalışmaz hale gelmiş olan o âbidenin, hususi sohbetlerinde sık sık vurguladığı (ve bana göre eserlerinin de ana eksenini teşkil eden) bazı temel hususlar vardı ki şahsi kanaatıma nazaran, Cemil Meriç'den okuduğum ve dinlediğim her şeyi unutsam da sırf bunlar hatırımda kalsa dahi kâfidir. Bu temel düsturları birkaç cümle ile şu şekilde hulâsa etmek kaabil gibi görünmektedir: "İntellektüel kendi kafasıyla düşünen adamdır", "Türk intelijansiyasi müstağribdir", "Türk intelijansiyasının idraklerine deli gömlekleri giydirilmiştir", "intelijansiyamız fildişi kulede yaşar (ne kendini tanır ne başkasını, sadece kendi dünyasında kendisi gibilerle kapalı devre temastadır), "zıt ve muhalif fikirler esbabı hıyanet telâkki edilir", "belirli yerlerde lokalize olmuş entellektüellerin birbirine bakışı cephedeki düşman askerinin birbirine bakışı gibidir: Karşı taraf behemehal yok edilmeli, ortadan kaldırılmalıdır", "halbuki gerek teorik ve gerekse pratik zaruretler bizi bunun tam aksine zorlamaktadır: Birbirimizi dinlemek, anlamak, tenkid etmek ve birbirimize tahammül etmek mecburiyetindeyiz". ... Evet, üstadın en şiddetli bir şekilde savunduğu temel prensipler özetle bunlardı. O, zıt fikirli münevverlerin bu fikirlerini "münevverâne" müzekere edebilecekleri bir Türkiye hayali ve hasretiyle yaşadı ve o şekilde, bunun kuvveden fiile çıktığını göremeden vefat etti. Ben, Cemil Meriç'in vefatını, bir hakikat araştırıcısının bu dünyaya küserek onu terk etmesi gibi telâkki etmişimdir; sanki "ne haliniz varsa görün, birbirinizin gırtlağını sıkmaya devam edin" dercesine sırtını döndü ve gitti. Haksız da sayılmazdı: Türkiyemizde intelijansiyanın hali pürmelâli bir hakikat araştırıcısını bıktıracak bir manzara arz etmektedir. Bizler müstağribiz; fildişi kule-

mizde yaşarız; sabir doğrularımız vardır ve onların tartışılmasına, irdelenmesine tahammül edemeyiz; dünya **"bizden olan"** ve **"bizden olmayan"** diye iki keskin ve radikal olarak farklı, uyuşmaz kısma taksim edilmiştir; "bizden olmayanlar", zinhar **"düşman"**dır. Bu bir askeri tabirdir ve **"ortadan kaldırılması gereken"** anlamına gelir. Düşman ile **konuşulmaz**, ancak **"dövüşülür"**; düşman, "topun namlusundan görülen"dir. **Düşman** ile yapılan bütün sulh'lar muvakkattır: Zira, askeri terminolojide **sulh**, bir geçici haldir: Düşmanı tepeleyebilmek için verilmiş zaruri istirahat dönemidir, yani her **sulh** yeni bir **harp** için hazırlık döneminden başka birşey değildir. Sulh'un geçici değil kalıcı bir rejim olabilmesi için taraflar arasındaki "düşmanlık" halinin nihayete ermesinden başka bir çıkar yol yoktur. İşte Türk intelijansiyasının hâl-i pür melâli: Bizden olmayan, bizim gibi düşünmeyen herkes düşmandır!

Böylesi bir zihniyetin (daha doğru bir ifade ile: Zihniyetsizliğin) irdelenmesini burada daha ileri götürmek niyetinde değilim, bu kadarlık kâfi diyor ve sözü elimizde tuttuğumuz dergimize getirmek istiyorum. Bizde adına -her ne hikmetse- **"fikir dergisi"** denen (yahut: Kendi kendini öyle ilan eden) dergilerin kısmı azamının bir "müdafaa ve/veya taarruz" hüviyetini taşıdığını söylemek pek aşırı bir iddia sayılmamalıdır. Bunlar **"dâvâ"** dergileridir. Onlara muayyen bir "dâvâ"yı düşmana karşı siper savunurcasına savunmak ve/veya "karşı (muhalif, zıt) dâvâ"ya da düşman kal'asına saldırırcasına saldırmak üzere **süper-natürel** ve **transandantal** birtakım merci veya merci'lerden vazife verilmiştir ki bu merci'ler de yerine göre bazan "tarih (ve: O'nun durdurulmaz akışı-ne demekse)", bazan "herşeyi yaratan halk", bazan "O, eşsiz millet-", bazan "bilim" gibi derinlikiz, sığ, naiv düşünce mahsulü ve ekseri mistikleştirilmiş ve anlamsızlaştırılmış kavramlardır. İşte bundan birkaç sene mukaddem bu mevzuları yine dertli-dertli konuşurken V. Bilgin ve M. Çalık'dan "farklı bir dergi" neşretme haberini aldığımda hem sevindim (daha fazlasını ifade edecek bir kelime henüz hatırıma gelmediği için sevindim demekle kifafı nefs ediyorum) hem de biraz merhametle karışık tuhaf bir his içimi kapladı; zira böylesi bir dergi, "düşmanları" bir araya getirmeyi, onların düşman-müşman değil, sadece -en fazla- **rakip** olduklarını, aynı vatanı, aynı dünyayı paylaştıklarını ve pek âlâ "konuşabileceklerini" kanıtlayacaktı. Bu biraz imkansız'a talip olmak gibi görünüyordu ve ne derece mümkün olduğunu da zaman gösterecekti. Gerisi malûm: Derginin belirli bir başarı kazandığını kimse inkâr edemez. Tabiîdir ki yapılanların aliyyül-âlâ olduğunu söylemek istemiyorum, böyle birşeyi ümid etmek için henüz ahval ve şeraitin elverişsiz olduğunu müdrikim; ancak, yine de ilerisi için çok şeyler vaad edecek bir gelişmenin çekirdeği olduğunu da kabul etmek gereklidir. Nitekim, **Türkiye Günlüğü** çatısı altında muhalif fikirlerin bir arada bulunuyor olması bugüne kadar alışık olmadığımız bir manzara teşkil etmektedir. Beni mütehassis ve ümidvar kılan da budur. Onüçüncü sayısını idrâk etmiş olan **Türkiye Günlüğü**'nün naşirlerini tebrik ve daha da tekâmül ederek temadîsini ve **çok sesli** bir fikir orkestrasyonu halinde inkişaf ederek bir **mektep** seviyesine yükselmesini temenni ettiğimi de bu vesile ile

bildirmek isterim.

Bu "çok seslilik"in bugüne kadar en bariz bir şekilde görüldüğü konuda onbirinci ve onikinci sayılardaki Osmanlı tartışmaları olmuştur; devamı ve daha başka birçok problem sahalarını da kapsaması dileğiyle tebriklerimi tekrar ediyorum.

I. Tarih, Tarih İlmi ve Realite

Onikinci sayıda, değerli komşum Mehmet Ali Kılıçbay, onbirinci sayıdaki Osmanlı tartışmalarının genel bir özetini ve kritiğini derin bir vukufiyetle yapmış ve bu meyanda bu fakirin pratisyence bazı denemeleri hakkında aydınlatıcı tenkidlerini bildirmiştir. yer-yer beyan ettiği ve layık olduğuma inanmakta zorluk çektiğim takdir ve iltifatlarına da ayrıca müteşekkirim. Bu vesile ile, ilim felsefesine aşınalığını bildiğim Kılıçbay'ın belki de yer darlığı sebebiyle temas etmediği ve fakat şahsıma rû-be-rû yöneltilen, bir suale de cevap vermek isterim. Onbirinci sayıda neşrolunan **"tarih üzerine pratisyen bir deneme"** serlevhalı makalemin önemli bir kısmının tarih'den ziyade fizik ve ilim felsefesini mevzu edindiği, tarihe fizikalist bir yaklaşım içerdiği ve biraz mağlak ve müphem olduğu, ayrıca bunun yanında kullanılan kelimeler ve terminoloji itibariyle de bir miktar entellektüel snobizm havası arzettiği, yukarıda da söylediğim gibi, okuyucular tarafından yapılan rû-be–rû mükâleme ve musahabelerde bildirildi. Gerçi şifahi tenkide yazılı cevap vermek bir nebze âdabı muaşeret kaidelerine muhalif ise de -bu tenkidler yazılı olsaydı ne iyi olurdu diyorum- bendeniz gerek sezgiyle de tahmin ettiğim bu tenkidleri değerlendirmek ve gerekse de konunun müzakere masasına getirilmek ümidini canlı tutmak üzere, muhterem karîlerimin engin sabır ve müsamahalarına sığınarak (ve kısa da olmaya özen göstererek) bir miktar yer işgal etmek istiyorum. Ve yine bu maksada mâtuf olarak lisan ve terminoloji konusuna da temas etmek istemiyorum; onu başka bir zamanda daha mufassal olarak ele almak daha faydalı olur kanaatındayım.

Daha önce de belirtmiş olduğum üzere, bendeniz **"tarihçi"** değilim. Olmak en büyük emelimdi, ama olamadım (ah min'el-felek!) Ne formel bir tarih tahsili, ne bu sahada hususi bir araştırma yaptım: Sadece, artık vuslat ümidi kâmilen kaybolmuş eski sevgilinin mektuplarını okurcasına vaktim ve imkanlarım nisbetimde ele geçirdiğim tarih metinlerini dağınık ve sistemsiz olarak okudum. Bu arada **mühendislikle** zoraki nikah akdettim ve onunla sekiz yıl süren cehennemi bir ömür geçirdim; o esnada kendime yeni bir **aşk** buldum: Felsefe! **Felsefe**'ye olan kara sevdam beni **fizik**'e de aşık etti; ne yardan ve ne de serden olabildiğimi farkedince bu defa tutup her ikisiyle birden nikâh akdettim (taaddüd-i zevcât). Tabii bu arada artık iyiden iyiye sıkıntı veren, hiç sevmediğim ilk eşim mühendislik'in eline bavullarını verip baba **evine postaladığımı söylemek gerekmez (boşanamadık: İnsan formel** mesleğini (**"felsefe"** tabiri ile bugün anlaşılan umumi manasını, yani **Yunanî düşünce gele-**

neğini de ihata etmekle beraber, onun da üstünde olan, daha geniş ve daha şumullü bir kavramı, **"HİKMET"**i kastettiğimi belirtmek isterim.) Boşayamıyor, hâşâ sanki Katolik nikahı mübarek; sonra dünyanın bin türlü hali var, ayıptır söylemesi, ne de olsa mühendislik "paralı". İyisi mi bir kenarda dursun ve beklesin, bana çektirdiği günlere keffaret saysın). Tabiîdir ki bu şerait tahtında niçin tarihçi olamadığım anlaşılır bir husustur. Bendeniz, bir **tarihçi (historian)** değil, belki ve en ziyade bir **tarihseven (philo-historian)** olabilirim. Ve yine bâlâda zikredilen hususat muvacehesinde, tarihe bakışımda fizik'in de felsefe'nin de önemli tesiri olacağını söylemek kehanet olamaz. Hatta bunun (felsefe'yi ayrıca söylemeye gerek yok, ancak özellikle fizik'in) tarih için yeni bir soluk olabileceğini dahi düşünür gibi olmaktayım.

İmdi, şu hususu kısaca irdelemek istiyorum. **TARİH bir İLİM midir?** Burada, aynı **"tarih"** kelimesi ile birbiriyle ilintili ve fakat mahiyet itibariyle farklı iki kavrama işaret edilmekte olduğuna dikkat çekmek gerek. Birincisi bir konu, diğeri de bir disiplin adıdır. Birincisi ikincisinin objesidir. İkinci anlamıyla tarih, "tarih ilmi" demek olup, birinci anlamı, tarih ilmi'nin obje'si olan fenomenler cümlesidir (tıpkı "fizik" kelimesinin bir anlamının tabiat-phusis, diğer anlamının da fizik ilmi olması gibi). İkinci anlamda kastedilen "tarih"in bir "ilim" olabilmesi için onun, hakiki bir objesi bulunmalıdır; yani, **"tarih"in objesi olan "tarih"in bir realitesi bulunduğunun ortaya konulması gerekir ki felsefe noktai nazarından onun ilmilik hüviyeti meşrulaştırılabilmiş olsun.** Çünkü **ilim**, fenomenal (olgusal) olmalıdır; aksi takdirde sadece bir **disiplin**; formel bir disiplin veya bir **san'at** -mesela edebi bir san'at ya da mitoloji- olur.

O halde, "tarih"in ilmiliğinin meşruluğu için onun objesinin realitesinin isbatlanmasından başka bir yol kalmayacaktır. Tarih'in objesi ise bir yanıyla **küllî** (tümel) ve bir yanıyla da **cüz'î** (tikel) bir mahiyette olup bu iki yan arasında sıkı bir korelasyon bulunduğunu gözardı etmek mümkün olamaz ve realite isbatında her ikisinin birlikte isbatlanması gerekir. Tarih'in kullîleri'nin ya da cüz'îlerinin realitesinin ele alınmasından önce **"realite"** kavramının da yeniden ve titizlikle gözden geçirilmesi zarurîdir. Cüz'iyatın zaman'a bağımlılığı bunu bilhassa zarurete dönüştüren husustur. Şöyle ki: Tarihi külliyat -mutlak anlamda olmasa dahi en azından beşeri anlamda- üniversaldir, bütün zamanlar ve mekanlarda her nev'iden insan topluluklarında genel-geçerli (âlem-şumûl) prensiplerdir: Devletlerin kurulması, yıkılması, harplerin, iktisadi ve ticari vs. içtimai münasebetlerin cereyan etmesi ilh... hepsi bu kabil fenomenlerdir. Cüz'iler ise "olmuş-bitmiş, bir daha aynen tekerrürü muhâl olan" fenomenlerdir, daha doğrusu bunlar **"olay"** (hadise, event)'dir; külliler ise **"vakıa"** (fenomen, olgu). Mesela bir ordunun bir başkasına karşı zafer kazanması küllî bir fenomen, Malazgirt meydan muharebesi ise cüz'î bir fenomendir. Birincisi her zaman rastlanan, her zaman vuku bulan, zaman ve mekandan bağımsız, ikincisi ise belirli bir mekan -ve daha önemlisi- belirli bir zamana bağımlı olan fenomendir. O sebepledir ki birincisi tekrarlanabilir, ikincisi tekraranamaz. Küllîlik ve cüz'îlik ayrımı ile kastedi-

len budur.

İşte, yukarıda sözünü ettiğim onbirinci sayıdaki yazıda, tarih'in objesi olan fenomenlerin -küllî ve cüz'î ayrımı yapmadan- bir hakikilik vasfı taşıdığını, binaenaleyh, tarih'in "realite" ile iştigal eden bir disiplin, yani bir "ilim" olduğunu isbatlamaya çalıştım. Ayrıca şunu da belirtmek istedim: Tarihi dar ve özel anlamının dışında daha genel bir çerçeveye oturtmadan, onun bu dar ve özel anlamı, yani tarihin sadece ve münhasıran "beşeriyet tarihi" olduğu şeklindeki anlamını da sağlıklı bir yere oturtmak kaabil olamaz. Bu konuda Sayın Kılıçbay ile aynı görüşleri paylaşamadığımı söylemek isterim: Tarih, umumi çerçevede bir **kozmik mana** kazanmadan insani bir mana kazanamaz. Bu meyanda tarih, sadece değiştirmelerin değil, değişmelerin ve değiştirmelerin tarihi" olmak icap eder. Değişme ve değiştirme, geniş ve umumi yani kozmik anlamında, birbirinden soyutlanamaz: Birbirinden bağımsız olamazlar, birinin bulunması diğerinin de bulunmasını zaruri olarak intac eder. Bu, fizik dünyada küllî bir prensip olan "atalet" (eylemsizlik, inertia) prensibinin bir neticesidir. İkincisi de, varlık sferi "olmak ve vuku bulmak şeklinde tanımlanabilecek olan "varlık ve oluş"un birlikteliği olduğundan dolayıdır ki tarih, kozmos'un bütününü ihata eden bir nielik kazanır. Yani, kozmos'un anlamlandırılabilmesi ancak onun tarihileştirilebilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu sebepledir ki bu umumi kozmik çerçevede, **tabiat tarihi** de bir anlam taşır ve garip bir disiplin adı olarak anlaşılmamalıdır. Ancak, tabiîdir ki onun, en çok kullanılan ve bilinen anlamı, insana hasredilen dar ve hususi anlamıdır. Bu çerçevede, "değiştirme" bir "bilinç ürünü olan değiştirme" olarak algılanmakta olup bunun da yalnız insana mahsus olması, bu dar ve hususi manasıyla tarih'in insan'a hasredilmesini zaruri kılar. (Aslında burada bir lisan problemi ile yüzyüze olduğumuzu söylemek mümkün: insani ve fiziki anlamda tarih kavramlarını, birbirleriyle ayrıldıkları yerden itibaren farklı kelimelerle ifade etmek daha faydalı olacak sanıyorum.)

Ancak ne var ki, tarih'e bir realite atf edilebilmesi için "realite" kavramının yeniden ele alınması da zaruri olacaktır. Burada "tarih" ibaresiyle onun tüketici anlamını -yani hem kozmik ve hem de beşeri anlamını- kastettiğimi belirtmek isterim. Bunu en başta zaruri kılan şey, insanlığın başından geçenlere zoraki bir hakikilik atf etmek gibi zorlama bir zihin lüksü değil kozmos'un bizatihi kendisine müteallik bir kozmik zarurettir. Bu ise, esas itibariyle bir "fiziki" problemdir: "Varlık" ve "oluş" ve dolayısıyla bunların temel kategorileri olan "mekân" ve "zaman" birbirlerinden soyutlanamaz, beri yandan hem kozmik genel-geçerliği olan bir üniversal zaman olamaz ve hem de bütün oluşların algılanması da mekân ile birlikte zamanda da olduğu ve üniversal bir "şimdi" mevcut olmadığı için algılamaya, yani varlık ve oluş sferini idrak etme, daha açık bir ifade ile "realite dünyasını idrak etme", bir yanıyla "aktüel" ve bir yanıyla da "tarihi" olan bir hüviyet ve mahiyet arz etmektedir (bu durum bilhassa büyük-makrokozmik-boyutta çok daha belirgin olarak görülmektedir). Dolayısıyla, kozmik çerçevede "tarih" ile "şimdi" aynı kuvvette bir realite kazanmaktadır. (Biraz hayalimsi biraz ilmi bir misal: Eğer Kruskall di-

yagramlarında öngörülen açılarla bir kara deliğin civarından muayyen bir tarzda geçersek kendimizi yüzlerce veya binlerce ışık yılı ötelerde bulmamız mümkündür, ve oralardan güçlü bir teleskopla arza baktığımızda Osmanlı ordularının İstanbul'a girişini veya Kadeş meydan muharebesini gözlemleyebiliriz. Bu bir fantezi değil bir teorik fizik konusudur ve teorik olarak mümkündür). Ancak tarihe izafe edilen bu hakikilik (realite) vasfının sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi için realite kavramının filozofik olarak yeniden ele alınması bir zarurettir. Bunu burada yapmak konuyu uzatacağı için şimdilik imtina ediyor ve taliplisi olması temennisiyle bir tartışma zemini açmak istiyorum.

Tarih'in hakikilik vasfının bir diğer cephesi de psişik ve sosyal boyutta olup buradaki hakikilik, "hakiki" değil "örfi" manada bir hakikilik olmak icap eder ki bu da psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji vb. sahalara ait olup bendenizin konusu dışındadır ve ayrıca bu sahaların uzmanlarının bu konuyu tümden reddedip etmeyeceklerini veya nasıl yorumlayacaklarını da bilmek muhakkak ki istifadeli olacaktır.

Şimdi beceriksiz ve acemi bir muhibbi olmaktan başka birşey olamadığım beşeri tarih konusuna dönerek sayın Kılıçbay'ın değerli eleştirilerini el yordamıyla irdelemeye çalışacağım.

II. Osmanlı ve Türk

1. Osmanlının Süperliği ve Potansiyel Farkı Problemi

Sayın Kılıçbay, Osmanlının süperliği ve potansiyel farkı konusunda, "... Osmanlı ile Türkiye arasında bir potansiyel farkı vardır, ama bu fark zaman içinde hep aynı kalmamıştır veya Osmanlı hep süper olmamıştır. Yani Hocaoğlu Osmanlı tarihinin zirvesini bu tarihin tüm sürecine yayarak, onu homojenleştirmektedir. Oysa Osmanlı büyümüş, zirveye ulaşmış ve sonra da ağlanacak bir düşüş içine girmiştir. Eğer aktüel Türkiye düşüşü halindeki Osmanlı ile karşılaştırılacak olursa, potansiyel farkı lehimize olur" demektedir. Önce söylediklerimle ilgili -sehven gözden kaçtığını sandığım- bir yanlışlığı düzeltmek isterim. Ben, Osmanlının bütün sürecinin süper olduğunu söylemiş değilim; nitekim mezkûr yazımda "O'nun gerçek bir süper olduğu peryod, tarihinin bütününü kuşatmaz" (Sayı: 11, s.105, sü:2, alttan 8. satır) diye bunu açıkça ifade etmiştim. Aslında bundan daha tabii birşey de olamaz. Gayet tabiidir ki Osmanlı da doğmuş, büyümüş ve ölmüştür, her canlı organizma gibi. Ve yine bu arada gençlik ve olgunluk döneminde "süper" olmuştur yani "başa güreşmiş" bir "süper ağır siklet" olmuştur; işte herkesin yapamadığı budur. Bir devlet için böyle bir sıfat layık görüldüğünde onun bütün tarihinin aynı şekilde tavsif edilmesinin imkansızlığı ortada, bu husus ayrıca izahata ihtiyaç duyurmayacak kadar aşikâr olmakla beraber bir iki misal ve metafora müracaat etmek niyetin-

deyim. "Roma büyük bir imparatorluk, bir antik süper güçtür", "Napolyon büyük bir askerdir", "Kant birinci sınıf bir filozof, Newton birinci sınıf bir dahi fizikçidir" ya da "Muhammed Ali Clay dev bir boksördür" derken, elbet de illa ki ve muhakkak ne Roma'nın Napolyon'un Waterloo'daki perişanlığını, veya henüz tıfıl bir teğmenki halini; ne Kant'ın âhır ömründeki bunaklık devresini, ne Newton'ın henüz bebeklik dönemini; ve ne de Clay'ın haylaz bir veled iken mahalle aralarında yediği yumrukları ya da Parkinson illetinden tanınmaz hale gelmiş enkazını ilh... kastettiğim söylenemez. Bütün bu saydıklarımızın her birisi, ömürlerinin muayyen bir döneminde, saman alevi gibi parlayıp-yok olan değil kalıcı, kararlı bir süperlik arzetmişlerdir, dolayısıyla da bu sıfata bihakkın layıktırlar. Osmanlı içinde aynı şey variddir.

İmdi, **"süperlik"** için tek ve biricik ölçü kalıcı ve kararlı bir **"buyurganlık"**tan başkası olamaz. (Eğer başka sahalarda süperlik aranırsa o takdirde onunla ilintili kriterlere müracaat edilmelidir kuşkusuz) İşbu "buyurganlık" terimi ile kastettiğim şey ise "dünya siyaseti takip" etmek ve hatta onun da ötesinde, "dünya siyasetinde dominant bir rol sahibi olmak" veya "dünya siyasetini tayin etmek/yahut edenler arasında başa oturmak" olup, kat'iyen "dünyayı tek başına idare etmek" gibi abes bir iddia değildir. Tanrı taâlâ bugüne kadar böylesi bir gücü hiçbir kuluna bahş etmiş değildir, bundan sonra da edeceğini sanmak biraz saflık olur. Eğri oturup doğru konuşacak olursak (acaba niçin doğru oturup da doğru konuşmuyoruz, hep merak etmişimdir). Osmanlının, tarihinin belirli bir döneminde bu saydıklarımızı ifa ettiğini inkâr etmek "kör-kör parmağın gözüne" demenin arapsaçından başka birşey değildir. İlk kuruluş yıllarında bir kilometrekare arazi ve dörtbin çadır (azami kırkbin nüfus) ile bir Uç-Beyliği olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlının Selçukluya, onun İlhanlıya, onun da Pekin (Han-Balık)'de mukim büyük Moğol Hanlığı'na tabi olduğu malum; süper olmak bir yana, henüz üçüncü dereceden tabi bir devlet, bir "beylik". Üstüne üstlük, diğer beylikler arasında oldukça önemsiz bir görünüşü var; öylesine ki, o zaman için pek ciddiye alınmadığından (ciddiye almayanların, bu dar görüşlülüklerini ne kadar pahalı ödediklerini de biliyoruz) ilk dönem Osmanlısından söz eden ecnebi vesaik hayli mahduttur. Lakin bu hayli na-müsait ahval ve şeraite rağmen yüzyıl içinde Osmanlının Avrupa siyasetine yön vermeye başladığını görüyoruz, bir yandan odun kafa beylikler ile uğraşırken, Timur ve onu takip eden Fetrêt felaketi gibi arızî bir inkita ve II. Murad Han'ın Timurlu'ya olan kısa tabiiyet dönemini müteakip ve Fatih ile de kat'i bir surette artık kıt'a Avrupası ve Orta-Şark gibi o çağdaki dünya siyasetinin ağırlık merkezi olan mıntıkada Osmanlı "politika" vaz etmektedir ve bu durum 1768/69 felaketli Rus harbine kadar da zaman zaman değişen tonlarda devam edecektir, o çağa kadar hâlâ en kudretli O'dur. Gerçi Garb'ın bugüne kadar süregelen uzun yükselişi başlamış, buna karşılık Şark aynı kalmış -hatta aynı bile kalamamış- vs. ama, Şark da birden hak ile yeksan olmamış, yani inen Şark ile yükselen Garb'ın buluşması ve Şark'ın artık aşağıda kalışı bu tarihlerde olmuştur; artık politika vaz eden Garb'dır. Şu halde, Fatih ile III. Mustafa arası (takriben

1452-1768) Osmanlının dünya siyasetine aktif olarak yön veren en önemli kudret merkezi/veya kudret merkezlerinden biri olması hasebiyle onun süperlik dönemi addedilmeye layıktır. Bundan sonra artık o sadece gerilerden gelen, birinciler arasına giremeyen, ağırlığını daha ziyade Balkanlar'da hissettirebilen bir devlet olacaktır; ancak yine de dikkate alınan, hesaba -şöyle ya da böyle- katılmazlık edilmeyen, sıra-üstü, yani "büyük" sayılabilecek bir devlettir. 1829 Rus mağlubiyeti, Mısır "eyalet" kuvvetlerinin İstanbul'a dayanması gibi felaketlere rağmen bu konumunu belirli bir seviyede muhafaza edebilmiştir. Nitekim, Avrupa'nın, dünyanın büyük kısmını sömürgeleştirdiği bir dönem olan 19. asrın üçüncü çeyreğinde Osmanlı henüz Tuna'nın güneyinden atılamamıştır. Bu, 1292 harbi gibi bir başka felaketten sonra mümkün olacak ve zaten ondan kırk yıl sonra da Osmanlı tarih sahnesinden çekilecek, "dünkü vilayetimiz" Yunan, Polatlı'ya dayanacaktır. Bu bile ne zor olmuştur: İttihad ü Terakki denen çetenin, devleti Balkanlar ve Trablus'da zebun etmesine rağmen, yine de ancak, dünyanın kazığını yerinden söken bir cihan fırtınası içinde dört yıl boyunca yedi cephede devlerle boğuşarak yıkılmıştır. O, bir dev idi, dev olarak yaşadı ve öyle öldü.

Canımdan daha çok sevdiğim vatanım, her şeyim Türkiyem ise (aktüel Türkiye'yi kastediyorum) altmış yedi yıllık ömrünün hiçbir döneminde dünya siyasetinde kıyısından-bucağından da olsa tayin edici bir rol alamamış, "buyurgan" olamamıştır; bunun ne kadar ızdırap verici birşey, ne acı bir durum olduğunu bizzat "yaşayarak" tadıyoruz. Bu açıdan, Osmanlı (tarihi Türkiye) ve TC (aktüel Türkiye) arasında bir mukayese, ancak ve ancak "Osmanlının düşüş hali" gözönüne alınarak yapıldığında, ve tabiidir ki sun'î ve aldatıcı olan bir ferahlık hasıl edecektir.

Buraya kadar yazılanlardan, benim Osmanlı ve T. Cumhuriyeti'ni birbirine "karşı" vaz ederek Osmanlı adına konuşup T. Cumhuriyeti'ni mahkum etmeye, adeta sadistçe bir zevk haleti ruhiyesi ile ona "saldırmaya" çalıştığım gibi yanlış bir intiba hasıl olabilir. Bu mümkün olabilirdi, eğer bu ikisinin birbirinden farklı, birbiriyle alakasız, ilintisiz olduğunu savunuyor olsaydım. O zaman yüksek potansiyelli Osmanlı ile düşük potansiyelli TC arasında "polarize" olmuş olacağım için bu potansiyel farkından neş'et eden alan kuvveti beni de sürüklerdi ve dolayısıyla birinden birine saplanır, ötekine saldırırdım. Ancak durum hiç de öyle değildir: Ben, bu hususta polarize değil nötr'üm. Zira, tarihi kesikli olarak değil sürekli bir hal olarak kabul ediyorum. Bu konuya bilahare avdet edeceğim.

2. Osmanlının Kimliği

Sayın Kılıçbay, Osmanlının bir Türk devleti olarak kabul edilmesini şiddetle reddetmekte ve şöyle demektedir: "Hocaoğlu'nun bedahat derecesinde bir bilgi kavramı ile Osmanlının bir Türk devleti olduğunun aksi-

yomunu birleştirmemesi gerekirdi. Çünkü bu sonuncu önermenin kanıtlanması gerekir, üstelik tersine yönelik iddia ve kanıtlar da vardır. Veya şöyle söyleyeyim: Osmanlı devletinin bir Türk devleti olduğu önermesi bedahat derecesinde bir bilgi değildir". Benim de Kılıçbay'ın bilimsel metodlara aşinalığından bir şüphem yoktur ve o yüzdendir ki bu ibarelerdeki hataları nasıl işlediğini kendime izah edemiyorum. Şöyle ki:

1) Hakiki anlamında **bedihî** bilgiler sadece ve yalnız **"matematik"** ve varsa onun metodunu kullanan,nesnel içeriksiz, formel-disiplinler için variddir, onun dışındaki sahalarda ve tabii, **"ilim"**de (nesnel içerikli olması hasebiyle) gayri mümkündür. Bu sahalarda ancak **"bedahat derecesinde"**, yani pratik olarak, mecazi anlamda bedihî olan (veya: Olduğu kabul edilebilen) bilgiler vardır (mezkûr yazımın 98. sayfasının dipnotunda muhtasaran temas edilmiştir). Osmanlı konusu da matematiğin konusu olmadığından naşi elbette ki matematiksel metodun sökmeyeceğini biliyoruz. Dolayısıyla, "Osmanlının bir Türk devleti olduğunun bedihî - yahut da bedahat derecesinde- bir bilgi olduğunu" söylerken kastettiğim mana bu bağlamda anlaşılmalıdır. Ve yine bütün ilmi önermeler gibi doğruluğu **"isbatlama"** (proof) ile değil (bu, matematiğin metodudur ve ne yazık ki bu anlam çerçevesinde matematik bir ilim değil bir disiplindir) ancak **"kanıtlama"** (evidence) ile yapılabilir ve doğruluk değeri her zaman için teste muhtaçtır.

2) Hakiki anlamda **bedihî** bilgiler yalnız matematikte mevcud olmakla beraber onlar sadece **"aksiyom"**lardan ibaret değildir, hatta, aksiyomlar sadece temel olup, toplam yekûn içinde pek cüz'î bir yüzdeye maliktirler, esasen öyle de olması icap eder (söz gelimi Euclidien geometride sadece beş adet aksiyom, mevcuttur). Esas yekûnu teşkil edenler, bu aksiyomlara ve birbirlerine dayanarak mantıki istidlâllerle istihrac edilen diğer bedihî önermeler olan **"teoremler"**dir. İmdi, "aksiyom", sırf ve safî "intuition" (hads) ile elde edilir, isbat edilmez, edilemez, onlar için bir isbat istenmez, istenemez; onlar "öylece, oldukları gibi" ya kabul ya red edilir. İsbat edilmesi gereken, ve tabii edilen, teoremlerdir. (İsbatı bilinmeyen bir-iki teoremi görmezlikten gelelim şimdilik). Başka türlü söylendikte: Teoremler **"ilk prensipler"**den elde edilen bedihî bilgiler olup, bu ilk prensipler aksiyomlardır; onları kendilerinden türeteceğimiz başka bir ilk prensip/ya da prensipler yoktur, zira kendileri ilk prensiplerdir. Gazzalî'nin deyimiyle: "Bedihî bilgiler aranmaz, zira onlar hazır durumdadırlar". Ne var ki esas ve kâmil manada bedihî bilgi, yani aranması icap etmeyen bedihî bilgi, "aksiyomlar"dır; teoremler bu şekilde ruhun açık ve keskin bir nazarı ile görünemezler. Onlar "aranır, isbata muhtaçtır". Binaenaleyh aksiyomlardan farklıdırlar. Zira aksiyomlar, bedihî bilginin de özünü teşkil eden **"yakîn bilgi"**dirler. İmdi; tarih, matematik sahasına giremeyeceğine göre onda bir hakiki manada bedahat bilgisi olamaz, olması beklenemez. Eğer Osmanlının Türklüğü bir aksiyomatik önerme gibi algılanıyorsa bu yanlıştır -hatalı bile değil- ve dahi benim onu bir aksiyom gibi elde aldığımı söylemek de bendenize bühtandır. Saniyen, eğer bunun bir aksiyom olduğu söyleniyor ise bu defa da "kanıtlanması" istenemez. Burada bir linguistik ve terminolojik prob-

lemle yüzyüze olduğumuzu sanıyorum: Bendeniz **isbatlamayı** matematiğin dışında bir terim olarak kullanmama eğilimindeyim, **kanıtlama** ile matematik-dışı sahalarda önermelerin doğruluk derecesinin tasdikini kastetmek istiyorum. Bu ikinci anlamında olmak üzere Osmanlının Türk olduğu tezinin "kanıtlanılır" bir tez olduğunu kabul ediyorum; tabiidir ki "kanıtlanabilir" demek ile "yanlışlanabilir"in eş-anlamlı gibi olduğunu da ayrıca hatırlatmak pek gerekmeyecektir.

Şu halde, bu tez, ne kâmilen doğru ve ne de kâmilen yanlış olması söz konusu olan, sürekli olarak doğruluk değeri kanıtlara ve testlere muhtaç olan bir ilmi önermedir. Yani Osmanlının Türk olduğu iddiasının "lehinde de aleyhinde de kanıtlar (deliller) olacaktır", Kılıçbay'ın da belirttiği üzere. Burada yapılması icap eden şey, sayın Sina Akşin'in bir nebze temas ettiği bugün derece derece hepimizde mevcut olan **"Türklük tassubu"**ndan sıyrılmaya ve dahi "TÜRK" kavramına biraz daha farklı yaklaşmaya çalışmaktır. Önce, şu "TÜRK" denen kimesneyi ele alalım.

3. "Türk" ya da Türkün Türklüğü Meselesi

Bugün Anadolu'da yaşayan biz Türklerin Türklük konusunda kapital bir yanlışlığı çok bariz bir şekilde göze çarpmakta: Tarihin bu belirli döneminde işbu ahval ve şerait altında üretmiş olduğumuz bazı değer ve kavramları gerisin geriye tarihe dönüp ona yaymaya çalışmak, ve tarihi kendi orijinal (asli) referans sistemi çerçevesinde değil de kendi referans sistemimize transforme ederek orada incelemek ve yargılamak hatta mahkum etmek. Hatta bunun sadece Türklük gibi çok özel bir konu ile sınırlandırılmış olduğunu da söyleyemeyiz: İslamda laisizm, sosyalizm, kapitalizm ve hatta komünizm aramak, ya da milliyetçilik aramak, eski Türk tarihinde parlamenterizm aramak.... ilh. Bu liste çok uzatılabilir. Meselenin özü şudur: Nesnelere realist bir tavırla çıplak ve yalın bir gözle bakıp onları kendi hallerinde nasıl iseler öylece, oldukları gibi görmeye çalışmak yerine, çok **idealist** bir tavır ile, onları gözlerimize muhtelif -af buyurmanızı rica ederim- at gözlükleri takarak istediğimiz gibi görmeye çalışmak. Bunun ne kadar ilim-dışı bir tavır olduğunu ayrıca izah etmek de lüzumsuz olur kanaatındayım.

Bir defa, **"millet"** kelimesinin bizim bugün anladığımız şekildeki kavramsal muhtevası, bize bilhassa Fransız ihtilalinden sonra intikal etmiş olan, garptan ithal ettiğimiz bir muhtevadır. Türk irfanının garb ile temasa geçtiği ilk pencere olması hasebiyle Fransız anlayışı -daha birçok sahada olduğu gibi- bu sahada da tesirli olmuştur ve bunun bir sonucu olarak da bu kavramın muhtevası **kültür** bazı üzerine oturtulmuştur. Daha sonra bunun **soybirliği** ve **tabiiyet** çerçevesinde anlaşıldığı dönemler de olmuştur. Burada ele alınması gereken temel konu, TÜRK'ün bir soy/ve veya bir kültür olarak tarihinde ne olduğu, bizim kendilerini bu isim altında topladığımız insanların kendilerini nasıl gördükleri, kısaca "Türkün Türklüğü" konusu olmalıdır ki bu kritere na-

zaran filankes Türkdür de falankes değildir gibi hükümler vermeye hakkımız olabilsin.

Acaba bugün bizlerin tarihinde kendilerine Türk dediğimiz kimseler kendilerini nasıl nitelendiriyorlardı? Yani **Türk kimliği** bugün bizim için ifade ettiği gibi onlar için de **kuşatıcı** ve **tüketici bir kimlik** hüviyetine sahip mi idi? Bu soru bir ihtisas sahasına girmeden cevaplandırılamaz, o sebeple bendeniz burada ancak karîne ile bir cevap denemesi yapar gibi olmaktan başka birşey icra edemem. Türk kelimesinin bütün Türkçe konuşan toplumlar için tam ve ekmel bir manada kuşatıcı ve tüketici bir kimlik olduğunu bugün dahi söylemek hayli zor olsa gerek. Söz gelimi bizlerin "sen Türksün" dediğimiz birçokları -bize göre çok bilinçsiz (?) bir şekilde- "hayır Türk değilim Tatarım" ya da "Türküm ama Azeriyim" veyahut "Kırgız Türküyüm" vs. gibi cevaplar vermektedirler. Bu, bugün dahi böyle iken geçmişte nasıl idi? **TÜRK** kelimesi, Orta Asya'da Türkçe konuşan bütün kavimlerin ortak adı değildi; bu kelimenin, Türkçe konuşan kavimlerden sadece birisinin adı olması kuvvetle muhtemeldir. Zamanla bu isim, bütün öteki, Türkçe konuşan, -Türk soyundan olduğunu düşünebileceğimiz- diğer bütün kavimlerin **ortak** adı olma temayülünde olmuştur. Tıpkı "Çin" isminin "Tsin" hanedanı döneminden itibaren tüm Çince konuşan, Çin soyundan ya da bu kültür dairesine girmiş olan kavimler ve halkların ortak adı olması gibi. Arkaik dönem Çin metinlerinde "Trük", "tük", "Tik" ve hatta "Ti" şeklinde Çinceleştirilmiş transkripsiyonlarına rastlanan bu kelime Orhun kitabelerinde aynen bugünkü telaffuzu ile Türk (bazan Türük) olarak geçmekte ve bütün Türk kavimlerini içine alan bir **üst-kimlik** şeklinde vurgulanmaktadır. Yani, **Türk** kelimesi, son dönem Osmanlı erkanının bilinen sebeplerden dolayı bütün imparatorluğu herkesin ortaklaşa buluşacağı bir nokta etrafında toplamak gayesine matuf olarak ortaya attığı İtihad-ı Anasır fikrinin ortak sembolü olarak bütün imparatorluk milletlerinin bir nev'i üst-kimliği şeklinde takdim ve empoze etmeye çalıştığı **Osmanlı** kelimesinin bir benzeri fonksiyon icra etmiştir. Bu şekildeki bir üst-kimlik, bütün Türk kavimleri tarafından kelimenin tam anlamıyla bir hüsnü kabul gömüş mü görmemiş mi; çok tartışma kaldırır; ancak, bir çifte-kimlik fikrinin yerleşmesi değil birinin diğerini silmesi mümkün olabileceği ve Türk tarihinin de -belki başkalarında görülmeyen- birtakım özel şartları dolayısıyla alt kimliklerin silinmesinin imkansızlığı gözönüne alınırsa, bütün Türk kavimlerinin uzun bir tarihi süreçte esas olarak kendi alt-kimliklerini öne çıkaracaklarını tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek. Nitekim öyle de olmuştur: Oğuz Oğuzluğunu, Uygur Uygurluğunu, Hun Hunluğunu, Kuman Kumanlığını ilh. hep önde tutmuş, Türk kimliği ekseri ikinci planda kalmıştır. Esasen bütün tarihimiz boyunca kurulan devletlerin -bu **"devlet kurma"** meselesi de çok ayrı ve biraz da can sıkıcı bir konu- saece ikisinin adının Türk ismiyle müsemma olması da bunu ibraz eder. Bunlardan birincisi **Kök-Türk**'lerdir ki, Orhun kitabelerinde yana-yakıla anlatılanlardan anlaşıldığı gibi, bütün Türk halklarını aynı bir bayrak ve vatan altında toplama gibi fevkalade ve en sonuncu teşebbüse girişen siyasi bir iktidar için, kendi boyunun değil,

bütün halklarının ortak adını devletine vermek kadar tabii birşey olamaz. İkincisi de Mısır'da **E'd-Devlet'it-Türkiye** olup, bir avuç Türkün Arap denizinde kurduğu -ve mecburen resmi dili bile Arapça olan- bir devlette kurucularının (yani: Hakim siyasi otoritenin) kendi kimliğini korumasının bilinçli ve zaruri bir yolu olarak Türk ismi verilmiştir. Bunun dışında -bildiğim kadarıyla- başka bir üçüncü misal de yoktur.

Türk isminin bütün Türk kavimleri için sadece ve biricik, kuşatıcı ve tüketici bir kimlik olarak al'gılanıp kabul edilmemesinin bir başka önemli sebebi daha vardır ki onu da anmadan geçmek konuyu hiç ele almamaktan daha zararlı olacağı gibi bundan sonra söylenecek olanları da anlamsız ve yarım bırakır.

4. Türk Devletleri ve Kimlikleri Meselesi

Bizim bugün bütüncül bir Türk ismi altında topladığımız ve -en azından bir üst kimlik olarak- "Türk Milleti" şeklinde nitelendirdiğimiz Türk kavimleri, kısaca: **Türk Milleti**, bütün beşeriyet tarihi boyunca belki de başka hiçbir millet veya kavimde görülmeyen birtakım ayırdedici hassalara maliktir. Bunları şu şekilde kısaca hulâsa etmek mümkündür: Tarihi çok eskidir, çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır, büyük kültür alışverişleri yapmıştır, çok fazla sayıda "devlet" şeklinde siyasi teşkilatlanma yapmıştır, iniş ve çıkışları çok ekstrem olmuştur. Bu listeye daha başka bazı şeylerin eklenmesi de kabildir şüphesiz. Bütün bunları bir tek kelime ile özetlemek icap ederse, tarihimizin son derece **dinamik bir tarih** ve milletimizin de aynı şekilde **dinamik bir millet** olduğunu söyleyebiliriz. Söz gelimi, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Rus gibi genç veya genç sayılabilecek milletlerin tarihleri, Çin ve Hind gibi eski ve Hitit, Asur vs. gibi kadim kavim veya milletlerin tarihleri hemen hemen çok az değişmelerle aynı coğrafya sahasına münhasır kalmışken Türk tarihi eski dünyanın üç kıtasında (bilhassa Asya ve Avrupa'da) mekik dokumuştur. Bu ve bunun yanında Türklerin kendilerine mahsus -iyi veya kötü tavsifi konumuz değil- devlet anlayışları ve boy bağlılığının da tesiri ile **aynı anda birden fazla Türk devleti** kurulmuştur. Bu husus, kurulan devletlerin hemen hiç birinin resmi olarak TÜRK adına talip olmayışlarının sebeplerinden en mühimlerinden birisini teşkil etmiştir. Miladdan ikiyüzyirmi sene önce kurulan (Mete Han'ın banii olduğu) Büyük Hun imparatorluğu ise takriben onsekiz milyon, Kök-Türk imparatorluğu ise takriben yirmi milyon kilometre kare yüzölçümüne malikti ki bu, bütün tarih boyunca bir devlet için devasa bir boyut demektir. Tabiidir ki bu ürkütücü fiziki büyüklük, bir taraftan Türk yayılmasının ve coğrafi genişliğinin azametinin de bir kıstasıdır. Ve yine buradan çıkarılacak bir başka sonuç daha vardır: Orta Asya'nın bu iki dev Türk imparatorluğu arasında yaklaşık olarak yediyüz yıllık bir zaman vardır. Bu zaman diliminin ilk başındaki Türk ismine talip olmuyor da sonundaki talip oluyor. Neden?

Kanaatımca Mete Han zamanında Türk ismi henüz bütüncül bir kimlik arzetme safhasına gelmemişti veya onların böyle bir kaygusu yoktu; ancak Kök-Türklerdir ki tarihte son defa -bir daha geri gelmemek üzere, o da sadece Asya'daki Türk kavimleriyle sınırlı olmak üzere- bütün Türk kavimlerini bir birlik (gerçi bu bir federatif birlikti) altında toplamanın yolunun onların hepsini birden bir tek ortak Türk kimliği altında toplamaktan geçtiğini idrak ederek devletine Türk adını vermiştir. (Onun da bir federatif yapıda olduğunu ve federasyona tabi eyaletlerin yine alt-kimliklerini muhafaza ettiklerini de hatırlatalım). Kök-Türk devletinin dağılmasından sonra artık bir daha Türk asıllı halkların bir bayrak ve bir devlet altında toplanması mümkün olmamıştır zaten o da mesela bir Osmanlı kadar uzun ömürlü olmuş da değildir, olabilseydi işbu Türklük kimliği belki de boy ve kabile asabiyetini epeyce törpüleyecek ve ortak kimlik daha sağlam ve sağlıklı temellere oturacaktı. Şu halde, Büyük Hun devletinden Kök-Türk devletine kadar geçen süre içinde Türkler arasında bu şekilde bütün Türk kavimlerini birleştirici bir kimlik olarak Türk kimliğinin lüzum ve önemine bir temayül kuvvetlenmiş, bu husus Kök-Türklerde en yüksek seviyeye çıkmış, ancak onların da tarih sahnesinden çekilmesi ve bir daha bütün Türk kavimlerini toparlayıcı bir devlet kurulamaması, elhasılı şartların değişmesi neticesinde bu fikir de tam oturamadan ortadan çekilmiş, ancak yine de belirli bir ölçüde Türk kavimlerinin hepsinde bir Türklük bilinci kalmıştır. Nitekim Kök-Türklerden sonra daima aynı zamanda -üstelik hiçbirisi de Türk adı taşımayan- birden ziyade Türk devleti mevcut olmuştur. Ancak ondokuzuncu asır sonunda tek Türk devleti olarak Osmanlı kalmış ve tesadüf mü? Türk isminin bütüncül bir kimlik olarak algılanması eğilimi de yine bu sıralarda boy atmış ve kuvvetlenmiştir.

Bu arada bir başka âmili, Türk devlet geleneğine önemli ölçüde tesir eden bir âmili de gözardı edemeyiz: **İslam öncesi Türk toplumu aristokrat bir toplumdur**. Aristokrasinin en üst tabkasında şüphesiz Hakan/Han (Kağan) bulunur ki bunlar "ilahi bir neseb" olan Oğuz Han neslinden gelmektedirler. Oğuz Han -efsanelerdeki Oğuz Han ile tarihteki Mete Han'ın aynı şahıs olması kuvvetle muhtemeldir- doğrudan **"Tengri"**den gelmekte ve gücünü de bu kaynaktan almaktadır. Gerçi bütün Türk Hakanları milletine hizmet etmek için çalıştıklarını ifade etmektelerse de toprak ve devlet Hakan'ın mülküdür. Bütün Türk devletleri, istisnasız tamamı, meşruiyetlerinin yegane kaynağı olarak **"Oğuzdan gelme"**yi esas ittihaz etmişlerdir. Zira, **"Türkde Oğuz, Arapda Kureyşden gelmeyen baş olamaz"**. Bu meşruiyet esasına o derece sıkı bağlı kalınmıştır ki Osman Oğulları dahi meşruluklarını kanıtlayabilmek için -bugün, artık şaibeli bulunan- şeçereler ihdas ederek kendilerini Oğuz Han'a bağlamak lüzumunu hissetmişlerdir (hani şu Türkü aşağıladığı iddia edilen Osmanlı, Türke "bî-idrâk" dediği iddia edilen Osmanlı var ya işte o Osmanlı). Bu, **siyasi iktidarın "ilahi menşe'li" oluşu**, hassaten pre-İslamik dönemde o derecede kuvvetli idi ki Orhun abidelerinde Bilge Kağan **"... ben, Tanrı'dan olma, Tanı'ya benzer Türk Bilge Kağan..."** diyerek kendini tavsif etmektedir. Gerçi İslam dini bütün "hasep-nesep-

soy-sop" iddialarını ve bunlara dayalı üstünlük karînelerini ilga etmişse de mesela Osmanlıda padişahlara bir nevi kudsiyet izafe edilmesi son zamana kadar devam etmiştir ve yine bunun bir kalıntısı olarak, söz gelimi, hanedan mensupları idam edilirken "mukaddes kanları akıtılarak kirletilmesin"diye işbu Orta Asya ananesine göre yaylarının kirişleriyle boğulmuşlardır. Melikşah'ın "bizler Allah'ın semavi sultanlığının arzdaki remziyiz; bütün yeryüzü bizim mülkümüz, bütün hükümdarlar valilerimizdir" ifadesi ve halife-padişahların "zıllullahı fi'l arz" ünvanlarının "Tanrı'dan olma ve Tanrı'ya benzer" şeklindeki pre-İslamik ifadeler ile benzerliği bu itikadın İslami döneme taşınması şeklinde yorumlanamaz mı? Hasılı devlet ve toprak "Tanrı'dan olma ve Tanrı'ya benzer" Hakan'ın mülkü olmakla onun varisleri arasında taksim edilebilir. **"Oğuz Han Töresi"** de denen bu törenin de bütün Türk kavimlerini bir çatı ve bir kimlik altında toparlamayı zor -hatta neredeyse bütün bütüne imkansız- halc getiren bir başka âmil olduğu da unutulmamalıdır. (İşte, Osmanlının **nizam-ı âlem** idesini besleyen kaynaklardan birisi de işbu menhus töre olmuştur. Bunu **önlemek** için koca Kanunî civan şehzadesi Mustafa'nın "siyaseten" katlini emretmiş, boğulurken çıkardığı feryadları kendi kulaklarıyla dinlemiş, daha sonra da cenaze namazını kıldırmak isterken iki defa, aşırı derecede ağlamaktan, abdest tazelemek zorunda kalmıştır.)

Bu arada yine önemli bir âmil olarak **"Hanedan asabiyeti"**nin de nazarı itibare alınması gerekmektedir. Bütün Türk kavimlerinin bir tek bayrak altında ve tek kimlik çevresinde toplanmış olması bir **"Milli Kollektivizm"** demektir ki, bunun da **"Hanedan Ferdiyetçiliği"** ve onun bütün nimetleri ile ne kadar uyuşabileceğini tahmin etmek zor değildir. Hanedan ferdiyetçiliği bir nevi kabile ferdiyetçiliği şeklinde algılanmış, üstelik bu bütün memalik tebaasının ruhuna sirayet etmiştir. Elimizi vicdanımıza koyalım; bugün bizler sahip olduğumuz üç-beş kuruştan fedakarlık etmeye neuzübillâh yanaşmazken koskoca bir hanedanın tacından tahtından feragat etmesini; sarayları, iktidarı, kudret ve kuvveti terketmeyi gerektirecek bir fedakarlığı nasıl ve ne hakla kimden bekleyebiliriz? Bu, olsa olsa ancak ve yalnız "zor-u bâzû" ile kaabildir ki bütün hanedanların birbirine yaptığı biraz da budur. Timur ile Yıldırım arasındaki felaketli ihtilafta bunun rolü az mıdır? Hanedan asabiyetini besleyen temel unsurlardan birisi de Oğuz Han neslinden inmiş olan- veya indiğini iddia eden- bütün herkesin saltanat konusunda, ayni ilahi menşe'e mensubiyet dolayısıyla aynı derecede hakka sahib olmasıdır.

Türk isminin umuma şamil yegane bir kimlik olarak kabul edilmesini engelleyen faktörlerden bir diğeri de, Türklerin geçirmiş olduğu **kültür istihaleleri** ve hatta -biraz mübalağalı bir ifade gibi görünebilir- **kültürel inkılap ve yıkımlarıdır**. Bu **kültür değişmeleri**nin izlerini en kestirme olarak **alfabe** ve **dil**'de bulabiliiz. Bizim kadar alfabe değiştirmiş ve lehçeleri neredeyse apayrı ve farklı bir dil hüviyetine bürünmüş bir başka millet bulmak oldukça zor, muhtemelen de imkansızdır. Bundaki temel sebepler göç veya din ve/veya mezhep farklılığı gibi saiklerle Türk kavimlerinin arasına **büyük coğrafi mesafeler** ve **büyük inanç mesafe-**

leri girmesidir. Avrupa'ya hicret eden Batı Hunları, Avarlar, Kıpçaklar vs. büyük Orta Asya Türk kitlesinden kopmuş; atlı bozkır medeniyetinin, yerleşik ve köklü kültür geleneklerine sahip ve de kendilerinden hayli kalabalık Hristiyan kültürüne mukavemet edememesi neticesinde hem din ve hem de dil değiştirerek bu topraklarda eriyip gitmişler, bırakın bir tek Türk kimliğine sahip çıkmayı, boy kimliklerini bile muhafaza edemez olmuşlardır. Musevi dinine giren Hazarlar, aynı akibete uğramış; Uygurları isc Manihaizm ve Budizmin etkisiyle Çinlileşmekten bilahare İslama girişleri kurtarmıştır. Ana Türk kitlesinden kopan parçalar en geç birkaç nesil sonra milli din ve dillerini muhafaza edememiştir, bu İslam olduktan sonra da söz gelimi bugünkü Suriye ve Irak'da eriyip giden milyonlarca Türkden de bellidir. Bu arada, Türklerin İslama girdikten sonra kahır ekseriyetinin sünni olmasına mukabil, bir kısmının -hassaten Safeviler- Şia'yı tercih etmesi ve hatta fanatik bir şiilik siyaseti takip etmesi, Türk olmanın önünc **mezhebî endişeler**i çıkarmıştır. Çaldıran'da kıyasıya vuruşan taraflar için Türklük birşey ifade etmiyordu. Buna, Timur ve Yıldırım arasında (Doğu ve Batı Türkleri arasındaki desek daha mı münasip olur?) vuruşma ve bunun sonucunda Batı Türklerinin aldığı ağır ve gurur kırıcı yara ve bu ızdırabın asırlarca işlenmesini de ekleyebiliriz.

Elhasılı bütün bu ve diğer tali derecedeki âmillerin neticesinde Türk tarihinde Türk ismi bütün Türk kavim ve halkları için bütüncül bir ve tek, yegane kimlik olamadığı gibi, Türk devletleri de isim olarak "Türk" lafzını resmiyete intikal ettirmemişler, **ya kurucularının ya da boylarının ismini almayı tercih etmişlerdir**. ancak, bu onların birer "Türk devleti" olmadıkları anlamına gelmez.

Osmanlı imparatorluğunun da bu kaideden muaf olacağını beklemek tarih bilmemek demektir. Selçuklunun daha resmen hayatta olduğu bir dönemde tabi bir beylik (prenslik) olarak istiklal kazanan (tam bir istiklal olmadığı meydanda, ne de olsa tabî; hatta tabîin tabîinin tabîi) Osmanlının Türk ismine talip olması için hiçbir sebep yoktu. **Türklük** onun için bir üst-kimlik olup esas kimliği **Kayı** idi, buna rağmen devletine Kayı boyunun da değil hatta onları Söğüte yerleştiren **Ertuğrul Gazi**'nin dahi değil, Selçukludan tuğ ve hıl'at alan **Osman Han Gazi**'nin adı verilmiştir. Ancak Osmanlı devletinin bütün Türk tarihinde özel bir yeri vardır: Batı Türklerinin milli birliğini sağlamış ve onları bir tek ve yegane "Türk" kimliği altında toplamıştır. Üstelik de bunu yaparken bangır-bangır "Türk de Türk", "illa da Türk", "amanin yandım Türk" diye bağırıp naralar haydalamamış, sessiz ve bilinçli bir siyaset yani **politcs** değil, uzun vadeli siyaset (yani **policy**) takip ederek zaman içinde gerçekleştirmiştir. Eğer Osmanlının bu siyaseti olmasaydı, bizler belki -ne belkisi sureti katiyede- dağınık, bölük-pörçük idik ve hâlâ "Karamanlı", "Dulkadırlı" safsataları ile uğraşıyorduk. Tabiidir ki bugün Türkiye Cumhuriyeti de mevcut olmayacaktı. Neden mi dersiniz: Sözgelimi Karamanlı, eğer hâlâ "Karamanlılık" bilincine sahip olsaydı, Evropa devletlerine "siz oradan biz buradan yürüyüp şu Osmanoğlunun işini bitirelim" derdi de ondan (tarihde olmadı mı yani? Hem de defaatle!) en yakın misali Türkistan'daki basmacı hareketi değil mi? Tabiidir ki

işbu hadise kolaylıkla vuku bulmamış, Osmanlı, Türkler arasında bölünme ve parçalanmaların en önemli sebeplerini oluşturan kabile, aşiret ve boy asabiyetini kırmak için en az cephede düşman ile uğraştığı kadar uğraşmıştır. Yavuz'a gelinceye kadar, Tuna'nın güneyini elde eden Osmanlı Anadolu Türk birliğini henüz sağlayamamıştır. Anadolu'da hangi Türk beyliği (Germiyanoğlu hariç) "kafası kırılmadan" Osmanlının önderliğindeki **"Türk Birliği"**ne dahil edilebilmiş, hangi aşiret icabında sopayı yeyip sürgüne ve tehcire gitmeden dağılıp, aşiretten millete yükselmeye rıza göztermiştir? Anadolu Türk isyanları, devletin en kudretli zamanlarında bile nasıl bir baş belası olmuştur, unutuldu mu? Bunu söylemekle bütün Anadolu isyanlarının bu sebepten çıktığını iddia etmek gibi bir tutarsızlık içine düşmüş değilim, ancak bir türlü kırılmayan, ya da kırılmak istemeyen, bu asabî bağlılıkların ne kadar önemli bir kaynak olduğunu vurgulamak istiyorum. Osmanlı, askeri harekat ile ele geçirdiği Anadolu Türk beylikllerinin halkını kazanmak ve onlarda eski beylerine olan muhabbeti izale etmek için daima hilm ile muamele etmiş -elbette istisnaları vardı- aşiretleri de yerleşik hayata geçirerek onlardaki milletleşme engellerini ortadan kaldırmak ve bir yandan da yerli gayri Türk ahaliye nisbetle daima daha güvenilir bulduğu bu kendi soyundan, dilinden ve dininden insanlarla demografik bir üstünlük sağlamak için onları sürekli olarak şehirlileştirmeye çalışmış, bunun için zamanına göre cazip imkanlar da ihdas etmeye gayret etmiş, onları özellikle Balkanlarda Tuna'nın güneyindeki topraklarda ekseriyet haline getirmek için didinmiş ve bunda da muvaffak olmuştur. (Ancak imparatorluk zayıflayıp kan kaybettikçe oradaki nüfus kendisini emniyette hissettiği iç bölgelere doğru hicret etmiş ve nihayet Anadolu toprakları bu asrın ilk çeyreğinde son müdafaa hattı olmuştur). Bu arada bütün bunlara mukabil "Osmanlının Türk düşmanı olduğu, İstanbul'da dahi onları istemediği (bunu elbette ki Kılıçbay söylemiyor, bilen bilir)" gibi tuhaf iddiaları oturtacak bir hakikat zemini aramak imkansıza talip olmaktır. Bunun yanında sözü sıkça edilen şu pek meşhur **"Etrâk-i bî-idrak"** tabirinin de başı bozuk, asi, iskan edilmeye -yani medenileşmeye- direnen ve hakikaten bî-idrak olan Türkmen aşiretleri için söylenmiş ve son derece haklı bir tabir olduğunu da eklemek isterim. Bu sebeple bu sözden alınacak ve rahatsız olacak birtaraf varsa o da bizim içimizde böyle bî-idraklerin nelere yolaçmış olduğunun hakikatıdır. Modern talim ve silahlara karşı direnen yeniçeri gerici, yobaz, odun kafa, bî-idrak de, hâlâ kabile, klan vs. çağdışı sosyal yapılanmayı korumak için direnenler "sahib-i idrak" mi? Eğer bu tür kalıntılar "tamamen eritilmiş olsaydı" bugün daha farklı bir Türkiye'de yaşayacağımızı söylemek için keskin bir zeka da gerekmez. Meselenin hayli ilginç bir başka vechesi de gûya **"zalim Osmanlı"** karşısında **"mazlum Türk"**ü savunan (sanki ikisi birbirinin karşıtı imiş gibi) bu kabil iddia sahiplerinin **"Türkçülük"** -hem de en tutarsız şekilde bir Türkçülük-' yaptıklarının farkında olmadıklarıdır: Zira, bunların kahır ekseriyetinin **anti-Türkçü** olduğunu benim lisedeki oğullarım da biliyor.

Osmanlının Türk alemi için icra ettiği en büyük hizmetlerden birisi de daha önce sözünü ettiğimiz **"Oğuz Han Töresi"**ne karşı bilinçli bir

şekilde direnmesi olmuştur. Eğer bunu yapmasyadı, onun akibetinin de ondan öncekiler gibi olması kaçınılmaz bir kader olurdu. **Kardeş katli** bunun için caiz addedilmiş, bunun için şehzadeler yaylarının kirişleriyle boğmuşlardır. daha makul bir usul -evladı ekber usulü- elbet de daha iyi olurdu ve I. Ahmed'den sonra da olmuştur. Nitekim, ancak, Osmanlının bu fedakârlığını takdir etmek yerine onu mahkûm etmeye kalkışmak da yine tarih bilmemektir derim. Bu millet şehzade kavgalarından az mı çekmiştir? Osmanlı, milletini kırdırmaktansa öz oğlunu veya kardeşini ya da yeğenini vs. boğmayı tercih etmiştir: Bu, bir hanedanın milleti adına yapabileceği en azami bir fedakarlıktır. **tarihi yargılarken, onu anlamaya çalışmalıyız.** Hangimiz firavun veliahdı olsaydık öz kızkardeşimiz ile evlenmezdik? İsa Resulullah'ın buyurduğu gibi, **"İlk taşı hiç günah işlemeyen atsın!"**

İmdi şu meseleyi ele almanın zamanı gelmiş olsa gerektir: **BİR DEVLETİNKİMLİĞİ hangi kritere göre tesbit edilmelidir?** Burada **"kimlik"** ibaresi ile **"ne devleti"**, veya **"kimin devleti"** anlamının kastedildiği açıktır. **"Ne devleti"** onun hukuki statüsünü, yani bir imparatorluk, krallık, federasyon, site devleti ilh. Formasyonunu; **"kimin devleti"** ise söz konusu devletin milli vasfını, rengini, kumaşını incelemenin konusunu teşkil eder. Bunların birbirine karıştırılması da yerinde olsa gerektir. Söz gelimi bir imparatorluk ya da bir federasyon, milli olmaya engel olmasa gerektir. Osmanlı bir imparatorluk, Kök-Türkler ise bir federasyon, daha doğrusu fedaratf bir imparatorluktur, ancak her ikisi de Türk devletidir. Önce şunu önemine binaen bir daha tekrar etmek lüzumunu hissetmekteyim: Bugünkü değerlerimizi tarihine taşımaya çalışmamak icap eder. O sebeple, "tarihe bugün hangi açılardan bakılmakta olduğu" tarihi ırgalamaz, istikbalde tarihe (yani bugün yaşayan bizlere) nasıl bakılacağının bugün bizleri ırgalamaması gibi. Bu, realist değil idealist bir tavırdır ve dahi bilgi objesinin kendi asli çerçevesindeki asli halini değil de bizlerin "görmek istediğimiz" (belki de işimize öyle gelen) bir çerçeveye transforme ederek aslından saptırdığımız bozulmuş halini incelediğimiz için onun **çıplak hakikatını** yakalamaktan büsbütün ümidimizi kesmemiz gerekir ("büsbütün" diye hassaten vurgulamak istedim, zira çıplak hakikatı -noumena'yı- kamilen yakalamak esasen insan idrakini aşar). Şurasını unutmamak gerekir; **"Tarih"** denen disiplin eğer iddia edildiği gibi bir **ilim**, palavradan ve sözde değil de sahici bir ilim ise muhakkak ve behemehal reel bir objesi olmalı, ya da başka türlü söylendikte: Konusunun bir realitesi olmalıdır. Realite dünyası ise, bir "çıplak hakikat dünyasıdır" ve bizim onu yargılamamız onun reelliğine tesir etmez. Nitekim, **"Türk devleti, halkının çoğunluğu kendini Türk sayan, Türkçe konuşan, Türk kültürüne katkıda bulunan devlettir"** önermesi bugüne ait bir yargıdır.

Bugünün şartlar muvacehesinde elde edinilen ve itibar edilen bir değerdir. "Doğru" ya da "yanlış" gibi nitelendirmeler yine bugünkü nitelendirmelerdir ve mesela yarın ne olacağını da, bu tanım çerçevesinin ne gibi tadilâtlara uğrayacağını da şimdiden kestirmemize imkan vermez. Sözgelimi bu tarife göre Türk devleti sayılan bir devletin ileride bir başka

tarife göre sayılamayacağını kim ve ne hakla garanti edebilir. Bunun için çok fazla beklemenin de icap etmemesi mümkündür ve mesela bizler otuz-kırk yıl sonra yeni anlayışımıza göre tam aksi bir kanaata ulaşabiliriz. Bunu, "ilim, zaten yanlışları bulur" önermesiyle de izah edemeyiz.

İlmin yanlışları bulduğu hükmüne ben de katılmak istiyorum, minicik bir itiraz ile: **İlim, bizatihi yanlışları değil, yanlışlanabilecek olan doğruları bulur.** Aksi halde, yanlışı bulmak için ilim ile uğraşmak gerekmez. Şu halde ilmin bulduğu şey, **"mutlak doğru"** olmayıp **"potansiyel yanlış"** olan **"muvakkat doğru"**dur. Eğer ilim metodumuz **yanlış** ise bulacağımız şey, "yanlış" olmaktan kurtulabilemez. (Bu fikirlerin de bizim bugün elde ettiğimiz değerler olması hasebiyle benzer mülahazalarla tartışılmasında zaruret olsa gerek.)

Türk tarihinin uzun dönemi boyunca devlet adamlarının hanedan, kurucu veya boy adı ile anılması an'anesini biliyoruz. Bu adı taşımış olması, onun kimliği ve Türk devlet töresinde devlet kimliği an'anesi hakkında önemli ipuçları verebilir ki bütün bunların hulâsası şudur: Adı ne olursa olsun, tebaasının milli kimliği ne olursa olsun ve hatta devletin resmi dili dahi ne olursa olsun o devletin esas kimliği, "Açena-Oğullarından, Oğuz Han neslinden" gelmekte olan devlet kurucuları ve "sahipleri"nin kimliği olan Türk kimliği"dir. Bir defa, Türk devlet töresinde devletin Hakan'ın mülkü olduğunu, bunun da meşruiyet gerekçesinin en eski çağlardan ta Osmanlının inkirazına kadar bütün Türk kavimleri arasında istisnasız bir mutabakat ile kabul edilen Oğuz Han neslinden olmak esasına dayandırıldığını biliyoruz. O halde, "Türk" isminin bugün biz Batı Türklerinin anladığı gibi tek ve yegane bir kimlik olarak değil de bir üst-kimlik olarak algılanmasını gözönünde tuttuğumuz takdirde bütün Türk tarihinde Türkler tarafından kurulan devletlerin "kimin devleti" şeklindeki kimliklerinin doğrudan doğruya hanedanın üst ve asli kimliğinin Türk olması hasebiyle "Türkün devleti" olarak kabul edilmesinden başka çıkar yol yoktur. Yani, T**ürk devletleri**nden söz ediyorsak Türk devletlerinin kimliklerini **"Türk töresine göre"** belirlemek durumunda kalmaktan başka bir yol olamaz -sonradan edindiğimiz başka değer hükümlerini dayatmanın hiçbir manası yok- ve bu yola göre de **Türk devletlerinin kimliklerini hanedan kimliği belirler** demek mecburiyetindeyiz. Bunu beğenmek, beğenmemek, yargılamak, "iyi" veya "kötü" şeklinde bir mahkumiyete dûçar etmek bir **sübjektif** tavırdır; ilimde de yeri yoktur. Tabii bu arada sözü edilmesi gereken bir başka husus da, kurucu hanedanın bu kimliğini muhafaza edip etmemesi meselesi ve bunun yanında da hanedanın hakikat halde o devlete ne ölçüde sahip olduğudur. Çin'in kadîm dönemlerinde iktidarı ele geçiren Çu hanedanı Çin'in kültürü karşısında süratle eriyerek Çinlileşmişlerdir, binaenaleyh:

1) Bir devleti **ele geçirmek** ile onu **kurmak** aynı şey değildir, bu bilinе. Çu hanedanı Çin'i kurmamış, sadece ele geçirmiştir; kendisine ait olmayan birşeyi gasp etmiştir, o sebeple o devlet Türk devleti değil, ancak, muvakkaten Türkler tarafından ele geçirilmiş bir devlettir.

2) Bir devleti **kurmak** ile **yaşatmak** da aynı şey değildir. Eğer bir devleti kuran kişi/veya kişiler, yani hanedan ve idareciler zaman içinde orijinal kimliğini muhafaza edememiş ise o devlet de kimlik değiştirir. Mesela **büyük Moğol imparatorluğu** Cengiz'den sonra dörde taksim edilmiş, ancak bu devletlerin hanedan ve idareci sınıfları zaptettikleri memleketlerin yoğun nüfusu ve kuvvetli kültürlerinin direnmesi ve buna karşılık atlı Moğolların nüfus zayıflığı ve kültürel geriliği neticesinde Cengiz Han ahfadından üçü **"Türk-leşmiş"** (ve tabii Müslümanlaşmış) ve birisi de **"Çinli-leşmiş"**tir. Bir başka misal: Safeviler dönemi İran'ı bir Türk devleti idi (adı da İran değildi üstelik). Hanedan, idareciler, ordu ve nüfusun önemli bir bölümü (belki ekseriyet sınırına bile yakın) Türk idi. Ancak, bilinen sebeplerden dolayı bizlerin "Acemistan" dediğimiz ve mezhep farklılığı -hatta düşmanlığı- sebebiyle itici bulduğumuz bu Türk devleti zaman içinde **"Farslaşmış"** ve Safevi hanedanı ile ile de bu işbu proscdür son safhasına gelcrck İran, bir Fars devleti olmuştur. Bugün o, artık bir Türk devleti sayılabilmenin çok uzağında, bir Fars devletidir; nüfusunun yüzde kırkına yakın bir bölümü Türk olmasına, Türkçe konuşmasına rağmen (kendisini Türk gibi noksansız bir şekilde hissetmek diyemiyorum, malum). Kılıçbay'ın verdiği **Cezair** örneğine gelince: Cezair'in Barbaros kardeşler zamanında müstakil bir devlet oluşu kısa bir süre devam etmiş ve sonra imparatorluk bünyesinde, onun bir parçası olarak yerini olmuştur. Dolayısıyla, Cezair dayısının kim olduğu, ancak mesela Konya valisinin kim olduğu kadar bir önem taşır, yani hiçbir önem taşımaz. Barbarosların zamanında, yani Barbaros kardeşlerin kurmuş oldukları devleti imparatorluğa kendi elleriyle ilhak etmeden önceki kısa sürede ise o, tabii olarak bir Türk devletidir. Eğer onlar Rum olsaydılar ve o topraklarda öyle bir devlet kursaydılar -acaba olur muydu?- elhak o zaman bir rum devleti olurdu, ancak o Rumlar da zaman içinde mesela İslamlaşır ve Arap olurlarsa ve bu da yönetime alenen yansırsa o zaman Rum olarak yola çıkmış olan bir devlet bir Arap devletine dönüşmüş olurdu. "Korsikalı" olması ise hiçbir anlam ifade etmez, zira, Korsikalılık diye bir milli kimlik ve Korsikalı diye bir millet tanımıyorum; Korsikalılık, Karadenizlilikten daha farklı ve daha ileri bir anlam ya taşır ya taşımaz.

Bu lezzetli mevzuları daha fazla uzatmadan (aksi halde **Türkiye Günlüğü** bana telif hakkı ödemekten bitab düşer) bir başkasına kısaca temas etmek istiyorum: **MİLLET-İ HAKİME meselesi**. Diğerlerine dokunmak uzun sürer, Osmanlıyı ele alalım (zaten konunun en ekstrem örneği de odur). Osmanlı devleti **çırılçıplak bir hanedanın** kurmuş olduğu bir devlet değildir. Bütün eski çağlarda olduğu gibi mutlaka bir **"kurucu hanedan"** gerekiyordu ve o da Osmanoğlu idi, ancak bu hanedan eğer bir kuvvet kaynağına dayanmasa idi bu işin üstesinden gelemezdi. İmdi, kimdir bu kaynak? El-cevab: Bu kaynak, bizatihi **Türk halkı**nden başkası değildir. Devletin ana direği, varlığının teminatı odur. Ancak şunu unutmamak gerekir: **Osmanlı devleti, bir İMPARATORLUK idi.** Şimdi bizler için telaffuzu dahi zor olan bu kelimenin ne demek olduğunu ve onun antik-mantik değil nev'i şahsına

münhasır özel bir kuruluş statüsüne sahip bir imparatorluk olduğunu iyice kavramadan hüküm vermek yanlış olur. Ben bir tarih pratisyeni yahut philohistorian'ım (bunlara bile layık değilim, öylesine uyduruverdim), o sebeple bana pek söz düşmez; ama el yordamıyla da olsa birşeyler karalamaktan kendimi alamaycağım). Osmanlı bir imparatorluktu, ancak bir **Sömürge imparatorluğu** değildi: Ayak attığı her yer, onun için **"vatan"** idi, bir **"sömürge"** değil. Libya (Trablus) ne demekse Edirne de o demekti. Bugün bizim bunu **anlamakta zorluk çektiğimiz**, söz gelimi, "Yemen'de ne yardı ki o kadar vatan evladı oralarda telef edildi" yollu tenkidlerimizden de açıkça görülmektedir. Eğer **"vatan"** olmak açısından bu anlayışı bugüne taşırsak Hakkari'nin bir dağ köyü ile Kadıköy arasına kategori farkı koruz ki o zaman Hakkari bizim vatanımız değil sömürgemiz olur. **Vatan** kavramı bu muhtevada algılanınca **tebaa** kavramı da aynı muhtevada algılanmak zorunda olacaktır. Kuşkusuz. Yani, imparatorluk millet ve halkları **Türklere köle** olarak görülmeyecektir: Bir Arnavut, bir Arap, bir Müslim veya gayri Müslim de asgari temel haklara sahip olacaklardır. Bunun sonucu olarak devlet, sadece sınırlı miktardaki **Türk soyundan** insanların elinde Türklerin nam ve menfaatları için diğer ahaliyi soyup sömüren bir mekanizma olmayacak ve bu yüzden de devlet kademesi, onun varlık ve bütünlüğüne bağlı olan her kişi için açık kalacaktır. Bu, hem Osmanlının şiar edindiği İslamın esaslarına mugayirdir ve hem de pratik zaruretlere uygun değildir: Öyle olsaydı Osmanlı, daha birkaç asır önce dağılırdı ve üstelik o kadar da genişleyemezdi. Yani Osmanlı beyliği, şu bildiğimiz Osmanlı olmazdı. Osmanlı umerası arasında soy itibariyle Türk olmayan kişilerin varlığı bugün Türklüğü bir taassub haline getirmiş bizler için anlaşılmaz bir şeydir; halbuki bunu, tarihi kendi şartları içinde anlamak kaidesine göre ele aldığımızda çağı için **en ideal** ve **en** (bu kelime ilmi değil ideolojik de olsa uyar gibi olduğundan kullanayım) **ilerici** bir tavır olduğunu kabul etmek zaruretinde kalırız. Sokullu Mehmet Paşa'nın Hırvat olarak doğmuş olması ne mana taşır, ya da Arnavut asıllı Mehmet Akif Ersoy keza. O kültür değil mi ki ikisini de Türk gibi düşündürür: İşte **kendisini Türk hissetmek** diye ben buna derim. Bir sistem ki Arnavut asıllı birisine Milli Marş yazdırabiliyor, Rum Tatyos Efendi, Sahak Efendi, Marko Efendi'ye Ermeni Arsak Efendi'ye, Astik Efendi'ye, Rum Zaharya'ya, Yorgaki Efendi'ye, Yahudi Baş-Hahamı İzak Varon Efendi'ye Klasik Türk Musikisi formunda eser bestelettiriyor. Ortaköylü Ermeni İsak Efendi'den Padişah III. Selim'e ud dersi verdiriyor ve bir başka sistem ik "Türk soyundan gelme" (sanki ne malum) insanlara "Klasik Türk Musikisi" diye birşey yoktur, esasen Türk musikisi klasik olamaz, o yalnız ve ancak Batı Müziği'nin tekelindedir" dedirtiyor, yani bir yandan "illa da Türk", diğer yandan "illa da Batı" dedirtiyor, söyleyin ey sahib-i iz'an hangisi Türk kültürüne hizmet etmektir? Binaenaleyh, kim ki o devlete hizmet edecektir, o kültüre hizmet edecektir, ona katkıda bulunacaktır, o devlet ona kapılarını açar ve ondan dolayı da o devletin kimliği, Sokullu'nun Hırvat, Akif'in Arnavut, İzak Varon'un Yahudi ve hatta "Cihan Pâd-Şahlarının" bir kısmının analarının dahi Rus, Macar ilh. olması ile bir değişikliğe maruz kalmaz. Bu tarihe bir **"insanlık**

dersi"dir. Kaç **Hintli, İngiliz, devlet idarecisi olmuş, onun kültürüne omuz vermiştir? Hezâr hayret!** Kaldı ki Osmanlı sadrazamlarının büyük kısmı Türkdür, ulemanın ekseriyeti Türkdür. Valilerin ekseriyeti Türkdür. Beylerbeyinin, kapudan-ı deryaların, akıncı beylerinin (bunların tamamı), mimarlarının, sanatkarlarının, musikîşinaslarının, şairlerinin (daha sayalım mı) ekseriyeti Türkdür, yani soy itibariyle Türkden gelmedir Asker Türkdür. Bir iki istisna dışında Osmanlı, Türk toprağını Türkden gayrisinin eline itimad edememiştir. **Devşirme Yeniçeri**'ye gelince: Eğer bizlere **"kan isterisi"** yoksa, Türk olmayı **genetik** bir problem olarak anlamak gibi manasız bir taassuba saplanmamışsak, kabul edelim ki onlar Türk soyundan gelen çok kişiye nazaran daha fazla Türkdür. Esasen Yeniçerilerin toplam adedi, sistemin **dejenere olmadığı** zamanlarda, üçyüzbini mütecaviz bir personel adedine malik Osmanlı ordusunun içinde azami onikibin kişilik nüfusu ile o ordunun tamamını temsil edemezdi, onlar ağır piyade birlikleri, bir anlamda Osmanlı lejyonerleridir.

Hasılı, kendi nevi şahsına münhasır bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti-Âliyesi, millet-i hakime olan Türk milletine dayalı, taasubdan uzak, engin bir müsamaha sahibi bir Türk devletidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin meşruluğunun temeli, Osmanlının reddine dayandırılmamalıdır, o zaman bu çok tartışmalara yol açar ki benim de bir Türk devleti olduğuna dair en ufak bir şüphemin mevcut olmasının söz konusu dahi olamayacağı Türkiye Cumhuriyeti, bu tartışmalardan yara alır. Şimdi buna gelelim.

5. Tarihi ve Aktüel Türkiye

Önce **"Türkiye"** lafsını ele alalım. Türk kavimlerinin kitleler halinde İslama girişleri ve ilk İslam-Türk devletlerinin kuruluşu ile birlikte (Türk milletinin İslama girişinin çok uzun olmakla beraber kısmı küllisinin en geç miladi onikinci asır nihayetinde Müslümanlaştığı bilinmektedir) Türk tarihinin ağırlık merkezi Orta Asya'dan batıya doğru kaymaya başlamış, Moğollarla birlikte Dış-Moğolistandaki Türk varlığı ortadan kalkmaya yüz tutmuş ve bilahare Selçuklular ve daha sonra da Osmanlılar ile de ağırlık merkezi daha batıya kayarken Asya'da ise bilahare Türkistan adını verdiğimiz bölgenin doğusu Türk varlık sahasının tamamen dışında kalmış ve bu suretle, Türk dünyası biri doğuda ve diğeri de batıda olmak üzere iki merkez arasında kümelenmiştir. Doğu'daki Türk illeri umumi bir tasnif olarak **Türkistan**, Batı Türk illeri ise **Türkiye** diye anılmıştır (batının, yani Selçuklu ve hassaten Osmanlı memalikinin bu adla anılması, daha ziyade Batılı bir nitelendirme olup sonradan bizce de kabul edilmiştir). Bu suretle Türk dünyasının birliği parçalanmış, Timur istilası ise bu iki alem arasına telafisi çok uzun zaman alan bir soğukluk sokmuş; bunun yanında, Safevi İran Türk devletinin mezhebi taassubu ve gitgide Fars kültürü altında Farisileşmesi de bu iki dünyanın birleşmesi

veya işbirliği ümidlerini yok etmiş ve bunun netice-i kelimesinden olarak Doğu ve Batı Türklüğü birbirinden kopuk, ayrı dünyalar haline gelmiştir. Her ikisinin kültürel ve siyasi gelişmeleri birbirinden hemen hemen tamamen kopuk olmuş, birbiriyle olan münasebetleri herhangi bir devlet/veya kültür ile olandan pek farklı olamamıştır. Modern dünya ile teması doğuya göre daha önce ve derin olan biz Batı Türklerinin gelişme çizgisiyle Doğulu kardeşlerimizin arasında büyük farklılıklar vücuda gelmiştir. (Türkistan'a dahil edilemeyecek olan Babürlülerin Hind-Türk imparatorluğu ayrı bir kategoride ele alınmalıdır). Böylece Doğu Türk dünyası gitgide kendi içine kapanık, bir yarı müstemleke durumuna düşmüş, bilahare istiklalini de tamamiyle kaybetmiş, buna mukabil Batı Türklüğü yeterli olmasa da çağını kavramaya, tık nefes de olsa ona yetişmek için arkasından koşuşturmaya çalışmıştır (Esasen Batı Türklüğü, çağdaş değişmelerle yüzyüze gelmek açısından bütün İslam dünyasında ilk olmuştur). Bu sebeplcdir ki millctleşmc vakıası bizlcrdc daha radikal ve daha derin olmuştur.

Türk Selçukların **Anadolu**'yu fethi ve orayı yeni bir **"vatan"** (koloni değil) olarak Türklere açmalarından sonra bu topraklar üzerinde birbirinin devamı olan üç devlet kurulmuştur ki bunların üçü birden **"Türkiye Devleti"**ni teşkil eder. Bu devletler sırasıyla **Selçuklu** (Anadolu Selçukluları), **Osmanlı** ve **Türkiye Cumhuriyeti** devletleridir (Beylikler ve Fetret devirleri muvakkat oldukları ve ana yapılanmaya tesir etmedikleri için nazarı itibare alınmamıştır). Her ne kadar söz konusu bu üç devlet isim olarak farklı iseler de, birbirlerinden doğmuş olmaları, aynı coğrafya üzerinde çekirdeklenmeleri ve esas unsur olarak aynı Türk unsuruna dayanmaları ve aynı menşeden idareci zümre eliyle idare ve aynı menşeden asker eliyle müdafaa edilmeleri sebebiyle birbirlerinin mukabilidirler. (Burada sözü daha fazla uzatmaktan sarfı nazar etmek için Türk devletleri sayısının bolluğunu yeni bir tarih görüşü altında birbirinin ardılı olan bir iki devlete indirgeme temayülüne temas etmek istemiyorum). Bir defa bu üç devlet, birbirlerine karşı mücadele ederek istiklal kazanmış değildir. Bir Osmanlı-Selçuklu mücadelesi olmadığı gibi, bir Türkiye Cumhuriyeti-Osmanlı hürriyet ve istiklal mücadelesi de olmamıştır. Birbirlerinden vatan ve devlet teslim almışlardır, birbirlerinin halisüddem varisidirler. Osmanlının kurucuları Selçuklunun Uç-Beyi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları da Osmanlının resmen görevlendirdiği Osmanlı paşalarıdır; hadise bu kadar çıplaktır. Osmanlıdan ayrılan diğer devletler ise ya fiilen ona başkaldırarak istiklal almış olan (mesela Bulgar, Yunan devletleri) ya da başkasının istilası sonucunda zamanla -Türk nüfusa da sahip olmadıkları için- Osmanlı ile bir rabıtası kalmayan ve istiklalini aldığında da artık başka bir kimliğe kavuşan (Cezayir, Libya, Mısır, Sudan vs.) devletler olup, onların Osmanlı mirasçısı olması zaten beklenemezdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına gelince: Kuruluşun çekirdeği **Anadolu İstiklâl Harbi**'dir. Türk ve İslam tarihinin son ve en büyük, cihan tarihinin ise en büyüklerinden birisi olduğu muhakkak olan, Üçüncü Roma, Osmanlı Devlet-i Âliyesi, **İttihadçı** denen, iliklerine

kadar **halis vatan-sever**, fakat bir o kadar da **kaabiliyetsizlik heykeli**, hayalperest çetenin elinde perişan edilerek hakikaten ağlanacak-acınacak sözünü kabul edemem- bir hale getirilmiş, daha dünkü "palikarya" Polatlı'ya dayanmış, Türklüğün son savunma hattı olan Anadolu toprakları dahi elden gideyaz olmuş, hasılı bir millet topyekün **"olmak veya olmamak"** çizgisine gelmiş ve işte bu sırada artık merkezde elinden birşey de gelmeyen, harim-i ismetine girilmiş, sarayına İngiliz zırhlılarının topları çevrilmiş olan nihai Osman Han oğlunun mükedder bakışları önünde Anadolu'da elde kalan son takat ile ve çoğu onun vazifelendirdiği paşaların dirayetli ellerinde, memaliki İslamiyeyi istila etmiş olan düşmanı kovmak, esaret altında bulunan payitaht (der-saadet) ve Halife-i Resulullah, Zıllullah-ı fi'l-Arz Padışah efendimizi kurtarmak için" cuma hutbeleri, dualar ve kurbanlar ile bir Milli Direniş resmen ve alenen ilan ve tebliğ edilerek başlatılmış ve neticesi de muvaffakiyet olmuştur. Bu, bir milletin, vatanını istila eden düşmana karşı en şedîd bir nefs-i müdafaasıdır ve dahi o düşman da Osmanlı değildir; nasıl olur ki o kumanda erkanı henüz Osmanlı paşası ve o asker daha henüz Osmanlı askeridir. **"Anadolu İsyanı** veya İhtilali" gibi parlak ibareler bu yüzden içi boş, anlamsız bir laf salatasından başka birşey değildir. Bu devlet, **isyan** ya da **ihtilal** ile kurulmuş değildir, ortada ne bir isyan vardır ne de ihtilal. Türkiye Cumhuriyeti bu toprakları ve bu devleti Osmanlıdan devir ve teslim almıştır. Olan budur. Bu sebeple onun bir devamı ve varisidir. Bu yüzden de TC'nin dünü Osmanlı, Osmanlının bugünü TC'dir. Başka deyişle, birisi aktüel, diğeri de tarihi Türkiye'dir.

Osmanlının Türkiye'nin tarihinden başka daha birçok devletlerin tarihini de kapsaması onun yapısının bir sonucudur ve bu yüzden de o, sadece bizim değil diğerlerinin de tarihi olmak durumundadır. Mesela Bulgar, Yunan, Romen, Macar, Arap, Arnavut, Sırp, Hırvat ilh. birçok millet ve devletin tarihi bizim de tarihimizin bir parçasıdır. Kim kimin hayatına girerse beğensin beğenmesin, onun hayatının yani tarihin bir parçası olur. Bu yüzden de Osmanlı Tarihi çok tabii olarak bir tarihler topluluğudur. Ancak bu bütün devletler için carîdir. Bir Roma tarihi Mısır, Libya, Suriye, vs.'nin de tarihi olup o da bir tarihler topluluğudur. TC ileride -Allah korusun- bazı devletler "üretmiş olsa" (farzı muhal X, Y ve Z devletleri), bugünkü Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda o X, Y, Z devletlerinin de tarihlerinin bir kısmını ihata eden bir tarihler topluluğu olacaktır, o halde en azından böyle birşey "potansiyel olarak" her devlet için mevcut olduğu gibi, bugüne kadar başka devletleri üretmiş olan devletler için "fiili olarak" sahip bulunulan bir durumdur. Osmanlı, tarihi Türkiye'dir, aynı zamanda Bulgaristan'ın da tarihinin bir kısmı ondadır, ancak aktüel Türkiye Bulgaristan değil Türkiye Cumhuriyeti'dir. Üstelik bütün dünya bizi böyle gördüğü gibi, bu durum hukuken de sabittir. 1950'lere varıncaya kadar Osmanlının borçlarını ödeyen biz olmuşuzdur; bu onun devamı olmanın hukuki tescilinden başka ne anlam taşır?

Sayın Kılıçbay, "... Osmanlı devletinin coğrafyası sonradan başkalarının eline geçmemiş, hep başkalarının elinde olmuştur. Örneğin Bulgarlar veya Yunanlılar veya Sırplar, Osmanlı fethinden önce neredey-

seler, kopuştan sonra da aynı yerde olmuşlardır. Hatta bazıları alan genişletmişler ve tarihsel olarak sahip olamadıkları yerlere de yayılmışlardır" demektedir. Bu iktibasın ilk cümlesinde bir iç-tutarsızlık olduğunu sanıyorum: Eğer "hep başkalarının elinde" olan bir coğrafya nasıl olur da "Osmanlı devletinin coğrafyası" olur ya da, Osmanlı devletinin olan bir coğrafya nasıl olur da başkalarının elinde olur; belki de aynı dili konuşmuyoruz, kelimelere yüklediğim anlamlar farklı, yoksa ne demek istediğini anlardım. Bir coğrafyayı ""elde etmek", benim dilimde "o mekanda yaşamak"tan ibaret olmayıp, ondan daha ileri birşey, "o mekandaki siyasi otorite olmak" demektir. Bu ise "devlet" olmakla kaabildir. O coğrafya hangi devletin siyasi otoritesi altında ise onun coğrafyasıdır. Vakıa, eğer bu siyasi otorite (hükümranlık) sadece hukuki bir mahiyet taşımaktan ileriye gitmiyorsa o zaman o coğrafyaya sahip olma hukuki olmanın ötesinde fiili bir anlam taşımayacaktır: Son dönem Mısır'ının durumu buna misaldir. Ancak, Yunan, Bulgar, vs. o topraklarda evvelce de yaşamakta idiler diye onların evvelce de o toprakların sahibi olduklarını söylemeye hakkımız olmaz. Onlar, bir imparatorluk, çok -milletli ve kolonyalist olmayan bir imparatorluk olan Osmanlı devletinin bünyesindeki milletlerden birisi olup, bulundukları coğrafyada Osmanlı tebaası olarak yaşamaktan gayrı birşey yaptıkları da yoktu: O coğrafya onların idaresi altında değildi. Yani hasılı, Süleyman kimse mühür de ondadır, vesselam.

6. Osmanlı Ölmedi:

Ölmez Bu Milletin Farzı Muhâl Ölse de Hatta
Çekmez Kürrenin Sırtı O Tâbût'u Cesîmi

Bu yazının iptidalarında, "... Osmanlı da doğmuş, büyümüş ve ölmüştür, her canlı organizma gibi" şeklinde bir cümle sarf etmiş ve fakat bunun üzerinde o anda durmamıştım, ancak yazının genel bütünlüğü içinde bu konunun epeyce ele alındığı görülecektir. Ve görülecektir ki müellif aslında şunu demektedir: **Osmanlı ölmedi**. Eğer tarihi sürekli değil de kesikli bir hal olarak algılıyor isek, evet öldü; aksi halde yaşamaktadır. Dünkü adı ile bugünkü adı ne olursa olsun, biz Batı Türklerinin 1077'de kurmuş olduğumuz **Türkiye Devleti**'dir. Yaşamakta olan. Selçuklu ölürken ondan Osmanlı, Osmanlı ölürken onda da Cumhuriyet Türkiyesi doğdu; bu itibarla ne Selçuklu ölmüştür ve ne de Osmanlı, onların kâffesi bugün bizde yaşamaktadır; yarın bizim bizden sonrakilerde yaşayacak olmamız gibi. Benim bugünkü bedenim ile dünkü bedenim aynı olmadığı halde bende aynı "benlik" bilincinin mevcut olması gibi. Yunus'un dediği gibi: "Ölürse tenler ölür/Canlar ölesi değil."

Osmanlının yaşamakta oluşu sadece onunTürkiye Devleti'nin bir periyodu olmasından, yani onun TC'ye inkılab etmesinden de neş'et ediyor değildir. Osmanlı, ondan tevarüs ettiğimiz ve ne kadar reddedersek ede-

lim bizlerde devam eden ve bir kültür yıkımı geçirmiş olmamıza rağmen devam eden -müsbet ya da menfi- tavır ve zihniyetleriyle de yaşamaktadır. Yeniçeri ve molla an'anesinin, "şeriat elden gidiyor" an'anesinin, "isterüz/istemezüz", "vurun kâfire, koman, konuşturmayın" an'anesinin, "otoriter yenilik" an'anesinin, "devlet" an'anesinin, "vatan severlik, hissilik, dayanışma, tekfir, feragat fedakarlık vs." an'anelerinin, hepsi tarihimizden süzülerek bugüne kadar gelen davranış şekillerinin bugün hâlâ canlı olmadığını söyleyebilir miyiz?

. Konunun psişik ve moral yönünü de gözardı etmemek gerektir: Nevzuhur, henüz millet olacak kadar tarihin örsünde dövülmemiş, çok ham "halklar"ın "millet" olabilmek için kendilerine nasıl da uydurma-muydurma tarihler icad edip bir tarihi derinlik boyutu yaratmaya çalıştıkları bir dünyada, var olan, hemen yanıbaşımızda cap-canlı, dipdiri duran, al-benili bir tarihi elimizin tersiyle geri çevirip red ve inkar etmekle neler kaybedeceğimizin muhasebesini acaba hiç yaptık mı? Her Allah'ın günü evlerimizin davetsiz misafiri Amerikan filmlerinden de mi ibret almıyoruz? At hırsızı, cani, kriminolojik tip olan kovboylar, bir edebi tür, bir film klasiği olmakla kalmamış, yaratılmaya çalışılan "Amerikan milleti"nin remzi haline gelmiştir ve dahi "Osmanlı ahfadı" olmayı reddeden Türk evlalarının da hayallerini süsleyen "ideal kahramanlar" olmaya muvaffak olmuştur. Bizim çocuklarımız "akıncılık" değil de "kovboyculuk" oynar, ondan sonra da gelsin "sömürgeci Amerikalı!"; palavra, palavra, palavra/inanmıyorum sana. Kemal Tahir'in de büyük bir isabet ile belirttiği gibi, altmış yıllık bir tarih ile roman da yazılmaz, film de yapılmaz. Yahu dostlar, hiç "altmış yıllık" tarih olur mu? Benim babam seksen yaşında -Allah daha uzun ömür versin- tarihsiz olan ancak **HALK** olur, **MİLLET** asla!

7. Üstünlük Problemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin meşruluğunu Osmanlıyı reddetmenin zemininde aramanın zaruri bir neticesi olarak Osmanlının Türk devleti olmadığının yanında onun zaten palavradan bir devlet, kağıttan bir kaplan olduğunu göstermek içinde az gayret sarfedildiği söylenemez. Bu haindir şeytan dürtüyor işte, acaba diyorum potansiyel farkından doğan gerilimi azaltmak için bir ilaç mıdır? Sayın Kılıçbay latifelerimi hoşgörsün, fikrine sonsuz saygım var, ancak büyükçe bir kısmına katılasım yok. Nasıl oturursak oturalım doğruyu konuşuyoruz: Bizim tarihimizde hasımlarımıza öyle nüfusça bir üstünlüğümüz pek nadiren olmuştur. Canım, biz bir kere "kalabalık" bir cemaat değiliz. İkincisi de, her ne kadar Osmanlı ordusunun sürekli silah altında tuttuğu nüfus çağına nisbetle hayli hatırı sayılır bir rakam ile ifade ediliyorsa da bu, aldatıcı olur. Zira, Devlet-i Aliye'nin toprakları Evropa memleketlerinin kâffesinden kerrat ile vasî idi, dolayısıyla da ordunun tamamı bir tek yerde toplanamazdı. Doğuya sefere giderken batının, batıya sefere gider-

ken doğunun emniyet altına alınması için ve diğer topraklar için hatırı sayılır garnizonlar geride bırakılmıştır. Bunun yanında şu husus da variddir: Batı dünyası bir harp durumunda -her zaman pek kolayca olduğu söylenemese dahi- Osmanlı karşısında ittifak etmekten geri durmamıştır. Bu hususta rakamlar vermek de kabil, ancak gereksiz. Eğer mesele sadece nüfusdan ibaret olaydı Kartal Ovası'nda 180.000 kişilik Türk ordusunun nasıl olup da 30.000 kişilik Rus ordusu önünde mağlup olduğunu, bunu mukabil 100.000'lik Türk ordusunun Mohaç Ovası'nda nc yapıp da zamanının en iyi yetişmiş ordularından olan takriben 200.000 kişilik Macar ordusunu iki saat zarfında krallarıyla birlikte "imha" ettiğini izah edemeyiz. Demek ki nüfusun dışında başka birşey/veya şeyler var. Bir defa Osmanlı askeri, daimi asker statüsündedir. Eğitimi daha iyidir. Yeniçeri gibi (Mohaç yeniçerisini kastediyorum) çok özel canlı ölüm makinası vardır. vs., ancak bunun yanında şu da vardır: Mohaç meydan muharebesinde kat'i neticeyi Türk topçusu almıştır. Yani Osmanlı, silah teknolojisi itibariyle geride değildir, hatta topçulukta daha da ileridir. Top konusu da dahil olmak üzere garb dünyasının teknoloji ve askeri harp tekniğinde öne geçmesi daha sonra olacaktır.

Nitekim, Kılıçbay, H. İnalcık'ın makalesine yazdığı kritikte, İnalcık'ın, özetle, "onaltıncı asır sonunda Batı Avrupa'da meydana gelen teknoloji gelişmesine karşı mukavemet edebilmek maksadıyla yeniçerilerin de modern silahlarla techiz edildiği" (sayı: 11, s.32, pf.2) iddiasına karşılık, bunun doğru olmadığını, zira onaltıncı asır Avrupasında öyle ciddi teknoloji devrimi vuku bulmadığı için buna lüzum da olmayacağını, "bir kere 16. yüzyılda Batı Avrupa'da silah teknolojisinde öylesine devrimci değişiklikler meydana gelmemiştir. Ateşli silahların kullanımı çok yavaş bir süreç içinde yaygınlaşmıştır ki, piyadenin gerçek bir vurucu güç haline gelebilmesi için 18. yüzyılı beklemek gerekecektir". (Sayı 12, s.59, pf.3) ifadesiyle kendisi de teyid etmektedir. O halde, Osmanlı ile garp arasında bu sahada birincinin aleyhine bir fark olması için, Avrupa'da bir ilerleme söz konusu olmadığına nazaran, Osmanlının ta bidayetinden beri hep geri olması gerekir. Halbuki böyle birşey hilafı hakikattır. Bir kere bu konuda dillere çok dolanan Urban'ın Osmanlıya topçuluk sanayiini öğrettiği hikayesinin halis bir hikaye olduğunu belirtmek lazım; adam topu topu birkaç top dökmüş (şu anda notlara bakmaya üşeniyorum dört adet olsa gerek), sonra da döktüğü topla birlikte bum olmuş, hepsi bundan ibaret. İstanbul surlarını grogiye sokan toplar Muslihiddin ve Saruca paşaların eserleri. Havan topu zaten Fatih'in. Kaldı ki Osmanlı topçuluğu Fatih'le birlikte sıfırdan başlamış da değildi; o, bu sahanın devrimcisi. Ayrıca, onun en cesim topları Edirne'de dökülüp de İstanbul muhasarası için surlar önünc taşınan toplar değil, daha sonra İşkodra muhasarasında bizzat muhasara mahallinde dökülen ve İstanbul'u döven12 kantarlık Şahi toplarına nisbetle 13 kantarlık (güllenin ağırlığı) toplardır (onbir adet). Ve sene 1478. Derken sene 1514; Çaldıran'da Yavuz'un zaferini toplar pekiştiriyor. aynı Yavuz daha sonra Mısır seferinde dünyadaki ilk yivli topu kullanıyor: 1517 Ridaniye. deniz müzesinin bahçesindedir. Üstelik Türk topları müteharrik

top arabalarına monte edilmiş. Memlûk toplarını ıslah edenler ise yine Osmanlı, son dönemde de Batılılar; hatta bunlardan bir top ustasının ismi bile biliniyor. Dominico. 1526 Mohaç'da kahraman Macar süvarilerini Türk sipahileri kadar bunaltan ve yok eden ise Osmanlı topçusu. Kanuni'nin İran seferi hümayunundan avdetinde çok ağır olan toplarını toprağa gömdüğü bilinmektedir. Osmanlı topçusu onyedinci asırdan itibaren üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ise de arada pek öyle mühim bir fark da yoktur. Nitekim ikinci Viyana muhasarasında Merzifonlu, dar görüşlülük ederek esas ağır muhasara toplarını Viyana önlerine getirmeyip Belgrad'da bırakmış bu da hazin neticede en büyük rolü oynamıştır; zira o takdirde şehir düşeceği için Jean Sobiesky'nin müdahalesi ya hiç olmayacaktı ya da birşey ifade etmeyecekti. Hulâsa Osmanlı topçusu hiç de geri değil, uzmanı olmadığım bir konuda iddialı konuşmuş olmak istemem, ama hatta belirli bir dönemde ileridir de. Tüfek teknolojisi de aşağı yukarı aynı durumda: Yavuz'un Çaldıran'da tüfekli askerinin sayısının onikibin kişi olduğuna dair. Ayalon'u şahid göstermek istiyorum sadece. Bu itibarla, "Osmanlının ok, yay,gürz vb. dışındaki bütün silah teknolojisinin batıdan ithal etmiş olduğu" iddiası, eğer ateşli silahların ilk orada zuhuru mealinde söyleniyorsa önemli bir doğruluk payı taşır da, eğer "Osmanlı hiçbir zaman çağının Avrupasının ayarında ateşli silah teknolojisi ve sanayiine sahip olmayan, teknik olarak geri, sadecc nüfusu ile üstünlük sağlayan bir orduya malikti" anlamında söyleniyorsa yanlıştır. Kendimizi şişirmeyelim, eyvallah, ama aşağılamaya da hakkımız olmadığını lütfen ve keremen kabul edelim.

Avrupa'nın bin yıllık Orta Çağ uykusundan uyanışı onaltıncı asırda nihayete ermeye yüz tutmuş, altyapısını da onyedinci asırda önemli ölçüde atmıştır; ancak henüz meyvelerinin alınması için vakit erkendir; bunun için onsekizinci asrı beklemek gerekecektir. Bu noktada sayın M. Ali Kılıçbay bana yönelttiği ithamın benzerini, Avrupa'nın tarihin belirli bir döneminden itibaren aşikâr hale gelen üstünlüğünü onun bütün sürecine yaymak suretiyle, yapmaktadır ve şahsi kanaatıma göre de buna hakkı yoktur.

Osmanlı Denizciliği'nin karalardaki seviyesinde bir kuvvet arzetmediği esasen bilinen bir hususdur. Ancak külliyen de boş olduğumuz söylenemez. Bir kere daha söylemek lüzumunu hissediyorum: bizler denizci bir millet değiliz. Denizci olunmaz, doğulur. Bizler kara milletiyiz ve denizi de Selçuklu atalarımıza gelinceye kadar tanımadık. İkincisi de şu: Deniz bizim için çok mühim bir hayat sahası değildi. Deniz, gidecek bir yeri olmayan sahil milletleri için zaruri ve hatta bazan yegane hayat kaynağıdır. Osmanlı dönemi Türkiyesi için de aynı şeyleri söylemek önemli bir ölçüde mümkündür. Şimdi biz bulunduğumuz konumdan geriye bakıp adamları yargılıyor ve neden ilerisini göremediler diye de haşlıyoruz, ama düşünmüyoruz ki acaba İngilizler, İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar vs. "çok ileri düşünceli oldukları" için mi açık denizlere yöneldiler? Muhakkak ki hayır: Ayakta kalmak için öyle yapmak zorunda idiler. İngilizin haddine mi düşmüş kıta Avrupasından toprak koparmak? Orası "kurtlar sofrası", adamı ham ederler. Benzer

mülahazaların diğerleri için de geçerli olduğunu söylemek kaabil. Ancak dikkat edilirse birer Akdeniz devleti olan Fransa ve hassaten İtalya bu mevzuda yaya kalmışlardır ve de bu açıdan Osmanlı ile benzeşmişlerdir. Fransa'nın açılması daha sonra ve hususen "karşı sahil", yani Cezair ağırlıklı olmuştur. Her neyse, burada konumuz bu değil. Osmanlı donanmasının hakikaten Akdeniz'de kefere teknelerini görünce kaçması gereken bir durumda olup-olmadığıdır.

Bir defa, Osmanlı deniz zaferlerini sadece Preveze (27 Eylül 1538) ile sınırlamak ve bunu da yaparken Preveze'nin Türk kara sularında olduğunun altını çizmek bir yana ve de **Preveze'den sonra bir deniz zaferi olmadığını** iddia etmek kabul edilebilecek gibi değildir. birkaç bahri vak'ayı teferruata girmeden zikretmek yeterli olur sanırım. **1551 senesi: Turgut Reis'in Malta seferi:** Ada zaptedilmedi, göz dağı verildi, **Gozo** adası zaptedildi, Haçlı donanması ortada yok. Bir ay sonra **Trablusgarb** zaptedildi. **5 Ağustos 1522 Turgut Reis'in Ponza deniz zaferi.** Bu seferde Sicilya sahilleri yakılmış. İtalya sahilinde **Reggio**'ya asker çıkartılmış, donanma **Napoli** önlerine kadar vasıl olmuştur. **17 Ağustos 1553**: Turgut Reis'in **Korsika** adasını fethi. Bu ada, bilahare, Kanunî'nin Fransa'nın müttefikliğini sağlamak esasına dayalı Avrupa politikası icabı Fransa'ya verilmiştir. Fransa'nın adayı elde tutamaması üzerine tekrar **İkinci defa Korsika seferi: 1554.** Türkler adanın kuşatmasını müttefikleri Fransızlara bıraktılar ve fakat onlar zaptı gerçekleştiremediler. Ancak bu seferde **Elba** adası zaptedildi. **1555 senesi** yaz ayında İtalya seferi düzenlendi, **Messina Boğazı** belki yüzüncü defa cebren geçildi, elden çıkan **Reggio** şehri tekrar alındı. Turgut Reis'in fellik fellik Doria'yı aramasına mukabil hazret ortalara çıkmadı. Bir yıl sonra, yani **1556 yazı**, Batı Akdeniz seferi. **1557 yazı: Bizerte'nin zaptı, 1558 senesi:** Donanmayı Hümayûn'un **Balear Adaları seferi**. Bilmem kaçıncı defa Messina boğazı zorla geçildi, 150 parçalık donanma ile, Napoli civarındaki **Sorrento** Limanı vuruldu, takım adaların büyük kısmı muvakkaten Türk hakimiyetine girdi, o sırada kara sularına son derece yaklaşmış olmasına rağmen İspanyol donanması yine bir açık deniz vuruşması veya müdahaleye cesaret edemediği için ortalıkta görünmedi. **1559** yazında Piyale Paşa Adriyatik'e açıldı. Ancak bu şekildeki "mutad" seferlerinden hiç birisinde karşı taraf görünmedi. **14 Mayıs 1560: Cerbe deniz zaferi**. Bu zafer, Preveze'den sonra Türk donanmasının kazandığı en büyük açık deniz zaferidir. Kapudan-ı Derya Piyale Paşa, Andrea Doria'nın yeğeni Gian Andrea Doria'nın idaresindeki Haçlı armadasını darmadağın etti, yeğen Doria amcasının Preveze'de yaptığı gibi erkekliğin dokuzuncu şartını icra etti. Doria'nın ölüm sebebi olmuştur. **1565 Malta'nın muhasarası.** Malta, Turgut'un şehadeti neticesi alınamadı, ancak **Saint-Elme** kalesi zaptedildi. Muhasara kaldırıldıktan sonra dahi **Don Garcia**'nın emrine bekletilen 30.000 kişilik donanma Türk donanmasının yolunu kesmeye cüret edemedi. **1 Temmuz 1570-1 Ağustos 1571: Kıbrıs'ın fethi** (Kıbrıs Akdeniz'dedir). **7 Ekim 1571: İnebahtı**'da Haçlı donanmasına mağlup olduk. ancak bu mağlubiyet, karalarda Viyana önlerindeki mağlubiyet gibi bir felaket olmamış, ertesi sene Kılıç Ali Paşa eskisin-

den de güçlü bir donanma ile Akdeniz'e açılmış, ancak elde edilen galibiyeti korumak için Haçlı donanması bir vuruşmaya girmemiştir. Yalnız, artık denizlerde iniş başlamıştır. **24 Haziran 1645-27 Eylül 1669: Girit'in fethi**. Yirmi beş yıl süren bu Türk-Venedik muharebesi Akdeniz'in göbeğinde cereyan ettiğine göre Türk gemileri gördükleri Avrupa gemilerinin önünden kaçmıyorlardı, ya da Avrupa gemileri görünmüyordu nedense. **9 Mart 1648 İpsara** deniz muharebesi: Venedik donanması mağlup edildi, ancak imha da edilemedi. Buna mukabil Venedik donanması Ege denizinde Türk adalarını rahatsız etti. İlerliyoruz: 9 Şubat 1695: Sakız Boğazı açık deniz vuruşması ve **18 Şubat 1695: Koyun Adaları** açık deniz vuruşması. Bunların her ikisinde de Mezomorto Hüseyin Paşa Venedik donanmasını yenerek zafer kazanmıştır. Venediklilerin atılması (işgal 5 ay sürmüştü). **19 Eylül 1695:** Yine Mezomorto Hüseyin Paşa, yine Türk-Venedik açık deniz vuruşması ve **Yera** zaferi. Senelere dikkatinizi çekerim. Türkiye, Viyana felaketinden sonraki onaltı yıllık uzun bir harbin içinde. **Türkiye İmparatorluğu** bir yanda, diğer yanda ise **Almanya İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, Polonya Krallığı, Rusya İmparatorluğu** ve ayrıca irili-ufaklı **birkaç devletçik**, (Osmanlının karşısına tek başına çıkmak henüz bu halde iken dahi hiçbir dünyevi gücün iktidarı dahilinde değildir. **SÜPER GÜÇ** diye ben buna derim. Bu suretle, **Preveze'den sonra** da deniz zaferlerimiz bulunduğunu sanırım göstermiş olduk, artık üzülmek gerekmez. Ayrıca, İnebahtı dışında, Türk donanmasını açık denizde yakalayıp da esaslı surette bir mağlubiyete uğratarak bir deniz zaferini Garp dünyası ne zaman kazandı, onu da çok merak ediyorum.

Gelelim **Akdeniz dışına**. Türklerin (Osmanlı Türklerini kastederek söylüyorum) Akdeniz dışındaki bahri varlığı Akdeniz ayarında olmamıştır. Sebep şu, bu, her neyse (yazı çok uzuyor). Daha **Yavuz Sultan Selim Han**, müstakbel gelişmeleri nazarı itibara alarak **Cidde** limanını hazırlama teşebbüsüne geçiyor, fakat proje ondan sonra akamete uğruyor. **1525:** Selman Reis'in Umman denizini keşif seyahatı. **1530:** Mustafa Bey'in Gucarat seferi. **1538:** Süleyman Paşa'nın **Hindistan** seferi ve **Diu** muhasarası. Kılıçbay yanlış hatırlatma yapıyor: Seferi yapan Galatalı Seydi Ali Reis değil, Süleyman Paşa, ikincisi de Türkler Portekizlere yenilmiş değiller; muhasarayı kaldırdılar ve de gemilerinin bir kısmı fırtınada battı. Esasen Portekizlerin hiçbir yerde Osmanlıyı yendikleri vaki olmadığı gibi, **1544 ekiminde** Abdurrahman Bey **Aden** deniz vuruşmasında Portekiz donanmasını mağlup ve amiral **Don Marco**'yu da esir etti. Sözünü etmeden geçmek doğru değil: **Portekiz** dediğin ne ki **Osmanlı** ile uğraşsın? **4 Haziran 1578'de Vadi's Seyl** meydan muharebesinde Osmanlı ordusu Fas'ı işgale kalkışan Portekiz ordusunu mağlup etti. Portekiz kralı muharebe alanında öldü, kalıntıların canlarını attığı ve sahilde bekleyen Portekiz donanması da Sinan Reis kumandasındaki Türk donanmasının taaruzuna maruz kaldı ve hayli zayiat aldı. Bu mağlubiyet üzerine büyük devletler arasından silinen Portekiz iki sene sonra 1580'de İspanya tarafından "yutulmuş", yani ilhak edilmiştir. Yeniden 1640'da bağımsız olduğu zaman birinci sınıf bir devlet olmaktan

çoktan uzaklaşmıştı. Türkler Basra körfezinde Portekiz donanması ile açık deniz vuruşmasını Pirî Reis ile yaptılarsa da Türk donanmasının sayı azlığının da etkisiyle birbirlerine galebe çalamadılar. Ancak Pirî Reis Maskat'ı Portekizlilerden aldı. daha sonra Seydi Ali Reis 1554 senesinin 9 Ağustosunda Hürmüz ve 25 ağustosunda ise Maskat açıklarında Portekiz donanması ilc kapıştı, yenen-yenilen olmadı. Bilahare ağustosun 30'unda Hindistan sahillerine vardığında yolda yakalandığı "tufan-ı fil" denen deniz fırtınası donanmayı tahrip ettiği için denizden değil dc karadan İstanbul'a döndü ve herhalde dönüşü "yürüyerek" diye de dramatize edilecek bir dönüş sayılmamalıdır. Zira artakalan malzemelerini ve gemilerini Gucarat sultanlığına bıraktı ve ağır ağır seyahat ederek ve gittiği her yerde hüsn ü kabul görerek -mesela Hindistan'da Babür Oğullarından Humayun Şah'ın misafiri ve müşaviri oldu ve onun ölümü üzerine Hindistan'ı terkederek- Türkistan ve İran üzerinden Türkiye'ye avdet etti. Meşhur eseri Mirat-ul-Memalik bu seyahatın hatıratıdır. Sinan Reis'in 1577 yılında Portekiz donanmasını mağlup ettiğini de laf arasında söylemek gerek. Ne tuhaftır ki, Portekiz'in İspanya tarafından yutulmasından sonra Osmanlı devleti bu defa da, aşırı büyümesini mahzurlu bulduğu İspanya'ya karşı Portekizlilerin istiklal mücadelelerine İngiltere ile destek vermekten geri durmamıştır. Bu suretle, "gerçeğin dörtte birinden daha fazlasını" açıkladığımı sanıyorum, daha da fazlası için derginin bütün sayfalarının bana tahsis edilmesini bekleyemem. Osmanlının Doğu Afrika kıyıları macerasını o sebeple kısa kesmek bile değil hiç anlatmamaya karar verdim bu sebeple.

Ancak **Atlantik Seferleri**'ne bir-iki kalem atsak nasıl olur. (Y. Öztuna, Türk Tarihinden Yaprakları; özet) Denizcilik ile geç tanışan Türklerin, ağırlık merkezi Akdeniz olmakla beraber, Akdeniz dışında da bazı -pek o kadar önemli sayılmayacak olan- teşebbüsleri de olmuştur. Pirî Reis'in meşhur Amerika haritaları herhalde bu konuda birşeyler söylüyor olsa gerek, bunlar sıradan haritalar değil. Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa'nın Amerika kıtasına yapmayı tasarladığı sefer, sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın anlayışsız tutumu neticesinde akîm kalmış, ancak Barbaros yine de Atlantik'e açılmıştır. Bu arada 1535'de Portekiz'in Atlantik'deki limanı **Faro**'yu buyurmuştur. Barbaros'un yetiştirmesi bazı meşhur kaptanlar (Sinan Reis, Aydın Reis, Salih Paşa, Turgut Paşa), Atlas Okyanusu'nda uzun seferlere girişmemekle beraber İspanya, Portekiz ve Fas'ın sahillerine akınlar tertiplemişler, Murad Reis 1585'de Kanarya takım adalarından olan **Lanzarote** adasını zaptetmiş, 1617'de **Madeira** adasını almış, ayrıca Kuzey Atlantik'e sefer tertip etmiş ve 1627'de **İzlanda**'ya ulaşmıştır. Ali Biçin Reis dc keza **İzlanda**'ya sefer yapmıştır. (B. Lewis sadece Murad Reis'in seferini zikrediyor). Ayrıca **Newfoundland adası**, **Kanada**'nın **Labrador** ve **St. Lawrence** kıyılarına seferler yapılmıştır ki bu, onların Amerika kıtasına vasıl olduklarını göstermektedir. Ayrıca, **Virginia**'ya bir sefer yapıldığı da bilinmektedir. İngiltere ve İrlanda'ya da muhtelif seferler icra edilmiş, mesela 1655'de **Bristol Kanalı** üzerindeki **Lundy** adası ele geçirilerek İngiliz kıyılarına 10 km mesafedeki bu mevkide bir üs kurulmuş ve

İngilizler uzun zaman buraları geri alamamışlardır. İngiltere'nin **Bristol, Plymouth, Southampton**, İrlanda'nın **Cork** ve **Baltimore** limanları defalarca vurulmuştur. 16 Haziran 1631'de Baltimore limanı geçici olarak ele geçirilmiştir.

Bir olayın tam anlatılması muhakkak ki hiç anlatılmamasından daha iyidir, ancak, bu bir dergi hacmini aşar ve de bendeniz bir tarihçi değilim; ancak, daha geniş istenirse onu da yapmak zor değil.

Tabii bir de şu var: Niçin illâ denizler? Acaba Osmanlı orada çok zayıf görülüyor da ondan mı? Bunu da esaslı surette düşünmek lazım sanırım.

... **VE: APOLOJİ:** Bendeniz, "apoloji" kelimesinden, herhangi bir fikrin inad-ı küfrî ile müdafaa edilircesine müdafaa edilmesi gibi bir mana anlamak istemediğim için doğrusu Kılıçbay'ın onu "anlamanın karşıtı" saymasını müzakere, yani halis bir entellektüel tartışma kurallarına aykırı bulduğumu da belirtmek isterim. Benim **apoloji**'den anladığım, Platon'un **apologia**'dan anladığının ve Sokrates'in yaptığının aynıdır: Fikirlerini "hüccet ile müdafaa etmek". Diyeceğim budur, vesselâm.

•

Hâtime

BİR: İlimde "kesin doğru" yoktur, "yanlışlanabilen doğru", yani "potansiyel yanlış" olan "muvakkat doğru" vardır; o sebeple buraya kadar söylediklerimin hepsi yanlış olması mümkün "muvakkat doğrular"dır.

İKİ: "Barika-yı hakikat müsademe-i efkârdan doğar"; o halde "müsademe-i efkâr"a tam gaz devam.

ÜÇ: "Müsademe-i efkâr"dan "müzakere'nin dışında bir mana çıkartan herkesle küsüm.

DÖRT: Bu satırlarda hassaten sayın Mehmet Ali Kılıçbay ile konuşmuş olmam zinhar yanlış anlaşılmamalıdır; bu, şahsına duyduğum saygı ve fikirlerine atfettiğim kıymettendir. Ancak, "saygı duymak" ile "tasdik etmek" aynı şey değildir.

Durmuş Hocaoğlu

Tarih Üzerine Konuşmalar

Durmuş Hocaoğlu'yla tartışmak çok keyifli ve verimli oluyor. Keyifli, çünkü yazıları insana edebi lezzetler de tattırıyor; verimli, çünkü yazıları okunup, bitirildiğinde beyninizin genişlediğini hissediyorsunuz. Ülkemizde özlemini çektiğimiz bu cins tartışmaların, ama asıl önemlisi bu üslubun ve yaklaşımın çoğalması ve genişlemesi dileğiyle, ben de sözü uzatmadan meramımı anlatmaya girişmek istiyorum.

Hocaoğlu'nun yazısı uzun, çok uzun bir cevap yazısını haketmektedir. Böylesine yoğun bir içerik ve böylesine derin çözümlemelerin farkedilmeden kalmaları yazık olacaktır. Ancak ben gene de kısa bir yazının içinde, değerli komşumla başlıca uyuşmazlık noktalarımızı bir kez daha gündeme getirerek, konulara biraz daha açıklık getirmek istiyorum. Ve herkesten özür dileyerek, bir ukalâlık yaparak işe başlıyorum. Durmuş Hocaoğlu yazısının başında, tarih karşısındaki konumunu belirlemek üzere kendine **philohistorian** gibi bir ad vermektedir. Bunu dost anlamına gelen eski Yunancanın **philos** kelimesiyle, Latincenin gene eski Yunancadan gelen ve tarih anlamına gelen **historia**'sından türeyen ve tarihçi anlamına gelen İngilizce **historian** kelimesini birleştirerek elde etmiş bulunmaktadır, ama bu bileşik kelime "tarihseven" değil, "tarihçi seven" anlamına gelebilir. Hocaoğlu konumuna uygun bir ad arıyorsa, bence Latincenin **amator**'undan türeme, doğru anlamı bir işi meslek olarak, para kazanmak için değil de, sevdiği için yapan kimseyi ifade eden amatör kelimesini seçerek kendine amatör tarihçi demelidir. Amatör, bizde sanıldığı gibi bir işi daha kötü yapan kimseyi değil, zevk için yapan kimseyi ifade eder ve birçok amatör, birçok profesyonele taş çıkartır, nitekim Hocaoğlu da değme meslekten tarihçiye büyük fark atmaktadır.

Bu saptamadan sonra tarihin neden yalnızca insana, insanın neden olduğu ve insanın toplum halindeki örgütlenmelerindeki değişimlere ait bir alan olduğunu irdelemeye sıra gelmektedir. Kozmos'un da değiştiği son derece açıktır, ama bu değişme kendiliğinden ve bilinçsiz bir şekilde olmaktadır. Evrendeki değişmeler herhangi bir amaca yönelik değildir.

Zaten kozmos kelimesinin ifade ettiği üzere, kendinde düzenli veya düzensiz olmayan evreni bir kaos (hiçbir düzeni olmayan evren) olarak değil de, bir kozmos (düzenli bir evren) olarak kavrayan insanlardır, çünkü insan kaosu kavramaya uygun zihinsel bir yapıya sahip değildir ve bu nedenle ancak düzeni algılayabilmektedir. Daha açıkçası, düzen veya düzensizlik bizim evren karşısındaki yakıştırmalarımızdan ibarettir. Bu durumda evrendeki değişmeleri tarihin kapsamı içine sokmak mümkün olmayacaktır, çünkü kozmos zaten başka bilimler tarafından (astronomi, fizik vb.) düzene sokulmakta ve açılanmaktadır. Bunun yanı sıra, bizim algıladığımız kozmos yapısaldır, yani daha açık bir ifadeyle, kurucu unsurları itibariyle değişmemektedir (bilimsel yasaların varlığı bu yapısallığın ürünüdür), yalnızca istisna düzeyinde değişikliklere sahne olmaktadır (yani belli bir elma ağacının meyva verirken, birdenbire vermemesi, ama hiçbir elma ağacının birgün armut vereceği beklenmemelidir); bu da Hocaoğlu'nun terimleriyle olgu düzeyinde sabit; olay düzeyinde değişken bir alan demektir ki, tarihçiliğin kapsadığı konular arasına giremez. Bir örnek vermek gerekirse, yağmur evrenin en azından dünya dediğimiz kesiminin bir olgusudur, yağış miktarlarının zaman içindeki seyri ise olaydır; bu durum tarihçinin ilgisini, yağış miktarındaki değişmelerin yol açacağı çok sayıda muhtemel oluşumun, insanlık tarihinin üzerindeki etkileri açısından çekebilir. Tarih çevre faktörünü ihmal etmez, ama onu bizatihi bir inceleme alanı, tarihin konularından biri saymaz, ancak mesleğin varlık nedeni olan insan toplumlarının değişme süreçlerine etkileri açısından ve tabii insanın bu faktörde meydana getirdiği değişiklikler açısından, ikincil ve türev bir konumda olmak üzere inceler. Bu türev olay ve olguların bizatihi kendi tarihleri yoktur. Bu açıdan bakıldığında, arıların bal üretimlerinde meydana gelen değişikliklere rağmen ne bir arı iktisadı, ne de bir iktisat tarihi ve dolayısıyla, ne de bir arılar tarihi olabilir. Evrenin genişliyor veya daralıyor olması; novalar, süper novalar, karadelikler, kuyruklu yıldızlar, soğuyan gezegenler hep değişme göstermektedirler, hatta gezegen sözü bile zaman içinde hep aynı mekânda olmamayı ifade etmesi açısından bir değişme belirlemektedir. Hareket varsa değişme de vardır ve evrende herşey hareket halindedir. Bunun yanı sıra, zaman ancak hareketin işlevinde vardır. Hareketin olmaması halinde zamanın varolmayacağı da kendiliğinden anlaşılabilir bir durumdur. Ama bu faktör tek başına, bir doğa tarihinin varlık ve meşruluk kazanmasına yetmez. Çünkü zaman ve mekân içindeki değişme hareketin varlığı halinde zorunlu olduğuna göre, bu mantıktan hareket eden herşey değişeceğine göre, herşeyin tarihi olacaktır. Oysa tarihin olabilmesi için değişenin bilincinin olması gerekir. Leibniz gibi söylersek, taş düşerken bilinçli olsaydı, kendi iradesiyle düştüğünü sanırdı. Yani ne olup bittiğini farkedecek unsurlar, veya daha açık bir ifadeyle, tarihin nesnelerinin ve öznelerinin olması gerekir, bu da yalnızca insanlık tarihi için mümkündür. Değişme ve değiştirmenin ancak birlikte olabileceklerine dair olan önermesinde Hocaoğlu'na katılıyorum, ama bunu tarihe aktarırken şu küçük eklemeyi yapıyorum. Etki ve tepki, gece ile gündüz, soğuk ile sıcak vb. biri olmadan diğerinin de olmayacağı diyalektik konumlardır. Değiştiricinin varlığı da mutlaka

bir değişeni gerektirmektedir, ancak değiştirenin hangi etkisine değişenin hangi tepkisinin olacağının önceden ve kesinlikle belli olmadığı yegâne alan canlılar dünyasıdır. Canlılar dünyasının içinde de, etkinin tepkisine bilinç unsurunun eklendiği yegâne alan insanlık alemidir. Böylece tarih yalnızca insana özgü olmaktadır. İnsanlık tarihi bu basit etki-tepki ilişkisinin ötesinde bu bilinç unsurunu (o andaki veya sonraki, sonrakine tarih bilinci diyoruz) ana faktör halinde içerdiği için bir disiplin olarak varolabilmektedir.

Hocaoğlu'nun Osmanlının "süperliği"ni kanıtlamak üzere getirdiği "buyurganlık" kıstası üzerinde de bir nebze durmak gerekmektedir. Bu buyurganlık yazar tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Dünya siyasetini takip etmek ve hatta bunun da ötesinde dünya siyasetinde dominant bir rol sahibi olmak veya dünya siyasetini tayin etmek/yahut tayin edenler arasında başa oturmak". Ben bir toplumun, ülkenin, halkın, devletin veya başka adlar altında ifade edilebilecek herhangi bir toplumsal formasyonun "süperliği"nin göstergesi olarak yalnızca bu kıstasların yeterli olacağını sanmıyorum, bunlara daha birçok başkalarının eklenmesi gerektiğini düşünüyorum, bunların neler olabileceği konusuna döneceğim. Ama daha önce, Hocaoğlu'nun kıstaslarının gerekli ve yeterli oldukları varsayımı içinde, bunların Osmanlı tarafından iktisab edilip edilmediklerini görmenin uygun olacağını düşünüyorum.

a) Dünya siyaseti takip etmek: Bu başlık altında hemen sorulması gereken soru "hangi dünya?" olmaktadır. Çünkü Atlantik devriminin yavaş yavaş gerçekleştiği ve Batı Avrupa'nın kendini dünyanın tümüne dayattığı 16-18. yüzyıllardan önce tek bir dünyadan söz etmek olanaksızdır. Örnek olsun diye ve fazla uzatmadan (çünkü belli bir sahife sayısının üzerine çıkan yazıları okumakta güçlük çekenler vardır), Uzak Doğu dünyası, Hind dünyası, Akdeniz dünyası, Kara Afrika dünyası, Amerika'nın keşfinden önce ve sonra farklı iki Amerikan dünyası vb., rahatlıkla artırılacak sayıda dünya vardır ve bunların birbirleriyle temas noktaları son derece dardır, kesişme alanları daha da dardır. Vurgulamakta yarar vardır ki, bu birbirleriyle düşük kesişme terimleri içinde olan, ayrı ve özerk dünyaları tek bir dünya halinde birleştirecek olan Batı Avrupa kapitalizminin yayılmacı yapısıdır. Bu konu üzerinde de sahifelerce konuşmak mümkündür. Ama fazla uzatmadan, Osmanlının bu dünyalardan yalnızca biri veya ikisi üzerinde etkili olabileceği gerçeğini saptamak gerekir. Buradan ikinci soruya geçiyorum. Osmanlı içinde yer aldığı Akdeniz veya çok yanlış olmakla birlikte, alışılmışlığından ötürü öyle kullandığımız Orta Doğu dünyasında veya kendine komşu dünyalarda (örneğin Batı Avrupa, Hind veya Batı Afrika) bir siyaset izlemiş midir? Bırakalım bir siyaset izlemeyi, buraların siyasetini izlemiş midir? Hayır sanmıyorum. Yapılan savaşların antik bir imparatorluğun gövdesini genişletme ihtiyacının (yani ne kadar toprak, o kadar reaya; ne kadar reaya, o kadar vergi; ne kadar vergi, o kadar asker; ne kadar asker, o kadar toprak) sonucu olduğunu düşünüyorum. Eğer Osmanlının bir dünya siyaseti olsaydı, bu kadar genişleşemenin güç değil, güçsüzlük getireceğini görür, son derece gereksiz ve tüketici Avusturya ve İran

savaşlarına girmezdi; o zaman petrolü de olmayan Arap yarımadasının güneyini fethetmek için insan ve malzeme harcamazdı ve açıkçası, dünya siyasetine egemen olmak isteseydi, iktisadi hedefler güderdi.

b) Dünya siyasetinde dominant bir role sahip olmak: Osmanlı ne yazık ki, bırakın dünyanın tümünü, içinde yer aldığı "dünya(lar)"nın siyasetinde dahi dominant rolleri ancak çok nadiren oynayabilmiştir. Rodos şövalyelerinin Osmanlı fethine kadar gösterdikleri siyasal etkinlik, küçük Venedik cumhuriyetinin, hatta diğer minik İtalyan devletlerinin etkinliği zaman zaman Osmanlınınkini gölgede bırakacak düzeydedir. Osmanlı İran'a veya Rusya'ya karşı da siyasal bir üstünlük sağlayamamıştır. Batı Avrupa karşısındaki durumundan ise hiç söz etmiyorum. Hatta Osmanlının kendi imparatorluğu üzerinde bile doğru dürüst bir siyasal egemenlik kurabildiği konusunda kuşkularım var, yoksa harabeleri arasından bu kadar çok devlet çıkmaz ve çıksa bile bu devletler bu kadar ayrı kimliklerin taşıyıcısı olmazlardı. Erdel'de durum neydi? Haremeyn'de kim etkindi? Kuzey Afrika gerçekten Osmanlı denetiminde miydi? Osmanlı Mısır'a gönderdiği valilerinin ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını bilebiliyor muydu? gibi ayrıntı tartışması yapmak istemiyorum, ama 150 yıl fiktif Osmanlı egemenliğinde kalan Budin paşaların neden ortalama bir buçuk yıl görevde kaldıklarını soruyorum. Budin'e kadar gidişin süresini çıkarın, bir Osmanlı üst düzey görevlisinin Macaristan'da ne kadar süre yetkili olarak kaldığını bulursunuz. Kendi ülkesine egemen olan bir yönetim kendi valisinden korkmaz. Bu durumda eğer gerekirse ve biraz katılık pahasına, Osmanlı siyasetinin İstanbul'la sınırlı olduğu noktasına kadar tartışabilirim (Celâli İpşir Paşa'yla başa çıkamayınca onu İstanbul'a veziri azam yaparak çekip, sonra boğduran Osmanlı siyaseti, başkentle sınırlı olduğunun kanıtını vermiyor mu?)

c) Dünya siyasetini tayin etmek/yahut edenler arasında başa oturmak: Hocaoğlu gibi mümtaz bir düşünce adamıyla bu kadar fazla konuda ters düşmekten hiç mi hiç hoşlanmıyorum, ama Osmanlı ne büyük harfle Dünya'nın, ne de kendi dünyasının siyasetini tayin edebilmiştir. Osmanlı özü itibariyle iç ve dış talanın egemen bir devşirme-saray tabakasının yaşamak ve yeniden üetmek üzere örgütlendiği tipik bir antik imparatorluktur. Biz tarihi red-kabul cepheleri içinde okumaya alışık bir zihin halinde yetiştirildiğimiz için, tarihe ve tarihimize karşı özgürleşemiyor ve bu bağlamda Osmanlıyı gerçek yerine oturtamıyoruz. Başka yerlerde çok kereler yazdığım için ayrıntılı bir şekilde tekrarlamak istemediğim, ama ana hatlarıyla vurgulayacağım üzere, Osmanlı antik imparatorlukların anakronik ve sonuncu temsilcilerinden biridir. Daha açık bir anlatımla, Osmanlı tarih içindeki yerini şaşırmıştır. Eğer antikitade yaşasaydı zemine ve zamana uygun olacak bu imparatorluk, Orta Çağın sonundan başlayıp daha düne kadar süren varlığıyla anakronik bir formasyon olmuş ve birçok sorunu hem üretmiş, hem de bize miras bırakarak yok olmuştur. Osmanlının anakronikliğini kanıtlamak kolaydır: Bakın 476'da yok olan Batı Roma'ya, bakın 1453'de Osmanlı haline dönüşen Bizansa, bakın Akamenid imparatorluğuna vb., birer Osmanlı görürsünüz. Mekanizmayı ana hatlarıyla şöylesine bir sergilersek: Fatih bir çekirdek belli

bir odaktan itibaren, askeri güç kullanarak genişler. Bu genişleme adeta kuralmışçasına, çökmekte olan başka bir veya birkaç antik imparatorluğun periferisinde olur (Hocaoğlu Osmanlının beylikten imparatorluğa dönüşmesinin hikmetini Osmanlı dehasına bağlama eğilimindedir, ama asıl neden Bizansın periferisinde ona en yakın konumda olması ve onu ısırarak büyümesidir, diğer beyliklerin Bizansı ısırma olanakları yoktu). Genişleyen yeni oluşum varlığını fethe dayandırdığı için askeri güç belirleyicidir. Askeri gücü sürekli olarak geliştirmenin yolları ise, Milat öncesinin binlerce yıl ötesinden beri bellidir: Fethedilen toprakların bir bölümünün gelirleri askeri hizmet karşılığında ve görev süresince verilir (ikta, **beneficium, pronoia**, tımar, her ne derseniz deyin, mantık aynıdır ve tüm antik imparatorluklarda aynı uygulama vardır). Bunun yanı sıra merkezin güvenliği için hassa birlikleri oluşturulur. Merkez ile çevre arasındaki ters yönlü amaç temaslarının etkilerini yok etmek üzere fetih sürekli olmak zorundadır. Ama fethin, antik imparatorluğun sahip olduğu teknolojinin işlevinde mekânsal bir sınırı vardır. Bu eşiğe ulaşıldıktan sonra sınırların konsolide edilmesi olanaksız olduğu için, imparatorluk gerilemeye başlar (Roma Ren-Tuna hattına **limes** kurdu, ama gene çöktü, Çin sed yaptı, ama gene çöktü. Hind'de antik imparatorluklar birbirini izledi, İran'da keza, İstanbul'un surları "geçilmez"likleriyle ünlüydü, 21 yaşındaki II. Mehmet alıverdi), bu gerileme dış talanın yok olması nedeniyle iç talanın azgınlaşmasına yol açar, eyalet askeri gereksiz hale gelir, merkez onlara bıraktığı geçimlik toprakları geri almaya başlar, merkezin egemenliği daha da pekişir, taşra ayaklanır (Celâli isyanları ve diğerleri) bu sarmal süreç bünyenin parçalanarak, döneminin egemen sürecine geri dönmesiyle sona erer (Roma'nın yıkılmasıyla kurulan barbar devletleri; ilginç nokta, bunlar Roma'yı yıkmak istemiyorlardı, ona katılmak istiyorlardı, Roma zamanı dolduğu için kendi yıkıldı. Osmanlının uzun süre hayatta kalması ise sanıldığı gibi bir güç belirtisi değil, aksine göçebe akınlarının sona ermiş olmasıdır. 1402'de büyük bir felâketle atlatılan ve büyük çaplı bir göçe dayanmayan Timurleng fırtınasından sonra, eğer Akkoyunlu veya Karakoyunlu gibi küçük aşiretleri saymazsanız, büyük bir göç dalgasına maruz kalmamıştır. Osmanlı tarihinin içindeki yanlış yerde olma durumundan ötürü sürmüştür, çünkü onu yıkacak yeni göçebeler de olmamıştır. Ama Osmanlı bu kez de 18. yüzyılın nevzuhur bir icadıyla, ulusal hareketlerle yıkılacaktır. Yani asıl yıkılması gerektiği gibi değil, hep anakronizmanın sonuçları.)

Böylesine bir oluşum olan Osmanlının süperliğinden söz etmek bence olanaksızdır. Basit bir toplama işleminin meydana getirdiği kantite Osmanlıda, öyle süperliğe soyunacak bir kalite yaratmamıştır.

Gelelim dört yüz veya dört bin çadırdan bir imparatorluk çıkartma efsanesine. Bir imparatorluk tanımı ve varlığının özü nedeniyle, çok geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan tüm halkları kuşatan üst bir siyasal belirlenmedir; bu durum yerellikleri, etnik oluşumları, özgün kültürleri ne yok eder, ne harmanlar, ne de egemen bir kültürü dayatır; bunun tek istisnası Roma'dır. İkincisi böylesine bir imparatorluk dört yüz, dört bin, kırk bin çadırdan itibaren kurulamaz. Bunlar Gibbons gibi İngiliz Intelligence Ser-

vice hizmetindeki sözümona tarihçilerin Türkleri Asya'ya geri göndermek için uydurduğu "öykü"lerdir. Osmanlı; göçebesi, yerleştiği, Türkü, Bizanslısı sayılamayacak kadar çok unsurun ortaklaşa eseridir. Köse Mihal veya Kara Mürsel veya Hacı İlbeyi veya Evrenesoğlu da Asya'dan gelip çadır kurmamışlardı ya. Ulusçuluğun olmadığı bir dönemde ulusal bir girişim olarak kurulan bir imparatorluğu hayal etmek bile yanlıştır.

Gelelim süperliğin ölçütlerine ve çok geniş bir konu olduğu için biraz soluklanalım. Süperlik çok uygun bir kavram olmamakla birlikte, öyle telâffuz edildiği için devam edelim. Buyurganlığın dışında başka birşeyler gerekmez mi? Kafa kesip, göz çıkartarak Viyana'ya kadar gider ve gidildiğinden çok daha hızlı bir şekilde geri çekilirsiniz. Bu yalnızca Osmanlının değil, tüm antik imparatorlukların kaderidir. Süperlik başka şeyler gerektirir, örneğin dilini, kültürünü egemen kılmayı gerektirir. İnsanların size benzemeyi bir statü unsuru olarak görmeleri gerekir (tıpkı bugün dünyanın geniş kesimlerinin American **way of life**'ı böylesine bir statü unsuru olarak benimsemeleri gibi). Çok fazla gösterge olduğu için, bu alandaki tek sıkıntımız seçim yaparken ortaya çıkmaktadır. Ben sözü fazla uzatmamak için uç bir örnek vermek istiyorum, bunun anlamı, bunun dışındaki diğer örneklerin tezimi daha kolay destekleyecek nitelikte olmasıdır. Eğer uç bir örnek bile olayı bu kadar açık bir şekilde ortaya koyabiliyorsa, diğerlerinin kanıt kolaylığını varın siz hesaplayın. Hocaoğlu'na 15. yüzyıl Floransa'sına doğru bir yolculuk öneriyorum. Yani Leonardo da Vinci'nin Floransa'sına. Minik bir kent-devleti, ama endüstriyel ürünleri dünyanın dört bir yanına ihraç ediliyor. Sanat, bilim ve felsefe fışkırıyor. Fransa sarayı tüccar ve bankacı Medicilerin kızı Catherine'i gelin olarak almaktan şeref duyuyor. Floransalı mimarlar Kiev ve Moskova'ya varana kadar heryerde inşaat yapıyorlar. Piza'yı ele geçiren Floransalılar Akdeniz ticaretinin egemenliği için Venedik ve Cenova'yla çekişiyorlar. Saymakla bitmez, onun için burada keselim. Floransa bir süperdir. Keza, adalar üzerinde tünemiş ve anakarada minicik bir toprak parçasına sahip Venedik, Adriyatik'ten Kıbrıs'a kadar uzanan ticari adalar imparatorluğuyla bir süperdir. devasa Osmanlıya meydan okumuştur, hatta Çanakkale boğazını bile abluka etmiştir. Sevgili Hocaoğlu'nun dikkatinden kesinlikle kaçmadığı üzere Elizabeth (veya Shakespeare) İngiltere'sinden, XIV. Louis (veya Molière) Fransa'sından söz etmiyorum. II. Felipe'nin Amerikalara kadar uzanan büyük denizaşırı imparatorluğundan söz etmiyorum. Minicik kent-devletletinden söz ediyorum ve süperliğin, kabına oranla yapılan iş kıstasına bağlı olduğunu düşünüyorum. Osmanlı kabına kalıbına göre bırakın süper olmayı, vasat bile olamamıştır ve bu antik bir imparatorluk için olağandır.

Bu yazıyı uzatmak istememekle birlikte, Hocaoğlu'nun getirdiği lezzetli tartışma konularının iştah açıcılığından kurtulmak da mümkün olmuyor. Değerli komşum "tarihi kesikli olarak değil, sürekli bir hal olarak kabul ediyorum" demektedir. Böylece çok eski ve yaygın bir tarih felsefesine katıldığını belirtmiş olmaktadır. Yani en yetkin ifadesini başrahip Bossuet'de bulan, diğerleri arasında Kant ve Hegel ile idealist tarih felsefesi olarak daha da genişletilen ve Marx'ın sözümona maddeci bir temele

oturttuğu, sürekli tarih anlayışı. Ben kendi hesabıma buna katılmadığımı belirtmekle yetineceğim, belki ileride sırf bu konuda tartışma olanağımız olabilir. Ama neden katılmadığımı birkaç cümleyle de olsa belirtme durumundayım. Tarih tek yönlü, ünilineer bir akış değildir, ayrıca tıpkı uzayda olduğu gibi, tarihte de yön yoktur. Yön tarihe bakan kişinin kendi durduğu yeri sabit bir atıf noktası saymasından itibaren ortaya çıkan bir yanılsamadır. Fakat gözlemcinin durduğu yere göre baksak ve tarihe yön vehmetsek bile, ilerlemeler kadar gerilemeler, yanlara doğru kaçışlar, hatta büsbütün yokolmalar da görürüz. İdealist tarih felsefesi, tarihin kazananların birbirlerine devrettikleri bayrağın daima ileri götürülmesi biçiminde görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ya kaybedenler? O kadar çok ki, kazananlar epifenomen olarak kalıyor, hatta rahatlıkla söyleyebilirim ki, tarihte kazananlar arızadır, esas olgu kaybetmedir. Roma kazandı, Kartaca kaybetti ve tarih Kartaca'ya göre yazılmadı. Cortès, Pizarro kazandılar; İnkalar, Aztekler, Mayalar kaybetti ve tarih İspanyol **conquistadores**'ine göre yazıldı. Ya Eskimolar, Boşimanlar, Papular, avcılıktan öteye geçemedikleri için bir tarihleri yok, ama onlar da bu dünyada yer tutuyorlar ve sürekliliğin kader olmadığının canlı kanıtları olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Tarih ne süreklidir, ne de kesiklidir. Gözlemcinin durduğu yere, seçtiği problematiğe göre okunabilen bir süreçtir. Onun için tarihin kendi mantığı olanaksız bir kavramdır, ancak tarihçinin mantığından söz edilebilir.

Sevgili Hocaoğlu'yla "Osmanlının Türk devleti" olduğu konusunda, bunun "lehinde de, aleyhinde de kanıtlar olacaktır" ve "kanıtlanabilir olduğu kadar yanlışlanabilir olduğu" tabanında uyum sağlamış olmaktan mutluluk duyuyorum. Ancak tarihi "kendi realite"si içinde kavrama önerisinin çok halisane olmakla birlikte, yapılabilir olmadığını belirtmek istiyorum. Tarihe bakan kişinin geçmişi tamamen kendi gerçeği içinde kavraması ne yazık ki hiçbir zaman mümkün olmayacaktır; en azından iki nedenden ötürü: Geçmişten bize kalarak, onu yorumlamamıza yardımcı olan malzemenin çoğu geçmişin kendini değil, ya ideal olarak görülenini, ya da temennileri yansıtır; ikinci olarak, tarihçi de ideolojik bir varlıktır ve geçmişe bu yapısından arınarak bakması olanaksızdır. O zaman tarih bir yandan boşluk doldurucu yani teorik, diğer yandan da eleştirel yani hata arayıcı olmak zorundadır.

Bu cins yazıların sevimsiz bir kaderi vardır, o da yalnızca uyuşmazlık noktalarının gündeme getirilmesidir. Aslında Hocaoğlu'nun birçok önermesine katılıyor olmakla birlikte, onları söylememenin yer ve zaman tasarrufu olacağını düşünerek yalnızca ihtilaflara değiniyorum. Bunlardan biri de "Türk devletleri ve karakterleri"ne ilişkin alanda ortaya çıkmaktadır. Hocaoğlu Türk kavimleri tarafından kurulan devletlerin, Türk unsurunun geniş bir coğrafyaya yayılmasının, büyük alışverişler yapmasının vb. Türklüğe kendine özgü bir kimlik kazandırdığını düşünmektedir. Ben ise, bunun yerleşme öncesindeki tüm göçebe kavimlere özgü ortak bir olgu olduğunu düşünüyor ve "devlet" kurmanın da bu yerleşmenin organizasyonundan başka birşey olmadığını dikkatlerinize sunuyorum. Birkaç örnek düşüncemi resmetmeye yardım edecektir:

Örneğin Hocaoğlu'nun "genç veya genç sayılabilecek milletler" dediği İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Rus milletleri bana göre Türk ulusundan daha eskidirler. bakalım bu iş nasıl oluyor? Germanik kabileler M.Ö. II. yüzyıldan beri Batı'ya dalgalar halinde göçmektedirler (tıpkı Türklerin X. yüzyıldan itibaren yaptıkları gibi). Bu akım M.S. V. yüzyılda Batı Roma'nın siyaseten çökmesiyle sonuçlanmış ve bilinen barbar veya Germanik devletler kurulmuştur. Bugünkü Batı Avrupa devletlerinin çoğunluğu Germen kabilelerinin adlarını taşımaktadır (Angller-İngiltere; Franklar-Fransa; Holler-Hollanda; Danlar-Danimarka; Alamanlar-Almanya vd.) demek ki kıyamet gibi devlet kurma Türklere özgü değil. İkincisi, gene yalnızca Germenlerle ilgilenirsek, onlar da defalarca kültür değiştirmişlerdir. Örneğin Vizigotlar V. yüzyılda Ariusçu, VII. yüzyılda Katolik olmuşlar, kimi Bizans etki alanına, kimi Batı Roma etki alanına girmiştir. Hatta barbarlar medenileşip, kendi kültürlerini geliştirdikten sonra, bu kez IX. yüzyılda İskandinavlar ve Macarlar yerleşerek hem devlet kurmuşlar, hem de eskinin barbarları, şimdinin medenilerinin kültürüne girmişlerdir. Coğrafya genişliğine gelince, yalnızca Normanlar (diğerlerini saymıyorum), yani Kuzey Fransa'ya yerleşerek Fransızlaşan İskandinav asıllı eski barbarlar İspanya'dan Kudüs'e, İngiltere'den Rusya'ya heryere yayılmışlar ve devletler kurmuşlardır (birkaçı yeterli olur sanırım: Bugünkü İngiltere krallığını, burayı XI. yüzyılda fetheden Normandiya dükü Fatih Guillaume kurmuştur; İspanya'yı Müslümanlardan geri alanlar Normanlardır; Sicilya, Kıbrıs krallıklarını, Haçlı kontluklarını onlar kurmuşlardır, hatta 1204'te İstanbul'u bile almışlardır). Bu gibi örnekler çok kolayca çoğaltılabilir, örneğin Hind'in, Çin'in birbiri ardına uğradıkları çeşitli istilalardan sözedilebilir, Arapların İslamiyetle birlikte üç kıtaya yayılıp, bugün de otuza yakın devlet tarafından paylaşılan bir coğrafyaya yayılmalarını hatırlatabilirim (üstelik bugün bunlar hâlâ Arap devleti). Böylece göçebeliğe özgü tarihsel bir anı Türklüğe özgü bir süreklilik olarak kavramak, tarihimizi yanlış yorumlamaya davetiye çıkartmak olacaktır. Gelelim şu yukarıda zikredilen ulusların daha eski oldukları konusundaki önermemize ve gene tek bir örnek. Franklar V. yüzyılda Kuzey Galya'yı fethettiler. Güneyde Vizigotlar var ve heryerde Roma -Galyalı denilen yerli halk, Latince konuşuyorlar (ama halk Latincesi), Franklar ise bir Germence diyalekti. Tıpkı Osmanlı tarihinin başlangıcındaki gibi fetihler, hanedan kavgaları, toprak paylaşımları, tımara benzeyen **beneficium** karşılığı askerlik ve 9. yüzyılın başında Charlemagne imparatorluğu. Bir ucu Pirenelerde, diğeri Polonya sınırında, Venedik'te Bizansa komşu. Bu imparatorluğun Batı parçası Fransa'yı, Doğu parçası da Almanya'yı oluşturmuştur. Fransızlar daha erkenden uluś olmuşlar. Kuzeyin de Latince konuşur hale gelmesi ve süreç içinde bu dilin bozularak iki tane Fransızcanın ortaya çıkması (Kuzey'de **oil** Fransızcası, Güney'de **oc** Fransızcası) ulusallık ilerlemeye başlamış, sonra da 14. yüzyıla kadar sürecek bir süreç içinde Kuzey Güney'e egemen olarak tek bir Fransa oluşmuştur. Bu ülke insanlarının kendilerini tek bir ulus olarak görmeleri ise 16.-17. yüzyıllarda tamamlanmış, Fransız devrimiyle perçinlenmiştir. Türklerin ulus olmaları ise 19. yüzyılın sonlarında

başlamıştır ve bana göre hâlâ sürmektedir. İstenirse bunlar da ayrı bir oturumda daha geniş olarak tartışılabilir.

Asya'da ortaya çıkan siyasal formasyonlara devlet denilmesini de kabul edemiyorum. Bunlar tüm göçebelere ortak olan kabile federasyon veya konfederasyonlarıdır. On Oğuz, Dokuz Tatar gibi adlar da zaten bunu kanıtlamaktadır. Gök Türk veya Cengiz Han federasyonları ise Asya'nın hemen tüm göçebelerini kapsayan geniş oluşumlardır, ama tam anlamıyla devlet değillerdir ve bana göre Morgan'ın New York eyaletinde bulduğu İrokua kabileler federasyonundan, Germenlerde birçok kereler ortaya çıkan kabile konfederasyonlarından, Aryan federasyonundan nitelik olarak farklı değillerdir. Devlet, sınırlı bir amaç süresince (göçün organizasyonu veya otlak kavgası) süresince birarada olmayı aşan birşeydir.

Osmanlının Anadolu beyliklerini tasfiye hareketinin Türklük adına yürütülen bir siyaset olduğunu ne yazık ki kabul edemiyorum. Eğer öyle olsaydı, Osmanlı bu kadar genişlemez ve kompakt bir Türk devleti kurardı. Ayrıca Anadolu beyliklerinin Osmanlı tarafından ele geçirilmesi bir Türk birliği kurma olayı değil, bal gibi "tımarlık toprak" fethidir.

Söylenecek ve tartışılacak o kadar çok şey var ki, bu yazıyı bitiremeyeceğim diye korkuyorum ve bu nedenle uyuşmazlık noktalarının hepsini değil de, bazılarını gündeme getiriyorum. İşte bunlardan biri daha: Hocaoğlu Osmanlının "tarihi Türkiye" olduğunu söylemektedir, ben de evet ama aynı zamanda tarihi Bulgaristan, Yunanistan, Arabistan vd.'dir de diyorum. Çünkü basit bir aritmetik mantıkla, eğer Osmanlı Türklerden başka unsurları da kapsadıysa ve bunları tek bir kimlik içinde eritmeyip, bireysel kimlikleriyle bıraktıysa (ki bırakmıştır, yoksa bugün Osmanlıdan müdevver otuz küsur ve belki de Yugoslavya ve Kafkaslar'daki muhtemel gelişmelerle kırk küsur ayrı ulusallıkta devlet nasıl varolabilirdi?), o halde Osmanlı aynı zamanda tarihi Bulgaristan, Yunanistan, Arabistan v.'dir de. O zaman Osmanlının yalnızca bir Türk devleti olduğunu iddia etmek güçleşmektedir. Aynı mantıktan, Roma yalnızca tarihsel İtalya mıdır; yoksa tarihsel İtalya, Fransa, İspanya, Belçika vd. midir? Roma'ya Batı Avrupa'nın hemen tümü sahip çıkmaktadır. Buna karşılık Osmanlıya yalnızca biz sahip çıkıyoruz. Bu bir zihniyet iklimi sorunudur ve yalnızca bu sahip çıkmadan türeyen devletlerin Türkiye hariç ona sahip çıkmamalarının, reddi miras etmelerinin nedeni, Osmanlının kendi siyasal coğrafyasını kültürel açıdan kuşatamamış olmasıdır; bu kuşatamamaya Anadolu da dahildir. Osmanlı tüm antik imparatorluklar gibi dar bir başkent ve saray kültüründen ibarettir. Egemenliği altındaki tüm halklar kendi kültürlerini sürdürerek gelişmişler, Osmanlı terkedile terkedile, tortusal olarak bize kalmıştır.Hocaoğlu kendi de katıldığı, bugünün düne taşınması yanlışlığına, bu noktada düşüyormuş gibi gözükmektedir. Bu konuyu da uzatmak istemiyorum ve bağlıyorum. Osmanlının sonunda Anadolu'ya kadar ricat etmesi oraya olan bağlılığından değil, gidecek yerinin kalmamasındandır.

Kalem refikimiz Hocaoğlu'nun "bin yıllık Orta Çağ uykusu" gibi bir

karanlık Çağlar efsanesine dahil olmasından üzüntü duyuyorum. Çünkü gerek Batı'da, gerekse bizde resmi tez olan bu yanlış ve dayanaksız teze katılamayacak kadar tarih bilincine ve sezgisine sahip. Efendim, tarihçilerin çoğu Orta Çağı Kilise'nin yazdıklarına bakarak değerlendiriyor ve tamamen Kilise anlayışını sergiliyor. O zaman Hristiyanlığın yayılma seyri içinde ve dindışı davranışların bolluğu karşısında Kilise kendi modelinden sapan sivil unsurları geri ve karanlık olarak görmüştür. Oysa Orta Çağ bugün modern Batı toplumunun altyapısı olarak ne varsa hepsinin üretildiği, en azından taslağının çizildiği dönemdir. Orta Çağ aynı zamanda kendini "karanlık" olarak niteleyen Kilise taassubunu da aşabilmiştir. Kilise belgeleri dışındaki kaynakları da kullanabilen tarihçiler için Orta Çağ binlerce acı, felaket ve dehşete rağmen güzele, iyiye, aydınlığa doğru yönelen bir dönemdir.

Ve son olarak sevgili Hocaoğlu'nun büyük yer ayırdığı Osmanlı denizciliğine geliyoruz. İkimiz de denizcilik tarihi uzmanı değiliz. İşin kötüsü Osmanlı denizciliği uzmanı olan bir kişiyi de tanımıyorum. Ama gene de bazı genel doğrular çerçevesinde, bu tartışmayı belli bir noktaya getirmek mümkündür. Hocaoğlu şöyle bir mantık yürütmektedir:

a) Biz denizci bir ulus değiliz, b) Deniz bizim için çok önemli bir hayat sahası değildir. Deniz gidecek bir yeri olmayan sahil ulusları için zaruri ve hatta yegâne hayat kaynağıdır, c) İngilizler, İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar çok ileri düşünceli oldukları için mi açık denize yöneldiler? Muhakkak ki hayır. Ayakta kalmak için böyle yapmak zorundaydılar, d) İngiltere'nin haddine mi düşmüş kıta Avrupa'sından toprak kopartmak?, e) Birer Akdeniz devleti olan Fransa ve hasseten İtalya bu mevzuda yaya kalmışlar ve de bu açıdan Osmanlıya benzeşmişlerdir, f) Fransa'nın açılması daha sonra ve hasseten "karşı sahil", yani Cezayir ağırlıklı olmuştur. Bu akıl yürütmeye benim getirdiğim alternatif ise şöyledir: a) Hiçbir ulus anasından denizci doğmaz, olur; nitekim tüm denizci ulusların mutlaka karasal ve göçebe bir kökeni vardır. Yunanlılar kara içlerinden gelen Akalardan, Dorlardan, Traklardan ve hatta Slavlardan türemedir ve denizci olmuşlardır. Fenikelilerin kardeşlerinin bir bölümü çöllerde bedevi yaşamı sürerken onlar dünyanın bilinen tüm denizlerini dolaşmışlardır. İngilizler, İskandinavlar sapına kadar denizci iken, Hocaoğlu'nun mantığı içinde onlarla aynı ulustan sayılmaları gereken, yani gene Germen olan Almanlar, İsviçreliler, Avusturyalılar denizci değildirler. Latinlerin Portekizli ve İtalyan kanadı ile Fransızların Kuzey denizi ve Atlantik kıyılarında oturanları denizci iken, İspanyollar bu işe çok geç girmişlerdir. Daha uzatmak mümkün, ama ulusal veya etnik mensubiyet ile denizci olup olmama arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirlemeye yetecek kadar örnek, b) Hocaoğlu'nun söylediğinin tersine deniz Osmanlı için çok önemli bir hayat sahasıydı, Binlercesi arasından iki üç nokta: Karadeniz ve Karadeniz denizciliği olmasaydı (Karadeniz'de gemilerin mi battı sözü rastlantıyla çıkmadı) İstanbul bir milyona yaklaşan bir nüfusu asla barındıramazdı, keza 16. yüzyılın başından itibaren Mısır olmasaydı, İstanbul'un iaşesi çok güçleşirdi (Mısır Çarşısı hâlâ duruyor) ve buralarla ilişki binlerce

İstanbullu (özellikle Tophaneli ve Tarabyalı) kaptan ve tayfanın marifetiyle yürütülüyordu. Osmanlı Süveyş kanalını kazıp Kızıldeniz'e ve Hind okyanusuna gemi çıkartmaya uğraşmadı mı, Don ile Tuna arasına kanal açma projesi yok muydu? Deniz, denize kıyısı olan tüm ülkeler gibi, Osmanlı için de hayati önemdeydi. Denizin, gidecek başka yeri olmayan sahil ülkeleri için önemli olduğu da doğru değildir. Ada ülkesi İngiltere denizci olurken, gene ada ülkesi İrlanda, Seylan, Endonezya adaları, Filipinler, Madagaskar, Antil adaları ve binlerce diğeri denizci olmamıştır. Japonya denize 19. yüzyılda açılmaya başlamıştır. Coğrafya tarih açısından önemlidir, ama belirleyici değildir; ve buna bağlı olarak c) Evet İngilizler, Hollandalılar, İspanyollar, Portekizliler çok ileri düşünceli oldukları için açık denize yöneldiler. Portekiz kralı Denizci Enrique 15. yüzyılın başında Atlantik kıyısına kurdurduğu araştırma ve gözlem üsleriyle önce Atlantik adalarını, sonra da Batı Afrika kıyılarının ele geçirilmesini bilinçli bir şekilde hazırlamıştır. Vasco da Gama Ümit Burnu'nu dönerek Hind Okyanusuna çıkarken, Venedik'in elindeki baharat ticaretinin yönünü Portekiz'e saptırmayı hedeflemekteydi. İspanya kral ve kraliçesi (daha İspanya yok, ama onun belkemiği olan Aragon ve Kastilya var) maceracı Cristobal Colombus'un "inanılmaz" projesine neden yatırım yaptılar acaba? İngiltere neden Elizabeth döneminden itibaren İspanya'yı Atlantik'ten kovmaya uğraştı acaba? Hollandalılar neden **kogge** denilen ağır yük gemileri yaptılar? Bunlar hep, denizin dünya siyasetine yönelik olarak kullanılmasının sonuçlarıdır. Biraz önce söylediğim gibi, Osmanlının dünya siyaseti olmamıştır, olsaydı denizden bu kadar uzak kalamazdı, d) Kıta Avrupa'sından toprak kopatmak İngiltere'nin bal gibi haddidir. Akdeniz'e giriş çıkışı denetleyen çok stratejik Cebelitarık hâlâ onların elindedir. Malta'yı daha düne kadar tutuyorlardı (şimdi de dolaylı olarak tutuyorlar) Kıbrıs onların denetimine geçti, ama bu daha ileri tarihlerde olduğu için saymayalım. Fakat İngiltere 16. yüzyıldan itibaren Akdeniz'i denetim altına almaya başlamıştır. Keza Fransa'nın anakarasının yarısını elinde tutmuş, ancak Yüz Yıl Savaşlarından sonra, 15. yüzyılda bırakmıştır. Kuzey denizinin kilidi La Rochelle'i ise 17. yüzyıla kadar elinde tutmuştur. Bir ara burayı geri almak Fransa'nın başlıca hedefi haline gelmiş ve bu iş için fazlasıyla insan, malzeme ve zaman harcamıştır. Baltık denizi 18., hatta 19. yüzyılla kadar İngiltere'den sorulmuştur ve bütün bunların ötesinde, istediği yeri istediği zaman işgâl edecek güce her zaman sahip olmuştur (örneğin Ruslarla bir anlaşmazlık sonucu Narva birkaç saatte işgâl edilmiştir), e) Fransa ve İtalya'nın denizcilik konusunda yaya kaldıklarını söylemek ve bu konuda Osmanlı gibi olduklarını iddia etmek çok büyük bir haksızlıktır. Gene birkaç örnekle yetiniyorum. Fransa 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında (19. yüzyıla gelmiyorum, çünkü bu yüzyılda iş başka bir boyut kazanmaktadır) Kanada, Terre Neuve, bugünkü ABD'nin Louisiana bölgesi, Brezilya, Antil adaları (Santa Domingo gibi deve dişi gibi büyük olanları da dahil), Senegal (Afrika içlerini saymıyorum), Gine, Madagaskar (bir deve dişi ada daha), Hind'de Pondichéry, Molukka adaları, bazı Polinezya adları gibi bir dizi toprağın fethinin de gösterdiği üzere, dünyanın yeni denizlerinde "bayrak göstermekte"dir. Cezayir'in

geç alınması ise başka bir olaydır ve Fransız denizciliğinin geri kalmışlığıyla ilgisi yoktur. İtalyanlara gelince, 16., 17. yüzyıllara gelinceye kadar deniz ve deniz ticareti hakkında her ne bulunmuşsa İtalyan patentlidir. (Hocaoğlu artık İstanbullu oldu, çok iyi bilir alarga, mayna, laçka, bodoslama, alabanda gibi binlerce denizcilik ve dolayısıyla argo terimi, kalyon, kadırga, baştarde, kalyosa gibi çok sayıda tekne adı, hatta poyraz, lodos gibi rüzgar adları bile Türkçeye İtalyancadan geçmiştir. Ülke ve kent adlarının çoğunu da İtalyanlardan aldığımızı unutmayalım: Minicik bir örnek, Londra'ya bir biz, bir de İtalyanlar öyle diyor, Marsilya'ya da öyle). İtalyanlar da dünyanın yedi denizlerinde yelken basmışlardır. Fazla uzağa gitmeyelim, Colombus Cenovalıdır. Hocaoğlu'nun yazısında zikrettiği Uluç Ali (o Kılıç Ali diyor, ama bu sonradan yakıştırılan adıdır) reisin Calabrialı olması gibi birçok Osmanlı amirali (örneğin Cigalazade) İtalyandır. İtalyanların dünya siyasetinde rol oynayamamalarının ve Akdeniz dışında pek etkili olamamalarının nedeni, ulusal birliklerini ancak 1871'de kurabilmeleridir. Tabii bu bağlamda, Hocaoğlu'nun İtalya'dan bir devlet olarak söz etmesini de kalem sürçmesi olarak algılıyorum, çünkü 1871'e kadar İtalya'da ben diyeyim on, siz deyin yirmi devlet olmuş, zaman zaman da bazı bölgeleri Fransa veya İspanya tarafından fethedilmiştir (unutmadan söyleyeyim, Livorno limanıda 16. yüzyıldan itibaren İngilizlerin üssü oluvermiştir, yani İngiltere burayı kopartmıştır.)

Ben ilke olarak, tarihin ayrıntı düzeyinde tartışılabileceğini sanmıyorum. Bana göre tarihte aslolan, eğilimlerin ortaya çıkartılabilmesidir, ama sevgili Hocaoğlu'nun benim Preveze'den sonra Osmanlının önemli bir deniz başarısı olmadığına ilişkin olarak söylediğim sözün tersini kanıtlamak için verdiği ayrıntıya eğilmeye kendimi borçlu hissediyorum. Öncelikle de bazı ön bilgiler vermek istiyorum. Osmanlıların Kuzey Afrika'da ele geçirdikleri liman kalelerine İspanyolcadan türeme **presidio** adı verilir. Buraları tahkimli birer liman olup, eğer kalesi varsa (ki çoğunlukla vardır) içinde küçük bir garnizon bulunur, yerli halk bunlara düşmandır ve iaşe sorunları büyük boyutludur, herhangi bir abluka veya kuşatmaya direnmeleri hemen hemen olanaksızdır, bu yüzden Kuzey Afrika kıyılarında ele geçirilen limanların deniz başarısı sayılması doğru olmaz. Bunun yanısıra, bir **presidio** düşünce, arkasındaki karayı ele geçirmek, gezinti yapmaktan ibarettir. İkincisi, İtalya birleşik bir devlet oluşturmamıştır, Hocaoğlu'nun tarih verdiği dönemde çoğu kısmı İspanyol işgali altındadır ve Osmanlı donanmasının güneyden zorladığı İtalyan kasabaları (kasaba diyorum -hatta köy demek bile gerekebilir-, çünkü Osmanlı hiçbir zaman bir kente yönelik deniz harekatı yapmaıştır. Hiç Donanmayı Hümâyun'un Venedik, Napoli, Piza vd. gibi kentlere yönelik bir saldırısını biliyor musunuz?) tıpkı **presidio**lar gibi çok zor ve çok kötü korunan yerlerdir ve zaten çoğu da korunaksızdır. Hocaoğlu'nun sözünü ettiği Reggio, doğru adıyla Reggio di Calabria, çizmenin topuk kısmında çok fakir ve iyi korunamayan bir kasabadır, kim gitse alır. Burada başarı gibi gözükecek iki büyük olay vardır: 1571 Kıbrıs fethi ile 1669 Girit fethi. Ancak biraz

yakından bakarsak, bu iki adanın da Venedik'e ait olduğunu ve bu küçük İtalyan cumhuriyetinin anakaradaki toprakları da dahil 500.000 bir nüfusa sahip olduğunu görürüz. Venedik Osmanlıyla olan savaşlarını hep insan kıtlığından ötürü kaybetmiştir. Öte yandan her iki ada da çok büyüktür ve Venedik'ten çok daha fazla Osmanlıya yakındır. Osmanlı buralara asker yığarken Venedik'in böyle bir olanağı olmamıştır. Ve küçük İtalyan cumhuriyeti açısından son derece olumsuz koşullara rağmen ve saydığım nedenlerden ötürü aslında birer kara savaşı olan bu iki kuşatmadan birincisi bir yıldan fazla, ikincisi de dört yıldan iyice fazla sürmüştür. Osmanlının insan ve malzeme kayıplarının büyüklüğüne ise değinmiyorum. Demek ki görüntülere değil derinliklere bakmak gerekiyor.

Korsika meselesine gelince, bu büyük Akdeniz adası o sıralar küçücük Cenova cumhuriyetinin denetimindedir, ama adada yerliler tarafından başlatılan bir ayaklanma bütün hızıyla sürmektedir. İsyanın lideri Sampiero Corso adayı Fransa'ya bağlamak istemektedir ve sürgündedir. Adayı Türkler değil, Fransızlar almış, Türkler Fransızlara çıkartma yapmalarında yardımcı olmuşlardır, Sampiero Corso ve beraberindeki diğer Korsikalı sürgünler adayı adeta tek başlarına ele geçirmişlerdir. Bu sefer vesilesiyle küçük bir not, Osmanlı donanması İstanbul'dan yola çıktıktan sonra, Cezayir dayısı Salih Reis Palma de Majorca adasına, kırk iyi donanımlı tekneyle -çok büyük bir sayı- sefer düzenlemiş ve ne yazık ki bozguna uğramıştır. Öte yandan Turgut Reis komutasındaki Osmanlı donanması Salih Reis'le ve Fransızlarla buluşmak üzere gelirken yolda Elbe adası (minik bir ada), Capoliveri, Rio Marma, Marciana, Porto Congene gibi küçük yerleşim yerlerini talan etmiş (bu talanlar genelde taze yiyecek ve su almak için yapılmaktadır, fetih veya bayrak gösterme gibi bir amacı yoktur, onu kahramanlık destanlarıyla büyüyen bizler icad ediyoruz. Eğer tarihimizin son üç yüz yılını geri çekilme ile geçirmeseydik, böylesine bir kahramanlık edebiyatı da ortaya çıkmazdı. **Horror vacui**), ama Porto Ferraio adlı biraz daha irice bir kasaba Turgut Reis'e direnmiştir. Bunları uzatmanın gereği yoktur. Sevgili Hocaoğlu, eğilimlere bakılırsa Osmanlı denizciliğinin iyi günleri Preveze'den itibaren bitmiştir, esas olan budur.

Bir de Akdeniz'de Osmanlının karşısına çıkan rakip donanmaya "Haçlı" sıfatının takılmasını fahiş bir hata olarak görüyorum. Çünkü Osmanlının karşısına İspanya çıkmaktadır ve İtalya'ya da egemen olduğu için donanmasında bu ülkeden tekneler de yer almaktadır (Osmanlı Leventlerinin tümü de Asya kökenli Türkler miydi? Osmanlı reislerinin, kaptanlarının, kaptan-ı deryalarının kaçı su katılmadık Türktür? O zamanlar usul böyleydi). Bu donanmada hiçbir Fransız, İngiliz, Hollanda, Flaman vb. teknesinin bulunmaması, Haçlı sıfatının yanlışlığı konusunda yeterli kanıt değil midir? Andrea Doria ise, eğer deyim yerindeyse, bir deniz savaşı müteahhidiidir. Yani paralı askerdir. Bu İtalyan denizcisi, sahip olduğu tekneleri ve askerleri İspanya'ya kiralamaktadır, o kadar. Bu işi diğer birçok kadırga sahibi de yapmaktadır. Andrea Doria bu bağlamda Osmanlı donanmasından kaçmamış, İspanya ile pazarlıkta anlaşamadığı için denize açılmamıştır, parasını aldığı zaman açılacaktır. Bu kez de ben söylüyorum. Eğri oturalım, doğru konuşalım. Osmanlı tarihini yeniden

yazmak zorundayız. Ne tam savunalım, ne tam yerin dibine çalalım; yani red ve kabul cepheler oluşturmayalım, gerçekleri bulmaya çalışalım. "Portekiz dediğin ne ki Osmanlı ile uğraşsın?" sözünün geçerli olduğunu sanmıyorum. Brezilya'dan Malaka ve Endonezya'ya kadar yedi denizlerde dolaşan, yasa koyan, toprak edinen, dünya çapında oynayan ve Hind okyanusunu ancak 17. yüzyılda Hollandalıya yenilerek bırakan (bugün Hind'deki Goa ve Çin'deki Makao'yu elinde tutuyor) bir ülke bu küçümsemeyi haketmiyor. Üstelik Osmanlıyı Hürmüz'den dışarı çıkartmayan da aynı Portekiz'dir. Bunlar kahramanlık veya süperlik terimleri içinde değil de, iktisat ve uluslararası ekonomik konjonktür terimleri içinde açıklanması gereken şeylerdir. Osmanlı Hind okyanusunda başarılı olamamıştır, çünkü bu denize dayanıklı tekneleri Kızıldeniz'e geçirmesi mümkün olamamıştır ve dünya ekonomisinin yönelişleri hakkında hiçbir fikri yoktur. Gerisi olay anlatıdır, vakanüvisliktir; nedenleri açıklanmaz. Son olarak da "Pirî Reis'in meşhur Amerika haritası"na değinmek istiyorum. Bu Türkiye'de öylesine abartıldı ki, artık tepki duyuyorum. O dönemlerde özellikle İtalyan haritacılar tarafından yapılan deniz haritalarına **portolan** denir. Bunlardan yüzlercesini gördüm. Gerek Pirî Reis'ten çok önce, gerekse sonra, her **portolan**'da birçok Amerika haritası yer almıştır. Pirî Reis'inki bunlardan biridir (yani İtalyanlardan almıştır). O kadar hayali bir tarih yaratılıyor ki, sonunda benim gibiler Osmanlı düşmanı gibi gözüküyorlar. Anlaşmazlıkların bir nedeninin abartma olduğunu kabulü çok şeyi çözecektir sanıyorum.

Durmuş Hocaoğlu ile sohbetimizin genişleyerek sürmesi umudumu tekrarlıyor ve bu cins tartışmaların mevzi kazanmaya değil, tartışma muhatabından birşeyler öğrenmeye yönelik olduğunu ilan ediyorum.

İhtilâfta Rahmet Vardır

Girizgâh

Türk düşünce dünyasına katkıları her türlü şüphenin üstünde olan değerli komşum Mehmet Ali Kılıçbay'ın dergimizin onüçüncü sayısındaki yazıma ondördüncü sayıda verdiği nazik ve aydınlatıcı cevap karşısında sessiz kalmayı nezaketsizlik addetmekle beraber onbeşinci sayıda teknik sebeplere binaen bir karşı-cevapta bulunamamıştım. Hemen şunu belirtmek benim için bir şeref borcudur ki, bu, Sayın Kılıçbay'ın deyimiyle "mevzi kazanmak" için yürütülen bir tartışma değildir. Bizim, her türlü ön fikirlerden ve komplekslerden arınmış olarak anlamaya, yalnız ve yalnız anlamaya ihtiyacımız var; anlamaya ve izah etmeye; itham ve yargılamaya değil. Zira, entellektüel anlar, entel yargılar. Müşarünileyh ile aramızda görüş ayrılıkları olması da haddi zatında bir esef değil memnuniyet kaynağıdır; ne iyi ki aramızda görüş ayrılıkları var. Ne mutlu ki farklı pencerelerden bakıyoruz da bu suretle aynı hakikatin farklı veche ve tezahürlerinden birbirimizi haberdar kılıp kendi ördüğümüz kozamızın içinde hapsolmuyoruz: İhtilâfda rahmet vardır.

Medhal

Sayın Kılıçbay'ın mezkûr makalesinde, aramızdaki uyuşma noktalarına yer darlığı hasebiyle dokunamadığı ve sadece anlaşmazlıkları dile getirmek zorunda kaldığını söylemektedir. Ben dahi aynı kanaatte olmakla beraber yine de bir iki şey söylemekten kendimi alamayacağım. Yalnız önce şunu tebarüz ettirmek isterim ki, her kalem tartışmasında olduğu veçhiyle tartışma ilk başlangıçtan bir miktar inhiraf etmiş ve biraz farklı bir sahaya kaymış bulunmaktadır. Bundan şikayetçi olmamakla beraber, ilk başlangıçtaki bazı konuları kısaca derhatır eylemekte

fayda görüyorum ki bunlardan birisi, Osmanlının harp teknolojisinin Garp karşısında iptidai olduğu ve daha ziyade nüfus çoğunluğuna dayandığı idi, ayrıca, Osmanlı denizciliğinin Preveze sonrasında hiçbir askeri zaferi bulunmadığını ve keza Güney Asya Osmanlı denizciliğinin tam bir fiyasko olduğu, bunun yanında Osmanlı devletinin bir Türk devleti sayılamayacağı tezi de ele alınmıştı. Ben kulunuz acizane, teknoloji konusunda iddia edilenin varid olmadığını, bunun yanında Preveze dışında da Osmanlı deniz zaferlerinin de mevcud bulunduğunu, Güney Asya deniz harekatlarının ise aliyyü'l âlâ olmamakla beraber söylenildiği gibi de olmadığını göstermeye çalıştım. Sevgili Kılıçbay'ın bunlara temas etmemesi karşısında da mevzularda bir mutabakat olduğunu düşünme hakkını kendimde bulmaktayım. Şöyle ki: Osmanlı-Garp teknoloji seviyesi farkı konusunda bir karşı-cevap gelmemiştir, diğerleri ise farklı tonda olmak üzere ele alınmıştır ki bunlara ileride yeri geldikçe temas edeceğim. Bu arada Kılıçbay'ın beni önemli bir noktada uyararak düzelttiğini bildirmekten memnuniyet duyarım. Bu, benim bir sehv eseri olarak Avrupa Orta Çağını "bin yıllık karanlık bir uyku" olarak nitelememdir. Kılıçbay'ın bu konudaki ikazı yerinde ve çok önemli bir ölçekte haklıdır, kendisine müteşekkirim. Filhakika, Avrupa Orta Çağına bu konuda haksızlık edilmekte ve pek ağır bir itham altında tutulmaktadır; eleştirmenimin de belirtmiş olduğu üzere, bu, daha ziyade bir kilise nitelendirmesidir ve nodernizmin birçok unsurları da bu dönemde filizlenmiştir. Ancak bu konuda yine de ufak bir itiraz ile, bunun, Kilise tahakkümünün hakim rengini taşıyan bu dönem için ileri gitmiş bir atlama olmasına karşı olduğumu da belirtmek isterim. Giardono Bruno'nun Roma'da nasıl diri diri yakıldığını, Galileo Galilei'nin hangi edepsiz tehditlere maruz kaldığını ve onun akibetinden ürken Descartes'in mezkûr üstadın adını anmaktan çekinerek ondan "İtalya'daki bir adam" diye söz ettiğini... dahi unutmasak derim.

Fasl-ı Evvel: Tarih ve Felsefe

Sayın Kılıçbay, **"Tarih"** kavramını sadece **beşeri tarih** olarak kabul etmekte ve tabiatın da bir tarihi olabileceği fikrini reddederek -bana göre- bu kendinde varlık sahasını böyle bir şereften mahrum bırakmak suretiyle onu -adeta- aşağılamaktadır.

Tabiatta Gaye

Sayın M. Ali Kılıçbay, tabiatta bir gaye bulunduğu fikrini kesin bir şekilde reddetmektedir. Kendisi ile bu mevzuda uyuşma içinde bulunduğumu söyleyemeyeceğim. Ancak, ben, tabiatta bir gaye bulunduğu fikrini de müdafa edecek değilim: İlim noktai nazarından. Evrende bir gaye

bulunup bulunmadığı fikri (Teleolojizm) ilimin değil, felsefenin konusudur, ilim böyle birşeyi gündemine alamaz. **Teleolojizm** daha ziyade, kişinin kainat tablosu karşısında kendisine tayin ettiği konuma bağlı görünmektedir. Bu yüzden onun kabulünün ya da reddinin esas itibariyle bir a priorik tavır olduğu kanaatındayım. Bunun a posteriorik olarak testi ise ilim ilkelerine muhaliftir.

Zira bu fikir bizatihi evreni aşan transandantal bir küllî prensiptir ve evrenin içinde bulunan bizlerin onu sınamak için evrenin üstünde, herşeyi gözleyebilen bir mevkie çıkmamız icap eder ki bu muhaldir. Vakıa, Dilthey gibi, "ilimlerin normatif (kural koyucu) olmaması" gerektiğini söylemek istemiyorum; ilimlerin normatif bir yanı vardır, ancak bu kurallar biz insanların evreni (daha kuşatıcı ifadesiyle: varlık küresini) rasyonalize edebilmek için, onu şu cılız aklımız ile kavranabilir kılmak için -acaba buna hakkımız var mı?- yapmak zorunda olduğumuz ve fakat test edebilme imkanı olan önsellerdir. Mesela, fizik kanunlarının genel geçerliliği ilkesi böyle bir a priori'dir ki testlerimizin imkan sahasına girmekte, yani kısmen de olsa deneyebilme kaabiliyetine haiz olmaktadır. Ancak, bu fizik-dünyanın zaruri ve tek varlık alanı olduğu a priori'sini ilim test edemez, zira bunun testi ilahi bir kudreti müstelzimdir. Dolayısıyla da fizik-dünyanın dışında bir başka dünyanın/veya dünyaların varlığı ilmin değil, imanın ve felsefenin konusudur. Teleolojizm mevzuu da keza.

İnanç ve felsefe noktai nazarından şahsım adına konuşacak olursak, ben evrenin bir gayesi olduğuna "inanan" birisiyim. Ancak bu gayenin ne olduğu ve ne gibi bir hedefi bulunduğu apayrı bir konudur. Evrene baktığımda onda çok sıkı bir düzen bulunduğunu görmekteyim ve bu defa bir mühendis nazarıyla bakıyorum ve bu düzenin gayesiz olmayacağı düşünüyorum. Zira, mühendislik hayatım süresince insan elinden çıkmış olan her konstrüksiyonun arka planında bir zekâ ve bir gaye bulunduğunu bizzat tecrübe ederek yeteri miktarda öğrenmiş birisiyim. Bu defa da dönüp bir fizikçi olarak tabiata baktığımda onda, insan eserlerinin asla ulaşamayacağı bir mükemmellik görmekteyim. Burada bu "asla ulaşılamayacak" ibaresini bilerek kullandım, zira biz mühendislerin ortaya koyduğu eserlerin üzerine temellendirilmiş olduğu prensipler biz fizikçilerin tabiatta keşif ettikleri tabii prensipleridir. Bu durum muvacehesinde H. Poincaré'ye hak vermemek elde değil: "Kendi varoluşlarının gayesiz olduğunu isbat etmeye çalışan ilim adamlarının var oluşu ayrıca incelenmeye ve açıklanmaya değecek kadar ciddi bir konudur."

Ancak, evrende bir gayenin mevcudiyeti idesine ulaşmak için bu mülahazalar da gerekmeyebilir. Şöyle ki; Evren, bir "var olan"dır. Bilâ sebep bir var olma ise irrasyonel birşeydir; binaenaleyh **"var olma keyfiyeti bir sebebe müsteniden var olma"** keyfiyeti olarak kabul edilirse aklîleştirilebilmiş olur. Sebeb ise gaî illet'i ve o da bir gayeyi, o ise müteal bir faili zaruri kılar. Denilebilir ki: **Bir:** Var olmanın rasyonalize edilmesi bir zaruret midir? Diyebiliriz ki: Ne yazık ki başka bir yolumuz yok -belki hakkımız yok, ama başka bir yolumuz da yok-. Zira varlık'ın idrâki zaten akıl ile mümkündür, yani esas itibariyle varlık'ın idrâki biz-

zat bir rasyonalizasyondur. **İki:** Var olma keyfiyetinin bir sebebe müstenid olmasının zarureti nedir? Diyebiliriz ki: Var olma keyfiyetinin rasyonalizasyonu (yani izahı) için bir zarurettir. Farzu muhal bir an için Tanrı Tealâ bize kendisi gibi bir güç verse belki de o zaman başka şeyler düşünecektik, ancak ne yapalım ki insanız ve yine tekrar edelim akıl'dan maada bir aletimiz de yok ve bu yetersiz alete dayanarak varlık küresinde bir illiyet sebep-sonuç ilişkisi, kozalite aramaktayız. İmdi, varlık alemindeki "oluşlar" ancak bir iliyet (sebeplilik) kavramı altında anlaşılabilirken bizatihi "varlık"ın kendisine sebepsizlik affetmek kendi kendimiz ile tenakuza düşmek, bir bakıma kendi kendimizi inkar etmek demek olacaktır. Binaenaleyh -ya da binnetice- varlık, ancak bir sebeplilik kavramı ışığında anlaşılabilir bir hal alabilir. Ve yine diyebiliriz ki: Tabiatta bir sebepsizlik ve bunun bir neticesi -ya da lazımı gayri müferiki- olarak gayesizlik aramak ona bir kıdem ve lâyemutluk, yani teknik felsefi dil ile **kendindenlik** atf etmek icap edeceği gibi bu dahi tek başına anlamsız olacağına binaen bunun yanında ona bir **şuur** veya bir **mekanizm** ve **mekanist determinizm** dahi atf etmek zarureti hasıl olacaktır. Kendindenlik keyfiyeti, varlık sferinin kendi illiyetini kendi zatında mündemiç olarak izah etmek için zaruridir ki, bu keyfiyetin ilim noktai nazarında doyurucu bir çözüm -kesin doğru çözümü demiyorum- mevcut değildir. Keza alemin bir şuur sahibi olduğu yahut olmadığı ise, ilmin konusuna dahil edilemez; böyle birşey ilmi aşar, zira bu iddianın testi deney (burada **deney** kavramını hem **ampiria** ve hem de **experiment** anlamında kullandığımı belirtmek isterim) sahasına giremez. Felsefi olarak: Eğer bu şuur immanent (içkin) bir şuur ise, natürel olmalı ve ihsaslar ile idrak edilebilmelidir, bu mümkün olmadığına göre o zaman bir transandant (aşkın) şuur olmak durumunda olacaktır. Eğer ki, bir immanunt şuur olaydı o takdirde alemde kör bir mekanizm, bir mekanist determinizm olması icap ederdi ki bu konu ilmin konusudur ve ilim noktai nazarından hem cansız tabiattan ve hem de canlı tabiattan ihraç edilmiştir; felsefe noktai nazarından ise bu bizi beton gibi rijid bir fatalizm'e kaçınılmaz olarak sürükler ki bu da absürddür. Şu halde, oluş'ların aklî izahi demek olan illiyet ancak, transandant bir şuur ile anlaşılabilir bir hale gelir ki bu da evrende bir gaye (telos) olması demektir. Ancak bunun ne/nasıl bir gaye olduğu ne akıl ve ne de deney (yine her iki anlamında deney) ile istihraç edilebilir.

Kozmos ve Kaos

Sayın Kılıçbay, insanın kaos'u değil de kozmos'u kavrayabilen bir zihin yapısına sahip olduğunu belirtmekle son derece isabetli bir teşhis koymaktadır. Kılıçbay'ın bu nefis teşhisini tasdik zımmında olmak üzere diyorum ki bu da, kendi etli-kanlı bedenimiz de dahil olmak üzere, bütün dış dünyanın bize "verilen" bir varlık dünyası olmasındandır; duyular, akıl, dil, değerler... ilh. gibi süzgeçlerden geçmek suretiyle fenomenal

olarak verilen numenal varlık dünyası. Bu süzgeçlerin -ya da: İnformasyon transformatörlerinin- ise bize o muazzam dünyanın tam ve yetkin bir bilgisini sunmak iktidarına malik bulunamadığını biliyoruz. O halde, bu **kendinde** bir varlık alanı olan alem bir yanıyla ise **bizde** veya **bize göre** de olan bir varlık alanı olduğunu gösterdiği gibi, bizim niçin kaosu değil de kozmosu kavrayabildiğimizi de gösterir. Zira, "Kavramak", bizatihi aklî, yani sübjektif bir akt (edim)'dır ve akıl ise bu kavrama ameliyesini ancak ve yalnız bir "düzen" dahilinde icra edebilecek bir yapıya sahiptir (akıl'ın bize verilen birşey olduğunu ve onu değiştirmek yetisinin ise bize verilmediğini mükerreren hatırlayalım). Binaenaleyh, objektif olan şeylere yönelik sübjektif bir akt olan kavramak ameliyesi, ayrılamaz bir şekilde "düzen" mefhumuyla bağlıdır: Kompakt bir şekilde. Bu "düzen" mefhumunun objektif dış-dünyadaki müşahhas ve mücessem mütekaabili ise "kozmos" olmaktadır. Ve dolayısıyla "düzensizlik" mefhumu aklın idrak vc ihata edemcyeceği soyut bir mefhum -ya da: Bir verbal ekspresyon- olmaya mahkum olduğu gibi bu soyut mefhumun objektif dış-dünyada müşahhas ve mücessem bir mütekaabili de zihin için kavranılamaz birşey olmaktadır.

Kozmos'un Yapısallığı ve Tarihi

Kozmos'un yapısal olduğu ve kurucu unsurları itibariyle değişmediği, Sayın Kılıçbay tarafından tabiat tarihi fikrinin reddi için bir delil olarak sunulmaktadır. Kurucu unsurları itibariyle değişmediğinin kanıtı ise aziz dostuma nazaan, bilimsel yasaların varlığı'dır. Evrendeki bu değişmezlik olgu düzeyinde sabit, olay düzeyinde değişken olarak belirtildikten sonra, bunun tarihçiliğin kapsadığı konular arasına girmediği ve bilahare devamen, evrendeki değişmelerin ancak değişenin bilnci olması durumunda tarih kavramı altına konabileceği, halbuki böyle birşeyin mevcut olmadığı, dolayısıyla evrenin tarihi olamayacağı belirtilmekte ve yine müellif tarafından değişme konusunda etkinin tepkisine bilinç unsurunun eklendiği yegane alanın insanlık alemi olması ve diğerlerinin bundan mahrum olması haşebiyle de bir tabiat tarihi kavramı olmayacağı vurgulanarak, **tarih** kavramı sadece beşeriyete inhisar ettirilmektedir. İmdi, evrenin yapısal olduğu, yani elemanlarının toplamından daha fazla birşey ifade ettiği fikrine bir itirazım yok. Keza evrenin kurucu unsurları itibariyle değişmediği tezine ise bir kaydı ihtiraz ve ihtiyat ile şimdilik karşı çıkmıyorum ve doğru kabul ediyorum. Ancak bunun kanıtı olarak ilmi kanunların gösterilmesi beni pek tatmin etmiyor; etmiyor, zira bunun bizim elde ettiğimiz ilmi kanunların bütün kozmos için bütün zamanlar ve mekanlarda zorunlu ve genel-geçer olduğu a priori'sine dayanan bir prensip olduğunu biliyorum. Bunun a posteriorik olarak testinin bugüne kadar hep bu tezi tasdik etmesi dahi bana tatminkâr görünmüyor; çünkü, bu prensibin exact (sağın, kâmil) bir şekilde tasdik edilebilmesi için ancak ve yalnız bizim onun testini bütün zamanlar ve mekanlar boyunca

yapmış olmamız ve her seferinde aynı müsbet neticeyi elde etmemiz gerekecektir. Bu ise muhaldir. Bu şartlar muvacehesinde olguların sabit, olayların değişken olduğunda da hemfikirim. Ve fakat, bu değişmelerin ancak değişenin bilinci olması durumunda tarih kavramı ile şerefyab edilebileceği fikrini kabul etmekte zorluk çekiyorum. Halbuki Kılıçbay başka bir yerde de (sayı: 12, s.56, sü:1) tarihin şartının değişme değil değiştirme olduğunu ve bunun da insana münhasır olduğunu söylemekteydi. Tabi ki burada kastedilen, şuurlu bir değişme olduğudur ve bunun insanın tekelinde olduğunda müşarünileyh tamamıyle haklıdır, ancak bu iki ifade arasında bir çelişme olduğu zehabindeyim: Tarih'in olması için değişenin mi bilinci olmalı değiştirenin mi? Bu konuda son sözü söylemeden önce kısaca temas etmek istediğim bir husus da kıymetli kalem refikimin, "... değiştirenin hangi etkisine değişenin hangi tepkisinin olacağının önceden ve kesinlikle belli olmadığı yegâne alan canlılar dünyasıdır" şeklindeki önermesidir. Aziz dostuma haksız bir atıfta bulunmamak için elimden geldiğince ihtiyatla konuşarak diyorum ki, bu iddia bizi bir determinizm'e götürür: En azından cansız tabiatta. Kendilerinin de çok iyi bildikleri veçhile, cansız tabiatta da hangi etkiye hangi tepkinin geleceğinin önceden ve kesinlikle bilinebileceği iddiası, artık savunulur olmaktan çıkmıştır; zira bu, klasik fizik (mekanik) döneminin tezidir. Filhakika bugün dahi kaba ölçeklerde bu kaide carîdir, ancak, kaba (ya da büyük) ölçeklerde uygulanabilen ve tabiî sonuçlar verebilen bir düstur olduğunu hatırdan uzak tutmamak iktiza eder. Nitekim, mikro boyutta bu belirsizlik çok daha belirgin olmakta ve cansız atomaltı dünyası "sanki-canlı" (quasivital) bir manzara arz etmektedir.

Bunun yanında biraz önce temas ettiğimiz birşeyi de kısaca ele almak faydalı olur: Evrenin kurucu unsurlarının ve bunun yanında ondaki olgusal değişmelerin sabitliği pek o kadar da kesin olan birşey gibi görünmemektedir. Yani kozmosun temel kategorilerinde zamandan kesin bir bağımsızlık olduğu iddiası herkes tarafından itirazsız paylaşılan bir düşünce değildir. Söz gelimi, "Big-Bang" modelli teoriler, evrenin en temel kurucu kategorisi olan mekânın zamana bağımlı olarak değiştiği tezi üzerine tesis edilmişlerdir; dahası, bu modellerde bizatihi zaman dahi bizzat kendisi zamanın bir fonksiyonu olarak değişmektedir. Yani, klasik fizik ilminin temel postulatı olan, mutlak mekân (uzay) ve ezeli-ebedi sonsuz-önsüz bir nehir olan zaman kavramları bugün artık modern fizik tarafından kabul edilmemektedir. "Big-Bang" modelli teorilerin iki rakibi vardır: "Durağan Evren" modelli ve "Ossilasyonlu (salınımlı) Evren" modelli teoriler. Durağan Evren modelliler, evrenin kendisini bizzat sabit olarak kabul eden bir kalkış noktasından hareketle evrende sürekli olarak yeni madde yaratıldığı tezini savunmaktadır ki madde, evrenin en temel kurucu unsurları (kategorileri) arasındadır. Ossilasyonlu modelliler ise, evrenin (fizik-dünyanın) daimi olarak yaratıldığı ve yok olduğu tezini savunurlar.. Bütün bunların içinde en radikal olanı Big-Bang modelli teori grubu olup, bu modelle evren başı ve sonu olan, yani kendisi zatı itibariyle değişken olan bir varlık alanıdır. Durağan modellilerde unsurların miktarı, ossilasyon modellilerde de evren yine zatı itibariyle değişkendir.

ki, bu modellerin hemen hepsinin kadim düşüncelerde üç aşağı beş yukarı benzerleri mevcuttur (mesela ossilasyon modelli teoriler Herakleitos'un Ankakuşu misaline benzettiği, arkesi ateş olan evren tasarımını andırır). Bunun yanında, evrendeki kanunların hep aynı kaldığı da sadece bir a priorik ilke olup -çünkü sağın bir testi imkan haricidir- aksi yönde de kuvvetli iddialar vardır. Söz gelimi Big-Bang modeline göre evrenin yaratılışından önce ve sonra (yani: Evrenin mevcut olmadığı, daha açık bir ifade ile, mekânın ve zamanın dahi mevcut olmadığı) durumlarda fizik kanunlarının geçerli olduğunu iddia edecek hiçbir kesin kanıta sahip değiliz. Bunun yanında, el'an kozmosun içinde mukim olan kara delikler gibi normal dışı, dejenere, para-kozmik mıntıkalarda bilinen fizik kanunların sadece sınırlı bir bölgede geçerli olması ihtimali ve yine, bazı evrensel sabitlerin de haddi zatında hakiki anlamda evrensel-sabit olmayıp zamana bağımlı, yani değişken olduğu da günümüz fizik ilminin konuları arasındadır.

Bütün bunlardan çıkan netice hulasaten şudur: Evren, sadece mihanikî bir hareketin cari olduğu, bunun haricinde herşeyin hep aynı şeklide tekrarlandığı statik ve monoton bir varlık alanı değildir. Eğer öyle olmuş olsa idi, dahi madem ki o da zaman dahilinde bir varlıktır, yine de bir tarih kavramı altına konabilecek iken -zira kim ne derse desin tarih kavramı zaman kavramı ile ayrılmaz bir şekilde irtibatlıdır- bu durum da, bir tarih sahibi olmayı haydi haydi hak etmektedir. Ne var ki, burada tabiat için müstehak görülen tarih, tabii değişme (ve değişme)'ler, bilinçsiz olup-bitmeler cümlesi yani, **Res Extensia** olup, onu inceleyen bilim dalı da **Historia Rerum Naturantum** olacaktır (tabii olup bitmeleri tarih kavramı olmaksızın, olduğu gibi inceleyen bilim dallarının umumi adı ise **Rexam Naturantum** -Tabii ilimler- olacağı gibi). İmdi, umumi kozmik tarih ile insani tarih arasındaki fark da buradadır: Birincisinin bilinçsiz ve tabii "olup bitmeler" cümlesi olmasına karşılık ikincisi, yani beşeri tarih ise bilinçli, insani (yani: Tabiat-karşıtı; tabiidir ki, bununla insanın tabiat dışı olduğunu da kastetmiyorum) "yapıp etmeler" cümlesidir ki, buna da **Res Gestae** adını veriyoruz ve de onu konu edinen ilim dalı ise **Historia Rerum Gestarum** olacaktır. (Günümüzde "tarih" kelimesi ile hem konu ve hem de o konuyu inceleyen ilim dalı ifade edilmekte olduğundan, bunların birbirine sıkça karıştırıldığını müşahade etmek, dolayısıyla bu tefriki burada vurgulamakta fayda görmüyorum. Gerçi bu karışıklık Garp dillerinde de history, histoire kelimeleri ile de Historia ve Res arasındaki farkı hatırda tutmak iktiza eder.)

Son söz olarak diyebiliriz ki, tarihi yalnız ve ancak beşeriyete münhasır kılmak için değişme ve değiştirmelerin bilinç ürünü olması, yani bunların olup bitmeler değil, yapıp etmeler olması gerektiği bir aksiyom'dur ve aksiyomlara da kendi içlerinde tutarlı oldukları sürece "niçin?" denmez; o takdirde hep aksiyom/veya aksiyomlara dayalı başka bir tür ilim/disiplin ortaya çıkar. Ben bu bağlamda Sayın Kılıçbay'a bir itirazda bulunmayacağım, zira aksiyomlarımızın farklı olması ortaya bir haklılık/haksızlık problemi getirmez. Yani, her birimizin kendi aksiyomlarımız çerçevesinde farklı anlayışlar getirmeye hakkımız vardır, yeter

ki aksiyomlarımız -belki de daha doğrusu: çıkış noktalarımız- kendi içinde tutarlı olsunlar. Benim burada bir tek itirazım -ya da sorum var: Değişme ve değiştirmeler birlikteliğinde insanın yerinin ister değişsin ister değiştirilsin daha net olarak belirlenmesini talep etmekteyim. Zira, insanın bu prosedürdeki yeri oldukça karmaşıktır; o, hem cansız ve hem de insan dışı canlı tabiat ve hem de diğer insanlar ile karşılıklı bir değiştirme-değişme ilişkisi içindedir, daha açık bir ifade ile bazen özne, bazen nesne, bazen de aynı anda hem özne ve hem de nesne olmak durumundadır.

Fasl-ı Sanî: Osmanlı

Sayın Mehmet Ali Kılıçbay'ın en fazla takdir ettiğim taraflarının başında, doğru diye kabul edilen şeyleri yeniden gözden geçirme ve hesaplaşma cehdi gelir. Halis bir entellektüel tavrı olan bu cehd, ne yazık ki bizde -tefelsüf geleneğinin terkedilmiş olmasının elîm neticesi olarak- pek de hoş karşılanmaz. Ve yine ne yazık ki bizde kendi kendini, hiç de hakkı olmadığı halde, entellektüel ilan eden bir kısım zevatı muhterem anasının memesine yapışmış kuzucuklar gibi kesin doğru kabul ettikleri hakikatlere yapışmış durumdadırlar. Bendeniz Kılıçbay ile bazı konularda anlaşıyorum, bazılarında anlaşamıyorum; bu benim için bir motivasyon kaynağıdır (Aksi takdirde birşeylerden şüphelenmek durumunda kalacaktım). Bu durum Osmanlı konusunda da berdevamdır; zaten Osmanlı bir derya, hem de müthiş cazibesi olan bir derya. Öyle bir deryaya da: Ummanı Kebîr -ki bizler gibi profesyonel tarihçi olmayanları dahi kuvvetle cezbediyor-. Bu gibi lafzlar profesyonel tarihçileri kızdırsa dahi, ben bunun bir ukalalık ya da haddini bilmezlik olarak tavsif edilmemesini rica etmek durumundayım: Demek ki o deryada bizleri de cezbeden birşeyler var ve belki de onların göremediği bazı şeyleri de görebiliriz.

Osmanlıya Bakışımız

Sayın Kılıçbay, bizlerin Osmanlıya bakışımızda bir tutukluk, hürriyetsizlik olduğunu belirterek, bunun tarihi red-kabul cepheleri içinde ele almamızdan kaynaklandığını ve bunun neticesi olarak onu gerçek yerine oturtamadığımızı, yani onu tam olarak anlayamadığımızı söylemektedir. Bu son derece doğru ve isabetli teşhisin temeli de yine kendileri tarafından aynı derecede doğru ve isabetli olarak, son üçyüz yılde hep çekilmekte olduğumuza bağlanmıştır. Böylece, aziz dostum, benim dergimizin onbirinci sayısında önermiş olduğum fizikalist temelli **"Potansiyel Farkı (Gerilim)"** tezimi -ki bu, Thurnwald'ın **Kültürel Gerilim (Cultural Tension)** dediği şey ile bazı noktalarda benzeşir- desteklemektedir; hakikan biz Osmanlıyı anlayamamaktayız, zira, onu anlamak

istemiyoruz. Bu, ideolojik bir tavırdır ki bizi polarize etmektedir ve bu polarize halimizle, yüksek potansiyelli Osmanlı ile düşük potansiyelli günümüz arasına girince, polaritemizin nevine göre, ya Osmanlıya hayran oluyoruz ya da düşman.

Bu konuda yine sevgili Kılıçbay ile mutabık olduğumuzu gördüğüm bir nokta da tarihi kendi realitesi içinde kavramanın olması gereken, ancak tahakkuku çok zor olan bir teşebbüs olduğudur.Ben ne Ranke gibi bunu kesin olarak ileri sürüyorum ve ne de Kierkegaard ya da Schopenhauer gibi bütün-bütüne imkansız olduğunu söylüyorum. Bana göre, yine de herşeye rağmen esas cehd bu olmalıdır. Bunun yolu yordamı ise, insani yapıp-etmeler alanı (Res Gestae)'nın bilumum -ne kadar mümkünse o kadar- hangi ahval ve şerait tahtında teşekkül etmiş olduğunu anlamaya çalışmaktan geçer. Söz gelimi, aklı evvel bazı gazeteci taifesinin sık sık tarih araştırması diye neşr ettikleri ıvır zıvır garibelerde bahsedildiği üzere, "Osmanlı durmadan şehzade boğdu, bu kadar zulüm etti, bakın işte bu adamlar şöyle çağdışıdır, böyle geridir, beyinselliğin evrenselliğini -o da ne demekse- yakalayamamıştır; halbuki efendim Batı'da böyle mi, ya hak-hukuk, gak-guguk vs." türünden döküntüler (ki bunların bazen çok ciddi âdemler tarafından da çok ciddi olarak söylendiğini de görüyoruz-ey Recai Güllapdan dostum, sana ihtiyacım var?) bu anlayışsızlığın en harika nümunelerindendir.

Osmanlının Süperliği

Sayın Kılıçbay ile anlaşmazlık noktalarımızın en önemlilerinden birisi de budur. Kılıçbay bu konuya hayli uzun bir fasıl ayırdığına göre tartışmaya değer bulmuş demektir ki bendeniz de aynı kanaattayım. Şimdi itirazlarımı kısaca serd etmeye çalışacağım.

Müşarünileyh, bendenizin **süperlik** kavramının temel kriteri olarak buyurganlık'ı kıstas olarak almamı yetersiz addetmektedir. Eğer varolmanın bütün sahalarını kuşatıcı bir süperlik tartışması açılırsa bu kriter elbet de yetersiz kalacaktır, refikimin itirazını haklı bulurum. Ancak, ben bu süperlik konusunu dar ve özel bir sahaya, siyasi sahaya, inhisar ettirmek istediğim için başka bir kriter görmedim; ancak, fazla inatçılık etmek niyetinde de değilim. Başka kriterler teklif edilirse, onlara da açığım. Benim buyurganlık kriterim, "dünya siyaseti takip etmek ve hatta bunun da ötesinde dünya siyasetinde dominant bir rol sahibi olmak veya dünya siyasetini tayin etmek/yahut edenler arasında başa oturmak olup, dünyayı tek başına idare etmek gibi abes bir iddia olamaz" şeklinde idi.

a) Dünya siyaseti takip etmek: Kılıçbay'ın burada haklı bir ikazı vardır: Hangi dünya? Filhakika, bizler için dünya, bizim kendi içinde hapsolduğumuz -veya yeraldığımız- dünyadır ki bu Garp için de böyledir. (Öyle olmasa "Amerika keşfedildi" niçin dersin? Eğer Amerikan Kızılderilileri kendi tarihlerini hürce yazabilseler herhalde buna

"Amerika işgâl edildi" derlerdi). Her medeniyet, her kültür, kendi insanı kendi içinde tutarlı olarak mutlu edebildiği sürece bir medeniyetin diğerine sübjektif bir üstünlüğü de söz konusu olamaz; ancak daha objektif kriterlere müracaat edilmesi durumunda arada farklar ve bu farklara bağlı olarak -bu terim suni gibi dursa da- üstünlük durumları ortaya çıkacaktır ki, bu takdirde, mesela M.Ö. II. bin yıllarda kadîm Mısır medeniyeti ve dünyası mesela Avrupa'nınkinden daha üstün konumda olacağı gibi, söz konusu ettiğimiz Osmanlı döneminde de aynı husus, içinde Osmanlının da yer aldığı dünya için de variddir. Bu itibarla, mesela bir Aztek dünyası, Avustralya dünyası talî bir dünya olduğu gibi, hatta bir kısmı itibariyle Asya ve Afrika dünyaları da aynı kategoriye sokulabilecektir. (Bunu söylemekle benim, Kılıçbay'ın "sanayi çağı öncesinde tek bir dünya yoktu" şeklindeki önermesine iştirak ettiğim farkedilecektir). İmdi, bu birincil konumdaki dünyada Osmanlının durumu ne idi? Acaba Osmanlı hakikaten bütün dünyadan habersiz mi idi?

İlk kuruluş yıllarının Osmanlısı henüz minicik bir tabi uç-beyliğidir; onun dünyası Avrupa'ya dahi uzanamaz; sadece etrafını saran diğer Türk beylikleri, Konya'da son saatlerini yaşamakta olan Selçuklu, onun ardındaki habîs ve mel'un Moğol -daha sonraları Türkleşmiş İlhanlı- ve hemen karşısında Bizans. Ancak o halde bile dünya hakkında önemli şeyler biliyor olmalı ki Osman Han Gazi'nin otuzbeş yıllık iktidarı süresince adeta çok rizikolu bir satranç oyununun içinde imişçesine sürdürülen siyaset, Selçuklunun bu en önemsiz uç-beyini bir güç merkezi haline getirmiştir. Nitekim Orhan Gazi ve I. Murad ile birlikte bu "dünyadan haberdar olma" keyfiyeti artmış olmalı; zira o artık kabuğunu yırtmış, Avrupa topraklarına atlamış, Bizansı çepeçevre kuşatmış ve kim ne derse desin Avrupa'nın siyaset gündemine girmiştir. Eğer dünyadan bihaber olsalardı, akılsızca bir hareketle İlhanlıdan tam bağımsızlığını ilan eder ve ondan sonra da belkemiğini kırdırırlardı. Dünya siyaseti takip etmek bir yanıyla budur: Dünya kuvvet ve güç dengelerini bilmek, nereye kadar gidip nerede duracağını hassasiyetle hesap etmek. Yoksa, Osmanlının o kadar yayılmasını başka türlü nasıl izah edebiliriz? Belki şöyle: Osmanlının rakipleri ondan daha da aptaldı demekle. (Yıldırım Beyazid Han, aynı basireti gösterememesini Ankara faciası ile hem kendi ödemiş, hem de bütün bir tarih boyunca bizlere ödetmiştir). Osmanlı Avrupa'ya kök saldıktan sonra, yani iyice palazlanınca, bu dünya siyaseti daha aşikâr bir hal almıştır. Ben burada Osmanlıyı gereksiz yere şişirmenin karşısındayım, elbet de yetersiz kaldığı, ufuksuz davrandığı çok durumlar söz konusudur. Ancak, bu demek değildir ki o, kendi dünyasının dışından kendini tecrid etmiştir. Bu daha sonraları olacaktır ve esasen onun akıbetini hazırlayan da bu olmuştur.

Bu meyanda, Osmanlı Avrupa siyaseti ile yakından alâkadar olduğu gibi Asya ve Afrika ile de alâkadar olmuştur. Bakın bu iş nasıl oluyor: Osmanlının haşmet dönemi olan miladi onaltıncı asır aynı zamanda bir **Türk Asrı**'dır (birinci asrın Roma asrı, sekizinci asrın Arap asrı, onüçüncü asrın Moğol asrı, ondokuzuncu asrın İngiliz asrı olması gibi).

O dönemin en güçlü devletleri Hristiyan-Garp dünyasında değil de Müslüman-Şark dünyasındadır: Önce Osmanlı, sonra İran'da Safevi, onun ardından Yavuz'a kadar Mısır'da Memlûkler,onun ardından Hindistan Babürlü ilk sıraları kapmıştır ve Hristiyan-Garp aleminin en güçlü devleti ve Osmanlının rakibi İspanyol imparatorluğu bu sıralamada daha alt sıralardadır. Çin ve Japon imparatorlukları bu dünyanın hayli uzağındadır, kendi içine kapanıktır, konumuz dışıdır. Yavuz'un hedefi Asya'dır: Türk birliğine yönelik bir hedef. Bunun önündeki en büyük engel ise -yine bir Türk devleti olmasına rağmen mutaassıp Şîa siyaseti dolayısıyla Türk ve İslam dünyasının adeta dışında ve hatta karşısında duran- İran'daki Safevi Türk imparatorluğudur. Yavuz bu engeli sarstı fakat yıkamadı. Ancak, onun uzak-Şark siyasetinin bir nişanesi olmak bakımından Çin konusuna dahi eğildiği, bu maksatla Cidde'de bir donanma hazırlığına giriştiği de bilinen bir hususdur. Kanunî'yi bu Şark ve uzak-Şark siyasetinden alakoyan ve daha radikal olmasına mani olan, onun şahsi kaprisi değildir, değişen şartlardır. Şöyle ki: Kanunî'nin tahta çıkışı sıralarında da V. Charles (Carlos) da İspanyol tahtına çıkmış ve birtakım veraset yollarıyle Almanya'yla birleşmiş ve bu da onu bir anda Avrupa'nın en büyük gücü haline getirmiştir; üstelik İspanyollar aynı zamanda Amerika'yı arsızca soyup, sömürüp talan ederek oranın zenginliklerini ana vatanlarına taşımakla da çok önemli bir zenginlik kaynağı yaratmış oldular. Bu sebepler, Kanunî'nin Avrupa ile daha ziyade alâkadar olmasını zorlamıştır. Eğer dünya siyaseti takip edilmese idi, aksi yapardı ve Viyana felaketi 150-170 sene önce ve Viyana yerine Belgrad'da yaşanırdı; güçlü ve müttefik/müttehid bir Hristiyan Garp karşısında Tuna'nın cenubunu eline tutmanın yolu şimaline atlamaktı ve de öyle yapıldı.

Misaller bitesi gibi değil, sadece rastgele birkaç tane veriyorum: Avrupa Hristiyanlığının dini ittihadını baltalamak ve onları Osmanlı karşısında birbirine düşürmek için mezhep kavgalarının içine karışmak, dünya siyaseti takip etmektir ve de öyle yapılmıştır: Protestanlık, Osmanlıya çok şey borçludur. Ve yine bir başka misal, Osmanlının kendi siyasetinin menfaatlerine göre, bazen İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa arasında bazen birini, bazen öbürünü tutan siyasetidir ki, bunun da örneklerinden birisi de, 1578'de Vadi'sseyl meydan muharebesinden iki sene sonra İspanya tarafından yutulan Portekiz'in bağımsızlığına kavuşması için daha önce rakibi olan Portekiz'i bu kerre İngiltere ile birlikte İspanya'ya karşı desteklemesidir. Ve yine misallerden bir misal: Sene 1492; son Müslüman Endülüs devleti de ortadan kaldırılmış ve İberik yarım adası Müslümanlardan temizlenmiş. Şimdi ana hedef: Karşı sahil, yani Kuzey Afrika! İspanya ve Portekiz'in muhterisane arzuladıkları şey, orayı da kendi yarım adaları gibi, veya Amerika gibi, tamamiyle Hristiyan/Katolik bir ülke/veya sömürge haline getirmek. Eğer ki Osmanlı yetişmese idi kıytırık Arapların böyle bir istilayı durdurmaya ne güçleri yeterdi ne de ufukları. Nitekim Fas sultanlarının bir kısmı Osmanlı karşısında Hristiyan İspanya ve Portekiz ile ittifaklara girmişti bile. Osmanlının o bölgeye gelişi hem bugün bizlerin anlamakta zorluk

çektiğimiz İ'lâ-yı kelimatullah doktrininin, hem de dünya siyaseti takip ettiklerinin ve dahi dünya siyaseti takip etmeye güçlerinin yetmekte olduklarının bir göstergesidir ki Osmanlı o bölgeden çekildikten sonra oraları istila edilmişse de artık asimile edilememiştir ve Osmanlı hem tüm İslam dünyasının ve hem de Arap dünyasının veli-i nimeti olmuştur. (Tabii bunun aynı zamanda şerefli bir anti-emperyalist ve anti-kolonyalist mücadele olduğunu da belirtmek icap eder). Ve yine bir başka misal, Kuzey ve Kuzey Doğu Afrika siyasetidir: Bizim Yemen'den, ya da Habeşistan'dan acaba hazine-i hassamıza kaç para giriyordu da o toprakları elimizde tutmaya çalıştık? Bu, dünya siyasetidir: Deniz yollarını geçit/uğrak noktalarını elinde tutmak siyasetidir. Bu babdan olmak üzere, Osmanlı onaltıncı asırdan itibaren deniz ticaret trafiğinin yön değiştirdiğini fark etmiş, eski baharat yolunu yeniden ihya etmeye uğraşmıştır ki Güney Asya seferleri bu maksada matuftur.

Bunun yanında Osmanlının yetersiz kaldığı, ya da hiç akıl edemediği hususlar da elbet de variddir ve onlar da muhakkak ki söz konusu edilmelidir. Bir tanesini ben söyleyeyim: Kazan Hanlığının Korkunç Ivan (IV. Ivan) tarafından zaptı Kanunî çağında olmuş, ancak Osmanlı bu konuda ciddi bir atılımda bulunmamıştır. keza, Hazar'ın güneyini kuvvetli bir şekilde elinde tutan Safevi engelinin kaldırılamaması karşısında kuzeyinden gidilebileceği fikri de gündeme alınmış -yine de demek ki büsbütün uyumamışlar- ancak birinci derecede önemli bir siyaset gündemi haline gelememiştir.

Bir de şu var: Tarihi realiteyi kendi şartları muvacehesinde kavramak diyoruz ya, bana kalırsa tam zamanı: O zaman Osmanlısı için en önemli siyaset gündemi Batı'sında Hristiyan Garp, Doğu'sunda da Şiî-İran'dır ve dahi Osmanlı bu ikisinin arasında adeta sıkışmış durumdadır. Ve her iki tarafta da adeta sınırlar cepheleşmiş ve sabitleşmiştir. Çünkü her iki tarafta da güç dengesi hasıl olmuştur ve Osmanlı hep bu güç dengelerinin hesabı içinde olmuştur ki onun, kendi dışında olup-biten birçok şeyi gözden kaçırmasının bence en mühim amillerinden birisi budur. Bir diğeri de, kanaatımca, onbeşinci sayıdaki "Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri" isimli yazımda da kısaca belirtmeye çalışmış olduğumuz üzere, Osmanlının bir narsisizm'e yakalanması ve Türk intelijansiyasının tefelsüf geleneğinin ortadan kalkmaya başlamasıdır.

b) Dünya siyasetinde dominant bir role sahip olmak: Osmanlı, birincil dünyadaki siyasette hakim bir rol sahibi olmuştur. Bir defa ve herşeyden önce, "varlığı" ile olmuştur. Onbeşinci asırdan ondokuzuncu asrın sonuna kadar, hatta yirminci asrın ilk on yılı da buna dahildir. Avrupa siyasetinin en önemli gündem maddelerinden birini Osmanlının Avrupa'dan ihracı oluşturmuştur; bundan âlâ politika vaz etmek olur mu? Victor Hugo gibi büyük bir şahsiyet (ki çok sıkı bir Türk düşmanıdır) dahi, Avrupa'nın,dünyanın yarısını sömürgeleştirdiği bu asırda -19. asrın üçüncü çeyreği- hâlâ Tuna'nın güneyinin Türklerin elinde olmasını Avrupa için utanç verici telakki etmektedir. Bu böyle, şimdi gelelim diğerlerine: Osmanlı, Garp dünyası karşısında hem İslam dünyasının müdafaasını yapmış ve hem, biraz önce de söyledim, çok şerefli bir anti-

emperyalist ve anti-kolonyalist mücadele vermiştir. Eğer ki Osmanlı olmasaydı, bugün dünyanın çehresi muhakkak ki çok daha farklı olurdu. Osmanlı, Garp'ın önüne kuvvetli bir set çekmiş ve onun yayılmasını önce tamamen durdurmuş, sonra da önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Ve yine üzerine basa basa söylüyorum: Eğer Osmanlı olmasaydı bilumum Kuzey Afrika bugün Hristiyan idi; tıpkı Endülüs gibi, tıpkı Latin Amerika gibi. Yerli Arap devletlerinin hiçbirisi bu işin üstesinden gelebilemezdi. Bir başka örneği yukarıda verdim: Portekiz-İspanyol ihtilaflarında Portekiz'e destek vererek daha kuvvetli bir İspanya oluşmasına mani olmak. Kapütülasyonlara da bu çerçevede eğilmek gerek; onların biz sonradan çok zararını gördük, ancak onlar olmasaydı Avrupa'da İngiltere'yi dengeleyen bir Fransa olmayabilirdi. Ve yine: Akdeniz çevresinin Türk hakimiyetine girmesi, dünya denizciliği için başka hayat sahaları araştırmasını daha da zaruri hale getirirken, buna imkanı kalmayan İtalya (ben İtalya diye bir tek devletten söz etmekle Çizme'deki devletler bolluğunun tümünü birden kastediyorum ve tabii ki Kılıçbay'ın bu ikazını da haklı buluyorum) içinde başka politikalar üretmeyi zaruri kılmıştır ki siyaset vaz etmek de zaten budur. İran meselesine gelince; aziz Kılıçbay'ın, Osmanlı İran'a karşı siyasi bir üstünlük temin edememiştir demesini acele bir hüküm telakki ediyorum. İran deyip geçmeyelim dostlar; orada bir soluklanmak lazım. O İran, bu İran değil; Osmanlıdan sonra dünyanın ikinci gücü. Onun da doğusunda bir başka Türk var: Hindistan'da Babür imparatorluğu. İran, Doğu ve Batı'sından bu şekilde kıskaç içinde. Hatta kuzeyinde de Türk devletleri (Timuroğulları) ayrı bir unsur. Böylece bir kuvvetler dengesi oluşmuş ki Osmanlının bütün bunları yara yırta, eze kıra Doğu'ya gidebilmesi için Batı'sının emniyetli olması lazım, ama mümkün değil. Ne var ki İran denen dev, bugün de Türk-Irak-İran hududu olan mıntıkada durduruldu ve İran'ın Batı yönündeki bütün yayılma emellerine set çekildi. Bu da ancak siyasi üstünlük ile mümkün olmuştur. Rusya konusuna gelince: Osmanlının haşmet dönemi aynı zamanda Rusya'nın da ayağa kalkma döneminin başlangıcıdır ve biraz önce sözünü ettiğim Kazan hanlığının feth ve ilhakı bu devreye rastlar. Vakıa Rusya henüz Osmanlıya meydan okumak bir yana, onun Kırım hanına tabi olup haraç da veriyor, ancak burada Osmanlının açık bir basiretsizliği gizlenemez: Hiç olmazsa Kazan'ın durumu gözleri açmalı idi. Rusya'nın iyice palazlanması artık bizim düşüş dönemimize rastladığı için maalesef Türk (Osmanlı)-Rus mücadeleleri nihai netice itibariyle bizim için ekseriyetle hep felaketle neticelenmiştir. Ancak ne yapalım ki biz Osmanlının süperliliğinden söz ederken, zaten onun bütün tarihi süreci için bu tabiri kullanmamıştık. Nitekim Osmanlı, ABD karşısında da bir varlık gösterememiştir (nasıl göstersin; biri iniyor, biri çıkıyor). Osmanlının iç dünyasına hakim olamadığı, sadece İstanbul'da sınırlı olduğu hususuna gelince (korkarım ki sayın Kılıçbay ileride sadece onu saray içine tıkmaya çalışacaktır) Osmanlı genişliğinde bir coğrafyanın (en geniş zamanında 20 milyon kilometre karenin üzerinde) her tarafında, o zamanın teknik imkanları muvacehesinde, nasıl noksansız bir hakimiyet sağlanır? Biraz acı olacak ama sorayım: TC (Osmanlının 25 misli küçüktür) acaba günümüzde her tarafa

tam hakim mi? Haydi böyle mazarratlı suallerden vazgeçelim ve diyelim ki acaba İngiltere Hindistan'a ne kadar, Fransa Cezayir'e ne ölçüde hakimdi? Ya da el'an günümüz Fransasından Korsika, İngilteresinin de Kuzey İrlanda ve bir ölçüde İskoçya üzerindeki hakimiyeti, sayın Kılıçbay'ın "fiktif" olarak tavsif ettiği Osmanlının Budin hakimiyeti ile kıyası nasıl bir netice verir? (Uzak sömürgeleri hiç hesaba katmadan, sadece burun diplerinden söz ediyorum). Biraz da riske girmek pahasına şunu soralım: Acaba topraklarının her tarafında bilâ noksan bir hakimiyet kurmuş olan kaç ülke vardır, ya da bu mümkün müdür?

Osmanlının bu bariz üstünlük vasfı Garp edebiyatına da tesir etmiştir, ben burada sadece bir tek örnekle yetineceğim: Don Kişot'un nisbeten akıllılık emareleri göstermesi üzerine, kendisini bir teste tabi tutmak üzere, "şu sıralarda Türk ordularının kara bir cehennem bulutu gibi İspanya'ya yönelmiş olduğu ve pek saygı değer şövalye hazretlerinden ne gibi bir tedbir tavsiye edildiğinin Kral hazeratınca sual edildiği" bildirilince, bizimki hemen bir ok gibi fırlayarak, "Kral Hazretlerine tavsiyem, benim gibi oniki şövalye bulmaktır, bir de ben eder onüç; bu iş tamam aga" der (Şemsettim K. Kocamemi tercümesi, İstanbul Kitabevi, 1962, s. 191-192'den özet). Bir dünya klasiğindeki bu ifadeler olsa olsa o türkün gücünün o dönem Garp efkârı umumiyesinde ifade ettiği üstünlük hissinin edebi bir ifadesidir.

Bu arada dost Kılıçbay'ın hoşgörüsüne sığınarak bir latifede bulunmak istiyorum: Bir vaız, cemaate Allah'ın lâ-mekan (non-extensive) olma hassını anlatırken, aşırı tenzih ile, "Ey cemaat! Biliniz ki Allah ne sağdadır ne solda, ne öndedir ne ardda, ne yerdedir ne gökte" deyince Ofli Hoca muzip bir şekilde genç vaızı ikaz eder: "Ey hoca, baa öyle geliy ki sen Allah'a hepden yok diyecesun da yuzin tutmayi". Şimdi de sevgili Kılıçbay'da böyle bir aşırı tenkid görür gibiyim (yine de hoşgörüsüne sığınarak diyorum ki): Osmanlının ne karada, ne denizde, ne Akdeniz'de, ne okyanuslarda... ne elindeki topraklarda, uzak-yakın eyalet, vilayet, sancaklarda bir hakimiyeti ve başarısı var; ne fikir, ne sanat, ne de buna benzer birşeyde eseri var; hiçbir şey yapamamış; hiçbir sahada varlık gösterememiş, sadece -o da nasıl olmuşsa- ilkel adamlar gibi vurmuş kırmış, kafa yarmış-göz çıkarmış, talan etmiş, yağma yapmış... da acaba bütün insanlık altı asır boyunca bir hayal mi gördü? Yoksa Osmanlı gerçekten yok mu idi?

c) Dünya siyaseti tayin etmek/ ya da edenler arasında başa oturmak; talan: Hızlı ilerlemek, hızlı çekilmek: Sevgili Kılıçbay'ın Osmanlı üzerindeki temel tezlerinden birisi de onun, tarihteki yerini şaşırmış bir antik imparatorluk olduğu hususudur: Fatih bir çekirdek/ belli bir odaktan itibaren askeri güç kullanarak (ve çökmekte olan bir veya birkaç antik imparatorluğun periferisinden başlayarak) genişler, bu genişleme sürekli olarak talana dayanır ve sınırların son hadde varmasıyla son bulur, vs. Bu genişlemede fetih sürekli olmak zorundadır. Zira, fetih bir talan demektir ve talan (iç ve dış talan) ise egemen bir devşirme-saray tabakasını yaşatmak için zaruridir ki, antik imparatorluk örgütlenmesi bunu gerektirir. Ve yine fetih, askeri gücün temelini

oluşturan ikta sistemi için de şarttır. Bütün bunların hepsi birden ne yanlış, ne de doğru; ya da doğrusu da var, yanlışı da. Bir defa, böyle bir izah tarzı, Osmanlının kendi iç-dünyasının realitesine tam uymuyor. Zira, tamamiyle ekonomik faktörlere dayalı. Ekonomik faktörlerin bütün sosyal hadiseleri izahta tek dominant faktör olarak addedilmesini Kılıçbay'ın kendisinin de kabul edeceğini sanmıyorum. Ayrıca, "egemen devşirmesaray tabakası" ifadeside keza sınıf esasına dayalı bir izah tarzı. Bütün bunlar hepten, külliyen asılsız mı? Elbette değil; ancak ne derecede etkili ve acaba başka ne gibi faktörler var? Herşeyden önce gözden kaçan bir husus var: Osmanlı, kendisinde ideolojik bir misyon kabul ediyor. Osmanlının manevi ikliminden soluklanmayan biz müstağribler için anlaşılmaz birşey olan bu misyonun adı, İ'lâ-yı Kelimatullah'dır ki burada ayrıca tartışmasına girmek istemiyorum. Bunu gözardı etmek, kendinde bir dünya olan Osmanlıyı bize göre bir dünya haline getirir ve de o zaman tarihi anlamaktan çok yapmaya başlarız.

Dillere çok dolanan şu talan meselesine gelince: Bir kerre ve herşeyden önce bu ibare, aşağılayıcı bir ibare. Talan, kendisi için hiçbir şey üretemeyenlerin, başkalarının ürettiklerini veya üretimleri için beleş kaynak aramak üzere başkalarının emek ve emvalini gasbetmektir. Şimdi sormanın tam sırasıdır:

1: Osmanlının talan ettiği ülkeler kimlerdir? Ve bunların, Osmanlıdan daha üstün olan üretimleri nelerdir ki koskoca bir imparatorluk, sırf onların sırtından geçinmektedir? Eğer bunlar fethedilen ülkeler ise: Feth, bir kerre olur, dolayısıyla talan da biter, ondan sonra? Söz gelimi, Macaristan fethedildi ve "talan edildi" diyelim; pekala, ondan sonraki 157 yıllık Macaristan hakimiyetinde hep bu 157 sene evvelki talanla mı idare edildi? Macaristan'ın ötesi talan edilemezdi, ele geçmeyen şey nasıl olur da "yağmalanabilir?" Aynı suali Mısır vs. için de soralım.

2: Talan edilen memleketlerden müsadere edilen mal ve zenginliklerin Osmanlı maliyesindeki yerleri hakkına daha sağlıklı fikirler edinebilmek için, Osmanlı bütçeleri üzerinde yapılan araştırmalara eğilmek gerekecektir ki, bu araştırmaların böyle bir sonuç vermediği kanaatındayım. Tabii bu arada, Osmanlıda Tarhuncu Ahmet Paşa'dan önce bütçe yapıldığını, ancak bu bütçenin sene başında yapılan bir bütçe değil, daha ziyade yıllık gelir-gider icmali olduğunu biliyoruz. Yani, kuruluşundan itibaren sürekli olarak -Fetret dönemi hariç- genişleyen bir devasa imparatorluk, üçyüzyıl boyunca hep onun-bunun başına vurup, elinden ekmeğini alarak mı idare etmiştir? Ben bunun ciddi bir izah olduğu kanaatında değilim. Böyle çıkış noktalarından kalkacak olursak, zaten karanlık olan tarihi büsbütün karanlık hale getirerek labirentlerinde bir daha çıkmamak üzere kaybolur gideriz.

3: Onaltıncı, hatta onyedinci asır sonuna kadar Garp aleminin Osmanlı karşısında ne gibi bariz ekonomik üstünlükleri vardı? Olsa dahi oralar (mesela bir Fransa, İspanya ilh.) tarafımızdan talan edilmiş değil; o halde biz kimi talan ettik? Bu, olsa olsa harp ganaimi ve bazı memleketlerden alınan vergilerdir ki bunların gerek miktar (sayısal değer) ve ge-

rekse süreklilik itibariyle bir imparatorluğu beslemesi nasıl mümkün olur?

4: İşbu "talan" ibaresi ile, Evropa usulü bir "sömürgecilik" kastediliyorsa, bu da imkan haricidir; zira Osmanlı **sömürgeci** (kolonyalist) değildi (bazan keşke olsaydı diyorum), fütuhatçı idi.

Sömürgecilik, ele geçirilen bir yerin bütün zenginliklerinin anavatan denen mıntıkaya zorbalıkla taşınması demek olup, bu pek şerefsiz işin en büyük kompetanı Garp'dır. Garp dünyası bu işin profesörü olmuştur ki, alınlarından silemeyecekleri bir lekedir. Haddi zatında esas ve halis talan da budur: İngilizler, Fransızlar, Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar, Almanlar, İtalyanlar... saymakla bitesi değil; ezilen, sövülen, dövülen, işkencelerle öldürülen, mal ve hizmetleri ve hürriyetleri zorla ellerinden alınan, hayvanlar gibi çalıştırılan, ırzları tarumar edilen, maneviyatları zorla değiştirilen, kanları oluk gibi akıtılan, kızları cariye, oğulları köle yapılan, kulakların duymadığı, gözlerin görmediği, kitapların yazmadığı iğrenç metodlarla kökleri kazınıp, Jenosid'e tabi tutulan zavallı, masum, bî-günah milyonlarca halk, bu talanın asla ve kat'a silinip yok edilemeyecek belgeleridir. Bugün ona buna insanlık (!?) dersi vermeye kalkan Garp, önce kendi alnındaki bu silinmez-kazınmaz lekeyi görmelidir. Amerika'nın kuzeyinde ve güneyinde medeni (?) beyazların uyguladığı jenosidin, talanın, yağmanın hesabını kim soracak? Nerede Kuzey Amerika'nın esas sahibi olan Kızılderililer; kaç kişi idiler, kaç kişi kaldılar? Ya Hindistan'ın, Güney Asya'nın seneler boyunca Avrupa'ya taşınan zenginlikleri; bu talan değil mi? İspanyol imparatorluğu, Amerika'nın keşfinden sonra oranın bilumum zenginliklerini en hayasız metodlarla anavatana taşımadı mı? Onun bilhassa onaltıncı asırdaki saf-vet ve kudretinin menbaı bu değil mi idi? Eğer deniz aşırı sömürgeleri (sö-mür-ge; ne iğrenç bir kelime) olmasa idi, İngiliz adası bir Britanya imparatorluğu olur muydu? Hele Fransa! 1789'da "Hürriyet, Müsavvat, Uhuvvet, Adalet" diye, "insan hakları" diye dünyayı ayağa kaldır, daha "Beyanname"nin mürekkebi kurumadan (dergimizin merkez odasında sevgili Mustafa Çalık'ın masasının tam karşısında yakın zamana kadar bu beyannamenin röprodüksiyonu asılı idi, acaba hâlâ duruyor mu?), sadece kırk yıl sonra, 1829'da "sömürmek üzere" Cezair'e yumul! Efendim, bu saydığımız güzel ilkeler "insan"lar içindir; ama onlar (Cezairliler, Hindliler, Kızılderililer, Karaderililer, Müslümanlar vs.) insan değil ki. "İnsan, beyaz, Avrupalı ve dahi Hristiyan olana denir". Ben derim ki talan budur. Bu konuda Garp sabıkalıdır; ancak, gücü dolayısıyla hesap sorulamadığı gibi biz müstağribler de bunu akıl edememekteyiz. Bu konuda Osmanlının -istisnai durumlar bir yana- yüzü ak, alnı açıktır. Pekiyi de Osmanlı ne idi? Osmanlı, fütuhatçı idi.

FUTÜHATÇILIK, bir tek faktörle izah edilebilecek bir olgu değildir. Ekonomik esbabın yanında, ondan daha da önemli faktörlere, parametrelere bağlıdır ki, bunların başında ideoloji (Osmanlı için, bir daha tekrar ediyorum: **İ'lâ-yı Kelimatullah**) ve vatan edinme gelir. Feth edilen bir yer, zenginlikleri anavatana taşınmak üzere ele geçirilen bir yer değildir. (Daha açık bir ifade ile -biraz edeb dışı görünürse Kılıçbay'ın ve okuyu-

cularımın affına sığınırım- sömürgeci, gittiği yeri metres edinir; fatih, gittiği yerle nikah akteder). Zira, orası da artık "vatan"dır ve "anavatan" kavramı anlamsızlaşır. Osmanlı Cezair'e, Fas'a, Hristiyanlığın Kuzey Afrika'da yayılmasını durdurmak için gitti. Avrupa içlerine hem bu ideoloji ile, hem de kendine vatan açmak, yurt edinmek için gitti. Oralar elimizden, çıktıktan sonra Osmanlı eserleri temellerine kadar pis bir taassub ile bilinçli olarak yıkıldığı için -sırf Budapeşte'de yıkılan ve ortadan kaldırılan Osmanlı eserleri 300'ün üstünde tahmin edilmektedir- bugün orada sanki atalarımız hiçbir eser bırakmamış zannolunmaktadır (hele bir Edirne elimizden çıkaydı, acaba o camiler, hanlar, medreseler, köprüler, şifahanelerden kaçı ayakta kalırdı? İnanmayan gitsin de Selimiye'nin kubbesindeki Bulgar topçusunun açtığı yaraları görsün. Memleketim Bayburt'un kütüphanesi kısa süren Rus istilası esnasında Ruslar tarafından yok edilmiştir. Hoş biz Cumhuriyet evladları da bu konuda daha az sabıkalı değiliz. İstanbul'da Sur İçi'nde ortadan kaldırılan Osmanlı eserlerinin sayısı yüzlerle ölçülmektedir ki, bunlardan birisine ben şahidim: Patrona Hamamı'nın temelinde bulunan iki tane kıytırık Bizans taşını çıkarmak için calaskalarla binaya yüklendiler, az kaldı bütün o tarihi bina çöküyordu; inanmayan gidip temellerinin nasıl sarsıldığını görebilir. Bu konuda dikkatimi de Sayın Prof. Dr. Mertol Tulum Hoca çekmişti). Hasılı derim ki; Fütuhatçılık, sadece -yahut ağırlıklı olarak- bize hasdır ve dahi Osmanlı realitesini anlatmak için mümkün olabildiği ölçüde onun dünyasına girmeye çalışmaktan başka bir yol yoktur. Bütün bunların yanında bir de "iç talan" var ki, bence bu konuda da hiçkimse Garp'ın eline su dökemez. Lafı fazla uzatmadan sadece şunu söylemek isterim ki, **Sosyalizm ve Sosyalist Mücadeleler** bu **iç talan**'ın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Bir de şu var: **Osmanlı nasıl ilerlemiş? Şöyle: "Kafa kesip göz çıkartarak Viyana'ya gidilmiş ve gidildiğinden çok daha hızlı bir şekilde geri çekilmiş"**. Bir defa: Başkalarının toprağında davul-zurna çalınıp göbek atılarak ilerlenemez; illa ki gitmek istiyorsanız öyle gidilir. Yerine göre bu bir marifettir, güçtür. Adama "şimdi gitsene" diye sorarlar. Ancak bununla bir sürgün Jenosid (soy-kırım, kütlevi imha) kastediliyorsa bu bize yakışmaz, kime yakıştığından daha önce söz ettiydik. (Bazen bir tehavvür ile keşke onları da yapsaymışız dediğim de olmuyor değil). Gelelim "hızla gidip, çok daha büyük bir hızla geri dönme" meselesine. Osmanlının Söğüt'ten Viyana önlerine gidişi takriben 300 sene sürdü, orada ikametimiz 150 senenin üstündedir, geri çekilme ise önce yavaştır: 1699-1910, yani 200 yıldan fazla. Hızlı ve ani geri çekilme ise beyinsiz -vatansever İttihatçıların sayei şahanelerinde olmuştur (II. Abdülhamid'in hali: 13 Nisan 1909, Mondros Mütarekesi: 30 Kasım 1918; dokuz sene yedi ay ve onyedi günde bir imparatorluk tasfiye edildi: Ne muazzam bir başarı- a dostlar hâlâ şu memlekette bu herifleri sevenler var, inanır mısınız?) Avrupa'da elimizde en az tuttuğumuz yerlerden birisi Macaristan: 157 sene; Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan beş asır; Mısır -Memlûk Türklerini saymıyorum- bir kısmı fiilen, bir kısmı sadece hukuken dört asır... vs., vs., vs., bu mudur hızlı gidip hızlı

çekilmek? İngiltere, Hindistan ve Amerika'yı, Fransa, Cezair'i, İspanya Amerika'yı kaç sene elinde tuttu? Ve kimlere karşı? Türklerin karşısında Avrupa'nın devleri vardı, ya onların sömürgelerinde karşılarında kim vardı? Osmanlı, Moğol gibi birden yükselip birden sönmemiştir. Ve mesela, 16. asırda bizim en büyük rakibimiz olan İspanyol imparatorluğunun küçülmesi ya da İngiltere'nin, sömürgelerinin kahır ekseriyetini kaybedip çekilmesi çok daha süratli olmuştur.

d) Dörtyüz/dört bin/kırkbin Çadır Efsanesi: Osmanlının mensup olduğu Kayı Boyu'nun nüfusu sanıyorum tam belirgin değildir. Z. V. Togan, Türkistan'dan Moğol istilası önünden vuruşmadan çekilen ve içlerinde Kayıların da bulunduğu grubu ellibin ila yetmişbin çadır tahmin ediyor; Osmanlının çekirdeğini oluşturan Kayılar ise (Kayıların bir kısmı Anadolunun muhtelif yerlerine dağılmış olmakla) dörtyüz ila dörtbin çadır, yani en iyimser tahmin ile dörtbin ila kırkbin nüfus tahmin edilmektedir (çadır başına yedi ila on kişi). Benim bir önceki yazımda bu dörtbin (4000) rakamı mürettip hatası ile dörtbir (?) olarak çıkmış, sevgili Kılıçbay da gırgırını geçiyor. Ve dostuma nazaran, bir imparatorluk böyle dörtyüz, dört bin, kırkbin çadırdan itibaren kurulamaz (bunu Gibbons uyduruyormuş), böyle bir imparatorluk ancak göçebe, yerleşik, Türk-Bizanslı gibi muhtelif unsurların müşterek eseri olmak lazımmış. Örnek de Köse Mihal, Kara Mürsel vs. İyi de buna külliyen itiraz ettik mi! Elbette Osmanlı imparatorluğunun oluşumunda Türk olmayanların da önemli bir katkısı olmuştur, bunun detayına girmenin gereği yok. Ancak, bu keyfiyet, onun dörtyüz/dörtbin/kırkbin kişilik çekirdekten kalktığının yanlış olduğunu göstermez. Kaldı ki sayın Mehmet Ali Kılıçbay'ın kendisi, onun bir antik imparatorluk olduğunun kanıtı olarak "bir fatih çekirdek" ileri sürmektedir ki o fatih çekirdeğin nasıl bir çekirdek olduğu ancak böyle izah edilebilir. Bu, Kılıçbay'ın tabiri ile Ulusçuluk (bana göre Milliyetçilik; illa ki Ulus kelimesi kullanılacak olursa Ulusalcılık olmalı derim) yapmak mıdır? Bugün bizim Garp'dan öğrendiğimiz milliyetçilik (Nationalism) anlamında bir milliyetçilik değildi; ancak, kendi nevi şahsına münhasır bir milliyetçilik olduğu da açıktır.

e) Süperlik ve kriteri: Sayın Kılıçbay, süperlik kavramı konusunda da daha başka tür kıstaslar önermektedir ki doğrusu hiç de yabana atılır cinsten değildir. Ancak, bu kıstaslar esas itibariyle başka sahalara müteallık kıstaslardır. Buna dikkat etmezsek şapla şekeri karıştırırız. Söz gelimi: Roma bir süper güçtü, Yunan ise site devletlerinden oluşan bir curcuna. Ancak felsefe sahasında Yunan ile Roma kıyas dahi edilemez, bu sahanın süperi Yunan'dır. Bugün ABD bir süper güç (korkarım tek süper güç) konumundadır, ama bu süperliği her sahayı kaplamaz; ne felsefede, ne sanatta, ne insanlığa mesajlarında. Hatta vasatın bile altında sayılabilir. Söz gelimi, Garp musikisinin klasiklerinin ayarında bir musiki üstadı, ya da şöyle Aristoteles, Platon, Kant, Farabi, ne bileyim bir Russel ayarında filozofu yoktur. Demek ki papaz her zaman pilav yemezmiş. Rus dili bir vakitler itibar görmüyordu diye, Rusya süper değil mi diyeceğiz? O iş başka, bu iş başka. Gelelim şimdi de işin bir başka vechesi-

ne: Osmanlı bütün medeniyetini kendisi tek başına kurmuştur (Osmanlı derken, sadece Türk asıllıları kastetmediğimi de tekrardan belirteyim). Yani bütün İslam Şarkı, Hristiyan Garp gibi, bir dayanışma içinde olmamıştır. Bunu başaran Garp'tır. Bu suretle, aralarında milli farklardan doğan farklılıklara rağmen bir "Garp Medeniyeti" tesis edilebilmiştir. Bu suretle mesela bir Garp mimarisi, Garp musikisi, Garp felsefesi vardır da, aynı şeyler Şark için yoktur (Osmanlı dönemini özellikle vurguluyorum). Ne var ki Floransalı mimarların Kiev'den Moskova'ya kadar inşaat yapmalarına karşılık Osmanlı mimarları da Zigetvar'dan Hindistan'da Agra'ya kadar inşaat yapıyorlardı (meşhur Tac Mahal). Ne yazık ki Avrupalı bunları muhafaza etmiştir de görünür, bizimkileri de bizler ve onlar elhak kökünü kazımışızdır. Medine'de Osmanlının yaptığı medrese sayısı yüzün (rakamla: 100) üstünde olduğu halde, bugün bir tane kalmamıştır. Daha dün elimizden çıkan Bağdat'taki sayısız Osmanlı eserinden bugün kaç tane var? Biz bugün Anadolu'daki Yunan çişhanelerini restore ederken, Yunan bizim kaç eserimizi yok etti? Bunların dökümü nerede? Ya "Türk, Türk" diye bangır bangır bağıran bizlerin tahrip ettikleri? O canım sebillerden, çeşmelerden, köprülerden kaç tanesi kaldı? Galata'daki açık hava müzesi değerinde olan Müslüman mezarlığını, Ayvansaray'daki Toklu dede mezarlığını Japonlar mı dozer takıp söktü attı? Sıkıysa Şişli'deki gayri müslim mezarlarına dokunun bakalım neler oluyor. Nasıl olduysa Drina Köprüsü denen abide duruyor, duruyor da bilen kim?

Osmanlı, siyasette de, askeri güçte de süperdi, bunu tartışmanın ne anlamı var, ne de faydası. Buna şiiri, musikiyi, mimariyi de katabiliriz. (Bu arada söylemeden geçemeyeceğim bir başka şey de, sayın Kılıçbay'ın, Budin'deki Osmanlı hakimiyetini fiktif olarak nitelendirmesi ve delil olarak Budin Paşalarının görev süreleri ortalamasının birbuçuk yıl olduğunu belirtmesidir. Bu süreleri merak ettiğimiz için yakın bir dost Erhan Afyoncu'dan bunun kısa bir hesabını rica ettim. Otaya çıkan netice ilginçtir: Kılıçbay'ın iddiasında doğruluk payı var, ancak tam olarak doğru olduğunu da söyleyebilmekten uzağım. Şöyle ki: Budin Paşalarının 1541-1590 arası görev süresi ortalaması üç yılın üstünde ve bu süre bu tarihten itibaren kısalmaya başlıyor. Yalnız bu sürenin bütün eyaletler için tertiplenecek olan bir listesi bu yazıdan daha uzun süreceği için buraya alınması gereksiz ve imkansız. Ne var ki süre kısalması sadece Budin'e mahsus değil, diğer eyaletlerde de söz konusu. Ancak bunu doğrudan o mahallerde devlet hakimiyetinin fiktifliğine hamletmek bana pek aceleci bir hüküm gibi göründü. Bu, fiktif bir hakimiyet yerine hakimiyetin nisbeten zorlaşmasının yanında bir başka unsurdan da kaynaklanıyor olsa gerektir: Mahalli idarecilerin o mahalde "hanedanlaşma" temayüllerini önlemek. Eğer bu parametleri gözönüne almazsak, denklemin çözümü yanlış olur ve benzer mantıktan hareketle TC Hükümetlerinin ortalama ömürlerinin birbuçuk yıl olmasını acaba nasıl izah ederiz? Bu arada, daha sahih bilgiler edinebilme ve emniyetli yorumlar yapabilmek için bu meselenin diğer memleketlerde nasıl ve ne durumda olduğunu da bilmek gerekir. Ve bir hatırlatma: Mısır'da Osmanlı haki-

miyetinin en zayıf dönemi en uzun ömürlü valisinin, Mehmet Ali Paşa'nın dönemidir ve o zat da hanedanlaşmıştır.)

Osmanlının süperliği, tarihinin belirli bir döneminde ve esas itibariyle de askeri sahada olmuştur ki, bu dönem takribi olarak 1453-1769 arasıdır. Venedik'in meydan okuduğu Osmanlının bizzat eleştirmenim tarafından **"Devasa Osmanlı"** olarak belirtilmesi bence bir ikrardır. Ve de Venedik de hakikat halde bugünkü Venedik değildir elbette; ama o sadece "büyük"tür, Osmanlı ise Kılıçbay'ın o canım tabiri ile "devasa"dır ve dahi devlere meydan okunmaz diye bir kaide de yoktur.

Osmanlı keza **edebiyat (şiir), musiki** ve **mimari** gibi estetik sahalarında da süperdir, zira bu sahalarda klasikler vücuda getirmiştir ki bu, her babayiğidin harcı olabilemez. Daha önce de belirttiğim veçhile üstelik bunu tek başına becermiştir. Ne var ki, biz müstağrib nesiller, kültür yıkımı geçirmiş biz müstağrib nesiller, bundan hakkıyla haberdar değiliz. Sayın Kılıçbay'ın çok iyi bir Fransızcası olduğu malûm; sorarım şimdi: Mesela bir Voltaire'i, Rousseau'yu, Hugo'yu okuduğu rahatlıkla kendi kültür tarihinin muasırlarını, mesela Şeyh Gaalib'i, Recai Zade'yi, Namık Kemal'i okuyabilmekte midir (daha gerilere gitmiyorum)? Tabii burada aziz dostumu hedef aldığım sanılmasın, bu sual hepimize yöneltilmiştir. Kaçımızın hafızasında klasik musikimizden şöyle yirmi-otuz beste, bir tane Kâr-ı Naatik, mırıldanabildiğimiz birkaç Çargâh ve Segâh ilahi var? Bırakınız ezberi, Kâr-ı Naatik'in ne demek olduğunu kaç modern aydınımız bilir? Benim **"kültür ve tarih sürekliliği"**nden kast ettiğim budur: Bizler kendimizi tanımıyoruz, kendi kafamız ile düşünemiyoruz. Zira bizler, "müstağrib"iz (bendeniz de dahil). Yani, kendimiz olmadığımız gibi Garplı da olamamışız.

Osmanlının bunların yanında, yetersiz kaldığı sahaların en başında "Tefelsüf" gelir ki, ben bunu ayrıca ele aldığım için burada tekrar etmeyi gereksiz buluyorum. Ancak şunu da düşünmekten kendimi alıkoyamıyorum: Acaba, diyorum **"imparatorluk"** olmak ile bunun bir alakası var mıdır? Ve hep aklıma da Roma-Yunan mukayesesi takılır. Roma bir imparatorluktu ve hukuk gelişmiş, felsefe geri kalmıştı. Yunan, site devletlerinden oluşuyordu, hukuk geriydi ve fakat felsefe çok ileriydi. Osmanlı da devasa bir imparatorluktu, hukukta ileri felsefede geriydi; halbuki Selçuklu öncesi İslam dünyası bölük-pörçük olmasına mukabil, felsefede ileriydi (hukuk hakkında birşey söyleyebilecek durumda değilim). Yüksek sesle düşündüğüm bu konyu sosyologlarımıza havale ediyorum.

f) Türklerin eski bir millet olmadığı ve mesela İngilizlerin-Fransızların vs. ondan daha eski olduğu; Türklerin hâlâ bir millet haline gelememiş olduğu ve Türklerin kurmuş oldukları devletlere "devlet" denemeyeceği meselesini burada uzun uzadıya ele almak niyetinde değilim. Onu başka bir zaman tartışmaya açmak daha faydalı olur. Sadece birkaç kelimeyle şunları söylemek isterim: "Millet" kavramından neyi anladığını sayın Kılıçbay'ın açık-seçik bir tarzda ortaya koymadığından tartışma zemini oluşmuyor, ancak benim anladığım millet kavramına göre Türkler şimdi değil bin yıldan eski bir süreden beri

millet olmuşlardır: Tarihin örsünde dövüle-dövüle. Türklerin kurmuş oldukları siyasi federasyonlara devlet denemeyeceği tezini ise sayın M. Ali Kılıçbay gibi caddi bir düşünüre layık görmediğimi belirtmek isterim, ben daha esaslı bir eleştiri beklerdim. Göçebeler devlet kuramaz da ne demek? Kaldı ki bütün Türklerin, bütün eski tarihleri boyunca sırf göçebe olduğunu söyleyen de kim? Eğer ki federasyon veya konfederasyon kavramı "devlet" kavramı ile bu kadar kopuksa bugünkü federal ve konfederal devletlere ne demeli? Yoksa Garp'da olunca tamam da bizde olunca hayır mı? Türklerin eskiliği (kıdemi) ise tartışılması bile gereksiz bir husustur. Belki dünyanın en eskisi biz değiliz, olmayabilir yani n'aapalım, "şart midur?" Lakin olanı da reddetmek; işte bunu kabul edemem. Ancak bu mevzular tartışma dışı tutulsun demiyorum, tam tersine; doyasıya tartışılsın.

g) Osmanlı denizciliği meselesi: Sayın Kılıçbay, yazdığı cevap yazısında bu mevzua çok uzun bir fasıl ayırmış, ama bence lüzum yoktu.

1) Aziz dostum, "üzülerek söylüyorum, Preveze'den sonra Akdeniz'de hiçbir deniz zaferimiz yoktur" noktasından "Osmanlı denizciliğinin iyi günleri Preveze'den itibaren bitmiştir" noktasına gelmiştir ki, tam olmamakla beraber hem iyi bir gelişmedir, hem de hayli doğruya yakın bir tesbittir: Cerbe'den itibaren dense daha sağlıklı olurdu diye düşünüyorum. Bendeniz de zaten bunu çok aşan bir iddia serd etmemiştim, ancak şu sualimin cevapsız kalmasına da üzüldüm: İnebahtı'dan sonra Garp donanması bizi nerede, hangi tarihte büyük bir açık deniz vuruşmasında hak ile (ya da bahr ile) yeksan etti? Böyle birşey vaki değildir. Esasen kendilerinin de belirttiği üzere, 17. asırda Akdeniz, eski ehemmiyetini kaybetmiştir ve Garp'ın gözü büyük denizlerdedir ve de hakkından gelmiştir: Sezar'ın hakkı Sezar'a!

2) Sevgili Kılıçbay coğrafi şartları gözardı etmektedir ki, bence bu, açık bir hatadır. Medeniyetlerin oluşum, gelişim ve çökmesinde bu âmil gözönünde tutulmalıdır. Söz gelimi Orta Asya Türkçesinde "deniz" (tengiz) kelimesi umumi bir isim olup, küçük göllerden en büyük denizlere varıncaya kadar bilumum kütlevi su miktarını ifade ederdi. Bu da, kadim cedlerimizin denizle olan alakasının derecesini gösterir. Atın yirmi-otuz tür ismine karşılık denizin bu çok umumi ifade sahası, o kültürde deniz ile ne denli alakadar olduğunu gösterir ki, bu da coğrafyadan neş'et etmekteydi. Bu arada, Kök-Türkler zamanında "okyanus" karşılığı olarak "taluy" kelimesinin kullanıldığını görüyoruz ki, bu da onların Büyük Okyanus kıyılarına erişmesi zamanına rastlamaktadır. Ancak, B. Ögel, aynı Kök-Türklerin Amu ırmağının ifadesinde de bu kelimenin kullanıldığını belirtir. Keza, görülen deniz ve göllerden daha büyük olarak tasarlanan denizler içinde **"tering tengiz, tüpsiz tengiz"** (derin deniz, dipsiz deniz) ibareleri mevcuttu. Lakin bütün bunlar, coğrafi şartlar sebebiyle, kadim çağlarda atalarımızda esaslı bir deniz kültürünün mevcut olmadığını kanıtlar. Bizim denizle ilk ciddi tanışmamız Selçuklular çağında oldu ve bu arada okyanus karşılığı olarak da artık unutulan **"taluy"** (ki o aynı zamanda büyük ırmakları da ifade ediyordu) yerine Arapçadan alınan **"umman"** kullanıldı, fakat bu da oldukça geç bir

dönemde sayılabilir. Halbuki bu durum birçok kavimlerde tam aksidir: Onlar için deniz, bizim için karanın ifade ettiği hayati anlamı taşımaktadır ki bu da onların denizciliğinin esas sebebini oluşturur. Bunu söylerken bir nevi soyal tarihi Darwinizm gayreti içinde değilim, sadece zorlayıcı âmillerden söz ediyorum (kimseye söylemeyin de, Bayburt'da doğdum İstanbul'da büyüdüm, otuz yıldır bu şehirde yaşarım, inanır mısınız hâlâ Kadıköy-Eminönü vapur seferlerinden ürkerim, hele fırtınalı havalarda muhakkak köprüden dolanırım. Neme lazım birader, ayağımı bastığım yer oynamamalı). O sebeple derim ki: Denizcilik bizi zorlamadı da İngilizi zorladı. Ancak tarihi tek faktörle izah etmeye kalkışacak olsaydık, her deniz kıyısında yaşayan muhakkak aynı sebeplerden dolayı aynı sonuca gitmek, yani aynı ayarda denizci olmak zorunda kalırdı derdik ki mesela niçin Japonların, kendileri gibi ada halkı olan İngilizler gibi denizci -hem de ne denizci- olmadıklarını izah edemezdik. İşte bu noktada başka faktörlerin de araya girmekte olduğunu kabul etmemiz iktiza eder. Ki bu faktörlerin tartışması uzun sürerse de sadece İngilizin ferasetine bağlamak yetersiz olur. Aksi halde niçin tarihin sadece belirli bir peryodunda bu işi kıvırdığı da izah edilemez ve mesela onlardan çok önce, hem de küçük gemilerle okyanusa açılan Vikinglerin neden bu işin arkasını getiremedikleri de izah edilemez. Ben derim ki bunda iki temel faktör vardır: Birincisi, Osmanlının Orta Doğu hakimiyeti dolayısıyla eski ticaret yollarının ellerinden çıkmış olması. İkincisi de Garp'ın iç dinamiklerinin ürünü olan, modern çağların başlaması, Garp insanının yüzünü daha radikal bir şekilde bu dünyaya ve onu tanıyıp hakim olmaya zorlamış olmasıdır. Bizde ise, ticaret yollarının elimizde olmasının getirdiği rehavet ve Garp uyanışı gibi bir uyanış -ya da aydınlanma- çağı yapamamış olmamızdır.

3) İşte bu esbaba müteallık olarak Osmanlının büyük denizler konusunda daha ufuklu davranamadığı tezi de daha anlamlı olur gibime geliyor. Nitekim, mesela Barbaros'un Amerika kıtasına sefer yapma talebi Divan'da, Avrupa ile karada olan münasebetlerin daha ehemmiyetli olduğu ileri sürülerek reddedilmiştir. Yani, Barbaros'un veya ona mümasil bir-iki kişinin bu uzak görüşlülüğü ferdi kalmıştır. Halbuki aynı tarihlerde İspanya ve Portekiz, büyük ölçüde "can havli" ile açık denizlere açılmak zorunda kalıyordu.

4) Aynı şeyi İngiltere ve Hollanda içinde söyleyebiliriz. Şöyle ki: a) İngiliz ve Hollanda denizciliğinin ve deniz aşırı sömürgeciliğinin parlama çağı olan 17. asır, İngiltere'de F. Bacon'ın "dünya hakimiyeti" ve Hollanda'da B. Spinoza'nın "sömürgecilik" ideallerinin felsefe düsturları haline getirdikleri bir dönemdir ve bu konu, muhakkak daha detaylı olarak irdelenmelidir. Aynı asırda ise durum bizde aksine dönmeye başlamaktadır. b) Gerek İngiltere ve gerekse de Hollanda için kara Avrupasında fazla yapacak birşey yoktur. Bu noktada Sayın M. Ali Kılıçbay'ın kanıtlarını doyurucu bulamadığımı belirtmek isterim. Malta'ya 164 yıl, Cebelitarık'a 1700'lerin başından itibaren, Fransa'nın "bir kısmına" takriben bir asır hakim olmak (daha önce de Fransız kralların İngiltere krallarının metbuu olduğunu hatırlayalım) başka şey,

yana yırta Viyana'ya (Avrupa'nın göbeğine) kadar gidip orada asırlarca oturmak ve ancak -teke tek kimin haddine- büyük büyük koalisyonların (Almanya, Venedik, Polonya, Rusya vesaire) itelemesi kakalaması ile zor bela önce Tuna hattına, sonra da yine aynı müşkülatla ve ancak iki asırda Meriç kıyılarına çekilmek başka şey; bunların karıştırılmamasını rica ederim. Bu iş gidip Hotantoları, Ongo-Mangoları, zavallı Boer'leri, ateşli silahın ne olduğundan bihaber Orta Amerika yerlilerini doğrayıp uydurma Conquestedores (Fatih) unvanı almaya benzemez.

5) Şu **Portekiz** için de bir çift sözüm var. Tekrar ediyorum ki: Portekiz dediğim kim ki Osmanlı ile uğraşsın! İmdi: Güney Asya sahillerine kadar ulaşan bir deniz şebekesi kurmak, hatta Osmanlı ile büyük denizlerde oldukça başarılı muharebeler vermek inkâr edilemeyecek vakıalardır, buna sözümüz yok. Osmanlı da nihayet her yerde galib gelecek, hep kazanacak diye bir kural da olamaz. Nitekim, nasıl İngiltere devlet-i fehîması güçlü çağında iken Amerika'da tam bir başarısızlığa uğrayıp istiklalini tanımak zorunda kaldı, nasıl ki günümüzün süperi ABD, Vietnam'dan nasıl kaçacağını şaşırdı, elaleme rezil-rüsva olup Vietnam Sendromu denen acaib ü garaib bir hastalığa yakalandı da ancak Irak'ı hoşafa çevirince bunu üstünden attı, nasıl ki koca SSCB Finlandiya'ya diş geçiremedi, Afganistan'dan yüz-geri oldu ise, Osmanlı da o havalide o kadar başarılı olamadı; demek ki süperlerin başına böyle şeyler gelmesi de bir tarih kanunu. Ancak, işte bir ancak var ki bu çok önemli: Portekiz'in Güney Asya'da hizaya getirdiği devletler, İbiş devletlerdir, keza onun Kuzey Afrika'da yutmak üzere olduğu Arap Fas Sultanlığı da. Osmanlı İbiş olmadığı için aynı şeyi ona yapmaya kalkınca boyunun ölçüsünü aldı; 1578, Vadi's-Seyl'de ne ordusu kaldı ne donanması ve iki sene sonra da (ordusu, donanması mahv olduğu, kralı muharebe meydanında öldüğü için) İspanya tarafından yutuldu ve büyük bir devlet iken ortadan kalktı. Sonrası malûm.

Bir de sayın Kılıçbay gibi cidden saygı duyduğum, eleştirilerinden istifade ettiğim mümtaz bir entellektüelin Osmanlıyı tenkid ederken sürekli olarak onu küçümsemeye çalıştığını sezer gibiyim, yanılıyorsam mutlu olurum. Ancak Osmanlı fütuhatını hep küçümserken Garp'lıların sömürgeleştirmeci istila hareketlerini "fetih" diye nitelendirerek tebcîl etmesini doğrusu yadırgadığımı belirtmek isterim. Ayol -işin felsefi tarafı ayrı bir konu- o zavallı garib fukaracıkların "vur başına tokmağı, al elinden ekmeği". Canım, böyle fütuhat olur mu?

Fasl-ı Salis Tarih, Süreklilik, İlerleme

Ayrı bir konu olması gereken bu başlık altında sadece bir iki şey söylemek istiyorum. Kılıçbay dostum, benim süreklilik ibaremi, öyle sanıyorum ki sehven **"ilerlemecilik"** olarak anlamış bulunuyor. Kant, Hegel ve Marx'ı örnek verişinden böyle çıkardım. Yani ben bir **döngüsel (circular) tarih-çizgisel (linear) tarih** tartışması açmak istemiştim.

Ben de **tarih (res gestae)** için böyle **genelleme**'ler yapılabileceği kanaatında değilim. Benim anlatmak istediğim süreklilik: 1) Fiziki süreklilik'dir bu da tarih'in aktörü olan beşeriyet'in ve yine tarihin temel fiziki unsuru olan zaman'ın sürekliliğidir. 2) Bir nebze Alman Tarih Okulu'nu hatırlatan **pratik süreklilik** ki bununla da, bizim geçirmiş olduğumuz kültür ve maneviyat krizi ve hatta yıkımı neticesinde biz yeni nesillerde meydana gelen, tarihi bölük-pörçük kavrama ve bununla birlikte kültürümüzde meydna gelen boşluk ve temelsizlikler anlatılmak istenmiştir.

Hatm-i Kelam

Sayın M. Ali Kılıçbay, benim kendi-kendime tarih karşısında ilan etmiş olduğum Philo-Historian konumuna nazik bir şekilde itirazda bulunmuş ve beni, bence daha da üstün bir ünvanla taltif etmiştir: Amatör tarihçilik. Ben bunu zaten latife maksadıyla söylemiştim, ama amatör tarihçilik gururumu okşamakla beraber beni aşan bir ünvandır. İmdi ben philo bilmeme tabirinin Grekçe dilbilim kurallarına uygunluğunu tahkik edemedim (bunu yapacak birkaç kişi de şu anda tatilde, dönünce tam öğrenirim). Zira Grekçe bilmem, sayın Kılıçbay'ın bilip bilmediğini de bilmiyorum. Efendim bu ilham bana şöyle geldi: Philos: Sevgi, sevme; sophia: Hikmet; sophos: Hakîm (hikmet sahibi) kelimelerinden herkesin bildiği, philos-sophia: Hikmet sevgisi; philos-sophos: Hikmet seven (hakîm seven değil), gibi terimler üretilmiştir. Bendeniz de sophia yerine historia: Tarih ve sophos yerine historian: Tarihçi kelimelerini alarak philos-historia: Tarih sevgisi (benim yaptığım) ve philos-historian: Tarih-seven kelimelerini "uyduruverdim" (Oh olsun! Hep Türkçe mi uyduracağız?) Nasıl ki philos-sophos, "hakîmi seven" değil de "hikmeti seven" demek oluyorsa philos-historian da "tarihçiyi seven" değil de "tarihi seven" anlamına gelecektir diye düşündüm. Gerçi ben tarihi de severim tarihçiyi de, o sebeple hangi anlama gelirse gelsin philos-historian olmaktan rahatsızlık duymam (şu tarihçiler bir de felsefe ile uğraşsalar daha çok seveceğim laf aramızda). Bu meyanda bu işi bilen bir mütehassıs bizi tenvîr ederse ziyadesi ile memnun olurum. **Allahu â'lem bi's-savâb.**

Perde İnerken

Her ne kadar sürç-i lisan ettik ise affola diyor ve bu cins müzakerelerin devamını diliyorum.

Durmuş Hocaoğlu

Gene Tarih Konuşuyoruz

Ev Alma Komşu Al

Aynı dergide birlikte yazıyor olmaktan gurur duyduğum Durmuş Hocaoğlu dostumun tartışmaya getirdiği lezzetlilik ve entelektüel boyut, başkalarını bilmem, ama beni çok cezbediyor. Bir kere, haşinlik, katılık ve fikirlerinden dönmemeyi marifet sayan uzun, kurak bir geçmişten sonra, insan kendini bir medeniyet vahasının içinde buluyor. İkincisi, "beni gördünüz mü?" hiyerarşisinin dışına çıkılıyor, mensup olunan cemaate yollanan ideolojik mesajlardan kurtulunmuş olunuyor, yani tartışmanın "kim daha ağırmış bakalım?" veya "Benim ideolojim seninkinden daha iyidir" cinsinden bir güreş olmaktan çıkartılmasına tanık olunuyor; tartışma denilen olgu gerçek yerine oturtuluyor, bir fikir alışverişi oluyor. Ve nihayet, eski toplumumuzda büyük yeri olan, ama ne yazık ki artık "nesli münkariz" hale gelen sohbet ortamı yeniden doğuyor. Değerli komşumun da onay vereceği umuduyla, ben artık bu görüşmelere tartışma yerine sohbet demeyi öneriyorum.

"Doğru"nun ebedi olmadığını, tarihsel bir kategori olduğunu insanlık (tabii ki bir bölümü, hem de çok küçük bir bölümü) çok geç keşfettik. Bu keşfin çeşitli "doğrular" adına ölenler ve çoğu zaman mezarsız gömülen milyonlarca insana hiçbir yararı olmayacak, belki de ruhları daha fazla azap çekecek. Ama biz, anı yaşayanlar bu keşfin tadını çıkartabiliriz. Durmuş Hocaoğlu ile sohbet ederken bunun farkına daha çok varıyorum.

Uyuşmazlıklar Olguların Kendinden Değil, Bireylerden Kaynaklanır

Hocaoğlu ile uzun soluklu bir karşılıklı ve birlikte düşünme eylemi içine girmiş durumdayız. Olay aynı, rivayet muhtelif ki, bu durum sürmekte. Demek ki açılarımız farklı. Bu açı farklılığı hem durulan yer-

den, hem de gözlüklerden kaynaklanıyor (gözlükçülerden de diyeceğim, ama yanlış anlaşılır diye korkuyorum. Korkumun önlenmesi için, gözlükçüden, herkesin okudukları, düşündükleri, konuştukları anlaşılmalıdır). Sevgili Hocaoğlu Osmanlı ile Batı arasındaki savaş teknoloji konusuna girmememi, aynı noktaya gelmemiz olarak yorumlamaktadır. Bu benden kaynaklandı, onun için düzeltiyor, özür diliyorum ve Osmanlının çağdaşı Batı Avrupa savaş teknolojisi (kara ve deniz) karşısında daha geri bir düzeyde olduğu konusunda ısrar ettiğimi bildirmek istiyorum. Geçen yazıda bu konuya girmememin nedeni, bunun hem özel bir uzmanlık alanı olması, hem de kısa bir mekânda tüketilemeyecek kadar geniş olmasıydı. Ancak bazı temel gerçeklerden hareketle belli bir noktaya ulaşmak mümkün olabilir. Öncelikle belirtmeliyim ki (buna değerli Hocaoğlu'nun mühendis kimliğiyle katılacağını umuyorum) hipotetik bir savaş teknolojisi fonksiyonu yazmaya kalkışırsak, teknoloji burada bağımlı değişken olacaktır, bu fonksiyonun bağımsız değişkenleri de bilimsel bilgi birikimi, maddi kaynaklar (olanaklar değil, ekonomik hale getirilmiş kaynaklar) toplumun zihinsel iklimi, nüfusun dağılımı, savaşçıların cinsi vb. gibi sayılamayacak çok sayıda olacaktır. Bu da göstermektedir ki, genelde teknoloji ve özelde savaş teknolojisi aynı anda birçok faktöre bağımlıdır. Burada hemen bir parantez açarak, teknolojinin kendiliğinden ve lineer bir gelişme gösterdiğini insanların çoğu düşünmekte ve gelişmeyi (veya ilerlemeyi) teknolojinin fonksiyonunda görmektedirler. Oysa bunun tamamen tersine teknoloji "fonksiyondadır". Bunu yerli yerine oturtmadan, Batı ile Osmanlı arasındaki farkları anlamak mümkün olmayacaktır. Parantezi kapadıktan sonra, Osmanlının teknoloji konusundaki geriliğinin kanıtlanması için tek bir delilin bile yeterli olduğunu düşünüyorum. Bu da Osmanlının kılıç, kalkan dışındaki tüm savaş teknolojisini Batı'dan almış olmasıdır. Geri bir teknoloji de alınmaz ya, veya tersinden ileri teknoloji geri teknolojiyi ithal etmez ya. Gemi adlarımız, silah adlarımız bunun kanıtıdır. Ama ben bununla yetinmiyor ve olaya fonksiyonel açıdan bakmayı sürdürüyorum. Bu açıdan bakıldığında, savaş teknolojisinin ileriliği veya gerliği, bu teknolojinin ikâme ettiklerinin işlevinde olacaktır. Çok basit bir genellemeyle yetinirsem, kalabalık ordu çıkartmak mümkün olmuyorsa, bunu ikâme etmek üzere teknolojiyi artırmak mümkündür. Ama bunun anlamı, her küçük sayıda insandan meydana gelen toplumun mutlaka büyük teknoloji sahibi olacağı değildir, başka faktörler de, örneğin teknolojiyi finanse edecek maddi kaynaklar, bilimsel veya teknik bilgi, teknolojinin gerektirdiği malzemenin iktisadi kaynak haline dönüşmüş olması vs. de gerekir. Bu durumda hemen varılabilecek bir ilk sonuç, teknolojinin kendiliğinden değil, ihtiyaçların (potansiyel değil, o anda ihtiyaç olarak duyulanlarının) dayatması sonucu geliştiğidir. Osmanlı ile Batı'yı bu açıdan karşılaştıracak anahtara da böylece sahip oluyoruz. Osmanlının ve Batı'nın teknolojiye ne kadar ihtiyaçları vardır? Eğer bu ihtiyaçların eşit olmadığı üzerinde anlaşılırsa, teknik düzeylerin de farklı olacağı noktasına kendiliğinden ulaşılmış olacaktır. O zaman bu ihtiyaç anahtarını kilit yuvasında biraz daha çevirelim ve Osmanlı ordusunun nasıl oluştuğuna bakalım, sonra da Batı ordularının nasıl oluştuğuna bakacağız.

Osmanlı ordusu herkesin bildiği üzere, iki ana unsurdan meydana gelmekteydi. Ağırlığını yeniçerinin meydana getirdiği merkezi hassa birlikleri ile tımarlı sipahiler. Bunların her ikisinin de donanımları, ortadan yokolmalarına kadar hemen hemen aynı kalmıştır. Çok kabaca özetlemek gerekirse, gürz, kalkan ve kılıçtan oluşan bir donanım söz konusudur. Süvari birlikleri Avrupalılar ile kıyaslanamayacak kadar hafif donanımlıdırlar ve ateşli silahlar kullanmamaktadırlar. Ayrıntılara girmiyorum, ama denizciler de farklı donanımlara sahip olamamışlardır, örneğin Osmanlı gemilerine top konulması çok geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Bir örnek daha, Akdeniz gibi, açık deniz savaş tekniklerinin uygulanmadığı, daha çok kadırga savaşlarının söz konusu olduğu bir denizde bile, Osmanlıların deniz savaşlarında ok, balta, gürz gibi kol kuvvetini öne çıkartan, diğer enerji kaynaklarını kullanmayan silahlarla savaşmaları şaşkınlık yaratmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda Osmanlı gemilerinden kaçan bir İtalyan gemisi kendi limanlarından birine ulaştığında, nöbetçi kulesine varana kadar, geminin her tahta aksamının üzerinde sayılamayacak kadar çok ok, balta, mızrak gibi "projectile"lerin saplanmış olması insanları çok şaşırtmıştır. Oysa o sıralarda dünyanın yedi denizlerinde topla, tüfekle savaşılmaktadır (tabii Avrupalılar birbirleriyle). Osmanlı top ve zırh tekniklerinde de hemen hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Bunun yanı sıra, kılıç vb. silahların yapımının ana tabanı olan metalürji konusunda da yüzlerce yıllık eski teknikler kullanılmaktadır. Sayın Hocaoğlu 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da metalürji alanında ne gibi değişimlerin yaşandığını iyi bilir. Bunun birçok nedeni arasında, en basit olanı Osmanlı devletinin örgütlenmiş tarzı nedeniyle (tımar sistemine dayalı) çok fazla sayıda asker çıkartabilmesidir.

Buna karşılık Batı Avrupa ülkeleri, daha Orta Çağdan itibaren savaş teknolojisinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Zırhların, silahlarda kullanılan metallerin, ateşli silah menzillerinin sürekli geliştiği bilinmektedir. Ama bunları uzatmak istemiyorum. Osmanlı ordusu ile Batı ordularını asıl farklılaştıran savaş sanatı denilen alandadır ki, bu da teknolojiye dahildir. Batı'da taktik ve strateji, ayrıca ikmal vb. gibi destek konularında, askeri eğitim alanında gerçekten büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Sevgili Hocaoğlu bana savaş doktrini, askerlik sanatı, ikmal vb. konularda yazılmış kaç tane Osmanlı eseri gösterebilir? Ama Batılıların bu konuda neler yazdıklarını söylemeye gerek yoktur. Osmanlılar savaş konusunda binlerce yıllık antik geleneği sürdürmüşlerdir. kısaca şöyle, eyaletlerden fetih hakkı olarak alınan toprak üzerindeki üst egemenlik nişanesi olarak, toprağın vergisinin devrine dayalı bir asker yetiştirme sistemi, bu sistem çok kalabalık bir ordunun oluşmasına olanak verdiği gibi, çok sayıda insanın iktisat dışı kalmasına, böylece artık ürünün düşük olmasına, dolayısıyla fethin sürekliliğine yol açmaktadır. İkinci nokta, askerlerin sefer zamanı toplanıyor olmaları, bunların eğitimlerinin kendilerine terkedilmesine yol açmaktadır. Bu durumda, her soyutlanan ünitenin gelenekselliğe kaçmasının kanun olmasından ötürü, bu alanda hiçbir yenilik olmamaktadır. Ordunun birlikte tatbikat cinsinden eğitim yapamaması, o alanda da geleneklerin öne çıkmasına yol açmakta, ama

asıl önemlisi "kahramanlık" adı altında özetleyebileceğimiz bir tavrı esas savaş taktiği haline getirmektedir. Yani Osmanlı askeri, savaşın esas amacı olan öldürmeye değil de, ölmeye programlanmaktadır ki, bu bizatihi bir teknolojik gerilik olmanın yanı sıra, çok büyük bir iktisadi israf oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa, Batı Avrupa denilince anlaşılması gereken, bizim kuruluş ve genişleme yıllarında savaştığımız dağınık Bulgar, Sırp, Bizanslı, Arnavut vb. güçleri değildir. Osmanlı, Batı Avrupa savaş teknolojisinin gerçek temsilcileri olan İngilizler ve Fransızlarla hiç çarpışmamıştır. Ekliyorum; Avrupa coğrafi bir birim değildir, kültürel bir birimdir, bu açıdan, coğrafi Avrupa'yı meydana getiren birçok ülkenin kültürel Avrupa'ya katılmaları bir süreç meydana getirmiştir ve bugün coğrafi Avrupa içinde yer alan birçok ülke, hâlâ asıl Avrupa'ya katılmak için sıra beklemektedirler. Küçük bir örnekle bu konuyu bitiriyorum. Orta Çağın sonlarına doğru İngilizler (Yüz Yıl Savaşları esnasında) Fransızlara galip gelmeye başlamışlardır, basit bir taktik değişikliğinden ötürü. Zırhlı şövalye savaşının yerine, okçu birliklerini ve kargı birliklerini öne çıkartarak, Fransızları atlarından düşürmeye başlamışlardır. Fransızların bu taktiği benimsemeleri ve rövanşlarını almaları yüz yıllık bir süre almıştır ve bu süre içinde İngiltere Fransa'nın yarısına sahip olmuştur. VIII. Charles'in ise (Fransa Kralı) İtalya'yı ilk defa sahrada kullanılan toplarıyla fethettiğini (Sevgili Hocaoğlu bu fetih sözüne alınmayın ve merak etmeyin, benim terminolojimde olumlu bir anlam taşımıyor, ben fethetmeyi marifet saymıyorum ve onun için yabancılara ilişkin olarak rahatlıkla kullanıyorum), çok fazla bilinen bir örnek olduğu için zikretmiyorum.

Değerli komşum Hocaoğlu'nun Orta Çağ konusunda küçük müdahalemi ciddiye almasından mutluluk duyuyorum ve konuyu tamamlamak üzere değerli muhatabımın Orta Çağın o kadar fazla bir aklanmayı haketmediğini göstermek üzere örnek olarak getirdiği iki takibata uğramış aydın üzerinde biraz durmak istiyorum. Bunlardan Giordano Bruno (1548-1600) 17. yüzyılın tam ilk yılında yakılmıştır. Galileo Galilei ise 1564-1642 yılları arasında, yani 16. yüzyılın ortasıyla, 17. yüzyılın ortası arasında yaşamıştır. Bu tarihlerin de gösterdikleri üzere, bu iki düşünürün başına gelenlerden Orta Çağ asla sorumlu olamaz, her Türk gibi biz de Orta Çağın 1453'de sona erdiğini biliyoruz (bir çağın bir geceden ertesi sabaha biteceğine inanan zihniyetin Türk milli eğitimine hâlâ egemen olmasından duyduğum üzüntü vesilesiyle, hiçbir çağın, bu arada Orta Çağın başlangıç ve sonunun zaman ve mekân içinde türdeş olmadıklarını belirtmeliyim. Öneğin Orta Çağ Paris'te 13. yüzyılda, Floransa'da 14. yüzyılda, Barselona'da 15. yüzyılda bitmiştir). Orta Çağın egemen renginin Kilise tahakkümü olması düşüncesini de biraz irdelemenin gerektiği kanısındayım. Katolik kilisesinin Batı Orta Çağına damgasını vurduğundan kimsenin kuşkusu yoktur, ancak bunun bir tahakküm olup olmadığı iyice tartışmalıdır. Çünkü Roma kilisesi gücünü silahtan değil, "ruhların selâmetini" sağladığını iddia eden teolojik bir sistemden almaktadır. Hal böyle olunca, toplumu oluşturan diğer unsurların rızası olmadan kilisenin böylesine bir egemenliği sürdürmesi olanaksızdır. Bu

açıdan Kilise toplumun manevi örgütlenme düzeyinin kesiti olmuştur; yani sonuçtur, neden değil. Öte yandan, adil olmaya çalışmak üzere, Batı sanatının ve düşüncesinin birçok seçkin örneğinin Kilise saflarında üretildiğini görmezden gelmek mümkün değildir (Örneğin Giordano Bruno Kilise mensubuydu). Fazla uzatmadan, özellikle bizde sakız haline gelmiş olan "Kilise mezalimi" edebiyatı daha çok Engizisyon uygulamalarından kaynaklanmaktadır ki, bu örgüt hem İspanya ve Portekiz'le sınırlı kalmış, hem de 15. yüzyılda, yani Orta Çağdan sonra azgınlaşmıştır. Zaten azgınlaşmasının nedeni de siyasaldır, İspanya'daki Müslümanların ve Yahudilerin tehcirine zemin yaratılmasına yöneliktir.

Tarih ve Felsefe, ama Tarih Felsefesi Değil

Hocaoğlu'nun büyük bir yetkinlikle sürdürdüğü ve bana birçok şey öğrettiği alanlardan birini de, daha iyi bir ad bulamadığım için "bilim felsefesi" diyeceğim kesim meydana getirmektedir. Değerli kalem arkadaşımın bu konuda söylediklerinin çoğuna katılıyorum. Ama uyuşmazlık gene de giderilemeden ortada kalmaya devam ediyor: Tarih insana özgü müdür, değil midir? Bana göre Doğa genel başlığı altında topladığımız kendinde evrenin amacı olup olmadığı, onun bilinç sahibi olup olmadığı noktasına indirgenebilir. Eğer doğanın kendinde ve kendi için bir bilinci ve amacı varsa, o bizatihî bir varlık, belki de yüce varlığın kendi olur, beni çok aşan bu ilahiyat sorununa girmeyeceğim. Fakat benim maddî düzlemde algılayabildiğim kadarıyla, evrenin bir amacının olup olmadığını anlayabilmek için, Hocaoğlu'nun söylediği gibi aşkın (transandantal) bir deney yapmanın gereği yoktur, zaten aşkın bir deney yapmanın olanağı da yoktur. Eğer biz doğa yasalarını keşfedebiliyorsak (bu doğa yasalarının lojistik bir eğri üzerinde yer aldıklarını, yani sonsuz zamanın ancak bir kesiti için geçerli oldukları düşüncesini de kabul edilebilir bulduğumu belirtmek isterim) ve bunlar geçmiş doğal olayları da, şimdiki doğal olayları da aynı şeklide açıklayabiliyorlarsa, o zaman doğa hakkında deneysel bilgi edinebiliriz demektir. Ancak burada evrenin türdeş olmama olasılığının bulunduğu ve bizim ulaşabilme olanaklarımızın dışındaki kesimlerde başka örgütlenmelerin ve yasaların, hatta yasasızlıkların (kaos) mümkün olabileceği itirazı ileri sürülebilir. Ve bu da teorik olarak geçerli olur. Ancak, bilimin başlıca ilkelerinden olan soyutlamayı devreye sokarak, evrenin algılayabildiğimiz kesiminin paftasını, evrenin tümü için geçerli saymak durumundayız, yani suyun bir damlasının fizik ve kimyasal yapısının, tüm sular için geçerli olduğunu kabul ettiğimiz ve olabilecek tüm suları analiz etmediğimiz gibi. Eğer evreni türdeş kabul etmezsek, yaptığımız bilimi de bölgesel bir ideoloji saymamız gerekir.

Bilim, diğer tüm açıklama tarzları gibi bir açıklama tarzıdır. İlkel toplumların kozmogonileri, gelişmiş toplumların dinleri veya mitoslar, simgesellikler vs. hep evreni açıklamaya yönelik olmuşlardır. Bilimin diğer

tüm açıklama tarzlarından farkı, aşkın gerçeklere değil, içkin (immanent) gerçeklere yönelik olmasıdır. Yani bir bakıma Platon ile Aristoteles arasındaki farklılık gibi. Aşkın "gerçek", tanım gereği insanın zihinsel olanaklarıyla kavramaya, anlamaya kadir olmadığı gerçektir. Bilinçötesi veya bilinçaşırı alanı temsil eder, bilginin değil, imanın alanıdır. İmmanent (içkin) gerçek ise, şifresinin bulunması halinde insanın zihinsel yetenekleriyle kavrayabileceği ve aklîleştirebileceği gerçektir. Bu durumda, aşkın olana hiçbir zaman ulaşılamayacağına göre, evreni elimdeki tek araç olan içkin gerçeklere bakarak kavramak zorundayım. Bu noktada sevgili dostumun hoşgörüsüne sığınarak, Hind ilahiyatından bir örnek vermek istiyorum. Hind mistisizminin bütün amacı, insanları "tarih"in tutsaklığından kurtarmaktır, çünkü tarih değişme, dolayısıyla yozlaşma demektir. Oysa aşkın gerçek, yani ilahi düzlem ebediyet, zamanın olmaması demektir. Kaosun kozmosa dönüşmesi bir kere yaşanmıştır (kozmogoni), ancak "tarih" bu kozmosu yeniden kaosa çevirmektedir, o halde mümin zamandan çıkarak kaostan kozmosa yeniden geçmelidir. Demek ki evren değişmeme, "tarih" değişme demektir. Buna benzer görüşlere hemen hemen tüm dinlerde rastlamak mümkündür. Buradan hareketle şöyle bir sonuca varabilir miyim? Aşkın gerçek maddi düzleme ilişkin değildir, o halde evreni ancak immanent gerçeklerle açıklayabiliriz ve böylece bu konuda bilim en uygun araç olur. ve ben diyorum ki, olaya bilim gözlüğüyle baktığımda, evrende bir amaçlılık bulmak olanaksız olmaktadır. Öte yandan Hocaoğlu'nun akıl yürütmesini izlersem, evrenin bir "var-olan" olduğunda hiç kuşku yoktur, ama bu var-olmanın nedensiz olmasının değerli komşum tarafından irrasyonel sayılmasına ve bu varolmanın aklîleştirilebilmesi için bir nedene dayanması görüşüne katılmıyorum. Çünkü rasyonel ve irrasyonel gibi nitelemeler bizim çevremize yönelik belli bir bakış tarzımızdan kaynaklanmaktadır. Nedensizliğin irrasyonel olması, insanın kendini eşrefi mahlûkat saymasından kaynaklanmaktadır. Bu kadar değerli bir varlık bir nedensizliğin ürünü olabilir mi? Olabilir. Zaten primum mobile veya archétype denilen bir ilk neden, insan düşüncesinin çok uzun süre felsefe taşını meydana getirmiştir. Ama herhalde artık o noktaya gelebildik ki, evrenin varlığını rasyonel veya irrasyonel kategoriler açısından tartışmak, ölen her kişi açısından evrenin yok olup olmadığını tartışmakla eşdeğerlidir.

Değerli Hocaoğlu'nun exact bilimler ve felsefe alanlarındaki derin bilgi yüklü irdelemelerine hayranlık duyuyorum ve modern fiziğin 18.-19. yüzyıllar mekanist fiziğinin çok uzağında olduğu konusunda kendine tabii ki katılıyorum. Ancak mikroevrendeki belirsizlik unsurunun veya evrenin entropik yapıda (kaosa eğilimli) olduğu tezinin gene de bir doğa tarihi kavramını haklılaştırmak için yeterli olduğunu sanmıyorum. Tarihin ancak zamanın işlevinde varolabileceği kendinden aşikârdır. Öte yandan Einstein'dan beri zamanın birim başına her zaman aynı yoğunlukta olmadığını da biliyoruz. İnsanlık tarihinde de, bir Fransız tarihçinin dediği gibi, "tarihin hızlandığını" da biliyoruz. Bütün bunların birleştirilmesiyle, doğanın da önceden belli olmayan tepkiler gösteren un-

surlardan meydana gelmesinden ve zamanın fonksiyonel açıdan doğrusal olmamasından ötürü "doğa tarihi" kavramının boyut kazanabileceğine hâlâ ikna olmuş değilim. Çünkü bence olaya "olanaklar paftası" olarak bakmakta yarar vardır. Mikroevrende atomaltı korpüsküllerin "yasa tanımayan" serseri hareketleri vardır, ancak bunların neleri yapamayacakları önceden bellidir, yani iki hidrojen molekülü ile bir oksijen molekülü, uygun koşullarda bir su molekülü **haline gelmeme** olanağına sahip değillerdir. Keza **Big-Bang** teorisine göre kibrit kutusuna sığacak kadar yoğun ilk maddenin patlamasıyla genişleyen evreni oluşturması da ancak belirli bir olanaklar paftası içinde olmaktadır. Çok uzatmak istemiyorum, onun için kısa bir örnek vereceğim: Evrenin genişlediğini, gök cisimlerinin bize ulaşan ışıklarının rengine göre açıklayan teoriler var, benim söylemek istediğim, bizden uzaklaşan bir gök cisminin bizi aldatmak için kırmızı ışık yerine beyaz ışık gönderme olanağının bulunmamasıdır vs.

Bana öyle geliyor ki, bildiklerimiz ile bilmediklerimiz arasındaki farklar kafamızı karıştırıyor ve cehalet paradoksu ortaya çıkıyor, yani insan ne kadar çok biliyorsa, o kadar büyük bir bilinmeyen alanıyla temasa geçiyor, bu da cehalet derecemizi artırıyor ve bizi bir agnostisizme sürüklüyor. Ama ben tarihin olabilmesi için bilinemezliğin ve zamanın işlevinde olmanın yeterli kanıtlar olduğunu, yukarıda saydığım nedenlerden ötürü sanmıyorum ve bilinç unsuru üzerindeki ısrarımı sürdürüyorum.

Gene Osmanlı

Sevgili Hocaoğlu'yla Osmanlının süperliği konusunda biraz daha müzakere etmemiz gerekiyor, bu konuda kendilerinin izledikleri sırayı izliyorum:

a) Dünya siyaseti takip etmek: Hocaoğlu bu konuda bazı yeni uyuşmazlık unsurları getiriyor. Diğerlerine geçen yazımda değindiğim için, bu kez yalnızca bunların üzerinde duracağım. Bir kere Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasındaki gazi sultanların askeri ve siyasal faaliyetlerini bir dünya siyaseti gütmeleri olarak görülmesine katılmıyorum. Çünkü Osman Gazi'nin göçebe unsurlardan daha büyük ölçüde, ikta veya mülk toprak peşinde koşan ve çok çeşitli kökenlerden gelen profesyonel savaşçılara dayanarak yürüttüğü fetih faaliyeti aslında daha sonraki tarihçilerin tüm yakıştırmalarına rağmen, özü itibariyle maddi zenginliklerin elde edilmesi için sürdürülmekteydi (basit bir kanıt, hiçbir reayanın azad edildiğini biliyor musunuz? Yüzde doksanı toprağa veya işine bağlı olarak tutulan bir toplumda hangi yüce değerler geçerliydi acaba, fetih kimler için yapılıyordu acaba?) Bu sürecin belirleyici unsurunu, ele geçen toprakların mülkiyetinin kime ait olacağı sorunu oluşturmuştur. Gerek Bizans, gerek Selçuklu feodalleşmeleri ve gerekse İslam miras hukuk ve vakıf kurumunun yaygınlığı, Osman Gazi'nin at koşturduğu

alanlarda yaygın bir özel mülkiyet haritası çizmekteydi (hemen belirteyim, Osmanlının yayıldığı, kendinden önce İslamlaşmış alanlarda bu mülkiyet arzın kendini kapsamaz, o Allah'a aittir, nemasını kapsar, Osmanlı fethettiği gayrimüslim topraklarında da bu uygulamayı sürdürmüştür). Osman Gazi ve ardılları, ele geçen topraklar üzerindeki üst egemenlik haklarını önce kurmak, sonra da pekiştirmek üzere, kendilerine tımarla, yani geri alınabilir olan ve yalnızca toprağın neması üzerinde geçici bir hak anlamına gelen geçici devirler aracılığıyla bağladıkları savaşçılara dayanmışlardır. Bu da ünlü tımar-savaşçı-fetih sarmalına yol açarak, alan genişlemesini zorunlu hale getirecektir. Böylece gözüktüğü üzere, Osmanlı yayılmasıyla dünya siyaseti izleme arasında fonksiyonel bir ilişki yoktur. Ayrıca Osmanlı bir dünya siyaseti izleseydi, bu kadar hantal ve denetlenemez bir kitle oluşturmaz, önce denizlerde, sonra ticaret yollarında ve nihayet ekonomide egemen olurdu. Artık her iktisat öğrencisi biliyor ki, doğrudan fetih egemen olmanın en kaba, en eski, en verimsiz ve yararsız yoludur. 16. yüzyıl gibi, dünya dengelerinin alt üst olduğu ve yeni bir dünyanın kurulduğu dönemde hâlâ eski ve antik fetih siyasetini sürdüren bir imparatorluğun dünya siyasetinden haberdar olduğunu ileri sürmek bence çok güçtür.

Öte yandan Hocaoğlu'nun ülkemizde özellikle Tahiri mezhebinin (Kemal Tahir'i tarihçi sayan ve sananlar cemaati) meşhur ettiği "Topal Afet" tezine katıldığını sanmıyorum. Timur'un Anadolu seferinin Osmanlının fetret dönemine yol açtığı bir vakıadır. Ancak, işin aslına bakılırsa, Timur'u Anadolu'ya çağıranlar, Yıldırım Bayezid'ın Anadolu siyasetinden zarara uğrayan Türk beyleridir. Veya şöyle söyleyeyim: Osmanlıların önce Marmara Bölgesi ve Rumeli'de genişleyerek bir Avrupa (coğrafi anlamda) devleti olarak ortaya çıkmaları, sonra da özellikle I. Bayezid döneminde Anadolu'ya yönelmeleri, Selçuklu çöküşünden ve Moğol istilasından müdevver Anadolu beyliklerinin ölüm fermanı olmuştur. "Türk Birliği" gibi olanaksız tezlerin ileri sürülmesini adeta traji-komedi haline çevirecek bir süreç içinde, bu beyliklerin hemen hepsi Osmanlıya cephe almışlar ve I. Bayezid'e "Gâvur Sultan" adını takmışlardır. Neden? Çünkü ileri sürdüklerine göre, İslam tarafından fethedilen her toprak dar-ül-İslam olur ve dar-ül-harp olmaktan çıkar, bu durumda bir İslam emiri tarafından fethedilmesi caiz değildir. Görülüyor ki, ileri sürülen gerekçelerde Türklük bilinci adına herhangi birşey yoktur. İşte Timur'u Osmanlıya karşı Anadolu'ya çağıranlar bunlardır. Öte yandan Yıldırım Bayezid Ankara Savaşı'nı yapmak zorundaydı. Sevgili Hocaoğlu'nun bunu basiretsizlik olarak nitelemesini ağır bir hüküm olarak görüyorum. Eğer bu savaşa girişilmeseydi, Osmanlının Anadolu'yu kontrol etmesi bir daha mümkün olmayabilirdi. Öte yandan, Osmanlı sultanının kendi cephesindeki soydaşlarının karşı tarafa geçerek ihanet edeceklerini peşinen bilme olanağı da yoktu (olayın ulusal boyutlarının olmadığının anlaşılmasına katkıda bulunması için zikrediyorum, Çubuk ovasındaki mahut savaşta Bayezid'in yanında sonuna kadar bir tek Sırplar kalmış, Türklerin hepsi ya kaçmış, ya karşı tarafa geçmiştir). Ankara Savaşı Osmanlının daha başından itibaren bir Türklük bilinci

içinde örgütlenmediğinin iyi kanıtlarından biridir ve bu savaşın Osmanlı için bir bozgun olmasının Timur'la hiçbir ilgisi yoktur. O, ülke fethetmeyle turistik geziyi karıştıran bir maceracıdan ibarettir, tarihi belirleme gibi bir işlevi yoktur. Tarihe döktüğü kanlar, yaptığı zulümler ve anlamsız savaşlarıyla geçmiştir, o kadar.

Değerli komşumun yüzyılları bazı ulusların adlarıyla birlikte anarken hangi kıstasları kullandığını bilemiyorum; ama hangi kıstaslar kullanılırsa kullanılsın, birinci yüzyıla neden Roma, onüçüncüye neden Moğol ve ondokuzuncuya neden İngiliz yüzyılı denildiği sorulabilir. Bu cins nitelemeler bitmez tükenmez tartışmalara gebedir. Aslında eğer Roma'ya illâki bir yüzyıl armağan edilecekse, bence bu M.Ö. II. yüzyıl olmalıdır, çünkü M.S. 1. yüzyıl Roma'nın bütün çöküş ve bozulma emarelerini göstermektedir, bu yüzyıla mutlaka bir sahip gerekiyorsa, bence Hristiyanlık olmalıdır; keza VIII. yüzyıl neden Arapların olsun ki, bal gibi Bizansın veya Merovenjlerin de olabilir(tabii ki Uzak Doğu, Afrika, Amerika vd. ufkumuzun dışında kaldığı varsayımıyla). XIII. yüzyılın Moğollara ait olmasını ise kategorik bir şekilde reddetmeme lütfen izin verilsin. Çin'den İran'a ve Anadolu içlerine, Hind'den Kıpçak çöllerine (bugünkü Ukrayna) koskoca bir coğrafyaya dağılan Moğollar, yerel tarihleri sürdürmek ve ona katılmaktan başka herhangi birşey yapmamışlardır. Yani Kubilay Çinli, Hülâgü İranlı, Çuçi Tatar (Moğol olarak bir tek o kalmıştır) Hümâyun Hindli olmuşlardır. Moğolların makrotarihe katkıları sıfıra çok yakındır. Moğollara bir yüzyıl armağan edersek, V. yüzyılı Germenlere, M.Ö. VIII. yüzyılı Etrüsklere vs. vermek gerekir. Eğer benim böyle bir tasnif yapmam için ısrar edilseydi, ben XIII. yüzyılı İtalyanların yüzyılı olarak görürdüm (tıpkı XVI. yüzyılı da onlara vereceğim gibi). XIX. yüzyılın İngiliz yüzyılı olmasıyla eşdeğerli olmak üzere, Alman yüzyılı veya Rus yüzyılı veya Amerikan yüzyılı olduğu da ileri sürülebilir.

Gelelim XVI. yüzyılın Türk yüzyılı olmasına. Öncelikle neden Osmanlı değil de, Türk? Yani Sibirya'nın uçlarındaki Yakutlar, Başkırtlar veya Asya içlerindeki Kazaklar, Kırgızlar, Çin veya Kore'deki soydaşlar da bu yüzyılın Türklere ait olmasına katkıda mı bulunmuşlardır? Ve eğer "Türk asrı" sözüyle "Osmanlı asrı" kastediliyorsa, Rumlar, Yahudiler, Arnavutlar, Sırplar vb. Osmanlı hizmetinde hiçbir katkıda bulunmamışlar, bu yalnızca Osmanlı ülkesindeki Türklerin eseri mi olmuştur? Öte yandan XVI. yüzyıl neden Türk veya Osmanlı yüzyılı olsun ki? Eğer burada kıstas makrotarihse, Amerika'yı keşfeden, dünyanın eksenini Atlantik'e kaydıran İspanya bu ünvan için daha uygun değil midir? Başta da dediğim gibi, bitmez tükenmez tartışma konuları. Ayrıca sevgili Durmuş Hocaoğlu'nun XVI. yüzyılda Osmanlıyı başa koyduğu, ardından Safevileri, Memlûkları, Hind Mugal devletini yerleştirdiği ve İspanya'ya gerilerde bir yer verdiği sıralamanın da hangi kıstaslara göre yapıldığını bilmiyorum. Acaba nüfus mu (mutlak rakamlarla mı, yoksa yoğunluk olarak mı?). Yoksa iktisadi güç mü, askeri başarılar mı, bilimsel ve teknik başarılar mı, veyahut da sempati mi? Bilemiyorum, ama eğer böyle bir sıralama yapılacak olursa, bugünkü gelişmişlik kıstaslarının kul-

lanılmasında hiçbir sakınca yoktur. Yani bugün iktisatçıların iktisadi ve toplumsal göstergeler dedikleri büyüklüklere (*pro capite* gelir, okuma yazma oranı, hastane yatağı/nüfus, dış ticaret hacmi, matbaa kapasitesi/nüfus, konut/nüfus ve konut kalitesi vs.) bakılacak olursa, sıralama ilk beş için kanımca şöyle olurdu (bugünkü adlarıyla) Hollanda, Belçika, Kuzey İtalya, İngiltere ve Fransa.

Yavuz Sultan Selim'in Asya'daki harekâtlarının Türk birliğini kurmaya yönelik olduğuna da ne yazık ki inanamıyorum .Çünkü bu bana bugünü geçmişe taşıyarak yapılan bir yorummuş gibi gelmektedir. I. Selim'in Asya yönündeki harekâtının temel nedeni bana, Osmanlı devletinin sıcak karnını bir yanda Safevî, öte yandan da Memlûk tehlikesine karşı koruma isteğiymiş gibi gelmektedir. İran'daki Osmanlı karşıtı devletin Safevî-Türk imparatorluğu olarak ifade edilmesine de karşı çıktığımı belirtmek isterim. Hocaoğlu hatırlayacaktır, bir ülkenin, bir devletin kimliğini iktidardaki hanedanın kavmi mensubiyetine, yani modern terimiyle etnik kökenine göre belirlemek olanaksızdır. Uç bir örnek olacak, ama bu ABD'nin Kennedy başkan olduğunda Amerikan-İrlanda; Gerald Ford başkan olduğunda Amerikan-Alman, Allah korudu da olmadı, ama olsaydı Dukakis'in başkanlığında Amerikan-Yunan imparatorluğu olarak ifade edilmesi kadar terstir. İran, Selçuklu hanedanı döneminde olduğu gibi, Safevî hanedanı döneminde de Farsi olarak kalmıştır. Tıpkı Çin'in Kubilay zamanında olduğu kadar Mançu veya diğer etnik hanedanlar zamanında da Çinli kaldığı, Hind'in Babür zamanında olduğu kadar İngilizler zamanında da Hindli, İngiltere'nin 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Fransız krallar (kendileri de bizzat Norman, yani İskandinav kökenlidirler), 17. yüzyılda da Hollandalı krallar (arada İskoç ve Alman olanları da var) tarafından yönetilmesine rağmen İngiliz, Rusya'nın Viking, Alman vb. çarlara sahip olmasına rağmen Rus, İspanya'nın bugünkü ve geçmişindeki bir sürü kralının Fransız asıllı olmasına rağmen İspanyol kalması gibi. Sevgili Hocaoğlu ile olan bu lezzetli sohbetlerimizde bu kadar çok ihtilafı gündeme getirmeye gönlüm razı olmuyor, ama Yavuz Sultan Selim'in Uzak Doğu'ya yönelik amaçlarının olması en cüretkâr hayalleri bile zorlar nitelikte olarak gözükmektedir. Osmanlı hangi olanaklarıyla Çin'e ulaşacaktı? Hind'de birtek üs bile kuramadı. Portekizli karşısında Hürmüz'den dışarı çıkamadı. Bırakalım bunları, Osmanlı okyanus gemileri yapabilir miydi, yapsa da Çin'e gidebilir miydi? Gitse, dünyanın bu en kitlesel ülkesini fethedebilir miydi? Fehetse, tımar sistemini yerleştirebilir miydi? Eğer tımar sistemini yerleştiremeyecekse neden gitsindi ki, başka bir ufku var mıydı? Bunları da bırakalım ve Portekizli veya Hollandalıların, daha sonra da İngiliz ve Fransızların uyguladıkları cinsten kumpanya ve kontuar ticareti ve kıyılarda da fetih için gidecekti denilirse, bu işi hangi endüstriyel kapasiteyle, hangi ticari kapasiteyle ve teknikle, hangi parasal olanaklarla yapacaktı derim (XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesini kemirmeye başlayan ve devletin son günlerine kadar sürecek olan şiddetli ve sürekli enflasyon tek başına bir kanıttır) ve fazla uzatmamak için tek bir soru sorarım: XVI. yüzyılda ülke, hatta kendi bölgesi dışında ticaret yapan

tek bir Osmanlı tüccarı var mıdır?

Bu tartışmayı sonsuza kadar uzatmamak için, sonuncu bir nokta olarak Osmanlıların (ve özellikle de Kanunî Sultan Süleyman'ın) Kuzey Afrika siyasetinin bu bölgenin Hristiyanlaşmasını engellemeye yönelik bir misyonun ürünü olduğu tezinin üzerinde durmak gerekir. Öncelikle belirtmeliyim ki, Cezayir korsanlarının bazı seferleri dışında, Fas fiktif olarak dahi Osmanlı egemenliğine hiç geçmemiştir. Cezayir,Tunus ve Libya'dan meydana gelen Garp ocaklarındaki Osmanlı egemenliği ise, hiçbir yetkisi olmayan beylerbeyi tarafından temsil edilmekten ileri hemen hiç geçmemiştir. Bu Garp ocakları yerel dayı ve bey hanedanlarının denetiminde oluşuyordu (bu dayılar yeniçeri veya denizci kökenli olsalar bile, sonradan yerel unsurlar haline dönüşmüşlerdir, ayrıca bunların Osmanlı dışındaki kaynaklardan, özellikle Korsika ve İtalyan kentlerinden beslendikleri de bilinmektedir). Bazı Levend ve yeniçerilerin özellikle Arnavutluk, Ege adaları ve Anadolu'nun Ege kıyı şeridinden devşirilmesinden başka ciddi bir ilişki de kurulmamıştır. Hatta bu ocakların yazışma dili bile Arapça olmuştur. İkinci olarak İspanya'nın ne XVI. yüzyılda, ne de daha sonra Kuzey Afrika'yı fethetmek ve Hristiyanlaştırmak gibi bir niyeti olmuştur. Bunu kanıtlamak kolaydır, bir kere İspanya bu işi daha Osmanlının Akdeniz'de gözükmediği dönemlerde bile yapmamış, daha önceki yazımda belirttiğim **presidio**larla yetinmiştir. İkinci olarak İspanya'nın Kuzey Afrika'yı fethedecek askeri ve ekonomik olanakları yoktur, kıyıdan içeri girildi mi çölün hemen başladığı bu ülkeler işine de yaramaz (aynı şey Osmanlı için de geçerlidir, zaten o da ve ondan dolaylı, dolaysız türeme dayı ve bey devletleri de içeri hemen hiç girmemişlerdir). zaten İspanya XVI. yüzyılda Atlantik-ötesi imparatorluğun tüm insani kaynaklarını yuttuğuna tanık olmaktadır. Bize gelince, öyle sanılmasının hoş gözükmesine rağmen, Osmanlının bir İslam veya Türk koruyuculuğuna soyunduğu tamamen hayalidir. Tek bir kanıt: İspanya 1492'de, Granada'nın düşmesinden sonraki yıllara da sıçrayacak bir şekilde, 300 bin Yahudi ve 3 milyon **Morisco**'yu (Endülüs Müslümanı) ülkesinden atmıştır. Osmanlı bu Yahudilerden ülkesine gelenlerin hepsini büyük bir istekle kabul ederken, tek bir Müslümanı bile almamıştır. Tarihin soğuk ve gerçekçi yüzü bunu şöyle açıklıyor: Osmanlının yetişmiş insan gücüne ihtiyacı vardı, onun için Yahudileri aldı, uzmanlıkları olmayan Müslümanları almadı. Bütün durum bundan ibarettir.

b) Dünya siyasetinde dominant bir yere sahip olmak. Kendisiyle sohbet etmekten büyük keyif aldığım Durmuş Hocaoğlu ile olan bu müzakerenin boyutları aşırı genişlemeye eğilimli olduğundan ve yer kısıtından ötürü ancak noktalar biçiminde cevaplar vermek durumunda kalıyorum. Durmuş Hocaoğlu'nun Osmanlının dünya siyasetinde dominant bir role sahip olduğunun kanıtı olarak gösterdiği "varlığı ile" ibaresi üzerinde bir nebze durmak gerekir. Ben bunu sahibinin iznine sığınarak "kitlesi ile" biçimine çevirmek istiyoum. Osmanlı Avrupa'nın ulus-devleler veya böyle olmakta olan unsurlar mozayiğinin içindeki yegâne büyük kitle olması nedeniyle kolay tasfiye edilememiştir, yoksa siyasetteki dominant rolünden ötürü değil (Habsburglar Osmanlı gibi değillerdir,

onların imparatorluğunun unsurları birbirlerine Osmanlınınkiyle kıyaslanamayacak kadar gevşek bağlarla bağlıdırlar.)

Sevgili Durmuş Hocaoğlu'nun üzerine "basa basa" söylediği, Osmanlı olmasaydı Kuzey Afrika bugün Hristiyandı önermesine karşı çıkarken çekiniyor, ama hoşgörüsünden emin olarak, pekiyi öyleyse Tuna'nın güneyinden Trakya'ya kadar olan bölge (bazı adacıklar hariç) bugün neden Müslüman değil diye soruyorum. Cevabı basit, buraları Osmanlı egemenliği esnasında da Hristiyan kaldığı için. Veya daha sosyolojik bir anlatımla, birbirine yakın düzeydeki uygarlıklar arasındaki mücadelelerde kamp değiştirme kolay değildir, hatta olanaksızdır. İspanyollar ve Portekizliler Amerikan halklarını Hristiyan ettiler, ama iki uygarlık arasındaki fark çok büyüktü. Keza aynı işi Afrika'da tüm Avrupalılar ve bu arada Araplar İslamlaştırma yönünde yaptılar, fark gene çok büyüktü. Ama Osmanlılar Tuna illerini ve Balkanları Müslüman yapamadılar. Bunu hem fiskal nedenlerle (ağızlara sakız olan o "engin hoşgörü"lerinden ötürü değil, yoksa Ramazanda oruç tutmayan falakaya yıkılır mıydı? İnsanların dini ödevlerini yerine getirip getirmediklerini denetlemek üzere muhtesib diye bir görevli olur muydu?) istememişlerdir, hem de iki uygarlık arasındaki küçük fark buna uygun ortam yaratmamıştır. İspanyollar Flandre'i Katolik etmek için 16. yüzyıl boyunca neredeyse Amerikan hazinesinin tümünü harcamışlar, yarattıkları nakit, asker ve malzeme akımıyla Batı Avrupa'nın tümünü zengin etmişler, ama iki buçuk kişinin hakkından gelememişlerdir. Braudel'in deyimiyle bir uygarlık "hayır diyebilen" bir varoluştur. O halde uygarlık sıfatını hakeden Hristiyanlık ve İslamiyet gibi oluşumların birbirlerine hayır demesinden ve bunu sürdürmelerinden, diğerinin de öbürünü sultası altına alamamasından daha doğal birşey olamaz. İngiliz Hind'i Hristiyan etmeyi düşünmemiştir bile. İspanya'nın Osmanlı olsaydı da, olmasaydı da Kuzey Afrika'yı Hristiyanlaştırmasının herhangi bir olanağı yoktu.

Kapitülasyonlar konusunda da birkaç söz söyleme gereğini duyuyorum. Osmanlının Fransa'ya kapitülasyon vermesinin nedeni, sayın Hocaoğlu'nun sunduğu gibi, bu ülkeyi İngiltere'ye karşı desteklemek değildi. Kapitülasyon bir kere karşılıklı bir tavizler bütünüdür, yani Osmanlı tüccarları eğer Fransa'ya gitselerdi, Fransızların Osmanlı ülkesinde yararlandıkları ayrıcalıkların aynılarından yararlanacaklardı. İkincisi kapitülasyon geri bir ticari tekniktir ve Orta Çağda İtalyan kent devletlerinin ve Avrupa'nın ticaret yapan diğer siyasal unsurlarının birbirlerine karşı uyguladıkları bir yöntemdir. Üçüncüsü kapitülasyon "yemeyenin malını yerler" esasının hükme bağlanmasıdır. Kendi malını anlaşılmaz vesveselerle ihraç etmekten ithalatı da kendi eliyle düzenlemekten korkan, buna teşebbüs bile edemeyen Osmanlı, bu işi kendi eliyle yabancılara bırakmıştır. Kanunî tarafından verileni ilk kapitülasyon değildir. Batılılarla olan ticarette bu usul ta Selçuklulardan beri uygulanmaktadır. Öte yandan, İngiltere o sıralarda Akdeniz'de yoktur. Bu konuda sahifelerce yazabilirim, ancak azla yetiniyorum. Kimsenin palazlanmasından hoşlanmayan Osmanlı, ticareti de kendine karşı birşey olarak görmüş ve bunu yabancılara teslim etmekte bir beis görmemiştir. İyice

bilelim, Osmanlıda hiçbir servet aynı ailenin elinde dört kuşak kalmamıştır. Palazlanan oldu muydu, idam ve müsadere. Böyle bir ortamda sermaye birikimi, ekonomik atılım olur mu? Padişahın sarayından daha güzel konak yaptırtanın asıldığı bir ülkede, bırakın daha güzeli, padişahın veya zadegânın gözüne batan evlerin yıktırıldığı bir ülkede, İngiltere'ye karşı ağırlık olsun diye Fransa'ya kapitülasyon vermek kimsenin aklına gelmez. Gelmez, çünkü bunun böyle olabilmesi için iktisat mantığına sahip olmak ve bu kapitülasyonların Fransa'yı güçlendireceğini hesaplamak, yani ekonomi ile güç arasındaki bağlantıları bilmek demektir. Bunu bilen birinin aynı işi neden yapmadığı ise hep merak konusu olarak kalır. Bana öyle geliyor ki, biz tarihe bakarken genelde madalyonun tersini çevirmeyi ihmal ediyoruz ve sistemini Batı'dan aldığımız tarih yazını yöntemlerini, yalnızca bugünü düne taşımak için kullanıyoruz. Kaldı ki, İngiltere Akdeniz ticaretine vaziyet etmek istediğinde hemen Levant Company'i kurmuş, hem de kapitülasyonları şakır şakır almıştır.

Bu yazı çok uzayacak diye korktuğum için, artık bazı örneklerle yetinmek zorundayım, bu durumda bana göre önemli bir konu olan talan-sömürgecilik sorununa geliyorum ve bir kez daha söylüyorum, Osmanlının anakronik bir örneğini oluşturduğu antik imparatorluklar, varolan ve birbirleriyle hemen hiçbir eklemleşmeleri olmayan çok sayıda yerel ekonominin üzerine üst bir tahsildar olarak yerleşirler. Talan dediğimiz budur. Örneğin Osmanlı devleti döneminde Eflâk ile İzmit bölgesinin, Trakya ile Antalya'nın, Sırbistan ile Cezayir-i Bahr-i Sefid'in herhangi bir ilişkileri olmamıştır. Hiçbir imparatorluk bölgesinin hemen hemen hiçbir başka imparatorluk bölgesiyle ekonomik, toplumsal, kültürel vs. ilişkisi olmamıştır. Başka bir terimle, bütünleşmiş ve eklemleşmiş bir Osmanlı pazarı ve toplumu olmamıştır. Bursa ve İstanbul gibi imparatorluğun kalbi olan iki kent arasında bile ağırlık ölçüleri farklıdır (örneğin Bursa müdü ile İstanbul müdü eşit ağırlıkta değildir). Bu bitişik, ama eklemleşmemiş ekonomik alanlar bütünü, kültürel, dinsel, dilsel, folklorik, toplumsal vb. alanlarda da zıtlaşmaya varacak kadar büyük farklılıklar göstermektedir. Bunların arasında iç ticaret minimum düzeydedir. Yani yoğun bir bölgesel yerellik söz konusudur ve onları son çözümlemede Osmanlı üst egemenliği, yalnızca siyasal bir **entité** haline getirmektedir ki, bu da son derece gevşek bir bağdır. Talan şöyle işlemektedir: "Fethedilen ülkeler ya tımar sistemine alınarak, artık üretimin bir bölümü seyfiyeye tahsis edilmekte ve bu eyalet ordusu yeni fetihler için alesta tutulmaktadır; tımardan zeamet veya has olarak pay alanlar ise bunu büyük çapta İstanbul'da tüketmektedirler. Tımar sistemine alınmayanlar ise haraç (örneğin Raguza, Rumen prenslikleri) veya yıllık vergi (örneğin Mısır) ödemekte veya hiçbir şey vermemektedir (örneğin Garp ocakları, Haremeyn, Habeşistan). Bunun dışında hemen her eyalet İstanbul'un hemen hiçbir şey üretmeyen (tarımsal düzlemde hiçbir şey, İstanbul'un canlı bir zenaat hayatı vardır, ama bunun üretimi ancak kendi ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılayabilmektedir) halkını doyurmak, giydirmek, ısıtmak, barındırmak, hatta eğlendirmek vb. için

birşeyler göndermektedir (Dimyat'ın pirinci, Mısır Çarşısı, Trabzon yağı, Trakya peyniri, Karaman'ın koyunu sonradan çıkar oyunu gibi). Hocaoğlu isabetli tahmin yapıyor, Osmanlıyı saraydan ve hempalarından ibaret olarak görüyorum, çünkü bu ülkeleri eklemleştirmekten kaçındılar, bunu yüksek siyaset sandılar (böl ve hükmet). Ekonomik alanın yeşermesine, girişim ruhunun gelişmesine izin vermediler. Herşeyi yerelliği içinde dondurdular. Bütün kentleri İstanbul'un ihtişamı için, gelişmeleri itibariyle tevkif ettiler. Uzağa gitmeyelim, Osmanlıdan müdevver Anadolu kentlerine bir bakalım. Uzağa gitmeyelim, Osmanlı egemenliğindeki Sırp kentlerine ve Osmanlı egemenliğine geçmemiş Sloven kenlerine bakalım.

Değerli Durmuş Hocaoğlu çok güzel söylüyor, öyle gibi gözükmesine rağmen ekonomiyi tabii ki yegâne belirleyici faktör olarak kabul etmiyorum. Ama konuşması en kolay alan olduğu için kanıtlarımı oradan seçiyorum. Diğer alanlarda daha keskin sonuçların olduğunu biliyor ve hissediyor olmakla birlikte, bir dizi hassasiyeti uyandırmamak için oralara girmiyorum.

Sömürgecilik ise talandan çok farklı birşeydir. Herşeyden önce sömürgecinin kapitalist olması gerekir. Bu açıdan, Osmanlı isteğinden çatlasaydı da sömürgeci olamazdı. Bu nedenle Osmanlıyı "sömürgecilik yapmadı" diye methetmenin yeri yoktur. Sayın Demirel'in deyiminin taklidiyle "olanağı vardı da, yapmadı mı?" Sömürgeciliğin ahlakî değerlendirilmesine girmek istemiyorum, bu yargılamadır ve bizi tarihi anlamaktan alakoyar. Ama sömürgecilik iktisadi düzlemde çoğu zaman sanıldığının aksine zoralımdan çok, verimlilik farklarından doğan dış ticaret hadlerine dayalıdır. Avrupa Amerika'yı sömürmüştür, çünkü dış ticaret hadleri onun lehinedir. Asya ve Afrika'daki durum da aynıdır. Şimdi de öyle. Bu birinci nokta. İkincisi, sömürgeci olabilmek için satacak malınız olacak ve bu endüstri ürünü olacak, tarım malıyla sömürgeci olunmaz. Yani Osmanlı döneminde hemen heryerde bulunan Bakırcılar Çarşısı'nın taka tuka ürettiği bakır kaplar değil, manüfaktür ürünleriniz, daha sonra fabrika ürünleriniz olacak; zenaat düzeyi, lonca tarzı aşılmış olacak, pazar için üretim başlamış olacak, fiyat devlet tarafından saptanmayacak, kâr ahlâksızlık olarak görülmeyecek, fahiş kâr kavramı zihinlerden çıkmış olacak. Bir seyyahın gözlemine göre, 17. yüzyılda Kayseri'de herkesin İngiliz kumaşı giymesi, Kayserililerin zenginliğinden veya moda merakından değil, İngiliz kumaşlarının daha ucuz olmasındandır. Demek ki pazar kapabilmek için ucuza, yani büyük ölçekte üreteceksiniz. Osmanlı bunların hiçbirini yapamadığı, yapamayacağı, yani kapitalizm yolunda ilerlemediği için sömürgeci olmadı, yoksa olanağı olduğu halde bir ahlâk yüceliğiyle reddettiği için değil. Ben deformasyon profesyonel olarak iktisadi konular üzerinde biraz daha fazla durma eğilimindeyim, onun için bu konuyu da uzatmıyorum, gelecek oturumlarda istenirse ve sadece bu konu üzerinde uzun uzadıya konuşma olanağının bulunduğunu hatırlatıyorum.

Süperlik kavramı: Bu konuda geçen sefer yazdıklarıma ilaveten, bu kavramın evrensel boyuta sahip olma anlamını taşıdığını düşünüyorum.

Evrensellik, insanların, toplumların birgün gelip de keşfettikleri, bir yerlerde duran birşey değildir. Bir toplumun, hatta bazen küçük bir cemaatin kendi tarz veya tarzlarını olabilecek en büyük gruba dayatma derecesidir (savaş yoluyla olanları hariç.)

Birkaç örnekle yetinmek durumundayım ve bunları kalem refikim Durmuş Hocaoğlu'nun saydığı edebiyat (şiir) , musıkî ve mimarî alanlarından almak istiyorum ve öncelikle şunu vurguluyorum: Ben Hamamizade'yi, Koca Sinan'ı veya Nef'i üstadı beğenir ve severim. Ama edebiyattan başlarsak, neden yalnızca Osmanlı şiiri olmuştur da, düzyazı güdük kalmıştır (edebî bir tür olan ve birbirlerini kopya eden "tarih"ler bir yana). Bakın tüm eski toplumlara, yalnızca şiir vardır, bu Avustralya yerlilerinin kozmogonik efsaneleri, Babil veya Ur metinleri, Eski Mısır yazıları veya Eski Yunan (felsefe hariç) epopeleri için de böyledir. Şiir okumasız yazmasız toplumların edebî türüdür. Orta Çağ okumasız yazmasız bir toplumdan okur yazar hale geldikçe, düz yazı oranı da artmıştır. Osmanlının yalnızca şiir yazması, ne yazık ki edebî geriliğin göstergesidir. Öte yandan Doğu şiiri kurallı şiirdir, çatıya uyulması önemlidir, bu yüzden de tekdüzedir, hangi konuların işleneceği bile önceden bellidir. Böyle bir yapıyla güzel, hem de çok güzel şiirler (Gidelim Sadabad'a...) yazılır, ama evrensel olunamaz, yerellik kaderdir.

Müzik konusunda daha da katı olmamı hoşgörülü arkadaşım Hocaoğlu hoşgörür sanıyorum. Kendi türü içinde çok güzel, patetik, gönül tellerimizi titreten parçalar üreten Osmanlı musikîşinasları, mirasçısı oldukları Bizans, İran (via Hind) ve bir miktar da Arap (o da via Bizans) müziklerinden aldıkları meşaleyi ancak arabesk müziğe ulaştırabilmişlerdir. Yanlış anlaşılmasını istemem, arabesk müziği küçümseme gibi bir niyetim yok, ama evrensel olmadığı açık. Öte yandan Osmanlı müziği uzun tarihi boyunca hep aynı formlarda kalmıştır, dede Efendi'nin vals esintili birkaç denemesinin dışında, aynı makamlar, aynı altmakamlar, aynı tınılar, aynı tok ses ve son derece düşük notların tremolasıyla yaratılan bir patetik. Biz Doğulular yüreğimizin kıyılması ile güzelliği çoğu zaman karıştırdığımız için bizim açımızdan bir sorun yok, ama armoniye, kontrpuana dayanmayan bir müziğin evrensel, dolayısıyla süper olması olanaksızdır.

Mimari. Hiç uzatmayacağım, eğer bugün Ankara'daki Kocatepe Camii'ni yapanlar Osmanlı klasik selâtin camilerini örnek aldılarsa (ve de çok kötü taklit ettilerse) bu alanda da evrenselliğin yakalandığı söylenemez. Ben İstanbul'un sisli sabahlardaki, güneş batarkenki silüetinin hayranlarındanım ve bu silüet Osmanlı mimarisinin damgasını taşıyor (zıpçıktı gökdelenlere, çirkin köprülere, üst geçitlere, hoyratlığa rağmen hâlâ). Ama başka hangi kentimizde böyle bir silüet var? Bakınız eski Avrupa kentlerine, herbiri bir mmari müzesidir. Sadece başkentini donatan bir mimari ve üstelik Sinan'dan sonra bir adım ileri gitmemiş bir mimari nasıl evrensel ve süper olabilir?

Osmanlı denizciliği konusunda ise, hem yer darlığı, hem de bu işin çok uzun bir zaman ve mekâna ihtiyacı olması nedeniyle, geçen sefer

yazdıklarımla yetinme eğilimindeyim, bu konuya ve diğer birçoğunu gündeme getirmek istememin nedeni, sevgili Hocaoğlu'nun benim Osmanlıyı küçültmek istediğim duygusuna kapılmış olmasıdır. Böyle bir izlenime yol açtığım için üzgünüm. Özellikle de Hocaoğlu gibi saygın ve samimi bir Osmanlı muhibinin duygularına saygısızlık etmek, aklıma en son gelecek şeydir. Ancak bu cins anlaşmazlıkların kökeni bence Osmanlıdan ne anladığımız konusunda düğümlenmektedir. Ben Osmanlıyı olabilecek en dar anlamında, Hocaoğlu ise olabilecek en geniş anlamında alıyor. Örneğin bana göre Karacaoğlan Osmanlı değil, Nabi Osmanlıdır; Hocaoğlu'na göre her ikisi de Osmanlıdır. Ben Osmanlıyı çok çeşitli kültürlere mensup ve birbirleriyle hiçbir kesişme terimi olmayan halkların üzerine konulan bir örtü olarak görüyorum, bu örtü bu halklardan tek bir ulus çıkartmak için hiçbir şey yapmadı, zaten bu olanaksızdı da ve öküz ölünce ortaklık bozuldu. Yani Sırp Sırp, Arap Arap olarak kaldı. Sırp mı Osmanlıydı, Arap mı Osmanlıydı, Rum mu Osmanlıydı? Hiçbiri değildi, her biri kendi gemisini sürüyordu. Son söz olarak, Osmanlı İstanbul'da oturur, yeniçerisi, devşirme devlet erkânı, arşivleri, siyakat yazısı ile bütün bu halklar amalgamına egemen olurdu; kendi müziği, kendi edebiyatı, kendi dili vardı ve egemen olduğu halklarının bundan haberi yoktu.

Sayın Hocaoğlu ile yaptığımız bu lezzetli sohbetlerin bana çok yararı var, umarım yararlanan başkaları da vardır.

Dördüncü Bölüm
TRADUTTORI
TRADITORI

Akdeniz ve Akdeniz Dünyası

İlmi araştırma yapabilmenin ve ilme yeni katkılarda bulunabilmenin ilk şartı, zaman ve mekânla sınırlanmaksızın, araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesidir. Böyle bir bilgi birikimine ulaşabilmek için, araştırıcının karşısına eski ve yeni birçok dil engeli çıkıyor. İbn Haldun'u, İbn Kemal'i, Cevdet Paşa'yı, Ranke'yi, Hegel'i, Marx'ı, Bloch'u, Febre'i, Chaunu'yü, Le Goff'u, Toynbee'yi ve daha nicelerini okumadan, tarihçiliğin bugün ulaşmış olduğu seviyeyi anlamak ve onu aşmak pek mümkün olamaz. Bu yazarları aslından okuyabilmek de Arapça, Osmanlıca, Almanca, Fransızca ve İngilizce bilmeyi gerektirir. Bir kişinin bütün dünya dillerini, en azından başlıcalarının tamamını öğrenerek, o dillerde yazılmış eserlerden doğrudan istifade edebilmesi ise muhaldir. O halde, bir milletin, en azından o milletin aydınlarının dünyadan haberdar olabilmelerinin en sağlıklı yolu, diğer kültürlerde ortaya konulan temel eserleri kendi dillerine çevirmekten ibaretir. Her kültür Rönesansının tercüme faaliyetleriyle başladığını ileri süren görüş, bu açıdan son derece doğru gözükmektedir.

İşte tarih araştırmalarını, XIX. asırda ortaya çıkıp XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hakim olan **olgucu** ya da **deneyci** tarih anlayışından **bütüncü tarih** anlayışına çekmekte ve bu anlayışın kökleşip yayılmasında önemli rol oynayan Fernand Braudel de her tarihçi, hatta her entellektüel tarafından okunması gereken şahsiyetlerden biridir. H. Berr ve M. Bloch'la başlayan bütüncü tarih anlayışı, "tarihçinin mutlak bir şekilde metne bağlı kalması ilkesini reddederek, ona varsayım kurmak, yani mesleğin kurallarına sıkıca uymak şartıyla özgürce davranmak hakkını yeniden" tanımış; "böylece, artık **olay**'ı değil, fakat insanları konu alan bir tarih anlayışının temellerini" atmıştır.

Bu görüşü müesseseleştiren **Annales** okulu olmuştur. Bu okulun kurucuları Febvre, Bloch ve Braudel, tarihin kaynaklarında bir çeşitlendirmeye gidilmesini ve tarih ile diğer beşeri bilimler arasındaki bağların güçlendirilmesini istemişlerdir. Bu anlayış, "tarihin kısa süreleri, hayat hikayeleri ve olguları üzerinde ısrar eden bir tarih anlayışı

değildir; o, toplumların ve medeniyetlerin tekâmülüne yol açan derin sebepleri, iktisadi ve içtimai olayların "uzun süreleri" içinde arayan bir iktisat ve toplum tarihidir.

Bu bütüncü tarih anlayışı içinde, "kara-deniz diyalektiğini ustaca kullanan Fernand Braudel, tarihe aynı zamanda hem mekân'ı hem de uzun süreli zaman'ı katan **La Mêditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II** (II. Philippe zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) başlıklı tezini yayımlayarak (1949) **yerbilim** tarihine hakettiği yeri verdi."

Asrımız tarihçiliğine yeni ufuklar açan ve daha yazarı hayattayken klasikleşen bu eserin, ellili yıllardan itibaren İtalyanca, İspanyolca ve İngilizce tercümeleri yayımlandı. Aslının ve söz konusu tercümelerinin muhtelif baskıları da yapıldı. Nihayet kitabın ilk yayımlanışından kırk yıl sonra birinci cildinin, Mehmet Ali Kılıçbay tarafından yapılan Türkçe tercümesi de yayımlanmış bulunuyor (Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.)

Batılılaşma veya çağdaşlaşma çığlıkları içinde yaşadığımız bir dönemde, sahasında son derece ehemmiyetli ve müessir olan klasikleşmiş bir eserin, ancak neredeyse yarım yüzyıl sonra Türk okuyucusuna sunulabilmiş olmasını nasıl izah etmeli? Gerçi, Braudel'in Akdeniz'ini ilk yayımlandığı andan itibaren Türkiye'de de bilenler ve okuyanlar vardır. Hatta Ömer Lütfi Barkan daha 1951 yılında kitap hakkında bir tanıtma yazısı da yayımlamıştır (Bu yazı, yayımcı tarafından Türkçe tercümenin sunuş bölümünde yeniden neşredilmiştir). Şüphesiz, Köprülü, Barkan ve daha başka bazı Türk tarihçileri bu eserden gerektiği ölçüde istifade de etmişlerdir. Ama bunlardan hiçbirisi, tarihçilik için olduğu kadar hem Türkiye ve Avrupa hem de dünya tarihi için önemli olan böyle bir eseri tercüme etmek için kırk yıl beklemenin gerekçesi olamaz. Eğer gerçekten ve samimi olarak çağdaş olmak istiyorsak, dünyadaki önemli gelişmelerin temel eserlerini, çıkışlarından itibaren fazla zaman kaybetmeksizin, herhangi bir yabancı dil bilen veya bilmeyen bütün insanımıza kendi dilinde sunabilmemiz gerekir...

Bilindiği gibi Braudel'in **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,** onun doktora tezidir. Tezin jüri üyelerinden birisi de Ernest Labrousse'dur. Labrousse, tezin müdafaasından yirmi beş yıl sonra 1973'te, bu eser hakkında bir değerlendirme yayımlamıştır ("En guise de toast à Fernand Braudel: Aux ving-cing ans de La Méditerranée!", **Histoire économique de monde Méditerranéen 1450-1650, Mélanges en l'honnueur de F. Braudel,** Toulouse, 1973, s.7-17). Bu değerlendirmede, jüri üyelerinin aslında gizli olan münferit ve ortak raporlarından da istifade ediliyor. Ben burada, tercümenin değerlendirmesine geçmeden önce, son derece ilgi çekici bulduğum için jüri üyesi Labrousse'un seneler sonra eser hakkında yapmış olduğu değerlendirmenin bazı bölümlerini özetleyerek **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**'nın önemini bir kere daha vurgulamak istiyorum.

Labrousse, doktora tezlerini ve bu arada Braudel'in **Akdeniz**'ini "milli araştırmanın", "Fransız tarih okulunun zaferi" olarak görüyor. Yazarına pahalıya mal olan bir zafer, çünkü on veya onbeş yıllık bir araştırma,

geliştirme ve redaksiyon süresini gerektiren bir çalışmanın ürünü. Doktora tezleri, araştırıcının "olgunluk eseri"dir. "sağlamdırlar, ebedi olarak kalmak üzere yazılmışlardır. Orijinaldirler, yenidirler, umumiyetle keşfin sınırı içinde yer alırlar". Araştırmalar en güçlü ilerlemelerini, tezler sayesinde göstermişlerdir.

Braudel'in **Akdeniz**'i de bu tezlerden biridir. Bu eser, "... aydınlık ve harikulâde bir seyahattir. Bazen mucizeyle bütünleşecek derecede harikulâde: Tarihin bu Akdenizi, coğrafyacıların Akdcnizini büyültüyor, zira burada klasik Akdeniz'in ötesine giden iktisadi, sosyal, kültürel, dini bir Akdeniz söz konusudur. Kıtaları kuşatıyor". Tez raporlarına göre, eserin birinci kısmı coğrafi kısmıdır. Bu kısım, "Akdeniz dağlarındaki hayat, ovaların iskan şartları, kültürlerin sunulmasının iktisadi ve sosyal neticeleri, sıtma meselesi, Akdeniz havzasının fiziki yapısı ile münasebetleri içinde deniz hayatı, Akdeniz dünyasının Orta ve Kuzey Avrupa ile veya istepler dünyasıyla münasebetleri hakkında orijinal fikirler getirmektedir."

Ancak yazar, "insanileşmiş manzaralara... gerçekte sahip olduklarından daha üstün bir devam etme gücü verme eğilimine karşı ikaz" edilmiş ve onun "bazen tasvirinin sırf II. Philippe devri için geçerli olduğu görüşünden uzaklaşarak, tamamen XVI. asrın bir realitesi olan ve eğer araştırmalarını Antikiteye kadar çıkarsaydı bulamıyacağı bir gerçek durumu tarihi zamanların menşeinden itibaren tesis edilmiş olarak nazarı dikkate" alması uygun görülmemiştir.

Tezin asıl tarihi kısmı konusunda ise, "jüri yazarın, kıymetli maden ithallerinin zirveye ulaştığı devrin İspanyol emperyalizminin de zirveye ulaştığı devir olduğunu gösterdiği sayfaların kapsamına dikkat çekmiş" ve onu "Hind ve Amerika keşiflerinin güya aniden çöküşe ittiği bir İtalya mitosunu, kesin delillerle çürüttüğü için övmüştür". Braudel'in açıkladığı temel illiyetler içinde, gerçekten, hiçbir şey ansızın vuku bulmuyor. Büyük iktisadi yıkımlar, yani ortak hayatın tipik bir kategorisini teşkil eden köklü ihtilaller tabiatiyle, Braudel'in tezinde ön plana çıkardığı ve daha sonra vukufla işleyeceği **uzun süre** içinde meydana gelmektedir.

Bu noktada da jüri yazarın tarihi olguları izah ederken, "insan ve eylemi aleyhine, tabiî baskıların tesirini abartmış" olmasına itiraz etmiştir. Ancak aday, bu sorgulamalara geçerli cevapları vermiştir. Sonunda, "büyük bir eserin doğmakta olduğu" görüşünde birleşen jüri, ortak raporda, "Braudel'in araştırmalarının istisnai zenginliğini.. Onun topraktan insana ve insanın en yüksek faaliyetlerine giden tarih anlayışının yeni ve yüce olduğunu", böyle bir eserin "düşüncenin zenginliği ve biçimin parlaklığıyla... evrensel tarihçilikte dönüm noktası" olacağını vurgulamıştır.

Braudel'in doktora çalışmasının 1947'deki durumu budur. Eser, 1966'da ikinci baskısı yapılırken daha da zenginleştiriliyor ve yüzde yirmi ilâve yapılıyor. Fakat görüşlerde temel bir değişikliğe uğramıyor.

Times 1968'de **Akdeniz**'in İngilizce tercümesini "eşsiz" olarak nitelendiriyor.

Labrousse, tez olarak savunuluşundan yirmi beş yıl sonra bu eser

hakkında soğukkanlılıkla ne düşünüldüğü sorusuna şu cevabı veriyor:

Bu zaman içinde, Fransa'da ve hatta Fransa dışında, bütün bir araştırıcılar elitini birbirine bağlayan bazı büyük işaretler ortaya çıktı. Braudel'in kitabı yeni çalışma kadrolarını, yeni metodları, yeni hedefleri ilan ediyordu. **Annales** grubu, uzun zamandan beri tarihi beşeri ilimlerle dayanışma içine sokarak, ekonomiler, toplumlar, medeniyetler, ortak zihniyetler gibi, ferdin hareket ettiği baskılar alanını, -ferdi de ihmal etmeksizin- yeniden inşa etmeyi hedefleyen yeni bir tarih arzusunu ifade ediyordu..." Fakat Braudel o zaman, ekolün verebileceği, diğerlerinden daha temsili uzun süreli örnek eseri ortaya koymuştu. Orta Çağın sonundan modern zamanların ortasına kadar uzanan bir devreyi kucaklayan inceleme, yeni tip bir periyodizasyon yaratıyor, ayrıca denizi, sahilleri ve dağı kuşatan bu büyük Akdeniz, geniş fiziki ve beşeri bütünlüğü içinde takdim olunuyordu. Asırlararası belli bir zaman ve milletlerarası belli bir mekân böylece araştırmanın tabiî sınırlarını çiziyorlardı. Kaynaklar ve gerçekleştirilen metodlar da disiplinlerarasıydı: Kilimatolojiden, en beşerileşmiş coğrafyadan, ekonomiden, sosyolojiden istifade olunmuş ve metod söz konusu tarihi şekillendiren her menşe'den güçlere intibak ettirilmişti. Böylece, asırlararası, milletlerarası ve disiplinlerarası bir eser meydana getirilmişti. Olağanüstü bir durum yoktu, fakat büyüklük bizzat olağanlık içindeydi, çünkü herşey yeniydi. Bu olağanlık Braudel zamanında bir manifesto tesiri yarattı. Nasihat etmeyen, sırf örnek veren bir manifesto. Yeni eser "bir tarihler alaşımı", daha doğrusu bir tarihler ittifakı idi.

Braudel'in bu yeni metodu, bu yeni araştırma tarzı hem fiziki hem de manevi açıdan tarihi büyültmüştür. Fiziki açıdan, herkes Braudel'in ilhakçılığını, emperyalizmini, fetih esprisini çok iyi bilir! Onun yer-tarihi (géo-histoire), coğrafyayı kuşatır. Braudel'in eseriyle insan ilimleri de fethedilmiştir. 1947'den sonra, tarih artık biçim itibariyle olduğu gibi nitelik itibariyle de değişmiştir. Bu tarih, bize herşeyin bir bilançosuyla birlikte apaçık veya karanlık bir bağlantılar atlası takdim ediyor. Bu, tarihte tesadüfün gerilemesi ve aklîliğin ilerlemesidir. tarihin bir felsefeye doğru yönelmesidir.

Braudel, uzun yapılara (structures) ve konjonktürlere parmak basmaktadır, zaten eserin konjonktürel bölümü ikinci baskıda çok güçlendirilmiş bulunuyor. İşte burada hem tasvirî hem de kemmî inceleme -uygun bütün tedbirlerle- "asrın ölçüsünü" alıyor. Birçok rakam geçici ve gözden geçirilebilir niteliktedir. Fakat metod öz itibariyle derhal zafere ulaşıyor. Fiziki ve iktisadi ortamın, nüfusun, ticaretlerin, altın ve gümüş hareketlerinin, Amerika ve İspanya hazinelerinin, fiyat değişmelerinin 1949 baskısında keşfettiğimiz ve 1966 baskısında yayımlandığını gördüğümüz, bu haritalar ve eğriler yelpazesi, asrın dörtte biri içinde yapılan tezlerin birçoğunda tekrar bulacağımız bütün bir istatistiki ispatlamayı haber vermektedir. Zihni tutumların geniş ölçüde değişmesi şüphesiz bu temaslara doğru yöneliyordu. Bu temaslar bir nevi tabiî cazibe kazanmışlardı. Muhtelif tesirler altında -özellikle **Annales**'in tesiriylenesiller memnundular. Bilindiği gibi, Braudel'in eseri sırf Akdeniz'le ilgili

değil, fakat cihanşümul bir eserdir. O, halk, üretim, mübadele, fiat, kamu maliyesi hareketleri üzerine, -uzun konjonktürde bütün iktisadi ve sosyal tarih üzerine ışık tutacak olan açıklamalar getirmektedir. Schumpeter, tarihçilik yapmaktan çok iktisatçı olmakla birlikte, tesadüfe çok yer veriyordu. Amerika'nın keşfi ve Amerika hazinelerinin boşalması, tesadüflerin eseri miydi? "Sosyal ve siyasi gerilimleri patlama noktasına getirecek olan fiyatlar ihtilali", tesadüfün eseri miydi? XVI. asrın şüphesiz eşit olmayan fakat hakim küllîlikleriyle yükselişi tesadüf mü? Braudel'in kitabı, az veya çok mütenâkız periyodizasyonları içinde, durumların uyuşmazlığı içinde, bu sorulara cevap getiriyor ve ışık tutuyordu.

İktisadi olan kitap sosyale de geniş bir yer ayırıyor. Büyük mübâdelelerin, şehirlerin, deniz medeniyetlerinin bu Akdeniz dünyası, temel itibariyle yine de iktisadi faaliyetleri ve beşeri cevheri içinde, bir köylüler, ortakçılar, toprak sahipleri dünyası olarak kalıyor. "Hasat ve derleme büyük iştir... İster kısa vadede ister uzun vadede olsun tarım hayata hakimdir". Şehirler, "Akdeniz hayatının motorları" ve toprak rantının kârla çoğaltıcılarıdır. Bizzat ticari kazancın, bütün gücüyle toprak rantından bağımsız olarak bizzat ticari kazancı verimli kıldığında da şüphe yoktur.

Braudel'in eseri, sosyal hadiselerden de bahsetmektedir: "Suistimaller", kırların yoksullaşması. Bir ülkeyi baştanbaşa kaplayan genel yoksullaşma, sosyal hadiselerdir. Bu insanlar Akdeniz'i, yoksullaşma mekanizmasını, küçük sayıda zenginler lehine, bir fakirler ve sefiller kitlesinin yağmasıyla bozmaktadır. Neticede bir yoğun "göreli fakirleşme" ortaya çıkıyor. Tarihin bu karanlık sahalarında bile, büyük Akdeniz kitabı çerçevesini son derece aşmış gözüküyor.

Ekonomiler-Toplumlar-Medeniyetler, Braudel'in eserinde, doğrusunu söylemek gerekirse ne kronolojik ne de metodik bir düzen içindedir, fakat "hem dinamik hem de jeneriktirler". Tarih burada **yeni açıklama** oluyor. Çok farklı bir tabiatın büyük ortak güçleri, oyunu sürüklüyor: Bu güçler oyununda, uyuşmalar, uyuşmazlıklar, bazen de uzun kopukluklar vardır. Eserin büyük bir kısmı şu başlık altında toplanabilir: Zenginlikler-Şehirler-Medeniyetler. "İtalya Rönesansı şehir-devletlerinin ilkbaharında, hatta kışlarında çiçeklenmiştir". Geç çiçekler, hatta "sonbahar çiçekleri", bunlar diğer nitelik medeniyetleri, "geniş imparatorluk medeniyetleridir".

II. Philippe'in Akdeniz'i, bununla birlikte sırf, nesnelerin Akdeniz'i, yahut da toplu haldeki ortak insanın Akdeniz'i değildir. Bu kitapta insan fert olarak da vardır. 1949 ve 1966 baskılarının genel indeksinde bol miktarda yer alan özel şahıs veya aile adları bunu açıkça gösterir. Braudel"in eserinde coğrafi Akdeniz ile iktisadi Akdeniz'in tetkikinden sonra, nihayet siyasi Akdeniz'in tarihine kapı açılıyor: Diğer bir ifadeyle, burada milletlerarası muhtelif büyük olguların hadisevi Akdeniz'inin tarihi veya görünüşte "serbest" tarihin tarihi başlıyor. Ve daha serbest sahaları içinde: Hükümetlerin maharetleri veya martavalları, mücadelelerin değişen serveti; entrika tarihi ve savaş tarihi. Nispetleri ve ufukları daha

önceden bilinen bu mütebahhirâne tetkik, böylece, bu mahiyette bir araştırma ilk defa iki tarihi yanyana getiriyor: Ortak güçlerin tarihi ve doğrudan birtakım hizmetçilerin yardımcı olduğu, hadiseler silsilesi önünde az veya çok "fert" olarak gözüken Kral'ın tarihi. Bu, ilk bakışta çok az hür sanılan hadise tarihidir. Ve herşeyden evvel, şüphesiz kral-insan yalnız değildir. Kral ortamı vardır, bu o kadar nüfuz edilmez bir ortamdır ki, bunu bizzat krallar isterler. Mekanizma vardır: Halk ruhu vardır ki, bu ruhun baskısı mekanizma, kral ortamı ve kral-insan üzerinde tesir icra eder.

Zaten uzun zaman içine yayılan bütün ortak güçler arasında halk ruhunun, en dirençli güçlerden biri, en yevaş tekâmül eden güçlerden biri gibi gözüktüğü söylenebilir. Harbin ve sulhün düşmanlarının ve müttefiklerinin kontrpiyelerinden bahsetmeye gerek yoktur.

Braudel bunun farkındadır. Bununla birlikte, iktisadi ve eserin özünü teşkil eden büyük sosyo-ekonomik güçler ile birleşmemek mümkün mü? Nüfus ve yeni sınai buluş bugünün harplerini kazanıyorlar. Askeri nesne ve mali nesne Braudel'in Akdeniz'inde veya onun "Akdeniz" dünyasında genellikle bütünleşmektedirler.

Bu iktisadi ve sosyal "problemler seviyesinde", ortak güçlerin baskısı yanında, "fertlerin rolü küçülüyor... İnsan bize dünün tarihçisine nazaran daha az hür gözüküyor.. Büyük şahsiyet bazen kukla oluyor". Fakat 1525'e kadar Luther, V. Pie, en azından belli bir süre, "asrın kaderinin normal çizgisini" altüst ediyorlar.

Braudel'in öncülerinden biri olduğu **Annales** ekolü, burada söz konusu ettiğimiz eser sayesinde, tarih anlayışında köklü değişmeler meydana getirmiştir. Gelenekten ayrılarak ve geniş manada anlaşılan "sosyal"e fevkalade önemli bir yer tevdi ederek, problematiği altüst etmiştir. Muhtelif disiplinlerin metodlarını birbirine intibak ettirerek ahenkleştirmiştir. Ortak çalışmayı yüceltmiş, ayrıca temelin yenilenmesi yanında, biçimin yenilenmesini de desteklemiştir. **Annales** temsilcileriyle birlikte, genelde itibardan düşmüş olan yazarlık endişesi yeniden uyanmıştır. Lucien Febvre bir yazardı. Tıpkı Marc Bloch gibi. Bu açıdan temelde ve biçimde, Braudel'in eseri Akdeniz de benzersiz bir parlaklıkla bir başka tarihi sembolize etmektedir.

Braudel'in eseri hakkındaki bu genel değerlendirmelerden sonra, şimdi eserin Türkçe tercümesi hakkındaki görüşlerimizi açıklamaya geçebiliriz. Tercüme herhangi bir dilde yazılmış eseri tam olarak anladıktan sonra, yazarın fikrine sadık kalarak ve verdiği bilgileri tahrif etmeksizin, bu eseri diğer bir dille ifade edebilme becerisi ve sanatıdır. Öyleyse tercümede söz konusu olan önce bir dildeki metni anlama sonra da anlaşılanı başka bir dille anlatabilme meselesidir. Diğer bir ifadeyle, tercümede, bazen anlamak için gerçekleştirilmesi kaçınılmaz olan araştırma yanında, yukarıda **Annales** ekolü temsilcilerinin yeniden itibar kazandırdıklarını söylediğimiz yazarlık meselesi, güzel bir anlatımla sunabilme meselesi de devreye girmektedir. Bu sebeple tercüme, öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Gerçekten, değişik iki kültür

dünyasından birinin diliyle diğerinin anlamını ifade edebilmek oldukça zordur.

Akdeniz ve Akdeniz Dünyası'nı Türkçeye çevirirken Mehmet Ali Kılıçbay'ın büyük emek harcamış olduğundan hiçbir kimse şüphe edemez. Bu emeğe rağmen, acaba Braudel'in metni, doğru olarak anlaşılmış ve güzel bir anlatımla sunulabilmiş midir? Bu soruları birkaç örnek vermek suretiyle cevaplandırmaya çalışacağım. Bunun içinde önce tercümeden bazı cümle ve paragrafları olduğu gibi nakletmek ve sonra onun tahlilini yapmak herhalde daha uygun olacaktır.

Kılıçbay, Akdeniz'in aslının (**La Méditerranée et le monde méditerranèen,** Paris, 1966, c.I) 70. sayfasının ilk on satırını şu şekilde tercüme etmiştir:

"Ovaların kısa dönemindeki değişmeleri:

Venedik Terra Ferması

En azından başka bir örnek üzerinde -Venediğinki- bu kısa vadeli değişmeleri izlemeyi deneyebiliriz.

Bu alçak, aynı zamanda en zengin ve en kalabalık bölgelerde, Venedik kırı, XV. yüzyılın sonundan itibaren, ne yazık ki coğrafi boyutlarını ve kesin kronolojisini bilemediğimizden, genişliği hakkında kuşkulu olduğumuz çok sayıda ıslah çalışmalarına konu olmuştur. Erken başlamış olan bu pahalı iyileştirmeler olağan olarak köylüler veya köy cemaatlerine yarar sağlamışa benzememektedirler" (s.35).

"Ovaların kısa dönemindeki değişimleri" ifadesini nasıl anlayacağız? Yaz dönemi, kış dönemi olur. Kanunî dönemi, Cumhuriyet dönemi de olabilir. Çünkü bunlar zaman bildirirler. **Ovaların dönemi** ise Türkçede hiçbir şey ifade etmiyor. **Ovaların kısa dönemindeki değişimleri** ifadesinde **değişimlerin** kime ait olduğu da belli değildir. Bu başlığın Fransızca aslına baktığımız zaman mesele anlaşılıyor: *L*es **mutations'à court terme des plaines. Burada à court terme** bir deyimdir ve **kısa vadeli, kısa süreli, az zaman içinde gerçekleşmek zorunda olan** ovaların kısa dönemi söz konusu değildir. Böyle olunca da **değişim**'in ovalara ait olduğu anlaşılır. Ancak ayrıca **değişim** kelimesi üzerinde de durmak gerekir. Mütercim bunu **mutation** yerine kullanmıştır. Mutation'un bizim eski dilimizdeki karşılığı **tahavvül**'dür. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ise **değişim** ile değil **değişinim** ile karşılanmıştır. Ancak konuşma ve yazı dilimizde genelde herkesin daha kolay anlayacağı değişme kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki ifade "ovaların kısa vadeli değişmeleri" veya "ovaların kısa sürede uğradığı değişmeler" diye çevrilebilir ve böyle bir çeviri, hem yazarın söylemek istediğini doğru yansıtmış olur, hem de Türk okuyucusu bun çok rahat bir biçimde anlar.

"Venedik Terra Ferma'sı"nın ne anlama geldiğini Türk okuyucularından kaçta kaçı anlayabilir? Fransızca metindeki "La terre ferme" ifadesini "Terra Ferma" yapınca onu Türkçeye çevirmiş oluyor muyuz? **Terre ferme**, kıt'a, kara, toprak anlamına geliyor. Robert, sözlüğünde bu

kelimeyi açıklarken şu örneği veriyor: "La ligne idéal qui sépare... sur les cartes, la **terre ferme de** la mer" (Martonne), yani "haritalarda... karayı denizden ayıran ideal çizgi". O halde **la terre ferme vénitienne**'i "Venedik'in kıta bölgesi" diye çevirsek hata mı yapmış oluruz? Bu tercüme, Venedik terra ferma'sı kadar şairane olmayabilir belki, ama hem daha Türkçe hem de daha anlaşılır olmaz mı?

Yukarıda nakledilen bölümün geriye kalan kısmını da şu şekilde tercüme edebiliriz:

"En azından başka bir örnek -mesela Venedik örneği- üzerinde bu kısa vadeli değişmeleri izlemeyi deneyebiliriz.

Bu alçak, en zengin ve hatta en çok iskan edilmiş bölgelerde, Venedik kırı, XV. yüzyıl sonu öncesinden itibaren, birçok ıslah hareketinin konusu olmuştur. Maalesef bu ıslah hareketlerinin coğrafi yaygınlıkları veya kesin kronolojileri bilinmediğinden onların genişliği hakkında şüpheye düşüyoruz. Erken başlamış olan bu pahalı ıslah hareketleri, köylülere veya köy cemaatlarına genellikle yarar sağlamışa benzemiyor."

"La puissance des plaines: l'Andalousie" (Fransızca aslı, s.73, tercüme, s.37) başlığındaki **l'Andalousie** kelimesini mütercim, **Andaluçya** diye çevirmiştir. Halbuki **Andaluçya** bölgenin ilk çağlardaki adıdır. Orta Çağda 411'e doğru bölgeyi Vandallar ele geçirmiş ve bu bölgeye **Vandalousie** adını vermişlerdir. **Andalousie** buradan gelir. 711'de Müslüman Araplar tarafından fethinden sonra ise bu bölgeye **Endülüs** adı verilmiştir. Öyleyse, XV. ve XVI. asırlardan bahseden bir kitaptaki **Andalousie**'yi geriye giderek **Andaluçya** diye mi yoksa yörenin Türkçeye de yerleşmiş ve ülkemizde hemen hemen herkes tarafından bilinen adı olan **Endülüs** diye mi çevireceğiz?

İşte Kılıçbay'ın bir diğer cümlesi: "Batı Akdeniz'in ucu dar, karalar arasında sıkışmış, bu nedenden ötürü insan tarafından elde edilmesi kolay bir mekandır: Bir coğrafyacının, René Lespès'in adlandırdığı gibi, Akdeniz 'Channel'i" (aslı, s.107, tercüme, s.65.)

Bu cümledeki "Channel"i, Türk okuyucularının kaçta kaçı anlayabilir? Kaldı ki cümlenin kuruluş ve ifade biçimi de iyi bir Türkçe değildir. Ayrıca, cümlenin aslındaki "autonome" kelimesi de unutulmuştur. Bu cümleyi şu şekilde çevirirsek, öylc zannediyorum ki daha düzgün ve kolay anlaşılır olacaktır:

"Batı Akdeniz'in ucu, bağımsız, dar, kıtalar arasına sıkışmış, bundan dolayı insan tarafından elde edilmesi kolay bir mekandır: Coğrafyacı René Lespés buraya Akdeniz 'Kanal'ı adını vermiştir."

Kılıçbay'ın tercümesinden anlamakta güçlük çektiğimiz bir başka örnek daha verelim:

"Aynı şekilde, Akdeniz'deki İslam önceliğinin ihtişamı, Güney sahillerinde büyük denizci kentlerin doğmasına veya serpilmesine yol açmaktaydı: Boguie, Cezayir, Oran -bu son ikisi X. yüzyılda kurulmuşlardır-. Ve Afrika "Endülüs"ü El Muraviler ve daha sonra El Mahadlar zamanında asıl Endülüs'ü XI. ve XII. yüzyıllarda iki kez Hristiyan

baskısından kurtarmıştır (aslı s.108, terc. s.65.)

'"Akdeniz'deki İslam önceliğinin ihtişamı" ne demek? Burada "primauté" kelimesi "öncelik" diye tercüme edilmiş. Halbuki kelimenin bu bağlamdaki anlamı "üstünlük"tür. "İhtişam" diye tercüme edilen "splendeurs" ise, burada "iktisadi refah ve zaferler" anlamına geliyor. Dolayısıyla burada, "Akdeniz'deki İslam devletlerinin üstünlüğünden kaynaklanan iktisadi refah ve zaferler" söz konusudur. Cümledeki "El Muraviler" ve "El Mahadlar" kelimelerini de anlamak pek kolay olmuyor. Kitabın aslına baktığımız vakit, bu kelimelerin "Les Almoravides" ve "Les Almohades" olduklarını görüyoruz. "Almoravides"in Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren berberi hanedanı (1056-1147)'nın Fransızca adı olduğu ortadadır. O halde bunu "Al Muraviler" diye değilde **el-Murabitûn** veya **Murabıtlar** diye çevirmek gerekir. Murabıt, ribatta oturan savaşçı mürid anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, "Almohades" da, İspanya ve Fas'ta hüküm sürmüş olan bir hanedanın adıdır ve Tanrı'nın birliğine inanan anlamındaki **muvahhid** kelimesinden gelmektedir. Bu hanedana da Arapça ve Türkçede muvahhid'in çoğulu olarak **el-Muvahhidîn** adı verilmektedir. Bu cümlede, **Andalousie** Andaluçya olmaktan kurtulmuş ve Endülüs olarak kalmıştır ki doğrudur.

Bu durumda yukarıdaki cümleyi şu şekilde Tükçeye çevirmek icap eder:

"Aynı şekilde, Akdeniz'de İslam devletlerinin üstünlüğünden kaynaklanan iktisadi refah ve zaferlerle, Güney sahili üzerinde, Bougis ve X. yüzyılda kurulmuş olan Cezayir ve Oran gibi büyük deniz şehirleri doğuyor veya gelişip serpiliyorlardı. Ve el-Murabitûn, sonra da el-Muvahhidîn hanedanlarıyla Afrika'daki "Endülüs", iki defa, hakiki Endülüs'ü, XI. ve XII. yüzyıllarda, Hristiyan baskısından kurtarıyordu".

M. A. Kılıçbay'ın **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** tercümesinin her sayfasının en az bir iki paragrafını, yukarıda örneklerini gösterdiğimiz açılardan tenkid etmek mümkündür. Bu örnekler dışında, Kılıçbay'ın bir uygulaması daha var ki, eseri birçok yerinde hiç okunmaz hale getirmektedir. O da şudur: Braudel, eserini yazarken, XVI. asırla ilgili Latince, İtalyanca veya Fransızca kaynaklardan, kelime grupları veya cümleler, hatta paragraflar halinde birçok alıntı yapmış, bunları XX. asır Fransızcasına çevirmemiştir. Kılıçbay da söz konusu alıntıları Tükçeleştirmeksizin olduğu gibi nakletmiştir:

- "... hayvanlar **alli passchi della montagna** gönderilmektedirler" (s.44.)

- "Rabelais'nin dediği gibi, **"faire aiguade et lignade'** için sık sık durulmaktadır" (s.57.)

- "Onu tahkim etmek için hiçbir şeyden kaçınmamıştır, 1553 tarihli bir belge o kadar büyük miktarlar harcanarak, **che chi potesse veder li conti si stupiria** demektedir" (s.71.)

- "... Venedik'e Floransalı veya Cenevizli yabancı bankacılar tarafından getirilen bu yöntem de onlara tıpkı bir **pernicioso et perpetuo**

ziro tra mercante e mercante godendo quali banchieri particolari le facultà de infiniti negocianti olarak gözükmektedir" (s.342.)

- "... Aynı yakınmaları Fourquevaux'da da görmekteyiz. 1567 ocağında Madrid'den yazarken 'Cing ou six courriers portan l'esceusson du Roy, habitants dudit Lion qui courent parfois pour l'ordinaire de Romc, s'advouent estre à M. de Nemours quand ils couren. C'est afin d'avoir meilleur traictement des maistres de poste'. Fakat postacılar her ulustan bankacıların paraları vc havaleleriylc ilgilenmektedirler. İşte bunlardan biri 'venu en diligence ces jours passer vers gennovois suivantz ceste Court (İspanyol) leur porter les lettress d'autres banquiers gennovois, residantz audit Lion'. Ancak çok Hristiyan Kral'ın mektupları yolda kalmaktadır. Tıpkı eskiden mektuplaşma 'mestres des Landes'den sıkıntıda olup, bunun sonucunda inanılmaz gecikmelere maruz kalması gibi" (s.239.)

Bu tür alıntılar Fransızca bir eser için elbette çok tabiî olarak karşılanabilir. Çünkü, Fransız okuyucusu okullarda Latince okumakta, zaten alıntılarda zikredilen kelime veya deyimlerin çoğu, şu veya bu şekilde, küçük değişikliklerle, bugünkü kültürünün unsurları olarak yaşamaktadır. Dolayısıyle, söz konusu alıntıları her Fransız okuyucusu rahatlıkla anlar. Ya Türk okuyucusu ne yapacaktır? Anlamadan, hatta okumadan satırları, hatta paragrafları atlayacaktır. Eğer Türk okuyucusunu, Latince ve eski Fransızcayı biliyor kabul ediyor isek, kitabı Türkçeye çevirmeye hiç de gerek yoktu. Zira, bunları bilen kişi bugünkü Fransızcayı çok daha rahat anlar. Madem ki buna ihtiyaç duyulmuştur, o zaman kitabın tamamını herkesin rahatça anlayabileceği doğru ve açık seçik bir Türkçeyle tercüme etmek gerekirdi. Maalesef Kılıçbay'ın Braudel'den çevirdiği **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**'nın bu birçok yerinde bu doğruluğu ve açık seçikliği bulmak mümkün değildir.

Bu tercümeyle, Braudel'in **Akdeniz**'ine yazık edilmiştir!..

Bahaeddin Yediyıldız

Hatanın Diyalektiği ve Eleştiri

Bilimin ve bilimsel bilginin gelişmesinin yegâne yolunun, hataların önce ortaya çıkartılması, sonra da giderilmesi olduğunu bir kez daha tekrarlıyorum. Bahaeddin Yediyıldız'ın benim Braudel çevirime yazdığı eleştiri yazısı da, bu amaçla kaleme alındığı için, bilimsel bir tavrın ürünü olmaktadır. Ancak, yazarı böylesine bir eleştiri yazmaya iten tavır bilimsel olmasına karşılık, kendinin de hata yapabileceğini aklına getirmemesi ve eleştirilerini "bundan başkası olamaz" katılığı içinde ortaya koyması, hatanın bilimsel karakteri konusunda, en azından çifte bir kavrayışa sahip olduğunu düşündürmektedir. Başka türlü söylersem, yalnızca başkalarının hatalarını bulmaya çalışmak, bilimin değil savcıların işidir.

Bu durumda, değerli eleştirmenimin hem bana yönelttiği eleştirilerde, hem getirdiği bilgilerde, hem de yaptığı yorumlardaki hatalarını ortaya koyma durumundayım. Bunun bir nedeni, eleştiri kurumunun ülkemizdeki yapısal bozukluğunun, bilimsel bilgi üretimini zedeleyecek, hatta neredeyse engelleyecek noktalara ulaşmış olmasıdır. Bir başka neden de, gene ülkemiz insanlarına bir süreden beri araz olan, eleştirinin, eleştiri yapanı ön plana çıkartma yönünde kullanılmasıdır.

Eleştirinin yegâne amacı,eleştirmenin katkıda bulunması olmalıdır, eğer katkı yapılamıyorsa, o zaman bir eleştirmen değil, bir yargıçla karşılaşma olasılığımız artmaktadır ve yargıç olunca da avukat mutlaka olur. Bu durumda da eleştirmenin eleştirilmesi kaçınılmaz olur.

Tarih bilgisinden, yöntem yeteneğinden hiç kuşku duymadığım, takdirle karşıladığım ve katkı niteliğinde olan çalışmaların sahibi olan Bahaeddin Yediyıldız, yazısına çok katı bir öneri ile başlamaktadır. Yazara göre, "ilmi araştırma yapabilmenin ve ilme yeni katkılarda bulunabilmenin ilk şartı, zaman ve mekânla sınırlanmaksızın, araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesidir". Bu ne yazık ki, olanaksızı önermek demektir. Çünkü olabilecek en üst sınırlarda düşünürsek, bir tarihçinin günde bir kitap okuması ve başka hiçbir iş yapmaması halinde, 30 yıl olduğunu varsaydığım aktif hayatı

esnasında ulaşabileceği sayı 10.950'dir. Hiç kimsenin hergün bir kitap okuyamayacağını biliyoruz ve öte yandan Yediyıldız dünya tarih kitaplığının içeriğini çok iyi bilir. Bunun yanı sıra, insanın hata ararken, kendi yazdıkları konusunda daha dikkatli olması gerekir. Bu bağlamda, "yeni katkı" ne anlama gelmektedir? Zaten yapılmış olanın tekrarına katkı diyemeyeceğimize göre, yeni katkı da olmaz, ancak katkı olur, eleştirmenimin kalemi sürçmüş olmalı. Ama makalesini okudukça, bu sürçmelerin sıkça tekrarlandıklarını görme fırsatımız olacak.

Yazarın mantığını kavramakta güçlük çektiğim önermelerinden birini okuyucuya örnek olarak sunuyorum: "... o halde bir milletin, en azından o milletin aydınlarının dünyadan haberdar olabilmelerinin en sağlıklı yolu, diğer kültürlerde ortaya konulan temel eserleri kendi dillerine çevirmekten ibarettir". Önce mantık: Aydınlar bunları çevirebildiklerine göre, asıllarından okuyabilmektedirler, demek ki haberdardılar. Öyleyse çevirmek neden daha sağlıklı bir yol olsun? Eleştirmenimin iyi niyetinden kuşku duymuyor ve aslında, herkes her dili bilemeyeceği için, çevrinin önce aydınlararası bir yardımlaşma, sonra da geniş kitlenin eğitimi için gerekli olduğunu söylemek istediğini görüyorum. İstiyor, ama söyleyemiyor. Bu da ne yazık ki onu, doğru sandığı kendi hatalarına mahkûm ediyor.

Yediyıldız tarih biliminin gelişmesine dair bilgiler de vermektedir, ancak bunların bir kısmı yanlıştır. Örneğin yazarın "bütüncü" olarak yazdığı, ama Türkçe doğrusunun bütünsel tarihi olduğu **Histoire globale** (eğer Fransızlar bütüncü tarih demek isteselerdi, **histoire globaliste** veya **globalisante** derlerdi) veya toplam tarih olarak karşıladığımız **Histoire totale**'in soyağacında, eleştirmenimin iddiasına rağmen, Henri Berr'in yeri yoktur. Bu konuda Marc Bloch'un atası, kendinin de defalarca belirttiği üzere, Henri Pirenne'dir. Berr ise 1900'de kurduğu **Revue de Synthèse Historique**'de (Tarihsel Sentez dergisi), farklı disiplinlerin uzmanları tarafından oluşturulan bilgilerin, tarihsel bağlamda bir sentezine ulaşmaya çalışmıştır. Bu tipik Aydınlanma geleneği içinde kalan ve en büyük örneğini **Encyclopédie**'de bulan, insan aklının zaferini, sentez ile ilan etme çabasıdır. Oysa bütünsel tarih, şimdilerde söylendiği üzere: Toplumsal bir tarih olmanın da ötesine geçerek, tarihsel araştırmayı kesimlere (örneğin siyasal tarih, askeri tarih, sanat tarihi gibi) ayırmayı reddetmekte ve bir toplumsal oluşumu, maddi çevresiyle ilişkileri içinde, herşeyiyle kavramaya ulaşmaktadır. Bu çabanın ilk büyük ürünü Marc Bloch'un anıtsal **Feodal Toplum**'udur. Braudel'in **Akdeniz**'i ise **histoire globale** anlayışının bir başka sunumu olmaktadır. Gene bu bağlamda, yazarın savunduğunun tersine, başta Bloch olmak üzere, **Annales** okuluna mensup tarihçilerin yalnızca belgeye dayalı (yazar metin diyor) tarihçilik anlayışını reddetmelerinin, bütünsel tarih anlayışıyla bir ilgisi yoktur. Belge dışındaki tarihsel malzemeye de itibar kazandırmak Bloch ve ardıllarının tarihçiliğin mutfağına katkılarıdır. Bütünsel tarih ise teorik bir çerçevedir. Kısacası, yazar burada yöntem ile teoriyi karıştırmıştır. Veya şöyle söyleyeyim, belgenin tahttan indirilmesine dayalı yöntemi kullanmak için, mutlaka bütünsel tarih anlaışına sahip

olmak gerekmez.

Yediyıldız'la uyuşamadığım tüm hususları gündeme getirmek istemiyorum, çünkü bunu tüketici bir şekilde yapmam halinde, muazzam bir mekân kullanmam gerekecektir. Ancak, artık harcı alem hale gelmiş bazı bilgi aktarım hatalarını da göstermek zorunluğum var. Gene yazarın söylevini izleyerek, **Annales** okulunun kurucuları olarak Febvre, Bloch ve Braudel'i göstermesinin üzerinde bir nebze durmak gerekiyor. **Annales** okulu diye adlandırılan tarihçiler cemaati, 1929 yılında Strasbourg üniversitesinin iki tarih hocası, Marc Bloch ve Lucien Febvre'in kurdukları **Annales d'Histoire Economique et Sociale** adlı derginin etrafında toplanan kimselerin oluşturduğu bir gruplanmadır. Bu dergi 1944'de Nazi işgâlinden sonra tekrar yayın hayatına girdiğinde, adı **Annales: Economies, Sociétés, Civilisations** olmuştur. Ve yazarın sandığının tersine, Braudel ne derginin, ne de okulun kurucuları arasında olmuştur, Braudel'in kendinin de ifade ettiği üzere, o "ikinci kuşağa mensup"tur (Fernand Braudel, "önsöz", *in* , Trajan Stoianovich, **French Historical Method, The Annales Paradigm**). Braudel gene aynı önsözde, kendi mensup olduğu kuşağın, birincisi tarafından geliştirilen ve tedavüle sokulan fikirlere herhangi birşey katmadığını söylemektedir, "formüller evet, örnekler ve teyidler evet; fakat yeni icatlar hayır, bin kere hayır" **(ibid.)**

Demek ki eleştirmenim, Braudel ve Annales okulu hakkında doğru ve tam kaynaklara ulaşamamış durumdadır. Öte yandan, çeviri konusundaki hassasiyetini ileride sergileyecek ve haklı olarak, adların doğru aktarılması konusunda ısrarlı olacak olan Yediyıldız, nedense bu titizliğini kendi yazısında göstermemekte ve daha Braudel'in kitabının adının Türkçesini vermeye çalışırken hata yapmaktadır. Kitabın özgün adı **La Méditerrannée et le monde Méditerannéen à l'epoque de Philippe II**'dür. Türkçesi ise, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası'dır. Ama Yediyıldız bunu "II. Philippe Zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" olarak veriyor ve iki hata birden yapıyor, hem de başlıkta. Bir kere söz konusu olan kişi, İspanya Kralı II. Felipe'dir ve İspanyolcada Philippe gibi bir ad yoktur. Ancak, aynı kültürel kaynaklardan beslenen Batı Avrupa toplumları, birbirlerine ait adları, kendi dillerindeki biçimleriyle vermekte beis görmemekte, hatta bunu bizim kültürel küremizin veya başka kültürel kürelerin adları için bile yapmaktadırlar. Biz ise bunu yapamayız, çünkü Batı'ya ait adların Türkçe mütekabilleri yoktur. O halde köken dildeki halini bularak vermek zorundayız. İngilizce bir kitapta Henry, Francis veya John diye yazılan Fransız kralların adını Henri, François, Jean haline getirmeye Joan of Arc'ı Jeanne d'Arc'a dönüştürmeye olduğu kadar, Fransızca bir kitaptaki Guillaume, Jacques, Etienne gibi İngiliz kral adlarını da William, James, Stephan yapmak zorundayız. Eğer bu tavrı benimsemezsek, aynı kişi İngilizceden çevrildiğinde Philip, Fransızcadan çevrildiğinde Philippe, İtalyancadan ise Filippo olur ve okuyucu üç farklı kişi karşısında olduğunu sanır, üstelik bu kişinin asıl adı da Felipe'dir.

Demek ki, başta Yediyıldız olmak üzere, kimsenin bu konularda

özensiz olmaya hakkı yoktur ve bu durum yer adları için, insan adları için olduğu kadar, tüm özel adlar için de geçerlidir. İkinci hata, eleştirmenimin **époque**'u zaman olarak vermesidir. Oysa, bu kavramı karşılayan Fransızca kelime **temps**'dır. Braudel "zamanında" demek isteseydi, **"au temps de..."** derdi. Demedi, çünkü **époque,** bilenlerin bildiği üzere, tamlama yapılan kişinin o dönemin belirleyici ögesi olduğunu vurgulamaktadır, yani bir çağ, veya Felipe'nin belirlediği, hiç değilse belirleyici unsurlarından biri olduğu bir dönem söz konusudur. "Zamanında" ise, böyle çağrışımları yaratmayan, sadece kronolojik bir kesit belirlemekle yetinen bir ifadedir. Fransızca yüzyıllarca yetenekli yazarların ve düşünürlerin elinde yoğrulmuş olmanın avantajıyla, kavramlama hatasına izin vermeyecek bir düzeye ulaşmış mutlu bir iki dilden biridir. Yani Fransızcayı bihakkın yazan biri, ne demek istiyorsa onu yazar.

Bahaeddin Yediyıldız'ın, Braudel'in kitabının çevrilmesindeki 40 yıl gecikmişliğe dair söyledikleriyle de ihtilafım var. Braudel eserini 1947 yılında doktora tezi olarak sunduktan sonra, 1949'da ilk kez tek cilt halinde yayınlamıştır. Kitabın dünya çapında uyandırdığı büyük ilgi, bir yandan çok sayıda yeni çalışmayı teşvik ederken, diğer yandan da çok miktarda eleştiri yöneltilmesine yol açmıştır. Braudel bu eleştirileri de dikkate alan yeni bir yayını 1966'da gerçekleştirmiştir. Bu yayında kitap, baştan aşağı yeniden yazılmış, düzeltme yapılmış, birçok grafik ve resim eklenmiştir. Kitabın üçüncü yayını 1976 tarihlidir. Braudel 1979'da kitabı dördüncü kez yayınlarken, bir kez daha baştan aşağı gözden geçirmiş, ekleme ve çıkartmalar yapmıştır. Nihayet, sonuncu yayın tarihi 1982'dir. Bunların baskı tarihleri olmayıp, eserin elden geçirme tarihleri olduğunu bildirme ihtiyacını duyuyorum (baskı sayısı çok fazladır). Yani eser sürekli bir gelişme göstermiştir. Bunun yanı sıra Braudel'in kitabı şimdiye kadar yedi dile çevrilmiştir. İlki olan İngilizcesinin yayın tarihi 1972'dir; 1979 tarihli Fransızca yayına dayalı yeni bir İngilizce çeviri baskı aşamasındadır; İtalyancası 1976, Lehçesi 1977, İspanyolcası 1982, Portekizcesi 1984, Almancası 1985, Türkçesi 1989 tarihlidir. Yunanca ve Romence çevirilerinin yapıldığını biliyor olmamıza rağmen, bunlar henüz yayınlanmamıştır. Bu bağlamda ikinci nokta, Akdeniz'de kıyısı olan ülkelerin sayısı bugün 18'dir, eğer Braudel'in kabul ettiği gibi, Karadeniz'i de İç Deniz'in içinde sayarsak, bu rakam 21'e yükselmektedir. hele bir de "En Büyük Akdeniz" kavramına gidersek, ilgili ülke sayısı 30'un çok üstüne çıkmaktadır. Yerel kullanımı olan dilleri saymazsak (örneğin Yugoslavya'nın çeşitli dilleri) Akdeniz'de 10 ayrı dil konuşulmaktadır. Ve **Akdeniz** bu dillerden yalnızca İtalyanca, İspanyolca ve Türkçeye çevrilmiştir. Üstelik bir yabancı dile ilk çevirinin tarihi de 1972'dir. Demek ki bu konuda bir gecikmeden söz etmek çok hatalıdır. Üstelik İspanyolcasının ve Almancasının yayınlanış tarihleriyle, Türkçesininki kıyaslandığında, haksızlık daha da artmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'de kitap sektörünün içinde bulunduğu son derece güç koşullarda, bu hacimli ve maliyeti çok yüksek kitabın, Türk Tarih Kurumu veya Kültür Bakanlığı gibi olanaklı kamu kuruluşları tarafından değil de, mütevazi ama çok iyi niyetli özel bir yayınevi tarafından

çıkartılması, gecikme konusunda yapılan haksızlığın boyutunu iyice abartmaktadır. Açıkça söylemekte hiçbir beis görmüyorum. Eğer Eren Yayınevi sahibi Muhittin Salih Eren'in cesareti olmasaydı ve ben de böylesine bir işe kalkışacak kadar aptal olmasaydım, gecikme işte o zaman olurdu ve bu kitap büyük olasılıkla, Türkçede hiç yayınlanamazdı. Ve nihayet, Yediyıldız Türk Tarih Kurumu üyesidir, Fransızca bilmektedir, acaba neden bu olanaklarını kullanıp, bu eseri Türk okuyucusuna sunmamıştır? Yapılanları, yapmayanlar eleştirmemelidir.

Eleştirmenim, bu genel sözlerden sonra Braudel'i ve eserini takdim ettiği bölüme gelmektedir. Bu bölümün hemen tamamı Ernest Labrousse'dan yapılan alıntılılara ve **Times**'dan getirilen bir görüşe tahsis edilmiştir. Ancak **Times**'daki yazı için verilen 1968 tarihi olanaksızdır, çünkü İngilizce çevirinin ilk yayınlanışı 1972'dir, eleştirmenim böylece, okuyucuyu daha önce uyardığım üzere, kaynaklarıyla bağlantısı konusundaki özensizliğini sürdürmektedir. Makalenin yarısı kadar bir hacmi ve Braudel ile Akdeniz değerlendirilmesine ayrılan kesimin tümünü kaplayan Labrousse'un görüşlerini gündeme getirmiyorum, bu konuda eleştirmenimin görüşlerine rastlasaydım onları değerlendirirdim. Labrousse gündemde değil, ama eleştirmenimin ondan yaptığı uzun alıntıyı nasıl çevirdiğinin üzerinde durmak istiyorum. Ve eleştirmenimin bana yönelttiği eleştirilerin, kendi minicik çevirisinde fazlasıyla ortaya çıkmasına çok şaşırıyorum. Bu küçük çeviri mekânı içinde, Yediyıldız'dan raslantısal olarak aldığım bazı kelimeleri sıralıyorum (üstelik Labrousse'un metni elimde olmadığı için, yalnızca dış eleştiri yapabiliyor, metnin anlaşılmasına dair bir fikir edinemiyorum): Orijinal, realite, mitos, ekol, periyodizasyon, klimatoloji, metod, manifesto, kronolojik, jenetik, kontrpiye, problematik vb... Bunların hepsinin de Türkçesi vardır, ama acaba yazar, Fransızca bir kelimeyi Türkçe okunuş kurallarına göre yazmayı çeviri yapmak mı sanıyor? Hata araştıran, kendi hataları konusunda dikkatli olmalıdır. Tabii bu minicik çeviride **géohistoire**'ın yer tarihi (doğrusu coğrafya-tarih, yani coğrafi faktörleri de tarihe katan bir anlayış) olarak çevrilmesinin, "toprak rantının kârla çoğaltıcılarıdır" gibi iktisatçıları çatlatacak hataların; "Kral ortamı vardır, bu o kadar nüfuz edilmez bir ortamdır ki, bunu bizzat kral ister" gibi Türkçe ve mantık yanlışlarının üzerinde durmuyorum. Ama bu kadar küçük mekânda, bu kadar fazla hata yapılmaması gerektiğini düşünüyorum.

Sözü uzatmıyorum ve değerli eleştirmenimin benim çevirime yönelik itirazlarına geliyorum ve hiç kimseye saygısızlık etmemek için, Yediyıldız her neye itiraz etmişse hepsini cevaplandırıyorum. Burada belirtmem gereken nokta, bunun bir savunma olmadığıdır, çevirimin buna ihtiyacının olmadığı birazdan görülecek. Ama eğer bunları yazmasaydım, yani bu itirazlara (eleştiri demiyorum) cevap vermeseydim, okuyucuya haksızlık etmiş, ona karşı görevimi yapmamış olurdum. Ama asıl haksızlığı eleştirmenime karşı yapmış olurdum, cevap vermemem halinde, yazdıklarını doğru sanma gibi sonradan telâfisi mümkün olmayan hatalara gebe olabilecek bir yola girebilirdi, gönlüm buna da razı olmadı.

İzleyen satırların yegâne niyeti budur.

Öncelikle, Yediyıldız'ın çeviri konusunda getirdiği tanım ve yorumlara katılmadığımı bildirmeliyim. Ona göre çeviri, "herhangi bir dilde yazılmış eseri tam olarak anladıktan sonra, yazarın fikrine sadık kalarak ve verdiği bilgileri tahrif etmeksizin, bu eseri diğer bir dilde ifade edebilme becerisi ve sanatıdır". Katılmıyorum, çünkü bu ifade, diller arasında tam bir tekâbül olabileceği örtülü varsayımına dayanmaktadır. Oysa her dil belli bir kültürün ve belli bir uygarlığın aynasıdır. Uygarlıkların esas nitelikleri birbirlerinden kökten farklı olmaları olduğuna göre, onların yansıması olan dillerin kesişme terimleri de, çoğu zaman düşük olacaktır. Maddi düzeyde tam bir özdeşlikten söz edilebilir, ama zihniyetler küresine yükseldikçe, bu kesişmenin nadirleştiği görülecektir. Hele tarih gibi, geçmiş zihniyetleri de gündeme getiren bir bilgi alanında yer alacak çevirilerde "uyumsuzluklar" daha büyük boyutlara çıkmaktadır. Bu durumda, her ne pahasına olursa olsun, çala kalem "diğer dilden anlatmaya" girişmek çeviri değil de ihanet olacaktır. Rönesans döneminde İtalya'da söylendiği gibi **"traduttori traditori",** çevirmenler ihanet ederler. Neden? Çoğu Yediyıldız gibi düşündüğünden. Fazla uzağa gitmeyeceğim. Batı'ya özgü oluşumların ürünü olan feodaliteye Türkçe karşılık olarak "derebeylik" kelimesini seçerseniz, Batı tarihi ile Türkiye tarihi arasında, bu konuda olmayan bir özdeşliği kurmuş olursunuz, keza kapitalizme anamalcılık diyemezsiniz, çünkü böyle yaparsanız, kapitalizm kavramının arkasındaki 500 yıllık tarihi bir anda yoketmiş olursunuz. Bu gibi örnekleri çok fazla artırmak mümkündür, hele iş kurumlar düzeyinde konuşulmaya başlandığında, ortaya çıkacak "aktaramama eşikleri"nin sayısı, konunun yabancılarının hayallerini zorlayacaktır. Ben gene de sonuncu örneği maddi düzlemden vermek istiyorum. Özellikle **Akdeniz** kitabı bağlamında beni en çok uğraştıran konuların başında gemi adlarıyla ilgili olan çeviri sorunları yer aldı. Çünkü eleştirmenimin iddiasının tersine, aktarmanın olanaksız olduğu eşiklerden biriyle karşılaştım. Öncelikle her ülkenin kendi tarihi esnainda geliştirdiği ve doğal olarak kendi diline göre adlandırdığı binlerce tekne adı ve bir de Akdeniz'e ortak, daha geniş çaplı yayılım göstermiş olan "genel" diyebileceğim tekneler. Bunların yerel olanlarının Osmanlı denizciliğinde, büyük kesimi itibariyle karşılığı yoktur. Diğer genelleşmiş teknelerin ise, bir bölümünün karşılığı vardır ve bunlar genelde İtalyanca kökenli, sonradan Türkçeleşmiş kelimelerle ifade edilmektedir (kadırga, kalyon gibi), ama bir de Osmanlı sistemine hiç giremeyen (özellikle okyanus tekneleri ve büyük ticaret gemileri gibi) tekneler vardır ki, iyi niyetten ölseniz bunlara Türkçe karşılık bulamazsınız. Maddi düzeyde bile olmayan bu kesişmeyi (yemek adları konusunda bir araştırma yapın, işlerin ne kadar karışık olduğunu görürsünüz) kurumlar ve soyut kavramlar alanında aramak ve bulacağını sanmak, ne yazık ki yalnızca hayalden ibaretir. Bu konuyu sonsuza kadar uzatabilirim. Çeviri aslına sadık kalarak yapılmalıdır, hatta cümle bozuklukları bile korunmalıdır. İllâki kendi okuyucuma anlatacağm kaygısına girerek, eserin asıl sahibi olan yazarın amacını aşmaya, anlamını saptırmaya çevirmenin hakkı yoktur. Bunun

yanı sıra, diğer dildeki metni, bu dilde anlatmak diye birşey de olamaz. Eğer bu dil o kavramlara sahip değilse, onları yaklaşık ifadelerle vermek, olduğu gibi bırakmaktan daha tehlikelidir.

Ayrıca üzülerek söylüyorum, Fransızca veya İngilizce gibi Batı dillerinin yarımşar milyona ulaşan kelime haznelerine karşılık, Türkçe en fazlasından 120 bin kelimeyle yetinmek zorundadır. Bu 1/4 oranda, herşeyin anlatılabileceğini sanmak saflıktır. Kavramların ithali ve yoğrulması gerekmektedir. Dildc milliyetçilik olamaz. Eğer olursa, dar bir dile mahkûmiyet kaçınılmaz olur ve dil kavgaları bitip tükenmez. Bunları söylediktcn sonra, eleştirmenimin 500 sahifelik Türkçe metinden cımbızla çekerek, gündeme getirdiği ve hatalı olduğunu düşündüğü çeviri örneklerine geliyorum.

İlk olarak "Ovaların kısa dönemindeki değişimleri. Venedik Terra Ferma'sı". Değerli eleştirmenim metni okumayı biraz daha sürdürseydi, başlıktakinin tersine aynı ibarenin "kısa dönemdeki" olarak yer aldığını görür ve başlıktaki "kısa dönemindeki" ibaresinin gözden kaçmış bir dizgi yanlışı olduğunu anlardı. Bu dizgi hatasından ötürü üzgünüm, ama böylesine durumlar Türkiye'deki baskı teknolojisi ve dizgicilerin eğitim düzeylerinden, ayrıca profesyonel düzeltmen kullanılmamasından ötürü kaçınılmaz olmaktadır. Benzeri hataları ben kendim de buluyor ve üzülüyorum. ama Yediyıldız bu makalesinin basılmış halini gördüğünde Bloch adının Blocuh, Bolch olarak; Febvre'in Febre olarak; Braudel'in Braduel olarak dizildiğini görünce herhalde üzülecektir. **Mutation** için verdiğim değişim karşılığına itiraz edilerek, bunun eski dilde tahavvül veya bugünkü Türkçede değişme ile karşılanması gerektiğini ileri süren eleştirmenime gene katılamıyorum. Çünkü **mutation** bunların hiçbiri değildir ve süreç içinde aniden ortaya çıkan, belirti vermeden gerçekleşen bir değişimi ifade etmektedir. Bence en uygun karşılık "sıçramalı değişim"dir, ama okuyucunun kafasını karıştırmamak için, yalnızca değişim'i kullandım. Öte yandan değişme, değişenin katkısını gerektirir. Oysa değişim dışsaldır. O halde değişme kullanılamaz ve zaten onun Fransızcadaki karşılığı **changement, modification, transformation, evolution, variation...** gibi kelimelerdir. Bu örnek, Türkçenin Batı dillerindeki nüans ve farkları göstermedeki yetersizlğini bir kez daha kanıtlamaktadır. Ayrıca **mutation**'un Fransızcadaki bir sürü anlamına değinmiyor, ani ve kalıcı bir değişimin söz konusu olduğunu bildirmekle yetiniyorum. Bu bağlamda eklemeliyim ki, yalnızca Türkçe bilenlerin işi gerçekten güç, çünkü bu vesileyle zikretmek istediğim bir örneğe göre, yalnızca Fransızcada, kent olgusunun çeşitli biçimlerini ifade etmek üzere yirmiden fazla kelime bulunmasına karşılık Türkçede kent ve şehir gibi iki tanesine bağımlı durumdayız. Bu duumda bu 20 kavramlık paket, Türkçeye aktarıldığında ne kadar daralacaktır, bunu anlatmanın gereği var mı?

Şimdi geliyorum **Terra Ferma**'ya. Eleştirmenim bilmiyor ve bilmediği gibi araştırmamış da, ama bu özel bir addır. Ve birçok cins adın, bazı durumlarda özel ad olarak kullanılması olgusu içindeki yerini almaktadır. Birkaç örnekle konuyu daha açık hale getirmek istiyorum. Bugün

Kanada'ya bağlı olan bir adanın İngilizce adı Newfoundland (yeni bulunmuş toprak) ve Fransızcası Terre Neuve'dür (yeni ülke), keza Fransızcada **rivière** veya İtalyancada **riviera,** nehir anlamının yanı sıra, sahil şeridi anlamına da gelir, ama İtalyan Riviera'sı dediğimiz zaman belli bir özel adı kullanmış oluruz. Fransızlar buradan bahsederken bazen Rivière İtalienne sözünü kullanmaktadırlar, acaba o zaman bunun İtalyan sahil şeridi diye çevrilmesi mi gerekir? Keza, İspanya'nın büyücek kesimlerinden ve krallığın kuruluşunda kilit taşı olan Aragon, aslında kasırga anlamına gelen cins adın, özel ad haline dönüşmesidir. Aragon krallığından söz ederken, Kasırga krallığı diye mi çevireceğiz? Bu eleştirinin anlamsızlığını, bilgi eksikliğinden kaynaklanan gözü kara bir atılım olduğunu, saçma bir noktaya varıncaya kadar kanıtlamak üzere binlerce örnek elimin altında druyor. Türkçede de Anadolu'dan başlamak üzere Yenişehir, Eskişehir vb. gibi birçok cins addan, özel ada geçen yer adı vardır: İstanbul'un adı da cins addan gelmektedir. Rumcanın **is tin polis**'ini biz Türkler İstanbul yapmışız (işte kent anlamına geliyor). Yediyıldız yabancı dilde yazılmış veya yabancı dile çevrilmiş bir kitapta, İstanbul'un adının **"Voilà la ville"** (işte kentin Fransızcası) olarak yazıldığını görürse bunu hemen kavrayabilir mi ve kavrarsa çok sinirlenmez mi? Terra Ferma da kökü itibariyle cins ad olmakla birlikte, Venedik'in İtalyan yarımadasında sahip olduğu toprakları ifade eden özel bir addır. Fransızların tıpkı Riviera'yı Rivière olarak yazmaları örneğinde olduğu gibi Terra Ferma'yı da Terre Ferme olarak yazmaları olguyu değiştirmemektedir. Bu noktada eleştirmenimin merak etmiş olması gereken husus, bu yer adının Fransızca yazıldığında neden büyük harfle yazıldığıdır. Acaba buradan özel ad olabileceği aklına gelmedi mi ve bu işin London ile Londres arasındaki cinsinden bir fark olduğunu neden algılayamadı?

Eleştirmenimin ikinci hata olarak gösterdiği, Andaluçya kelimesiyle ifade ettiğim yer adına ilişkindir. Yediyıldız, tarihsel yer adları konusunda birinci itirazında ortaya koyduğu hatalarına mahkûm olma tavrını, bu ikinci itirazda pekiştirerek sürdürmekte ve galiba bu konuda deneyimsiz olduğunu vurgulamaktadır. Yediyıldız Andaluçya'nın buranın yalnıca ilk çağdaki adı olduğunu sanmaktadır ki, bu yanlıştır. Buranın ilk çağdaki adı Betica'dır. Vandallerin kısa süreli istilalarından sonra buranın adı **Vandalusia** haline gelmiştir. 711'de Kuzey Afrika Müslümanlarının eline geçen bölge, bu kelimenin bozulmuş haliyle **el-Andalus** olarak anılmış, bunun Türkçe söyleme biçimi de Endülüs olmuştur. İspanya'daki Müslüman varlığına son verilmesi süreci esnasında, Granada'nın 1492'de düşmesiyle, bu bölgenin adı Endülüs olmaktan çıkarak Andalucia haline gelmiştir ve bu da Andaluçya olarak okunur. Demek ki, birçok yer adı için olduğu gibi, bir değişim dizisi söz konusudur. O zaman çeviride kural şudur: O bölgenin belli bir tarihteki adını tüm zamana yayarak yanlış yapmak yerine, hangi dönem söz konusuysa, o anda geçerli olan ad benimsenmelidir. Eleştirmenimin bu gibi hususları bilmediği için gündeme getirdiği eleştiri, bu açıdan anlamını kaybetmektedir, çünkü **"La puissance des Plaines: l'Andalousie"** de Andaluçya'dan söz

edilmektedir, zira söz konusu dönem 16. yüzyıl, yani 1492'den sonradır. Ama buna karşılık, 12. yüzyıldan söz eden bir paragraftaki aynı "Andalousie", burasının adının o sıralar Endülüs olmasından ötürü, öyle çevrilmiştir, ama eleştirmenim ne yazık ki, bu ince gayretleri algılayamamış ve "bu kez doğru" diyebilecek kadar konudan uzak olduğunu göstermiştir buna üzülüyorum. Çünkü ülkemizde çevirilerin çok özensiz yapıldığını biliyorum. Ama özenli bir çevirinin hata sanılması ise beni dehşete düşürüyor ve eleştirmenimin, nasıl olup da bir yerde Andaluçya, başka bir yerde Endülüs kullanılmış olmasının hikmeti üzerinde kafa yormamış olduğuna akıl erdiremiyorum.

. Üçüncü eleştiri de "Channel" konusunda ve ne yazık ki gene değerli eletirmenimin araştırma eksikliğinden kaynaklanıyor. Channel, Fransızların Manche, bizim de onun okunuşuyla Manş dediğimiz denizin İngilizce adıdır ve tıpkı Terra Ferma için olduğu gibi, bir cins adın özel ad haline dönüşmesidir. İngilizcesi kanal anlamına gelmektedir (sanki Fransızcasını söyleyince Türkçeleştirmiş oluyormuşuz gibi) ve Fransızcası ise, Latince **manus**: el'den gelip, kolağzı anlamına gelen bir cins addır. İki toplum bu denizin kendilerinde uyandırdığı izlenime göre, bir cins adı özelleştirerek, burayı ifade etmişlerdir. Bu açıdan Manş denizi yerine Kolağzı denizi demek ne kadar saçmaysa, Channel yerine Kanal demek de o kadar saçmadır. Bu açıdan Akdeniz "channel"ı ile Braudel'in murad ettiği, Batı Akdeniz'in ucunun Manş denizine benzediğini ortaya koymaktır. Ve üstad Manş demediğine göre, ben de diyemem ve yukarıdaki nedenden ötürü, Channel'ı Kanal yapamam. Eleştirmenler eleştirdikleri nesnenin sahibi olmalıdırlar. Ve zaten eleştirmenim ne hikmetse söylemiyor, ama o bölümün adı "La Manche méditerranéenne"dir. Yani kastedilen Manş denizidir; üstelik Manche hem büyük harfle yazılmış hem de burada çok özel bir içerikle kullanıldığı belirtilmiştir. Aynı şey Channel için de yapılmıştır. Şaşırtıcı olan, yazarın eleştirdiği kesimde de, bu kelimenin büyük harfle ve tırnak içinde yazılmış olmasına rağmen, bağlantının görülememiş olmasıdır. Herşey son derece açık, ama nasıl oluyor da eleştiri üretilebiliyor anlamıyorum. Acaba, yer adları konusunda tarihçilerimizin bile gereken bilgilere sahip olmaktan uzak olduklarını mı düşünmek gerekiyor?

Bu cümledeki **"autonome"** kelimesini çeviri esnasında unuttuğum ise doğrudur, bunun için okuyucudan özür diliyorum. Bir anlık gaflet ürünü olan bu unutmalardan birkaçını da ben yakaladım, ikinci baskının mümkün olması halinde bunları düzelteceğim. Ancak, eleştirmenimin kelimenin Türkçe karşılığı olarak verdiği bağımsız sözü yanlıştır. **Autonome** özerk demektir, bağımsızın Fransızcası ise **indépendant**'dır. Zaten burası bağımsız değildir, Akdeniz'in bir parçasıdır, ama özerktir, yani kendi başına da bir varlığı ve kimliği bulunmaktadır.

Yediyıldız'ın dördüncü itirazı **primauté** ve **splendeur** kelimelerinin karşılanma biçimine ilişkindir. Yazara göre, **primauté** bu bağlamda üstünlük anlamına gelmektedir. Katılmıyorum. Kelime Latincenin birinci anlamına gelen **primus**'undan türemedir. Birincinin üstün olması şart değildir, ama önde olduğu kesindir. **Splendeur** ise Latincenin "çok

büyük ışık parıltısı" anlamına gelen **splendor**'undan gelmektedir ve ihişam demektir. Eleştirmenimin "**Le Petit Robert**"den bularak getirdiği ve yorum katarak iktisadi refah ve zafer haline dönüştürdüğü anlam ise hem yanlış çeviriye kurban olmuştur. (çünkü sözlükte görülen **prosperité,** burada iktisadi refahla ilgisiz bir anlamda, gelişme; **gloire** ise zafer olarak değil de, şan anlamında kullanılmıştır), hem de yalnızca belli coğrafi yerler için kullanılır, İslâmiyet gibi bir uygarlık küresi için **splendeur** kullanılırsa, bunun anlamı ihtişamdır Zaten ihtişam da, şan kavramını içerir. Burada belki daha iyi bir ifade için muhteşem öncelik denilebilirdi. Ama vurgulamak isterim ki, burada ihtişam, toplumun tümüne dağılan bir refahı kastetmenin iyice uzağındadır. Zaten Braudel'in lâfzını kavrayan her okuyucu, incelediği dönemde, maddi servetin ne denli eşitsiz dağıldığını defalarca vurguladığını bilir.

Öte yandan ihtişam, zorunlu olarak, bazılarının da sefaleti demektir, ama ben bu tartışmalara girmek istemiyorum. Yediyıldız ise, bu kadar dar bir mekânda bile, özgün metni ne denli saptırabileceğini göstermektedir. Aynı cümle içinde el Muraviler ve el Mahadlar olarak yazdıklarının doğrularının el Murabitin ve el Muvahhidin olduğunu kabul ediyor ve değerli eleştirmenime bu ikaz ve katkısından ötürü teşekkür ediyorum.

Nihayet, Bahaeddin Yediyıldız'ın beşinci ve sonuncu, ama en can alıcı itirazına geliyorum. Bahaeddin Yediyıldız bu konudaki konumunu şöyle formüle ediyor: ".....Kılıçbay'ın bir uygulaması daha var ki, eseri birçok yerinde hiç okunmaz hale getirmektedir. O da şudur: Braudel eserini yazarken, XVI. asırla ilgili Latince, İtalyanca veya Fransızca kaynaklardan kelime grupları veya cümleler, hatta pragraflar halinde birçok alıntı yapmış, bunları XX. asır Fransızcasına çevirmemiştir. Kılıçbay'da söz konusu alıntıları Türkçeleştirmeksizin olduğu gibi nakletmiştir." Bu söylenenlere hiç, ama hiç katılmıyorum, çünkü; 1) bu benim uygulamam değildir, Yediyıldız bakarsa görür, tüm dünyada çeviri böyle yapılır. Ben **Akdeniz**'in İngilizce, Lehçe ve İtalyanca çevirilerini gördüm, bu gibi Fransızca dışı alıntıların hiçbiri çevrilmemişti. Zaten bu, tüm çevrilerde uygulanan, yerleşik bir gelenektir; 2) kitap eğer okunmaz hale geliyorsa, bunun nedeni bu alıntıların çevrilmemiş olması değil, okuyucunun konuya nüfuz etmesine, ona uyum sağlamasına, böyle kapsamlı bir evrenle temas etmesine yetecek bilgi birikiminin olmamasıdır; 3) Yedilyıldız diğer dört eleştirisinde, kendi de çeviri tekliflerinde bulunurken, bunlara dair çeviri örmekleri neden vermemiştir? Başkasının kesesinden hovardalık kolaydır; 4) bütün bunların ötesinde, çevirmen yazarın amacını bozma yetkisine sahip değildir. Eğer Braudel bunları kendi Fransızcaya çevirmediyse, benim de Türkçeye çevirmeye hakkın yoktur.

Eleştirmenim "bu tür alıntılar Fransızca bir eser için elbette çok tabii olarak karşılanabilir. Çünkü Fransız okuyucusu okullarda Latince okumakta, zaten alıntılarda zikredilen kelime veya deyimlerin çoğu, şu veya bu şekilde, küçük değişikliklerle, bugünkü kültürün unsurları olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla söz konusu alıntıları her Fransız okuyucu rahatlıkla anlar. Ya Türk okuyucusu ne yapacaktır? Anlamadan, hatta oku-

madan satırları, hatta paragrafları atlayacaktır". Bu söylentiler geçersizdir. Latin kültüründen gelmeyen ve dilleri Latinceye dayanmayan ya İngilizler, ya Polonyalılar, ya Almanlar diyerek, bunu kolayca çürütmek mümkündür, çünkü yukarıda söylediğim üzere, bu dillere yapılan çevirilerde de, söz konusu alıntılar özgün halleriyle bırakılmışlar ve çevrilmemişlerdir. Ama ben öyle yapmayacağım ve önermelere teker teker cevap vereceğim. Çok eğitimli olmayan, hatta özellikle edebiyat, Latince veya Roman dilleri bölümlerinde okumamış Fransızlar, bu alıntıları anlamazlar, okullarda okutulan Latince, bizim okullarda okutulan yabancı dil dersinden de o kadar farklı değildir. Üstelik Latinceden türeme olan ve Roman dilleri denilen İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rumence ve sayılamayacak kadar çok yerel diyalektin, yalnızca Latince veya bu dillerden birinin bilinmesiyle, "rahatlıkla" anlaşılacağını sanmak hayaldir. Bu olanaksızdır, binlerce nedenden yalnızca birini söylersem, bu diller zaman içinde çok farklılaşmışlardır ve dilbilgisi kuralları dışında, ortaklıkları çok seyrelmiştir, bazı köklerin ortaklığından sonuca varmaya uğraşmak, Türkçedeki Arapça kökenli kelimelerin bilgisine sahip olunca, bu dilden bir metni okuyunca anlayacağını sanmak kadar hatalıdır. Bunun yanı sıra, Avrupa'da okullarda okutulan klasik Latincedir, yani Vergilius dönemi Latincesidir. Oysa Latince ikili bir hayata sahip olmuştur. Bir yandan klasik Latince ölü, yani konuşulmayan bir yazı dili olarak, bir entellektüel yazılı iletişim aracı olarak donmuş, buna karşılık halk Latincesi, ulusal dillerin belirlenmesine kadar, değişerek yaşamaya başlamıştır. Dil tartışmalarına girmek istemiyorum, ama söylenmesi zorunlu olduğu için belirtmeden geçemeyeceğim üzere, Roman dilleri bu yaşayan Latinceden türemişlerdir, klasik Latinceden değil, bu nedenle, okullarda Latince tam okutulsa bile, bunun bilgisine sahip olan bir kimse bin yıllık yoğrulma içinde ortaya çıkan yeni dilsel kalıpları kesinlikle kavrayamaz. Zaten işi bu mantıktan çözümlemeye kalkışmak, sonuçta tüm Hind-Avrupa dillerinin ortak bir kökenden gelmeleri itibariyle bir Farisinin, bir İngilizi bal gibi anlayacağı noktasına götürür ki, bunun saçmalığı ortadadır. Sonuç olarak söylemeliyim ki, dilsel akrabalıklar, bu dillere mensup olanların birbirlerini anlamalarının gerekçesi değildir.

Bütün bunların ötesinde, çevirmenin bunları çevirmeye hakkı da yoktur ve bu bağlamda sonuncu nokta, Braudel 1979'da yayımladığı diğer devasa eseri olan üç ciltlik **Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme, XVe-XVIIIe siècle** (Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV.-XVIII. Yüzyıllar) adlı kitabında da, çok çeşitli dillerden (Türkçe de dahil) sayısız alıntı yapmakta, ama bu kez Fransızcalarını kendi vermektedir. Neden? Çünkü, **Akdeniz** elit bir tarihçiler cemaati için yazılmış bir kitaptır, ama beklenenin tersine, halk da okumuştur ve Yediyıldız'ın sandığının tersine, başta Fransızlar olmak üzere, kitabın çevrildiği dillerden herhangi birinden okuması olan ve kitabı okuyan, hiçbir uzman olmayan okuyucu bunları anlamamış veya yarım yamalak anlamıştır. Braudel'den yeni yayınlarda bunların çevirilerini vermesi ısrarla istenmesine rağmen, üstat razı olmamış, kitabının ilk kavradığı biçimini boz-

mamıştır. Eser onundur, benim değil, onun yapmadığı bir işi yapma hakkını ben kendimde göremem. O kolaycılığa teslim olmak istemediyse, bunu yargılamak ve onun kararını yanlışlayan, hatta mahkûm eden bir tavır içine girmek, benim için mümkün değildir.

Ama biraz önce sözünü ettiğim diğer kitabını, daha geniş bir okuyucu kitlesini hedefleyerek yazdığı için, bu çevirileri yapmaktadır. Demek ki Yediyıldız'ın sonuncu eleştirisi de araştırma ve bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bahaeddin Yediyıldız'ın emek ve zaman sarfederek kaleme aldığı bu eleştiri vesilesiyle, ona şükran borçlu olduğumu söylemek isterim. Bir kere böylesine bir kitabı okumak, değerlendirmek cesaret ve birikim işidir. İkincisi, değerli eleştirmenim bana katkıda bulunmuştur, bilim cemaatinin esas görevi de zaten bundan başka birşey değildir. Ama üçüncü olarak, gene bu yazı vesilesiyle bir kez daha görüyorum ki, eleştiri ülkemizde layık olduğu ciddiyete ulaşmanın henüz çok uzağındadır. Yanlışların sarsılmaz doğrular sanılması ve buradan hareketle eleştiri yapılması, "yazık olmuş" gibi ölçüsüz sonuçlara ulaştırabiliyorsa, eleştirmenin işe özeleştiriden başlaması gerekir.

Akdeniz ve Akdeniz Dünyası'nda İlmî Tenkidden Hissî Polemiğe

Braudel'den yapılan **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** adlı tercüme için **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısında bir tenkid yazmıştım. Eserin mütercimi M. A. Kılıçbay, aynı derginin geçen sayısında bu tenkide cevap yazdı. Kılıçbay'ın bu yazısı, ilmî bir tenkide karşı yazılmış ilmî bir cevabın gerektirdiği ölçüler içinde olmaktan uzaktır. Çünkü bu yazının gerekçeleri, gerçeklere dayanmayan hissi bir polemik uslûbuyla kaleme alınmış görünmektedir. Kılıçbay'ın da belirttiği gibi, elbette araştırma yapan da, tenkid veya karşı tenkid yazan da ilmî tavır içinde olmalı, "kendisinin de hata yapabileceğini" unutmamalı, "bundan başkası olamaz katılığı" içine girmemelidir. İlmî zihniyete sahip olan hiçbir kimse kesinlikle hakikate ulaştığı iddiasında bulunmaz, sürekli olarak onu yakalamaya çalışır.

Benim, "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" adlı tenkidimle, Kılıçbay'in "Hatanın Diyalektiği ve Eleştiri" adlı polemiği arasındaki uslûp ve ilmî tavır farkını ve tartışılan konularda kimin gerçeklere daha yakın olduğunu, ilmî tenkid zihniyetine sahip her okuyucu açık-seçik görebilir. Bu sebeple, ben burada Kılıçbay gibi, spekülatif bir polemiğe girmek niyetinde değilim, bu konuda bir daha yazı da yazmıyacağım; sadece, Kılıçbay'ın söz konusu cevabi yazısından alacağım bir iki örnekle, kendisinin ne tür bir **araştırma anlayışı** içinde olduğuna ve "bilgi birikimi"nin ne gibi temellere dayandığına işaret etmek istiyorum.

Kılıçbay, benim, ilmin ve kültürlerin gelişmesinde tercümenin rolünü vurgulamak için yazdığım ilk cümlemi tenkidle işe başlıyor ama; bu tenkidiyle, kendi araştırma anlayışını ortaya koyuyor ve bu anlayış, kendisini birçok yanılgıya düşürüyor. Ben, bu cümlede, "ilmî araştırma yapabilmenin ve ilme yeni katkılarda bulunabilmenin ilk şartı, zaman ve mekânla sınırlanmaksızın, araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesidir" diyorum. Kılıçbay'a göre bu, "olanaksızı önermek demek"miş. Zira, bir tarihçi, yılda bir kitap okusa, 30 yıllık aktif hayatı boyunca ancak, 10.950 kitap okuyabilirmiş. "Yeni katkı"nın da, bir anlamı yokmuş. Bu türlü ifadelere, "mugalata yapmak",

yani okuyucuyu yanıltacak yolda söz söylemek denir. Kılıçbay, tarihçi olduğuna göre, her kelimeyi kendi bağlamı içinde anlamak gerektiğini çok iyi bilir. "İlme katkı", söz konusu ilim dalında henüz bilinmeyen bir hususun bilinir hale gelmesi sonucu elde edilen bilgi, keşif, buluş anlamına gelir. Bu manada her katkı, bir öncekine göre yeni bir katkı olur.

Diğer taraftan, "araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesi" de, hiçbir zaman, araştırma yapacak tarihçinin dünya tarih kitaplığında yer alan kaynak ve araştırma niteliğindeki bütün tarih kitaplarını okuması gerektiği anlamına gelmez. Dünya tarihi hakkında bugünkü bilgilerimizin neler olduğunu, beş-on ciltlik birkaç dünya tarihi ve muhtelif konularda yazılmış genel sentez niteliğindeki birkaç kitaptan öğrenmemiz mümkündür. Fakat, araştırma yapacağımız saha daraldıkça -ki bu ilmî araştırma için zorunludur-, o alanda daha önce yapılan araştırmaların daha teferruatlı olarak bilinmesi mecburiyeti ile karşı karşıya kalınır. Bu araştırmaları okumadan, herşeyden önce o sahanın problemlerini göremezsiniz. Sahanın problemlerini bilmiyorsanız, çalışacak olduğunuz konuyu nasıl tesbit edeceksiniz? Eğer rastgele bir konu seçer ve onun üzerinde çalışırım derseniz, yaptığınız faaliyet -araştırma demiyeceğim- ile, ya malumu îlan edersiniz ya da temeli olmayan gayri ilmî birtakım spekülasyonlar yapmaktan öteye gidemezsiniz.

Evet, ilmî araştırma yapabilmek için, araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirildiğinin bilinmesi gerekir. İlmî araştırmanın ilk şartı olan bu ilkeye uyulmadığı için nasıl yanılgılara düşüldüğünü ve yanlış hükümlere varıldığını, Kılıçbay'ın yazısından bir örnekle açıklamaya çalışayım.

M. A. Kılıçbay, "Bahaeddin Yediyıldız'ın, Braudel'in kitabının çevrilmesindeki 40 yıl gecikmişliğe dair söyledikleriyle de ihtilâfım var" dedikten sonra, eserin Fransızca aslının 1949'dan 1982'ye kadar muhtelif baskı tarihlerini veriyor; kitabın, 1966 baskısında, "baştan aşağı yeniden yazıldığını", diğer baskılarına da gözden geçirildiğini vurguluyor ve şöyle devam ediyor: "... Braudel'in kitabı şimdiye kadar yedi dile çevrilmiştir. İlki olan İngilizcesinin yayım tarihi 1972'dir. ... İtalyancası 1976, Lehçesi 1977, İspanyolcası 1982. Portekizcesi 1984, Almancası 1985, Türkçesi 1989 tarihlidir. ... Akdeniz'de 10 ayrı dil konuşulmaktadır. Ve **Akdeniz**, bu dillerden yalnızca İtalyanca, İspanyolca ve Türkçeye çevrilmiştir. Üstelik bir yabancı dile ilk çevirinin tarihi de 1972'dir. Demek ki, bu konuda bir gecikmeden söz etmek çok hatalıdır. Üstelik İspanyolcasının ve Almancasının yayımlanış tarihleriyle, Türkçesininki kıyaslandığında, haksızlık daha da artmaktadır."

Bu yanlış tesbit ve değerlendirmeleri düzeltmeye geçmeden evvel, hemen belirteyim ki, benim Braudel'in kitabının Türkçe çevirisinin 40 yıl gecikmeyle ilgili satırlarımın, hatta yazımın bu hususu da ihtiva eden ilk on sütununun, M. A. Kılıçbay ile kesinlikle hiçbir alakâsı yoktur. Yazımın yüzde 60'ını teşkil eden bu bölümde, Braudel'in eserinin genel

değerlendirmesi yapılmaktadır. Sadece son yedi sütun, yine Kılıçbay'ın kendisiyle değil, fakat yaptığı tercümeyle ilgilidir. Böyle olmasına rağmen, Kılıçbay'ın kitabın tercümesinin gecikmesi tenkidini kendi üzerine almasını gerçekten anlamak mümkün değildir. Kaldı ki, benim konuyla ilgili satırlarımda, böyle gecikmiş bir işi gerçekleştirmiş olmasından dolayı Kılıçbay'ı zımnen takdir söz konusudur. Bu tenkid, söz konusu tercüme işini yapabilecek ve yaptırtabilecek herkese yöncliktir. Toplumumuzun benim de mensubu bulunduğum aydın kesiminin özeleştirisidir. Dolayısıyle, Kılıçbay'ın "Yediyıldız ... acaba neden ... bu eseri Türk okuyucusuna sunmamıştır?" sorusu, fuzûlî bir sorudur. Zira, benim herhangi bir kimseye değil, kendim de dahil toplumun sorumlu kesimlerine yönelttiğim özeleştiri, Kılıçbay'ın sorusuna tekaddüm etmektedir.

Diğer taraftan, Braudel'in Türkçe tercümesi aslından 40 sene sonra, 1989'da yayımlandı diye, böyle bir iş için bu zamanın en uygun bir zaman olduğunu savunmaya kalkışma psikolojisini anlamakta da güçlük çekmekteyim. Kılıçbay'ın yazısı tahlil edildiği zaman, "bu konuda bir gecikmeden söz etmenin çok hatalı" olduğunun isbatının iki gerekçeye dayandırıldığı anlaşılıyor.

Bu gerekçelerden birincisi, eserin 1966 ve daha sonraki baskılarında geliştirilmiş olmasıdır. Doğrudur, ancak Kılıçbay'ın belirttiği gibi kitap 1966 baskısında "baştan aşağı yeniden" yazılmıyor. Benim daha önceki yazımda da belirttiğim gibi, "eser, 1966'da ikinci baskısı yapılırken daha da zenginleştiriliyor ve yüzde yirmi ilâve yapılıyor. Fakat görüşlerde temel bir değişikliğe uğramıyor". Bu tesbit benim değil, 1947'de eserin jürisinde bulunan ve 1973'te, yani eserin 1966 baskısından sonra, eserde yapılan değişiklikleri değerlendiren E. Labrousse'undur. kitabın birinci baskısı bir, ikinci baskısı ise, iki cilt halinde yayımlanmıştır. Ancak, hacim olarak birinci baskı 1160; ikinci baskı ise 1218 sayfadır. İkinci baskıya ayrıca, harita, grafik ve tablolar konulmuştur.

1966 ve daha sonraki baskılar sırasında, kitabın "baştan aşağı yeniden yazıldığını" farzetmek bile, daha ilk baskısında dünya çapında ilgi uyandıran bu kitabın birinci baskısı hemen Türkçeye çevrilse ve Türk okuyucusuna sunulmuş olsaydı, ne zararımız olurdu? Kitabın ilk iki baskısı arasındaki süre tam 17 yıldır. Bu küçük bir zaman dilimi değildir. 1950'lerde birinci baskının Türkçesi yayımlansa, zaten aslının ikinci baskı tarihi olan 1966'ya kadar Türkçesinin de mevcudu kalmaz, aslının ikinci baskısı gözönünde bulundurulmak suretiyle, düzeltilip genişletildikten sonra Türkçesinin de ikinci baskısı Türk okuyucusunun hizmetine sunulurdu. Böylece Türk okuyucuları arasından daha geniş bir kesim. yurt dışında tarih alanında gerçekleştirilmiş olan ilmî bir gelişmeyi daha yakından takip etme imkânına kavuşur. Braudel'i okumak için kırk yıl beklemezdi. Ve bu, belki de, ülkemizde tarih araştırmaları sahasında, daha ciddi gelişmelere vesile teşkil edebilirdi. 1966'dan sonra Türkçe yayım tarihi olan 1989'a kadar da, tam 23 yıl geçmiştir. En azından kitabın gözden geçirilmiş ve zenginleştirilmiş ikinci baskısından sonra geçen bu 23 yıllık zaman bir gecikme değil

midir? Nitekim, İngilizcesi bu baskıdan hareketle 1972 yılında yayımlanmıştır.

Önemli bir eserin kırk yıl sonra çevrilmesini, -bu eser ilerde yazarı tarafından geliştirilir, genişletilir, ikinci ve üçüncü baskıları yapılır; işte o zaman tercümesi daha uygun olur gerekçesiyle- normal görebilen bu mantığı başka sahalara uygulayacak olursak, karşımıza şu türlü önermeler çıkar:

Bugünkü teknolojinin eksiklikleri vardır, bu eksiklikler ileride Batılılar tarafından giderilecek, teknoloji geliştirilecek, mükemmelleştirilecektir; bu sebeple, şimdilik teknoloji öğrenmeye gerek yoktur, nasıl olsa ileride daha mükemmelini öğreniriz. Benzinle çalışan arabaya ne lüzum var? Nasıl olsa, 40 yıl sonra daha ucuz bir enerjiyle, belki de su ile çalışan arabalar keşfedilecektir. Hele biraz daha bekleyelim. Bu hususta keşfedilecek ileri teknolojileri otuz-kırk yıl sonra öğrenir, onları uygularız. Böyle değerlendirmeler nasıl yanlışsa, sahasında çığır açmış bir tarih eserinin dilimize çevrilmesi için kırk yıl olgunlaşmasını beklemek de aynı şeklide yanlış bir değerlendirme olur.

Braudel'in eserinin Türkçeye tercüme edilmesinde "bir gecikmeden sözetmenin çok hatalı" olduğunu ispat etmek için, Kılıçbay'ın ileri sürdüğü ikinci gerekçe, eserin, diğer dillere de geç tercüme edilmiş olmasıdır. Kılıçbay'a göre, Akdeniz, ilk defa İngilizceye tercüme edilmiş ve 1972'de basılmıştır. Eserin İngilizcesinin 1972'de basıldığı doğrudur, ama bu, Akdeniz'in başka bir dile yapılan ilk tercümesi değildir. Diğer tercümelere geçmeden önce, İngilizce tercüme konusunda, bir hususu belirtmem gerekiyor. Kılıçbay, benim E. Labrousse'dan özetlediğim, "**Times** 1968'de Akdeniz'in İngilizce tercümesini 'eşsiz' olarak nitelendiriyor" şeklindeki cümlemi itiraz ettiği diğer hususlarda da yaptığı gibi, ya anlamıyor, ya da bilerek tahrif ediyor. Kılıçbay'ın değerlendirmesi aynen şöyle: "Ancak **Times**'daki yazı için verilen 1968 tarihi olanaksızdır, çünkü İngilizce çevirinin ilk yayımlanışı 1972'dir, eleştirmenim böylece, okuyucuyu daha önce uyardığım üzere, kaynaklarıyla bağlantısı konusundaki özensizliğini sürdürmektedir". Benim cümlemde sadece **İngilizce tercüme** söz konusudur, kesinlikle yayından bahsedilmemektedir. Yayın öncesi bir değerlendirme yapılabileceği Kılıçbay'ın aklına gelmiyor. Gerçekten, 1968'de **Akdeniz**'in İngilizce tercümesi gerçekleştirilmiş, fakat eser henüz yayımlanmamıştır. 1968'de **Times**'ın yayımladığı uzun makalede kitabın yayımı değil, işte bu tercüme değerlendirilmekte ve yayımlanacağı haberi verilmektedir. Kılıçbay, yazısının birçok yerinde olduğu gibi, burada da, söylenmemiş bir hususu söylenmiş gibi göstermek suretiyle, "kaynaklarıyla bağlantısı konusunda" ne kadar "özenli" olduğunu apaçık ortaya koymaktadır.

Bu açıklamadan sonra, eserin ilk tercümesine dönebiliriz. Yukarıda da belirttiğim gibi, Kılıçbay'a göre, eserin İngilizcesi, başka bir dile yapılan ilk tercümesidir ve bunun yayım tarihi 1972'dir. Ona göre, 1976'da İtalyanca, 1977'de Lehçe, 1982'de İspanyolca, 1984'te Portekizce, 1985'te Almanca, 1989'da da Türkçe tercümeleri yayımlanmıştır. Ve Kılıçbay'ın

hükmüne göre, "demek ki bu konuda bir gecikmeden söz etmek çok hatalıdır. Üstelik İspanyolcasının ve Almancasının yayımlanış tarihleriyle Türkçesininki kıyaslandığında, haksızlık daha da artmaktadır". Başkaları geç yaptı, dolayısıyla bizim de geç yapmamız son derece uygundur mantığını anlamak mümkün değildir. Avrupalı ülkeler Braudel'i geç tercüme ettiler bu zamanlama doğru bir zamanlamadır, öyleyse biz de buna uymalıyız mantığı da anlaşılamaz. Diğer taraftan, mukayesenin en son çevirilerle yapılmış olmasındaki mantığı anlamak da son derece güçtür. Kitabın İngilizcesi 1972'de yayımlandığına göre, Türkçe tercümesine nazaran tam 17 sene öncelik taşımaktadır. Bu bir gecikme değil midir? Kaldı ki kitabın ilk tercümesi, İngilizcesi de değildir. Benim bildiğim kadarıyla, Braudel'in **Akdeniz**'i ilk defa, Kılıçbay'ın iddia ettiği gibi İngilizceye değil, İspanyolca ve İtalyancaya çevrilmiş ve bu iki çeviri, Fransızca aslının ilk yayımlanışından sadece dört yıl sonra 1953'te neşredilmiştir. Bunların künyeleri şöyledir:

- El Mediterraneo yel mundo mediterraneo en la epoca de Felipe II, İspanyolcaya çeviren MONTEFORTE TOLEDO (Mario) ve ROCES (Wenseslao), Mexico-Buenos Aires, 1953, 2 cilt, in - 8^0; c.I: XXI-663 s., metin dışı 14 levha, 11 harita ve 10 tablo: c.II: 638 s., metin dışı 19 levha (Fondo de Cultura economica, Seccion de obras de Historia).

- Civiltà e Imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II, İtalyancaya çeviren PISCHEDDA (Carlo), 2 cilt, Turin Einaudi, 1953, XXXVIII+1558 s. in-8^0, 112 resim (Biblioteca di cultura storia, 48).

Görülüyor ki, İspanyollar ve İtalyanlar, Kılıçbay'ın zeka, anlayış ve kavrayışına sahip olamadıkları için, maalesef Braudel'in eserinin kırk yıl sonra tercüme edilmesinin daha uygun olacağını düşünememişler, Fransızcasından hemen dört yıl sonra İtalyanca ve İspanyolcasını yayımlayıvemişler.

İtalyanlar bununla da yetinmemiş, Kılıçbay'ın İtalyanca tercüme için tesbit ettiği 1976 tarihinden tam onbir yıl önce, 1965'te eserin ikinci baskısını yapmışlar [**Civiltà e Imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II**, 1953 baskısının tek bir cilt halinde yeni baskısı, Turin Einaudi, 1965, metin dışı 44 levha (Biblioteca di cultura storia, 48]!

Yanılgı nereden kaynaklanıyor? Kılıçbay'ın hakikatleri gizlediğini, Braudel'in tercümeleri konusunda, iddiasını isbat etmek için bilerek yalan-yanlış bilgiler vermeye tevessül ettiğini düşünemiyorum. Çünkü Kılıçbay, Akdeniz'de bile olsa, "yalancının mumu yatsıya kadar yanar" atasözümüzü mutlaka çok iyi bilir. Öyle ise, bu yanılgılar, araştırma yapılan konuda daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunu bilme ihtiyacı duymamak, bunu bir külfet saymak gibi ilim dışı bir zihniyet ve tavırdan, araştırma ve bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Eğer Kılıçbay, Braudel'in **Akdeniz**'inin tercümesi konusunda daha önce nelerin yapıldığını araştırsa ve öğrenseydi, birçok ülkenin Braudel'in **Akdeniz**'ini tercüme etmek için kırk yıl beklemek ihtiyacını hissetmediğini görecek, dolayısıyla temelsiz kule inşasına kalkışmayacaktı.

Bu örnek, diğer kulelerin inşası konusunda da bir fikir verebilir. Bu sebeple, onların temellerini ayrı ayrı göstermeye gerek duymuyorum. Yalnız son olarak şunu belirtmeliyim ki, benim yazımdaki örnekler, Kılıçbay'ın iddia ettiği gibi, cımbızla ayıklanmış örnekler değil, kitabın tamamı okunduktan sonra, yazıda kullanılmak üzere tesadüfen açılmış sayfalardan alınan örneklerdir. İsterseniz yine tesadüfen bir sayfa daha açalım. Bu sefer şansımıza 102. sayfa çıktı. Burada, "Dünya ölçeğinde Akdeniz"i gösteren bir harita vardır. Bu harita kitabın orijinalinde ve İngilizcesinde ters konumdadır ve Sahra, Akdeniz'in üzerine yerleştirilmiştir. Haritanın altındaki açıklamadan da anlaşıldığı gibi, böyle bir konumlandırma bilerek yapılmıştır. **Akdeniz**'in Türkçesinde ise, harita düzeltilmiş bir vaziyette olduğundan, altındaki yazıyla çelişki arzetmektedir. Bu da zannediyorum, Kılıçbay'ın yanlış sandığı doğruları tashih etme hassasiyetinden ya da "kaynaklarıyla bağlantısı konusundaki özenliliğinden" ileri gelmektedir.

Bahaeddin Yediyıldız

Bilimsel Eleştiriyi Hasretle Ararken

Türkiye'nin aydın kesiminin şu anda içinde bulunduğu zihinsel iklim, ne yazık ki ve hiç de azulanır bir konum olmamasına rağmen, birçok kavramı tersine döndürme gibi bir işlevi yerine getirmetedir. Bu tersine döndürülmüş ve içeriği boşaltılmış kavramlardan biri de, en son akla gelmesi gereken "bilim"dir. Ve eklemeliyim ki, bir kavramın içeriğinin boşatılması bir yandan onu anlamsız kılarken, öte yandan da herkesin herşeyi içine tıktığı bir kırk ambar haline getirmektedir.

Kavramların ülkemizde maruz kaldıkları bu kötü muamellenin nedenleri çok çeşitlidir. En başta da bir kültür küresinden başka bir kültür küresine geçiş olarak özetlenebilecek olan batılılaşma hareketinin mayasının pek tutmaması gelmektedir. Batı değerleri "teftiş fırçası" veya naylon değerler olmaktan öteye ancak nadiren geçebilmekte; bu arada geleneksel alışkanlıklar da iyi kötü korunduğundan, bunların su yüzüne çıkmaları Batı kıyafetine büründürülerek gerçekleşmektedir. Çünkü "olumlu değerler" Batılı veya "Batılıya" benzer olanlardır. Batının kavramsal dünyasının ülkemizde kazandığı bu fetiş karakteri, her fetişin doğasında bulunan bir yansımayla, insanlarımıza değişmezlik ve mutlaklık algılaması ilham etmektedir. Bunun sonucunda Batı değerleri sırf Batılı oldukları için alınarak, değişmezlikleri içinde fetişleşerek baş köşelere kaldırılmaktadır. Tabii bunun devamında hem Batı dünyasında meydana gelen gelişme ve değişmeler ıskalanmakta, hem de Türkiye'de insanlar Batılı kavramları hangi aşamalarında yakalamışlarsa, o noktada dondurduklarından ötürü, tüm aydınlararası diyaloglar, ister istemez sağırlar diyaloğuna dönmekte ve tabii ki ancak ideolojik olabilmektedir.

Bu zihinsel iklim içinde, özellikle "aydın" çevreler olumlu atıf çerçevesi olarak, Batı'nın en belirgin niteliğinin "bilim"de, "bilimsel düşünce"de olduğu tespitini yaptıktan sonra, kendi fikir ve önermelerine bu denklem doğrultusunda, fiktif (efektif değil) bir önem kazandırmak üzere, bunların "bilimsel" olduğu iddiasını, her tartışmanın amentüsü haline getirmişlerdir. Sünnetçilerin bile "bilimsel" olduğu bir ülkede, bilimin bir statü sembolü haline getirilmiş olmasına ve gerçek içeriğini ta-

mamen kaybetmiş olmasına şaşırmamak gerekir.

Asıl şaşılması gereken şey, meslekten bilim adamlarımızın da, kendilerini bu tuzağa düşmekten alakoyamamalarıdır. Bahaeddin Yediylıdız **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısında, benim Braudel'den yaptığım **Akdeniz** çevirime yazdığı eleştiri yazısının "bilimsel" olduğunu iddia eden bir yazıyı, aynı derginin 12. sayısında yayımlamış bulunuyor. Ben **Türkiye Günlüğü**'nün 11. sayısında Yediyıldız'ın ilk yazısına cevap verdiğimde, bu işin kapanmış olduğunu sanıyordum. Oysa Yediyıldız'ın son yazısından sonra gördüm ki, Türkiye'de işler öyle kolay yürümüyor ve hiç de gerekmediği halde konu biraz uzayacak.

Yediyıldız'ın bana ve çevirime yönelttiği "eleştirilerin" tümünü çürütmüş olmama rağmen, değerli muarızımın ısrarını ancak ülkemizde şu andaki egemen zihin haliyle açıklayabiliyorum. Ve üzüntüyle görüyorum ki, bilim kelimesi gerçek bir kırk ambar halinde. Eğer böyle olmasaydı, Yediyıldız'ın kendi yazısını "bilimsel" olarak nitelemesi, en geniş yorum yapısı içinde dahi mümkün olamazdı.

Bahaeddin Yediyıldız'ın **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısındaki yazısı bana göre aşağıdaki nedenlerden ötürü, ne bilimsel, ne de eleştirel olma kimliğini kazanabilmektedir. Adıgeçen yazı bilimsel değildir çünkü,

1) Araştırmaya dayanmamaktadır. Yediyıldız, **Akdeniz** adlı eserin değerlendirilmesine ilişkin olarak kendi araştırmalarının veya düşüncelerinin sonuçlarını değil, Ernest Labrousse'tan çevirerek iktibas ettiği (ve böyle yaptığını belirtmediği) bir değerlendirmeyi vermektedir ve bu iktibas-değerlendirme, **Akdeniz** adlı eserin hakkında bu yazıda söylenenlerin tümünü ve tüm yazının da yarısını oluşturmaktardır. Eğer bilimsellik aranacaksa, Labrousse'un değerlendirmelerinin öyle olup olmadığı araştırılabilir, Yediyıldız sadece çeviri yapmıştır ve çevirinin kıstası da bilimsellik değil, doğruluktur. Labrousse'un özgün metni elimde olmadığı halde, son derece aşikâr bir şekilde ortaya çıkan ve benim de gösterdiğim üzere, Yediyıldız'ın bu çevirisinde önemli hatalar vardır. Söz bilimsellikten açılmışken, Yediyıldız benim sergilediğim bu hatalar hakkındaki kanaatlerini neden sonuncu yazısında sergilememektedir. Sükût ikrardan gelir özdeyişine göre, bu hatalarını kabul ettiğini dolaylı yoldan öğreniyorum, ama bilimsellikten bahsetmekten tat alan birinin bunları ayrıca belirtmesi gerekirdi.

2) Yediyıldız Braudel'in mensup olduğu **Annales** okulu hakkında yanlış bilgiler vermektedr. Bilimsellik herşeyden önce, bilginin son haline ulaşmayı gerektirir. Kaldı ki, Yediyıldız'ın verdiği bilgiler eski bilgiler de olmayıp, sadece araştırma ve özümleme eksikliğinden kaynaklanan hatalardır. Bunları ayrıntılarıyla geçen yazımda gösterdiğim için, Yediyıldız'ın yazılarının bilimselliği konusunda bu iki örnekle yetiniyor, aynı yazının eleştirelliğine geliyorum. Yediyıldız'ın yazısı eleştirel de değildir. Çünkü,

1) Yediyıldız benim çevirime ilişkin beş tane eleştiri de bulunmuştur; geçen cevabi yazımda bunların hata olmadığını, Yediyıldız'ın yer adlarına ve bazı Fransızca kelime ve kavramlara yeterince sahip

olmadığından ötürü hata sandığını geniş örneklerle kanıtladım. Yediyıldız son yazısında bunlara da ilişkin tek kelime söylemiyor. Gene sükût ikrardan geliyor, ama o zaman yazısının "bilimselliğini" nasıl savunabildiği merak konusu oluyor.

2) Yediyıldız her eleştirmenin yapması gerektiği üzere, tüm çareleri tükettikten sonra eleştirmek yerine, hemen eleştirmek gibi yanlış ve kendi açısından tehlikeli bir yola girerek hata aramıştır. Oysa eleştirmen hata aramaz, ancak bulduğunda ve bundan kesin emin olduğunda eleştirir. Bu durumda Yediyıldız aradığı için hata bulamamış, bulduğunu sandıkları ise, sadece kendi yanılgı ve hatalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Uzatmak istemediğim için yetindiğim bu örneklerin de açıkça gösterdiği üzere, Yediyıldız'ın **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısındaki yazısı, yazarın 12. sayıdaki yazısında ifade ve iddia ettiğinin tersine, bilimsel bir eleştirinin tam zıddında yer almaktadır. Ama burada asıl şaşırtıcı olan nakta, yazarın kendine verilen cevabın, insan (burada okuyucu ile sınırlandırabilirsiniz) hafızasının zayıflığına güvenerek, unutulacağını umarak, kendi yazısını "bilimsel bir eleştiri" olarak nitelemesinden çok, benim cevabımı "hissi polemik" olarak adlandırmasıdır. Ve bunu desteklemek üzere kendinin "ilmi", benim ise "spekülatif bir polemik" içinde olduğumu söylemektedir. İnsan kendinde derinlerde hissettiği birşeyi başkalarına yansıtırmış. Bilim herşeyden önce kuşkuya dayandığına göre, Yediyıldız acaba gerçekten bilim mi yapıyor, yoksa derinlerinde bir yerde hissettiği "hissi polemiği" bana mı yansıtıyor? Görelim bakalım.

Bahaeddin Yediyıldız'ın 12. sayıdaki cevabi yazısının giriş niteliğindeki ilk iki cümlesinden sonraki ilk sözlerini ele alıyorum. "Kılıçbay'ın bu yazısı, ilmi bir tenkide karşı yazılmış bir cevabın gerektirdiği ölçüler içinde yazılmış olmaktan **uzaktır.** Çünkü bu yazının gerekçeleri, gerçeklere dayanmayan hissi bir polemik üslubuyla kaleme alınmış **görünmektedir**" (abç.). Bilimsellik bir önermenin karineyle değil, kanıtlarla desteklenmesini gerektirir. Oysa Yediyıldız "... uzaktır" cinsinden, son derece kesin bir önermeye "... görünmektedir" cinsinden, duyulara yönelik bir destek getirmektedir ki, bu kanıtlama tarzı bilimselin dışında herşey olabilir. Üstelik beni çok şaşırtan bir gerekçe de yazımın bilimsel olmamasının üslupla bağlantılı kılınmasıdır ki, edebiyat öğretmenleri bunu okurlarsa çok sevinecekler ve üslubun bilimsellik karinesi olduğunu öğrenerek, kendi değerlerinin arttığını mutlulukla keşfedeceklerdir. Ve Yediyıldız'ın bu önermesi hislere hitap ettiği için de, bilimsel açıdan "hissi" sayılması gereken bir ifade olmaktadır. Gene bu bağlamda getirilen diğer bir kanıt da, yazının ikinci paragrafında yer almaktadır. Yediyıldız "benim 'Akdeniz ve Akdeniz Dünyası' adlı tenkidim ile, Kılıçbay'ın 'Hatanın Diyalektiği ve Eleştiri' adlı polemiği arasındaki üslup ve ilmi tavır farkını ve tartışılan konularda kimin gerçeklere daha yakın olduğunu, ilmi tenkid zihniyetine sahip her okuyucu açık seçik görebilir". Üzülerek söylüyorum, bunlar kendi kendilerini **a priori** olarak doğrulayan aksiyomatik ve kapalı önermelerdir ve açık

olması gereken, yani dış kanıtlara ihtiyaç gösteren "bilimsel" önermelerle hiçbir ilgileri yoktur. Burada bir parantez açmama izin verilsin. Bilimsel önermeyi ideolojik önermeden ayıran temel husus ve kıstas çoğu zaman sanıldığının tersine "doğruluk veya gerçeklik" değildir. Çünkü bilimsel olsun veya olmasın her düşünce küresi "doğrular" ve gerçekler" üretebilir ve üretmektedir. Bilimin bu kapalı sistemlerden farkı, önermelerini **a posteriori** kanıtlama zorunluğudur. Bu durumda, **a priori** her kanıtlama ister doğru olsun ister yanlış olsun bilim dışıdır. Yediyıldız'ın **a priori** desteklere dayalı bu önermesi, onu haklı görenleri bilimsel eleştiri zihniyetine sahip, beni haklı görenleri de bu zihniyete sahip değil biçiminde **a priori** tasnif ettiğinden ve tüm önermenin belkemiğini bu oluşturduğundan, hiçbir şeyi hiçbir şeyle kanıtlıyamamaktadır. Çünkü Yediyıldız'ın neden bilimsel olduğu, Kılıçbay'ın da neden olmadığı herhangi bir şekilde kanıtlanmamış, sadece "iyi" okuyucuların insafına terkedilmiştir.

Değerli eleştirmenim benim cevabi yazımdan alacağı bir iki örnekle, benim ne tür bir araştırma anlayışı içinde olduğumu ve "bilgi birikimimin" ne gibi temellere dayandığını işaret etmek istediğini söylemektedir. Bunu aklımda tutmam gerekiyor, Çünkü Yediyıldız yazısının ilerleyen bölümlerinde bu konuya artık bir daha dönmeyecek. Ben hafızamı onun için de uyanık tutmak zorundayım. Eğer "bilimsel" olduğunu sanan bir kimse, bir önerisini kanıtlamak zorunluğunu duymaz da, bu önermenin sadece ilân edilmesiyle "malumun ilânı"nın sağlanmış olduğunu sanarsa, vahiy gibi bazı kaynaklarının olması gerekir. Bana öyle geliyor ki, değerli eleştirmenim birşeyin ifade edilmesinin kanıtını içinde taşıdığına inanıyor ve ayrıca kanıtlama zahmetine girişmiyor. koskaca insan yalan söyleyecek değil ya, yoksa sözüne güvenilmiyor mu? Olsun, bu da bir üslup herhalde, ama ben hâlâ bilimsel düşünceye sadık kalmayı sürdürerek (ve belki de Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu iklimde fahiş bir hata yaparak), iddia ettiğim herşeyi kanıtlama zorunluğumu taşıdığımı beyan ediyorum.

Yediyıldız herhalde benim ne tür bir "araştırma anlayışı" içinde olduğumu göstermek için olsa gerek, onun ilk yazısındaki "ilmi araştırma yapabilmenin ve ilme yeni katkılarda bulunabilmenin ilk şartı, zaman ve mekânla sınırlanmaksızın, araştırma yapılacak sahada önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesidir" önermesine getirdiğim eleştirilere karşı kendini savunuyor ve özetle şunları söylüyor:

a) "Yeni katkı"nın eleştirilmesi "mugalata yapmak", yani okuyucuyu yanıltmaktır. "İlme katkı" söz konusu bilim dalında henüz bilinmeyen bir hususun bilinir hale gelmesi sonucu elde edilen bilgi, keşif, buluş anlamına gelir. Bu anlamda her katkı, bir öncekine göre yeni katkı olur.

b) Araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesi de, hiçbir zaman dünya tarih kitaplığında yer alan bütün kaynak ve araştırma niteliğindeki bütün tarih kitaplarının araştırma yapacak tarihçi tarafından okunması gerektiği anlamına gelmez. Dünya tarihi hakkında bugünkü bilgilerimizin neler olduğunu beş-

on ciltlik birkaç dünya tarihi ve çeşitli konularda yazılmış genel sentez niteliğindeki birkaç kitaptan öğrenmemiz mümkündür. Fakat araştırma yapılacak alan daralırsa, o alanda yapılan araştırmaların daha ayrıntılı olarak bilinmesi gerekir.

Değerli eleştirmenim mutadı veçhile gene önermelerini kanıtlama ihtiyacı duymamıştır. Sözü senettir. Ama ben öyle yapamam.

a) "Yeni katkı" ifadesinin hatalı olduğu konusunda ısrarlıyım. Çünkü burada öncelikle bir dil ve mantık sorunu, sonra da bir bilgi sorunu vardır. Eğer Yediyıldız'ın ifadesini savunmak için söylediği üzere, her katkı bir öncekine göre "yeni katkı"ysa, o zaman yapılan ilk "katkı"dan sonraki tüm katkılar "yeni katkı" olmak zorundadır. O halde "yeni katkı" tüm katkıların cins adı haline gelecek ve "yeni" olma durumunu belirleme özelliğini kaybedecektir. Bu mantığa ilişkin sorun. Dile ilişkin sorun ise, yapılan eylemi (bütüne ilâvede bulunmak) belirtirken, zaman ifade eden (yeni) kelimenin gereksizliğidir, çünkü "eski" bir katkı zaten yapılmış olduğundan, yapılmakta olanı "yeni" kelimesiyle güçlendirmek anlamsızdır, bu "ay mehtabı" gibi bir tamlamadır. Bilgi küresine ilişkin sorun ise, en büyüğüdür, çünkü Yediyıldız "her katkı bir öncekine göre yeni katkı olur" derken, bilimsel bilginin bir bayrak yarışı gibi, doğrusal olarak ilerlediğini sandığını ortaya koymuş olmaktadır. Henüz bilinmeyenin bilinir hale gelmesiyle ortaya bir katkı çıktığının anlaşılabilmesi için, bu "bilgi"nin yanlışlama sınamasından geçmesi gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, Aristoteles-Batlamyus astronomisinde güneşin dünya etrafında döndüğü bir "bilgi"dir ve Copernicus tarafından yanlışlanana kadar "katkı" olarak kalmıştır. Öte yandan Copernicus'un dünyanın güneşin etrafında döndüğüne dair "buluş"u bir "bilgi"dir, bir "katkı"dır, ama "yeni bir katkı" değildir, çünkü eskinin üzerine katılmamış, onu dışlamıştır. O halde "yeni katkı" çok fazlasıyla bilim dışıdır.

b) Yediyıldız'ın önermesini savunmak için ileri sürdüğü "araştırma yapılacak sahada daha önce nelerin gerçekleştirilmiş olduğunun bilinmesi... bütün tarih kitaplarının okunmasını gerektirmez... Dünya tarihi hakkında bugünkü bilgilerimizin neler olduğunu beş-on ciltlik... birkaç kitaptan öğrenmemiz mümkündür" cinsinden akıl yürütmeye katılmam mümkün değildir. Çünkü insanlığın tarih bilgisi birçok koldan ilerlemektedir. Bırakalım özel ve dar alanları, genel dünya tarihine ilişkin en azından yüzlerce teori vardır. Yediyıldız'ın öğüdünü tutarsak, dünya tarihinin yalnızca bir versiyonunu öğrenmiş oluruz, o alandaki tüm bilgileri değil. Bu durumda Yediyıldız gerçekten olanaksızı önermektedir. Tekrarlıyorum, Toynbee tipi bir makro tarihi mi okumalıyız, yoksa tarihi bir sınıf savaşı olarak gören bir Marksist tarih sentezi mi, yoksa tarihi bir uluslar çatışması olarak gören bir Alman ulusalcı okuluna mensup bir tarih sentezi mi, yoksa bugünkü Batı Avrupa oluşumunun ulaştığı noktayı olması gereken tarih olarak gören doğrusal ve gayeci bir tarih sentezi mi? Örnekleri sonsuza kadar artırmak mümkündür, yalnızca "mugalata" sözünü Yediyıldız'a iade etmekle yetiniyorum. Bir farkla, o "ilmi" zihniyete sahip olduğu için benim "mugalata" yaptığımı kanıtlama zahmetine bile girmedi, çünkü "ilmi zihniyet" sahibi olanlar bunu zaten anlarlardı.

Ben ise "bilimsel" zihniyetc sahip olduğum için değerli eleştirmenimin "mugalata" yaptığını kanıtlama işinden yüksünmedim.

Araştırma yapılacak alanda daha önce nelerin gerçekleştirildiğinin bilinebileceğini sanmak tatlı bir hayalden ibarettir. Tarihçi de her bilim adamı gibi seçtikleriyle ve ulaşabildikleriyle yetinmek zorundadır. Eğer şansı yaver gider ve sezgisi de yardımını esirgemezse (sezgi bilimin hizmetindedir) katkıda bulunma olasılığı doğar, yoksa çoğunluğun yaptığı gibi, belli bir versiyonun içinde kalarak, aynı şeyleri tekrarlar durur.

Şimdi dc geliyorum diğer bir konuya. Bahaeddin Yediyıldız'ın son yazısı 6 sütun uzunluğundadır ve bu 6 sütunun 4 sütunu, yani yazının tümünün üçte ikisi **Akdeniz** çevirisinin gecikmişliği konusundaki ihtilafa tahsis edilmiştir. Bu çok ilginç bir durumdur; daha sonra geleceğim üzere Yediyıldız ilk yazısında yönelttiği eleştirilerin tümünü çürütmem konusunda tamamen sessiz kalmayı tercih ederken, bu ikinci dereceden konuya aşkla sarılmaktadır. Kimseyi üzmeye niyetim yok, bu konudaki ihtilafı da gidermeye çalışacağım (sessiz kalınan konularda ihtilafın giderildiğini ve Yediyıldız'ın tatmin olduğunu varsayıyorum). Yediyıldız bu yazısında, **Akdeniz**'in Türkçede yayımlanışının 40 yıllık gecikmesine ilişkin sözlerinin benimle ilgili olmadığını, bunun kendi de dahil, aydınlar cemaatine yönelik bir eleştiri olduğunu ve hatta beni bu işi yapmamdan ötürü "zımnen takdir" ettiğini söylüyor. Ben zımnen değil, açıkça teşekkür ediyorum. Ancak Yediyıldız'ın ilk yazısı okunduğunda bu gecikme bana fatura edilmişe benzemekteydi, ikincisi o yazıda "zımnen" de olsa herhangi bir takdir yoktu (buna ihtiyacım olduğundan değil, ama söylenenlerdeki çelişkiyi göstermek için bunu belirtmek zorundayım), çünkü öyle olsaydı "yazık olmuş" gibi çok aşırı bir ifade kullanılmazdı. Demek ki **Akdeniz** çevirisini ilk okuduğunda hatalar bulduğunu sanan Yediyıldız benim cevabi yazımı okuduktan sonra bu kanısını değiştirmiş ve "yazık olmuş" cinsinden ifadesini geri alarak, bize "takdirlerini" lûtfetmiş, ama bunu da zımnen yaptığı için açık hale getirme işi bu yazıda bana düştü. Yazımın bir işe yaramasından ötürü sevinç duyuyorum, ama Yediyıldız'ın haksız ve yersiz eleştirilerini geri almadaki bu "zımmi" yolu hiç de bilimsel bulmadığımı işaret ediyorum.

Gelelim 40 yıl gecikmeye ve 1966'daki ikinci yayımlanışa (Yediyıldız baskı diyor, ama yanlış, geçen sefer de belirttiğim gibi **Akdeniz**'in beş kez yeni yayımı, yani edisyonu vardır, baskı sayısını ise bilmek mümkün değildir). Eğer Yediyıldız Labrousse'un yazdıklarıyla yetinmeyip, bir yana 1949, diğer yana da 1966 edisyonlarını koysaydı, ne denli değişiklikler olduğunu ve "yeni baştan" yazıldığını görürdü. Uzağa gitmeye gerek yok, Türkçe yayımdaki kaynakça bölümüne bakarak, 1949'dan sonra yayımlanmış kaç tane kitabın yer aldığını görmek, bu konuda ikna olmak için yeterli olur.

Bu kitabın Türkçede 40 yıl sonra yayımlanmasını savunmadım, suçlamayı da hiç üzerime almadım, bunun eleştiri konusu yapılmasına karşı çıktım. Bu eleştiriyi üstüme almam da zaten olanaksızdır, çünkü 1949'da ben henüz dört yaşındaydım, 1966'da da **Akdeniz**'i çevirebilecek

olgunluğa sahip değildim. Öte yandan, hangi eser Türkçeye zamanında çevrildi ki, **Akdeniz** için söylenen sözler haklı olsun. Dünyanın gelişmiş ülkelerinde yılda yaklaşık 200 ila 300 bin kitap yayımlanıyor. Bunlardan birbirlerine çevirmelerden kaynaklanan düplikasyonları çok büyük bir oranda düşsek bile, geriye en azından 100 bin kitap kalır. Türkiye'de yılda ortalama 5 bin kitap yayımlanmaktadır ve bunların önemlice bir bölümünü ders kitapları, ikinci baskılar, çeşitli devlet kurumları ile diğer kurumların çıkardıkları broşürler oluşturur. Geriye kalan kitaplar içinde "taze eser" hiç mertebesindedir. Türkiye'de insanların okuma-yazmayla ilişkilerinin giderek kesildiği bilinmektedir. Yayınevleri ancak sansasyonel kitaplara yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Böylece Türkiye'de hemen hiçbir yeni kitap yayımlanmadığı gibi, eski kitapların arasında da önemli eserlerin sayısı çok düşük olmaktadır. Bunun yanı sıra, dünya bilim ve düşün hayatının önemli eserlerinin ancak birkaçı Türkçeye aktarılmaktadır. Bu durumda **Akdeniz**'in gecikmesinden söz etmek çok büyük bir haksızlıktır, çünkü Türk düşün hayatı kitlesi itibariyle "gecikmiş" durumdadır. Aslında bu konuda eleştiri getirmeye yalnızca benim hakkım var, çünkü ben bu işi yaptım. Bu konuyu uzatmak istemiyorum. Ama söylemeden geçemeyeceğim, Türkiye'de ortalama kitap kalınlığı 150 sahife civarına gerilemiştir. Yayıncılar ve kitapçılar arasında "tuğla gibi" olarak tabir edilen kalın kitapların herhangi bir piyasa şanslarının bulunmadığı düşünülmektedir. Öte yandan, çevirmenlerimiz de böylesine işlere girişmeyi çoğu zaman istememektedirler. Bu koşullarda toplamı 1000 sahifeyi rahat rahat aşan ve üstelik içerdiği bilgi ve konuların yoğunluğundan, terimlerin karmaşıklığından ötürü, çok fazla çaba gerektiren bir işe girişmiş olmak, Türkiye koşulları içinde ancak bir tek nedenle eleştirilirdi: "Senin hiç aklın yok mu, nasıl olsa bu kitabı kimse okumaz, ne diye uzun bir zamanını bu işe veriyorsun?" Bu açılardan bakıldığında Yediyıldız "40 yıl gecikmişliğe" ilişkin "eleştiri"yi "bağcı dövmek" için getirmiştir ve bundan dönüş yapamıyor.

Buradan tevile geçiyorum. Yediyıldız 1968'te **Times**'da yayımlanan makalede kitabın İngilizcesinin yayımlanışının değil de, çevirisinin haber verildiğini söylüyor. Ne yazık ki yanlış. Yediyıldız'ın Times'taki makaleyi gördüğünü sanmıyorum ve Labrousse'ten alıntılarken (belirtmeden) bir okuma yanlışına düştüğünü düşünüyorum. Çünkü bizzat Braudel'in İngilizce çeviriye yazdığı önsözün tarihi 8 Şubat 1972'dir. İkincisi, İngiltere gibi bir ülkede (dikkat Türkiye'de değiliz) bir metnin çevrildikten sonra dört yıl bekletilmesi olanaksızdır. Üçüncüsü, Braudel aynı önsözde **Akdeniz**'in 1949 yayımı için, kendine 1964'ten beri çevirisini yapmak üzere başvurulduğunu, ancak **büyük değişiklikler** yapacağı yeni yayımı beklemelerini söylediğini belirterek, bu çevirilere izin vermediğini açıklamaktadır. Çok açıkça görüldüğü üzere 1949 yayımını değil de, 1966'dakini asıl **Akdeniz** saydığı görülmektedir. Bu konuyu da uzatmayacağım. Ama belirtmeden geçmemeliyim ki, Yediyıldız'ın 1953 İspanyolca ve 1953 İtalyanca çevirilere dair aktardığı bilgileri memnuniyetle kabul ediyorum, benim bunlardan haberim olmadığını teslim ediyorum. Ancak üstadın asıl **Akdeniz** olarak 1966'dakini kabul etmesi nede-

niyle ve yazarına ömrünün sonuna kadar çalıştığı Armand Colin yayınevinin bu 1953 çevirilerinden hiç söz etmemesi nedeniyle, bunlar bibliyografik bilgiden öteye geçmemekte ve işin aslını değiştirememektedir.

Nihayet, Yediyıldız'ın İtalyanca ve İspanyolca 1953 çevirilerini sonradan arayıp bulması gibi, Türkçe metni sonradan didik didik ederek bulabildiği tek hataya gelmek istiyorum. Ne birbirimizi, ne de kendimizi aldatalım, Yediyıldız aşağıda değineceğim konuyu geçen sefer farketseydi, orada bildirirdi. Ve bu kez yalnızca bunu bulabilmiş olmasından, çevrimin değeri konusunda bir kez daha olumlu bir sonuç çıkartıyorum. Yediyıldız sergilediği hataların "örnek" olduğunu söylüyorsa da, beni ikna edemiyor, eğer başkaları varsa ilâna davet ediyorum.

Gelelim sonuncu yazısında bulduğunu söylediği yanlışa. Türkçe çevirinin 102. sahifesindeki dünya haritası düz yönde basılmıştır, oysa bu aslında terstir, böylece alt yazıyla bir çelişki meydana gelmiştir. El insaf, bu nasıl benim hatam olabilir? Ben yalnızca çevirdim, ama bir kitap son haline gelene kadar birçok aşamadan geçiyor. Ben bu kitabın oluşmasının çeviri ve kısmen de tashih aşamasında yer aldım; dizgi, mizanpaj, baskı gibi aşamalardaki hatalar bana ait olamaz. Üstelik ben Ankara'da, yayınevi ve matbaa İstanbul'dadır. 102. sahifedeki haritayı hangi işgüzârın çevirdiğini bilmiyorum, ama bunu alt yazıyı doğru çevirmiş ve okuduğunu anlayan bir kişi olan benim yaptığımın düşünülmesi tebessüm yaratır, benden söylemesi.

Yazının sonunda benim için asıl önemli noktaya değinmek istiyorum. Yediyıldız yazısını kendinin "bilimsel bir eleştiri" yazdığı, benim de "duygusal polemik" yaptığım iddiasına dayandırmıştır. Oysa gerçekte olan bunun tam tersidir. Çünkü Yediyıldız **Türkiye Günlüğü**'nün 10. sayısında benim **Akdeniz** çevrime ilişkin beş tane eleştiri yöneltti ve ben aynı derginin 11. sayısında verdiğim cevapta bunların hepsinin geçersizliğini, mesnetsizliğini ve bilgi eksikliğinden kaynaklandığını kanıtladım. Yediyıldız son yazısında bunlardan hiç söz etmedi. Böyle bilimsellik olmaz. Eleştiri kurumu bir kişilik mücadelesi alanı değildir. Kimse kendi canı azizini bilimden daha değerli görerek, işine geldiğinde susma hakkına sahip değildir. Eğer sevaplara olduğu kadar hatalara da sahip çıkılamayacaksa, eleştiri kurumunun ne anlamı olabilir? Ayrıca tribünlere oynamanın da yararı yoktur, halkın alkışladığı haklılık karinesini belki kazanabilir, ama gerçek anlamda haklı olmanın yolu bu değildir, çünkü bilimin yargıcı halk değil, gene bilim adamları cemaatidir. Eleştiri kurumuna yazık oluyor.

Bir Braudel Çevirisi

Fernand Braudel XX. yüzyılı belirleyen büyük düşünürlerden biri olmanın yanı sıra, tarih biliminde çığır açan ve "yeni tarih" adını hakeden bir hareket olarak ortaya çıkan **Annales** okulunun en ünlü temsilcilerinden biridir. Sonuç olarak, dünya ölçeğinde büyük bir üne ve öneme sahiptir. Fakat Braudel'i ölümsüzler arasına sokan eserleri hep devasa boyutludur. Örneğin **Akdeniz**'in bin sahifeyi aşan hacmi yayımcıları ve çevirmenleri uzun bir süre korkutmuştur. Keza üstadın diğer azametli çalışması olan **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm**'de 1800 sahifelik bir devdir (deliliğimi Akdeniz çevirisiyle kanıtlamam herhalde yetmedi ki, **Maddi Uygarlık**'ı da çevirdim, bir aksilik olmazsa bu yıl içinde üç büyük cilt halinde yayımlanacak). Parantez içinde belirtmek istediğim bir nokta olarak, Batı'da böylesine geniş çaplı eserlerin bir de vülgarizasyon niteliğinde olan, "özet"lerini yayımlamak âdeti vardır.

İşte Türkiye'deki garip durumlardan biri bu noktadan itibaren ortaya çıkmaktadır. Örneğin Toynbee'nin bir başka dev olan 10 ciltlik **A Study of History**'si değil de, bunun özeti (ve resimlisi) **Tarih Bilinci** adı altında yayımlanmıştır. Keza aynı şey Wells'in **Dünya Tarihi** için yapılmıştır, örnekleri arttırabilirim. Braudel'e dönersek, üstadın üç ciltlik Maddi Uygarlık adlı eserinin özeti, aslı çıkmadan Türkçe'de yayımlandı (**Maddi Medeniyet ve Kapitalizm,** Çev. Mustafa Özel, İstanbul, Ağaç Yay., 1991). Ben bu kısa yazıda bu çeviriye ilişkin bazı gözlemlerimi aktarma durumundayım.

Yazının hacmini kısa tutmak zorunda olduğum için çeviri **ethica**'sı üzerinde durma olanağım yok. Ancak Fransızca, Svahilice veya Eskimoca gibi dar bir toplumun dili olmayıp, dünyanın ikinci büyük yazı ve bilim dili olduğundan ve üstelik ülkemizde bu dili bilenlerin kıtlığına kıran girmediğinden, bu eserin İngilizceden çevrilmiş olmasını hayıflanılacak bir durum olarak gördüğümü bildirmek istiyorum. Çeviri mümkün olduğunca köken dilden yapılmalıdır. İkincisi, üstadın bu eseri esas itibariyle bir iktisat tarihi çalışması olduğundan, kavramlara ve konuya aşina biri tarafından çevrilmesi gerekir.

Bazı örneklerle, Fransızca yazılmış bir iktisat tarihi çalışmasının İngilizceden ve iktisat tarihçisi olmayan biri tarafından çevrilmesinin meydana getirdiği sakıncaları gündeme getirmek mümkündür. İşe basit, ama önemli bir örnekle başlayalım. XIV. Yüzyılda Batı Avrupa'yı etkileyen büyük veba salgının Fransızcası **La Peste Noire** (Kara Veba)'dır, bunun İngilizcesi ise **Black Death** (Kara Ölüm)'dür. Çevirmenin yaptığı gibi buna kara ölüm derseniz, bunun hangi salgın olduğu anlaşılamaz (İngiltere'de anlaşılır, çünkü **Black Death** bu ülke dilinde XIV. yüzyıldaki salgının özel adıdır.) Keza metin içinde verilen ve dip notta açıklanan **absentee** kelimesinin aslı **asbenteiste**'tir ve özel bir toprak temellük tarzının adı olan teknik bir terimdir. Bu açıdan, "görevi başında bulunmayan ve başka yerde ikamet eden mal sahibi" açıklaması yetmez. Çünkü bu cins toprak sahipleri soylulardır, bu bir (kapitalist toprak sahipleri için bu terim kullanılmaz); ikincisi toprakta durmak bir görev değil, feodalitenin ilk aşaması için bir zorunluluktur (serften angarya eldc etmek için). Feodal rantın nakdî ranta dönüşmesiyle, feodal mülk sahiplerinin topraklarında oturmama ve yönetimi bir kâhyaya bırakmaları veya topraklarını kiralama olanağı ortaya çıkmıştır. Görev terimi de burada yanlıştır, çünkü mülk üzerindeki hak, Osmanlı'da olduğu gibi üst bir otoriteden kaynaklanmamaktadır, tamamen ırsi ve özel bir mülkiyet söz konusudur.

Stand yerine tezgâh veya sergi, **lagoon** yerine lagün denilmesi, kent adlarının Lyons örneğinde olduğu gibi İngilizce kurallarına göre değil de, bu kentin bulunduğu ülkede ve bizde olduğu gibi Lyon olarak yazılması; **piasters** değil de guruş (Almanca **groschen**'den gelen ve büyük gümüş sikkeleri ifade eden bu Osmanlıca kelime sonradan kuruş haline gelmiştir) denilmesi; **lingua franca**'nın "Akdeniz sahillerinde konuşulan İtalyancadan bozma bir dil" değil de, uluslararası bir mekânda ortak anlaşma dili olarak kullanılan herhangi bir dil olduğunun araştırılıp bulunması (örneğin Uzak Doğu'da bir dönem Çince, Afrika'da bugün İngilizce veya Fransızca, Birleşmiş Milletler'de beş dil **lingua franca**'dır) gerekirdi. Kitabın İngilizceden çevrilmesinden kaynaklanan bir hata olarak, Fransızca bir terim olan **capitalisme marchande**'ın tüccar kapitalizmi olarak değil de, tüccar kapitalizm olarak çevrilmesi gerekirdi (yani, çeviri de olduğu gibi tüccarlara özgü bir kapitalizm değil de, kapitalizmin kendinin tüccar olması söz konusudur ve bu fark çok önemlidir). Bu örnekleri artırmak çok mümkündür.

Şimdi de çok önemli iki kavramsallaştırma hatasına geliyorum. Fransızca özgün metinde **Le commerce d'Inde en Inde** (Hind'de Hind ticareti demektir, ama ben bunu Hind'den Hind'e terimiyle karşılamayı tercih ediyorum) ve İngilizcede **country trade** (ülke içi ticaret) olarak verilen terim Türkçeye maalsef "kırsal ticaret" olarak çevrilmiştir. Hiçbir ilgisi yok, biraz iktisat tarihi; Avrupa tüccar kapitalizmi Hind ve Çinle (ve Uzak Doğu'nun diğer ülkeleriyle) esas olarak uluslararası bir ticaret sürdürmekte, bu ülkelerin iç ticareti yerli unsurların elinde kalmaya devam etmektedir. Eğer Avrupalılar bu yerel icarete bulaşırlarsa bunun adı Fransızcada Hind'den Hind'e (veya Çin'den Çin'e) ticaret, İngilizcede

de **country trade** olmaktadır. Çevirmen herhalde modern Amerikancada **country**'nin kırsal kesim anlamına da gelmesinden ötürü buna "kırsal ticaret" demiştir.

İkinci büyük kavram hatası ise, mucidinin Braudel olduğu **economie-monde** teriminin "dünya-ekonomisi" olarak karşılanmasıdır. Oysa bu terimin Türkçesi ekonomi-dünyadır ve dünya ekonomisinin hepsini değil, bir bölümünü ifade eder. Daha açık bir şekilde söylersem, dünyanın kendi içinde ekonomik olarak bir bütün oluşturan bir parçasının entegrasyonunu ifade eder. Çevirmenin dünya ekonomisi ile "dünya-ekonomisi" arasında bir fark olmadığını görmemiş olması şaşıtıcıdır.

Bazı özel adların verilişini de zikretmek gerekmektedir. Anthony yerine Antonius, Moskova yerine (çünkü orijinalinde Moscou değil, Moscovie) Moskof devleti, V. Charles yerine V. Carlos, II. Philip yerine II. Felipe, Seville yerine Sevilla, Flanders yerine Flandre, panayır yerine fuar (bir tane de cins ad ekleyelim ve panayır ile fuar arasındaki farkları ve metin içindeki bağlamının nasıl ele alınması gerektiğini başka bir yazıya bırakalım), Milan yerine Milano , Aziz Mark yerine San Marco (çünkü Venedik cumhuriyetini belirleyen özel adlardan biridir), Moluccas yerine Molukka adaları, Hanse yerine Hansa vb. denilmeliydi. Bu adların İngilizce kokması yetmiyormuş gibi, "geç onbeşinci yüzyıl" gibi hiç Türkçe olmayan bir ifadenin yerine onbeşinci yüzyılın ikinci yarısını tercih ederim.

Bu yazıyı uzatmamak üzere son olarak arka kapak yazısına değinmek istiyorum. Bu yazı üstadın dev eserinin aslının Türkçede yayımlandığı zehabını uyandımaktadır. Bu cins ticari kaygılara Braudel gibi bir devin alet edilmesini üzücü buluyorum.

Braudel'in Cambaz Çevirmenine İlk (ve umarım son) Uyarı

Eleştiri herşeyden önce ahlâklı olmayı, okuyucuyu yanıltmamayı gerektiren bir edebi türdür, şiir ve roman gibi. Hiçbir yazar veya çevirmen hatasız olamaz; eleştirmenin görevi, bu hataları düzeltmek, düzeltirken de okuyucularını aydınlatmaktır. Ama sırf kızgınlıktan, bir kişi veya çalışmayı karalama arzusundan yola çıkmışsanız, iş edebî değil, gayr–ı edebî çamur atma ile sonuçlanır ve o çamur döner yüzüne bulaşır.

Sayın M. A. Kılıçbay'ın **Polemik**'in 1. sayısında Braudel'den yaptığım çeviriye yönelttiği eleştiriler okuyucuyu aydınlatma değil, çeviriyi ve çevirmeni -bir iki istisna ile- karalamaya yöneliktir. **Eğer okuyucuya saygısı olsaydı**, eleştiri konusu yaptığı kelime ve kavamların metin içinde nasıl geçtiklerini -bir iki cümle olsa bile- aktarır, böylece okuyucuya eleştiri ile eleştirilen arasında bir seçme hakkı tanımış olurdu. Pek az istisna ile, hiçbir okuyucu yapılan eleştiriyi söz konusu metinle karşılaştırıp kendine ait bir fikre sahip olmaz (eleştirilen kelimenin hangi sayfalardan alındığı bile belirtilmemiş). **Bu kadar cambazlıktan sonra, Bay K'nın ethica kelimesini diline dolaması düşündürücüdür. Herkes en çok neye ihtiyacı varsa ona takıyor demek ki...**

1) Yaptığım çevirinin, Sunuş'tan sonraki ilk üç bölümü **Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism** adlı İngilizce eserin çevirisidir. Bu kitabın Fransızcası yoktur. Bu bakımdan kıtlığına kıran girmemiş Fransızca bilir iktisat tarihçilerinin ilgi alanı dışındadır. Bu kısa eser esas olarak Amerikan okuyucusuna (dolayısıyla tüm İngilizce bilenlere) Braudel'in küçük bir hediyesidir. Yayın tarihi 1977'dir, yani büyük eserin tamamının Fransızca olarak basılmasından iki yıl önce. Ama ben çeviriyi 1991'de yaptığımdan, bazı fikirlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, 1981-84 yılları arasında İngilizce çevirisi tamamlanan asıl eserin her üç cildinden bazı seçmeler de yaparak ilave ettim. Bütün bunlar çevirinin 1. sayfasında açık seçik belirtilmektedir. Bay K, eserin tamamını çevirmekte olduğunu -gazetelere ilan yoluyla, meselakamuoyuna duyurmuş olsaydı, bu ikinci zahmete katlanmayabilirdim.

2) Bay K, çeviride yanlış tesbit etmek için mecazî anlamda kullanılan kelime varsa bunların belirli bir zaman ve mekândaki anlamlarına, zamanı ve mekânı belli bu seferde genel anlamlarına müracaatla okuyucuyu yanıltmaktadır. Mesela, Braudel alışılmışın (âdet), rutinin insan hayatı üzerindeki derin etkisini anlatmak için "tarihin o büyük absentee'si" ifadesini kullanıyor. Absentee kelimesi Avrupa Orta Çağında hangi anlama gelirse gelsin, bugün "görevinin başında durmayan", kendisi başka yerde ikamet ederek işi başkasına emanet eden mal sahibi" manasında kullanılmaktadır. Bu da Braudel'in kasdını, yani alışılmışın, rutinin "tıpkı akşam gölgesinin manzarayı renklendirmesi gibi insanoğlunun tüm hayatına nüfuz ettiğini" (s.29) belirtmek için yeterlidir. Bay K, doktorasını feodalite konusunda yaptığı için olacak, gözüne ilişen her kelimenin mutlaka o dönemle alakalı olması gerektiğini düşünüyor. **Bu hâlin tıb dilinde mutlaka bir adı olmalı...**

Bu yaklaşımın tersi **lingua franca** için geçerlidir. Elbette İngilizce, Fransızca, (belki) Almanca, Arapça, Çince gibi başat diller belirli zamanlarda birer **lingua franca** olagelmişlerdir. Ama metinde söz konusu olan, **lingua franca**'nın mecazi değil, gerçek anlamıdır: "Hindler'den 1759'da dönen ve Basra üzerinden İstanbul'a karayoluyla geçmek üzere olan bir İngiliz seyyah parasını Surat'daki Doğu Hind Şirketine yatırmayı arzu etmezdi. İki bin piasterini nakit olarak Basara'daki bankere yatırarak ondan Halep'teki bir bankere hitaben **lingua franca** ile yazılmış bir mektup alırdı". Buradaki **lingua franca** herhangi bir başat dil değil, "Doğu Akdeniz sahillerinde konuşulan, içinde Arapça, Fransızca, Yunanca kelimeler de bulunan, İtalyancadan bozma dil"dir (s.44). Kaldı ki, açıklamada ayrıca "uluslararası ticaret dili" de kullanılmaktadır.

3) "Le commerçe d'ınde en Inde" ifadesini, dipnottaki "Uzak Doğu" - daki yerel ticaret" ifadesine rağmen "kırsal ticaret" ile karşılamamın sebebi, sahil şeridi ile içerideki kırsal bölgeler arasındaki alışverişi esas almamdır. Yerel veya bölgesel ticaret demem daha doğru olurdu. Eleştirmenin "ülke içi ticaret" teklifi, "ülke" kavramının muğlak ve sınırlı olmasından ötürü, isabetli değildir. Mesela bu ticaret, Malabar Sahili ile Bengal, Hind ile Çin arasındaki ticareti kapsamaktadır. Bu durumda "ülke" kavramı ile hangi alanları kastettiğiniz vuzuh kazanmamaktadır.

4) Bay K, çevirmenin "dünya ekonomisi" ile "dünya-ekonomisi" arasında bir fark olmadığını görmemiş olması şaşırtıcıdır, dedikten sonra, bu ikincisi için **ekonomi-dünya** teriminin kullanılması gerektiğini söylüyor ve çevirmenin meseleyi anlamadığını ihsas ettirmek için (çeviride mevcut olan) uzun açıklamalar yapıyor. Çevirinin aslı şöyledir:

"Hakikatte, iki terim kullanılmalıdır: İkincisi daha önemli olmak üzere, **dünya(nın) ekonomisi ve dünya ekonomisi.** Dünya ekonomisinden **(economy of the world)** bir bütün olarak dünya ekonomisini kasdediyorum, Sismondi'nin ifadesiyle kâinat piyasası'nı. Dünya-ekonomisi **(world-economy)** ile de, ekonomik bir bütün oluşturduğu bir ölçüde, gezegenimizin sadece bir bölümünün ekonomisini kasdediyorum" (s.76).

Görüldüğü gibi, meseleyi anlamamak veya karıştırmak söz konusu değildir. Sadece, aslı Fransızca ve ilhamı Almanca ("Weltwirtschaft") olan bir terimin İngilizce ve Türkçe olarak ifadesindeki zorluk söz konusudur. Dünya-ekonomisi terimindeki "si" eki atılarak dünya-ekonomi olarak ifade belki maksada (ve Almanca asla) daha muvafik olur. **Ekonomi-dünya** Türk (ve İngiliz) okuyucu için anlaşılır değildir. Ben "dünya ekonomisi" ile "dünya-ekonomisi" arasında hiçbir fark olmadığını (!) görmemişsem, bu kavramlar için sırasıyla world economy ve world-economy ifadelerini kullanan Immanuel Walllerstein de aynı ölçüde basiretsiz demektir (Bkz. The **Politics of the world-economy,** 1985, s.13). Braudel'in büyük çırağı, Bay K'nın rahle-i tedrisinden geçmediği için, hocasının geliştirdiği kavrama **economy-world** demeyi akledemiyor. Bu gülünç "kavramsallaştırma" İngilizce için olduğu kadar Türkçe için de tuhaf bir zorlamadır.

5) Black Death'in Kara Ölüm olarak çevrilirken "veba" salgını olduğunun belirtilmesi (söz konusu sayfadaki resim, eleşirmenle alay edercesine, vebadan telef olmuş sığırlarla doludur!) piaster için kuruş kelimesinin kullanılmaması, bazı şehir adlarının İngilizce kullanışa göre değil de aslına -varsa Türkçesine- uygun olarak belirtilmemesi... gibi konularda Sn. eleştirmenin uyarılarına müteşekkirim. **Garazkâr tavrı olmasa**, bu gibi uyarılar için kendisine teşekkür mektubu gönderebilirdim.

6) Çevirinin dilinin İngilizce koktuğu yolundaki 'çamur' içinde Türk okuyucusunun irfanına ve dil zevkine müracaattan başka çarem yok. Ancak, çeviri yapılırken bazen söz konusu yabancı dilin kendi dilinizde mütekabili bulunmayan kelime ve ifadelerini aynen muhafaza etmek zorunluğu doğmaktadır. Nitekim İngilizceden yapılan Türkçe çevirilerde "erken XX. yy, geç XV. yy." gibi ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Kulağımızı bir ölçüde rahatsız ettiği doğrudur, ama anlaşmak zorunda olduğumuz ve alışacağımız bir durumdur bu. "Geç onbeşinci yıl" için Bay K. "onbeşinci yüzyılın ikinci yarısı"nı tercih edermiş. Sevsinler! Mesela 1460, onbeşinci yüzyılın ikinci yarısıdır, ama geç onbeşinci yüzyıl değildir. Bunları düşüneceğine, Akdeniz'in (şu anda elimin altında bulunan) 2. cildinin henüz beşinci satırında geçen "kalın karasal devlet"in 'köken dildeki' karşılığına bir daha baksın da, okuyucuya hangi dilden hitab etmekte olduğunu anlasın. Cemil Meriç, "edebiyatçılarımıza musallat ukalalıklardan biri de aslından tercüme meraklıdır" diyordu. Edebiyatçılara şimdi bir de iktisat tarihçileri (!) katıldı (İktisad düşüncesine dikkate değer bir katkınız olmasa da, bir bilim kurumundan sertifika aldınız mı hemen iktisat tarihçisi oluveriyorsunuz!) Okuyucuya söz: Akdeniz'in ve Maddi **Medeniyet**'in muhtelif bölümleri **İngilizce çevirilerinden** Türkçeleştirip dergilerde görüşlerinize sunacağım. Bay K'nın çevirileriyle yanyana koyar okursunuz. Bakalım "köken dilden çeviri yapma" mecburiyetinde hâlâ ısrar edenler olacak mı?

Mustafa Özel

Uyarılara Bayılırım, Aklıma Trafik Levhaları Gelir

Türkiye entelektüel alışkanlıklar bakımından genç bir ülke; henüz boy atmakta olduğu için, başka yerlerden aldığı kıyafetler üzerinde çoğu zaman komik duruyor, rüküşlük akıyor; ya pantalonlar dizlere doğru çıkıyor, ya da ceket dar geliyor vs. Bazen de çocuk büyüyor diye aşırı bol kıyafetler giydiriliyor. "Eleştiri" de Türk entelektüellerine bol, hem de çok bol gelen kıyafetlerden biri, içinde dolanıp duruyorlar. Bunun bir nedeni Osmanlıda herhangi bir eleştiri geleneğinin olmaması (yani birine çamur atmak değil de, bir eserin yazarından bağımsız değerlendirilmesi alışkanlığı). İkinci bir neden de "entellektüellerimizin" kendilerine genelde pek güvenmemeleri. Hep başkaları ne der, ne diyecekler acaba, korku ve endişesiyle yaşayan bu canlı türü, bu korkunun ürünü olarak her eleştiriyi kişiliğinin en aziz kesimlerine yapılan bir saldırı olarak algılayarak, sinek kovmak için balyemez topuyla ateş etme cinsinden aşırılıklardan kendini kurtaramamaktadır. Bir başka neden de entelektüellerimizin, entelektüelden önce kabadayı, külhanbeyi, ağır delikanlı (ve son zamanlarda dilimize araz olan diğer tüm benzeri kelimeler) olmayı tercih etmeleridir. Eleştiri karşısında nara patlatmak, diş göstermek ve belki de bıçak çekmek ülkemizde hiç de şaşırtıcı değildir.

Bu tutumun örnekleri ne yazık ki çok bol, eleştiri kurumunun raconuna uyan insanlarımız ise hemen hemen yok. Ben aslında bu alanın istisnai kişilerinden söz etmek isterken, gene geniş kitleye mensup bir örneğe değinmek zorunda kalıyorum. Mustafa Özel, benim onun çevirisine yönelik olarak yazdığım bir eleştiriyi sehven kendine yönelik olarak algıladı (veya yukarıdaki "entellektüel" türünün kodu içinde böyle davrandı) ve inanılmaz bir hırçınlıkta bir cevap yazdı. Ve buradan itibaren bir problem doğdu. ben de bu problemi burada çözmek istiyorum.

Bir kere ve üstüne basarak, Mustafa Özel beni hiç mi hiç ilgilendirmiyor, hiç de ilgilendirmedi ve herhalde hiç ilgilendirmeyecek. Dünyayı paylaştığım 5 milyar kişiden biri o kadar. Beni ilgilendiren Braudel ve eseri. Eğer insanlar kendilerine duydukları özsevginin gözlerini karartmasını engelleyip yazılanları anlayarak okuyabilirlerse, benim kendilerine yönelik herhangi bir sözüm olmadığını görebilirler, ben tamamen ese-

rin çevirisine yönelik olarak yazdım. Bu çok açık, üzerinde durmuyorum.

Sorulması gereken ikinci nokta, Mustafa Özel'in benim kişiliğime yönelik olarak konuşma cesaretini nereden bulduğudur. Bazen külhanbey, bazen "Bay K. gibi kötü bir Kafka taklidi sözlerle neyi amaçladığı belli olmayan entel, bazen "ilk uyarı" gibi kendine ve yakın çevresine rahatlatıcı mesajlar gönderen "kahraman" konuşma uslûbu kahvelere uygundur. Ben bu tavra cevap vermeyi kendim için utanılacak birşey olarak görürüm. Ama Özel'in bu tavrının büyük bir olasılıkla cehaletten kaynaklandığını sanıyorum: Cahil cüretkâr olur.

Bakın Nasıl Olur?

1) Mustafa Özel benim **ethica** kelimesini dilime doladığımı söylüyor ve buna bağlı olarak "Herkes en çok neye ihtiyacı varsa ona takıyor demek ki" cinsinden kadim bir sakızı, altı çizili bir hikmet olarak sunuyor. Ben ise şöyle demiştim: "Yazının hacmini kısa tutmak zorunda olduğum için çeviri **ethica**'sı üzerinde durma olanağım yok". Okuyucudan izin alarak bunu biraz daha açmak istiyorum. Ben bir kere **ethica** sözü etmişim, üstelik bunun çeviri **ethica**'sı olduğunu belirtmişim ve asıl önemlisi bunun üzerinde durma olanağım olmadığını söylemiştim. Ama harim-i ismetine yapılıyor olarak algıladığı "saldırı"yı her ne pahasına olursa olsun def'etme uğraşı içinde olan çevirmen bunu zatlarının ahlâkına dil uzatılması olarak algılamıştır. Hayret! Ahlâk orta malı değildir ve kimsenin ağzının sakızı olamaz. Ben kimsenin ahlâkını ortaya dökme hakkını kendimde görmem. Demek ki o basma kalıp söz, bu konudaki duyarlığı böylece kanıtlanan kişi için geçerlidir.

2) Çevirmenin İngilizceden çevirdiği çalışmanın Fransızcasının olmadığı hakkında söyledikleri de doğru değildir. Braudel İngilizce bilmezdi. Söz konusu çalışma, ABD'de verdiği bir dizi konferansın İngilizceye çevrilmiş halidir. İkincisi, çevirmen Braudel'in eserlerini harmanlama hakkını nereden almaktadır? Sadece soru soruyor, şimdilik tartışmaya girmiyorum.

3) Çevirmenin hatalarında ısrar etmesini çok iyi anlıyorum. Çünkü onun amacı daha doğruya ulaşmak değil, kendinin hata yapmadığını ne pahasına olursa olsun kanıtlamak. **Absentee** kelimesi için de aynı tutumunu sürdürüyor. Çeviri metinde "Bütün bunlar alışılmışın, rutinin geniş dünyasının -tarihteki o büyük **absentee**'nin- sınırlarını tanımlamanın kolay olmadığı anlamına gelmektedir" diye bir cümle ve **"Absentee**: Görevi başında bulunmayan ve başka yerde ikâmet eden mal sahibi" diye bir dipnot vardır. Hemen İngiliz dilinin en güvenilir sözlüklerinden biri olan **Webster's Unabriged Dictionary**'nin ilgili maddesine bakıyor ve şunları okuyoruz: "**Absentee** 1: one of the absent or that absents himself (as a pupil from school or a worker from a job); **specif**: a proprietor that lives elsewhere (landlords) 2: one that is non existant or lacking".

Demek ki bu kelimenin birinci anlamı namevcut, özel anlamı da toprağında oturmayan (görevi başında değil) toprak sahibi soyludur (**landlord**). Braudel bu kelimeyi bu cümlede "namevcut" anlamında kullanmıştır, yani harcı âlem anlamını almıştır. Oysa çeviri yaparken sık sık sözlük karıştırmak zorunda kalan ve diğer dile tam hakim olamayan herkesin başına gelebilcceği gibi, burada özel anlam kullanılıyor sanılmış ve bu dipnotta verilmiştir, ama yanlış bir şekilde. Demek ki biri anlamaya, diğeri anlatmaya ilişkin iki hata, bunun sonucunda bir çeviri hatası ve nihayet yanlışta ısrar ederek bilimsel hata. Bir de bu bağlantıda sarfedilen bir söze ilişkin olarak küçük bir ekleme: Ben doktoramı feodalite konusunda yapmadım. İktisat alanında yaptım. Doktora "konuda" değil, "disiplinde" yapılır. Ayrıca çevirmenin izleyen satırlardaki bilimi ve bilim adamlığını küçümsemeye tevessül eden sözlerini bir alaylı için hiç de şaşırtıcı bulmuyorum. Özel'in bu bağlâmda kullanmaktan hiç hicab duymadığı "bu halin tıb dilinde mutlaka bir adı olmalı" altı çizili sözünü, adres yanlışlığından ötürü iade ediyorum.

4) Çevirmenin okuma ve anlama sorunları olduğuna dair bir örnek de, "Le commerce d'Inde en Inde" terimi konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu terim İngilizceye **country trade** olarak çevrilmiş, çevirmen de ne kavramı, ne de kavramın altındaki olguyu bildiğinden, bunu kırsal ticaret sanmış ve maalesef öyle çevirmiştir (bu kitabı okuyacak olanlar olursa diye maalesef). Şimdi tevil etmeye çalışıyor. Nasıl? Şöyle, efendim ticaret kırla sahil şeridi arasında olurmuş da, aslında o asıl anlamını biliyormuş da vs. Bu Şark kurnazlıkları bizi bir yere götürmez. Burada açıkça kastedilen Uzak Doğu ve Hind'deki yerel ticarete Batılıların da karışmalarıdır. Çünkü iç ticaret esas olarak yerlilerin, dış ticaret de Batılıların elindedir, vurgu buraya vurulmaktadır, vurulmalıdır. Ayrıca ben "ülke içi ticaret" cinsinden bir öneride bulunmadım. çevirmen anlaması için birkaç kere okursa, benim bu terimi Hind'den Hind'e ticaret olarak karşıladığımı görebilecektir.

5) Fransızcası **économie-monde** olan terim hakkında çevirmenin düştüğü hatada ısrarı olağandır, çünkü doğruların peşinde değil. Köken dilden çevrilmediği ve konuya yabancı olunduğunda bu cins hataların yapılması kaçınılmazdır. Fransızcada dünya ekonomisi **économie mondiale** olarak söylenir, bunun İngilizcesi **world economy**'dir. Braudel'in kendi icad ettiği terim olan **économie-monde**'u İngilizcede söylemek olanaksızdır, çünkü Fransızcanın dünya ekonomisini aslında "dünyasal ekonomi" olarak söyleyebilme gibi bir avantajı vardır, İngilizce bu konuda katı kalmakta ve araya konulan bir tire ile sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Ama Türkçe bu konuda çok daha esnektir, çevirmen Türkçenin İngilizcenin kurallarına tabi olmadığını ev Lozan'ın 1924 tarihli olduğunu herhalde bilmiyor. Konuyu uzatmıyor ve ilk yazıma gönderme yapıyorum.

6) Çevirmenin minik "entelektüel" vatanını her ne pahasına olursa olsun savunma coşkusunun çocukça bir yanı da var, aşırı heyecanlı. Efendim bakınız, **Black Death**'in Kara Ölüm değil de kara Veba olarak çevrilmesinin gerektiğini işaret etmem karşısında çevirmen parantez

içinde, "söz konusu sayfadaki resim eleştirmenle alay edercesine, vebadan telef olmuş sığırlarla doludur" diyerek kendi yönünde kanıt getirdiğine inanmaktadır. Nesli münkariz bir alışkanlık olarak, ben okumayı severim. Şimdi çeviri metne bakıyoruz ve şunu okuyoruz: "Avrupa'da insanların sayısı 1450'den sonra hızla arttı, çünkü Kara Ölüm'ün ardından insanlık bir önceki yüzyılda uğradığı büyük hayat kayıplarını dengelemeye zorlandı ve buna güç yetirdi". Çevirmenin düzgün ve ana metinle mutabık olmayan Türkçesini bir yana bırakarak, ne anladığımızı görelim. Kara Veba (Ölüm!) 1450'den bir yüzyıl önce, yani 1350'lerde meydana gelmiş ve insanları telef etmiş bir salgın. Resmin altında ise şu yazıyor: "1745'te sığır vebası". Yani dörtyüz yıl sonra ve hayvanları telef eden bir hastalık. İnsan çevirdiği metne sahip değilse, hiç olmazsa diline ve kalemine sahip olma ferasetini göstèrebilmelidir.

Çevirmenin hatalarını kabul ettiği ve bize teşekkür lûtfeder gibi yaptığı satırları hayretle anıyoruz.

7) Nihayet çevirmenin "geç onbeşinci yüzyıl" gibi bir ucubeyi hâlâ savunması karşısında söylenebilecek birşey yok. Fakat benim, "kalın karasal devlet" biçimindeki çevirimi eleştirmesine ve "tencere dibin kara" edebiyatı başlatma girişimine hiç şaşırmıyorum. Ülkemizde racon böyle. Ancak Braudel'i ana dilinden okuma zevkine varabilseydi, onun böylesine binlerce **Pejoration** yaptığını görürdü. Burada "kalın karasal devlet", "ince kentsel devlet"le zıtlaştırılmaktadır. Bunları anlamanın zor olduğunu biliyorum. Buna bağlı olarak, benim sahife numarası vermediğimden şikayetçi olan birinin, en azından kendiyle tutarlı olması için bunu **Akdeniz**'in hangi sahifesinden aldığını belirtmesi gerekirdi. Fransızlar buna "iki ağırlık, iki ölçü" diyorlar. Türkiye'de ise çifte standart deniliyor, ama yanlış, çünkü ortada standart filan yok. Ben "işine nasıl geliyorsa" terimini daha çok seviyor ve doğru buluyorum.

Son olarak, kahve ağzıyla bana "uyarı" yazma cüretini, cüretle cehalet arasındaki kahredici bağlantıdan ötürü kendinde bulabilen bu gayretkeş kişiye, eğer bu tavrı sürdürürse, seviyenin eksi değerlere ulaşması olasılığı karşısında, benim çukura inmekten hoşlanmadığımı bildirmek isterim.

Beşinci Bölüm
KIRK AMBAR

Orta Çağ mı, Orta Çağlar mı?

Her toplum kendi yaşadığı dönemin diğerlerinden farklı olduğuna inanır, çünkü yaşanmakta olan yaşanmışa nazaran her zaman daha belirsizdir ve belirsizlik, farklılık duygusunun kaynağıdır. Her toplum geçmişe bakar, onu sorgular, ondan medet umar veya onu kendi dönemini yargıladığı bir mahkeme olarak kullanır. Sonuç olarak her toplumun geçmişi bugününün aynasında yeniden inşa edilir. Çok istenmesine ve çoğu zaman öyle olduğunun iddia edilmesine rağmen, bugünden bağımsız bir tarih yazmak henüz insanoğlunun yetenekleri arasında yer alamamıştır.

Rönesans İtalyası, kendi çağının farklılığına dair algılamasını bir tarih felsefesi halinde formüle etmiştir ve **"Orta Çağ"** terimini bu bağlamda ona **"borçluyuz"**. Ancak, burada çok dikkatli olmamız gereken bir durum ortaya çıkmaktadır. İtalyan Rönesansından bize miras kalan bir **'terim'**dir. Kavramın kendisi ise çok eskidir. O kadar eski ki, başlangıcını bulmak mümkün değildir. Yazısı olmayan toplumların tümünde evrenin ve insanın oluşumunu açıklayan efsaneler vardır ve bunların hemen hepsinde bir **"Orta Çağ"** kavramı bulunmaktadır. Daha alışık olduğumuz toplumlara bakmak gerekirse, Eski Yunan ve Roma yazarlarında çeşitli adlar altında bu kavrama sıklıkla rastlamaktayız. Bütün Eski Yunan düşünürleri, çağlar arasında farklılıklar bulmuşlar ve kendilerininkiyle, mutlu bir geçmiş arasında kalan karanlık bir dönemden söz etmişlerdir. Unutulmaması gereken nokta, bizzat Orta Çağın da bir **"Orta Çağ"** kavramının bulunduğudur. 1000 yılının dehşetini tekrarlanan heyecanlar içinde yaşayan bu insanlar, kendi dönemlerinin çağların sonuncusu olduğuna inanmışlardı ve ebedi sclâmete ulaşmadan önce ziyaret edilen cismani dünyanın bir **"Orta Çağ"** olduğuna inanıyorlardı.

"Quattrocento"

Çağdaşları tarafından **Quattrocento** olarak adlandırılan dönem

(1400'ler), bu manevi ayrımların çok ötesinde bir maddi uygarlık kurmanın telaşı içindeydi. Bu nedenle **Michelet**'nin yakıştırmasıyla Rönesans olarak adlandırılan bu dönem insanı için yeniden doğan hiçbir şey yoktu; herşeyi ilk kez kendi oluşturuyordu. **Quattrocento** insanına göre kendi dönemi insanlığın ulaştığı en mükemmel aşamadır ve **öncekilerin tümünden farklıdır**. Fakat bir **medium aerum** veya tarihin durakladığı bir dönem yaşanmıştır. İşte 15. yüzyılın İtalyanları için Orta Çağın anlamı budur.

Demek ki tarih yazınında genel kabul gören Orta Çağ terimi, **Quattrocento**'nun kendi geçmişine bakışının bir ürünü olarak ortaya çıkıp, sonradan evrensel bir nitelik kazanmıştır. Dönemleme, tarihçiliğin büyük sorunlarından biridir. Orta Çağın tarih disiplininin kavramlarından biri haline gelmesiyle, ona bir doğum ve bir de ölüm tarihi bulmak gerekmiştir. 476-1453 ülkemizde kabul gören yegâne künyedir, ama yüzlerce başkalarının olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Çünkü -eğer varsa- bir çağ başlamaz, başlamaya başlar ve bitmez, bitmeye yüz tutar.

Avrupa-Merkezci Tarih

Öte yandan, her toplumun, her uygarlığın kendi Orta Çağının bulunması, bunların zamansal ve kurumsal çakışmasını gerektirmez. Açıkçası, bunların çakışmaları çok nadirdir ve sadece rastlantısaldır. Bu açıdan, Batı Orta Çağını insanlığın tümünün Orta Çağı kabul etmek, Avrupa-merkezci bir tarih anlayışıyla veya insanların farklı mekânlarda aynı kaderlere maruz kalacaklarına dair doğrusal tarih kavrayışıyla hemfikir olmak anlamına gelmektedir.

Orta Çağ gizemli bir kavramdır, kimileri için hamasî bir dönemdir (Alman romantikleri) ve yozlaşmanın zıddıdır. Diğer bazıları için ulusal birimlere ayrılmamış evrenselci bir toplumun çağıdır (Kilise). Gene bazılarına göre ise her türlü geriliğin, yobazlığın kol gezdiği karanlık bir dönemdir. Doğaldır ki, bütün bu genellemeler gerçek olamayacak kadar geneldirler ve Batı Orta Çağı bunların hiçbiri değildir.

Türkiye'de Batı Orta Çağı bilinmez, ama ona dair hurafeler ortalıkta bilimsel gerçeklermiş gibi tedavül ederler. Çok basit bir örnek olarak çarşaflı bir kadın çoğumuza göre bir Orta Çağ kalıntısıdır. Oysa gerçekte, çarşaflı ve peçeli kadın, çoğu zaman sanılanın aksine, bir Eski Yunan icadıdır; İslamiyete Bizans kanalıyla geçmiştir. Orta Çağ ise, kadının kendini erkeğin dışında ayrı bir kimlik olarak üretmeye başladığı dönemdir. Çağdaş özgür kadının kökleri Batı Orta Çağındadır.

Nihayet, Orta Çağ hakkındaki dayanaksız, fakat dayanaksız olduğu ölçüde yaygın olan bir düşünce de, bu dönemin feodalite ile çakıştığıdır; bunun uzantısında ise, her toplumun Orta Çağının feodalite ile özdeş olduğu düşünülmektedir. Ne yazık ki ülkemizde son zamanlarda bu biçimsel düşünme tarzı büyük bir yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ve

bunun sonucunda çok basit denklemler kurulmaktadır: Orta Çağ bütün insanlık için belli bir zaman dilimine sığdırılan, bu sınırlar içinde tanımlanabilen bir dönemdir. Bu dönem, aynı zamanda feodalitenin egemen olduğu dönemdir. O halde bütün toplumların feodal bir geçmişi vardır. Bu gibi özdeşleştirmeleri aşmak çok güçtür; çünkü insanların çoğu için çeşitlilik, çoğulluk bir felâket; özdeşlik ve türdeşlik ruhları rahatlatan ve kurtaran bir mutluluktur.

Server Tanilli'nin aktarma ağırlıklı kitabı, Orta Çağların çakıştığı izlenimini uyandırması nedeniyle tadile muhtaç, ama Orta Çağ hakkında Türkiye'de yayımlanan nisbeten kapsamlı ilk eser olması açısından çok yararlıdır. Öte yandan, Tanilli'nin feodalitenin Batı'ya özgü bir olgu olduğunu görmüş olması, başlı başına önemli bir olaydır ve gelecekte bu konudaki tartışmaların nihayet bir temele oturabileceği konusunda umut vermektedir.

Yüzyılların Gerçeğini Bilebilmek

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde insanlık, tarih alanında öylesine bir malzemeyi kullanılabilir hale getirmiştir ki, **"İnsanlık Tarihi"** gibi büyük sentez çalışmaları tek bir kişinin olanaklarının çok üstüne çıkmıştır. Üstelik bu durum yeni de değildir. Daha 1920'li yıllarda, tüm insanlık tarihini kapsayan büyük sentez çalışmaları başlatılmıştır. Bunların en ünlülerinden biri olan Henri Berr'in başlattığı **"L'Evolution de l'Humanité"** günümüzde 150'li ciltlerine gelmiş olmakla birlikte, hala bitirilememiştir. Bu açıdan Server Tanilli'nin üçüncü cildini yayımladığı **"Yüzyılların Gerçeği ve mirası, İnsanlık Tarihine Giriş"** çalışması, eşyanın tabiatı gereği çeviri ağırlıklı olmaktadır. Zaten yazar, kitabının kaynaklar bölümünde, bu eserin Roland Mousnier**, Histoire Générale des Civilisations, c. IV, XVI'e et XVII'e siecles**'i temel aldığını bildirmektedir. Kitapta herhangi bir dipnot bulunmaması nedeniyle, Tanilli'nin katkılarının neler olduğunu bilme olanağından yoksun olarak, eserdeki düşüncelerin, varsayımların, önermelerin hangilerinin Mousnier'ye hangilerinin Tanilli'ye ait olduğunu ayıramadan bir çözümleme yapmak zorunda kalmaktayız.

Kitabın insanlık tarihin tümünü kapsama iddiası, geniş bir zaman ve mekâna yayılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durumda birbirlerinden çok farklı siyasal, iktisadi ve kültürel oluşumlar, l6. ve l7.yüzyıl gibi son derece yapay bir birleştiricinin cenderesi içine sokulmuş olmaktadırlar. Bu çeşitli uygarlıkların aynı zaman diliminį paylaşmaktan başka hiçbir ortak noktalarının olmaması, bu kronolojik ele alış içinde bir eşzamanlılık mitosu içinde, benzeri kaderler imajını yaratmaktadır. Bu tarihsel yaklaşım açısından oldukça büyük bir hatadır ve farklı kaderler farklı kontekstler içinde incelenmelidir.

Kitabın hemen 13. sahifesinde karşımıza çok net bir tavır alış çıkmaktadır: "Üretimin sosyal ilişkilerinde kesin ilerlemelerin yanı sıra, siyasal üst yapıda, feodal devlette ve onun ideolojisinde de önemli değişiklikler olur. Bu anlamda, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde yerleşmiş olan mutlak monarşi bu ilerlemelerin

mantıksal sonucudur; nasıl kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve burjuvazinin sınıf olarak ortaya çıkışı mutlakiyetin gelişiminin kaynağında bulunuyorsa, mutlakiyet de -hiç olmazsa başlangıçta - kapitalizmin gelişmesine ve olgunlaşmasına -büyük ölçüde- katkıda bulundu. Mutlak monarşi: ile Orta Çağın sonlarında, krallık iktidarı ile yükselen burjuvazi arasında geçici bir anlaşmadır bu". Buradaki önermelerin hiçbirine katılamıyorum. Bir kere feodal devletin ne demek olduğunu anlamak mümkün değildir, çünkü feodalitc zaten siyasal iktidarın atomizasyonudur; buna bağlı olarak, her merkezi formasyon anti-feodal bir varlıktır. Hele mutlak monarşi, feodal siyasetin tam zıddında yer almaktadır. İkinci olarak, burjuvazinin sınıf olarak ortaya çıkışı ile, mutlakiyetin gelişmesi arasında, bazı ülkelerde bu iki olgunun eşzamansal olarak ortaya çıkması, Avrupa kentlerinin gelişmesi ve kendilerine ayrı bir kimlik üretmeleri süreci içinde incelenmelidir. Mutlakiyetin gelişmesi ise, feodalitcdc yctkilcri sıfıra inen krallık iktidarının toprak kazanımı yoluyla oluşması ve pekişmesi olarak incelenmelidir. Nitekim, Hollanda, Belçika, İtalya, Almanya gibi ülkelerde çok güçlü bir burjuvazi oluşurken, mutlak monarşi bile ufukta gözükmemiş; buna karşılık İspanya, Polonya gibi ülkelerde çok güçlü bir mutlakiyet rejimi yerleşirken, burjuvazinin gölgesi bile belirmemiştir. Tanilli'nin önermesi ancak çok kaba olarak, İngiltere ve Fransa için belli bir ölçüde geçerli olabilir ki, bu iki ülkenin tarihi Batı Avrupa tarihi değlidir. Parçayı bütünle özdeş tutarak yapılan önermeler bilimsel olamazlar. Ayrıca, zaten İngiltere ve Fransa'da mutlak monarşi ile burjuvazinin gelişmeleri, birbirlerinden çok büyük ölçüde bağımsız olmuştur. Ve Fransız gelişimi ile İngiliz gelişimi arasında da derin farklar vardır (Colbert'in devlet eliyle burjuva yaratma girişimlerini hatırlayınız). Nihayet, mutlak monarşinin sanıldığı gibi, Orta Çağın sonlarında krallık iktidarı ile yükselen burjuvazi arasında geçici de olsa, bir anlaşma olmadığının söylenmesi gerekmektedir. Krallık hiçbir ülkede, hiçbir zaman burjuvaziyle anlaşmamıştır. Hem buna ihtiyacı yoktur, çünkü burjuvazi yeterli destek sağlayacak güçte değildir, hem de mutlak monarşi bir soylu cuntasıdır. Soylu bürokratların toplandıkları Westminster, Versailles, Escorial gibi büyük sarayların 16. yüzyılda ortaya çıkmaları bir raslantı mıdır acaba? Zaten burjuvazinin de kendini siyasete müdahil bir sınıf olarak oluşturmaya hiç mi hiç niyeti yoktur, bu tabakadan biraz palazlananlar hemen aristokrasiye intisap etmenin peşine düşmektedirler. **Noblesse de robe**'un gökten zembille inmediğini tahmin etmek çok güç olmasa gerek.

Tanilli'nin, feodalitenin çözülüşünü 16. yüzyıla yerleştirmesi ve bunu bir mutlaklık olarak koyması da yanlıştır. Çünkü feodalite, tıpkı ortaya çıkışında olduğu gibi, Avrupa'nın farklı yerlerinde, farklı zamanlarda çözülmeye başlamıştır. Kuzey İtalya ve Flandre için 11. yüzyıl olan bu tarih, Fransa ve İngiltere'nin bazı yerleri için12., bazı yerleri için de 14. yüzyıldır. Öte yandan, feodalitede serflerin toprak ve çalışma araçlarına sahip olduklarını söylemek fahiş bir hatadır. Böylesine bir sahiplenme feodalitenin çözülme döneminde otaya çıkmıştır. Keza, yukarıdaki önermenin paralelinde, kapitalizmin başlangıcını 16. yüzyıla oturtmak da

yanlıştır, çünkü bu tarzın da "doğum tarihi" değil, "doğum tarihleri" vardır ve 11. yüzyıldan itibaren ispat-ı vücut etmeye başlamıştır.

Tanilli kaynak taramada bazen zaafa düştüğü izlenimini uyandırmaktadır. "Rönesans" teriminin 16. yüzyılda ortaya atıldığını söylemesine karşın, kelime 19. yüzyılda Fransız tarihçi Michelet tarafından lanse edilmiştir. O dönemi belirlemek için o çağda **Quattrocento** ve **Cinquocento** terimleri kullanılmıştır. Bu kaynak tarama yetersizliği, kendini basmakalıp önermelerde de göstermektedir. Örnek olarak iki tanesi yeterli olacaktır: "Nedir Rönesansın temel niteliği? Eski Yunan ve Roma çağına tutkuyla bağlanış"; "Türk istilasından kaçan Bizanslı bilginler de, ellerinde sadece çevirileri bulunan Batılılara Eski Yunan edebiyatının asıl metinlerini getirip tanıttılar". Rönesansın antik edebiyatı incelediği doğrudur, ama ondan tamamen başka bir kimlik oluşturduğu da doğrudur. Rönesans, aslında antkitenin reddidir. Öte yandan, İstanbul, Türkler tarafından fethedildiğinde, nüfusu 40-50 bin kadar olan İtalyan şehir cumhuriyetlerinin işgali ve denetimi altında küçülmüş bir kenttir ve1204 Latin talanından beri şehirde ne bir bilgin, ne de klasik bir eser kalmıştır. Ayrıca, Batı Avrupa manastırlarında doğrudan Roma'dan müdevver çok sayıda klasik orijinal metnin yanı sıra, Endülüs Müslümanları aracılığıyla aktarılanları da bulunmaktadır. Herhalde Abelard veya Aquinaslı Thomas gibi binlerce yazar eserlerini yazmak için 1453'ü beklemediler. Bunlara ve birçok diğer esere bakılacak olursa, Batı'nın İstanbul'un fethinden çok önceleri klasik metinlerin asıllarına sahip oldukları görülecektir.

Tanilli'nin "Kapitalist üretim ilişkilerinin ilk biçimleri, en ilerlemiş kentlerde, İtalya'da ortaya çıktı" demesi de, kendi kurduğu mekanizmayı altüst etmektedir, çünkü daha önceki önermesine göre, mutlak-monarşi ile kapitalizmin oluşması arasında bağıntı vardır. Oysa, üzülerek söylüyorum, İtalya'da mutlak monarşinin ortaya çıkış tarihi -o da ne kadar mutlak- 1871'dir. Machiavelli ve Bodin gibi krallık iktidarı taraftarı iki düşünürde birer burjuvazi bayraktarı görmeyi de talihsiz zorlamalar olarak kabul ediyorum. Bir kitap ansiklopedi gibi yazılıp, herşeye değinme kaygısına düşülünce, bilinmeyen sularda yüzmenin sonucu olaak, önemli hatalar yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, Tanilli'ye göre perspektif, Rönesansın doruğunda, yani 16. yüzyılda bulunmuştur, oysa ünlü sanat tarihçisi Gombrich bu şerefi,13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başında yaşamış olan İtalyan freskocusu Giotto'ya vermektedir. Buna benzer bir hata da, Fransızcadaki Pays-Bas teriminin, bugünkü Hollanda'yı ifade eden terimle karıştırılarak, tarihsel içeriğinden kopartılması olmaktadır, örneğin bu durumda, tarihin hiçbir döneminde Hollanda'ya mensup olmayan Anvers (Belçika'dadır) kenti ve Bruegel gibi Flaman (yani Belçikalı) ressamlar, böylece Hollanda'nın zimmetine geçirilmektedirler. Aynı bağlamda, "Reform, burjuvazinin feodaliteye karşı ilk başkaldırı eylemi" olarak ilan edilmektedir. Demek ki Protestan prensler ya burjuvaydılar, ya da kendi iktidarlarını dinamitliyorlardı ve Fransa ve İtalya gibi Katolik kalmayı tercih eden ülkelerde hiç burjuva yoktu. Bir önerme yapılınca, bunun tersi ve yüzü

tartışılmalıdır. Tabii Martin Luther'in veya fanatik Calvin'in birer burjuva reformcusu olarak ilan edilmelerinin üzerinde durmuyorum, çünkü bu iki rahibin soylu olmayanlara karşı olan nefretini herkes bilmektedir. Üstelik, Protestanlığın bir burjuva hareketi olmadığının en tipik örneği de, sanayileşmiş ve burjuvazisi güçlü Kuzey Fransa eyaletleri ile Avrupa'daki endüstrileşme hareketinin ilk odakları olan Flandre ve Kuzey İtalya'nın Katolik kalmaya devam ederken, tamamen köylü Languedoc ve Provence gibi bölgelerin Fransız Protestanlığının merkezleri olmalarıdır. Paris'e girmek için Katolik ayini yapmayı kabul eden ve Protestanlıktan dönen IV. Henri'nin Fransa kralı olmadan önce Navarre kralı olduğunu ve Navarre'ın da Fransa ile İspanya arasında yer alan tamamen kırsal bir bölge olduğunu da hatırlatalım. Hikâyede herşey var da, burjuva yok.

Kitabın tümüne tüketici bir eleştiri yapmak çok büyük bir hacme, çok geniş bir mekâna ihtiyaç göstermektedir, üstelik bu yararsızdır, çünkü örnekler yeteri kadar fikir vermektedir, bu kitaba bakarak yeni bir kitap yazmanın alemi yoktur. Zaten okuyucu da böylesine bir tavır karşısında bıkabilir. Bu nedenle bu kadar örnekle yetiniyorum. Ancak, özel adların yazılışında özen gösterilmediğini de bildirmekten kendimi alamıyorum. Örneğin Pays Bas yerine Felemenk veya Alçak Ülkeler denilmeliydi. İngiltere kralları VIII. Henry ve Edward'ın, Kraliçe Mary Tudor'un, İspanya kralı II. Felipe'nin adları Fransız yazımına göre Henri, Edouard, Marie, Philippe olarak verilmemeliydi. Türkçesi olan kelimeler (örneğin arşövek yazılan yerde başpiskopos denilmeliydi), sözlüğe bakma zahmetine katlanmaksızın, Fransızcasının okunuşunun Türkçe yazılışıyla verilmemeliydi.

Türkiye'de tarihe büyük bir merak var, bu merakın nedenleri muhtelif. Kimi bugünü, dünü tahrif ederek doğrulamak istiyor, kimi dünün mutasavver ihtişamında bugünün acılarını unutuyor, kimi geçmişten ders alınabileceğine safça inanıyor, kimi de evrim yasalarını keşfetmeye çalışıyor. Sonuç olarak, büyük çoğunluğumuz itibarıyla tarihe çok Şarklı bakıyoruz. Yani her zaman olduğu gibi burada da şekil önemli; olanı değil, kendi kafamıza göre olması gerekenin tarihini yapıyoruz ve sonuçta gene kendimizi aldatıyoruz.

Laik Manifesto

Son on yıldır Türkiye siyasetinin ve toplumsal gündeminin birinci maddesi laikliktir. Batı Avrupa'nın iki yüzyıl önce çözmüş olduğu bir sorunu şimdilerde tartışıyor olmak (alında tartışamamak), geriliğimizin somut göstergelerinden biri olarak acı verici olmakla birlikte, Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunun bu noktaya dahi gelemediklerine dair bilgi bir miktar iç serinletici olmaktadır.

Bugün dünyadaki halkı Müslüman olan ülkelerde, hatta Müslümanların azınlıkta oldukları ülkelerde (örneğin Batı Avrupa'daki göçmen Müslüman cemaatleri) fondamantalizm denilen bir hareket gözlenmektedir. Bu hareket esas olarak siyasaldır ve becerebildiği her yerde devleti ele geçirmeye yöneliktir. Bu hareket aynı zamanda anti-laiktir. Ama fondamantalist hareketlerin asıl özelliği değişmeye, yani tarihe ve çağa karşı olmalarıdır. Bu hareketler kendi rejimlerini kurduktan sonra, bundan 1400 yıl öncesinde, Arap yarımadasının kendine özgü koşulları içinde ortaya çıkmış olan toplumsal-siyasal bir örgütlenmeyi değişmez ve mutlak bir kavrayış içinde tüm topluma dayatacaklardır. Bunu İran'da yaptılar, Pakistan'da yapıyorlar ve eğer FIS iktidara gelirse Cezayir'de de yapacaklar.

Tarihin, yani değişmenin reddinin kaynağında, değişme sürecinin getirdiği sonuçların gerisinde kalmak veya daha açık bir ifadeyle, tarih tarafından aşılmak yatmaktadır. Batı Avrupa'nın kendi kıtasının dışına çıkmaya başladığı 13. yüzyıldan itibaren, bir uygarlık küresi (Batı) ve bir üretim tarzı (kapitalizm) kendini dünyanın tümüne dayatmaya aday olmuş ve süreç içinde bahsi kazanmıştır. Kapitalizm ve Batı uygarlığına yenik düşen veya onunla eşdeğerli bir dünyasallaşma sürecine giremeyen diğer uygarlıkların ancak iki yolları olmuştur; bunlardan biri Batı gibi olmak olan Batılılaşma, diğeri de ilk kez antropologlar tarafından, beyazlarla temasa geçen ilkel halklarda keşfettikleri ve kargo kompleksi adını verdikleri, korunmaya yönelik içgüdüsel bir geri çekilmedir. Batı dışı toplumlar bu iki seçenek arasında defalarca gidip gelmişlerdir ve daha gidip geleceklerdir.

Çağı yakalamadaki aczin bir ifadesi olan kargo kompleksi İslam dünyasında fondamantalizm (veya entegrizm) olarak ortaya çıkmakta ve bir toplumun Batılılaşmasının en temel dayanağı olan laikliğe cepheden saldırmaktadır. Laikliğe saldırmak ise demokrasiye ve Cumhuriyete, yani özgür insana yönelik saldırıların başlangıcını oluşturmaktadır. Çünkü teokratik devlet insan iradesini devre dışı bırakacağı için böylesine bir siyasal yapı içinde itaat ve imandan başka birşey olmayacaktır. Çünkü fondamantalistlerin çok açıkça belirttikleri üzere, toplum, devlet, dünya birer oluşum, birer süreç değillerdir; bunlar verilidirler, verili oldukları için kutsaldırlar, o halde değişmeleri olanaksızdır. İnsan iradesini devre dışı bırakan fondamantalist tavrın; dini kişinin, bireyin tekil sorunu, onun iç dünyasına ait duygusal bir olay olarak gören laiklikle uzlaşması olanaksızdır, hatta fondamantalizm laikliği en büyük düşman olarak görmektedir (ki doğrudur). Bir İslam devlet başkanının tüm uluslararası protokol kurallarını çiğneyerek, hatta Türkiye'nin egemenliğine ters bir tutum alarak Anıtkabir'i ziyaretten kaçınması, Cumhuriyetimize açık bir saygısızlık olmanın yanı sıra, esas olarak fondamantalist bir devlet düzeninin başının, İslam alemindeki yegâne laik devletin kurucusunu ziyaret etmekten bu kadar korkutan nokta, işte bu uzlaşmaz çelişkidir.

Türkiye'de bu konudaki tartışmalar Batı'dan en aşağı beş yüzyıl sonra başladı, ama halkı Müslüman olan ülkeler arasında gene de bu işi ilk yapan toplum. Bunun bazı nedenleri olmalı. Değerli bilim adamı ve araştırmacı Server Tanilli **İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?** adlı sonuncu kitabında bu nedenleri büyük bir yetkinlikle inceliyor. Eserinin ilk bölümünde din kavramı ve kurumunu sosyolojik bir yöntemle çözümleyen Tanilli, genelden özele doğru gittiği çalışmasında, ikinci bölümde İslamiyeti kendi ideolojik yapısı ve kendi söylemi içinde tartıştıktan sonra, üçüncü bölümde İslamiyetin kutsal kitabı Kuran'ı gene kendi söylemi içinde çözümlemektedir. Bu yöntemin başlı başına doyurucu olduğunu belirtmeliyim, çünkü dış kanıtlar kullanmadığından ötürü, bir bilim adamının bir dine nasıl bakabileceğinin harika bir örneğini sunmaktadır. Server Tanilli daha sonraki bölümlerde İslamın tarihsel sürecini, çağımızdaki İslamiyeti inceledikten sonra şeriat, İslam devrimi, İslamda reform, İslam ve demokrasi gibi konuları öğretici ve ufuk açıcı bir şekilde gündeme getirmekte ve bana göre eserini bir "laik manifesto" ile bitirmektedir.

Ülkemiz zor bir dönemeçten geçiyor, bunu herkes biliyor. Kimsenin "bana ne" deme hakkının olmadığı kadar kritik bir dönemeç. Server Tanilli defalarca bedel ödediği bir demokrasi-laiklik-Cumhuriyet mücadelesinde bir kez daha büyük bir görev üstlenmiş, ey "laik" aydınlar, hiç değilse bu kitabı okuyarak mücadelede yer aldığınızı ve tarafınızı belirtiniz. Şeriatçıların kitaplarının tirajlarının yüz binlere yaklaştığı bir sırada Server Tanilli'nin bu değerli çalışmasının üç binde kalması vahim bir aydın umursamazlığı olacaktır.

Sentetik Bir Sentez

Yayın yönetmeninin ifade ettiği üzere, "Ülkemiz tarihçiliğini hal-i pür melâlinden kurtarmaya belki mütevazi bir katkısı olur diye" hazırlanan bu kitabın adının pek de uygun düşmediği düşünülerek, bunun hesabı verilmeye çalışılmış. Oysa ad uygundur, ancak içerik uygun değildir. Adı "Türkiye Tarihi" olan bir kitabın -ki doğrusu budur- ırk merkezci bir yaklaşımla bir Türklerin tarihi haline dönüştürülmesi -böyle yapılmak istenmiyor gözükülmesine rağmen- çok da bilimsel sayılabilecek bir tavır değildir. Bizim gibi ulusçuluğu geç keşfeden bir toplumda böylesine bir tavır insanlara hiç de şaşırtıcı gelmemektedir. Ancak ulusçuluğun belli bir etnik taban üzerine oturtulmasına, "ırkçılık" gibi pek de sevimli olmayan sıfatların takıldığı artık bilinmelidir. Öte yandan, böylesine bir tavrın dünya tarihçiliğinin kavram çerçevesine girdiğini bir an düşündüğümüz takdirde, tarihi yazılabilecek bir ülke bulmak çok güçleşecektir. Örneğin Arjantin tarihini İsponyollardan mı, yoksa İtalyanlardan mı başlatmak gerekecektir veya bizzat İspanya'nın tarihini Keltlerden mi, Vizigotlardan mı, yoksa Basklardan mı başlatmak gerekecektir. Artık iyice kavranılması gereken nokta, ulusçuluğun etnik kökenler peşinde koşmak olmayıp, var olan ulusun yaşadığı toprakların tarihini bütünlüğü içinde ele almak olduğudur. Etnik kökenlerle ilgili yaklaşım, ileride tekrar döneceğimiz üzere, Türk–İslam sentezi düşüncesini açık veya üstü örtülü bir şekilde kabul etmek demektir. Örnek olsun diye ve benzerlik çok fazla diye söylüyorum; bugünkü Fransa adını, V. yüzyıl barbar göçüyle Galya'ya gelen bir Germen kabilesi olan Franklardan almıştır, ama bugün acaba bir tane Fransa tarihi bulabilir misiniz ki, Frankların Fransa'ya gelmeden önceki tarihlerinin incelenmesiyle başlamasın, Frank öncesi Fransa'yı derinlemesine incelemesin ve Frankların Galya öncesi tarihleriyle ilgilenmesin? Aynı tavrı birçok ülke için göstermek mümkündür. Çağdaş tarihçilik, ırkı tarihin aktörlerinden biri olarak kabul etmemekte ve ulusu da ırksal tabanlı bir şey olarak kabul etmemektedir.

Türkiye Tarihi adını taşıyan bir kitapta, Türkler öncesi tarihin ihmal edilmesi ne kadar vahim bir hataysa, Türkiye dışı Türklerin tarihinin

Türkiye tarihi ile eklemleştirilmesi de o kadar vahim bir hatadır. Öte yandan, Asya'daki Türklerin tarihi, komşuları Moğol, Tacik vb. gibi Türk olmayan ama aynı toplumsal-ekonomik örgütlenmeler içinde olan halklarınkinden farklılaştırılabilir nitelikte değildir. Tek başına bu durum bile, tarihin tabanının ırk olmadığını göstermeye yeterlidir. Bu ve bunun gibi yöntemsel sorunları aşmayı başaramadan böylesine bir işe girişmek, ABD tarihini yazarken İngilizlerin, Almanların, İskandinavların vb. Amerika'ya gelmeden önceki tarihlerini ABD tarihiyle eklemleştirmeye kalkışmak kadar abes olmaktadır. Türklerin Türkiye'ye gelmeden önceki tarihleri ayrı bir konudur ve Türkiye tarihinin bir parçası değildir. Gene aynı bağlamda, adı "Türkiye Tarihi" olan bir kitap, meşru olmasa bile, Türkiye tarihini Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden itibaren başlatmak isterse, Türkiye toprakları üzerinde var olan Türk olmayan unsurların tarihlerini neden incelemez? Osmanlılığın oluşumuna etki eden yegâne faktörün Türkler olmadığı açık bir gerçekken, diğer unsurlar neden ihmal edilir, hatta yok sayılır? Bu soruların cevabını kitabın ilk bölümünü oluşturan ve Halil Berktay tarafından kaleme alınan, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi" başlıklı denemeden öğreniyoruz. Berktay makalesinin 90. ve 131. sayfalarında açık bir şekilde, Türklerin İslamiyetle tanışmalarının bir Türk-İslam sentezi olduğunu söylemektedir. İşte yukarıdaki soruların cevabı bu tavır alışta ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda ülkemizde bazı çevreler tarafından Batılılaşmaya ve dünya ailesine katılmaya karşı çıkışın ideolojik temelini oluşturmak üzere ortaya atılan bu slogan, şimdi de bu makale ile başka bir kavram çerçevesinin amaçları doğrultusunda yoğrulmaya başlanmıştır, ama bu yoğurma sloganının ilk amacına hizmetten başka bir yarar sağlamamaktadır. Berktay'ın bu makalesi, daha önce yazdıklarının bir tekrarı niteliğinde olduğundan, dikkat çekici yegâne unsur; Türk-İslam sentezinin "teori"ye eklenmesi olmaktadır. Bu neden yapılmaktadır? Feodalitenin evrensel bir tarz olduğu, dolayısıyla Osmanlıların da feodal bir örgütlenmeye sahip oldukları kanıtlanmak istenmektedr. Ancak, uzun zamandan beri sürdürülen çaba ve tartışmalara rağmen, bu görüşün yandaşlarının Osmanlının feodal olduğunu olgusal ve karşılaştırmalı tarih düzeyinde kanıtlanmaları mümkün olamamıştır. Bu durumda, izleri daha önceden hissedilen dolaylı bir yola başvurulmakta ve örtülü bir şekilde bir önermeler silsilesi inşa edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre: a) Feodalite her yerde barbarlık ile uygarlığın buluşmalarından kaynaklanır, b) Batı feodalitesi Roma ile Germenlerin buluşmaları sonucunda, bir Roma-Germen sentezi ortaya çıkmıştır, c) Osmanlı feodalitesi de Türklerin İslamla buluşmalarının sonucu olarak bir Türk-İslam sentezi olarak belirmiştir.

Olgusal düzeyde kanıtlanamayan bir şeyin verbal düzeyde kanıtlanmasına yönelik bu skolastik tavır alışın, gene de tartışılması gerekmektedir. Batı feodalitesinin oluşumu tartışmalarına küçük bir giriş bile çok fazla yer işgâl edeceğinden, o konuyu daha geniş bir mekâna bırakmak zorundayım. Ama Türk-İslam sentezinin üzerinde biraz duralım. Bir kere İslam uygarlığının kendisi bir sentezdir ve göçebe Arapların fetih yoluyla

tanıştıkları Bizans, İran, Süryani, Kuzey Afrika ve bunlar aracılığıyla eski Yunan ve Roma miraslarının bir harmanıdır. Arapların bu harmana katkıları yalnızca o bölgenin **lingua franca**'sı haline gelen dilleridir. Bu da Arapların sentezin bir parçası oldukları anlamına gelmez, çünkü rakip uygarlıklar bazen kendi dışlarında ortak bir paydaya ihtiyaç hissederler. İslam uygarlığının bir sentez olduğunun kanıtları çok fazladır, tek bir örnekle yetinirsek, İslam felsefesi putatapar Yunan filozofu Platon'u hacei evvel ilân etmiştir. Öte yandan, İslam tasavvufunda İran yoluyla gelen Hind mistisizmini görmemek mümkün değildir. İslam uygarlığı bir sentez olmasına rağmen ortaya bir feodalite çıkartmamıştır. Öte yandan, kendi sentetik olan bir şey tekrar senteze girebilir denilirse, o zaman sentezin iki oluşturucu unsurdan da farklı bir şeyi ortaya çıkarttığını belirtmek gerekir. Oksijen ile hidrojenin sentezinden, bunların her ikisi de olmayan su çıkmaktadır. Türk-İslam sentezinde ortaya çıkan her ne ise, tanım gereği ne Türk ne de İslam olmalıdır. Böylesine tutarsızlıklar üzerine inşa edilen teorilerin ayakta kalmaları olanaksızdır. Bu konuda son olarak söylenilmesi gereken bir nokta da, 10.-11. yüzyıl göçleriyle Türklerin yalnızca Anadolu'ya değil, bugün Ortadoğu olarak ifade edilen coğrafyanın tümüne gelmiş ve buralarda egemen unsur haline gelmiş olmalarına rağmen, İran, Afganistan, Irak ve Suriye'deki "Türk-İslam" sentezlerinin neden Anadolu'dakine benzemedikleri ve Türk unsurun sonunda yok olduğudur. Tabii buradaki ilginç noktalardan biri de İran'a yerleşen Türklerin, Anadolu'ya yerleşen Türklerden hem mutlak sayı hem de yerel nüfusa oran olarak daha fazla olmalarıdır. Müslüman İran ile kalabalık Türklerden İran'da çıkmayan Türk-İslam sentezi, nasıl olmuştur da Hıristiyan Anadolu-Türk birleşmesinden doğmuştur? Böylesine total bir tavır alış içinde, tarihte yasalar olduğu "iman"ıyla hareket edildiğinde bu sorulara cevap verilemez. Öte yandan, Berktay'ın makalesi feodalitenin oluşumu konusunda düşüncelerini bir kere daha aktardığı bir yazı olmaktan öteye geçemeyerek, Türk iktisat tarihine dair hemen hiçbir bilgi içermemektedir.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinin altına imzasını atmış olan Ümit Hassan ise, ihtiyat ve dikkatle karşılanması gereken ama yararlı bir iş yapmaktadır. Türklerin Anadolu öncesi tarihlerinin kronolojisini çıkartmak öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Bir kere yazılı kaynakların yok denecek kadar az olması ve İran, Çin, Hind gibi civar yerleşik uygarlıkların kayıtlarına başvurma zorunluğu, bu işi neredeyse olanaksız hale getirmektedir. Bu nedenle bu kronolojiye ihtiyat ve dikkatle yaklaşmak gerekir. Ancak bu gibi sakıncalara rağmen, bir kuşbakışı sağlaması bakımından yararlıdır. Ümit Hassan'ın "Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış" adlı ve üçüncü bölümü oluşturan incelemesi, yazarın en büyük meşgûliyetlerinden biri olan "anahanlık" sorununun ikide bir ortaya çıkması nedeniyle yaralanmaktadır.

Nihayet sonuncu bölüm, Ayla Ödekan tarafından kaleme alınan "Mimarlık ve Sanat Tarihi" adını taşımaktadır. Ve yazarlar arasındaki birçok çelişkiden biriyle başlamaktadır. Ödekan s.371'de "Horezm bölgesinde

İ.S. 5. yüzyılda şato tipi yerleşmelerin çoğaldığı görülüyor. Yerleşim birimleri şatolar ve etrafı surla çevrilmiş çiftliklerden oluşuyor. Bu dönemde feodal ilişkilerin geliştiği tek yapılmış feodal malikâne ve şatolar çevresinde çok sayıda yerleşme yerlerinin varlığından anlaşılmaktadır, örneğin Berkük-Kale. Toprak-Kale İ.Ö. 1. ve İ.S. 6. yüzyıllar arasında yaşamış bir kenttir." Demek ki Ödekan'a göre Asya'daki Türkler arasında en azından İ.S.5. yüzyılda feodalite vardır ve bunu İ.Ö. 1. yüzyıla kadar geri götürmek mümkündür. Oysa Berktay feodalitenin bir "Türk-İslam sentezi" olduğunu ve 15. yüzyıldan sonra çıktığını söylemektedir.

Gene Ödekan, 373. sahifede "10. yüzyıla değin çoğunlukla yerleşik düzene geçmiş olan Türk boyları... Kent içine yerleşmeleri zaman almıştır" demektedir. Oysa Berktay Osmanlı devletini kuranların aşiret aşamasında yani göçebe olduklarını söylemektedir. Ama Osmanlılar bırakın kent dışında oturmayı, hemen kentlere yerleşmişlerdir; Ödekan'ın paralelinde kalırsak, Osmanlı devletinin kurulmasından önce kentlileştiklerini düşünmemiz gerekir. Berktay bunların aşiret aşamasında olduklarını söylerken, göçebe-yerleşik sentezi=feodalite önermesini kanıtlamak için gerici teorilerle saf tutuyor ve gerçekleri feda ediyor. Öte yandan, yazarlar arasındaki çelişkilerin çokluğu, bu kitabın bir makale derlemesinden ibaret olarak kalmasına yol açmaktadır. Bir başka farkına varış da yazarların birbirlerini editörün ise hiçbirini okumadığıdır. Zaten Türkiye'de kitaplar okunmak için yazılmaz ki.

"Türk-İslam sentezi"nin mimari boyutuyla ilgili olarak sorulması gereken bir nokta bulunmaktadır. Neden İstanbul camileri Bizans kiliselerine benzer de Güncydoğu Anadolu camileri Arap camilerine benzer? Bunun cevabı verilmediği sürece, "sentez" iddiaları boşlukta kalmaya mahkûmdur.

Türkiye'de tarihçilik gerçekten geri ve ne yazık ki düzeltmeye kalkışanlar da peşin hükümlerinden pek fazla arınamıyor ve ortalıktaki toz dumanı biraz daha arttırıyorlar.

Tarih Neden Yazılır?

Türkiye'de kitaplar yayımlanıyor, bunlara eleştiriler yapılıyor, cevaplar veriliyor, bazen de mini meydan savaşları ortaya çıkıyor ve bunların bir kısmı büyüklerini aratmayacak kadar "kanlı" boyutlara ulaşıyor. Neden? Sorunun aslında çok basit bir cevabı var; aydınlarımızın çoğu açısından bilgiyi daha doğruya ulaştırma gibi bir mesele yok. Bunlar için önemli olan, "aydınlar loncası" içinde "usta" payesini edinmek ve korumak. Daha açık bir ifade ile Türk aydınının büyük kesiminin bilim ve sanata yaklaşımı zenaat kavrayışı içinde yer almaktadır. Aydınlarımızın çoğu kendi "doğru"larına öylesine mahkûm olmuş ve bu mahkûmiyetini öylesine sevmiştir ki, yaptıklarına veya ettiklerine yöneltilen eleştirileri, doğrudan kişiliklerine yönelik saldırılar olarak algılamakta ve "üretim"lerini cansiparane korunması gereken mevziler olarak görmektedirler. Çekinmeden söyleyebilirim ki, Türk aydınlarının çoğu açısından ürettikleri eserler birer "vatan" niteliğindedir. Bu kadar çok mini vatana bölünmüş olan entelektüel dünyamızda, bilim ve sanat çoğu zaman güme gitmektedir. Yapılanların kendisi önemli değildir, yapılanların nasıl algılandığı önemlidir. Henüz Şark şekilciliğinden kurtulamamış bir toplumda bunun böyle olması olağandır da bunların sanat ve bilim adına yapılıyor olarak gösterilmeleri olağan değildir. Hal böyle olunca -buna bir de kimsenin kimseyi okumadığını ekleyiniz-, aynı konuda çeşitli aralıklarla yeni eserlerin yayımlanması bilginin daha ileri gitmesine nadiran katkıda bulunmakta, çoğu zaman aynı şeyler farklı üsluplarda tekrarlanmaktadır. Değerli araştırmacı Sina Akşin'i kızdırma pahasına söylemeliyim ki, **Türkiye Tarihi** adı verilen ortaklaşa çalışmanın ikinci cildi olarak yayımlanan **Osmanlı Devleti, 300-1600** adlı kitap da var olan bilgilere yeni birşey katmanın -ne yazık ki- uzağında kalmaktadır.

Tarih tarihçilerin yazdıklarından başka birşey olmadığına göre, eğer yeni birşey söylenmeyecekse bu kadar zahmete neden girilir? Ben bunu anlamakta güçlük çekiyorum.

Metin Kunt tarafından yazılan siyasal tarih bölümündeki bilgilerin çok daha kapsamlılarını, en azından on tane başka genel Osmanlı tarihi

kitabında bulmak mümkündür. Öte yandan aynı bölümde, Osmanlı tarihinin belki de en kritik anlarından birini oluşturan kuruluş oluşumları es geçilmiştir. Osmanlı kuruluşu çok önemlidir, çünkü bugüne bile yansıyan ve bazen de kısmen bugün oluşturulan ideolojik tavır alışlar içinde bakılan bir dönemdir. Daha açık bir ifadeyle, Osmanlı kuruluşu çoğu zaman Türklerin devlet kurma yeteneklerinin amaçlı bir eylemi, bir yoğunlaşması ve açığa çıkması olarak görülmekte; Osmanlı devletinin daha oluşum aşamasında bilc "cihangirâne" bir imparatorluk haline gelme programının bilincinde olunduğu ima edilmektedir. Devlet ideolojisinin ezici baskısına maruz kalınmasına yol açan bu kavrayışın ikâmesi gerekmektedir. Osmanlı devletinin, daha sonra da imparatorluğunun, önceden belli bir programa göre değil de (yasalara da diyebilirsiniz), bazı kaprislere, bazı mutlu bileşimlere, dünya ve bölge konjonktürüne, tarihin "uzun süreç" dalgalarına göre oluştuğunun vurgulanması, tarihi anlatmak yerine anlamayı seçmiş bir yaklaşım olurdu ve gerçeğe ulaşılması kolaylaşırdı.

Öte yandan, Metin Kunt'un Osmanlı kuruluşunu önceleyen yıllarda "Anadolu ekonomisi siyasal dağınıklığa rağmen gücünü koruyordu" cinsinden bir önermede bulunması, dönemin iktisadi hayatını yeteri kadar incelemediği izlenimini uyandırmaktadır. Gerek Moğol istilası gerek göçebe Türklerin hareketlerinin yoğunlaşması gerekse de Haçlı seferleri ile Bizans ve Anadolu Selçuklu siyasal çöküntüleri ekonomik hayatın yerelleşmesine yol açarken, uluslararası ticaretin Anadolu yollarını büyük çapta terk ederek, Suriye ve Mısır limanlarına daha da ağırlıklı olarak kayması da kentleri etkilemiştir. Otorite boşluğu, anarşi ve savaş o dönemdeki Anadolu ekonomisinin büyük çapta tahribine yol açmışlardır. Ayrıca Kunt'un "...1204'te Venedik önderliğinde bir Haçlı donanması Konstantiniyye'yi ele geçirince" demesi, yazarın bu konuda fazla bir zahmete girmediğini göstermektedir. Çünkü, 1204'te İstanbul'u ele geçiren Haçlı ordusudur ve Venedik'ten kiraladıkları teknelerle Zara'dan İstanbul'a gelmişlerdir. Yani ortada bir donanma yoktur, çünkü bilindiği üzere donanma savaş gemilerinden oluşan bir deniz gücüdür, teknelerin asker yüklü olması onun donanma sayılması için yeterli değildir ve Venediklilerin Haçlılara kiraladıkları tekneler nakliye gemilerinden ibarettir. öte yandan Venedikliler Haçlı değillerdir, sefere katılmalarının nedeni, Haçlılardan kira bedelini alabilmek için onları İstanbul'u işgâle teşvik etmek ve bu gerçekleşirse -ki gerçekleşmiştir- kentin talanından pay almaktır. Ayrıca bu harekâtın önderliği Venediklilere değil, Kuzey Fransalı baronlara ait olmuştur.

Metin Kunt'un yazdığı bölümde en dikkat çekici nokta, Osmanlı kurumlarının oluşumunda bazı niteliksel farklılıkların etkili olduğunu vurgulamasıdır. Örneğin Osmanlı devletinde Hristiyan tımarlıların varlığı yazara göre, uç toplumunun serbest ve açık toplumuna bağlıdır. Gene aynı bağlamda, Osmanlı tahtının intikalinde belli bir kuralın olmaması yazara göre, beylik ailesi mensuplarının (yani taht adaylarının) kendilerini gösterme fırsatı elde etmelerine ve böylece beyliğe **en yaraşır** olanının saptanmasına olanak sağlıyordu. Bunlar ve çok sayıda olan bun-

lar gibi önermeleri eleştirmek mümkündür, ancak böylesine bir girişim mekânı aşırı zorlayacağından, yalnızca bu iki örnekle yetinmek zorundayım. Osmanlı sisteminde Hristiyan sipahilerin varlığı, resmi ideolojinin kurguladığı gibi Osmanlı hoşgörüsüyle açıklanamaz. Böylesine bir durum, Osmanlı yayılması esnasında yabancı topraklarda Osmanlılık için uygun bir iklim yaratabilmek üzere, yerel özellikleri hemen bozmama gibi son derece pragmatik bir ilkeden kaynaklanmaktadır. Ve aşağı yukarı tüm fetihçi toplumlar benzeri yöntemleri uygulamışlardır; vahşetleriyle ünlü Asurlular, kendilerini beğenmişlikleriyle ünlü Romalılar bile. Nitekim Osmanlılar tarafından fethedilen bir bölgede yalnızca sipahiler veya reayanın dinlerine dokunulmaması değil, vergi sistemlerinin de aynen korunması söz konusu olmuştur. Zaten vergi endişeleri nedeniyle, Osmanlı öyle herkesin Müslüman olmasını da pek fazla arzu etmemektedir. Osmanlı sınırlarının ilerlemesinin olanaksızlaştığı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de dinsel taassup başlamış ve gayri müslim olanlara karşı aşırı bir tahammülsüzlük ortaya çıkmıştır. Taht intikalinde bir kural olmamasının nedeni de öyle anlatmanın hoşa gidiyor olmasına rağmen, en yaraşanı seçmek değildir. Tahtın intikalinde kural yoktur, çünkü fetihle ele geçen topraklar Osmanlı ailesinin ortak mülkü sayılmaktadır. Ayrıca böylesine bir kuralın olmaması, tahta yönelik umutlar besleyen "parti"lerin kendilerine aday sağlama olanaklarının yok olmaması açısından da sürmektedir.

Bunların dışında, bazı küçük göstergeler, yazarın bazı durumlarda basmakalıp bilgilerle yetinip, daha derin araştırmalara girmediği duygusunu uyandırmaktadır. Örneğin Metin Kunt Hüdavendigar ünvanının yalnızca I. Murat'a ait olduğunu sanmaktadır. Oysa en azından I. Mehmet (Mehmet Hüdavendigâr) ve I. Bayezid (Yıldırım Hüdavendigâr) bu ünvanı taşımışlardır. Gene bunun gibi, akıncı teriminin Arapça "gazi" kavramının karşılığı olarak kabul edilmesi bir zorlamadır. Gazi'nin asıl Türkçe karşılığı "alp"tir. Beni çok şaşırtan bir kabul de kadıasker'in (kazasker) devlet kadısı olarak açıklanmasıdır. Osmanlı sisteminde devlet örgütü içinde yer almayan herhangi bir kadı yoktur ve kazasker ordu kadısıdır.

Örnekleri çoğaltmanın gereği yoktur. Ancak edinilen izlenim, bu bölümde yeni birşey söylenmediği ve resmi tarih ideolojisinin Osmanlıya bakış açıları üzerine serdiği örtünün aralanmadığıdır.

Hüseyin G. Yurdaydın tarafından kaleme alınan ve "Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)" adlı bölüme bazı ön irdelemelerle yaklaşmak gerekmektedir. Öncelikle sorulması geeken, bilim ve düşüncenin niteliğine dair sorulardır. Çoğu zaman sanılanın aksine, bilim yeni bir "icat"tır ve kökleri en fazla 15. yüzyıl Batı Avrupasına kadar geriye gitmektedir. Teknoloji ile bilimi özdeş sayan bizim insanlarımız için bu önerme şaşırtıcıdır, ama 15. yüzyıldan önce yalnızca yapma bilgisi (**tekhne**) vardır. Rönesans oluşumlarıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan bilimsel düşünce ise **doğru**ları değil, daha doğruları arayan yeni bir bakış açısı olmuştur. Eski Yunancada yapma bilgisi anlamına gelen **tekhne** kelimesine karşılık, bilim anlamına gelen herhangi bir keli-

me yoktur. Öte yandan, Osmanlıcadaki ilm kelimesi bilim (**science**) anlamını karşılamamaktadır. Çünkü ilm, zaten bilinenin, ifşa edilenin kavranılması ve nakledilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda Osmanlı ilmi nakli (aktarıcı) olup, araştırıcı ve eleştirel değildir. Öyleyse bir Osmanlı biliminden söz etmek olanaksızdır (ama bir Osmanlı **tekhne**'si ve bir Osmanlı ilmi vardır). Aynı şeyleri Osmanlı düşünce hayatı için de söylemek mümkündür; nakli olan Osmanlı düşünce hayatı şerh ve yorumlar ile yetinmiş, yeni düşünceleri ancak çok nadiren üretebilmiştir. Bu bağlamda, yazarın saydığı kişilerden **hiçbiri** bilim adamı veya düşünür sıfatını, bu kelimelerin içerdikleri doğrultusunda hakedecek nitelikte değildir. Yazarın zikrettiği kişiler konusunda kapsamlı ve tutarlı bilgiler aktarmadığına dair kuşkularım da vardır. Şeyh Bedreddin'e ilişkin olarak yazdıklarını örnek alıyorum. Yurdaydın, Fındıkoğlu'ndan alıntılayarak Bedreddin'in Türkiye'deki "modern anlamdaki sosyalizmin adeta öncüsü gibi görüldüğünü", bildirdikten sonra, gene aynı yazara dayanarak Şeyh Bedreddin'in "geniş, müphem ve edebi bir sosyalizmin şahsiyetleri arasına gireceği, Thomas More, Tommaso Campanella ve Valantin Andrealarla birlikte zikredileceği aşikârdır" demektedir. Yorumsuz alıntılamak katılmak anlamına geldiğine göre, yazara şu sorular sorulabilir: Bir 15. yüzyıl başı tasavvuf ehli nasıl olur da 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir öğretinin Türkiye kolunun öncüsü olabilir? Thomas More gibi İngiliz monarşisini ıslah etmek isteyen, Tommaso Campanella gibi "güneş-devlet" teorisini ortaya atan ve şiddetle mutlak monarşiden yana olan düşünürler nasıl olur da "sosyalist" Bedreddin'le aynı kaba konulabilirler? Türkiye elmalarla armutları toplamaya alışık bir ülkedir, ama güneş-kral XIV. Louis'nin himayesine mazhar olan ve dünyanın tümünün son derece katı bir şekilde örgütlenmiş bir güneş-katedralden yönetilmesini öneren; değişmeye, neşeye, zevke, insani sayılan herşeye karşı çıkan totaliter Campanella ile Bedreddin arasında bağ kurulması, yaklaşımların mesnetsizliğini kanıtlamaktan öteye bir işe yaramamaktadırlar.

Tabii ki, Hind ve Yunan tıbbının deneme yanılmaya dayalı bilgilerinin aktarımının ve Akdeniz'in denizci uluslarının geliştirdiği harita ve seyir bilgilerinin aktarımının bilim sayılmasının da üzerinde durmuyorum.

Bence bu kitap böyle yazılmamalıydı ve resmi tarih anlayışının dışına çıkılabilmeliydi.

Türkiye Tarihi Antolojisi

Türkiye'de oturamayan, yerleşemeyen ve kapsamı ile amacı iyi belirlenemeyen kurumlardan biri de eleştiridir. Bilimin ilerlemesi ve gelişmesi için olmazsa olmaz nitelikte olan bu kurum, ülkemizdeki en üst düzeyden aydınlar ve bilim adamlarının çoğu için bile sevimsiz, yersiz ve gereksizdir. İleride yayımlayacağım ve doğrudan bu konuya ayrılmış olan bir incelememde de değineceğim üzere, bilimsel tutarlık ve gelişmenin temel oluşturucularından biri olan eleştiri kurumunun Türkiye'de bu denli **"tu kaka"** olmasının birçok nedeni arasında, en önemli bir tanesi de insanlarımızın Şarklı refleksleriyle ilgilidir. Rönesansla birlikte yaşanmaya başlanan büyük Doğu-Batı zihinsel kopuşundan itibaren, bilgi üretimi Batı'da akli (rasyonel) hale gelirken Doğu'da nakli olmayı sürdürmüştür. Bunun son derece açık anlamı, Batı'da bilgi üretiminin **"doğru"**ların keşfine değil de **"yanlış"**ların araştırılmasına yönelik hale gelmesine karşılık, Doğu'da bilgilerin üstatlar tarafından, bir kerede ebediyete kadar geçerli olarak vaz'edildikleri ve bunların en fazla şerhedilerek aktarılacağı düşüncesi kendini sürdürmüştür. Böylece Batı, bilimsel devrimi gerçekleştirirken Doğu, nakledilen **"bilgiler"** düzeyinde kalmıştır. Ülkemizde eleştiriye tahammül edilememesinin temel nedenlerinden biri işte bu Şarklı refleksi içinde yer almaktadır. Böylece ülkemiz insanları gelişmenin, değişmenin gerçek motorunun hata olduğunu görememekte, hata yapmayı bir suç olarak kabul etmekte ve bunlar ortaya çıkarıldığında da cansiparane savunmalara girişmektedirler. Ne kadar yazık! Oysa bu tavırla ne kadar değerli enerjiler heba olmaktadır! Herşeyin mükemmeli bulunabilse değişmenin ve tabii tarihin sona ereceği nasıl oluyor da görülmüyor? Artık iyice anlaşılması gerekiyor ki mükemmellik limit bir kavramdır, yani ona yaklaşılır, ama ulaşılamaz. Bunun böyle olmasını sağlayan da, hata yapma yeteneğine sahip yegâne varlığın insan olmasıdır. Makineler ve diğer canlılar hata yapmazlar, programları veya genetik kodlarındaki gibi davranırlar, o yüzden de değişme yalnızca insana özgüdür ve tabii buna bağlı olarak tarih hata yapabilen insanın ayrıcalığıdır. Arıların tarihi olmaz. İnsan değişir ve değiştirir. Nasıl görmüyoruz ki hata insanın

özgürlük alanıdır; hata yapabilmek tarihin öznesi olmaktır. Mükemmellik ise sanıldığı kadar yüce bir kavram değildir, arı mükemmeldir, çünkü kendi yetenağiyle değişmemektedir, ama yüce değildir. Demek ki hata, bilimsel faaliyetin özünde vardır ve **"hatasız"** bir yapıt ya din kitabıdır ya da din kitabına çok yakın olan bir ideolojik tavrın amentüsüdür. O halde, bilim adamı hata yapacağını bilen, yaptığında da gocunmayan insandır. Bilim adamı aynı zamanda bir hata avcısıdır ve eleştirinin bilimsel düşüncenin özünde yer almasının paralelinde olarak, bilimin ancak yanlışların elenmesiyle ilerleyebileceğinin bilincindedir.

Sina Akşin'in yayın yönetmenliğini yaptığı ve şu ana kadar üç cildi yayımlanan **Türkiye Tarihi** adlı kolektif eserin ilk iki cildi için **Çerçeve**'de yayımladığım eleştiriler de ne yazık ki dizinin yönetmeni tarafından yazarların kişiliklerine yapılan bir saldırı olarak algılandı ve benim aslında Batılı anlamda bilimsel gelenek içinde yer tutmaya çalıştığım ucundan dahi görülemedi. Sina Akşin 3. cilde yazdığı **"Önsöz"**de "Türkiye Tarihi'nin 1. cildi üzerine basında bazı yazılar çıktı. Bu yazılardaki eleştirilerden birkaçına değinmek belki yararlı olabilir" dedikten sonra, yalnızca benim 1. cilt hakkındaki yazımı ele almaktadır. Yönetmen, önsözün yüzde 30.kadarını kaplayan bu cevabi yazıda benim tüm eleştirilerimi değil, yalnızca iki tanesini cevaplandırmaktadır. Bu durum karşısında ortaya bazı sorular çıkmaktadır. Neden diğer eleştiriler de cevaplandırılmamıştır? Benim eleştirilerimden neden yalnızca iki tanesi cevaplandırılmıştır? Cevaplanmayan eleştirilere hak mı verilmiştir? Eğer öyleyse bu, neden belirtilmemiştir? Ben eleştiri kurumunu ciddiye aldığım için eserin yayın yönetmeninin verdiği cevapların tümünü irdeleyeceğim. Birinci cevap, benim **Türkiye Tarihi**'nin planlanış biçimine yönelttiğim eleştiriye ilişkindir. Bana göre adı Türkiye Tarihi olan bir kitap, Türkiye topraklarının tüm tarihini kapsamalıdır ve Türklerin Anadolu dışındaki tarihleri başka bir incelemeye konu olmalıdır. Çünkü adı Türkiye Tarihi olan bir kitapta, Türklerin Asya'daki tarihlerinden işe başlanıp Malazgirt öncesi Anadolu tarihi yok sayılırsa, bu ulusları, ırkları tarihin ana değiştirici faktörü olarak gören resmi tarih teziyle aynı safta yer almak olacaktır. Resmi tarihçiler ve kurumlar bu konuda herşeyi söylemiş olduklarından, aynı doğrultuda yeni bir kitap yazımına girişmek israftan başka birşey değildir. Öte yandan tarihe ırk-merkezli bakmak için yazarların mutlaka ırkçı olmaları da gerekmez. Ben de Sina Akşin kadar, yazarların ırkçı olmadıklarını biliyorum. Ama vurgulanması gereken nokta, eserin ana yönelişinin ırk-merkezli olduğudur. Çünkü Türkiye tarihi genel Türk tarihinin bir parçası olarak algılanmıştır. İşte ırk-merkezli olan nokta da budur. Tarihe bu mantıktan bakıldığında, hemen tüm Asya tarihine Türk tarihinin kapsamı içinde -en azından bazı dönemler için- bakmak mümkündür. Örnek olsun diye ve tüketici bir sayımdan kaçınmak üzere zikredersem, İran'da devlet kuran Selçuklular, Afganistan'da devlet kuran Tolunoğulları Türktürler. Görüleceği üzere Türkiye tarihini genel Türk tarihinin kapsamı içinde incelemenin mantıksal uzantısı **"On altı Türk devleti"** ideolojik tavrıdır.

Yayın yönetmeninin, kitabın bu yönelişini haklı çıkartmak üzere

yazdıklarına göre, "Oysa ilk önsözde Malazgirt öncesi Anadolu tarihinin ele alınması gerektiği, fakat pratik zaruretlerle bunun yapılamadığı belirtilmişti. Çünkü bu yapılsaydı kitabın hacmi çok büyüyecekti. Ayrıca hayli kalabalık olan yazar kadrosu daha da kalabalıklaşacaktı. Üstelik Türk öncesi Anadolu tarihi bana hayli yabancı bir konu, onun yayın yönetmenliğini yapamayacak, ya da zorluk çekecektim". Bu kısacık ifade uzun bir içerik çözümlemesini haketmektedir. Bir kere, dizinin yayın yönetmeni Türkler-öncesi Türkiye tarihinin incelenmesi gerektiğini kabul etmektedir. Ama bazı nedenlerden ötürü bu yapılamamıştır: a) Kitabın hacmi çok büyüyecekti. 4 cilt olarak planlanan ve 1500 sahifenin üstünde olacak bir kitap zaten hacimlidir, bunun anlamı bir **"best-seller"** olmayacağı, yalnızca meraklıları tarafından alınacağıdır. Öte yandan, böylesine bir endişe ile bu kadar önemli bir bilimsel gerçek feda edilemez. Eğer yayın yönetmeni hacmi arttıramama gibi bir kısıt karşısında kaldıysa, o zaman eskilerin tekrarı olan bölümleri ayıklasaydı, çok fazla yer kazandığını görürdü; b) Hayli kalabalık olan yazar kadrosu daha da kalabalıklaşacaktı. Ne sakıncası var? Bu bir sınıf değil ki mevcut artınca disiplin sorunu çıksın. Zaten yönetmen, yazarları son derece özgür bıraktığını kendisi ifade etmektedir. O halde sorun nerede? c) Türk-öncesi Anadolu tarihi, yayın yönetmenine hayli yabancı bir konu. İşte asıl sorun burada ve Türkiye'nin başlıca sorunlarından biri de burada. Akşin'in bilmediğini söylemesi ülkemizde nadir rastlanılan bir erdem, ama birşeyin yönetmen tarafından bilinmemesi kapsanmamasının gerekçesi olamaz. Bir başkası yönetmenlik yapabilirdi veya yayın yönetmenliği **collegial** olarak yürütülebilirdi. Ayrıca belirtmeliyim ki yayın yönetmeni bilim tarihçisi, iktisat tarihçisi, sanat tarihçisi de değildir, ama editörlüğünü yaptığı kitaba bu konuları almakta beis görmemiştir. O zaman ortaya şu soru çıkmaktadır. Sina Akşin bu alanlarda zorlanmış mıdır, zorlanmamış mıdır? Zorlanmışsa (ki doğal olan budur, çünkü uzmanlık alanı çağdaş siyasal tarihtir), Türklük-öncesi Anadolu tarihi konusunda zorlanacağı gerekçesi geçersiz kalmaktadır.

Bir başka konu da, Sina Akşin'in beni dilin önemini kavramamakla suçlamasıdır. Bunu nereden çıkardığını anlamam mümkün olmadı, çünkü ben olaya dil açısından yaklaşmamıştım. Madem o yaklaşmış, konuyu biraz irdeleyelim. Yazar, "ulusların karakterleri varsa, dil bu karakterlerin oluşumunda önemli bir paya sahiptir" demektedir. Bilimsel düşüncenin ilkelerinden biri de varsayımdan yasallık türetilemeyeceğidir. Sina Akşin **"ulusların karakterleri"**ni bir varsayım olarak koymaktadır, o halde buna bağlı olarak kesin bir önerme yapabilmesi için varsayımını kanıtlaması gerekirdi. Ben tersini yapacağım. Ulusların karakterleri olmadığını, ama dilin ufuk vakıası içinde gene de önemli olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Ulusların karakterlerinin olduğunun kabulü, değişme içinde değişmeyen bir şeylerin olduğunun kabulüne dayalıdır. Tabii bu noktaya varabilmek için ulusun hangi temelde oluştuğunu da tartışmak gerekir. Eğer etnik temelde oluştuğu kabul edilecek olursa, ancak o zaman değişmez bazı özelliklerin olduğu söylenebilir (yani antropolojik özellikler, kafatası, saç, burun vb.). Eğer

ulus sosyo-kültürel temelde algılanacak olursa, ulusların karakterlerinden sözetmek, değişmeyi inkâr olur; bir tarihçi de bunu yapamaz. Kim ekmek teknesini devirir ki? Dilin bizatihi kendisi değişkendir, çünkü dil düşüncenin aracıdır, düşünceyi etkiler, ama bunun ulusal bağlantısı yoktur, sosyo-kültürel bağlantısı vardır. Bunlara karşılık, dil bir ulusun ortak paydası olarak ulusallık bağlamında önemlidir. Ancak aynı dille çok farklı ulusallıklar üretmek mümkündür. Örnek olarak İngilizce konuşan ABD ile İngiltere ulusallıklarının birbirlerinden ne denli farklı olduklarını vurgulayalım. Bu örnek yetmezse, Almanca konuşan Almanlar ile Avusturyalıların ve İsviçre'nin bir bölümünün çok farklı ulusallıkların taşıyıcıları olduklarını söyleyelim. Tabii söz İsviçre'den açılmışken, dört dilli bu ülkenin bal gibi İsviçreli ulusal kimliği oluşturduğunu da ekleyelim. Dil ulusal karakter oluşturmaz, ama ulusallaşma sürecinde önemli role sahip olabilmektedir. Sina Akşin benim, Arapların İslam uygarlığına yaptıkları dil katkısını tamamen küçümsediğimi söylüyor. Ben bu konuda bir fikir ileri sürmemiş, yalnızca kendi de bir sentez olan İslam uygarlığına Arapların katkısının bir **lingua franca** haline gelen dillerinden ibaret olduğunu söylemiştim. Yani, yazarın iddia ettiğinin tersine, tek katkının dil olduğunu söylemiştim. Üstelik, bu konuyu ilerletmek abesle iştigâldir, çünkü İslamiyet Arapların içinden çıktığına göre başka türlüsü olamazdı. Öte yandan, evrensel dinlerin tümü bir **lingua franca**'ya ihtiyaç duyar. Katoliklik için Latince, Ortodoksluk için Yunanca ve İslamiyet için Arapça. Ancak İslamiyet esas olarak Arap fütuhatıyla yayıldığından, Arapça, fethedilerek Müslüman olan halkların çoğunun aynı zamanda kültür dili haline de gelmiştir. Bu Arapçanın katkısı mıdır, yoksa fatih Arapların kendi dillerini kılıç hakkına bağlı olarak dayatmaları mıdır? Arapça olmasaydı Farsçayla, Süryaniceyle, Yunancayla, Koptçayla, Berbericeyle (yenilerek Müslüman olan Ortadoğu halklarının Farsça hariç eski dilleri) gelişkin kültürler yaratılamayacak mıydı? Üstelik Arapça bu dillerin çoğu kelime, imge ve kavramını savaş ganimeti olarak kendi zimmetine geçirerek zenginleşmiştir. Arapçanın bu haline bakarak, onu bir üst kültürel katkı unsuru olarak görmek hatadır. Öte yandan kendilerini İslamiyetin eşref kavmi olarak gören Arapların Arapça tutkuları ve kavmiyetçiliklerinden (ulusçuluk değil) ötürü Süryanice, Aramice gibi, Ortadoğu'nun binlerce yıllık kültür dillerinin yok olmasına yol açarak işledikleri cinayet de gözardı edilmemelidir.

Türkiye Tarihi adlı kollektif çalışmanın yayın yönetmeni bu eserin planlı ya da sistematik bir antoloji sayılması gerektiğini bildirmektedir. Buna da katılmıyorum. Antoloji, hemen tüm sözcüklerde "yazarların ya da sanatçıların yapıtlarından alınmış seçme parçalardan oluşan derleme" (bu tanım **Büyük Larousse**, c.II, s. 694'ten alınmadır) olarak tanımlanmaktadır. Demek ki yazıların daha önceden yazılmış olmaları gerekir ve antoloji düzenleyicisinin bunları ısmarlaması değil de aralarından bazı parçaları seçerek bir derleme oluşturması gerekir. Öte yandan, Sina Akşin'in ima ettiğinin tersine, tüm antolojiler planlı ve sistematik olmak zorundadır, çünkü seçme, bizatihi bir plandır. Bu konuyu fazla uzatmanın gereği yoktur, ama ülkemizde de bilimin eleştiriyle

gelişeceğinin kabulünü sağlamak üzere son bir noktayı daha vurgulamak istiyorum. Yayın yönetmeni aynen şöyle söylemektedir: "Maalesef 2. ciltte İktisat Tarihi bölümünü sunamadık. Bu ciltte her iki dönemi de kapsayacak biçimde Zafer Toprak 1300-1908 iktisat tarihini incelemektedir". Maalesef bu ibare doğru değildir. İkinci cildin kapsadığı dönem 1300-1600 arasıdır. **Zafer Toprak** kendine ayrılan bölümde bu döneme ilişkin ve yalnızca **bir tek sahife** kaplayan genel sözlerden sonra, incelemesine 1820'lerden itibaren başlamaktadır. Yani yayın yönetmeni Türkiye iktisat tarihinin 1300-1908 döneminin incelendiğini belirtmesine rağmen, gerçekte incelenen dönem 1820-1908 arasıdır. Ve 1300-1820 arası bu eserde yer almamaktadır.

Yer kısıtlılığından ötürü kitabın tümü hakkındaki değerlendirmelerimi özetlemek zorundayım. Üçüncü cilt de diğer iki cilt gibi genelgeçer şeylerin bir kez daha söylenmesi düzeyinde kalmıştır. Tüm eserde özgünlüğü olan yegâne bölüm Zafer Toprak'ın incelemesidir. Ülkemizin nadir ciddi araştırmacılarından olan Zafer Toprak, 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin genel yönelişine tahsis ettiği yazısında gerçekten yeni şeyler söylemektedir. Bunlardan bazılarını zikredersem, Tanzimatın çağdaş Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu, böylece Osmanlı-Cumhuriyet döneminin sürekliliğinin vurgulanması; Osmanlının hiçbir zaman yarı-sömürge durumuna düşmediği; Osmanlı'nın resmi tarih tezlerinde gerilediğinin iddia edilmesine rağmen, bu tarihin aslında genel bir ilerlemeye tanıklık ettiği; bağımlılık tartışmalarının sakatlığı, bağımsız bir iktisadi gelişmenin, olsa olsa sanayileşme sürecini başlatan İngiltere için söz konusu olabileceği; 19. yüzyıl Osmanlı liberalizminin iktisadi gelişmeye yol açması ve koruyuculuğunun daha geçerli olacağını savunan görüşlerin reddi, vb.

Bu eserin oluşumuna katkıda bulunan yazarların birbirlerini okumadıklarına dair gözlemimi daha önce belirtmiştim. Bu ciltte de yazarlar arasında çelişkiler vardır; bu doğal karşılanabilir, ama en azından yayın yönetimi bunları vurgulamalıydı. Örneğin, Zafer Toprak'ın resmi görüş olan Osmanlı gerilemesini reddeden satırlarına karşılık, **Hüseyin G. Yurdaydın**'ın makalesine "XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu her alanda gerilemeye başlamıştır" diye başlaması, yayın yönetmeninin de önsözde "17. yüzyıl düşünce tarihi bakımından 16. yüzyıldan üstündür" demesi dikkatli okuyucunun gözünden kaçmayacaktır.

Kapsamlı ve yeni şeyler söyleyen bir Türkiye Tarihi'ne olan ihtiyacımızın hâlâ sürdüğünü gözlemenin burukluğu içinde, insanların kendilerini savunmalarının en kutsal haklardan biri olduğu inancımı yineliyorum. Ama, bilimsel veya sanatsal ürünler, insanların kişiliklerinden ayrılarak bağımsız varlıklar kazanırlar ve bunların üreticileri artık onlara, en azından yararlanıcıları kadar uzaktırlar, uzak olmalıdırlar. Eserler, üreticilerinin evlatları değildir, eleştirmenler de bu evlatları yersiz yere döven haddini bilmez kişiler değillerdir. Kamuya sunulan yapıtların kamu tarafından yoğrulmasına tahammül edilemeyecekse özel tartışmalar yeğlenmelidir.

Tarihi Yeniden Yazarken

Meslekten tarihçi olmayan düşün adamlarının da son yıllarda tarihe artan bir ilgi ve merak göstermeleri, acaba gecikmiş bir "Türk Aydınlanması"nın habercisi olabilir mi? Belki evet, çünkü Aydınlanma bir tabu kırma hareketidir ve tabuları da en iyi "dışarıdan" olanlar kırar; yani başka dinden olanlar. Ama, belki hayır, çünkü Aydınlanma insanın kendinin aydınlanmasıdır, başkalarını aydınlatmaya soyunmak ise peygamber söylevleri halinde yozlaşma tehlikesini taşımaktadır. Yalçın Küçük'ün İstanbul fatihi II. Mehmed'e ilişkin "kişisel bakış açısı" alışılmış tarih inceleme formlarının kıyısında yer almaktadır. Ben kendi hesabıma bu çalışmayı nitelemekte güçlük çekiyor ve bir biyografi mi, büyük bir aktörün çerçevesinde bir dönemin çözümlenmesi mi, yoksa Osmanlı sisteminin bütününü yargılamaya yönelik bir uğraş mı olduğunu tayin edemiyorum. Çünkü kitabın yöntemi bütün bunların bir karması olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, kitabın doğası gereği bazı eleştiri sorunları çıkmaktadır. İyi bilinir ki, kitap eleştirileri **ad hominem,** yani yazarın kişisine yönelik olmamalıdır.

Ama, bu kitapta II. Mehmed'den sonra (belki de önce) en belirgin kişi, yazarın bizzat kendi olmaktadır. Kitabın önsözünden bir alıntı: "Bu çalışmamda ilk kez 'yeni' sözlerim olduğu izlenimine kapılıyorum... Ancak yaptıklarımın ve yazdıklarımın abartılmamasını diliyorum ve özellikle benim katkı ve yeteneğimin abartılmamasını içtenlikle istiyorum". İşte bu sözleri okuyucuya yüklenmiş bir ödev kabul ediyor ve kitapta yeni bir şey var mı, abartılmaması gereken yetenek nedir sorularına cevap arıyorum.

Kitabın ana temaları kolaylıkla ayıklanmaktadır: Osmanlı tahtının intikali hanedandan adayları arasında bir mücadele halinde olmakta, bunlar aslında "partilere" yaslanmakta ve tahta çıkan, diğer adayları öldürerek yok etmektedir. Bu nedenle tahtın intikali, seçimlidir ve bir Osmanlı Cumhuriyetinden söz etmek mümkündür. Bunun devamında ikinci tema, Osmanlı padişahları II. Mehmed'den itibaren devşirmeye dayanmışlardır; ama başta yeniçeri olmak üzere, devşirme ordusu savaş yeteneği düşük bir unsurdur. Osmanlı ordusu Batı'ya nazaran çok geri

olmasına rağmen, çok kalabalık olmasından ötürü savaş kazanabilmektedir. İstanbul'un fethi de böyle olmuştur.

Fakat, bu ana temaların çerçevesinde o kadar çok yan önerme yer almaktadır ki, deneyimsiz okuyucu bunları yeni ve konuyla bağlantılı sanabilir. Bunların hepsini birden incelemek mekân kısıtından ötürü mümkün olamayacağından, bazı örneklerle yetiniyorum.

Önce sloganlar: "Sürekli top atışı yapılmadan hiçbir fethin gerçekleştirilemeyeceğine inanıyorum". Normanlar İngiltere'yi, Caesar Galya'yı nasıl fethetti acaba? "İçinde yaşadığımız aşamada insanoğlu, hiçbir dönemde olmadığı kadar ideolojik bir yaratıktır. Çağımız ideolojilerin etkinliğini ve 'doğru' ideolojinin önemini son derece artırıyor." İdeoloji doğruyu kendi içinde tanımlayan, yanlışlanamaz, kapalı bir düşünce sisteminin adı olduğundan, tüm ideolojiler **par principe** "doğru"durlar. Bu önerme üzerine ciltlerle kitap yazılabilir. "Karanlık Ortaçağ". Yalçın Küçük karanlık Orta Çağ efsanesini tekrarlamaktan başka birşey yapmıyor. Çoğu insana göre bilinmeyen karanlıktır, ama bu onun bizatihi karanlık olmasını gerektirmez. Fazla uzağa gitmeden tarım, madencilik, endüstri alanlarındaki devrimci teknolojik iyileştirmeleri sayıp dökmeden, Roman ve Gotik sanatın insanı heyecanlandıran kazanımlarını hatırlatmakla yetinelim. "Osmanoğlu düzeni, şimdiye kadar çizildiğinin aksine, Batı Avrupa feodal düzenine çok benziyor, her şehzade bir lord'dur". Bu cümle Osmanlı düzenini tamamen feodal sayan birçok araştırmacıya haksızlık etmenin ötesinde. feodaliteyi tek bir unsuruna, siyasal atomizasyona indirgemektedir ki Osmanlı bu açıdan da Batıdan çok farklıdır; çünkü aynı anda sancağa çıkmış şehzade sayısı hiçbir zaman ikiyi, üçü geçmemiştir ve bunlar lord benzeri tavır içinde olsalar bile, Batı feodalitesine rengini veren, merkezi iktidarın **de facto** yokluğunu sağlayan yerel otorite çokluğunu oluşturmanın çok uzağındadırlar. "İnsan aklı, düşünüldüğü kadar akıllı mıdır?". Bu sloganın ne denli kendi üstüne kapalı ve Aristoteles mantığını çatlatacak kadar totolojik olduğunu bir yana bıraksak bile, ortada koskaca bir dilsel mantık sorunu kalmaktadır. "Doğa'nın sağlıksız olanı tasfiye etmesi ve tarihin başarısız olanı unutması insan aklı için bir sınırlamadır." Doğanın sağlıksız olanı tasfiye etmesi diye birşey yoktur, olaya böyle bakmak, doğanın seçmeci bir iradeye sahip olduğunu ve türlerin bir **kadere** sahip olduklarını söylemekle eşdeğerdir. Doğa **tasfiye etmez**, bazı türler ekolojik koşulların bozulmasıyla yok olurlar, o kadar. Öte yandan, "başarısız olanlar"ı unutan tarih değildir, onları tarihin yönü olduğuna inanan tarihçiler unutur. toplumsal ve iktisadi tarih, kaybedenlerin tarihini yapmak üzere ortaya çıkmışlardır. Yalçın Küçük'ün tarihte bir yön olduğuna dair inancı şu sözüyle de kanıtlanmaktadır: "Tarihin mantığı varsa, bireyler bu mantığa göre düşünmüş olmak zorundadırlar". Bu önermeyi tersinden okursak, tarihin mantığına aykırı düşünenler başarısız olurlar ve unutularak, tasfiye edilirler. demek ki Küçük'ün tarihi bireysel iradeyi ve çoğulculuğu, dolayısıyla özgürlüğü dışlamaktadır.

Kitaptaki sloganlara dair verdiğimiz örneklerden sonra, bazı olgusal önermelerdeki yanlışlıkların örneklenmesi gerekmektedir. Yalçın

Küçük'e göre "Osmanlı düzeninde hiçbir parça veya bölme özgün değildir. Osmanlı düzenini oluşturan belli başlı öğe veya kurumlar, daha önce başka bir yerde, başka bir düzende mutlaka vardır." Bu, bizim boş önerme adını verdiğimiz şeyin tipik bir örneğidir; çünkü tüm toplumsal kuruluşların apaçık gerçeği olan bu durum, Osmanlıya özgü bir özellik gibi verilmektedir. Burada yazarın göremediği, kuruluşların var olanın üstüne inşa zorunluğudur. Hiçbir toplumsal formasyan bunun dışına çıkamaz, farklılıklar ve özgünlükler kuruluştan sonra ortaya çıkarlar. Öte yandan, Yalçın Küçük'ün bu görüşünü desteklemek için kanıt olarak getirdiği, tımar düzenin **pronoia** (Yalçın Küçük pronia diye yazıyor) adıyla ve tüm öğeleriyle Bizans'ta var olduğu önermesi ne yazık ki yanlıştır. **Pronoia** ile tımar arasında bazı benzerlikler olmakla birlikte, bunlar birbirlerinden türeme değillerdir ve ortak ataları Ortadoğu'nun binlerce yıllık, askeri hizmet karşılığı toprak temliki uygulamalarıdır. Yazar, benzerliklerden **genesis** türetilemeyeceğini bilecek kadar bilimsel tekniklere aşina olmalıdır. Diğer yandan, **pronoia**'nın Rusya'ya geçişinin, Moskova prenslerinden birinin bir Bizans prensesiyle evlenmesiyle açıklanmasının peşine takılarak, Osmanlı tımarının Orhan Bey'in Bizans Vasilevs'inin kızı Theodora ile evlenmesine bağlanmasını şaşkınlıkla karşılamaktan başka birşey yapamıyorum. Şaşırıyorum, çünkü eleştirdiği resmi tarihçilerden ne farkı kalıyor?

Yalçın Küçük'ün Osmanlı kuruluşu konusunda ciddi araştırmalar yerine; Toynbee, Türklerin Avrupa'dan atılması gereken geri bir ulus olduğunun "bilimsel iddiacısı", Foreign Service ajanı Gibbons, Yalçın Küçük'ün kendi nitelemesiyle "sağcı" Kemal Tahir gibi genellemecilerin izinden giderek "birkaç çadırlık isimsiz bir aşiretten bir imparatorluk" çıkmasını savunması, insana acaba "yenilik" bu ilginç düşünsel koalisyonlarda mı sorusunu sordurtmaktadır. Osmanlı devletini İngiliz emperyalist siyasetinin kabul ettirmek istediği gibi göçebeler değil, yerleşik unsurlar kurmuştur.

Gene kocaman, ama desteksiz bir önerme de "Hristiyan veya yeni dinleriyle.., Müslüman reayayı (Yalçın Küçük reayı diye yazıyor), eskisinden çok daha fazla ve eskisinden çok daha büyük bir rahatlıkla sömürüyorlar". Bu çok fazla rahatllıkla söylenen sözler hiçbir olgusal araştırmaya dayanmamaktadırlar. Yazar iktisatçıdır ve iyi bilir ki, sömürü oranı, artık emeğin, toplam emeğe oranıdır. Osmanlı öncesinde Hristiyan köylüler emek güçlerinin yarısı kadarını (bazen daha fazlasını) angarya olarak efendilerine sunmaktaydılar, bunlara ayni ve nakdi ödentiler de eklenmekteydi ve bu durumda sömürü oranı yüzde 50'nin üstünde olmaktaydı. Osmanlı sisteminin angaryaları sabit ayni ve nakdi ödentilere çevirmesi sonucu sömürü oranı düşmüştür. Birçok monografik çalışma bunu kanıtlamaktadır. Ve Osmanlının geniş topraklara sahip olmasına rağmen, düşük devlet hasılalarına maruz kalmasının nedenlerinden biri de budur.

Küçük'ün en ilginç ve kitabının büyük bölümüne yayılan önermelerinden biri de, özellikle tahtın intikali sırasında ortaya çıkan iç çatışmalara dair olanıdır. Yazara göre, "şimdiye kadar anlaşılamaz ola-

rak anlatılan kamu görevlilerinin arasındaki çatışmaları, bu ilericilik-gericilik kavgası çerçevesinde almak; hem zorunlu ve hem de aydınlatıcı oluyor". Osmanlı iç çatışmalarının niteliği konusunda yazar daha iyi kaynaklara baksaydı, bu sorunun çoktan çözülmüş olduğunu görürdü. Vakanüvisleri ve onların çağdaş ardıllarını okuyup, sonra da kimse bu işi anlamıyor demek pek geçerli bir yöntem olmasa gerek. Tüm Osmanlı çatışmaları merkez ile merkezkaç güçlerin veya başka bir ifade ile, varlık nedenleri güçlü bir merkezin varlığıyla özdeş olan devşirme ile feodalizan yerel unsurlar arasındaki mücadeleye indirgenebilir. Taht adayları da bu iki partiden birinin adayı olarak belirmektedirler. Bu iyi bilinen gerçeği Yalçın Küçük keşfetmemekte, yeniden keşfetmektedir ve üstelik olayın rengini ilericilik-gericilik gibi son derece uygunsuz terimlerle ifade ederek, taşhisi yanlış bir yöne kaydırmaktadır.

Gene bu kadarcık örnekle yetinip, son olarak bazı maddi hata seçmelerine yer vermek gerekmektedir. Descartes **Je suis, donc je pense** dememiştir (Yalçın Küçük böyle söylediğini sanıyor, bunun anlamı, "varım, o halde düşünüyorum" olmaktadır), **cogito ergo sum** demiştir. (Fransızcasıyla je pense, donc je suis, düşünüyorum, o halde varım). Osmanoğullarının fütuhat yoluyla "artık değer" stokları transferi kanallarının kurumasına ilişkin önerme, Fatih rolüne kolunda saatiyle çıkan artistin durumunu yaratmaktadır. "Artık-değer" kapitalist üretim tarzının bir kategorisidir ve ancak özgür emekten elde edilebilir. Yazar Osmanlı kanunnamesini bugünkü kanunla karıştırmaktadır. Osmanlıda kanunname vaz'edilen bir hüküm olmayıp, daha önceki örfi hükümlerin bir kodifikasyonudur. Bu cinsten hataları artırmak fazlasıyla mümkündür; ama okuyucunun sabrını zorlamamak için, bir de yabancı dilden alıntıların çevirilerine dair bir örnekle bu konuya son verelim. Yazar, neden olduğu anlaşılamaz bir şekilde, bol miktarda yabancı dilden alıntılama yapmaktadır, ancak bunlar çoğunlukla özgün metinlerden değil de, İngilizce çevirilerden olmakta ve bu iş anlamsız hale gelmektedir. Marx'ın aslı Almanca, de la Brocquèire'in aslı Fransızca, Barbaro'nun aslı İtalyanca metinlerinin İngilizceleri nedenverilmiştir? Anlamak mümkün değil. Ve örneğimiz: Romen tarihçi Iorga'dan (çoğu yerde Lorga diye yazılmış) şu Fransızca alıntı, "Mais on ne parla jamais du paysan depouillé, du bourgeois chassé de la place de son gain habituel". Yalçın Küçük'ün verdiği Türkçe karşılık, "ancak, köylülüğün burjuvazi tarafından soyulduğundan kesinlikle söz etmedikleri...". Doğru çeviri, "Ama hiçbir zaman soyulan köylüden, alışık olduğu kazanç piyasasından kovulan burjuvadan söz edilmemiştir". Anlam sapması çok fazlasıyla büyük ve bu alıntının devamında ve başka alıntılarda da önemli çeviri yanlışları var, ama bu kadarını örneklemekle yetiniyorum.

Yalçın Küçük'ün kitabının benim üzerimde bıraktığı izlenim, bu çalışmanın bir konuyu yeniden öğrenen birinin, öğrendiği konusunda kendini yüreklendiren ve egzersiz yapan birinin notları olduğudur. Yazarın zaman zaman söylediği doğrular, savruk bir kontekst içinde kaybolup gitmektedirler. Herşeyi söyleme isteği, ortaya belli bir teorileştirmenin ve tutarlı bir incelemenin çıkmasını önlemektedir.

Bir Vakanüvisten Bir Selçuklu Vekayinamesi

19. yüzyılın insanlığa "armağan"ı olan, tekdüze doğrusal evrim halindeki tarihsel süreç inancı. Cumhuriyetten bu yana ülkemiz tarihçileri arasında fazlasıyla itibar görmüştür. Aydınlanma felsefesinin insan aklına olan inancını bir din mertebesine yükseltmenin uzantısı olan bu tavır, ilerlemenin gerekliliği ve dolayısıyla tarihin kesintisiz bir ilerleme olduğu noktasına varmıştır. Bu tavrın Türkiye'de algılanması ise tarihin yasalarının ilerleme yönünde olduğu ve ilerlemeyi kesintiye uğratanın tarihin bizzat kendisi değil de, dıştan ve içten müdahalelerin olduğudur (Acaba bu dıştan ve içten müdahaleler neden tarihin kendisi kabul edilmez, bilinmez). Bu konuda ilginç bir nokta, tarihe soldan bakanların da, sağdan bakanların da aynı optiği benimsemiş olmalarıdır. Bu özdeşlik her iki taraf açısından siyasal bilinç düzeyinde kavranabilir olmanın uzağında kalmakla birlikte, uzaktan bakan birisi için çok net olarak ortadadır. Bu özdeşlik çok açıktır, çünkü tarihin sağ yorumu Hegel'e, sol yorumu da **via** Marx-Engels, gene Hegel'e dayanmaktadır. Daha açık olmak gerekirse, sağcılarımız tarihin ana değiştirici faktörünü "millet" veya meşrebe göre "din" olarak görürlerken, solcularımız da bu unsurun "üretici güçler" olduğunu söylemektedirler.

Bir Sovyet tarihçisi olan Gordlevski, "tarihin değiştirici faktörü"nün tekliği inancı içinde yazdığı **Anadolu Selçuklu Tarihi**'nde, "millet" ve "üretici güçler"i, aralarında ayrım gözetmeksizin başat faktör olarak görmektedir. Sağ ve sol görüşlerin ilginç bir şekilde uzlaştığı bu kitap, en azından bu nedenden ötürü dikkate layıktır.

Öte yandan, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu tarihleri genel Türk tarihiin nisbeten iyi bilinen kesimlerini oluşturmakla birlikte, Anadolu Selçuklu tarihi, bir kesimini oluşturduğu genel Türkiye tarihi içinde, bu kez nisbeten kötü bilinen bir alan haline gelmektedir. Bu noktada da ortaya ciddi bir bakış açısı sorunu çıkmaktadır. Acaba Orta Asya'dan başlayıp, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinden geçerek Osmanlılara uzanan kesintisiz ve ilerlemeli bir tarih mi söz konusudur, yani Osmanlılar Selçukluların devamı mıdır, yoksa önemli kesintilerin mey-

dana geldiği, başka ciddi etkilerin işe karıştığı kesintili bir süreç mi söz konusudur, yani Osmanlılar **genesis**lerinde Selçuklulardan başka unsurların da önemli yerleri olan bir oluşuma mı sahiptirler? Gordlevski bu konuda hiç tereddüt etmemekte ve kesintisiz bir sürecin varlığını kabul etmektedir. Tarihin motor gücü olarak "millet"i görenler de olaya farklı bir şekilde bakmıyorlar. Öte yandan, Gordlevski'nin kitabı oldukça eski ve yıpranmış bir tarih yöntemiyle işlenmiş bulunmaktadır. Yazar 19. yüzyıl ilc 20. yüzyıl başı tarihçilerinin olayanlatıcı (**evenementielle**) tavrını sürdürmektedir. Suyun başını tutanların açısından yazılan bu tarih, resmi tarih haline dönüşmeye çok yatkındır ve derindeki gerçeklerin su yüzüne çıkmasını engelleme gibi bir kusuru (veya bakış açısına göre meziyeti) da vardır. Genel olarak "kazananların tarihi" adını verdiğim bu tarih yazıcılığı türü, olaylar arasındaki bağlantıları ancak tesadüfen yakalayabilir.

Gordlevski olay anlatmaktan vazgeçip, iktisadi ve toplumsal tarihe eğilmeye niyetlendiği son derece dar mekânlarda da çözümlemelerini geçersiz varsayımlara dayandırmaktadır. Bunlardan üzerinde ilk durmak istediğim, yazarın "feodal vergi" kavramıdır. Bu kadar serbestçe yapılan bir kavramsallaştırma karşısında şapka çıkartmak gerekir, çünkü feodalite, merkezi devletin yokluğu, vergi ise varlığı halinde mümkündür. Öte yandan aynı yazar Oğuzların dokuz boya ayrıldıklarını yazdığı sahifenin hemen arkasında, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un aynı Oğuzların 24 boya ayrıldığını bildirdiğini aktarmaktadır. Burada büyük bir çelişki vardır ve yazar göçebe örgütlenmesini bilmediğinden bunu çözememektedir. İşin aslı basittir. Oğuzlar şu kadar boya ayrılmamakta, şu veya bu kadar boy Oğuz kabileler federasyonunu meydana getirmektedir. Bu gevşek örgüt, zaman içinde defalarca çözülüp yeniden bağlandığından, aslında bir federasyon olan Oğuz üst örgütünü oluşturan kabile sayısı da değişmektedir.

Gordlevski "Halifeden sultana, zengin feodalden küçük tımar sahibine kadar herşey, düzgün hiyerarşik bir ünvan sayısı merdivenini ortaya koyuyor... Boy başkanı, subaşı, han olan Selçuklu sultanı bir merkezi hükümdara dönüşmüş, Küçük Asya'da hayvancılıkla uğraşan boyların birliğinden, sonuçta bir feodal devlet kurulmuştur" diye ilan etmektedir. Ünvan hiyerarşisinin varlığı feodaliteyi kanıtlamak için yeterli görülmektedir. O kadar ki, merkezi hükümdar ile feodalitenin uzlaşmaz çelişki içeren iki kavram olduğu farkedilmemektedir bile. Feodaliteye kendine özgü rengini veren, yukarıdan aşağı oluşan bir ünvan hiyerarşisi hiç de değildir. Bu her toplumsal formasyonda, şu veya bu ölçekte rastlanılan bir olgudur. Feodalitenin bu açıdan temel özelliği, kişisel tabiyet bağlarıdır ve bu bağların merkezden kaynaklanan kamusal bir yetkinin doğrultusunda değil de toprak sahibinin kendi özel yetkilerinden kaynaklanan otoritenin doğrultusunda olması esastır. Daha açık olmak gerekirse, Selçuklu zadegânı yetkilerini kamusal ve merkezi otoriteden alan memurlardır, yani itibar makamadır, kişiye değil ve bu nedenle de Selçuklu ünvan hiyerarşisi kesinlikle anti-feodal bir yapıdadır. Oysa feodalitede kişisel tabiyet doğallıkla kişisel otoriteye bağımlı olmakta ve kamusal

otoritenin zıddında yer almaktadır, yani senyörlük ortaya çıkmaktadır. Senyörlük ise Selçukluda tasvir edilenin tersine, ünvan hiyerarşisini reddeden ve güç ile maddi servet hiyerarşisi üzerinde odaklanan bir oluşumdur, yani feodalite budur. Ayrıca doğrudan üreticiden artık devşirilmesi de feodalitenin göstergesi değildir, çünkü her sınıflı toplumda doğrudan üreticiden artık devşirilir. Feodalitenin teşhisi için senyörün doğrudan üreticiye el koymuş olması gerekir. Bunlar anlaşılmadan feodalite tartışmalarına girmek abesle iştigâl olacaktır. Oysa Gordlevski feodal tarzı anladığına dair bir işaret vermediği gibi, tersine işaretleri birbirinin ardına sıralamaktadır. Örneğin "yüksek görevli feodaller" gibi bir kavram, toprak belgelerinin merkez tarafından yenilenme isteğinin devletin güçsüz sayılması gibi önermeler okuyucuya bu konuda fikir verebilir. Eğer yetki merkezden kaynaklanıyorsa, buna feodalite demek için çok geniş mezhepli olmak gerekir. Öte yandan, toprak belgelerinin yenilenmesi devletin güçsüzlüğüne değil, güçlülüğüne işaret eder ve eğer Gordlevski devlet düzeninin güçsüzlüğüne hayıflanıyorsa, güçlü devlet (merkez) ile feodaliteyi nasıl bağdaştırdığı merak konusu olabilir. Tabii kentlerde oturan feodallerin ne demek olduğunu ancak yazar bilebilir, çünkü feodalitede böyle birşey yoktur. Ve buna bağlı olarak yazarın şu anlatım biçimini dikkatlere sunuyorum: "Feodalizmin doruğu en güçlü feodaller, devletin başkenti Konya'da toplanmıştı. Bu, sultanı rahatsız ediyordu". Bu anlatım feodal oluşumla o kadar terstir ki, feodal haklara karşı mücadele veren Batılı kralların tüm çabaları senyörleri merkezde, yanı başlarında toplama yönünde olmuştur. Gordlevski'nin Selçuklu doğrudan üreticisine dair anlattıkları da, ortaya feodaliteden farklı bir manzara çıkartmakta, fakat yazar bunun feodalite olduğunda ısrar etmektedir. Bir örnek yeterli olacaktır: "Feodallerin toprağını işleyen, kişisel bakımdan özgür köylüler, bir feodalden diğerine geçme hakkına sahiptiler". Bu önerme tam anlamıyla bir uyuşmazların birleştirilmesi çabası olmaktadır. Çünkü feodalitede doğrudan üreticinin statüsü serfliktir. Serf ise kişisel tabiyet ilişkileri içinde kendisine, şahsına el konulmuş kişidir, zaten feodal sömürüye izin veren bu özellik olmaktadır. Eğer doğrudan üretici özgürse ve "feodal"ini terk edebiliyorsa, burada bir serflik ve buna bağlı olarak bir feodalite teşhis etmek mümkün olamaz. Ayrıca, Anadolu Selçuklularında köylülerin topraklarını serbestçe terkedebildikleri de doğru değildir (Yazar, feodalite tezini destekleyebilecek bu olguyu atlamaktadır ve gene de feodalitenin varlığından söz edebilmektedir). reaya statüsünde toprağa bağlanmış olan bu kişiler, henüz senyörlere kişisel olarak bağlanmadıklarından, ortaya **colonus** tipi ilişkiler çıkmaktadır. Üstelik, Gordlevski serflikle toprağa bağlanmayı özdeşleştirmektedir ki, bu onun açısından iki çelişki doğurmaktadır. Bir yandan serflik toprağa bağlanmaksa, madem ki köylüler topraklarını terk edebilmektedirler, o halde serflik ve feodalite yoktur. Öte yandan eğer serflik toprağa bağlanmakla aynı şeyse, **colonus**luktan farkı nedir sorusu cevapsız kalmaktadır (Tabii mantıksal süreci uzağa götürerek, özgür köylülerin kapitalist sistemdeki köylüden farkının ne olduğunu sorabilirim). Bu örnekleri artırmak ve kitabın özensizliğine dair yenilerini vermek mümkündür (örneğin s.235'te yazar bir ineğin 2 akçeye satıldığını bildirdiği parag-

rafın hemen devamında "... Kayseri pazarında, güzel bir Hristiyan tusağın 50 akçeye, **yani bir ineğe verilen tutar** (abç.) karşılığında satıldığını" aktarmaktadır. acaba inek 2 akçe mi, 50 akçe mi etmekteydi, yoksa hiçbiri mi?), fakat bu kadar örnekle yetiniyorum, çünkü bunların bu kitabın niteliğini ortaya koyma konusunda yeterli olacaklarını sanıyorum.

Kitabın çevirisi hakkında da bazı işaretler gerekmektedir. Kitabın Rusçadan çevrilmiş olması ve yazarın bazı Türkçe veya Türkiye tarihine ilişkin diğer dillerden olan kelimeleri Rusçalaştırılmış veya bizim uyguladığımızdan farklı bir transkripsiyona bağlı kalması anlaşılabilir ve mazur görülebilir şeylerdir. Ancak kitabı Türkçeye çevirenin bunları büyük çoğunlukla oldukları gibi bırakması ortaya garip bir görünüm çıkartmaktadır. Daha açık olmak için birkaç örnek vereceğim (Parantez içinde verdiğim, kelimenin Türkiye'de kullanılan şekli; parantez dışındaki ise çevirmenin verdiği şeklidir): Aflaki (Eflâki), vakayiname (vekayiname), sufi (mutasavvıf), Urfalı Matfey (Urfalı Matteos), monofist (monofizit), Muhail (Mikail), al-Asir (el-Esir), Aleksi Kommin (Aleksios Komnenos), Yerussalem (Kudüs), Yoann (Ioannes), aşraf (Eşref), İsmailyen (İsmaili, Çapni (Çepni), Salor (Salur), Polovets (Kuman veya Kıpçak)... gibi son olarak çevirmenin, Rusçasından öyle okuduğu ve orijinal yazımını araştırmadığı birkaç adı veriyorum: Tarent prensi Boemund (Tarento kontu Bohemund), Ş. Teksye (Ch. Texier), F. Grenar (F. Grenard), d'Osson (d'Ohsson), Vensan de Bove (Vincent de Beauvais)... gibi (Ayrıca, doğrusunu bulma konusunda beni bir hayli uğraştırdığı için özel olarak vermek istediğim Bizans imparatorlarından Fedor. Doğrusu Theodoros Laskaris olacaktır). Tabii çevirmenin "Yeniçeriliği kaldıran Sultan II. Mehmed" (doğrusu II. Mahmud), vakanüvist (vakanüvis), toponomi (toponimi), Suriyeli (Süryani) gibi katkılarının üzerinde durmuyor, Gordlevski'nin de zeamet ile hası defalarca karıştırmasında olduğu gibi sayısız maddi hatayı okuyucuya aktarmıyorum.

Eğer bir gün Türkiye'de tarihçilik ciddiye alınırsa, bu yabancı (her iki anlamda da) çalışmaların sultasından kurtulma şansımız doğabilir.

Zenginler ve Yoksullar

Gazeteciler tarafından yazılan, ama esas itibariyle bilim alanına ait olan konulara ilişkin kitaplar gerek ülkemizde, gerekse Batı ülkelerinde, aynı konularda, o alanların uzmanları tarafından yazılanlarına nazaran daha çok satılıyor ve okunuyor. Bunun bazı nedenlerinin olması gerekir. Acaba bilim adamları işlerini doğru dürüst yapmaktan acizler mi, yoksa gazeteciler konuyu daha iyi sergilemenin sırrına mı sahipler, veyahut bilim adamları halka ulaşmayı beceremeyecek kadar kendi disiplerinin özel terminolojisine mi mahkûmlar? Gazeteci yazarlar konuyu daha renkli boyutlarından mı yakalıyorlar veyahut halk doğruları görmek istemiyor, ve sadece işin cilasıyla mı ilgileniyor?

Bir Fransız gazetecisi olan Guy Sorman'ın **Ulusların Yeni Zenginliği** adını verdiği kitabı, iktisatçıların kalkınma iktisadı adını verdikleri alana ilişkin bir inceleme. Kitaba yakından bakıldığında, gazetecilerin "bilimsel" kitaplarının neden daha fazla okunduğunun ipuçlarını yakalamak mümkün olacaktır. Genel okuyucu için en zor olan kitaplar belki bir teorileşme çabasına girişenleridir. Ve bilimsel kitaplar, ilke gereği, teorisiz olamazmalar. Sorman'ın kitabı herhangi bir teorileşme endişesi taşımamaktadır. Bilimsel kitaplarda önermelerin test edilmesi kuralına karşılık, bu önermeler Sorman'ın kitabında geçerlilikleri kendilerinden menkul aksiyomlar olarak var.

Gazeteci yazar Sorman, apaçık bir gerçekten hareket etmekte; azgelişmiş ülkelerde halk ile yönetimler arasında büyük çelişkilerin olduğunu vurgulamakta ve otoriter rejimlerin (ister sosyalist, ister faşist sıfatlı olsun) kalkınmayı beceremeyeceklerini, o halde iktisadi liberalizmin yegâne mümkün yol olduğunu söylüyor. Bu temel önermeyi formüle ederken de 18 Üçüncü Dünya ülkesindeki kişisel gözlemlerini ön plana çıkartmakta. Gazeteci yazarların ticari başarılarını belirleyen ikinci tavırlarını da Sorman'da görmek mümkündür: Dünya ölçeğinde moda olan bir konuyu incelemek. Son yıllarda gündemin ilk sıralarında yer alan azgelişmişlikten sıyrılma ile iktisadi liberalizm ilişkileri incelenince, okuyucu doğal olarak cezbolacaktır.

Oysa bu konular soğuk, donuk ve akademik kalkınma iktisadı çalışmalarında çok uzun zamandan bu yana tartışılmakta. Gazeteci yazarların bu alanda sıradan kitaplarla ticari başarı kazanmaları bilim adamlarını, bilimin halka ulaşması işlevi konusunda düşündürmelidir. Tıbbın inandırıcı olmaması veya inandırıcılığını kanıtlayamaması karşısında üfürükçü veya çıkıkçıların zaferini andıran bir durumdur bu. Bu konuların bilimsel literatürde çoktan beri tartışılmakta olduğunu söyledim ve hemen ekliyorum; konuya ilişkin doyurucu bir çalışma, işe azgelişmişliğin kökeniyle başlamalıdır, yoksa bunu Sorman'ın yaptığı gibi bir **fait accompli** kabul ederek, tartışmaya buradan başlamak birçok şeyin gizlenmesi tehlikesini taşımaktadır.

Peşinen anlaşılması ve kavranılması gereken nokta, azgelişmişliğin, gelişmişliğin olmazsa olmaz tamamlayıcısı olduğudur. başka bir ifade ile azgelişmişlik gelişmişliğin sonucudur veya gelişmişlik, ancak azgelişmişliğin varlığı halinde mümkündür. Olaya bu açıdan bakınca, azgelişmişliğin kendi başına bir olay olmadığı ve dünya iktisadi tarihinin belli bir dönemecinde ortaya çıktığı görülecektir. Bu dönemeç de kapitalizmin kendini bir üretim tarzı olarak kabul ettirdiği tarihsel ana tekabül eder. Kapitalizm öncesi dünyada bir azgelişmişlik sorunu olmamıştır, çünkü çeşitli üretim tarzları ve sosyal formasyonlar, birbirleriyle kesişme terimi olmaksızın bir arada yaşayabilmişlerdir. Ancak kökleri Batı Avrupa'nın iyice belli noktalarında olan ve 11. yüzyıla kadar geri gidebilen kapitalizm, önce kapitalist tipten sanayileşmeyi ortaya çıkartmış, sonra da kendine bir ekonomi-dünya oluşturmaya başlamıştır (yani tüm dünyanın aynı ekonomik çerçevenin kalıpları içinde yer alması anlamında).

Kapitalizm kendinden önceki tüm tarzlardan farklı olarak, boyutlarını dünya ölçeğinde genişletmek durumunda olmuştur, çünkü kapitalizmin belli sınırlar içinde kalması olanaksızdır. Bunun da nedeni, bu tarzın sermaye birikimine dayalı olmasıdır. Sermaye birikimi ise birim başına üretkenlik artarken, kâr hadlerinin daha yüksek olduğu alanlara doğru sonsuz yolculuklara çıkacak, bu da dünya ölçeğinde bir kapitalistleşme ve artı-değer transferi sürecine yol açacaktır. İşte kapitalizmin varlık nedenlerinin başında gelen gelişmişlik-azgelişmişlik ikileminin kökeninde bu süreç yer almaktadır.

Sorman'ın kitabı boyunca anlatmaya çalıştığı, azgelişmişliğin nedenlerine ve devamına yönelik teşhis denemesi, yukarıda incelediğimiz nedenlerden ötürü yanlış olmaktadır. Sorman'a göre azgelişmişlik kötü yöneticiler ve totaliter yönetimler yüzünden sürmektedir; yöneticilerin ve yönetimlerin iyileşmesine yol açacak olan iktisadi ve siyasi liberalizmdir. Yazarın azgelişmiş ülkelerdeki yöneticilerin ve yönetim mekanizmalarının kokuşmuşluğuna, demokrasinin bu ülkeler için vazgeçilmez bir hedef olduğuna dair görüşlerini paylaşmakla birlikte, bu durumun nedenleri konusunda ondan ayrılıyorum. Azgelişmiş ülkelerin kötü yönetim ve yöneticilere, siyaset çetelerine mahkûm olmalarının nedeni de gelişmiş ülkelerdir. Bir gelişmiş ülke gazetecisinin azgelişmişlikten, sadece o tipten ülkelerin kendilerini sorumlu tutması, eğitim olanağı verilmeyen bir kişinin cehaletiyle alay edilmesine benzemektedir. Öte yandan azge-

lişmiş ülkelerin iktisadi liberalizmi benimsemeleri de yazarın sandığı gibi bir "aklı başına gelme" veya azgelişmişlikten kurtuluş süreci olmayacaktır. Çünkü kapitalizmin bir ekonomi-dünya oluşturması ve kâr hadlerinin merkez ülkelerdeki düşüklüğü, Üçüncü Dünya'dan bir artı-değer transferi mekanizmalarının varlıklarını gene de sürdürmelerine yol açacaktır.

Dünya ölçeğinde tek bir gelişme süreci olduğu ve gelişmişliğin azgelişmişliğin gelecek programı olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre azgelişmişler, liberal ekonomi ilkelerini benimserlerse bir gün gelişmiş hale geleceklerdir. Ancak bu ne yazık ki doğru değildir. Kapitalizm bir tarz olarak varlığını sürdürdükçe, uluslararası ekonomi/siyaset hiyerarşisi varlığını sürdürecek ve gelişmişlik-azgelişmişlik ikilemi hep var olacaktır. Çünkü kapitalizmin varlığı bu ayrıma dayalıdır. Azgelişmişliğin bir gün ortadan bu koşullarla kalkabileceğini söylemek, kapitalizmin de kalkacağını söylemekle eşanlamlıdır. Ama kapitalizmin ontolojisini gündeme getirmeksizin böyle bir söylev vermek, azgelişmişliğin suçunu yalnızca bu ülkelere yüklemek olacaktır ki, bu da toplumlar arasında entelektüel ve moral bir hiyerarşinin varlığını örtülü bir şekilde içeren Avrupa merkezci bir şovenlikten başka birşey değildir.

Fakat bütün bu söylediklerimden azgelişmiş ülke yönetimlerinin aklandığı ve onaylandığı anlamı çıkartılmamalıdır. Onlar büyük çoğunlukları itibarıyla uluslararası kapitalizmin piyonları olarak icra-i sanat eylemektedirler. Sorman'ın kitabı bunlardan bazılarını sergilemesi nedeniyle aydınlatıcıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, azgelişmişliğin yokedilmesi kapitalizmin terimleri içinde mümkün değildir. Üçüncü Dünya kendine başka bir uygarlık inşa etmedikçe bu küçültücü sıfatı taşımaya devam edecektir.

Kim Korkar Korkudan?

Bir Alman psikiyatrı olan Dieter Duhm kitabında ilginç bir bileşim yaratmaktadır. Bir üretim tarzı olan kapitalizm ile insanın en köklü psikolojik yanlarından biri olan korkuyu evlendirmektedir. Duhm, kitabını yazarken "marksist", şimdi ise çevirmenin "sonsöz"ünden öğrendiğimize göre, bir tarikat mensubudur. Bu dönüşüm okuyucuyu şaşırtmamalıdır, çünkü biraz aşağıda irdelemeye çalışacağımız gibi, Duhm'un marksizme mensubiyeti de bir tarikat anlayışı içindedir, zira yazar marksizmin temel önermelerini öylesine bir afaki temrinden geçirmiştir ki, bunların yasallıklarına inanmış olmanın rahatlığı içinde, her nasıl olursa olsun savunulabileceklerini sanmakta ve marksist retorik içinde yer almayan uydurma ve bilim dışı gerekçelerle ortaya çıkmaktadır. Bu ancak medrese veya manastır tipi bir müritliğin ürünü olabilir, bu nedenle de marksizmden bir tarikata intikal kolay olmuştur. Öte yandan, hemen tüm canlılarda varolan korkuyu, yalnızca ekonomik, yani insani boyuta indirgeyerek, üstelik belli bir üretim tarzının kavram çerçevesi içine sokarak ele almak, sanılacağının aksine, kapitalizmi kötülemek veya ahlâken mahkûm etmek yerine, meşrulaştırılmasına hizmet edecektir. Çünkü, korku herzaman vardı, kapitalizmde de vardır, o halde bu canlıya özgü/insani tepkiyi bir tarzın ögesi haline getirmek, onun kurucu unsurlarından biriymişcesine ele almak ve üstelik bunu "marksist" bir söylem içinde yapmak, aklı başında okuyucunun yazara ve marksizme güvenini sarsıcı etkiler doğuracaktır.

Eleştirmenin görevi herşeyden önce, izlenimlerini aktararak okuyucuyu olabildiğince aydınlatmaktır, çünkü toplumumuzda genelde yazılı malzemeye güven, neredeyse sonsuzdur ve bir düşünce ak üzerinde kara haline dönüşünce, Kuran'ın yarattığına benzer bir çağrışımla, iman düzeyinde tepkiler almaktadır. Eğitim sistemimizin sefaleti, Türkçenin içine sokulduğu kargaşa ve kısırlık, toplumsal ve kültürel hayatımızın yoksulluğu gibi birçok neden, hem insanlarımızın kelime haznelerinin, dolayısıyla derin düşünme yeteneklerinin körelmesine hem de lastik gibi her tarafa uzatılabilecek ve çoğu zaman da belli bir anlam içermeyen slo-

ganların devr-i saadetine yol açmaktadır. Bu olgu Batı'da yaşanan, kültürün popülerleşmesinden farklıdır. Orada entelektüel kültürü popkültürün öğretmeni olmayı sürdürmektedir. Oysa bizde kültür hızla lumpenleşmekte, dolayısıyla akültürel ve ilkesiz hale gelmektedir. Duhm'un sade suya tirit kitabı da bu konuma çok uygun düşmüştür. Yazar bir psikiyatrdır, ama iktisat başta olmak üzere, toplum bilimleri alanında, "marksist" bir ağız kullanarak epeyi laf etmektedir ve bunların çoğu da, kendi bağlamları içinde bile yanlıştır. Bu konuda birkaç örneğin yeterli olacağını düşünüyorum.

Yazar kitabın hemen başında, insanların "açlık gibi bir ihtiyaçları" olduğunu söylemektedir. Sırf bu önerme dahi, kitabın geri kalanının okunmaması için yeterli bir işarettir. Açlık, herkesin de bildiği üzere, en somut anlamıyla, insanın beslenme ihtiyacının karşılanmadığı durumdur, yani ihtiyacın kendisi değil, onun giderilmeme halidir. Bu basit bir kalem sürçmesi olarak kabul edilebilir diyenler olacaktır. Ancak, insanlar yalnızca kelimelerle düşünürler, kavramlardaki özensizlik ve savrukluk, düşünce silsilesinde ve buna bağlı olarak bilimsel bilgiyi kurgulamada savrukluğu doğuracaktır. İleride Duhm'un bunu sıklıkla yaptığını görme olanağımız olacak.

Fahri iktisatçı Duhm, "19. yüzyılda... giyinmenin asıl amacı insanları ısıtmaktı ve bunu yerine getirmeketydi. Yani elbiseler uzundu eskiden. Daha fazlasına tekstil endüstrisinin kapasitesi yetmiyordu" demektedir. Bu cümlede amaç yerine görev kelimesinin kullanılmasının daha doğru bir Türkçe ifade için gerekli olduğunu vurguladıktan sonra, bu ifadenin ne yazık ki, her tür iktisat bilgisinden azade olmanın ötesinde, iktisat tarihinin olgularını da reddettiğini bildireyim. Uzatmayalım ve hemen söyleyelim. 11. yüzyılda Kuzey İtalya ve Flandre'da özellikle olmak üzere,Avrupa'nın çeşitli odaklarında başlayan kapitalist tipten dokuma endüstrisi hem "sanayi devrimi"ne giden yolu döşemiş hem de kapitalizmin bir tarz olarak yerleşmesinde başrolü oynamıştır. Öte yandan, Hindistan'ı fetheden İngiliz sömürgecilerin Manchester sanayiine pazar sağlamak için Hintli dokuma ustalarının ellerini kesmeleri, 19. yüzyılda tekstil endüstrisinin üretim fazlasının olduğunun kanıtıdır.

Yazarın "marksizm"de saf tutuyor olmakla birlikte, bu öğretiden bihaber olduğunu, uzun bir alıntı pahasına kanıtlamak gerekmektedir. "Kapitalistlerin özel kârı, normal olarak sürümle yükselir. Kapitalizmin fazla üretime olan sürekli eğiliminin açıklaması buradadır. Üretim, pratikte tüketimin (harcamanın) her zaman bir parça önündedir. Yüksek sürüm ancak tüketimin üretimle eşitlenmesiyle, yani kitlesel satın alma gücü yükseldiği zaman mümkündür. Bunun için diğer şartların yanı sıra, ücretlerin de yükselmesi gerekir. Ama öte yandan kârı düşüren de yükselmiş ücretler olacaktır (Burada kastedilen yükseltilmiş reel ücretlerdir; çünkü kitlesel satın alma gücü ancak bu ücretlerle gerçek anlamda artar). İşte bu nedenle kitlesel satın alma gücü, her zaman üretimin arkasından koşacaktır. Kapitalistler tüketicilerin bu geriliğini (reklam, planlı dayanıksız mal satışı ve sermaye imhası ile) üretime eşitleyip ortadan kaldıramadıkları zaman ne yaparlar?" Burada ileri sürülenler

yanlış ve çelişkilidir. Yanlıştır, çünkü kapitalizmde daha fazla üretmeye doğru olan eğilimin nedeni, kârın "sürümle" artması değil, tersine azalmasıdır. Marx'a göre, sermayenin organik bileşimi büyüdükçe, yani emek üretkenliği arttıkça kâr hadleri düşecektir, çünkü artık-değerin sağlandığı ücretli emeğin payı azalacaktır ve buna bağlı olarak kâr kitlesini attırmanın yolu üretim hacmini arttırmak olmayıp, sermayenin alan değiştirmesi veya yeni ihtiyaç yaratmasıdır. Zaten kapitalizmin en temel özelliği hergün yeni malları ihtiyaç dokumuzun içine sokmasıdır (ciklet, kola vb.). Yanlıştır, çünkü kârı, yükseltilmiş ücretler azaltmaz, ücretlerin yükselmesinin kârı azaltacağı düşüncesi Ricardo'ya aittir. Sermayenin organik bileşiminin artması halinde işçi üretkenliği de artacağından, reel ücretlerin yükselmesi kârı düşürmeyebilir. Bu tamamen işçinin pazarlık gücüne bağlı bir olgudur. Ayrıca malına pazar yaratması açısından, yüksek reel ücret kapitalistin işine gelmektedir. Üreticinin aynı zamanda tüketici olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca Duhm'un alıntıdaki önermesi çelişkilidir de. Marksist analiz ücretin, yani işgücünün değerinin, işçinin gerekli emeği düzeyinde olacağını ileri sürer. Buna göre işçi, ücretinin tümünü geçimlik mallara harcayacaktır. Bu durumda kapitalistlerin işçiye mal satmak için reklama başvurmaları, işçinin harcamadığı bir miktar parasının olduğu anlamına gelir. O halde Duhm'un marksizme göre ya işçi tasarrufu vardır ya da ciklet, kola vb. işçinin geçimlik mallarına dahildir.

Biraz ileride Duhm, "üretim giderek artan bir biçimde talepten koptuğu için..." demekte ve kapitalizmin özünü hiç anlayamadığını ortaya koymaktadır. Kapitalizm öncesi ekonomiler talep cephesinin ön plana çıktığı ekonomilerdir. Yani önce talep belirir, sipariş biçiminde üreticiye yansır ve bunun sonucunda üretim, yani arz gerçekleşir. Oysa kapitalizmin özü, belirsiz bir pazar ve belirsiz bir tüketici için üretim yapmaktır. Kapitalizmde belirleyici olan arzdır, **kapitalizmde talep yaratılır.**

Yazar, "kapitalizmin bütün tipik özellikleri korku üretir" başlığını verdiği bölümde, bu olgunun sanki yalnızca kapitalizme özgü olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Oysa, toplumsal bir varlık olarak insanın duyduğu "toplumsal korkular"ın kaynağı, şimdiye kadar her toplumun olmazsa olmaz ilkesi olan hiyerarşik yapılanmadır. Bugüne değin her toplum hiyerarşik olmuştur ve bu hiyerarşi için eski kazanımların korunması ile yenilerinin elde edilmesi, buna heveslenen diğerlerini caydırma yöntemi olarak korkunun kullanılmasına yol açmıştır. Toplumsal korku, hiyerarşik toplumun eseridir, kapitalizmdeki ise bunun basit bir varyantından ibarettir. Yazar tüm kitap boyunca 'Zor-Reel Korku-Uyum Sağlama' bağlantısının kapitalizme özgü olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Oysa yalnızca feodal toplumu örnek alsak bile, Duhm'un kapitalizm için saydığı tüm korkutma yöntemlerinin burada da varolduğunu görebiliriz, üstelik çok daha kaba ve somut bir şekilde. Kapitalizm mülkiyet için korkutmaktadır da, feodalite korkutmamakta mıdır? Tarlasının sınır taşını bir adım ileri götüren serfin kafasını kesmezler mi? Kapitalizmde işçiler durumlarına razı olsunlar diye çeşitli ideolojik ve fizik aygıtlarla korkutulurlar da, feodalitede serfler korkutulmaz mı?

Hristiyanlığın varolanı yücelten vaazlarını geçiniz, engizisyonu unutunuz, ama baronlara itiraz edebildikleri için yakılan, çarmıha gerilenleri hatırlayınız. Bu bağlamda korku tek bir toplumsal tarzın değil, şimdiye kadar varolan tüm toplumların ortak özelliğidir.

Duhm, kapitalizmi, yerme görüntüsü altında meşrulaştırmaktadır. Söz konusu olan bilinçaltı bir güdülemedir. Korkunun kapitalizmin kurucu unsuru olmadığını yaşam deneyinden bilen okuyucu, bu **evrensel** unsurun **onda da olmasını mazur görecektir**. Öte yandan, kapitalizmin korkuyu yoğunlaştırıp yoğunlaştırmadığı da çok kuşkuludur. Bana kalırsa eski korkular daha yoğundu, çünkü doğaüstü bağlamında ortaya çıkmaktaydılar. Oysa kapitalizm, en azından Batı Avrupa deneyi içinde, pazar için üretimi evrenselleştirirken kendini de laikleştirmiştir. Korkunun doğaüstülükten çıkıp dünyevi hale gelmesi, hedefin belirlenmesi açısından, onu aşılabilir hale getirmiştir. Yiğit ancak hakkı verilerek öldürülmelidir.

Yeryüzü Cehennemi!

Sovyetler Birliği kurulduğu ilk günden beri dünyanın başta gelen gündem maddelerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Özellikle soğuk savaş dönemlerinde olmak üzere, Batı ideolojisinin oluşum ve karar merkezleri tarafından, dünya tarihinin (tabii ki Batı tarihi olarak algılanır ve sunulur) **deus ex machina**'sı, Batı'yı ibra etmenin figüranı her türlü demagojik çözümlemenin günah keçisi haline getirilen bu ülke (ama esas olarak rejimi) Gorbaçov'la birlikte adeta bir sevgi çemberinin içine alınmaya başlandı. Bunun bazı nedenlerinin olması gerekir. Bana göre bu itibarın temelinde Batı'nın (Amerika desem daha mı doğru olur?) Sovyetler Birliği'nin kendine benzeme süreci içine girdiği düşüncesi yatıyor.

Ertuğrul Özkök **Stalin Baroku** adını vermeyi uygun gördüğü kitabında, bu akımın içinde yer alıyor ve Sovyetler Birliği'ni kendine göre okuyor (Okuyucunun addan kaynaklanarak ortaya çıkacak beklentisinin aksini kitabın "esas oğlanı", jönprömiyesi, Stalin değil, Gorbaçov'dur. kitabın adını borçlu olduğu Stalin ise, daha çok bir Ahmet Tarık Tekçe veya bilimsel olmayı denersem, bir anti-kahraman olarak belirmektedir). Okuyor diyorum, çünkü toplumlar ve ülkeler de tıpkı kitaplar gibi okunurlar. Ve insanlar nasıl kitap okurlarken, kendilerinde o anda mevcut yerleşik yargıların teyidine yönelirlerse, yani seçmeci davranırlarsa, anlamaktan çok doğrulanmanın peşinde olurlarsa, toplumları ve ülkeleri de öyle "okurlar". Zaten Özkök'ün kitabına alt başlık olarak koyduğu "Sovyetler Birliği Üzerine Fevkalade Şahsi Gözlemler" nitelemesi de, herhalde bu olgunun fark edilmiş olmasından kaynaklanıyor. Sorun böyle konulunca, değil Sovyetler Birliği, hiçbir ülke hakkında "fevkalade şahsi gözlemler" yapılamayacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bir kere insanların düşünceleri, kanaatleri gökten zembille inmez, bir süreç sonunda ve çeşitli etkilemelerin neticesi olarak belirirler. İkincisi de, şahsi denilen herşey, aslında belli bir mensubiyetin bireysel düzeyde ifadesinden başka birşey değildir. O halde ben Ertuğrul

Özkök'ün Sovyetler Birliği hakkındaki gözlemlerinin belli bir "söylem" içinde yer aldıklarının kabulüyle birlikte okunmalarının daha uygun olacağını düşünüyorum.

Özkök'ün anlatısı gerçekten sürükleyici ve betimleyici; insan onunla birlikte gezindiği izlenimine kapılabiliyor. Ancak iş varsayımlar ve yargılar düzeyine geldiğinde, bu duyguyu kaybetmek işten bile değil. Öncelikle katılmadıklarımı söylersem ortaya şunlar çıkar: Sovyetler Birliği'nin bugün Gorbaçov'la birlikte uygulamaya koymaya uğraştığı "yeni anlayış" eski uygulamaların başarısız olduklarının bir kabulüdür, ama sorun eski uygulamaların sosyalist olup olmadıklarını tartışmadan belli bir tabana oturtulamaz. Bence Özkök'ün kitabında en büyük eksiklik, eski uygulamaların siyasal ve ekonomik kimliğinin adlandırılmaması olmuştur. Bu durumda deneyimsiz ve yoğun propaganda yemiş okuyucu, Sovyetler Birliği'ndeki olayları kapitalizme geri dönüş olarak anlayabilir ki, zaten bugün dünya ölçeğindeki egemen izlenim de budur.

Ama bu yanlıştır. Sovyetler Birliği'nde 1917'de komünistler iktidarı ele geçirmişlerdir, fakat ne rejim ne de ekonomi hiçbir zaman sosyalist olmamıştır. O halde Gorbaçov reformlarının sosyalizmden kapitalizme keskin viraj olarak kabul edilmeleri olanaksızdır. 1917 Ekim Devrimi Fransız Devrimi'ne çok benzer, önerdikleri ile gerçekleştirdikleri çoğu zaman uyum içinde değildir. sosyalist teori devrim ile iktidara gelen proleteryanın kurduğu diktatörlüğün, sosyalist ekonomiyi inşa edeceğini belirler. sosyalist ekonomi ise, kapitalizmden, herşeyden önce ihtiyaç kavramındaki radikal farkla ayrılır. daha açık bir ifade ile, kapitalist ideolojinin sonsuz olduğunu ezberletmeye çalıştığı ihtiyaçlar, soyalist öğretide tamamen sınırlıdır. Çünkü kapitalizm kâr hadlerinin düşme eğilimi yüzünden, kâr kitlesini arttırabilmek için bir yandan sömürü miktarını arttırmak, yani emek gücünün yerine sermaye malı ikâme etmek; diğer yandan da ihtiyaçları sürekli olarak arttırmak, yani yeni mallar (ihtiyaçlar) icat etmek zorundadır. Oysa sosyalizm, bizzat kurucu babalarının ifade ettikleri üzere, kapitalizmin anti-tezidir ve onun sınırsız ihtiyaç kavramına sahip olamaz. O halde, ta başından beri toplumu sınırlı ihtiyaç kavramı doğrultusunda yönlendirmeye girişmemiş ve onun oyununu oynayarak ve dünya ekonomisi (yani kapitalist ekonomi-dünya) içinde yer almaktan kaçınmayarak, her alanda kapitalizmin **alter-ego**'su halinde olmayı seçmiş bir ekonomik örgütlenmeye sosyalist ekonomi adı verebilmek için hayal gücü gerekir.

İkinci nokta, Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğü de gerçekleşmemiştir. Ekim Devrimi ve onu izleyen iç savaş döneminde, Devrimin taşıyıcısı olan küçük ama yoğun Rus proletaryası yok olmuş, yerine köylü ideolojisinin taşıyıcısı olan kır insanları geçmiştir. Sovyetler Birliği'nde bunların diktatörlüğü kurulmuştur. nihayet ve gene bu bağlamda, Stalin dönemi bir sosyalist "terör" kesiti olmanın iyice uzağındadır. Stalin gerçek bir "terör" uygulamıştır, ama sosyalizm adına değil (kendi belki öyle sanıyordu). Arkaik bir toplumu Batılılaştırma uğruna; tıpkı Büyük Petroların, Korkunç İvanların yaptıkları gibi. Zaten Rus tarihiyle Sovyet tarihi arasında bir kopukluk olmamasının ipucunu

da bu sürekli, inatçı çabada buluyoruz. Rus-Sovyet yöneticilerinin en büyük tutkuları, ne pahasına olursa olsun, Batılılaşma yönünde olmuştur. Stalin sosyalizmi (yani sosyalistler tarafından ele geçirilmiş olan iktidarı) Batılılaşma çabasının ana levyesi olarak kullanmıştır. Gorbaçov işte tam buraya oturmaktadır. O da şiddetle Batılılaşma yanlısıdır, ama Stalin'in "kamçılı medeniyet"i uygulanamayacak kadar anakroniktir, o halde güleryüzlü, "liberal" bir batılılaşma modeli daha uygundur noktasına ulaşan Gorbaçov pragmatizmi ile Stalinist terör arasında yöntem farkı vardır, ama amaç farkı yoktur. Bence Rus-Sovyet tarihinin en kararlı çizgisi tüm siyasal etiketleri epifenomen haline getirmektedir.

Görünüşte, Stalin'in gelmiş geçmiş en büyük ve etkili karşıtı (tabii ki teorik düzeyde kalan karşıtlıkları kapsamıyorum) olarak ortaya çıkan Gorbaçov, bu kararlı çizginin üzerinde yer tutması nedeniyle Stalin'den çok uzağa düşmemektedir.

Demek ki, başta da belirttiğim gibi, hiçbir ülke hakkında şahsi gözlem yapmak mümkün değildir. Ve Özkök de yapmamıştır, çünkü Sovyetler Birliği'nde şimdiye kadarki uygulamaları, örtülü bir biçimde sosyalist olarak kabul etmiştir. Öte yandan, Sovyetler Birliği'ndeki değişmelerin yönünün eski sistemden radikal bir kopuş olarak sunulması da hatalıdır, çünkü böylesine bir kopuş yoktur. Sadece Batılılaşma retoriğinin ifadeleri değişmiştir, o kadar. Öte yandan, sürekli bir "Rus karakteri"nin bir fon dekoru olarak tutulmasını da kabul etmek olanaksızdır. Çünkü ulusal karakteri tarihin belirleyici faktörlerinden biri saymak, değişmenin içinde değişmez birşeylerin olduğunu söylemek ve dolayısıyla "değişmenin alanı olarak tarih"in ancak kısmi bir analiz sunabileceğini savunmakla eşdeğerlidir. Zaten hem bir Rus karakterinden hem Kafkaslardaki ve diğer bölgelerdeki etnik unsurların "ulusal" özelliklerini koruduklarından söz etmek hem de Sovyetler Birliği'nde şimdiye kadar uygulanan sistemin sosyalizm olduğunu kabul etmek, aynı anda mümkün olamaz. O halde okuyucu Ertuğrul Özkök'ün kitabını okurken, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin yerine kapitalizmin ihya edildiği izlenimini almama konusunda kendini peşinen uyarmalıdır.

Belki bu kitaba karşı olumsuz yaklaştığım gibi bir izlenim uyanmış olabilir. Eğer öyleyse düzeltmeliyim ki, tersine çok olumlu bakıyorum. Bir kere Türklerin de Sovyetler Birliği karşısında serinkanlı olabileceklerini gösteriyor (yani ne kabul, ne de red cephesinde yer almaksızın). İkincisi, anti-Sovyet propagandanın en muhteşemini yaşamış olan bu ülkedeki **demystification**'a katkıda bulunuyor, o kadar güzel yazılmış ki, contre-propagandanın bir yeryüzü cehennemi olarak sunduğu bu ülkeye karşı, aslında öyle olması gereken, çok insanca sempati duyguları uyandırıyor.

Çevreyi Kim Koruyacak?

Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan ve son yıllarda dünya gündeminde giderek daha büyük yer tutmaya başlayan ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin hangi düşünsel mayalanmalara yaslandığı ve hangi yenilerini oluşturduğu, insanların çoğu tarafından ihmal edilmektedir. Televizyonun, temel değişimleri bile Hollywood üslub içinde verme alışkanlığı, insanların "esas çocuk" üzerine yoğunlaşmalarına yol açmakta, arka plan, hemen her zaman daha önemli olmasına rağmen, hemen hiç görülmemektedir. Oysa gelişmelere serinkanlı olarak bakıldığında bu cins entelektüel mayalanmalar hakkında bilgi sahibi olmadan, Doğu Avrupa'yı ve dolayısıyla tüm dünyayı etkileyen derin dönüşümlere teşhis koymanın olanaksızlığı ortaya çıkacaktır.

Doğu Avrupa, bugünlerde çok canlı bir entelektüel ortamın odak noktasını oluşturuyor ve ürünlerinden bazıları da ne mutlu ki bize kadar yansıyor. Bunların dikkatli bir şekilde okunması ve bütünsel bir analize ve değerlendirmeye tabi tutulması halinde, bugün mass media'nın dünya ölçeğinde oluşturduğu kamuoyunun yerleşmiş kanılarını büyük ölçüde sarsacak sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Birçok diğerinin arasında, asıl önemli nokta, Doğu Avrupa'da sosyalizmin yıkılarak, yerine kapitalizmin geçmekte olduğuna dair "Batılı" kanının yanlışlığına ilişkin olanıdır. Bu kanı iki nedenden ötürü yanlıştır. Birincisi, Doğu Avrupalı yazarların eserlerinden de ortaya çıktığı üzere sosyalizm bu bölgede zaten hiçbir zaman kurulmamıştır. Reel sosyalizm adı verilen "Doğu Avrupa sosyalizmi" veya "Devlet despotizmi adına ben ne yaparsam sosyalizm odur" fırsatçılığının, teorik sosyalizmle fazla bir ilişkisi yoktur. İkincisi ise kurulamayan bir sosyalizmin yıkılması mümkün olmadığına göre Doğu Avrupa'da yıkılan "reel sosyalizm"dir, yani devlet despotizmidir ve yerine de kapitalizmin geçip geçmeyeceğini zaman gösterecektir.

Bir Doğu Alman düşünürü olan Robert Havemann son derece ilginç

kitabında, Doğu Avrupa'nın şu anda karşısında bulunduğu yol ayırımını dolaylı bir söylem içinde dile getirmektedir. Kendine seçtiği araştırma modeli ve teorik çerçeve, günümüzün fazlasıyla revaçta olan konusu, ekolojik bunalımdır. Havemann sanayileşmenin yol açtığı çevre tahribatını, ne kapitalizmin (çünkü o neden olmaktadır) ne reel sosyalizmin (çünkü o da kapitalizmi taklit etmektedir) önleyebileceğini çok inandırıcı bir şekilde kanıtladıktan sonra bir ütopya denemesine girişmekte ve çevre sorunlarını aşma konusunda bir model taslağı çizmektedir.

Eser, çatısının çatılış biçimiyle klasik ütopya denemelerinin oldukça tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü her ütopya, aslında yazarı her neyi savunursa savunsun, özü ve esası itibarıyla ütopya sahibinin kendi çağını sorgulamasından ibarettir. Havemann da bu tavrın dışına çıkamamakta ve ütopyasında bir anti-şimdiki zaman kurgularken yalnızca çağının, kendi kavrayışı içindeki aksaklıklarını ortaya koymaktadır. Bu, neden böyle oluyor? Çok basit bir nedenden ötürü. Her ütopyanın aslında radikal bir red olmasından ötürü. red radikal olunca, şimdiki toplumun tamamen tersi, ütopya biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ama bu ters-toplum, temel eklemleşmeler açısından asla işlevsel olamayacağından ötürü (çünkü eski toplumun eklemleşmelerini tersine döndürmek, onları korumak demektir), bir gelecek programı olma şansına hiçbir zaman sahip olamamakta, fakat şu andaki toplumun kapsamlı bir eleştirisi olma gibi temel bir işlevi yerine getirmektedir. Havemann belki fark etmiyor, ama eserinin değeri ileri yönelik önermelerinden değil bugüne yönelik eleştirilerinden kaynaklanıyor.

Havemann'ın ütopyası, Platoncu ütopyanın bir anti-tezi olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Yunan sitelerinin meydana getirdiği siyasal mikrokosmos içinde, insan hayatının her anını düzenleyen, otoriter ve son derece katı bir devlet modeli oluşturan Platon'un **Politeia** adlı eseri, başlangıcı itibarıyla bir ütopya olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Eski Yunan siyasal çoğulluğunun (çoğulculuğunun değil) önce İskender, sonra da Roma üniterliğiyle tarihe gömülmesi ve Bizans ile İslam devlet modellerinin Platoncu çizgiyi mantıksal sonuçlarına kadar götürmeleriyle Eski Yunan'ın bu ütopyası uygulanan model haline gelmiştir. Havemann kapitalist ve reel sosyalist devletlerin de bu çizgi üzerinde yer aldıklarını düşünmektedir. Bu durumda Havemann'ın ütopyası, ilginç bir şekilde, Platon'la bir hesaplaşma olmaktadır. Okuyucunun yazılanlara bu açıdan bakması, ona zevkli bir okuma sağlayabilir.

Havemann'ın çevre bunalımının sonuçları konusunda söylediklerine katılmamak olanaksızdır. Kapitalizmin, kâr hadlerinin düşme eğilimi karşısında, sürekli olarak yeni ihtiyaçlar yaratması ve israfçı bir ekonomiyi beslemesi, çevrenin sürekli tahribine yol açmaktadır. Ancak Havemann'ın burada ihmal ettiği nokta, kapitalizmin tüm dünya sosyal formasyonlarını tek bir ekonomi-dünya haline getirme zorunluğudur. Kâr hadlerinin düşme eğilimi, aynı zamanda tüm dünya toplumlarını kapitalist oyunun aktörleri veya kurbanları haline getirir. Bu durumda reel sosyalist ülkeler de aslında kapitalizmin oyununu oynamakta, alternatif bir ekonomi ve toplum yaratamamaktadırlar, çevre sorunlarına onların da deva ola-

mamalarının temel nedeni budur.

Havemann'ın sonuçlarına geniş ölçekte katılıyor olmakla birlikte, nedenleri konusunda bazı tereddütlerimizi belirtmek gerekmektedir. Ekolojik bunalım yalnızca kapitalizme mal edilebilecek bir sorun değildir. Kapitalizmi yaratan tarih, çevre sorunlarını da yaratmıştır. Daha açık bir ifadeyle kapitalizm ile çevre sorunları arasında yaratan-yaratılan ilişkisi yoktur. Her ikisi de insanlık tarihinin ana eğilimlerinden birinin eşanlı sonuçları olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu sorunun ortaya çıkışı (yani hem kapitalizmin, hem de ekolojik bunalımın) doğrudan, insanın üretici kimliğine bağlıdır. Çevrenin bozulmaması için insanın hiçbir üretim yapmaması ve doğal ekosistem içinde yer alması gerekir. Bu durumda dünyanın besleyebileceği maksimum sayı, 10 milyon kişidir. Açıktır ki bu sayının aşıldığı andan itibaren, üreticilik zorunlu olacaktır (zaten bu sayı ancak üreticiliğin daha önceden başlamasıyla aşılabilir), hem de doğanın kendi programının dışında bir programa, yani iktisada uyarlanması zorunlu hale gelmektedir. Demek ki çevrenin bozulması (biz ona iktisat diliyle düzenlenmesi veya üretilmesi diyelim) tarihin bir ürünü veya daha açıkçası, tarihin varlık nedenidir. Çünkü üretim olmasaydı insan ve değişme; insan ve değişme olmasaydı tarih olmazdı.

Kapitalizm bu süreç içinde yalnızca bir yoğunlaşma odağıdır, neden olmadığı gibi sonuç da değildir. Havemann'ın ilginç ve yer yer öğretici kitabı karşısında, zaman zaman dikkatli olmakta yarar vardır. Ama nihayette, okuyucu Doğu Avrupa entelektüel mayalanmasının niteliği hakkında doğrudan fikirler edinme olanağına kavuşmaktadır.

Osmanlı Bilimden Ne Aldı?

Osmanlı devletinin 18. yüzyılda başlattığı Batılaşma çabaları, aslında kelimenin öyle bir anlamı akla getiriyor olmasına rağmen, Batı'nın toplumsal, kültürel dünyasına katılmak, açıkçası Batı uygarlık küresine dahil olmak amacını taşımamıştır. Osmanlı Batılaşma çabalarının asıl amacı ve anlamı, Batı toplumlarının ürettiği maddi unsurları alarak kendi geleneksel düzenini ihya etmek olmuştur. Bu alışverişte madde vardır, ama onun tabanı olan manâ akla bile getirilmemektedir.

Amacın bu olması, Osmanlının Batı'yla olan kültürel alışverişinin yüzeysel kalmasına yol açmıştır. Tıpkı yeni bir zenginin bir sanat ürününü bunu bir gün para eder diye alması gibi, bunun üretildiği ortama mensup olmaması gibi, Omanlı da Batı'nın oluşturduğu uygarlığın derinlerini kavramadan, yalnızca su üstündeki ürünlerinin aktarımı yoluyla, onu yakalayabileceği veya ona meydan okuyabileceği yanılgısına düşmüştür.

Orta Çağdan itibaren ayrı bir kimlik üreten ve Rönesans ile Aydınlanma hareketleriyle bunu entelektüel düzlemde de vurgulayan Batı alemi, aynı zamanda **"bilim"**in de kurucusudur. Bazen Batı bilimi, bazen de modern bilim adlarıyla anlatılmaya çalışılan bu çok kapsamlı ve devrimci oluşumu böylesine nitelemek, sanki başka türlü bilimle. de olabilirmiş gibi bir çağrışım yarattığından ötürü, son derece yanlıştır.

Bilim ve bilgi, karıştırılmaması mutlaka zorunlu olan kavramlardır. Bilgi insanlık kadar eskidir, ama mutlaka bilimsel olması gerekmez. Bilim ise tektir ve Rönesans oluşumları içinde belirmeye başlayan bir Batı icadıdır. Sorunu böyle koyunca, Osmanlı Batılaşma hareketinin Batı biliminin ürünlerine gösterdiği itibarın çok küçük bir kısmını bile, bizatihi bu bilimin kendine göstermemiş olması, çoğu zaman sanıldığı gibi bilinçli bir red değildir. Tersine, Osmanlı bilimsel zihniyete hayat hakkı veren entelektüel bir iklim içinde değildir. Bu bağlamda, Batı'nın maddi ürünleri ile bilimi arasındaki bağlantı görülememiştir.

Böylesine bir zihinsel ve entelektüel iklimde bilim (veya yanlış, ama

yaygın ifadeyle modern bilim) yeşerebilir miydi? Ekmeleddin İhsanoğlu'nun çalışması, bir bakıma bu soruya da cevap vermektedir. Yazarın bir 19. yüzyıl Osmanlı hocasının biyografisini oluşturduğu bu kitap, dolaylı olarak, Osmanlının bilimselliğe ne kadar yatkın olduğunun da ipuçlarını veriyor.

Bir kere, yazar tarafından Türkiye'de modern bilimin öncüsü olarak kabul edilen Başhoca İshak Efendi, Museviliktèn ihtida etmiş bir Osmanlıdır ve bu olgunun önemi vardır. İshak Efendi herhalde 1774 yılı civarında doğmuştur; bu yıllarda Osmanlı sistemi içinde yükselmek isteyen birinin yöneleceği alan ya din ya askerlik ya da bürokrasidir. Bu yolların üçünün de kendilerine kapalı olduğu Museviler, ticaret veya serbest mesleklere yönelmektedirler. Demek ki İshak Efendi'nin mühendishaneye yönelmesi, Osmanlı "bilimsel" ikliminin teşvik ediciliğinden değil, başka çıkış yolu bulamamasındandır.

İhsanoğlu'nun kitabı, İshak Efendi'nin zamanında, yani 19. yüzyılın ortalarındaki Osmanlı teknik eğitiminin niteliği hakkında da yeterli ipuçları sağlamaktadır. Yazarın J. de Kay'den alıntıladığı üzere, İshak Efendi'nin 4 ciltlik **Mecmua-i Ulûm-i Riyaziye** adlı eseri, "kendisi bize İstanbul'daki matbaadan yeni gelmiş dört ciltlik **kendi yazdığı** (abç.) bir eserini gösterdi. Sonradan anladığıma göre, bu Fransızcadan kurnazca derlenmiş ve iptidai mahiyette ilmi girizgâhları ihtiva eden bir cins Türk ansiklopedisi idi ki, öğrencilere ders kitabı vazifesi görüyordu". Ekmeleddin İhsanoğlu'nun verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre, Başhoca İshak Efendi'nin diğer "eserlerinin" de Batılı asılları bulunmaktadır ve bunlar çoğu zaman özet halinde çeviri-aktarmalardır.

Başhoca'nın ders vermesi de ilginçtir, gene bir alıntı: "Türk yüksek okulunu ziyarete gittim. Müdürü sorduğumuzda, bizi yüksekçe bir kundura yığının üzerinden atlayarak geçtiğimiz kapıdan, geniş halı ile döşeli ve bizim kolejlerimizdeki konferans salonuna benzeyen bir salona buyur ettiler. Muhterem İshak Efendi bir divan üzerinde kurulmuş, bir taraftan... çubuğunu fasılalarla tüttürürken, önünde bulunan büyük boyda el yazması bir kitabı hafif sesle cümle cümle okumakta idi... (öğrenciler) hocanın takririni dinliyorlar, önlerinde bulunan kağıtlara söylenilenleri yazıyorlardı". Diğer yandan, devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayımlanacak kadar "önemli" bir olay olmak üzere, Başhoca İshak Efendi, "sınıfın ortasını da dersin şekillerini çizmek ve hesap yapmak için büyük kara tahta ve talebelerin ellerine ders yazabilecekleri birer yazı tahtası" sağlamıştır. Bu işler olduğunda, 19. yüzyılın ortası iyice yaklaşmıştır. Küçük bir hatırlatma olsun diye söylüyorum, Batı laboratuvarlarında harıl harıl çalışan bilim adamlarıyla doludur. Osmanlıda ise kara tahta bile büyük bir yenilik olmaktadır.

Ve nihayet, Osmanlı zihinsel ikliminin bilim olgusuyla ne derece bağdaştığına dair sonuncu bir örnek: İshak Efendi Mühendishane Başhocalığı'na atandıktan sonra, yetersiz hocaların işine son verir, bu arada "hesap muallimi Hasan Efendi'yi de azlettirip, onun derslerini de kendi vermeye başlayınca, diğer hocalar, 'Efendim, Hasan kulunuzu az-

lettirerek onun rızkına mani oldunuz' derler". Rızk hiç de bilimsel olmayan, geleneksel bir Doğu kavramıdır. Mühendishane gibi Batı'yı yakalamak üzere kurulmuş bir yüksek okulun hocalarının bile böyle düşünmeleri, Osmanlı **"bilim"**inin hali pürmelâlini göstermektedir.

Özellikle Osmanlıyı her ne olursa olsun, gözü kapalı methetmeye alışık olanlarla, ona toz kondurmamayı ideoloji haline getirmiş olanlar başta olmak üzere, Türk toplumunun oluşumunun sancılı sürecinin ilginç bir kesimini görmek isteyen herkes, bu kitaba bakmalıdır.

Globalleşmenin Programı: Batılılaşma

Serge Latouche, **Dünyanın Batılılaşması, Gezegenimizin Bir Örnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları Üstüne Bir Deneme**, çev. Temel Keşoğlu, İstanbul, Ayrıntı Y., 1993.

Batılılaşma kelimesi, içi kolay doldurulamayan, bu yüzden de meşrebe göre algılanan ve aktarılan, talihsiz, ama tarihli bir kavramı işaret etmektedir. Tarihli kavramlar, tarihsel olgulara denk düştüklerinden, yani bir başlangıçları ve bir süreçleri olduğundan ötürü, somut boyutta ele alınmaları mümkün olan zamansallıkları belirlerler. Bunun böyle olması, ilk bakışta, kavram üzerindeki farklı anlama ve kabullerin kolayca törpülenebileceği ve bir **consensus**'e varılabileceği yanılgısını yaratmaktadır. Oysa geçekte, herkes durduğu yere göre baktığından, aynı manzaranın farklı görünüşlerini paralel kılmak çoğu zaman mümkün olamamaktadır.

Serge Latouche, ülkemizde yeni yayımlanan 1989 tarihli kitabının Türkçe yayımına yazdığı önsözde, "Dünyanın Batılılaşması'nın Türkçeye çevrilmesini anlamlı bir olay olarak değerlendiriyorum. Bunun bir bakıma, eşyanın doğasına uygun olduğu söylenebilir. Türkiye, gerçekten de yaptığım çözümlemede ve kitapta tanımlanan süreçte çok özel bir yer tutuyor. Bu ülke, sömürge durumuna düşmeden, tüm enerjisiyle Batılılaşmaya karar vermiş ve girişmiş çok çarpıcı bir örnek. Aynı zamanda bu atılımın karşılaştığı güçlükleri, direnişleri ve belki de nihai başarısızlığı temsil ediyor. Bu Batılı kitabın Türkçeye çevrilmesi de, hem bu Batılılaşmanın, hem de bunun yaratığı sorunların ve karşılaştığı engellerin bir kanıtı. Kuşkusuz Türk aydınları, Üçüncü Dünya ülkeleri içinde, bu olayı ve ülkelerinin içinde bulunduğu çıkmazı tüm boyutlarıyla kavrayanlar arasında yer alıyorlar. Batı düşüncesini tanımaya can atarken Batılı bir eleştiriden ve kendi yaşadıkları kültürsüzleşme deneyiminden yola çıkarak Batılılaşmayı eleştirmekten geri kalmıyorlar".

Latouche, burada, öylesine bir davet almadığı halde, Türk aydınları adına konuşmakta, onların misyonunun ne olduğunun hattını çizmekte ve bundan da önemlisi Türk aydınının düşünce yönünü belirlemektedir.

Buna bağlı olarak, Türkiye'de görülmekte olan Batılılaşma hareketinin Türk aydınları tarafından olumsuz karşılandığı fetvasını da vermektedir. Öte yandan, Latouche'un daha işin başında, Batılılaşmayı (Batı dışındakiler için) olumsuz bir oluşum ve kültürsüzleşme olarak aldığı ve bunu Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunu olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu da, tarihsel bir kavramın (Batılılaşma), durulan yere göre nasıl farklı gözükebildiğinin iyi bir kanıtı olmaktadır. Latouche'un diğerleri arasında, en büyük yöntemsel hatası. Batı'yı tanımlamamış, en azından dış sınırlarını çizmemiş olması ve buna bağlı olarak, Batılılaşmanın nereden itibaren başladığını ortaya koymamış olmasıdır. İkincisi ve daha da önemlisi, Batılılaşmayı olumsuz bir oluşum olarak sunarken, Batılılaşma öncesi dünyaya, örtülü olarak olumlu bir diğer atfetmesi ve bunu kültürsüzleşmenin zıddı olarak, kültür olarak görmesidir. Kültür-uygarlık tartışmalarına girmeden ve Latouche'un terminolojisi içinde, tarih içindeki diğer kültürsüzleştirmeleri şu an için gündeme getirmeden, bir ilk farkına varış olarak, Batı'nın önce oluşup, sonra yayılmasından önce dünyanın bir çoğulluk mekânı olmadığını vurgulamak gerekir. Başka terimlerle söylersem, Latouche, birçok diğer Batılı Üçüncü Dünyacı yazar gibi, mitik bir Batılılaşma öncesi dünya nostaljisinde, çoğulluk ile çokluğu karıştırmaktadır. Çokluğun yalnızca miktar belirlemesine karşılık, çoğulluk, aynı ortam içindeki nitelik farklılaşmasını ve zenginliğini belirler. Aralarında kesişme terimi olmayan, yani niteliksel özdeşlikleri bulunmayan birimlerin aynı mekânı paylaşmaları sadece çokluktur, çoğulluğun olabilmesi için parçaların aynı bütünün içinde yer almaları gerekmektedir. Birbirleriyle kesişme terimi olmayan veya anlık temaslarla (savaş, arızi ticaret vb.) yetinen, soyutlanmış ve münzevi alemlerden, insan adalarından (Latouche'a uymak üzere kültür) oluşan bu dünya kozmos değil, kaostu. Batı yayılması veya Batılılaşma, bu kaosu kozmosa çevirmiştir (bu terime herhangi etik veya niteliksel bir değer yüklemeksizin), çoğulluk ancak kozmosun oluşumuyla ortaya çıkan bir olgudur.

Latouche'un kitabının altbaşlığı içinde yer alan "birörnekleşme", hem bu Batılılaşma olgusunu olumsuz bir durum olarak vaz'etmekte, hem de böylesine bir "birörnekleşme"nin daha önce ve daha başka uygarlık veya kültür kürelerinde varolup olmadığını test etmeden, bunu Batılılaşmaya özgü bir durum olarak koymaktadır. Ve nihayet, teknolojinin kapitalizmin ürünü olarak yaygınlaştırdığı "tüketim toplumu" reflekslerinin Batılılaşmanın bir sonucu olduğu örtülü ve yanlış varsayımını yapmaktadır. Batılılaşmanın bir "birörnekleşme" olduğu önermesi ise, her neresinden bakılırsa bakılsın yanlış ve haksız bir iddiadır. Çünkü böylesine bir varsayımın hangi düzlemden itibaren kanıtlanabileceği su götürür bir durumdur. Örnek vermek gerekirse, bütün insanların şu veya bu şekilde barınıyor olmaları, şu veya bu şekilde giyiniyor olmaları bizatihi bir birörnekleşme olarak kabul edilebilir. Hal böyle olunca Batılılaşmanın nasıl bir "bir-örnekleşme" getirdiğini tartışmak mümkün olmaktan çıkar. Üstelik, Batı bizatihi kendini oluştururken bir çeşitlilik olarak belirmiştir. Fazla uzağa gitmeden, tek

bir örnekle yetinmek istersem, Latincenin evrenselliğine karşılık, Batı Avrupa alemi çok sayıda yerel veya ulusal dile bölünmüştür. Bugün dünyanın hiçbir bölümü, Avrupa kadar çok dil tarafından paylaşılmış değildir. Bu örneğin tek başına kanıtladığı üzere, Batılılaşma çoğulluk getirmektedir.

Batı Nasıl Oluştu? Batı'nın "Batılılaşması"

Hemen bütün Batılılaşma çözümlemelerinde, Batı **a priori**, kendiliğinden, öncelsiz, hazır bir durum veya ezelden beri varolan bir bizatihilik olarak alınmaktadır. Varılan hemen bütün sonuçları daha baştan yaralayan bu ilk yanılgı giderilmeden, sağlam bir Batılılaşma çözümlemesine ulaşmak olanaksızdır.

Sözü fazla uzatmamak için, sertliğini ve keskinliğini göze alarak, hemen şu önermede bulunabilirim: Batı, belli bir yerde ve belli bir tarih kesitinde oluşmaya başlamıştır; bu tarihten önce coğrafi bir konumdan ibarettir. Eski dünyanın çeşitli kapsam ve boyutta, birçok globalleşmeye maruz kaldığını belirterek işe başlamak gerekir. Uzak Doğu'daki Çin ve Hind globalleşmeleri (herbiri Avrupa büyüklüğünde) veyahut Budizm ve Brahmanizm tabanlı "birörnekleşmeleri" bir kenara bırakırsak, Akdeniz dünyası; Mısır, Helen, Roma, Hristiyanlık gibi çeşitli içerik ve kapsamdaki globalleşmelerden geçmiştir. Daha açık bir ifadeyle, bu bölgenin tarihinin çok uzun bir döneminde, kültürel bir Batı-Doğu ayırımı yaşanmamıştır. Böylesine bir ayırımın ortaya çıkması, coğrafi anlamdaki Batı'nın kendini farklı bir uygarlık küresi olarak inşa etmeye başlamasıyla, yani Doğu'dan kopma sürcine girmesiyle (andığımız tüm globalleşmelerin tabanı Doğu olduğundan) gerçekleşmiştir.

Bu sürecin başlangıcı Rönesans hareketi, zirvesi Aydınlanma oluşumudur. bu iki büyük dönüşüm sürecinin tanımladığı dönemde, Batı kendi özgün kimliğini oluşturmuş ve farklı bir görünüm içinde ortaya çıkmıştır. Ancak, hemen vurgulamalıyım ki, bu kimlik total bir yapıda değildir, zaten Batı'yı Doğu'dan ayıran temel göstergelerden biri de kimliğin total olmamasındadır. Batı kimliği bir asgari müştereklerin geometrik yeri olarak ortaya çıkmaktadır ve tekrar pahasına, bu bir "birörnekleşme" değil, çoğulluk ve çeşitlilik getirir. Ama bu ilk Batı, sonradan olacağı "Batı'dan çok dardır, veya başka terimlerle, Kuzey İtalya, Loire'ın kuzeyinde kalan Fransa, Flandre ve haydi biraz da İngiltere'den ibarettir. Bugün hiç kimsenin "Batı"nın içinde yer aldığından kuşku duymadığı İspanya, Portekiz, Güney İtalya, Almanya, Hollanda, İskoçya, İrlanda, İskandinav ülkeleri vb.'nin herbirinin bir Batılılaşma süreci olmuştur. Öyleyse, Batı en başından itibaren verili bir kültürel küre olmayıp, tüm kültür sahaları gibi genişleyen bir bizatihiliktir.

Batı'nın Başarısı, Batılılaşmayı Sine Qua Non Koşul Haline Getirmiştir

Batılılaşmanın tüm dünya ölçeğindeki mutlak bir globalleşmenin ana hedefi ve tabanı haline gelmesi ise, Batı'nın kendi değişim süreci içinde ortaya çıkan kapitalizmin, diğer tüm tarzların tersine, belli bir mekânda dengeye gelememesine ilişkin, daha çok ekonomik nitelikli bir sorundur. Latouche'un önermelerini tartışabilmek kastıyla, bu genel globalleşme (Batılılaşma biçimi altında) sürecinin ihmal edilen, ama ihmal edildiği için de sorunu saptıran en önemli veçhelerinden birinin başarılı ve başarısız olmak üzere, en azından iki Batılılaşma biçimi olduğunun altını çizmek gerekir.

Yalnızca başarısız Batılılaşmaları olgunun tümü olarak koymak, bilimsel değil, ideolojik bir tutum olmaktadır.

Aslında Latouche'un söylemi iyi izlendiğinde, ortaya Batı-diğer dünya türünden bir ikilem çıkmakta ve bu "diğer dünya" Batı'nın kurbanı olarak gözükmektedir; onun tarafından sömürülen, kültürsüzleştirilen bir dünya. Bu söylemin doğru dayanaklarının ve saptamalarının bulunduğu kuşkusuzdur, ancak ikilemi böyle koymak, bizatihi bir saptırmadır. Çünkü "diğer dünya" Batılı olmamaktan (bunu Batılı değerlere sahip olmamaktan diye okuyunuz) başka birleştirici bir unsura sahip değildir. O halde, Batı-antik imparatorluklar; Batı-kabile toplumları; Batı-uluslaşmamış toplumlar gibi birçok ikilemi gündeme getirmek mümkündür. Bunların ayrıntısına ve sınıflandırmasına girişmeksizin, Batılılaşmadaki başarısızlığın Batı'nın bir müdahalesinin ürünü mü, yoksa bu toplumların iç yapılarının bir sonucu mu olduğunu tek bir örnek doğrultusunda incelemekte yarar bulunmaktadır.

Batılılaşma konusunda en fazla sorunla karşılaşan toplumlar, antik imparatorlukların gevşek örtüsü içinde yaşamış olanlarıdır. Bu gibi toplumlar, yerelliklerini gelenek adı altında kutsallaştırarak ve ulusal pazar oluşumlarının dışında kalarak, tarihsizliklerini, tarihin darbeleri karşısında koruyamamanın sıkıntısı içinde, Batı'ya maruz kalmaktadırlar. Bu aslında, Batılılaşmanın getirdiği bir sorun olmaktan çok, tarihsizlikten tarihe geçememenin sıkıntısıdır (şu veya bu savaşı kazanmak tarih değildir, tarih kapsamlı değişmelerin başladığı andan itibaren ortaya çıkan bir süreçtir, niteliksel değişme olmadan tarih olmaz). Ama Batı tarihi ve kapitalizmi icad eden kültürel ve toplumsal küre olarak, onları da tarihin içine sokmak zorundadır. Çünkü, son derece açık bir şeklide anlaşılacağı üzere, tarihsizlikten tarihe geçiş, bu tarihsizliğin kendi dinamikleri içinde olamaz, zaten tarihsizlik dinamik yokluğudur. Ayrıca, tarihsiz bir toplum kendi olanaklarıyla tarihe geçebiliyorsa, onu zaten tarihsel olarak kabul etmek gerekir. Demek ki tarihsiz toplumlar tarihe geçemezler, geçirilirler. Öte yandan, tarihli toplumlar, değişmenin mekânı olduklarından, bizatihi bu değişmenin dinamiğinden ötürü, değişmezi değişir hale getirmek zorundadırlar. Demek ki, tarihli toplumlar tarihsizliği yok ederler. Veya başka bir şekilde söylersem, tarih bir

kez harekete geçince, tarihsizlik sapma olur.

Latouche Batı'nın köklerini de yanlış oturtmaktadır. Ona göre Batı, herbir kenarını Yahudi, Yunan ve Hristiyan kültürlerinin oluşturduğu bir üçgendir. Oysa, Batı'nın oluşum süreci incelenecek olursa, bu kültürel kürenin bu üç unsuru aşarak oluştuğu görülecektir. Kısaca, Rönesans Yunan'ın aşılması, 1492 Yahudi antikitesinin aşılması ve nihayet Aydınlanma da bir Doğu dini olan Hristiyanlığın folklor mertebesine indirilmesidir. Konuyu saptırmamak için sadece değinmekle yetinceeğim üzere, Batı gerçekten kendine özgü olan feodalite tabanı üzerinde önce ekonomiyi ve siyaseti mümkünün sınırına kadar atomize ettikten sonra, kapitalizm tabanı üzerinde; önce ulusal pazarı, sonra da ulusal devleti inşa ederek Batı haline gelmiştir. Böylesine bir Batı, kişinin özerkliğini bireysellik, toplumun özerkliğini ulusallık, ekonominin özerkliğini kapitalizm ve bunların uyumunu da demokrasi olarak kurmuştur. Bu örgütlenmenin ülküsü birörneklik değil, uyumdur.

Latouche'un çözümlemelerini dayandırdığı teorik çerçevenin tutarsızlığına ilikin en vurgulu kanıtlardan birini, Batılılaşmanın kapsamı konusundaki sedimanter tutum oluşturmaktadır. Yani Batılılaşmada başarılı olanları gündeme getirmemekte, olamayanlar, sorunu vurgulamak üzere kanıtmış gibi sunulmaktadır. Bir örnek: "Uzun zamandan beri bilinen şiddet yöntemleriyle ve çok sayıda Avrupalının sızmasıyla Batılılaşmış olan Latin Amerika'nın ayrıntılar içinde boğulup özü kendi iklimine uydurmayı beceememiş olması dikkat çekicidir". Bu çok ilginç bir çözümlemedir, çünkü Kuzey Amerika hiç gündeme getirilmemektedir (zira o başarılı bir Batılılaşma örneğidir). Oysa, tabanları açısından, Kuzey ile Güney Amerika Batılıaşma süreçleri arasında hiç fark yoktur. Her ikisi de, Batılılar tarafından yerli kültürleri yok edilerek kurulmuştur ve her ikisi de tamamen Avrupa'nın uzantısıdır. Güney'in başarısızlığı, Kuzey'in başarısı olmaksızın anlaşılamaz. Bu bizatihi Batılılaşmanın kötülüğünün sonucu değildir.

Bu Yazının Sonucu, Ama Tartışmanın Başlangıcı

Latouche, Batılılaşmanın dünyanın asıl Batı dışındaki kesimleri için bir kötülük ve kökünden kopartma eylemi olduğunu savunumaktadır. Burada kökün ne olduğu tartışmasına girmenin anlamı yoktur. Çünkü herkesin gayet iyi bildiği üzere, tarihte hiçbir toplum yoktur ki, en azından bir kere başkaları tarafından veya kendiliğinden, bir kültür küresinden başka bir kültür küresine geçmiş olmasın. Burada dikkatimizi asıl çeken nokta, yazarın bunu kanıtlamaya çalışırken getirdiği kanıtların hemen tamamının kapitalizmin globalleşme sürecinin olumsuz sonuçları olmalarıdır. Birinci sonuç olarak, Batılılaşma ile, onun ürünlerinden yalnızca biri olan kapitalistleşme bir ve özdeş sayılmış, bütün parçayla açıklanmaya çalışılmıştır. Bir de yönteme ilişkin sonuç olarak, Latouche yalnızca su üzerindeki belirtilerle akıl yürütmektedir. Batılılaşmanın

bir kültürsüzleştirme olduğunu söylerken, tarih içindeki diğer kültürsüzleştirmeleri es geçmekte (veya ucundan dokunmakta), yok edilen, hatta izi bile kalmayan kültürleri gündeme getirmeyerek, Batı dışı dünyayı martirize etmektedir.

Nihayet, Batılılaşmayı esas olarak etik bir bağlamda tartışmaktadır. Oysa bu ilahiyatın alanıdır. Toplum bilimleriyle uğraşanlar, olguyu anlatmaya, yargılamaya değil de, anlamaya uğraşmalıdırlar. Üstelik, Batılılaşmanın veya eğer öylesi istenirse, globalleşmenin şu anda kazandığı boyut içinde yerelliği savunmak, en kötüsünden bir sömürge olmayı istemekle eşanlamlı olacaktır. Batılılaşma şu içinde bulunduğumuz zaman kesiti içinde kaçınılmaz bir olgu ve süreç haline gelmiştir; buna bilinçli bir şekilde ve doğrudan doğruya kendi isteğiyle kalkışan nadir toplumlardan biri olan Türkiye, bu cins etik ve tecritçi gerekçelerin gerisine saklanarak, başarısızlığı bir erdem haline getirip, toplu bir paranoyaya girmek yerine, yerel değerlerini oldukları halleriyle koruyarak yok olmak yerine, bunları evrensel boyuta çıkartmanın çarelerini aramalıdır. Söz konusu olan Türkiye olduğunda, bir başka sabitenin daha altını çizmek gerekmektedir. Türkiye hemen bütün Üçüncü Dünya ülkelerinden farklı olarak, daha Osmanlı devletinin kurulduğu andan itibaren hep Batı'nın bir parçası olmuştur, bu nedenle Türkiye'nin Batılılaşması tarihin bir emridir; daha doğrusu, tıpkı Batı'nın kendi Batılılaşması gibi, Doğu'dan ayrılarak, başka bir kimlik oluşturmak onun vazgeçemeyeceği, tersine döndüremeyeceği bir süreçtir. Batılılaşmanın kötülüğü, bizzat olgunun kendinde değil, ona karşı kendi yerelliklerini korumaya kalkışan, bu nedenle de evrensellikten giderek uzaklaşan toplumların başarısızlığa mahkûm olmalarındadır.

Latouche'un kitabının okunmasının ve üzerinde düşünülmesinin, özellikle iktisat öğrencilerine yararlı olacağını düşünüyorum. Ancak çeviri konusunda dikkatli olmak gerekiyor. Özgün metin elimde olmadığı için, yalnızca dışsal bir şekilde bulabildiğim, daha doğrusu rastlayabildiğim hatalar, bazı çeviri sorunlarını işaret ediyor. Birkaç örnek vermek gerekirse, kitabın altbaşlığında "önemi" **(la portée)** olarak karşılanan kelime "kapsam", s.8'deki "derebeyli Fransa'sı" "Feodal Fransa"; s.20'deki "İsa'nın şirketi" "İsa Birliği (1540'da Ignace de Loyola tarafından kurulan ve Cizvitler olarak bilinen tarikatın asıl adı); s.59'da "ülkeler" olarak karşılanan **terroirs** "ekim alanları" olarak düzeltilmeli; s. 143'teki "hanedanlıklar" kelimesi hanedan olarak ve assabya, asabiye olarak okunmalıdır vb.

Tarihe Giriş Bileti

Bütün dünya ölçeğinde insani bilimler alanında, en çok kitap ve makale, tarih disiplinine giren konularda yayınlanmaktadır. İnsanlığın tarihe olan bu ilgisi, kaçınılmaz olarak tarihin kendine ilişkin düşünce ve spekülasyonları da harekete geçirmektedir. Tarihin işleyişinin ilkeleri olabileceğini düşünen ve bu ilkeleri bulmaya yönelen çalışmalar, tarih felsefesi adı verilen özel bir düşünce alanı oluşturmaktadır. Fakat işin aslı, hemen herkes tarihe giriş bileti kesmek istemektedir ve kesilen biletlerin de kendi damgasını taşımasını istemektedir. Bu açıdan kitaplı dinlerden başlamak üzere, adeta hemen tüm büyük toplumsal reformcuların birer tarih felsefelerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta topluma karşı büyük oynayan herkesin bir tarih felsefesinin olduğu söylenebilir. Öte yandan, büyük siyasal akımlar (marksizm, liberalizm vb.) da birer tarih felsefesine sahip olmuşlar veya eğer öyle söylemek gerekirse, birer tarih felsefesi olarak ortaya çıkmışlardır. Hatta yayılma sahaları düşük ölçekli kalsa dahi, hemen her ideolojinin belli bir tarih felsefesinden ya kaynaklandığı ya da böyle bir felsefeye dayandığı söylenebilir.

Bunun böyle olmasının temel nedeni, toplumsal alanda oluşturulan ideolojik çerçevelerin kendilerini kanıtlama küresi olarak tarihten başka bir araç bulamamalarıdır. Hal böyle olunca, her tarih felsefesi geçmişi **a priori** ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmekte, yoğurmakta ve sonunda da "asıl" tarihin bu olduğunu iddia etmektedir. Bu ise bilimsel tarihin önündeki başlıca engellerden birini oluşturmaktadır. Fakat bundan daha büyük bir engel tarihe spekülatif açıdan yaklaşan görüşlerdir. Daha açık bir ifadeyle, geçmiş yaşanmışlıklardan hangilerinin tarihsel olduğuna dair aksiyomatik önermelerle oluşturulan bir kavramsal çerçeveye dayanan tarih yorumlarına spekülatif tarih adını veriyoruz. Bu açıdan yalnızca savaşların, yalnızca uluslararası antlaşmaların ve yalnızca üretim ilişkilerinin vb. tarihsel, diğerlerinin ise tarih dışı olduğu varsayımına dayalı irdelemeler spekülatif olmaktadır. Spekülatiftir, çünkü seçilen unsur veya unsurlar her ne olurlarsa olsunlar, geçmişin yalnızca belirli ögelerinin tarihselliği üzerine inşa edilen bir akıl yürütme, malzemenin keyfiliğinden ötürü bütünü kapsayamayacak ve mutlaka aksiyomlara dayanacaktır.

İsmet Zeki Eyuboğlu **Tarihin İlkeleri** adını verdiği kitabının 141. sahifesinde "Düşünsel akımın dışında kalan olayın tarihi yoktur" cinsinden, çok keskin bir önermede bulunurken, iki şey birden yapmaktadır.

Bir yandan tarihi reddetmekte, diğer yandan da spekülatif irdelemenin en tipik örneklerinden birini vermektedir. Yazar, kitabının ilk cümlesinde tarihi nasıl anladığını şöyle bildirmektedir: "Tarih bir bilinç varlığıdır. Bu özelliği yüzünden boyuna gelişen, geçmişin üzerine yengiyi kuran, yükselten bir basamaklar düzenidir. Onda geriye dönüş olmadığı gibi değişmeyen, boyuna yinelenen bir örnek, bir ölçek de aranmaz."

Tarihe sürekli bir "gelişme" olarak bakmak, Gramsci'nin terimleriyle ideolojik bir tavırdır. Genc Gramsci'ye göre bilimsel bakış açısı tarihte yalnızca değişmc görebilir. Değişmenin yönünün artı mı eksi mi, yani gerileme veya ilerleme doğrultusunda olup olmadığını bilim belirleyemez. Bunun yanı sıra tarihte yön görmek, mutlaka gayeci bir seçmecilik gerektirir. Yani tarihin hangi yöne ilerlediği söyleniyorsa, bunu kanıtlamaya yatkın ögeler seçilir, diğerleri ihmal edilir. Bu açıdan insanlık tarihini bir "ilerleme" tarihi olduğu kadar bir "gerileme" tarihi olarak anlatmak aynı derecede mümkündür.

Bu söylediklerim tarihe yönelik spekülasyonlara karşı yöneltilen bilimsel kanıtların çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, bugün tarih bilimi toplam veya bütünsel tarih denilen bir alanı oluşturma uğraşı vermekte ve buradan da tek bir insan bilimine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan tarih ne gelişmenin ne bilincin ne de başka herhangi bir şeyin egemenliği altında değildir, yalnızca değişmeyi inceler. Bu durumda insana ait hiçbirşey bilimsel tarihin alanının dışında kalamaz, yani en kör inançlardan; tırnak kesme, hatta uyuma gibi son derece gündelik sayılan işlere kadar herşey tarihin ilgi alanındadır. Tarih, kapısından geçilmek için yüce sıfatlar gerektiren bir tapınak değildir.

Çağdaş tarih şu soruyu sorar: Değişme hangi faktörlerden ötürü meydana geliyor? Ve buna cevap vermek üzere, insani olan herşeyi sorgular (bazen insani olmayanı da sorgular), yani tarihini yapar. Bu açıdan çağdaş tarihçilikte hiyerarşiler yoktur, insanın düşünme eylemi tuvalet eyleminden daha önemli veya daha üstün görülemez, böyle görülmesi değer yargılarından kaynaklanır ve bilim değer yargılarını hesaba katmaz.

Aslında çok fazla uzaması mümkün olan bu yazıyı kısa kesmek üzere, spekülatif tarihlerin Batı'da 19. yüzyılda kaldığını belirtmeliyim. Eyüboğlu'nun tarih spekülasyonunun boyutlarını tahmine yararı olur diye, s.14'ten bir alıntı yapıyorum: "Amerikalılar İngilizce konuşurlar, İngiliz diliyle düşünürler. Bu nedenle bir Amerika tarihi yoktur. Amerika tarihi adı verilen bir **İngiltere tarihi uzantısı** vardır". Son sayımlara göre ABD halkının yarıya yakını İngilizce dışı diller konuşuyor ve gene aynı halkın yüzde 30'u hiç İngilizce bilmiyor. Bu durumda Eyuboğlu'nun önermesine göre Amerika tarihi yoktur, İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Rusya vb. tarihlerinin uzantıları vardır.

Tarihe veya herhangi başka bir disipline bilimsel yöntemlerin dışında yaklaşınca, yani spekülasyon yapınca bu gibi durumlar kaçınılmaz olur. Kitabın adının öyle olmasına rağmen "tarihin ilkeleri" yoktur, bilimin ilkeleri vardır ve onlar da değişirler, böylece tarihin konusu olurlar.

Tartışmayı pek beceremeyen bir toplumuz; buna karşılık, "bildiklerimize" iman etmeyi ve bizim gibi "bilmeyenlere", yani "cahillere" küfür etmeyi fazlasıyla iyi biliyoruz. Düşünmeyi bildiğimiz de pek söylenemez, daha çok ezberlemeyi tercih ediyoruz. Zihinsel olanaklarımızı geliştirmek, sentez ve analiz yeteneklerimizi artırmak, mantıksal bağlar kurmayı öğrenmek yerine, hazır bilgi daha işimize geliyor. Çelişkiler, tutarsızlıklar, uyumsuzluklardan rahatsızlık duymuyoruz. Dil konusunda ise, inanılmaz bir kargaşa ve karmaşa hüküm sürüyor. Türkçe adeta çeşitli feodal beyliklere ayrılmış durumda veya daha doğrusu, hemen herkesin kendi Türkçesi var. Ne yazım kuralları, ne de grameri oturmuş bir dille iş görmek zorundayız. Üstelik, bu dilin ifade olanakları da son derece sınırlı. "Yaratılan" yeni kelimelerin her birinin de "çevrilmeye" ihtiyacı var.

Eğitim her aşamada çok yetersiz ve çağdışı. Eğitenlerin büyük bölümünün eğitilmeye şiddetle ihtiyacı var. İnsanlar okula öğretmek veya öğrenmek için gitmiyorlar, geçilmesi gereken bir aşamanın dışsal gereklerini yerine getirmek için gidiyorlar. Bilimsel ve felsefi üretimimiz hiç mertebesinde, çalıntı veya yığma "eserler"i dışta bıraktığımız zaman, Türkiye'nin düşün ve bilim aleminde ürkütücü bir boşlukla karşılaşıyoruz. Sanat ise yok. İcra ile üretimi aynı kefede toplayan ve hepsine birden "sanatçı" ünvanını veren bir toplumda, sanatın varlığından söz etmek, fazlasıyla nominalist bir tavır olur.

ISBN 975 - 533 - 108 - 5